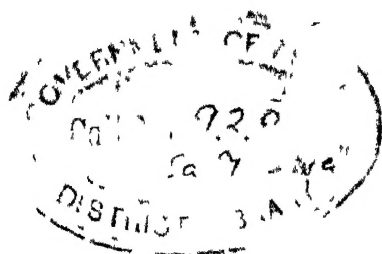

ଆତ୍ମୀ ବିବେଚନା—

(ଚତୁର୍ଥାଂଶ)

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ

ବି. ୧୯୫୦ ଡି. ୩୧

ଶ୍ରୀମହାଦେବ ଶର୍ମା

প্ৰকাশক—
শ্ৰীভাৰিহাম কলিতা
প্ৰোপ্ৰাইটৰ,
বি, আৰ, কলিতা এণ্ড কোম্পানী
তেজপুৰ, অসম।

বেচ ডাঃ অনা

তেজপুৰ দাবতী প্ৰেছ
শ্ৰীপৰেশ চন্দ্ৰ দাসৰ দ্বা

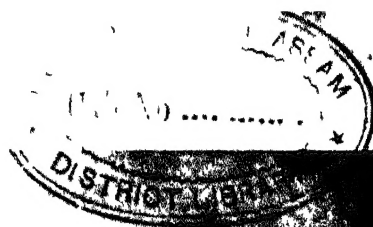

—ବିବେଚନ—

ଅଥଃ ଭାରତୀୟ ଜାତୀୟତାବ ସାବତୀୟ
ସେବକ ଆଞ୍ଚ ଓପାସକ ସକଳବ
—କବକମାଲେଷୁ—

—ଶ୍ରଦ୍ଧାକାବ—

পাতনি

‘অবতবনিকা’ প্রসঙ্গত এই শিতানত অন্তর্ভুক্ত হব লগা ভালেখিনি কথা উল্লেখ কৰা হৈছে। সেউবোৰ কথা ইয়াত দোহৰা অনাবশ্যকবজল হব নাথোন। সত্যাগ্ৰহী বন্দী জীৱন যাপন কৰা কালত এই পুণ্ড্ৰসিংহৰ জীৱনী আলোচনা কৰোঁতে ইয়াৰ বৰ্ত্তমান উপযোগিতা যেন দৃঢ়তৰ ভাবেহে উপলব্ধি কৰিছিলোঁ। জাতীয়তাবোধ জগাই তুলি একত মনুষ্য লাভলৈ স্বামীজীৰ উদাত্ত আহ্বান দেশৰ ডেকা সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতি কিমান সময়োপযোগী আছিলও তাক মৰ্মে মৰ্মে অনুভৱ কৰি বিস্মিত নহৈ নোৱাৰি! স্বামীজীৰ কি দূৰদৰ্শিতা শক্তি আছিল, সত্যত কিমানখিনি লৈকে প্ৰতিষ্ঠিত হ’ল এন মৰ্মপৰাষণ, হৃদয়গ্ৰাহী আহ্বান আহিব পাৰে? ইয়াৰ পিচতো আমি বিশ্বসমাজত মানিব ঠাইতহে অধিষ্ঠিত থাকিম নে? প্ৰাকৃতিক সকলো নীতি-নিয়ম আওকাণ কৰি আমি নিশ্চেষ্ট থাকি, তমোগুণৰ মাথোন অধিকাৰী থাকিম নে? সূপ্ত শক্তি জাগ্ৰত কৰিবলৈ অভিলষিত বৰ লাভ কৰিবলৈ আমি আজিও চেষ্টা পৰাশুধু হম নে?

লিখা বাতল্য এইখন শিশু-পাঠ্য-পুথি হিচাবে প্ৰদৰ্শন কৰা নাই। মেটুকুলেচন শ্ৰেণী আৰু কলেজৰ প্ৰথম

দ্বিতীয় বার্ষিক শ্রেণীলৈ লক্ষ্য ৰাখিহে ইয়াক যুগুত কৰা হৈছে।

এই পুথি প্ৰনয়ণ কৰোঁতে আন আন পুথিৰ উপৰিও বিশেষকৈ শ্ৰীপ্ৰমথনাথ বসু প্ৰণীত “স্বামী বিবেকানন্দ” নামক কিতাপখনিৰ পৰাহে ঘটনাবিলাকৰ অনুসৰণ কৰা হৈছে। সেইখন পুথিক অবলম্বন কৰি ইয়াৰ কিছুমান কথা লিখা হৈছে বুলিলেও অত্যাক্তি নহয়। গতিকে ইয়াত তেখেতৰ প্ৰতি মোৰ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলোঁ।

মোৰ শেষ নিবেদন এয়ে যে এই পুথিখনি গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে যি কোনো শ্ৰেণীত পৰিষ্কাৰক পুথি হিচাবে লৈও যদি গ্ৰহণ কৰে তেন্তে ছাত্ৰসমাজে এটা ভাল আদৰ্শৰ সন্ধান পাব আৰু কৰ্মপ্ৰেৰণা লাভ কৰিব। বৰ্তমান সময়ত ইয়াৰ যথেষ্ট প্ৰয়োজন আছে।

ছাত্ৰ-সমাজলৈ মোৰ নিবেদন ইমানেই যে এই জীৱনীৰ উদাহৰণে সিবিলাকক যথেষ্ট সমল যোগাব পৰিত মনুৱা লাভৰ পথত। ইতি—

ভৈৰৱৰ জেইল

২১/৩/৪১

}

বিনীত—

শ্ৰীমহাদেৱ শৰ্মা।

সূচী

১। অবতৰণিকা	...	...	১
২। বংশ-কথা	...	...	২৩
৩। লৰাকাল	...	...	২৯
৪। ছাত্ৰ জীৱন	...	...	৪১
৫। অন্তৰ্বিদ্বেষ	...	...	৫০
৬। জীৱন-যুদ্ধত আশ্ৰয়	....	....	৫৯
৭। বুৰাহ নগৰত মঠ	...	...	৭৩
৮। শিৱব্ৰাহ্মণক	...	...	৯০
৯। চিকাগো ধৰ্ম্মমহাসভালৈ যাত্ৰা	...	...	১০৫
১০। চিকাগো ধৰ্ম্মমহাসভাৰ অধিবেশন	...	...	১১৩
১১। ধৰ্ম্মমহাসভাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া	...	...	১৩০
১২। আমেৰিকা আৰু ইউৰোপত প্ৰচাৰ	...	...	১৭৬
১৩। আমেৰিকা আৰু ইংলণ্ডত স্থায়ী শিক্ষাকেন্দ্ৰ স্থাপন	...	...	১৯৬
১৪। ভাৰতলৈ প্ৰত্যাগমন	..	...	২২৬
১৫। বামকৃষ্ণ মিছন প্ৰতিষ্ঠা	..	...	২৪৪
১৬। ভাৰতত প্ৰচাৰ	...	...	২৫৪
১৭। বেলুড় মঠ স্থাপন	...	...	২৭১
১৮। আকৌ সমুদ্ৰ যাত্ৰা	...	...	২৮৭
১৯। পূৰ্ববিজ্ঞ আৰু অসমত	....	..	৩০৭

୧୦। ଜୀବନ ସନ୍ଧ୍ୟାତ	..	...	୭୧୨
୧୧। ମହାପ୍ରସ୍ଥାନ	...	...	୭୧୪
୧୨। ପବିତ୍ର	...	...	୭୧୭

— — —

স্বামী বিবেকানন্দ

অবতৰণিকা ।

শ্রীৰামকৃষ্ণপৰমহংসদেৱৰ জীৱনীৰ 'আগকথা' প্ৰসবত 'স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱনী' সংক্ষেপেও সম্ভৱ হলে সম্ভৱত আশা কৰিব বুলি এক প্ৰকাৰ কথা দিয়া হৈছিল। মোৰ পৰম সৌভাগ্য যে ইমান সোনকালেই এই হেন মহৎ জীৱনীৰ যথাসম্ভৱ অনুবাদ কৰিবলৈ সুচল ওলাল। পৰমহংসদেৱৰ জীৱনী এতিয়া প্ৰকাশ কৰা আশা কৰোঁ। ইতিমধ্যে সি সৰ্বসাধাৰণ সমুদয় বাইজৰ প্ৰতি প্ৰচাৰিত হৈছে। পৰমহংসদেৱৰ সম্যাসীনী শিষ্যা উদ্ভাস 'স্বামী মা'ৰ জীৱন কথাও সংক্ষেপে লিখা শেষ হৈছে। তাকো সমুদয় বাইজৰ আগত প্ৰকাশ কৰা হব।

মোৰ ধাৰণা শ্রীৰামকৃষ্ণপৰমহংসদেৱৰ লোকোত্তৰ জীৱনৰ কিছু আভাস পাবৰ হলেও এহাতে পুৰুষ সিংহ স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱনী আৰু আন হাতে তপস্বিনী যোগিনী মাতা "স্বামী দাসী"ৰ জীৱনী আলোক কৰা প্ৰয়োজন। দুয়ো পৰমহংসদেৱৰ শিষ্যৰ প্ৰহণ কৰি লোক কল্যাণ-ব্ৰত উদ্‌ঘাপন কৰি গৈছে। আচলতে এই দুটি জীৱন পৰমহংসদেৱৰ জীৱনীৰ লগত ওতপ্ৰোত ভাবে জড়িত। এটিৰ বাবে দিমে আনটি বুজা কঠিন হয়। অৰ্থাৎ এই দুটি জীৱনী পৰমহংসদেৱৰ জীৱন নীলাবে যেন অভিযান্ত্ৰিক—যেবেকৰ যন্ত্ৰৰ দৰে পূৰ্ণ পৰিপূৰ্ণ। এটিৰ বাবে পৃথিৱীৰ লোকসমূহক

ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্য আৰু স্বৰূপ ব্যাখ্যা, আৰু জাতীয় চেতনাৰ
ভাগৰণ সেৱা ভাৱে যোগে, আনটিৰ দ্বাৰা নাবীজাতিৰ ধৰ্ম্ম জীৱনত
নতুন চেহেৰা উৎপাদন কৰি উচ্চ আকাজক্ষা জগাই তুলিবলৈ কৰা
প্ৰত্যেক প্ৰকৃত কৰ্ম্ম প্ৰেৰণাৰ দ্বাৰা ভবিষ্যৎ আশাৰ সমুজ্জল চিত্ৰৰ
প্ৰতি আকৰ্ষণ।

যি কালত আগা-পিচাকৈ কিসা সমসাময়িক ভাবে এই তিনিটি
ভাৱনীৰ আবিৰ্ভাব তাৰ আদৰ্শ আৰু কৰ্ম্ম-প্ৰভাব, তাৰ শিক্ষা
আৰু সংস্কাৰ, তাৰ সহজ, সবল ব্যাখ্যা এই যুগোপযোগী আৰু
অসম্ভৱ অমূল্যৰেই যে হৈছিল তাত অকণো সন্দেহৰ অৱকাশ নাই।
গতিকৈ বৰ্ত্তমান কালত তাৰ বিধি নিৰ্দ্ধিষ্ট নীতি আৰু কাৰ্য্যকুশলতা
উপলব্ধি কৰিবলৈ, ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত তত্ত্ব আৰু মহাত্মা হৃদয়কম কৰিবলৈ
এই তিনিওটি জীৱনী আলচ আৰু অমূল্যলন কৰা একান্ত প্ৰয়োজন।

কোমল প্ৰাণ পৰমহংসদেৱে দিব্য দৃষ্টিশক্তি সহায়েৰে মানব
জাতিৰ অশেষ দুখ-দুৰ্গতিৰ মূল কাৰণ ধৰ্ম্ম-জীৱনৰ বিকৃত ব্যাখ্যা
আৰু বহু যুগ সঞ্চিত কুসংস্কাৰাচ্ছন্ন জনিত মোহ বুলি বুজি তাৰ
প্ৰতিকাৰৰ উপায় চিন্তা কৰিছিল। তেখেতৰ জীৱনৰ মহান
আদৰ্শ, লোক-কল্যাণ সাধনৰ উপযুক্ত পাত্ৰ অন্বেষণ কৰিছিল।
তেখেতৰ চিৰপুত্ৰ চিন্ময়ী মাতা ভবতাবিণীৰ কৃপাত যথাকালত
উপযুক্ত আধাৰ দেখা পালে—*নবেন্দ্রনাথত। দেখা পোৱা মাত্ৰকতে—
কি আকৰ্ষণ নবেন্দ্র নাথৰ প্ৰতি—কি অমূল্য আৰু স্নেহ তেওঁৰ
প্ৰতি! তেখেতে বুজি পালে ইমান দিনে মই বাৰ কাৰণে অপেক্ষা

---

* উক্তৰ কালত এখেতেই স্বামী বিবেকানন্দ নামে খ্যাত
হৈছিল। এইটো তেখেতৰ সন্ন্যাস আশ্ৰমৰ নাম। স্বয়ং পৰমহংস-
দেৱ স্বামীজীৰ মন্ত্ৰ আৰু সন্ন্যাস দাতা গুৰু।

কবি আছিলে। তেওঁক পালে।। এতিয়া বৰ্ত্তমান কালৰ উপযোগী লোকশিক্ষা প্ৰচাৰৰ উপযুক্ত পাত্ৰ লাভ হল আৰু লগ পাবৰ পৰা তেওঁক জীৱনৰ শেষ মুহূৰ্ত্তলৈকে নিজ সাধনালয় যাবতীয়া আধ্যাত্মিক সম্পদেৰে বিক্ৰীত কৰি যোগ্য আধাৰ ৰূপে গঢ়ি তুলিলে।

পৰমহংসদেৱৰ তেতিয়া অস্থখ। কাশীপুৰ বাগানত (কলিকতাৰ ওচৰত) ঘৰ ভাড়া কৰি তেখেতৰ চিকিৎসা আৰু শুদ্ধাৰ কাৰণে ৰখা হৈছে। এতিয়া স্বামী বিবেকানন্দ সবহধিনি সময়েই পৰমহংসদেৱৰ ওচৰত থাকে। নিতান্ত প্ৰয়োজন হলেহে কেতিয়াবা একোবাৰ কলিকতাৰ ঘৰলৈ যায়। এই সময়তে স্বামীজী সত্য-দৰ্শন বা নিম্বিকল্প সমাধি লাভ কৰিবলৈ নিতান্ত সাধনপৰ হয় আৰু বোগ-শয্যাগত গুৰুৰ পৰা উপদেশ প্ৰাৰ্থনা কৰে। তেওঁ উত্তৰ পালে— “সময়ত মাই তোমাৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ কৰিব।”

গুৰুকৃপাত সেই ‘সময়’ আহিবলৈ সবহ দিন অপেক্ষা কৰিব লগা নহল। পৰমহংসদেৱৰ দেহবন্ধৰ কেদিনমান আগতে এদিন সন্ধিয়া কাশীপুৰ বাগানৰ এটা কোণত স্বামীজী আৰু গোপাল নামে আন এজন সাধকে ধ্যান কৰিবলৈ বহিল। কিছুমান পৰৱৰ্ত্তিত জনা গল, ‘গোপালনা, গোপালনা’ ‘মোৰ গাটো কঠৈ গল’ বুলি চিঞৰ। সেই চিঞৰত ‘গোপালনা’ ওচৰলৈ গৈ গাত হেচুকি “এয়া-এয়া” তোমাৰ কি হৈছে বুলি মাতিলে আৰু আঁতৰত থকা সকলেও স্বামীজীয়েই যে সেই চিঞৰ মাৰিছে মাতিব পৰা বুজিবলৈ কাবো বাকী নাথাকিল। সকলে বিবত আছিল স্বামীজীৰ ওচৰলৈ লৰি গৈ দেখে তেওঁ বাহ্য ঠৈতনা শূন্য অৱস্থাত মাটিত পৰি আছে। দুই এঘনে মাতিলে কিন্তু মাতি নাপালে। পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ থবৰ গল—তেখেতে একো মাতিলে—এথাৰ

লাহেকৈ হাঁচিলে মাথোন আক কলে “এতিয়া তাক দিগদাৰ নকৰিবি তেনেকৈয়ে পৰি থাকক। তাৰ কাৰণেই সি মোক ধাই মাৰিছিল।” গতিকে সকলোৱে বুজিলে স্বামীজীৰ এইয়ে নিৰ্ব্বিকল্প সমাধি যাৰ বাবে তেওঁ আজি ইমানদিন এনে ভাবে উদ্বিগ্ন হৈ সততে ধ্যানৰত হৈ আছিল।

কিছুমান পৰৰ পিচৰ পৰা স্বামীজীয়ে ক্ৰমে ক্ৰমে বাহ্যচৈতন্য (জ্ঞান) পাই আহিবলৈ ধৰিলে। বাহ্যজ্ঞান পাই যেতিয়া পোনতে পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ দোতালালৈ উঠে তেতিয়াও ভৰি থবক-এবক। স্বামীজীক দেখা পাই পৰমহংসদেৱে কলে, “কেনে, মাই কুপা কৰি তোক আজি সকলো দেখুৱাই দিলে। তোৰ চাৰি-কাঠি কিন্তু মোৰ হাতত থাকিল। এতিয়া তই কাম কৰিব লাগিব। যেতিয়া মোৰ কাম শেষ হব (উদ্দেশ্য সিদ্ধি হব) তেতিয়া আকৌ চাৰি মুকলিম।”

স্বামীজীয়ে লগৰীয়াসকলক কৈছিল যে মোৰ কি হৈছিল। ভাৱাবে এতিয়া বুজাব নোৱাৰে।। এসময়ত এনে ভাব হৈছিল যে মোৰ মূৰটোৰ বাহিৰে যেন আক একো নাছিল; গতিকে চিঞৰ মাৰি স্নিহিছিলোঁ। মোৰ গাতো কলৈ গল! এতিয়া পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ যাওঁতেও মোৰ ভৰি দুটা আছিল নে নাই কব পৰা নাছিলোঁ। অভ্যাসতহে যেন বোজ কাটি গৈছিলোঁ এনে বোধ হৈছিল।

ইয়াৰ দুই এদিন আগতে এসময়ত পৰমহংসদেৱে স্বামীজীক স্নিহিলে “বাক তোক কি লাগে কচোন?” স্বামীজীয়ে কলে, “মোৰ মন যায়—শুকদেৱৰ ঘৰে পাঁচ ছয় দিন একেলগে সমাধি অৱস্থাত থাকোঁ আক পিচত শৰীৰ ধাৰণ কৰিবলৈ সেই অৱস্থাৰ পৰা নামি আহিলেও আকৌ যেন সমাধিতে

দেহ ত্যাগ কৰিব পাৰে।।” এই কথা শুনি পৰমহংসদেৱ বহু
দুঃখিত হল আৰু ধংসুৱাকৈ কলে “ছিঃ, ছিঃ, তোৰ পৰা এনে
কথা শুনিলে”, তোৰ ইমান ডাঙৰ আধাৰ। মই ভাবিছিলো
তই ডাঙৰ বৰ গছৰ দৰে হ'ব আৰু তোৰ হাত হাজাৰ হাজাৰ
মাহুহে আশ্ৰয় পাব কিন্তু তই এতিয়া বিচাৰিছ নিজৰ মুক্তি।
ই এটা অতি হীন আৰু তুচ্ছ কথা। নহয়, নহয় তোৰ ইমান
সৰু মন নকৰিব, সৰু কথাতে নাথাকিব। মই হলে বোপাই
সকলো ভাল পাওঁ। মাছ যদি খাব লাগে তেন্তে তাৰ ডকাণ্ড
খাম, পাতত দিয়াও খাম, আঙা বাছিলেও খাম আৰু পুৰিলেও
খাম। ভগবানক লাভ কৰিবৰ হলে নিৰ্গুণ ভাষেও উপলব্ধি
কৰিম আৰু নানা মুক্তিৰ ভিতৰেদি ঐহিক সৰ্ব্বত্ৰ বোধ হিচাবেও
ভোগ কৰিম। মুঠেই একেটা বকয়ত ভাল নালগে। তথা
তাকে কব—তই একালে জানী আৰু আন কালে হ'ব ডক্ত।”

এই কথাত নবেজনাথে পৰমহংসদেৱৰ মনৰ কথা বুজি পালে।
তেখেতৰ চকুৰ পানী বৰলৈ ধৰিলে। তেখেতে বুজিলে পৰমহংস-
দেৱে সমাধি লাভ বেয়া বোলা নাই কিন্তু সেয়ে চৰম আৰু পৰম
উদ্দেশ্য হোৱা উচিত নহয় আধাৰ আৰু শক্তি বিশেষে। পৃথিৱীৰ
কোটি কোটি মাহুহ অজানতাত আচ্ছন্ন। সেই লোকসকলৰ কাৰণেও
চিন্তা কৰা কৰ্ত্তব্য। পৰমহংসদেৱৰ দৃঢ় ধাৰণা—“নবেন নিতা
সিদ্ধ থাকব প্ৰকম। শ্বেঠৰ পকেই ব্ৰহ্মত লোক শিকা সম্ভৱ।”
তেখেতৰ এই ধাৰণাত আঘাত খায়েই স্বামীজীক যেনে ভাবে
ভৎসনা কৰি উপদেশ দিলে।

পৰমহংসদেৱৰ জীৱনৰ শেষৰ কেইটামান দিন সদায় সন্ধিয়া
সন্ধিয়া স্বামীজীক ওচৰলৈ বহুতাই নিয়ে। শুচিবত্ত থকা আৰু
আনু মাহুহক আঁতৰাই নিয়ে আৰু শ্বেঠক অকলে কিবা শিকা

আক উপদেশ দি ভবিষ্যতৰ কাৰণে গঢ়ি তুলিবলৈ ধৰিলে।

স্বামীজীয়ে পিচত নিজে কৈছিল, 'এদিন সেইদৰে মোক ওচৰলৈ মাতি নি গুৰুদেৱে মোক ওচৰত' বহিবলৈ দিলে আক মোৰ চকুৰ ফালে তেখেতৰ চকু দুটা মিলাই দি তীক্ষ্ণ ভাবে চাবলৈ ধৰিলে আক তেখেতৰ সমাধি অৱস্থা হল। ইফালে ময়ো অস্থূভব কৰিলোঁ। যেন কিবা এটা অতি শক্তিশালী মোৰ অন্তৰত প্ৰবেশ কৰিছে। তাৰ পিচত মোৰো বাহুজ্ঞান লুপ্ত হল। কিমান পৰা সেই দৰে আছিলোঁ। কব নোৱাৰোঁ, কিন্তু যেতিয়া জ্ঞান হল তেতিয়া দেখোঁ। তেখেতৰ সমাধি অৱস্থা নাই কিন্তু দুই চকুত পানী। মই ব্যস্ত ভাবে কয় তেখেত তেনে চঞ্চল হৈ উঠিছে সোধাত কলে, "মোৰ যথাসৰ্ব্বশক্তি তোক দি মই আজিৰ পৰা ফকীৰ হলেঁ। তই এই শক্তিবৈ অগতত বহুতো কাম কৰিব লাগিব। কাম শেষ হলে আকৌ তোক ঘূৰাই নিম।" এই কথা শুনি নবেজনাথৰো বাকবোধ হল। তেৱোঁ কান্দিবলৈ ধৰিলে। ই কিন্তু শোকৰ কান্দোন নহয়।

আক এদিন পৰমহংসদেৱে এটুকুৰা কাগজত এজনৰ হতুৱাই "নবেণে লোকশিক্ষা দিব" এই কথা কেইটা লিখাই স্বামীজীৰ ওচৰলৈ পঠালে। কাগজ টুকুৰা পাই নবেজনাথে অলপ ইতস্ততঃ কৰি পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ আহি কলে এয়া আপুনি কি লিখি পঠাইছে, মই নোৱাৰিম।" দৃঢ়তাৰে তেখেতে কলে "তই কৰিবই লাগিব—তই নিশ্চয় পাৰিব।" স্বামীজী নিকন্তব হল। ইয়াৰ দ্বাৰা স্বামীজীৰ নিভিকতা তেজস্বীতা আক সবলতাই প্ৰমাণ পালে। তেওঁ কিন্তু শক্তিত হল, তেওঁৰ সৰ্বশক্তিৰ আধাৰ গুৰুদেৱে সবহদিন আক মৰ্ত্যধামত নাথাকিব!

পৰমহংসদেৱৰ জীৱনৰ শেষ দিনৰ কথা কি ককণ নৃশ্য পুৰুষ

অথচ কি মহৎ আদৰ্শ তাত। নবেশ প্রভৃতি সকলো ত্যাগীভক্ত-
সকলক ওচৰলৈ মতাই মিলে পৰমহংসদেবে। নবেশক আৰু ওচৰলৈ
মাতি নি কলে “নবেশ, তোৰ হাততে মই ইহঁত সকলোকে এৰি
গলে”। কাৰণ ইহঁতৰ ভিতৰত তয়ে সকলোতকৈ বুদ্ধিমান আৰু
শক্তিশালী। ইহঁতক যথেষ্ট মৰম কৰিবি, এনে দিহা কৰিবি
যাতে ইহঁত এঠাইত থাকি সাধন-ভজন কৰিব পাৰে আৰু
সংসাৰলৈ ঘূৰি যাব লগাত নপৰে।” ধাৰাধাৰ চকুৰ পানীবেই
গুৰুদেৱৰ আদেশ তেওঁ নীৰবে শিৰোধাৰ্য্য কৰি লগে। ইমান দিনৰ
আকাজ্ঞাৰ পূৰ্ণ পৰিণতি লাভক পৰমহংসদেৱেও স্বস্তিৰে গ্ৰহণ
কৰিলে। এই দৰেই কৰুণাত বিগলিত হৃদয় পৰম-
হংসদেবে তেখেতৰ জীৱনৰ অসমাপ্ত কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰিবলৈ উপযুক্ত
শিষ্যৰ হাতত ভাৱ অৰ্পণ কৰি গল।

এইদৰে নানা প্ৰকাৰে শিক্ষাৰ মাছেদি পৰমহংসদেৱৰ ৰূপাত
আমি শক্তিদেৱ আৰু নানা গুণ বিভূষিত স্বামী বিবেকানন্দক পাব। এই
বিবেকানন্দই উত্তৰ কালত ধৰ্ম্মহীন জনসাধাৰণৰ বিশেষতঃ ভা-
ৰতবৰ্ষৰ মুক আৰু মুৰ্খ জনসাধাৰণৰ কল্যাণৰ কাৰণে জীৱন ধাপন কৰিব
গল। তেখেতৰ তীক্ষ্ণ ধীশক্তি আৰু সাধনালব্ধ উদাৰ হৃদয় আৰু
প্ৰণালী অনুসৰণেৰে জগতক দি ভাব সম্পদৰ আৰু যি কৰ্ম্মৰ দ্বাৰা
নিৰ্দেশ দি গল তাৰ কল্যাণত আজি লোক সমাজ নিশ্চয় উপকৃত
আৰু ধন্য হৈছে। অথচ জাতীয়তাবোধৰ উদয়েৰ তেতিয়াৰ পৰা
আমাৰ মাজত আৰম্ভ হৈছিল।

পৰমহংসদেৱৰ অস্তিত্ব ইচ্ছা অনুসাৰে অসীম সাহস আৰু
অধ্যবসায় সহকাৰে পোনেতে ‘বৰাহনগৰত যঠ’* স্থাপন কৰি নিৰূপিত

---

* এই যঠ স্থাপন কৰিবলৈ ক্ৰিয়ান সাহস আৰু অধ্যবসায়ৰ
প্ৰয়োজন হৈছিল পিচত বিস্তৃত আলোচনাত দেখা পাব।

কৰ্মপদ্ধতি বিধান কৰি গুৰুত্ৰাইসকলক সজ্ঞবদ্ধ হ'বৰ হুঁচু কৰি স্বামীজীয়ে নিজে আৰু আন আন ত্যাগী ভক্তসকলেও প্ৰব্ৰজ্যা গ্ৰহণ কৰিলে। পৰিত্ৰাণক হিচাবে স্বামীজীয়ে গোটেই ভাৰতবৰ্ষ ভ্ৰমণ কৰিলে। এই ভ্ৰমণত এফালে তেখেতে নিজৰ আধ্যাত্মিক উপলব্ধিবিলাক সংহত আৰু দৃঢ়ভিত্তিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিলে আৰু দ্বিতীয়তে জন সাধাৰণৰ মাজত তেখেতৰ গুৰুদেৱৰ নতুন বাণী বহন কৰি সৰ্বধৰ্ম সমন্বয় আৰু ধৰ্মৰ প্ৰকৃত লক্ষ্য-ধৰ্মজীবন লাভৰ উপযোগীতা—বৰ্তমান যুগ প্ৰয়োজনত তাৰ প্ৰয়োগ—দৰিদ্ৰ নাৰায়ণ সেৱা ভাব প্ৰভৃতি নতুন ভাৱত সকলোকে উদ্বুদ্ধ কৰিলে। কৰ্মদ্বন্দ্বিতাহীন স্বামী বিবেকানন্দই তেতিয়াৰ দৰে যাতায়াতৰ তেনে অসুবিধাৰ দিনত হিমালয়ৰ পৰা কুমাবিকটলৈকে গোটেই ভাৰত ভ্ৰমণ কৰাই কিমান দুৰূহ কাৰ্য্য তাৰ ওপৰত প্ৰচাৰ কাৰ্য্য আৰু ভবিষ্যত কৰ্ম পন্থাৰ কাৰণে অভিজ্ঞতা অৰ্জন।

এই প্ৰব্ৰজ্যাকালত ফুৰাত স্বামীজীৰ চকুত পৰিল ভাৰত-বৰ্ষৰ আচল অভাৱ, দৰিদ্ৰতা। তাৰ পিচত দেখা পালে পুঞ্জীভূত সামাজিক কুসংস্কাৰ আৰু ধৰ্মৰ নামত বাহিৰা আচাৰ অশ্লীলতাৰ মাথোনত পৰিণতি। এইবোৰ কেনেকৈ আঁতৰাব পাৰি? এইবোৰ আঁতৰাব নোৱাৰিলে মানুহৰ কল্যাণ কেনেকৈ হ'ব? এয়ে প্ৰশ্ন হল।

লোক-কল্যাণ ব্ৰত আৰু তাৰ বাবে বিহিত কৰ্মপন্থা গ্ৰহণ কৰিবলৈ স্বামীজীৰ নিজৰ কোনো প্ৰেৰণা নাছিল, মাথোন ভেট্টৰ "গুৰুৰ আদেশ" হিচাবেই কৰি গৈছিল বুলিলে ভুল বৃজ্ঞা হ'ব। উপযুক্ত শিক্ষা, যথোপযুক্ত সাধনাৰ দ্বাৰা তেওঁৰ বহুমুখী প্ৰতিভাৰ ফলত তেওঁ ভাৰতৰ অভাৱ, ভাৰতৰ আৱশ্যকীয় সংস্কাৰৰ মূল কাৰ্য্য-কাৰণ উপলব্ধি কৰিছিল আৰু নিজৰ জ্ঞান আৰু দূৰ-দৰ্শিতাৰ ফলত সেইবিলাকৰ প্ৰতিকাৰৰ মৌলিক পন্থা গ্ৰহণ কৰিছিল।

তেওঁৰ ~~কিছু~~ কেতিয়াও কোনো কথাতে পৰক অনুকৰণ বা অনুসৰণ কৰা নাই যেতিয়ালৈকে নিজ জ্ঞান, যুক্তি আৰু বিশ্বাসৰ দ্বাৰা সেই কথাত নিজৰ দৃঢ় প্ৰতীতি জন্মা নাই। আনৰ দৰে তেওঁ পৰমহংসদেৱক দেখা পেলা মাত্ৰকৈ 'প্ৰকৃত এজন সাধক' বুলি পৰ্য্যন্ত গ্ৰহণ কৰা নাই। তেওঁৰ অনুসন্ধিৎসু মন যেতিয়া বিচাৰ আৰু অনুসন্ধানমূলক অভিজ্ঞতাৰ দ্বাৰা সকলো প্ৰকাৰ সংশয়ৰ পৰা মুক্ত হৈছে তেতিয়াহে তেখেতক গুৰুৰূপে গ্ৰহণ কৰিছে। এনে কথিত আছে যে পৰমহংসদেৱৰ লীলাসম্বৰণৰ শেষ মুহূৰ্ত্ততো স্বামীজীয়ে তেখেতৰ ভগবৎ শক্তি বিষয়ত অলপ বিধা-ভাব মনে মনে বখাত "তোৰ এতিয়াও বিশ্বাস নহল!" বুলি আক্ষেপ কৰি দৃঢ়তাৰে "যেই ৰাম যেই কৃষ্ণ, সেই এবৈ ৰামকৃষ্ণ" বোলাত অনাহক তেখেতক শেষ সময়তো মনোকষ্ট দিয়া বাবে নিজে অনুতপ্ত হল! গোটেই জীৱনত বাবতীয় কাৰ্য্যৰ ভিতৰেদিও দেখা গৈছিল, কি নিৰ্ভিকতা, কি আত্মবিশ্বাস এই স্বামীজীৰ।

স্বামীজীৰ দৃঢ় ধাৰণা হৈছিল ভাৰতৰ দৰিদ্ৰতা শুচাবলৈ অকল ৰাজনীতি চৰ্চা কৰিলেই কিবা শাসক সম্প্ৰদায়ৰ কাৰ্য্য সমালোচনা কৰিলেই নহব। তেখেতে ভাবিছিল হুটা উপায় ইয়াত অসম্ভৱ কৰিব লাগিব—এটাৰে হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ জড়তাত অবসন্ন প্ৰাণত আশাৰ স্কাৰ কৰিব লাগিব আৰু দ্বিতীয়তে পান্চাভ্য দেশৰ আধুনিক কৰ্ম্মধাৰাৰ পৰা কৰ্ম্মশক্তি আনি ইয়াৰ মানসিক আৰু নৈতিক জড়তা নাপ কৰিব লাগিব। পান্চাভ্যৰ পৰা ডিফা নকৰো একো। আশাৰ যি সন্দেহ, উচ্চ আধ্যাত্মিক ভাবধাৰা তেওঁবিসাকক দিম, তেওঁবিসাকৰ পৰা সম্ভৱ কৰ্ম্মশক্তিৰ প্ৰেৰণা আনিম। তেখেতৰ মতে সনাতন পুৰণি গোড়া নৈতিক (Orthodox) ভাব যেনে এই কালত "অল্পবুদ্ধ তেনেকৈ

আধুনিকতাবাদ অর্থাৎ সংস্কার মানে "পুৰণি সকলো ~~কিন্তু~~" কৰি
তাৰ ঠাইত নতুন ভাব পত্তন উভয়েই শেষযুক্ত আৰু কাৰ্য্যকৰী
নহব। তেখেতৰ মতে সংস্কার হ'ব লাগিব বিস্তৃত সেয়ে আপোনা
আপুনি ভিতৰৰ পৰা। শিক্ষা প্ৰচাৰ কৰা—তাৰ পোহৰত মানুহে
নিজৰ ভুল ভ্ৰান্তি বুজক। যেতিয়া মানুহে নিজৰ দোষ দেখিব
আৰু ভুল বুজি পাব তেতিয়া নিজই নিজৰ ষাট ঠিক কৰি
লব। এনেভাবে স্বামীজীয়ে সমগ্ৰ পৃথিবীত অক্লান্ত ভাবে ফুৰি
ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ ব্যাখ্যা কৰি সকলোকে নিজ নিজ সম্প্ৰদায়
বা জাতিগত ঘানিবিলাক দেখুৱাই দি তাৰ পৰা উদ্ধাৰ পাবলৈ
নিজ পুৰুষকাৰ প্ৰয়োগলৈ আহ্বান কৰিলে। হাজাৰে হাজাৰে
মানুহ তেখেতৰ সেই আহ্বানত আলোড়িত হৈ এই নতুন
পোহৰত পুণ্য-জ্ঞান কৰি কৃতাৰ্থ হবলৈ ধৰিলে। গোটেই পৃথিবীত
ঠায়ে ঠায়ে সজ্জ, মঠ, আশ্ৰম স্থাপিত হল। সাক্ষীজনীৰ সংস্কাৰক
হিচাবে স্বামীজী বিশ্ব দৰবাৰত প্ৰতিষ্ঠিত হল। তেখেতৰ গুৰুদেৱৰ
আশা পূৰ্ণ হল।

স্বামীজীৰ দৃঢ় অভিমত আছিল ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাজনীতি চৰ্চ্চাৰ
দেশ নহয়। ই ধৰ্ম্মপ্ৰধান দেশ। গতিকে ধৰ্ম্মৰ জৰিয়তেহে
ইয়াৰ উন্নতি সম্ভৱ। কিন্তু ধৰ্ম্ম মানে কিছুমান আনুষ্ঠানিক কাৰ্য্য
কিছা কিছুমান লোকাচাৰেই নহয়। ঋষিসকলৰ সাধনালব্ধ বেদান্ত
প্ৰতিপাদ্য অৰ্থেত জ্ঞানেই প্ৰকৃত ধৰ্ম্ম। সকলো জীৱকে একমাত্ৰ
শক্তিপ্ৰকাশক ৰূপে গ্ৰহণ কৰি সেইমতেই উপলব্ধি কৰাই প্ৰকৃত
ধৰ্ম্ম। ইয়াত নাই জাতিভেদ, বৰ্ণভেদ নাই উচ্চ নীচ, নাই জ্ঞানী-অজ্ঞানী।
সকলোকে নাৰায়ণ জ্ঞানে সেৱাই ধৰ্ম্ম। এই ধৰ্ম্মপন্থাত বিবেক, বৈবাগ্য
অহিংসা, নিষ্কাৰ, কৰ্ম্মবাদ (গীতা-প্ৰতিপাদ্য) প্ৰভৃতিবেই জাৰাজীৱ

সংস্কৃতি আৰু ভাৰতীয় জন সাধাৰণৰ মজ্জাগত সংস্কাৰ। ইয়াৰ উন্নতি সাধনেই সকলো বিষয়ত উন্নতি সাধনৰ অমূলক পথ।

এনে উচ্চ জন্মভূমিৰ পৰা বা ধৰ্ম্মৰ একত লক্ষ্যৰ ফালৰ পৰা ভাৰতত থকা প্ৰধান ব্যাধি অস্পৃশ্যতা সম্বন্ধে স্বামীজীয়ে অতি কঠোৰ আৰু তীব্ৰ মত প্ৰকাশ কৰি তাক অচিৰে দূৰ কৰিবলৈ সকলোকে উপদেশ দিছিল। তেখেতে নিজ পৰিশ্ৰুতা, চৰিত্ৰ আৰু আত্মবিশ্বাসৰ বলত ইউৰোপতো খৃষ্ট ধৰ্ম্মত প্ৰবেশ কৰা মানিবিলাক, নিমিত্ত ভাবে দেখুৱাই দি মানুহক প্ৰকৃত পন্থাৰ সন্ধান দিছিল। মুক্ত কণ্ঠে ঘোষণা কৰিছিল পৃথক্‌ওই পৃথিবীৰ প্ৰচলিত সকলো ধৰ্ম্মৰ জন্মভূমি। ভাৰতবৰ্ষৰ সেই ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে প্ৰচাৰ কৰি তাত নিহিত থকা সত্যবিলাকৰ সন্ধান শ্বাসিকলৰ সাধনালক জ্ঞান বাণীৰ বিতৰণ কৰিবৰ অধিকাৰ আছে। পাশ্চাত্যদেশৰ পৰা ভাৰতে লব বজোঙণ—কৰ্ম্মশক্তি—বিপুল উৎসাহ উদ্যম। ভাৰত এতিয়া অসাৰ জড়পদাৰ্থৰ দৰে হৈছে। স্বামীজীয়ে গোটেই জীৱনৰ কাৰ্য্যদ্বাৰা এই তামস ভাব আঁতৰাবলৈ অহা পুৰুষাৰ্থ কৰিছিল। দেখা যায় কাৰ্য্যশূলত তেখেত বহুতো কৃতকাৰ্য্য হৈছিল।

স্বামী বিবেকানন্দ শক্তিশালী পুৰুষ আছিল। একালে যেমি পাৰীষিক বল আৰু তেজ আন ফালে তেনে তীক্ষ্ণ দীপ্তি। এই শক্তিৰ বলেৰে মাথোন ৩০ বছৰ বয়সৰ ভিতৰত যিখিনি কাম তেখেতে কৰি গল তাবিলে বিশ্বয় হ'ব লাগে। আৰু একদা কণজয়া পুৰুষে অমূল্য বৰ্ম্ম শক্তিয়ে জগতক চমৎকৃত কৰিছিল। তেখেত হৈছে প্ৰান্তঃস্বৰ্ণীয় ক্ৰীষ্টীয়ানধৰ্ম্মাচাৰ্য্য ভাৰতত স্বাধীন ধৰ্ম্মৰ অদ্বৈতবাদ প্ৰতিস্থাপক দিগ্বিদ্যা পুৰুষ। তেখেতেও ৩২ বছৰ বয়সত ইংলীন্দা সম্বন্ধ কাৰলেও নিজ জ্ঞান আৰু কৰ্ম্মশক্তিৰ প্ৰচাৰ একান্ত জনস্বাদী সজ্জিত হৈছিল। স্বামী বিবেকানন্দ

এই বয়সৰ ভিতৰতে প্ৰাচ্য আৰু প্ৰতীচ্য উভয় মহাদেশৰ বাবতীয় বিষয়ক জ্ঞানবাণী আহৰণ কৰি পিচত তাক নিজ সাধনালয় আলোকৰে বজ্জিত কৰি গোটেই পৃথিবী ছুই তিনিবাৰকৈ পৰ্য্যন্ত ঘূৰি তাৰ প্ৰভাব বিস্তৃতি আৰু প্ৰতিপত্তি স্থাপন কৰি গল।

দেখা যায় এই সময়তে স্বামীজীয়ে বেদ, পানিনি ব্যাকৰণ আৰু পাতঞ্জল দৰ্শন আয়ত্ত কৰিছিল। 'সাক্ষবিদ্যা বিশাৰদ' শব্দটো আধুনিক জগতত যদি কাবোৰৰ গাত নিখুঁত ভাবে প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি তেন্তে তেওঁ স্বামী বিবেকানন্দ। তেওঁ অকল জনাই নহ'ল, আয়ত্ত কৰা নাই এনে বিষয় পৃথিবীত নাই। তেওঁ কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ যেনেকৈ এফালে বি-এ উপাধিদাৰী আন ফালে তেওঁ সংস্কৃত সাহিত্য, বেদ, বেদান্ত, যজ্ঞদৰ্শন আন কি গুৰুগাদি গীতা ভাগৱত সকলো শাস্ত্ৰতে, পানিনি প্ৰভৃতি বাবতীয় জটীল ব্যাকৰণ আৰু জ্যোতিষ শাস্ত্ৰটো পণ্ডিত আছিল। পৰিত্ৰাণক হিচাবে ভাৰতবৰ্ষ ভ্ৰমণ কৰাত তেখেতে বাবতীয় পণ্ডিত-মণ্ডলী আৰু জানী সমাজত থকা কালত যতে যি বিষয় অধ্যয়ন কাৰ্যৰ সূচল পাইছে ততে সেই স্বযোগ লৈছে। এটা মুহূৰ্ত্তও ক্ষেপেতে কতো কেতিয়াও অব্যবহৃত কটোৱা নাই। আনফালে ইংৰাজী সাহিত্য, অঙ্ক, বিজ্ঞান, ইতিহাস ভূগোল আন কি লক্ষীত বিদ্যা ভাৰতীয় আৰু ইউৰোপীয় বিশেষতঃ ইংৰাজী দৰ্শন-শাস্ত্ৰবিলাকে অধ্যয়ন কৰি আয়ত্ত কৰিছিল। বৈজ্ঞানিক সকলো বিজ্ঞানৰ মূল তত্ত্ব আৰু সত্যবিলাকৰ বিষয়েও স্বামীজীৰ বিশ্লেষণপূৰ্ণ জ্ঞান দেখি আচৰিত নহৈ নোহাবিছিল। মুঠতে প্ৰাচ্য আৰু প্ৰতীচ্য উভয় প্ৰকাৰ জ্ঞানৰ অধিকাৰী হোৱাত আৰু বিশেষতঃ উভয় খণ্ডতে ভ্ৰমণ কালত সেই সেই কালৰ আৰু সেই সেই দেশৰ মনখীসকলৰ লগত আলোচনাৰ কলত তেওঁৰ

সেই জ্ঞান পূর্ণতা প্রাপ্ত হৈছিল আৰু দৃঢ়িত্ব হৈছিল। গতিকে স্বামীজীৰ জগতত নতুন ভাবে নিজ প্রতিভা বলেবে নতুন পোহৰ পেলাবৰ যথেষ্ট অধিকাৰ জন্মিছিল। ঘৃণতে স্বামীজী একীধাৰে পণ্ডিত, সাধু, জ্ঞানী, ভক্ত, বৈজ্ঞানিক আৰু সৰ্বীভক্ত আছিল। কণত বহু চৰোৱাৰ দৰে তেখেতৰ শাৰীৰিক গঠন যেনে হৃদয় মাতটোও আছিল তেনে মিঠা। পৃথিৱীত এনে 'সৰ্বগুণাকৰ' পুৰুষ অতি বিৰল।

সৰ্বোপৰি স্বামী বিবেকানন্দৰ মাতৃভূমি ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰতি প্ৰেম। সি কিমান প্ৰশান্ত, গভীৰ আৰু বিশাল। ভাৰত ভ্ৰমণ কৰি পৰিত্ৰাণকৰূপে স্বামীজীৰ অভিজ্ঞতা হল—ভাৰতত অতীত গৌৰৱ কিমান মহান। ভাৰতৰ প্ৰতিমূলিকণাটী পৰ্য্যন্ত* তেখেতৰ মানত পবিত্ৰ। প্ৰত্যেক শিলাখণ্ড, ভগ্নস্থপ মঠ-মন্দিৰ প্ৰভৃতি ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ বতৰাজীয়ে কি মহান অতীত কীৰ্ত্তি ঘোষণা কৰে! কিন্তু আহি তাৰ পৰিণতি কি? ভাৰতীয় জাতিৰ আজি কি অধঃপতন। ধৰ্ম্মত কি গ্ৰানি। দৰিদ্ৰতা কি সৰ্বগ্ৰাহী! অজ্ঞানতা আৰু পীড়ন কি ভীষণ! স্বামীজীৰ এই অল্পকৃতি ইমান প্ৰবল আছিল যে আজীৱন সকলো কামেই এই জাতীয়তাবাদৰ ফালৰ পৰাই নিয়ন্ত্ৰিত হৈছিল। আহিও এই ফালৰ পৰাই যথাসম্ভৱ এই জীৱনী আলচ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিম। অবশ্যে জীৱন প্ৰসঙ্গত আন আন লাগতিয়াল উল্লেখযোগ্য কথা বাদ দিয় এনে নহয়। কাৰণ জীৱনী আলচত সকলোৰেই উল্লেখ থাকিলেও বিশেষ দৃষ্টি-ভঙ্গিৰ কথাকেহে ইয়াত কোৱা হৈছে।

প্ৰৱৰ্ত্তা কালতে স্বামীজীয়ে আবেদিকাৰ চিকাগো ধৰ্ম্ম মহাসভাত

যোগ দিবলৈ স্থিৰ কৰিছিল। প্ৰথমবাৰ প্ৰায় চাৰি বছৰ কাল ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত প্ৰবল প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলাই তাত যথেষ্ট প্ৰতিপত্তি স্থাপন কৰি স্বদেশলৈ ঘূৰি আহিল। তাৰ পৰা আহি কলিকতাত কিছু দিন পিচত ‘ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন’ প্ৰথম স্থাপন কৰিলে। এই দুয়োটা কাৰ্য্যৰ শুৰি কথা বিচাৰি চালে দেখা যাব স্বামীজীৰ ধৰ্ম্মভাবৰ জৰিয়তে সেই উগ্ৰ স্বদেশ প্ৰেম—জাতীয়তা-বাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ চেষ্টা। স্বামীজীৰ সমুদ্ৰ যাত্ৰা কোনো স্কীয়া ধৰ্ম্ম মতবাদৰ প্ৰাধান্য স্থাপনলৈ নহয়। হিন্দু হিচাবে বা হিন্দুধৰ্ম্মৰ প্ৰতিনিধি হিচাবে চিকাগো ধৰ্ম্ম মহাসভালৈ গলেও গৈছিল প্ৰাচ্য আৰু প্ৰতীচ্য জাতিৰ মাজত জ্ঞাবৰ আদান প্ৰদানৰ জৰিয়তে মৈত্ৰী বন্ধন স্থাপন কৰিবলৈ আৰু তাৰ দ্বাৰা উভয় জাতিৰ মাজত প্ৰীতি ভাব বঢ়াই উভয় দেশৰে উন্নতি বিধান আৰু উভয়ে উভয়ক বৃদ্ধি প্ৰদাৰ জৰিয়তে শান্তি স্থাপন কৰিবলৈ। যি সময়ত স্বামীজী আমেৰিকা আৰু ইউৰোপৰ বেলেগ বেলেগ ঠাইলৈ গৈছিল তেতিয়া তাত ভাৰতীয় জাতি আৰু হিন্দু ধৰ্ম্মৰ ওপৰত বৰ বিকৃত ধাৰণা প্ৰচাৰিত হৈছিল। এই বিকৃত ভাষ বিশেষকৈ খৃষ্ট মিছনৰী সকলৰ দ্বাৰাই বিশেষ ভাবে প্ৰসাৰলাভ কৰিছিল। স্বামীজীৰ প্ৰচাৰৰ ফলত যে তাত যথেষ্ট প্ৰতিক্ৰিয়া হল আৰু ভাৰতীয় জাতি আৰু হিন্দু ধৰ্ম্মৰ ওপৰত যত বহুতো পৰিবৰ্ত্তিত হল সেই বিষয়ে সন্দেহ নাই। ইয়াৰ পৰা তেওঁৰ চেষ্টাত সম্ভাব নিশ্চয় কিছু পৰিমাণে স্থাপিত হল।

“ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন” প্ৰতিষ্ঠাৰ জুটা ঘাই উদ্দেশ্য। এটা হৈছে এদল ত্যাগী সন্ন্যাসী সজ্জবদ্ধভাবে (training) গঠিত কৰিবলৈ আৰু বিধিবদ্ধ প্ৰণালীৰে শিক্ষা দি নিয়ন্ত্ৰিত কৰিবলৈ আৰু আনটো হৈছে সিবিলাকৰ দ্বাৰা পৰিচালিত মঠ বা সেৱাপ্ৰথৰ জৰিয়তে,

দৰিদ্ৰ, আৰ্জ, গীড়িত জনগণক নিষ্কাম ভাবে সেৱা আৰু বেদান্ত প্ৰতিশাসনা ধৰ্মৰ প্ৰকৃত তত্ত্ব প্ৰচাৰৰ দ্বাৰা লোককল্যাণ ত্ৰুত গ্ৰহণ আৰু উদ্যাপনৰ প্ৰয়াস। স্বামীজীয়ে ভাবিছিল স্বামী ভাবে কোনো কল্যাণজনক কাৰ্য্য কৰিবলৈ এদল ত্যাগী কৰ্মীৰ প্ৰয়োজন। ত্যাগ নকৰিলে জগতত কোনো মহৎ কাম সাধিত হ'ব নোৱাৰে, আৰু এই দল গঠন আৰু শিক্ষা দিবলৈ স্বামী অচুষ্ঠানৰ প্ৰয়োজন। সাংসাৰিক জঞ্জালৰ পৰা মুক্ত ত্যাগীসকলেই হে সেৱা ভাবে পৰোপকাৰ ত্ৰুত গ্ৰহণ কৰিবৰ উপযুক্ত পাত্ৰ। গৃহীসকলৰ পক্ষে তেনে কাৰ্য্যত নিয়মিতৰূপে আত্মনিয়োগ কৰা অসম্ভৱ। কিছুদিন পিচত তেখেতৰ স্থাপিত হাওবাৰ ওচৰৰ বেলুড়ত 'বেলুড়মঠ' আৰু মায়াবতীত 'অদৈত আলয়' স্থাপনো সাংসাৰিক লোকৰ পক্ষে আদৰ্শ স্থানীয় প্ৰতিষ্ঠান ত্ৰিতাপক্লিষ্ট জনগণৰ শান্তি পাবৰ আশ্ৰয় আকৌ শিক্ষা আৰু সেৱাৰ কেন্দ্ৰস্থল।

ধৰ্ম আৰু তাকে উপলক্ষি কৰিবলৈ যি কৰ্মপন্থাৰ নিৰ্দেশ স্বামীজীৰ উপদেশৰ জৰিয়তে বুজিব পাৰি ইয়াত তাৰে দুই এটা উদাহৰণ স্বৰূপ তেখেতৰ লিখাৰ পৰা তুলি দিয়া হল। ইয়াৰ দ্বাৰাই তেখেতৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্মৰ উদাৰ স্বৰূপ আৰু স্বদেশ প্ৰেমৰ কিছু আভাস পোৱা যায়।

আমেৰিকাত থকা কালত মাহাজবাসী তেখেতৰ এজন শিষ্যলৈ ধৰ্ম সম্বন্ধে এইদৰে লিখিছিল :—

“বেদান্ত অৰ্থাৎ বেদান্তৰ অন্তৰ্গত বৈত, বিশিষ্টাবৈত আৰু অবৈত নামক তিনি ধৰ্মপন্থা যুক্ত গোটেই বেদান্ত শাস্ত্ৰতে জগতৰ সকলো প্ৰকাৰ ধৰ্মৰূপ নিহিত আছে। এই তিনিটা ধৰ্ম একাদিক্ৰমে অবস্থিত আৰু মানব-মনৰ তিনিবিধ অবস্থাৰ উপযোগী। ধৰ্মৰ এয়ে স্তম্ভ-তৰ। প্ৰথম অবস্থাত বৈতবাদ খৃষ্ট আৰু মহলমান

ধর্ম এই ভাবত প্রতিষ্ঠিত। তার ভিতর ইউরোপীয় জাতিবিলাকে ললে খৃষ্ট ধর্ম আৰু সেগিটিক জাতিবিলাকে মছলমান ধর্ম গ্রহণ কৰিছে। তাৰ পিচতে বিশিষ্টাঈতবাদ। সকলোৰে শেষত অঈতবাদতাৰ বিশুদ্ধ যোগ উপলব্ধিৰ ভাগটো বৌদ্ধধর্ম নামে অভিহিত হৈছে। কিন্তু এই তিনিওটা মতবাদৰ সমষ্টিয়েই হল হিন্দুধর্ম নামে খ্যাত। হিন্দুস্থানৰ বেলেগ বেলেগ জাতিৰ মাহুহৰ ভিতৰত এই তিনিও অবস্থাৰ মাহুহকে দেখিবলৈ পোৱা যায়। সেই কাৰণে হিন্দুধর্ম বুলিলে কোনো ক্ষুদ্র সঙ্কীৰ্ণ সাম্প্ৰদায়িক ধর্ম জুবুজায়। হিন্দুধর্ম বুলিলে বুজিব। এই বেদান্ত ধর্ম আৰু বেদান্ত ধর্মই জগতৰ ধর্ম। কেৱল বেলেগ বেলেগ জাতিৰ বেলেগ বেলেগ অভাব, আকাজক্ষা, মনোবৃত্তি আৰু পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱস্থাভেদে ই বেলেগ বেলেগ আকাৰ ধাৰণ কৰিছে। মূলতঃ সেই একে। শাক্ত, শৈব, বৈষ্ণৱ প্রভৃতি সম্প্ৰদায় বিশেষত যদিও বেলেগ বেলেগ মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰিছে তথাপি কাৰো লগত কাৰো বিবাদ নাই—তিনিও একৰে অঙ্গীভূত, ক্ৰমিক অৱস্থাত প্রযুক্ত্য আৰু তিনিওৰো ভিতৰত কাৰো অসামঞ্জস্য নাই।

*

*

*

“সমাজৰ এই অৱস্থা জ্ঞাত কৰিব লাগিব—ধর্মক নষ্ট কৰি নহয়, হিন্দুধর্মৰ মহান উপদেশ সমূহ অমুসৰণ কৰি আৰু তাৰ লগতে জাতিগত পৰিণতিস্বৰূপ বৌদ্ধধর্মৰ অভূত হৃদয়বত্তা লৈ। লক্ষ লক্ষ নবনাৰী পৱিত্ৰতাৰ অগ্নিমন্ত্ৰত দীক্ষিত হৈ, ভগবানত দৃঢ়বিশ্বাস স্বৰূপ ধৰ্মৰে সজ্জিত হৈ দৰিদ্ৰ, পতিত আৰু পদদলিতসকলৰ প্রতি সহায়ভূতি জনিত সিংহবিক্রমেৰে বুকু বাছি গোটেই ভাৰত ভ্ৰমণ কৰক। যুক্তি, সেৱা, সামাজিক উন্নয়ন আৰু সাধ্যাৰ মঙ্গলময়ী বাৰ্তা ছাৰে ছাৰে প্রচাৰ কৰক।

এই জগৎ দুঃখৰ আগৰ সঁচা কিন্তু ই মহাপুরুষসকলৰ

শিক্ষায় স্বরূপ। এই দুঃখৰ পৰাই সহায়ভূতি, সহিষ্ণুতা আৰু
সহাতোতকৈ অদম্য দৃঢ় ইচ্ছাশক্তিৰ বিকাশ হয় যি শক্তিবলেৰে
মাহুহে গোটেই জগৎ চুবুৰীৰ হৈ গলেও অকণো ভয় নকৰে।
× × × ভগবান অনন্ত শক্তিমান। তেওঁ জগতৰ গৰীব, অজ্ঞ,
অত্যাচাৰপীড়িতসকলৰ উদ্ধাৰৰ কাৰণেই যুগে যুগে অৱতীৰ্ণ
হয়। ইবিলাকেই ভগবানে সকলোতকৈ বেছি ভাল পায়। তোমা-
লোকে গোটেই জীৱন এই ত্ৰিশ কোটি ভাৰতবাসীৰ উদ্ধাৰৰ কাৰণে
ব্ৰত গ্ৰহণ কৰা যি দিনে দিনে ভাললৈ যাব লাগিছে। এই কাৰ্য
সহজ নহয়—বাটতো কাঁটো ভৰা। কিন্তু ভগবানৰ সহায় আয়
পায়। তেওঁৰ নামত, তেওঁৰ প্ৰীতি অনন্ত বিৰাম বাধি নথ
বহুৰৰ সঞ্চিত পৰ্বত-প্ৰমাণ অনন্ত দুঃখবাশিত জুই লগাই দিয়া
সকলো ভয়সাহ হৈ যাব।”

এসময়ত মহীশূৰৰ বজালৈ লিখিছিল :—

এই জীৱন কণভঙ্গুৰ—জগতৰ ধন, মান, ঐশ্বৰ্য্য সকলো
কণস্থায়ী। তেওঁবিলাকেই যথার্থ জীৱিত যি পৰব কাৰণে জীৱন
ধাৰণ কৰে। আন লোকসকল জীয়াই থকা নাই প্ৰকৃততে যি
আছে। × × × জগতত প্ৰেম, অকপটতা আৰু সহিষ্ণুতাৰ
প্ৰয়োজন। জীৱনৰ অৰ্থ উন্নতি আৰু উন্নতিৰ অৰ্থ ক্ষয়ৰ বিস্তাৰ
আৰু এই ক্ষয়ৰ বিস্তাৰ আৰু প্ৰেম একেই কথা। গতিকে প্ৰেমেই
জীৱন—সেয়েই একমাত্ৰ জীৱনগতি নিয়ামক, আৰু বাৰ্ধ-
পবতাই মৃত্যু।

পৰোপকাৰেই জীৱন আৰু পৰহিত চোৱা অজায়েই মৃত্যু।
জগতৰ অধিকাংশ মাহুহেই যথা—প্ৰেতভূত। কাৰণ যাব ক্ষয়ত

প্রেম নাই সি মৰা, প্ৰেতৰ বাহিৰে নো আক কি? দৰিদ্ৰ, অজ্ঞ, অত্যাচাৰ নিপীড়িত লোকসকলৰ কাৰণে তোমালোকৰ প্ৰাণ বন্দক, কান্দোতে কান্দোতে হৃদয় কঁক হওক, মস্তক ঘূৰি যাওক— তোমালোক পগণা হোৱাদি হোৱা। তেতিয়া ভগবানৰ পাদপদ্মত তোমালোকৰ অন্তৰৰ নিবেদন জনোৱা। নিশ্চয় তেওঁৰ পৰা শক্তি আৰু সহায় আহিব অদম্য উৎসাহ আৰু অনন্তশক্তি আহিব।”

আন এজন শিষ্যলৈ উপদেশ দি লিখিছিল :—

× × × × × “বৰ্ত্তমানে আমাক এনে ধৰ্ম লাগে যাৰ পৰা আমাৰ আত্মবিশ্বাস জন্মে, জাতীয় সন্মানবোধ বাঢ়ে আৰু পতিত আৰু দৰিদ্ৰ সকলক ওপৰলৈ টানি তুলিবলৈ ক্ষমতা আৰু বল ঘূৰি আহে। দেশৰ শ শ যাহুহ অনাহাৰে আছে, লক্ষ লক্ষ লৰা-ছোৱালী সুশিক্ষাৰ অভাবত পশুতুল্য হৈ আছে। × × × যদি ভগবানক বিচৰা তেওঁ আগেয়ে যাহুহৰ সেৱা কৰা। যদি শক্তি লাগে তেন্তে আগেয়ে লোকসেৱাত দেহক্ষয় কৰা।” × × × “হিন্দুমাতেই পৰম্পৰ পৰম্পৰৰ ডাই। শ শ বছৰ ‘হুছবি’ ‘হুছবি’ কৰি আমিয়েই এওঁবিলাকক ইমান হীন কৰি পেলাইছোঁ আৰু দেশখনকো ইমান অধঃপাতলৈ আনিছোঁ। এওঁবিলাকক ওপৰলৈ তুলিব লাগিব, অভয়বাণী জনাব লাগিব, কব লাগিব তোমালোকে। আমাৰ দৰেই যাহুহ, আমাৰ দৰে তোমালোকৰো সকলো অধিকাৰ আছে।”

‘বৰ্ত্তমান ভাৰত’ নামক এখন স্বামীজীৰ কিতাপৰ পৰা অলপ তুলি দিয়া হল :—× × × × × হে ভাৰত, এই পৰাব্যাদ, পৰাব্য-কৰণ, পৰমুখাপেক্ষা, এই দাস স্থলত দুৰ্বলতা, এই দুৰ্গতি জঘন্য নিষ্ঠুৰতা এই মাত্ৰ সম্বল লৈ তুমি উচ্চ অধিকাৰ (বাস্তৱৈতিক) লাভ কৰিব নো? এই লাভ লগা কাপুকুৰতাৰ সহায়েৰে তুমি বীৰভোগ্য

স্বাধীনতা লাভ করিবা নে? হে ভারত, নাপাহৰিবা—তোমার নাথী জাতির আদর্শ সীতা, সাবিত্রী, দময়ন্তী; নাপাহৰিবা—তোমার উপাস্য উমানাথ সৰ্বভোগী শঙ্কৰ; নাপাহৰিবা তোমার বিবাহ, তোমার ধন, তোমার জীৱন, ইন্দ্ৰিয়সুখৰ—তোমার নিজৰ ব্যক্তিগত সুখৰ কাৰণে নহয়, নাপাহৰিবা—তুমি জন্মৰে পৰা “মাতৃভূমিৰ” নিমিত্তে বলিকপে উদ্ধূৰ্গ। হৈ আহা; নাপাহৰিবা—তোমার সমাজ সেই বিৰাট মহামায়াৰে ছায়া মাখোন, নাপাহৰিবা—নীচজাতি, মূৰ্খ, দৰিদ্ৰ, অজ্ঞ, হুচি, মেটোৰ তোমার ভাট, তোমাৰে ভেঙ-মুগ্ধহ। হে বীৰ। সাহস অবলম্বন কৰা সন্দৰ্বে কোৱা আমি ভাৰতবাসী—ভাৰতবাসী জ্ঞানৰ ভাই, কোৱা মূৰ্খ ভাৰতবাসী, দৰিদ্ৰ ভাৰতবাসী, ব্রাহ্মণ ভাৰতবাসী, চণ্ডাল ভাৰতবাসী মোৰ ভাই, তুমিও কটিমাত্র বস্ত্রাবৃত হৈ সন্দৰ্বে কোৱা—ভাৰতবাসী আমাৰ ভাই, ভাৰতবাসী আমাৰ প্ৰাণ ভাৰতৰ দেৱদেৱী আমাৰ ঈশ্বৰ, ভাৰতৰ সমাজ আমাৰ শিশুশ্য্য, আমাৰ ডেকাকালৰ উপবন বুঢ়াকালৰ কাশীধাম, কোৱা ভাই ভাৰতৰ যুস্তিকা মোৰ স্বৰ্গ, ভাৰতৰ কল্যাণ মোৰ কল্যাণ আৰু দিনে বাতিয়ে কোৱা—হে গৌৰীনাথ, হে জগদগ্ৰে, মোক মহুয্যত্ব দিয়া মা, আমাৰ দুৰ্বলতা কাপুৰুষতা আঁতৰ কৰা আমাক মাহুহ কৰা।”

ওপৰত তুলি দিয়া (যদুচ্চাক্ষৰ) কথাবিলাকৰ পৰা এইটো কথা স্পষ্টকৈ দেখা যায় যে ভাৰতীয় জাতীয় জাগৰণৰ সূত্ৰপাত এই স্বাধীনতাৰ প্ৰচাৰৰ পৰাই আৰম্ভ হৈছে। তাৰ আগলৈকে ভাৰতে তাৰ সকলো বিশিষ্টতা, সম্ভাৱতা, কৃষ্টি, ধৰ্ম্মভাব আৰু সামাজিক বিধিব্যৱস্থা পাহৰি আত্মবিস্মৃত হৈ পুৰসেৱা আৰু অন্ধ পৰাণুকৰণ আৰু পৰম্পৰাগত হৈ অধঃপতনৰ চূড়ান্ত সীমাত উপনীত হৈছিল। পাক্ষাত্য সভ্যতাৰ মোহত পৰি ইহকাল

সর্ব্বম্ ভাব গ্রহণ কৰি বিপথগামী হৈছিল। স্বামীজীয়ে নিজ চৰ্ম্মৰ এই অধঃপতন দেখি তাৰ প্ৰতিকাৰৰ চেষ্টা কৰিলে আৰু অ প কম সময়ৰ ভিতৰতে গোটেই পৃথিবী ব্যাপি এটা নৱ ভাগবণৰ সূত্ৰপাত কৰিলে আৰু দেখা যায় বহুতো পৰিমাণে কৃত-কাৰ্য্য হ'ল। তেখেতৰ আৰম্ভ জাতীয়তাবাদেই যে সম্প্ৰতি মহাত্মা গান্ধীৰ কাৰ্য্যপদ্ধতিৰ জৰিয়তে ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনত পৰিণতি লাভ কৰিছে সেইটো সহজে বুজিব পাৰি।

ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰগত বৈষম্য আৰু সামাজিক দুৰ্দ্দৈবিধিব্যৱস্থা, জাতীয়-চৰিত্ৰৰ অবনতিয়েই যে সকলো অনিষ্টৰ, সকলো শ্লানিৰ সকলো অধঃপতনৰ মূলত সেইটো উভয়েই (স্বামীজী আৰু মহাত্মা গান্ধীজী) প্ৰাণে প্ৰাণে অহুভৱ কৰিছিল। সেই বিলাকৰ পৰা মুক্ত হৈ কেনেকৈ এক অখণ্ড শক্তিশালী (ভাৰতীয়) জাতিত পৰিণত হ'ব পাৰি তাৰ বাবেও উভয়েও অনন্যমনা হৈ আত্মজীৱন সাধনা কৰিছিল। কিন্তু স্বামীজীয়ে প্ৰতিকাৰৰ পন্থাত সেই সময়ৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱস্থা আৰু পৰিস্থিতি হিচাবে দূৰদৰ্শিতাৰ ফলত মুখ্য ভাৱে গ্ৰহণ কৰিছিল জাতীয় চেতনাবোধ জগাবলৈ ধৰ্ম্মভাবৰ সংস্কাৰৰ ওপৰত বেছি নিৰ্ভৰ কৰিছিল। মহাত্মা গান্ধীয়ে কিন্তু হৃদসৰ্ব্বম্ মোহগ্ৰস্ত যুতপ্ৰায় ভাৰতীয় আত্মসন্মানবোধ জগাই প্ৰকৃত অভিব্যক্তিমূলক পন্থা গ্ৰহণ কৰিবৰ কাৰণে ৰাষ্ট্ৰগত বৈষম্যৰ ওপৰত জোৰ দি তাৰ প্ৰতিকাৰলৈ চেষ্টা কৰিছে কিন্তু তাতো মহাত্মাই ভাৰতীয় বিশিষ্টতা, নেপাহৰি “আত্মভক্তি” আৰু “অহিংসাবাদৰ” ওপৰতে ভিত্তি স্থাপন কৰিছে। দেখা যায় উভয়েৰে দৃঢ় ধাৰণা ‘ধৰ্ম্মই ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনৰ যেকোনো স্বৰূপ।’

দুৰ প্ৰসাৰি জ্ঞানৰ বলত স্বামীজীয়েও বুজিব পাৰিছিল

জাতীয়-জীবনৰ ঘোৰ অন্তৰায় অস্পৃশ্যতা মোহ ! তাক দূৰ
কৰি শক্তিশালী জাতি গঠনৰ উদ্দেশ্যে তেতিয়াই স্বামীজীয়ে বাবে
বাৰে দটাই দটাই উপদেশ দিছিল। জাতীয় চৰিত্ৰ সংশোধন
কৰিবলৈ লোকসেৱা ব্ৰত গ্ৰহণ কৰিবলৈ উপদেশ দিছিল।
জাতীয় একত্ববোধ নজন্মিলে সেৱা-ব্ৰত কেতিয়াও সফলকাম
হব নোৱাৰে। চেখেতে গোটেই ভাৰত ভ্ৰমণ কৰি সমগ্ৰ
দেশবাসীৰ কল্যাণৰ পছাহে গ্ৰহণ কৰিছিল। বিদেশ-যাত্ৰা কৰি
হিন্দুধৰ্মৰ বাণীকেহে গোটেই জগতত প্ৰচাৰ কৰিছিল। সাম্প্ৰ-
দায়িক সঙ্কীৰ্ত্তাবোধ স্বামীজীৰ জীবনীত দেখা নোযায়। দেখা
যায় স্বামীজীয়ে প্ৰত্নজ্যাকালত বাহিৰে বাহিৰে যাত্ৰাঙ্গৰ শিষ্য-
সকলৰ উদগনিতে 'সমুদ্ৰযাত্ৰা' কৰি হিন্দুধৰ্মৰ বিজয় পতাকা
উত্তোলন কৰিলে চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাৰ জৰিয়তে।

মহাত্মা গান্ধীয়েও ভাৰতীয় দৰিদ্ৰতাৰ নিদৰ্শনস্বৰূপ নিজে কটিমাৰ
বস্ত্ৰ (কোপীন) গ্ৰহণ কৰিছে আৰু প্ৰতিভাৰ কৰিবলৈ ৰাষ্ট্ৰগত
অধিকাৰ লাভৰ আগতে জাতীয় একত্ববোধ (হিন্দু মহলমানৰ ঐক্য)
আত্মতৃপ্তি (চৰিত্ৰ গঠনৰ কাৰণে উপবাস, সূতাকটা আৰু অহিংস-
ভাব গ্ৰহণ) আৰু অস্পৃশ্যতা বৰ্জন প্ৰভৃতি গঠনমূলক কাৰ্য্যৰ
ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি কংগ্ৰেছ মহাসভাৰ জৰিয়তে মূৰ্ত্তিৰ
বাণী ঘোষণা কৰিছে। জাতীয় চৰিত্ৰ উন্নত, উন্নত উন্নতহৃদয়
নহলে শক্তিশালী জাতি গঠিত হ'ব নোৱাৰে কাৰণ স্বামীজীয়ে
ভৈছিল মহৎ কাৰ্য্যৰ অন্তৰায় চৰিত্ৰহীনতা হৈ অৰ্ধাভাব নহয়।
অৰ্ধাভাবত কোনো ডাঙৰ কাম পৰি থকা নাই আচল অজ্ঞান
সচৰিত্ৰ। ৰাজনৈতিক মূৰ্দ্ধলাত অধ্যাত্মিক উজ্জীৱন লাভৰ
প্ৰথম সোণান। ভাৰতৰ স্বাধীনতা স্বামীজীৰো কাৰ্য্য আছিল
আৰু তেখেতৰ বহুতো কথা আৰু শিখাত সেই কথা অনন্তভাবে

প্ৰমাণিত হৈ আছে। পৰাধীনতাৰ পৰা হোৱা বাৰতীয় শ্ৰানি জাতীয় চৰিত্ৰৰ পৰা জাতৰ হওক এই দুখ্য তথ্য কথাটি উভয়ৰ স্বৰ্ণপদ্মৰ মূল কথা।

মহাত্মা গান্ধী প্ৰবৰ্ত্তিত 'অহিংসাবাদ'ত যি সম্যক ব্যাখ্যা সময়ে সময়ে তেখেতে প্ৰকাশ কৰিছে তেনে উন্নততৰ জীৱন লাভেই স্বৰ্ণ নহৈ নো স্বৰ্ণটো কি এটা আকাশবৰষা পৰা কথা। অৰ্থাৎ স্বামীজীৰ দৰে মহাত্মাজীৰো বিশ্বাস ভাৰতীয় ধাতুৰ্ত্ত "এনে ভাবৰ পৰা কৰা আন্দোলনহে যলপ্ৰসূ হব। ভিতৰৰ পৰা অহা সংস্কাৰহে যে প্ৰকৃত সংস্কাৰ এই কথা দুয়ো একে দৰেই অমুতৰ কৰিছিল যে সন্দেহ নাই। সেই কাৰণে এই কাৰ্য্য-পদ্ধতিত জাতীয় ভাব ধাৰাৰে অভিব্যক্তি বা ক্ৰমবিকাশ দেখিবলৈ পোৱা যায়।

এইখিনিতে এইটো স্বীকাৰ কৰা অপ্ৰাসঙ্গিক নহব যে স্বামীজীৰ দৰে অমাত্যবী প্ৰতিভাযুক্ত বহুল স্বৰ্ণময় জীৱনী আঁচ কৰোঁতে আমাৰ মূখেই ক্ৰটি বৈ যাব। কাৰণ এনে জীৱনীৰ অকল মূল কথা কেইটাকে আয়ত্ত কৰা সহজ কথা নহয়। তথাপি সত্যৰ বা স্বৰ্ণৰ আলোপণেও মাতৃহক জয়ৰ পৰা ত্ৰাণ কৰে এই নীতি অমুসৰণ কৰিয়েই ইয়াৰে তাৰ শতাংশৰ একাংশ মাথোন প্ৰকাশ কৰা হ'ল। ইয়াৰ পৰা যদি কোনো অমুসন্ধিৎসু লোকৰ এই জীৱনীৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হৈ নিজৰ জীৱন নিয়ন্ত্ৰিত কৰিবৰ সৰল মনত আগবঢ়ায় আৰু তাত অধিকতৰ প্ৰবেশৰ কাৰণে অমুশীলনপৰ হয় তেনেহলেই যোৰ ভ্ৰম সাৰ্থক জ্ঞান কৰিব।

বংশ-কথা

পৰিয়ালৰ বিস্তৃতিয়েই বংশ। গতিকে বংশ বুলিলে কোনো পৰিয়ালগত সমষ্টিকে বুজা যায়। প্ৰতি বংশতে একোটা বিশিষ্টতা বা ভাবধাৰাৰ সূচনা দেখা যায়। বংশগত সেই ভাবধাৰাত তাক প্ৰকাশত নিজ প্ৰচেষ্টাৰ বিচিত্ৰতা থাকিলেও সি কেতিয়াও জ্ঞানগত ঐক্যৰ পৰিপন্থি নহয়। এই সূকীয়া বিশেষত্ব বংশগত কথা আৰু সাধাৰণতে তাৰ অন্তৰ্গত লোকসকলত প্ৰায়েই তাৰ প্ৰকাশ দেখা যায়। সেই বাবেই কোনো মনিষীৰ জীৱনী আলোচনা প্ৰসঙ্গত বংশগত ভাবধাৰাৰ সন্দেশ আৰু তাৰ অভিব্যক্তি কেনেগৰাে আলোচিত জীৱনীত বৰ্ত্তিব পাৰিছে চাবলৈ চেষ্টা কৰা হয়। এই সাধাৰণ ৰীতি অনুসৰণ কৰিয়েই আমি ইয়াত স্বামী বিবেকানন্দৰ পূৰ্বপুৰুষ আৰু তেখেতৰ পিতৃ-মাতৃৰ চমু পৰিচয় দিবলৈ চেষ্টা কৰিম।

স্বামী বিবেকানন্দ বুলিলে আমি থাক বুজোঁ। তেখেত এটা নামে আজন্ম পৰিচিত নহয়। নিজৰ গুণত পৰবৰ্ত্তিকালত ত্যাগৰ নিদৰ্শন সন্ন্যাস-যন্ত্ৰ গ্ৰহণ কৰি পোৱা উপাধি বিশেষ জগদীশ পিত্ত তেখেতৰ মাক কুব্ৰনেশ্বৰী দেৱীয়ে নাম দিলে 'বীৰেশ্বৰ'। পিতৃদেৱক বিখনাথে তাৰে অপভ্ৰংশ কৰি মাতিছিল "বিলে" বুলি। জ্যোতিষীসকলে লগ্নমতে নামাকৰণ কৰিছিল 'নবেজনাথ'। এই গুৰিৰ আদি ভাগত গতিকে আমি তেখেতক নবেজনাথ নামেহে অভিহিত কৰিম।

নবেজনাথ হি বংশত জন্মিছিল সেই কাল নাম আছিল

দত্তবংশ। এই বংশ কলিকতাৰ সিমুলিয়া নামক অঞ্চলত অবস্থিত। সেই কালৰ বংশগত সমৃদ্ধি আজিকালি নাই কিন্তু তাৰ আভাস আজিও আছে। জীৰ্ণ অবস্থা হলেও দালানসহ ঘৰবাৰী গৌৰ ঘোহিন মুখার্জী ষ্টীটত আজিকালিও আছে আৰু এতিয়াও তাত স্বামীজীৰ ভায়েক *শ্রীযুত মহেন্দ্ৰনাথ দত্ত মহাশয় সিবিলাকৰ ডাগিনীয়েকহঁতৰে বাস কৰি আছে। সৰ্ব্বকনিষ্ঠ শ্রীভূপেন্দ্ৰনাথ দত্তও মাত্ৰে সময়ে তাত বাস কৰেহি। বহুত সময়ত তেখেতে বাহিৰতে কাম কৰি ফুৰে আৰু নিজৰ স্বদেশ প্ৰীতিৰ কাৰণে অধিকাংশ সময় ৰাজবন্দী হৈয়ে থাকিব লগাত পৰে। ইবিলাক দুয়ো অবিবাহিত, দুয়ো পণ্ডিত, জ্ঞানী, সাহিত্যাহুৰাগী। মাজুউ শ্রীমহেন্দ্ৰ নাথ দত্তক সকলোৱে “বগা কাপোৰৰ সম্যাসী” বুলি কয়। দৰ্শন, ইতিহাস আৰু Comparative religious বিভিন্ন ধৰ্মৰ জবাবা অস্থশীলনত যথেষ্ট অহুৰাগ থকাত খ্যাতি লাভ কৰিছে আৰু তেখেতৰ লিখা বহুতো কিতাপ গোটেই ভাৰততে সমাদৃত হৈছে।

ত্যাগভাব নৰেন্দ্ৰনাথৰ বংশগত ভাবে পোৱা সম্পদ। নৰেন্দ্ৰনাথৰ পিতামহ দুৰ্গাচৰণ দত্ত এজন খ্যাত নামা উকীল।

* যোৰ ছাত্ৰাবস্থাবে পৰা এখেতৰ আশীৰ্বাদ লাভৰ সৌভাগ্য হৈছে। আমি কেৱলমানক নিয়মিতৰূপে তেখেতে কোনো একোটা উচ্চ দাৰ্শনিক ভাব উপলব্ধি কৰাবলৈ (training) চেষ্টা কৰিছিল। যুগ্মতে এতিয়া সংক্ষেপে কৃতজ্ঞতাৰে ইয়াকে স্মৰণ কৰিব পাৰোঁ— এখেতৰ চৰিত্ৰ, শিক্ষা, উপদেশৰ প্ৰভাবতে যোৰ জীৱনৰ সাক্ষীৰূপে ‘হুত্ৰ জ্ঞান লাভ কৰিছিনে’ বুলিলে বচাই কোৱা নহক। বৰ্ত্তমানে তেখেত অবাগ্ৰস্ত বুলিব লাগে। এখেতৰ জীৱনীও বহুতো কাৰণত অস্থশীলন-যোগ্য সন্দেহ নাই।

প্ৰপিতামহ বামমোহন দত্ত স্বকীয় কোৰ্টৰ বিধাত আইন ব্যৱসায়ী
 আছিল। তেখেতেই যথেষ্ট বিষয়-সম্পত্তি উপাৰ্জন কৰিছিল।
 পুত্ৰক দুৰ্গাচৰণ দত্ত উকীল হলেও সংকুত আৰু পাবলী ভাষা
 ভালদৰে জানিছিল আৰু সজীৱ-বিদ্যাতে নিপুণ আছিল।
 এখেতেও কম বয়সতে যথেষ্ট উপাৰ্জন কৰিছিল। মন কিন্তু
 আছিল উদাৰ। সাধু-সন্ন্যাসীক সেৱা কৰোঁতেই বচতো অৰ্থ
 ব্যয় হৈছিল। ধৰ্মভাষ তেখেতৰ প্ৰবল হোৱাত পশ্চিম বহুব
 বয়সতে একমাত্ৰ পুত্ৰ বিশ্বনাথ (ভেতিয়া কেচুৰা) আৰু নিজৰ
 পৰিবাৰক আত্মীয়সকলৰ হাতত গতাই দি নিজে সন্ন্যাসী হৈ
 যবৰ পৰা ওলাই গল। কোনো প্ৰকাৰৰ বন্ধনেই ~~স্বাধীন~~ বন্ধক
 আবদ্ধ কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে।

চাৰি-পাঁচ বছৰ নানা তীৰ্থ ভ্ৰমণ কৰি দুৰ্গাচৰণ কালীদামলৈ
 বিশ্বেশ্বৰ দৰ্শনলৈ আহিল। তাতে কিছুদিন বাস কৰি থাকিল।
 পতিপ্ৰাণা তেখেতৰ পৰিবাৰৰো গতিকেই 'ধৰ্মসাঙেই' জীৱনৰ
 আদৰ্শ হবলৈ বাধ্য। বেতিয়া বিশ্বনাথৰ বয়স ৭ কি ৮ বছৰ ভেতিয়া
 নায়েবে ইবিলাকেও (মাক-পুতেকে) কালীদামলৈ যাবলৈ দিব
 কৰি ৰাওনা হল! দেড়মাহ নায়েবে ঘোঁৰাৰ পাচত ইবিলাক লৈ
 কালীদাম পালে আৰু নানা দেৱদেৱীৰ দৰ্শন আৰু সাধু-সন্ন্যাস
 জন পাই পতিপ্ৰাণা জননীয়ে মনত কিছু শান্তি পালে।

দুৰ্গাচৰণে তেখেতৰ লৰা-তিবোতাও বে তাত তীৰ্থ কৰিবৰ
 কাৰণে আছে গৈ এই কথাৰ গম পোৱা নাছিল। কিন্তু হঠাৎ
 দৈব ঘটনাক্ৰমে সিবিলাকৰ মেলা দেখি হলেও সি কনিক যায়।
 অৰ্থাৎ এদিন পুৱা বিশ্বেশ্বৰৰ মন্দিৰৰ দ্বাৰামুখত গিছিল থাই
 এগৰাকী মহিলা পৰি গল। সিফলৰ পৰা আহি থকা এজন
 সন্ন্যাসীয়ে আতৰ। পৰা দেখি "অহ মৰ গিৱা, মৰ গিৱা" বুলি

লব মানি গুচবলৈ আহি দাঙ্গি ধৰিলে আৰু লাহে লাহে খোজ
কঢ়াই নি মন্দিৰৰ ভিতৰত বহুৱালে। যেতিয়া চাৰি চকু মিলন
হল সন্ন্যাসীজনে “মায়া ছায়, মায়া ছায়” বুলি ততালিকে আঁতৰি
গল আৰু তেওঁক দেখা পোৱা নগল। কোৱা বাহন্য এই সন্ন্যাসী-
জনেই দুৰ্গাচৰণ দত্ত আৰু হঠাতে পুৰি মুৰ্ছাপ্ৰায় হোৱা ক্ষীণকাৰ
আৰু দুৰ্বল মাইকী মাহুহ গৰাকীয়েই তেখেতৰ পৰিবাৰ! কিছুমান
দিন তাত বস কৰাৰ পিচত বিশ্বনাথইও আকৌ নাৱেৰেই
কলিকতালৈ ঘূৰি আহিল। তেতিয়াৰ দিনত বেল-লাইন হোৱা
নাছিল। মাহুহ হয় খোজ কাঁড় গৈছিল তীৰ্থ ভ্ৰমণলৈ নাইবা
নাওত গৈছিল।

তাৰ পৰা ঘূৰি আহিয়েই বিশ্বনাথ দত্তৰ পঢ়া-শুনাৰ দিহা
কৰি দিলে। বিশ্বনাথে যথেষ্ট যোগ্যতাৰে সৈতে একাদিক্ৰমে
পঢ়াত আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে আৰু উত্তৰ জীৱনত তেখেতও আইন-
ব্যৱসায়কে অবলম্বন কৰি সংসাৰ ধৰ্ম পালন কৰিছিল। তেখেতৰ
ভাগ্যবতী অথচ দুখিনী মাক পাঠ্যাবস্থাতে স্বৰ্গী হয়। তেখেতৰ
জীৱনৰ বিশেষত্ব এয়ে আছিল যে স্বামীৰ বৈবাগ্যত কেতিয়াও
বাধা দিয়া নাই আৰু নিজকে এই পৰিবৰ্ত্তিত অৱস্থাত ধাপ
থুগাই চলিবলৈ যত্ন কৰাত বুজা যায় এখেতৰ প্ৰাণতো ত্যাগৰ
মহিমাময় ভাব সদায় জাগৰুক ধকাত সকলো শাস্ত ভাবেই গ্ৰহণ
কৰি নীৰৱে জীৱন পাঠ কৰি গল।

আইন ব্যৱসায়ত বিশ্বনাথ কৃতকাৰ্য্য হৈছিল। ইয়াৰেই
ক্ষেত্ৰতে যথেষ্ট উপাৰ্জন কৰিব পাৰিছিল। তেখেত বুদ্ধিমান
আৰু পৰিশ্ৰমী আছিল। তেখেতৰ যত্ন আছিল সংসাৰত ধৈৰ্য্য
থাকিম তাক ভাল ভাবেই উপভোগ কৰিম। ভাল ভাবে থকা
ভাল পিন্ধা, ভাল খোৱা অৰ্থাৎ ভাল ভাবে জীৱন উপভোগ কৰা

বেঙ্গা বুলি তেখেতে কেতিয়াও ভবা নাই। সেই কাৰণে তেখেতৰ চৰণ কুব্জ সন্যাসী 'বজ্জাব হাঁসুত' আছিল বুলিলে অত্যাধিক কৰা নহয়।

বিশ্বনাথৰ মন কিন্তু উদাৰ আছিল। পৰব হুখ কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। সেই কাৰণে বহুতো হুখত পৰা আত্মীয়-সন্তনে তেখেতৰ পৰা যথেষ্ট সহায় পাইছিল। এনে কি এহাতে তেখেতৰ ঘৰতেই আছিল। অভাবগ্ৰস্ত অথবা গৰীব মাফুহে তেখেতৰ ওচৰত বিদূষ হোৱা নাই। সাধু-সন্ন্যাসীকো বৰ ভক্তি কৰিছিল আৰু সমাদৰ কৰি থাবলৈ আৰু প্ৰয়োজন মতে পিন্ধিবলৈ দিছিল।

বিশ্বনাথে পৰিবাৰৰ সকলোকে হুখত আৰু আনন্দত ৰাখিবলৈ সদায় যত্ন কৰিছিল। গতিকে সকলোকে নিজ অভিকচিহ্নেৰে সজাও কোনো আপত্তি কৰা নাছিল।

তেখেতে ইতিহাসৰ জৰিয়তে জাতিৰ উত্থান-পতনৰ বিষয়ে চৰ্চ্ছা কৰিবলৈ বৰ ভাল পাইছিল। ধৰ্ম্ম-শাস্ত্ৰৰ ভিতৰত ৰাইবেলৰ প্ৰতি যথেষ্ট অত্যাধিক আছিল আৰু সদায় পাঠ কৰিছিল। দেশ ভ্ৰমণ কৰিবলৈ তেখেতে বৰ ভাল পাইছিল। তেতিয়াৰ দিনত বেঙ্গলাঙীৰ স্ববিধা নাথাকিলেও নাও, গৰুগাড়ী প্ৰভৃতি যত বেনে স্ববিধা পোৱা যায় তেনে স্ববিধা লৈয়ে বহুতো দেশ ভ্ৰমণ কৰিছিল। লৰাকালত থকাত নবেঙ্গনাথইতকো বহুত সময়ত বহুত ঠাইলৈ লৈ গৈছিল।

বিশ্বনাথৰ পৰিবাৰৰ নাম কুব্জেনখৰী। এখেতৰ ছদ্মনামো নিজ আমীৰ অনুকূপ মহৎ আছিল আৰু কাৰ্য্যকুশল আছিল। সাংসাংক দাবডীৰ কাৰ্য্যৰ সুস্বাদুধান নিজে কৰিছিল। সকলোকে সমানে যত্ন কৰিছিল। নিজৰ সমস্ত বেনেকৈ ৰাখিব লগে সেইটো জননী কুব্জেনখৰীয়ে ৰাখিছিল আৰু নিজৰ চৰিত্ৰৰ বস আৰু আধুৰ্ণ্যেৰে সকলোৰে জ্ঞান আকৰ্ষণ কৰিছিল। পঢ়া-শুনা আনিছিল

আৰু নিজে বুদ্ধিমতি থকাত সহজে সকলো কথা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিছিল। তেখেত অতিশয় তেজস্বিনী আছিল আৰু প্ৰকৃতি বৰ গভীৰ আছিল অথচ আছিল মিতভাষিনী আৰু ব্যৱহাৰ আছিল অতি মধুৰ। তেখেত বৰ ধৰ্ম্মভীক আছিল আৰু হিন্দু পৰিবাৰৰ পালনীয় যাবতীয় ব্ৰতাদি পালন কৰিছিল।

জননী ভুবনেশ্বৰীৰ একাদিক্ৰমে চাৰিটি ছোৱালী হল। তাৰে ছটি অকালতে ঢুকাল। তেখেতৰ মনৰ প্ৰবল বাসনা হল এটি পুত্ৰ সন্তান লাভ! নীৰবে গোপনে ভগবানক প্ৰাৰ্থনা জনালে এটি ষোগ্য পুত্ৰ সন্তানৰ জননী হবৰ বাসনা। ইয়াৰ বাবে তেখেতে দেবাদিদেৱ আন্ততোষৰ পূজা আৰু ব্ৰত আৰম্ভ কৰিলে। দিনৰ বহুতো সময় পূজা আৰু ধ্যানতে নিয়াবলৈ ধৰিলে। আনফালে তেখেতৰ এক আত্মীয়া তেতিয়া কাশীধামত বাস কৰি আছিল। তেখেতলৈ লিখিলে 'এটি পুত্ৰ কামনা কৰি বীৰেশ্বৰৰ আগত প্ৰাৰ্থনা জনাৰা আৰু এভাগি পূজালৈ আগ কৰিবা।' তেখেতেও সেইমতে বাবা বীৰেশ্বৰক সদায় দৰ্শন কৰি প্ৰাৰ্থনা জনালে আৰু ভুবনেশ্বৰী দেৱীলৈ তাৰ আশীৰ্বাদ পঠাই দিলে।

জননী ভুবনেশ্বৰীয়ে শিৱৰ আৰাধনাত যথেষ্ট মনোনিবেশ কৰাৰ ফলত তেখেতৰ শৰীৰৰ সৌন্দৰ্য্যও বাঢ়ি আহিবলৈ ধৰিলে। গৰ্ভ লক্ষণ প্ৰকাশ পালে আৰু এদিন সন্ধিয়া সময়ত গভীৰ ধ্যানাবস্থাত লেখা পালে তেখেতৰ আৰাধ্য সন্ন্যাসিৰ শৰীৰৰ পৰা এটা ভ্যোতি আহিব হৈ সন্তানৰ ৰূপ ধৰি তেখেতৰ কোলাৰ ফালে লৰি আহিছে। হঠাৎ উজ্জ্বল উজ্জ্বল হল। চাই দেখে কতো একো নাই—তেখেত বহি থকা ঠাইতে পৰি আছে। শিৱ, শিৱ, শিৱ বুলি দাখোজাৰণ কৰি বিবেশ্বৰৰ প্ৰতি প্ৰণতি জনালে।

লবাকাল

সেই দিনা ভোগালী মাঘ বিহুৰ দিন ইং ১৮৫০ চনৰ ১২ জানুৱাৰী তাৰিখ, কৃষ্ণাসপ্তমী তিথি। ভুবনেশ্বৰী দেৱীৰ এটি পুত্ৰ সন্তান ভূমিষ্ঠ হ'ল। অতি সুন্দৰ ৰূপ। পুত্ৰমুখ দেখি উভয়ে আনন্দিত। বাহিৰতো ঘৰে ঘৰে সেই দিনা বিহুৰ আনন্দ উৎসৱ! জননী ভুবনেশ্বৰীৰ প্ৰাৰ্থনাত আশুতোষ সন্তুষ্ট হৈ অস্থিত কল্প দান কৰিলে। লবাৰ মুখত পিতামহৰ অমূল্য কৃতি দেখি সকলো আচৰিত হ'ল।

বাণা বীৰেশ্বৰৰ বৰত পুত্ৰ লাভ কৰা কাৰণে আনৰ কথা। দুগুনি জননী ভুবনেশ্বৰীয়ে লবাৰ নামাকৰণ কৰিবলৈ সন্মতি জনালে "বীৰেশ্বৰ"। ইয়াৰ অপভ্ৰংশ হিচাবে বিশ্বনাথে মাতিছিল "বিলে" বুলি। কিন্তু গণনামতে নাম বহিল 'নবেল্লনাথ'। বাহিৰত এই নামেই তেখেতে সন্ন্যাস গ্ৰহণ কৰাৰ আগলৈকে পৰিচিত আছিল। বিহুওক, অনেক সাধা-সাধনাৰ ফলত উপযুক্ত পুত্ৰ লাভ কৰি উভয় পিতৃ-মাতৃয়ে অতি যতনেৰে লালন-পালন কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু নবেল্লনাথ সকলোৰে চকুত লগাটিহে ভাঙৰ হৈ আহিল।

ভিনি চাৰি বছৰ বয়সৰ পৰাই বেথা গল লবাটি ক'ব নহ'ব— এতিয়াৰ পৰাই ইয়ান ছুটে। কাৰো কথা সহজে হৃদয়ে নিৰ্ভৰ ইচ্ছাৰেতে চলিবলৈ ভাল পায়। বাধা দিলেই এনে ধৰে বিহুকে আগত পাই তাকে বলিয়াই-খতিয়াই জাতি-ছিতি একাকৰ কৰে। সবাত্ব এনে হুলৈয়ে যে যাকে কোনোমতে লবাটি শান্ত কৰিব নোৱাৰে। অৱস্থা থকাত সেই সবাত্ব এনে কি হৃদয়কৈ পৰ্য্যন্ত

চাকৰণী ৰাখি তেওঁৰ তত্ত্বাবধান কৰিবলৈ নিয়োগ কৰিব লগা হ'ল। কিছুমান দিনৰ পিচত ঘৰৰ সকলোৰে বুজিলে লবাক ভয় দেখুৱাই বা খং-বাগ কৰি নিচুকাব বা শাস্ত কৰিব নোৱাৰি। মৰম কৰিলেই সহজে বশ হয়।

ডাঙৰ হৈ অহাৰ লগে লগে দেখা গ'ল যে তেওঁৰ লগৰীয়া-সকলৰ ভিতৰত তেওঁৰেই মুখিয়াল হৈ উঠিল। তেওঁৰ ছকুম, পৰামৰ্শ আৰু যুদ্ধিমতে লগৰীয়াসকল চলিবলৈ বাধ্য হৈছিল। এইটোও সঁচা যে তেতিয়াৰ কালতে লগৰীয়াহঁতক যেনেকৈ এফালে চমাই-ছিল তেনেকৈ আনফালে সিহঁতক মৰমো কৰিছিল। কোনো খোৱা বস্তু পালে তাক কেতিয়াও অকলে নাখাইছিল।

সৰু কালৰেপৰা তেওঁৰ তীক্ষ্ণ বুদ্ধি আৰু চোকা স্মৰণ শক্তিৰ পৰিচয় পোৱা গৈছিল। যতে যি দেখক খেলধেমালিৰ ভিতৰেদিও তাক সদায় অনুকৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। বামাগ্ৰণ, মহাভাৰত আন কিবা পদাৱলী পঢ়া শুনিলে মনত থাকি ঘাৱ আৰু পিচত আকৌ নিজে তাক গাই শুনাৰ পাৰে। এই কালৰে পৰা তেওঁ সাধু-সন্ন্যাসী দেখা মাত্ৰকে ওচৰলৈ যায় আৰু ভিতৰৰ পৰা ভিক্ষা আনি দিয়ে। পিতাকেও সাধু-সন্ন্যাসীক কেতিয়াও বিদ্ৰুথ কৰা নাছিল। গতিকে প্ৰায়েই ঘৰলৈ তেনে সাধু-সমাগ্ৰম হৈয়ে থাকে।

চালুকীয়া কালত নৰেন্দ্ৰনাথৰ গাড়ী-ঘোঁৰাৰ ওপৰত বৰ চকু আছিল। ঘৰঘৰি শব্দ কৰি বাটেদি গাড়ী গলে তাক চাবলৈ তেওঁ বন ভাল পাইছিল। গাড়ীৰ ওপৰত বহি যোৱা 'কোচোৱানেই' তেওঁৰ মানত পৃথিৱীৰ সবাতোকৈ ডাঙৰ মানুহ বুলি ধাৰণা আছিল। গোটেই কলিকতা চহৰ এইদৰে গাড়ীৰ ওপৰত কোচোৱান হৈ বাব পাবিলে যে কেনে 'মজা' হয় এইদৰে আছিল তেওঁৰ বন্ধনা। এদিন নিজৰ গাড়ীত বাওঁতে পিতাকে আদৰ

কবি গোপাত উত্তরো দিছিল—“ডাঙৰ হলে মই কোচোৱান হম।”

সঁচাকৈয়ে ঘোঁৰাশালত ঘোঁৰা আৰু কোচোৱানেই নৰেন্দ্ৰনাথৰ লগৰীয়া। সবহাখিনি সময় এতিয়া কোচোৱানৰে কথা পাতি, ঘোঁৰাবোৰ চায়েই তত নাই। কোচোৱানেও মৰম কৰা বামাচৰ গল্প শুনায়। নৰেন্দ্ৰনাথে এতিয়াৰ পৰাই বীৰ হুত্ৰমানৰ চৰিত্ৰ শুনি খুব আচৰিত হৈছিল। বাম-সীতাৰ চৰিত্ৰত মুগ্ধ হৈছিল। কিন্তু এদিন কোচোৱানে আকৌ কলে “সংসাৰত বিয়া কৰোৱা বেয়া। বিয়া কৰালে জঞ্জাল আৰু দুখৰ বোজাহে বঢ়োৱা হয় তাত দুখ একো নাই।” এই কথা শুনি তেওঁৰ বৰ বিমোহিত পৰিল। বিয়া কৰোৱা বেয়া যদি বামচন্দ্ৰই কিয় বিয়া কৰালে?

আন উপায় নেনেখি মাকক এই কথা সুধিলে। মাকে কলে—“তোক সেই কথা কৈছেই? বাৰু যদি তোৰ বাম-সীতাক ভাল নালাগে তেন্তে ত্যাগীখৰ শিৱকে মানিবি।” মাকৰ কথা মতে সেই দিনাই দোকানৰ পৰা মাটিৰ শিৱ-মূৰ্ত্তি তিনি আনিলে আৰু ওপৰতলাৰ কোঠা এটাত ৰাখি মাকে সময়ে ওচৰত বহি চকু মুদি কিছু সময় ভাবি থাকে। কি ভাবে, কি দেখে সেইটো তেওঁৰ বাহিৰে আনে কি বুজিব? কিন্তু ইয়াৰ পৰাই তেওঁৰ ভবিষ্য-জীৱনৰ কিছু আভাস পাব পাৰি।

আন পক্ষে আকৌ নৰেন্দ্ৰনাথ সদায় টাঁহি, খেয়ালি নানা প্ৰকাৰ খেলা, আনক ভেজুচালি কৰা প্ৰভৃতিত উপভাস কৰি ফুৰিলেও তেওঁৰ বহুতো কামত সাহসৰ পৰিচয় পোৱা যায়। সাহসৰ লগত উপস্থিত বুদ্ধিও তেওঁৰ যথেষ্ট আছিল। এদিন লগৰীয়াইতৰ লগত কলিকতাৰ বাটত ফুৰি বৰলৈ ফুৰি আহোঁতে এখন লৰা অসামান্যবলতঃ এখন পাড়ীৰ আগত পৰিল। যদি থাপ মাৰি নৰেন্দ্ৰনাথে যদি তাক আঁতৰলৈ টানি নানে তেন্তে

পিচ মুহূর্ত্তত গাড়ীৰ তলত পৰি চেপা খালেহেঁতেন। সকলোৱে দেখি অবাৰ ইমানকণ লৰাৰ ইমান সাহস আৰু উপস্থিত বুদ্ধি! অকল বাটৰ মাহুহেই ধন্যবাদ দিয়া নহয় মাকেও শুনি আদৰ কৰি কলে “ভাল কৰিলি, এৰা এয়েহে মাহুহৰ দৰে কাম। সদায় এনে সাহিয়াল মাহুহ হবলৈকে চেষ্টা কৰিবি।” যিমান ছুট বা উৎপত্তিয়া হলেও তেওঁ সকলো কথা যেতিয়াই তেতিয়াই মাকক নোকোৱাকৈ নাথাকে। মাকক কওঁতে কিন্তু কেতিয়াও মিছা কথা কোৱা নাই আৰু ধৰাও পৰা নাই।

ছবছৰ বয়সৰ পৰাই নবেঙ্গনাথক পঢ়াশালীলৈ পঠোৱা হ'ল। তাত অসং সৰুৰ দোষ থকা বুলি অনুমান কৰি সজ্জতিপন্ন বিশ্বনাথে পঢ়াশালীলৈ নপঠাই ঘৰতে শিক্ষক নিযুক্ত কৰি পঢ়াব দিহা কৰিলে। যথেষ্ট লগৰীয়াৰ অভাবত নবেঙ্গনাথে প্ৰথমতে বেয়া পালেও বংশৰ আৰু ওচৰচুবুৰিয়া কেইবাজনো লৰাক ইয়াতে একেলগে পঢ়িবৰ দিহা কৰি দিয়াত সেই অভাবো নোহোৱা হ'ল। অলপ সময় পঢ়িলেই তেওঁৰ পাঠ আঙবোৱা হৈ যায়। গতিকে সৰহখিনি সময় খেয়ালিতে তেতিয়াও কটাবলৈ ধৰিলে।

এই কালৰ পৰাই দেপা গৈছিল নবেঙ্গনাথে কোনো কথা বিনা বিচাৰে গ্ৰহণ নকৰে। ভূত-পিশাচৰ কথা বুলি তেওঁ ইহাি উকুৱাই দিয়ে। অমুক ঠাইলৈ নাযাবি তাত ভূত আছে, বুলিলে তেওঁ সাহস কৰি তালৈহে যায়। কোনোৱে সুধিলে তাক “ভূত কেনেকুৱা নিজে এবাৰ চাবলৈ আহিছোঁ।”

পিতামহক বিশ্বনাথৰ ওকালতীত যথেষ্ট প্ৰীতি থাকিছিল। বহুত ঠাইত আৰু নানা সম্প্ৰদায়ৰ সকলো সদায় আহি থাকে। এজন বয়সীয়া মছলমান সকলো প্ৰায়ে আহে আৰু কেতিয়াবা সন্তোষ পাকি যায়। নবেঙ্গনাথৰ কণ আৰু আঁৱ ব্যৱহাৰত সকলোৱেই

তেওঁক বৰম কৰে। এই মছলমান জনেও নবেস্তনাথক বৰ মৰম কৰে আৰু তেতিয়াবা কেতিয়াবা তেওঁলৈ মিঠাই লৈ আহে। দিয়া মাত্ৰকে নাবেস্তনাথে তৎক্ষণাত্ নিজেও খায় আনকো ধলাই দিয়ে। তেতিয়াৰ দিনত মছলমানে আনি দিয়া বস্তু খোৱা দোষৰ কথা আছিল। কিন্তু পিতাৱক বিশ্বনাথে সেইটো সিমানে গা নকৰিছিল আৰু নবেস্তক বাধা নিদিছিল। তথাপি নবেস্তক ভিতৰুৱাকৈ কোনোৱে কোনোৱে মানা কৰিছিল। নবেস্তনাথে জাতনিচাৰ নো কি একো ভুবুজি এদিন এজনক সুধিছিল “জাত নামানিলে নো কি হয়? মাহুহ মৰিয়েই যাৰ নে আকাশখনেই ভাগি পৰিব?”

এদিন ম'কলখানাত সোমাই পিতাৱক ওপাই কোনো কামত ভিতৰলৈ যোৱাত বেলেগ বেলেগ জাতৰ কাৰণে তাত থকা হোকাবিসাকত মুখ দি হপি হপি ফুৰি থাকোঁতেই পিতাৱক আকৌ সোমাই দেখে ‘বিলেই’ হোকাবোৰ হপি ফুৰিছে। থং-মুৱাকৈ বিশ্বনাথে সুধিল “বিলে, সেউয়া কি কৰিছ?” তেওঁ উত্তৰ দিলে “দেউতা চাইছো জাত নামানিলে কি হয়?” “হয়নে দুট, শুচি নোযোৱা নে” বুলি ধমক দিয়াত জাতৰ হৈ লব মাৰিলে।

বুদ্ধিমান নবেস্তনাথৰ পঢ়াশালীৰ জোখাই পঢ়া শেষ কৰিবলৈ সৰহ দিন নালাগিল। ছবছৰৰ ভিতৰতে সকলো শেষ হল। আন কি যিমান শিকিব লাগিছিল ইয়াৰ ভিতৰতে তাতোকৈ বহুত বেছি শিকিলে। এতিয়া পিতাৱকৰ ইচ্ছা তেওঁক ইংৰাজী বুলভ নাথ লগাই দিয়ে। কিন্তু নবেস্তনাথে কলে মই ঠংকী নশৰোঁ—সেইটো বিদেশী ভাষা। তেওঁৰ এনে কথা শুনি সকলো আচৰিত হল। পিতাৱকে নানান কথাবোৰ লবাক বুজাব নোৱাৰিলে

—মাকেও কত আদৰ কৰি পঢ়া-শুনা কৰিবলৈ কলে—তেওঁৰ একেটা কথা—“মই পঢ়া-শুনা কৰিম, কিন্তু ইংৰাজী নপঢ়োঁ।” কোনো কথাত খটি ধৰিলে তাক সহজে মনোৱা বৰ টান এই কথা সকলোৰে জানে। বিশেষতঃ বুদ্ধিজীবি বিখ্যাতৰ সদায় নিয়মেই আছিল বলেৰে বা ভয় দেখুৱাই কেতিয়াও কোনো কাম কাৰো দ্বাৰা কৰোৱা উচিত নহয়। সেই কাৰণে তেখেতে শাসন নকৰি যেনেতেনে বুজাই-ববাই নৰেন্দ্ৰক মান্তি কৰাবলৈ চেষ্টা কৰিলে আৰু বংশৰ ভিতৰতো যাক যাক নৰেন্দ্ৰই ভাল পায় আৰু কথা শুনে এনেকুৱা বহুতকো বুজাবলৈ লগাই দিঙ্গ।

কিছুমান দিনৰ পিচত এই বুজানৰ ফল ধৰিলে আৰু ইংৰাজী পঢ়িবলৈ মান্তি হল। তেওঁক আঠ বছৰ বয়সত মেট্ৰো-পলিটান স্কুলত নাম লগাই দিয়া হল। ইয়াত নৰেন্দ্ৰনাথৰ বহুতো সঙ্গী গোট খালে। ইয়াতো তেওঁৰ সাহস, বুদ্ধি আৰু ছাত্ৰৰ উপযোগী আন আন গুণ দেখি সকলোৰে তেওঁৰ ওপৰত চকু পৰিল। চাওঁতে চাওঁতে ছাত্ৰ-সমাজত তেওঁ ‘দলপতি’ ৰূপেই গণ্য হল। শিক্ষকসকলৰো নৰেন্দ্ৰনাথ অতি আদৰৰ ছাত্ৰ হল। নৰেন্দ্ৰনাথ অকল পঢ়াশুনাতে ভাল নহয় আন বহুতো গুণত শিক্ষক সকলেও তেওঁক যথেষ্ট মৰম কৰিছিল।

সকলোৰে পৰা মৰম পাবৰ কাৰণে নৰেন্দ্ৰনাথৰ বিবিলাক গুণ আছিল তাৰ ভিতৰত লগৰীয়াসকলৰ প্ৰতি তেওঁৰ অকপট স্নেহেই প্ৰধান। লগৰীয়াসকলক তেওঁ অতিকৈ ভাল পাইছিল আৰু কোনো অস্থ-বিস্থ আপদ-বিপদ হলে নিজে আৰু আনৰ হতুৱাৰো সকলো প্ৰকাৰৰ সহায় কৰিছিল। এনে কি তেওঁ ছখীয়া বুদ্ধিমান লৰাৰ মাতুল বা কিৰ অভাবত পঢ়া সম্ভৱ নহলে তেওঁ পৰিচিত কোনো সদাশয় লোকৰ পৰাও সাহায্য আনি দি কৰ্ত্তব্য

কাম কৰা বুলি আনন্দ অক্লভব কৰিছিল। কাৰণ তেওঁ সকলোৰে প্ৰিয়পাত্ৰ আৰু পৰিচিত আছিল। নবেস্ত্রনাথে এনে সময়ত পুণ্য যাক ভূবনেশ্বৰী দেৱীৰ পৰাই পাইছিল। দীন-হৃদয় তেওঁ বৰ স্নেহ কৰিছিল। তেওঁ এসময়ত এজন নিষ্কিন মহলমানৰ পৰা লোৱা বেছেটোৰ মাটি-সম্পত্তি বন্ধক-দলিল সিহঁতৰ দুখ-দুৰ্গতিৰ কথা শুনি তেতিয়াই ঘূৰাই দিছিল।

নবেস্ত্রনাথ ঘৰ-পৰ সকলোৰে স্নেহভাজন আছিল। তেওঁৰ মনত কেতিয়াও কোনো সন্দোহ বোধ নাছিল। কাৰণ তেওঁৰ জীৱনত কোনো কথাই লুক-ধুক নাছিল। সেই বাবে তেওঁ সকলোত হে নৈলাগে অলপ ডাঙৰ হৈয়ো সকলোৰে ঘৰৰ ভিতৰলৈ প্ৰয়াস অবাধে গৈছিল আৰু সকলোৰে লগত একোটা সমস্যা পাতি লৈ সম্বোধন কৰিছিল। উচ্চ-নীচ জাতি বুলি তেওঁ সকলোৰে পৰা নামানিছিল আৰু সকলোৰে লগত সমানে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। এনেয়ে হাঁহি খেমালি কৰাই নহয় সকলোৰে বিপদৰ সময়তো সাধা অক্লান্তে সহায়তা কৰিছিল, দুখ-বেজাৰৰ সময়ত সাহুনা দিছিল আৰু সেইটো তেওঁৰ কৰ্তব্য বুলি বুজিছিল আৰু সেই বিষয়ে ঘাইকৈ উৎসাহ পাইছিল পৰহুঃপকাতৰা যাকৰ পৰা। মাকে কৈছিল কৰ্তব্য বুলি যিটো জানিব তালৈ কেতিয়াও পৰাঙমুখ নহবা।

এতিয়াৰ পৰাই নবেস্ত্রনাথে নিজৰ হাতখন ~~কৰ্ম~~ বন্ধ-সকলক দেখুৱাই সদায় কৈছিল, “দেখ হাতত এই চিন থকাত মই আগলৈ নিশ্চয় সন্মাসী হম,” তেতিয়াৰ দিনৰ মাহুহৰ সন্মাসীৰ বিষয় বৰ অক্লুত ধাৰণাহে আছিল বিশেষতঃ আমাৰ দেশত। সকলো অৱস্থাৰ অতীতৰূপে নিজক এনেভাবে কল্পনাৰ সহায়েৰেও ভৱিষ্যৎ জীৱন সম্পৰ্কে ধাৰণা নিজ শক্তিয়ে পৰিচালক।

এই কালৰ পৰাই তেওঁৰ আন ফুটা ঘাই শুণ দেখা গৈছিল। এটা হৈছে *গল্প কবিবৰ অদ্ভুত ক্ষমতা আনটো হৈছে সঙ্গীত প্ৰিয়তা। নিজৰ মাত আছিল অতি মিঠা আৰু গাবও আৰু বজাবও দিছিল ভাল। পিচৰ জীৱনত দেখা যায় আন কি সময়ত পৰমহংস-ৰূপেও নৰেন্দ্ৰনাথৰ অনুৰাগভৰা গান শুনিবলৈ দক্ষিণেশ্বৰৰ পৰা আহি আছিল। কালক্ৰমে প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য উভয় প্ৰকাৰৰ প্ৰশংসিত অনুশীলন কৰি প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিছিল। এবাৰ কোনো কথা শুনিলে মনত বৈছিল আৰু তাকে নিজৰ ভাবে সুন্দৰকৈ সজাই পৰিপাটিকৈ কব পৰা ক্ষমতা নৰেন্দ্ৰনাথৰ সৰু কালৰে পৰা দেখা যায়।

নৰেন্দ্ৰনাথৰ বয়স ষোড়শ আৰু বছৰ সেই সময়ত তেতিয়াৰ দিনৰ প্ৰিন্স অব ওয়েলচ্—পিচত ভাৰত স্মাৰ্ট এডৱাৰ্ড দি এইঠ ভাৰত ভ্ৰমণলৈ অহাত লগত এখন ‘ড্ৰেডনট’ (যুদ্ধ জাহাজ) আহিছিল আৰু সেইখন চাঁদপাল ঘাটত আছিল। জাহাজৰ উচ্চ

---

*কণিকতাত ছাত্ৰাৱস্থাত থকা কালত এদিন ছপৰীয়া পূজনীয় শ্ৰীযুত মহেন্দ্ৰনাথ দত্তৰ ওচৰলৈ যাওঁতে হঠাতে তেখেতে কলে ‘মহাদেৱ এটা গল্প কছোন।’ এনে অপ্ৰত্যাশিত কথাত মই আচৰিত হলে। আৰু কোনো গল্প কম ভাবিবলৈ ধৰিলোঁ। অলপ পিচত আকৌ কলে নোৱাৰ যদি এটা সাধু কথাকে ক। তাকো কোৱাত লেহেম কৰা দেখি কলে—মন সদায় সকলো কামৰ কাৰণেই তৈয়াৰ ৰাখিব লাগে। এই হাঁহি-ধেমালি আকৌ এই ধ্যান-জপ। ইয়াকে বোলে elasticity of brain স্বামীজীৰ এইটো এটা অদ্ভুত ক্ষমতা আছিল। যাবে তাৰে এই ক্ষমতা নহয়। তেখেতৰ এই ক্ষমতা আজীৱন আছিল।

বাক্স কৰ্মচাৰীৰ হুকুমত সেই জাহাজ চাবলৈ অহুমতি দিছিল। নবেঙ্গনাথৰ লগৰীয়াইতেও ধৰিলে বলাইক আমিও যুদ্ধজাহাজ কেনে চাই আহোঁগৈ। কিন্তু কথা হল হুকুমৰ কাগজ পোৱা যায়। বনেকৈ ৭ বৰ চাহাবক দেখা কৰি হুকুম আনে কোনে নবেঙ্গনাথৰ বাহিৰে। ভাবি চিন্তি নবেঙ্গনাথে কথাটো ষেতিয়াই গাত পাতি ললে তেতিয়া আক তালৈ পিচ ডৰি নাই—লাগে সি যিমানৈই টান কাম নহওক।

যথা সময়ত দৰ্শাস্ত লিখি লৈ চৌৰঙ্গীৰ বৰ চাহাবৰ অফিচলৈ গল। তলতে দাবোৱানে কথা-বতৰা নাই কৰা মাহুহ যেন দেখিয়েই কলে “ওপৰলৈ যাব নোৱাৰা। চাহাবৰ হুকুম নাই। ইমানকণ লবাই যুদ্ধ জাহাজ চাব?” কথা বিলাকে নবেঙ্গনাথৰ অন্তৰত আঘাত কৰিলেও এতিয়াই দাবোৱানৰ লগত কাজিয়া কৰা উচিত নহব বুলি ভাবি নিজৰ ধংসমাই মনে মনে থাকিল। মনে মনে কিন্তু চেলু বিচাৰিলে কি উপায়ে চাহাবৰ ওচৰ পাব পাৰি। সেইখিনি পাবগৈ পাবিলে বাকীখিনি কাম সমাধা কৰিব পাৰিব। এসময়ত দাবোৱান অলপ আন ফালে মন কৰি থকাত দেখা পালে কোঠাটোৰ কাষেদি ওপৰলৈ উঠি যাবৰ একা-বেকা লোহাৰ চিৰি এডাল আছে। অলপো পলম নকৰি আক নভৰাকৈয়ে সেই চিৰিয়েদি ওপৰলৈ উঠি ঠিক চাহাবৰ কোঠাৰ চুৱাবন্ধতে ওলাল গৈ। লাহেকৈ পৰ্দাখন দাঁজ কোঠাৰ ভিতৰ সোমাল। কোঠাত বহুতো মাহুহ। চাহাবে এখন এখনকৈ স্কলোৰে কাগজ পাই যাব যেনে কাম শেষ কৰি নবেঙ্গনাথৰ ওচৰ পালে। নবেঙ্গই লিখি নিয়া দৰ্শাস্তখন চাহাবৰ আগত দিলে। চাহাবে কোনো কথা নোকোৱাকৈয়ে হুকুম দিলে। দৰ্শাস্তখন লৈ কাৰ্য্য সিদ্ধিৰ পৌৰবত এইদৰে সদৰ বাটেদি নামি আহিল।

আৰু তলত সেই দাবোবানৰ লগত দেখা হল। দাবোবানে দেখি আচৰিত হল আৰু স্বধিলে “তুমি কেনেকৈ ওপৰলৈ গলা?” নবেল্লুই খঙতে উত্তৰ দিলে “মই যাত্ৰ মন্ত্ৰ জানো।” ইয়াৰ পৰাই বুজিব পাৰি নবেল্লুৰ কেনে সাহস আৰু বিবেচনা। এনে বিবেচনা-শক্তি তেওঁৰ সদায় সকলো কামতে আছিল।

নবেল্লুনাথে সদায় ফপছ বং-ধেমালি কৰিয়েই যে সময় নিয়াইছিল এনে নহয়। তেওঁলোকৰ “পাৰাত” লগৰীয়া লৰাবিলাকে বেলে লগলাপ ব্যায়াম কৰিবলৈ এখন “জিমখানা” (নানাবৰ্ষ শৰীৰ চৰ্চাৰ সঁজুলি থকা ঠাই) তৈয়াৰ কৰিলে। ইয়াতেই সকলোৱেই নিয়মিতৰূপে ব্যায়াম কৰিছিল। এই দৰে ইয়াতো, কোৱা বাহুল্য, নবেল্লুনাথেই সকলো পকাৰ ব্যায়ামতে আন লগৰীয়াসকলক চেষ্টা পেলাইছিল।

নিজৰ পিতৃ-মাতৃৰ প্ৰতি নবেল্লুনাথৰ অগাধ বিশ্বাস আছিল। সিবিলাকৰ পৰাই তেওঁ ভবিষ্যৎ জীৱনৰ আৰ্হি আৰু শিক্ষা পাইছিল। তেওঁৰ ধাৰণা আছিল (আচলতেও সত্য) তেওঁৰ পিতাবৰ দৰে বিদ্বান, বুদ্ধিমান, গভীৰ, উচ্চহৃদয় আৰু বিবেচনা শক্তি থকা মানুহ নাই। তথাপি তেওঁৰ স্বভাৱ অনুযায়ী পিতাবৰে কোৱা সকলো কথাৰে তেওঁৰ মনত নোসোমালে মানি নলৈছিল আৰু সময়ত তৰ্ক কৰিছিল। তৰ্ক কৰিবলৈ পিতাবৰেও সদায় উৎসাহ দিছিল; কাৰণ ইয়াৰ দ্বাৰা লৰাৰ নিশ্চয় বিচাৰ বুদ্ধি বৰ্দ্ধিত আৰু বেছিকৈ জানিবলৈ উৎসাহ পাব।

মাকৰ প্ৰতিও নবেল্লুনাথৰ অপৰিসীম ভক্তি আছিল। মাকৰ উপদেশ কেতিয়াও লঙ্ঘন কৰা নাছিল। পিতৃৰ কালত তেওঁ কৈছিল “মোৰ জ্ঞান বিকাশৰ কাৰণে মই যাব ওচৰত খনোঁ।” তেওঁ আৰু কৈছিল “যি মাকক পুত্ৰ কৰিব নেজানে সি কেতিয়াও

ডাঙৰ হব নোৱাৰে।” ধৰ্মপৰায়না মাকে সততে কোনো সুযোগ পালেই প্ৰত্যেক কথা কামৰ ভিতৰেদি নবেঙ্গনাথক মনৰ জোখাই উপদেশ আদিৰ দ্বাৰা গঢ়ি তুলিছিল। তেখেতে ঘাইকৈ উপদেশ দিছিল ‘আজীৱন সত্য-পথত থাকিবা, পবিত্ৰ হবা, নিজৰ মৰ্যাদা বক্ষা কৰিবা, আনৰ স্বাধীন চিন্তাত হস্তক্ষেপ নকৰিবা; শান্ত হবা কিন্তু আৱশ্যক হলে কোনো বিষয়ত ডাঠ দি ধৰিবা।’ মাকৰ এই অমূল্য উপদেশ নবেঙ্গনাথে বৰ্ণে বৰ্ণে পালন কৰিবলৈকে কৰ্মময় জীৱন যাপনৰ ব্ৰত গ্ৰহণ কৰিছিল।

পিতাবক বিশ্বনাথে স্বাস্থ্যোন্নতিৰ কাৰণে কিছুদিন লগৰিবাৰে ‘ৰায়পুৰত’ বাস কৰিছিল। তাত প্ৰায় দুবছৰ থাকিল। নবেঙ্গনাথে লগতে থাকিব লগাত পৰিল। এই ঠাই ভোখৰৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্যত তেওঁৰ মন অতিশয় প্ৰকৃষ্ট হল। তেওঁৰ অন্তৰ্ভূত ধ্যানপ্ৰিয় মন শান্তভাবে নিৰ্জীনত ধ্যান কৰিবৰ বহুতো সুচল পালে। তেওঁৰ অন্তৰৰ গোপনতম প্ৰদেশত প্ৰবাহিত উচ্চ-ভাব ধাৰা মাজে মাজে এনে গম্ভীৰ ভাবে ধ্যানৰ মাজতে প্ৰকাশ পাইছিল।

ৰায়পুৰত পচিবলৈ কোনো হাইস্কুল নথকাত এতিয়া পিতাবকৰ তত্ত্বাবধানতে নবেঙ্গনাথে পঢ়িছিল। বিচক্ষণ বুদ্ধিমান বিশ্বনাথে প্ৰকৃত পৰিচালনা ক্ষমতাৰে নবেঙ্গনাথক শিক্ষাৰ প্ৰকৃত মৰ্ম বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। যেই কোনো বিষয়ৰ মূল কথালৈ দৃষ্টি কৰিবলৈ শিক্ষা পিতাবকৰ পৰাই পাইছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা বিচাৰ বুদ্ধিৰ তীক্ষ্ণতা বাঢ়ে আৰু যেই কোনো ডাঙৰ কথাৰে অৰ্থ গ্ৰহণ কৰিবলৈ সুচল হয়। দেখা যায় এই গুণ আয়ত্ত কৰাৰ বাবেই নবেঙ্গনাথে সকলো কথাকে মাতৃহৰ বনত দৃঢ় ভাবে অঙ্কিত কৰি সকলোকে অভিভূত কৰিব পাইছিল।

মুঠতে প্রায় দুবছৰ বায়পুৰত থাকি তাৰ পৰা যুৰি আহি আকৌ নানা যত্ন কৰি দুই শ্ৰেণীৰ ওপৰত নৰেন্দ্ৰনাথক ভৰ্তি কৰি দিলে। তিনি বছৰৰ পঢ়া একেবছৰতে শেষ কৰি য়েটপলিটান স্কুলৰ পৰা ১৬ বছৰ বয়সত নৰেন্দ্ৰনাথে প্ৰথম বিভাগত এণ্ট্ৰেঞ্চ পৰীক্ষা পাছ কৰিলে। সেই বছৰেই বক্সিং প্ৰতিযোগিতাতো নৰেন্দ্ৰনাথ প্ৰথম হৈ কলিকতাত নাম কৰিলে।

মুঠতে দেখা যায় লৰাকালৰে পৰা নৰেন্দ্ৰনাথ সকলো বিষয়তে চৰা আছিল। তেওঁ যেনে আছিল তেওঁৰ অগ্ৰ তেনে আছিল মৰ-মিয়াল, মনত সদায় উচ্চাকাঙ্ক্ষা বৃদ্ধিও আছিল প্ৰথৰ, খেল-খেমানিত মতলীয়া, নতুন কিবা চাবলৈ বা কৰিবলৈ ব্যগ্ৰ আৰু যেই কোনো বাদ্য বিঘিনি হলেও তাক অতিক্ৰম কৰিবলৈ দৈনন্দিনে যত্নশীল আৰু উদ্যোগী। নিজৰ আত্মনিৰ্ভৰশীল আছিল আৰু নিজক কেতিয়াও সৰু বুলি নাভাবিছিল। বৰ্তমানে আমাৰ মাজত এই গুণৰ যে বহুতো অভাব হৈছে এই বিষয় সন্দেহ নাই।

ছাত্ৰজীৱন

ষোল বছৰ বয়সতে এণ্ট্ৰেঞ্চ (আজিকালি ষেটি কুলেছন) পৰীক্ষা পাছ কৰাৰ পিচত নৰেন্দ্ৰনাথক প্ৰেচিডেন্সি কলেজত ভৰ্তি কৰি দিয়া হ'ল। স্কুলীয়া লগৰীয়াসকলক, শিক্ষকসকলক, স্মৃতি-ভৰা স্কুল ঘৰ প্ৰভৃতি এৰি আহিবলৈ তেওঁ মনত কষ্ট পাইছিল। সময়ৰ লগে লগে কিন্তু নিজ গুণৰ বলেৰে তেওঁ ইয়াজো সকলোৰে আস্থা আকৰ্ষণ কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ল আৰু ইয়াৰ লগৰীয়া সকলৰ মাজতে নহ'ব গোটেই কলেজতে এজন সকলো বিষয়তে নিপুণ আৰু ভাল ল'ৰা বুলি খ্যাতি আৰ্জি কলে। তেওঁ এবছৰ মাথোন এই কলেজত পঢ়িলে। দ্বিতীয় বছৰত তেওঁ "জেনেৰেল এচেঞ্চ-লিঞ্জ ইনষ্টিটিউচনলৈ" আহিল। ইয়াত তেওঁ উন্নততৰ জীৱন কেনেকৈ লাভ কৰিব পাৰি তাৰ সঙ্কলিত আত্মনিয়োগ কৰিলে।

কলেজত পঢ়া আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে তেওঁৰ চকল স্বভাৱ বহুতো কমিল। এতিয়া তেওঁৰ স্বভাৱ অলপ গম্ভীৰ হলেও তেওঁৰ মুখত হাঁহি-ধেমালি কেতিয়াও গুছা নাই। যেই কোনো কথাৰ কৌতুকৰ ভাগচোৱেই সদায় আগতে তেওঁ গ্ৰহণ কৰিছিল। এতিয়াৰ পৰা তেওঁৰ মন কৰিবলগীয়া ঘাই পৰিবৰ্ত্তন হ'ল—পঢ়া-শুনাত বিশেষ মনোযোগ। তেওঁ কিন্তু অকল কলেজৰ পাঠ্য কিতাপতে মাথোন অধ্যয়ন নিবন্ধ ৰখা নাছিল। তেওঁ ভাল ভাল নাটক, নভেল, কাব্য, সাহিত্য, মাহিলি কাণ্ড, উৎকৃষ্ট ৰচনা, আৰু খবৰৰ কাগজ মন দি পঢ়িছিল। সাধাৰণতঃ সেৱা যায় কেইমাহমান আগতে মাথোন পৰীক্ষাৰ কাৰণে তেওঁ প্ৰস্তুত

হৈছিল। তেওঁৰ বুদ্ধি চোকা আৰু স্ববৰ্ণশক্তি প্ৰথৰ থকা কাৰণে এবাৰ যেনেতেনে কিতাপখন পঢ়ি শেষ কৰিব পাৰিলে সি সদায় তেওঁৰ মনত থাকিছিল। তেওঁ কিন্তু পঢ়ি যাওঁতে পঢ়া বিষয়ৰ মৰ্ম সুবুজাকৈ এনেয়ে মাথোন পঢ়ি যোৱা নাছিল। গতিকে তেওঁ যি পঢ়িছিল সি চিৎকালৰ কাৰণে মনত থাকি গৈছিল।

কলেজত পঢ়াৰ লগে লগে নৰেন্দ্ৰনাথ বক্তৃতা দিবলৈ অভ্যাস কৰিছিল। কলেজৰ প্ৰফেচৰ এজনৰ বিদায় সন্মেলনাত হেওঁ আধাঘণ্টা সময় এটা বক্তৃতা দিছিল। সেই সভাত সভাপতি আছিল স্বৰ্গীয় নৰেন্দ্ৰ নাথ বানাজ্জী। নৰেন্দ্ৰনাথৰ ভাষা, 'পদ-লালিত্য আৰু উচ্চভাবপূৰ্ণ সেই বক্তৃতাৰ প্ৰশংসা কৰিছিল আৰু পিচত মন্তব্য কৰিছিল (সম্ভৱতঃ চিকাগো বক্তৃতাৰ খবৰ পাই) "ভাৰতবৰ্ষত এওঁৰ দৰে বক্তা জন্ম গ্ৰহণ কৰা নাই।" আচলতে তেখেত নিজে আৰু কেশব সেন প্ৰমুখ দুই এজন প্ৰতিভাশালী বাগ্মী পুৰুষ থাকিলেও নৰেন্দ্ৰনাথৰ দৰে অন্তৰ স্পৰ্শ কৰিব পৰা ভাব আৰু ভাষাৰ সম্পদ ইবিলাকৰ তুলনাত অদ্বিতীয় আছিল।

সকলোৰে পৰা পিতাওকৰ উৎসাহত তৰ্ক-যুক্তি কৰি কোনো মত খণ্ডন কিম্বা কোনো কথা বুজিবলৈ নৰেন্দ্ৰনাথে চেষ্টা কৰিলেও এই গুণ আৰু বেছি পৰিমাণে আয়ত্ব কৰিবলৈ তেওঁ কলেজৰ 'Debaung club' 'তৰ্ক সভাত' বিশেষ আগ্ৰহেৰে যোগ দিছিল আৰু সূক্ষ্ম বিচাৰযুক্ত তৰ্ক কৰি সকলোৰে পৰা প্ৰশংসা লাভ কৰিছিল।

বহস্য-বিদ্ৰূপ, আমোদ-প্ৰমোদ, ধেমালি-সঙ্গীতত সদায় অগ্ৰণী আছিল। নিজৰ চৰিত্ৰৰ মাধুৰ্য্যত, অকপট আৰু সবল ব্যবহাৰত কলেজৰ দেশী বা বিলাতী যিহে সেই 'প্ৰফেচৰ' সকলৰ অতি প্ৰিয়পাত্ৰ আছিল। তেওঁ দিবিলাকক শ্ৰদ্ধা কৰিছিল আৰু হেওঁ

বুজিব নোৱাৰা পাঠ্য কিতাপৰ বাহিৰৰ কথাও স্মৃতি লৈছিল। ইয়াত বহুতো 'প্ৰফেচৰ' বৰং তেওঁৰ বুদ্ধি আৰু জ্ঞানৰ পৰিচয় পাই স্মৃতি হৈছিল। *

সাধাৰণতঃ ছাত্ৰসকলে দিনে-ৰাতিয়ে নিকপিত পাঠ্য পঢ়িও বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষা পাছ কৰিব নোৱাৰি বহুতো হতাশ হয়। নৰেন্দ্ৰনাথ কিন্তু আজীৱন পৰীক্ষাৰ সময়ত মাথোন নিকপিত পাঠ্য পঢ়া দেখি আৰু বিশেষকৈ পৰীক্ষাৰ সময় হলেও তালৈ বিশেষ দৃষ্টিপ নকৰি সদায় যেনে তেনে ভাবেই হাঁহি-ধেমালি আৰু স্মৃতি কৰি ফুৰা দেখি কোনো কোনো লগৰীয়াই আচৰিত হৈ স্মৃতি উত্তৰ দিছিল, "পৰীক্ষাটোনো কি কথা? পৰীক্ষা পাছ কৰাই জীৱনৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য নহয়। আচলতে অকল পৰীক্ষা পাছ কৰিবলৈ পঢ়া মানে স্বৰ্গ শক্তিৰ অপব্যৱহাৰ কৰা। জ্ঞান লাভ কৰিবলৈ পঢ়াই প্ৰকৃত পঢ়া। দুখৰ কথা আমাৰ দেশৰ ডেকাসকল কোনেও এই ভাবে নপঢ়ে। সঁচাকৈয়ে প্ৰকৃত জ্ঞান লাভ কাক বোলে তাৰ উদ্দেশ্য আৰু আমাৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত তাৰ প্ৰভাৱ কি এই বিষয়ে কেইজনে চিন্তা কৰে?"

নৰেন্দ্ৰনাথৰ উক্ত কথাখিনি তেতিয়াৰ হে নালাগে আজিৰ দিনৰ কাৰণেও কিমান সত্য কথা অলপ ভাবিলেই বুজিব পাৰি। এনে স্মৃতি নৰেন্দ্ৰনাথৰ চিৰকালৰ। দূৰদণ্ডিতাৰ গুণে যে কিমান আছিল সকলো কথাৰ পৰ্যবেক্ষণ শক্তি কিমান প্ৰবল আছিল এই কথাৰ পৰাই বুজি নে? এইদৰেই প্ৰকৃত মহৎ লোকে নিজ আন্তঃকৰ্মৰ প্ৰভাৱ অতিক্ৰম কৰি প্ৰকৃত সত্য আৰু তাক লাভ কৰিবৰ পৰা সকলো কাৰ্য্যতে সকলো অৱস্থাতে লাভ কৰিব সৰ্বসাধাৰণৰ এনে গুণ কেতিয়াও থাকিব নোৱাৰে।

যথাকালত ১৮ বছৰ বয়সতে নৰেন্দ্ৰনাথে অতি সূক্ষ্মভাৱে

এফ, এ পৰীক্ষা পাছ কৰিলে। এতিয়া তেওঁ বি. এ শ্ৰেণীত ভৰ্তি হ'ল আৰু পঢ়া-শুনাত বিশেষ মনোযোগ দিলে। যি কেইটা বিষয়ত তেওঁ বিশেষ মন দি পঢ়িছিল তাৰ ভিতৰত ইতিহাস আৰু দৰ্শন শাস্ত্ৰ প্ৰথম। শ্ৰেণীৰ পঢ়াৰ উপৰিও সেই সেই বিষয়ৰ আন আন বিখ্যাত গ্ৰন্থকাৰসকলৰ গ্ৰন্থৰাজী পঢ়ি আয়ত্ত কৰিছিল। য়ুৰোপৰ ইতিহাস, ইংৰাজ জাতিৰ ইতিহাস, ভাৰতৰ ইতিহাস, ৰোম সাম্ৰাজ্য কি কি কাৰণত পতন আৰু ধ্বংস হ'ল তাৰ ইতিহাস আৰু বীৰ ফৰাচী জাতিৰ ইতিহাস অতি মনোনিবেশ সহকাৰে পাঠ কৰিছিল। নেপোলিয়ানক এজন প্ৰকৃত বীৰ বুলি পূজা কৰিছিল। ভবিষ্যৎ জীৱনত-প্ৰভুত্ব কালত যেতিয়া ভাৰতীয় আৰু আন ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাত ঐতিহাসিক স্মৃতিপূৰ্ণ ডাঙৰ ঠাইবোৰ দেখি যথেষ্ট অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছিল। ইয়াৰ পৰা মনত যথেষ্ট বল পাইছিল আৰু অভিজ্ঞতাৰ ফলত ভাৰতীয় সভ্যতাৰ বিষয়ে মনত দৃঢ় বেথাপাত হৈছিল আৰু গৌৰৱমণ্ডিত স্মৃতিবোৰ দেখি নিজে তাৰ বংশধৰ বুলি গৌৰৱে অহুভৱ কৰিছিল। এই অধ্যয়নৰ ফলত সমুদ্ৰ যাত্ৰাৰ প্ৰতীচ্য ভূখণ্ডত যাবতীয় ঐতিহাসিক তথ্যবোৰ জনাৰ ফলত বেলেগ বেলেগ ঠাইত তাৰ ধ্বংসাৱশেষ আৰু সমৃদ্ধি উভয়কে দেখি অভিজ্ঞতা লাভৰ ফলত প্ৰকৃত জ্ঞানার্জন কৰিব পাৰিছিল।

বি-এ শ্ৰেণীত পঢ়িব লগা দৰ্শন শাস্ত্ৰতে নৰেন্দ্ৰনাথৰ অধ্যয়ন সীমাবদ্ধ নাছিল। তেওঁ হিন্দু-দৰ্শন এতিয়াৰ পৰাই পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰে। আনফালে তেওঁক আকৃষ্ট কৰিছিল হাৰ্ভাৰ্ট স্পেন্চাৰৰ দাৰ্শনিক-মতে। ছয়ো প্ৰকাৰ দাৰ্শনিক-তত্ত্ব আলোচনাৰ ফলত নৰেন্দ্ৰনাথৰ মনত সত্য সম্বন্ধে বিচাৰ কৰিবলৈ উৎসুক কৰি তুলিলে। নৰেন্দ্ৰনাথে গভীৰ ভাবে অধ্যয়ন কৰিও

তাত সত্য বিচারি নেপালে। এতিয়ার পৰাই তেওঁৰ হৃদয় সত্য-লাভৰ কাৰণে ব্যগ্র হৈ উঠিল। কথিত আছে নবেঙ্গনাথে হাৰ্কাৰ্ট স্পেন্চাৰ মহাশয়লৈ চিঠি লিপি তেওঁৰ মতবাদৰ ওপৰত মন্তব্য কৰি পঠাইছিল। সেই মন্তব্য পাই দাৰ্শনিক পণ্ডিত অতিশয় আনন্দত হৈ সেই মত গ্ৰহণ কৰি পৰবৰ্ত্তি সংস্কৰণত তাক গ্ৰহণ কৰিছিল। পাশ্চাত্য দেশৰ সেই সময়ৰ বাৰ্ত্তীয় বিদ্যাত দাৰ্শনিক সকলৰ মতবাদ অতি বহু সহকাৰে পাঠ কৰিছিল আৰু ভাৰতীয় দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ ভাষাধাৰাৰ লগত তাৰ তুলনা কৰি নিজ-মত গঠন কৰিছিল। বেদান্ত পাঠ কৰাৰ পিচত নবেঙ্গনাথে কৈছিল ভাৰতীয় দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ গভীৰ তত্ত্বালোচনাৰ আগত ইউৰোপীয় দৰ্শনৰ ভাষাধাৰা যেন নিচেই চালুকিয়া অৱস্থাত।

নবেঙ্গনাথে গণিত-জ্যোতিষ (Astronomy) আৰু Higher mathematics—গণিতৰ উচ্চ তত্ত্বাংশ ভালৰকমে পাঠ কৰি আমোদ যোধ কৰিছিল। বৈজ্ঞানিক কোনো নতুন তথ্য আবিষ্কাৰ হোৱা মাত্ৰকতে তাৰ মূলতত্ত্বটো জানিবলৈ তেওঁ বৰ হাৰিলাষ কৰিছিল।

এই সময়তে তেওঁ নিয়মিতৰূপে সঙ্গীত বিদ্যা শিকিবলৈ দিহা কৰি লৈছিল পিতাবকৰ সहाযৰে। আৰু সেই সময়ৰ বিখ্যাত সঙ্গীতজ্ঞৰ ওচৰতে তাল, মান, সূৰৰ জ্ঞান লৈছিল। বাদ্যযন্ত্ৰও শিকিছিল আৰু সবাতোকৈ যুদজত তেখেতৰ সমকক্ষ সেই সময়ত কোনো বাদক নাছিল।

যেই সেই অস্থিষ্ঠানতে নবেঙ্গনাথ নহলে উকা যেন হৈছিল। তেওঁ থাকিলেই যেন যেই-সেই ক্ষেত্ৰতে আনন্দৰ সোঁত বৈ গৈছিল। ইমান গভীৰ তত্ত্বপূৰ্ণ বিষয়ত অতি মনোযোগ সহকাৰে অধ্যয়নবন্ত থাকিলেও তেওঁৰ সেই বসিকৰুণ, সদায় হাঁহিখুখ, সকলো কথা

আনন্দৰ ফালৰ পৰা গ্ৰহণ কৰিবৰ ক্ষমতা চিৰকাল অটুট আছিল। সাংসাৰিক কোনো বিধিনিষে কোনো নিষ্পেষণে তেওঁৰ অন্তৰৰ অদ্বৈত হাস্যালাপ লোপ কৰিব পৰা নাছিল। কোনো অন্তৰ্ধানলৈ তেওঁ যোৱাত পলম হলেই সকলোৱে হাহাকাৰ লগাইছিল। নৰেন্দ্ৰনাথ কতা? তেওঁক খবৰ কৰা, মাতি আনা। তেওঁ নহলে সকলো মিছা হব।

আগতে কোৱা হৈছে তেওঁ বৰ অন্তৰ্ভাৱণ প্ৰিয় আছিল। বাৰ্টেদি মাজে মাজে সৈন্যবিলাক ‘মাৰ্চ’ কৰি যোৱা দেখি এসময়ত (স্থূলত পঢ়া অৱস্থাত) তেওঁ এটা দল গঠন কৰি নিজৰ সেনাপতিৰ ভাণ্ড লৈ এদিন কলিকতাৰ বাহ্যত “মাৰ্চ” কৰিছিল। এতিয়া তেনে চাঞ্চল্য নাথাকিলেও সেই গুণটো এতিয়াও আছে। এইবাৰ পাতিলে থিয়েটাৰ। সেই সময়ত কলিকতাত ষ্টাৰ থিয়েটাৰ আৰম্ভ হৈ নাট্যমন্ত্ৰাট স্বৰ্গীয় গিৰিশ-ঘোষৰ পৰিচালনাত যথেষ্ট প্ৰতিপত্তি লাভ কৰিছিল। নৈতিক ভাব সংশোধনৰ মনেৰে নৰেন্দ্ৰনাথেও নিজৰ চুবুৰিত (পাৰাত) এটা থিয়েটাৰৰ দল তৈয়াৰ কৰি অভিনয় কৰিলে! ই কিন্তু সৰহ দিন স্থায়ী হোৱা নাছিল। লগবীয়াসকলেৰে মিলি কেতিয়াবা কেতিয়াবা কোনো পৰ্ব উপলক্ষে আমোদ কৰিছিল মাথোন।

এতিয়াও তেওঁ নিয়মিত ব্যায়াম চৰ্চ্চা কৰিছিল। আগৰ স্থাপিত জিমখানাৰ উপৰিও তেওঁ এতিয়া সাঁতোৰা, নাও খেলা, লাঠি খেলা প্ৰভৃতি শিকিছিল আৰু বিশেষকৈ লাঠি খেলাত পাৰদৰ্শিতা লাভ কৰি প্লেটেই কলিকতাত নাম কৰিছিল প্ৰতিযোগিতাত বিজয় লাভ কৰি। ঘোঁৰাত উঠাত তেওঁৰ বৰ হেপাহ আছিল আৰু নিজৰ ঘোঁৰাত উঠি প্ৰায়েই ফুৰিছিল। লগবীয়াসকলেৰে সৈতে গল্ফত মাজে সময়ে সাঁতুৰি, কেতিয়াবা নাও লৈ নিজে দাড়-বৈখা

মাৰি খেলি প্ৰতিযোগিতা কৰি আনন্দ কৰিছিল। এই দৰেই তেওঁ শৰীৰ আৰু মনৰ সামঞ্জস্য বিধান কৰিছিল।

সেই সময়ত নবেঙ্গনাথৰ সকলো বিষয়তে যেনে প্ৰতিপত্তি আছিল সেই অৱস্থাত তেওঁ ইচ্ছা কৰিলে চহৰৰ বহুতো ধনী মানুহৰ লৰাৰ লগত বন্ধুতা পাতিব পাৰিলেহেঁতেন। তেওঁ কিন্তু কেতিয়াও ধনী মানুহৰ চৌখিন লৰাৰ লগত বন্ধুতা পতা নাই। তেওঁৰ সবহভাগ বন্ধুবৰ্গী আছিল দুখীয়া। তেওঁলোকৰ লগত থাকি আৰু বহুত সময়ত তেওঁলোকক যথাশাস্ত্ৰ সাহায্য কৰিহে তেওঁ আনন্দ অমুভব কৰিছিল। বহুতো দুখীয়া লৰাক তেওঁ সহায় কৰিছিল।

পিতাৰকৰ আৰ্থিক অৱস্থা সেই সময়ত বৰ ভাল আছিল। দাস-দাসী, গাড়ী-ঘোৰা, ঘৰ-বাৰীৰ পাৰিপাট্য সকলো আছিল। তথাপি নবেঙ্গনাথে অতি সাধাৰণ ভাবেহে জীৱন যাপন কৰিছিল। তেওঁৰ পোছাক আছিল অতি সাধাৰণ। ফৰ্ণিচাৰ মাৰি কুৰা অভ্যাস তেওঁৰ কেতিয়াও নাছিল। লগৰাৰা সকলকো এনেভাবে চলিলে সদায় প্ৰবোচিত কৰিছিল। সৌখিন বাবুটি হৈ ফুৰা তেওঁ কেতিয়াও পছন্দ নকৰে আৰু আনকো তেনেভাবে ফুৰিবলৈ নিদিয়ে। কথিত আছে তেওঁৰ পঢ়া কোঠাটো কোনো পাৰিপাট্য দেখা নেযায়। অশেষ সুখশয্যা থাকিলেও তেওঁ মাটিত কঠ এটা পৰিয়েই শুই থাকে। কোনো আড়ম্বৰ জীৱনত নাই—সহজ সবল ভাবেই দিন কটায় কিন্তু তেওঁৰ চিন্তাধাৰা অতি গুৰু থাপৰ আৰু অমূল্যবান আছিল।

নানান বিষয়ত প্ৰতিভামণ্ডিত নবেঙ্গনাথৰ কিন্তু সবাতোকৈ ডাঙৰ সম্পদ আছিল তেওঁৰ নিৰ্মল চৰিত্ৰ। তেওঁৰ এই চৰিত্ৰই তেওঁৰ কৰ্মময় জীৱনৰ মেকনগ স্বৰূপ আছিল। এই নৈতিক

জীবন অক্ষুণ্ণ ৰাখিবৰ প্ৰধান সহায়ক আছিল নবেঙ্গনাথৰ মাতৃদেবী। তেখেতে সদায় সকলো কথাতে এই বিষয়ে আদৰৰ ধন নবেঙ্গনাথক উপদেশ দি সাবধান কৰি আছিল।

নবেঙ্গনাথৰ জীৱনত দেখা যায় আন এটা ডাঙৰ গুণ— সেইটো হৈছে স্বাভাৱিক আৰু স্বতঃ প্ৰবৃত্ত ভাবে ধ্যান কৰা। সৰু কালৰে পৰা তেওঁৰ এই গুণ দেখা যায়। কিন্তু এতিয়া বয়স আৰু জ্ঞান বৃদ্ধিৰ লগে লগে সি বাঢ়িছে—এৰা দিয়া নাই। এতিয়া বেদান্ত দৰ্শন পাঠ কৰি তেওঁ বৃজিলে ‘চিন্তাশুদ্ধি’ নহলে এই অদ্বৈতবাদ আশ্ৰয় কৰিব নোৱাৰি। সেই কাৰণে এতিয়া তেওঁ ব্ৰহ্মচাৰীৰ দৰে জীৱন যাপন কৰিবলৈ ধৰিলে। ৰাতি বহুত পৰলৈকে এতিয়া তেওঁ ধ্যানমগ্ন থাকে আৰু সত্য উপলব্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। এই ভাব উত্তৰ জীৱনত বৰং মহদাশ্ৰয় পাই বাঢ়িলেহে কেতিয়াও কমি নাই। মুঠতে এই সময়ৰ পৰাই তেওঁ কোনো সত্য গ্ৰহণৰ আগতে বিচাৰ কৰিবলৈ আৰু ধ্যান আৰু প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ নিয়মিত আৰম্ভ কৰিলে।

ছাত্ৰজীৱনত নবেঙ্গনাথৰ প্ৰভূত গুণৰাশিৰ কথা উল্লেখ কৰি শেষ কৰিব নোৱাৰি। ইয়াত আমি কলেজৰ প্ৰিন্সিপাল বিখ্যাত দাৰ্শনিক পণ্ডিত বেভাবেণ্ড W. W. হেষ্টি চাহাবৰ আৰু ইংৰাজ জীৱনীলেখকৰ চমু মন্তব্য দিয়েই সামৰণি ৰাৰিম। কোৱা বাতৰি এই পণ্ডিত প্ৰবৰ হেষ্টি চাহাবৰ ওচৰতে নবেঙ্গনাথে দৰ্শন শাস্ত্ৰ পঢ়িছিল আৰু লগৰীয়া আছিল স্বৰ্গীয় বিখ্যাত পণ্ডিত ডাক্তৰ * ব্ৰজেন্দ্ৰ নাথ শীল।

* কুচবিহাৰ ভিক্টোৰিয়া কলেজত পঢ়োঁতে এখেত তাত Principal আছিল। তেখেতৰ আসাধাৰণ পাণ্ডিত্য আৰু চৰিত্ৰৰ বিষয় জনা আছিল।

হেষ্টি চাহাবৰ মতঃ—“নবেস্তনাথ দত্ত প্রকৃততে এজন প্রতিভাবান ছাত্র। মই বহুত ঠাইত ফুৰিছোঁ, এনে কি জৰ্মান বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ ছাত্রসকলকো দেখিছোঁ কিন্তু এনেটি (যেবাবী) লৰা আক কতো পোৱা নাই। এই লৰাটিয়ে নিশ্চয় জগতত এটা নাম ৰাখি যাব।”

ইংবেজ জীৱনী লেখক—“সমসাময়িক ডেকাসকলৰ ভিতৰত নবেস্তনাথই এজন অদ্ভুত ডেকা আছিল। তেওঁ দুটামীত আছিল লৰা, সঙ্গীতত ওস্তাদ, বাদ্য-বাদকত পণ্ডিত, আৰু সাংসাৰিক কথাটো চিন্তাশীল দাৰ্শনিক—এনে এটি লৰা আন ঠাইত পোৱা দুৰ্লভ।”

নবেস্তনাথৰ কুৰি বছৰ বয়সত যথা সময়ত বি, এ পৰীক্ষা পাছ কৰিলে। তাৰ পিচত বি, এল শ্ৰেণীত পঢ়িবলৈ জুষ্টি হৈছিল যদিও তেওঁৰ পঢ়া-শুনা (বিশ্ববিদ্যালয়ৰ) সবহ দিন নচলিল। সাংসাৰিক ধুমুহাত এতিয়াৰ পৰাই তেওঁৰ জীৱন আন ফালে ঢাল ললে। লিখা ৰাহুল্য যে অমিতাবৰুণ নবেস্তনাথ কোনো ঘটনাতে বিচলিত হোৱা নাছিল। বৰং দেখা যায় সাংসাৰিক বিপদে তেওঁৰ মহত্ব উজ্জলত্বৰ কাৰি তোলাত সহায়ক হৈছিল।

অষ্টবিপ্লব

কলেজৰ তৃতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত পঢ়া কালৰে পৰা নৰেন্দ্ৰনাথৰ গভীৰ ভাবান্তৰ উপস্থিত হোৱা দেখা যায়। তেতিয়া তেওঁৰ বয়স মুঠেই ষষ্ঠৰ বছৰ। এতিয়াৰ পৰা প্ৰায় চৌবিশ বছৰ বয়সলৈকে নৰেন্দ্ৰনাথ নানান বিপৰ্য্যয়ৰ মাৰ্গেদি জীৱন কটাব লগীয়া হলেও এই ভোখৰ কালতে তেওঁৰ জীৱনৰ গতি নিৰিকৃত হৈছিল। সেই ভাবৰ পৰা এই কেইবছৰ তেওঁৰ জীৱনত অতি লাগতিয়াল সময়। ইয়াৰো প্ৰথম চুই-তিনি বছৰ ভাবগত মানসিক বিপৰ্য্যয় আৰু শেষৰ কেবছৰমান সাংসাৰিক ঘটনাজনিত বিপৰ্য্যয়ে দেখা দিছিল। দেখা যায় সকলো অৱস্থাতে তেওঁ দৃঢ় আছিল আৰু ধৈৰ্য্য সহকাৰে নিজৰ বক্ষা কৰিও সকলো অৱহেলা ক্ৰমে লক্ষ্যন কৰি আপোন আদৰ্শত প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল। পৃথিৱীৰ আন আন মনস্বী গুৰুসকলৰ দৰে এই কাল ভোখৰতে বিপৰ্য্যয়ৰ অগ্নি পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হবলৈ নৰেন্দ্ৰনাথ সমৰ্থ হৈছিল। ইয়াৰ পিচৰ পৰাই জগতত তেওঁৰ জীৱনৰ মহতী কৰ্ম্মাদৰ্শ (mission) প্ৰচাৰ আৰু স্থাপনৰ সূত্ৰপাত কৰে।

কলেজত দৰ্শন শাস্ত্ৰ অধ্যয়নৰ ফলত পাশ্চাত্য দৰ্শনৰ অস্ত্ৰোদ্ধাৰ আৰু সংশয়বাদে তেওঁৰ মন বৰকৈ আকৰ্ষণ কৰিছিল; বিশেষতঃ হাৰ্বাৰ্ট স্পেন্সাৰৰ যন্ত্ৰবাদৰ ওপৰত তেওঁ যথেষ্ট গুৰুত্ব দিছিল। তথাপি তেওঁৰ বিচাৰপ্ৰবণ মন ইয়াত সন্তুষ্ট নাথাকি আচল সত্য কি জানিবলৈ অতিশয় ব্যগ্ৰ হৈ উঠিল। তেওঁ অকূল চিন্তা সাগৰত নিমজ্জিত হল। এই বিচিন্তাতপূৰ্ণ দৃশ্যমান জগতৰ

এজন সৃষ্টিকর্তা নাই নে? আছে যদি সি অজ্ঞেয় কিয় হব? তাক উপলব্ধি কৰাত 'সংশয়' কিয়? 'সংশয়' এটা নিকশিত আশ্ৰয় হব পাৰে নে? সি মাহুহক শাস্তি বা পুৰ্ণতা দিব পাৰে নে?

যদি নোৱাৰে তেন্তে 'তেওঁৰ' সেই সৃষ্টিকর্তাৰ বা মহাকাৰণৰ স্বৰূপ কি? কোনে কব তেওঁৰ স্বৰূপৰ কথা? নবেঙ্গনাথে এতিয়াহে নিতান্ত মানসিক চিন্তা ধুমুহাত অস্থিৰ হৈ উঠিল। তেওঁৰ স্বভাৱ অনুযায়ী চিৰকাল কোনো কথাৰ চূড়ান্ত জ্ঞান বা সম্যকজ্ঞান লাভ নকৰাকৈ নেৰে? তদুপৰি এতিয়া নিজে হিন্দুৰ বেদান্ত দৰ্শন পঢ়িবলৈ আৰম্ভ কৰাত ব্ৰহ্ম বা ঈশ্বৰৰ জ্ঞান সম্পৰ্কে তেওঁৰ মনত দুৰ্ঘোৰ চিন্তা উপস্থিত হল? তেওঁ ভাবিলে কত ইয়াৰ উত্তৰ পোৱা যাব? প্রচলিত হিন্দুধৰ্মত দেগিলে সঙ্কীৰ্ণতা, অত্যাচাৰ আৰু কপটতা, পুৰুষিত শ্ৰেণীৰ অধঃপতনৰ ফলত মাহুহৰ মনত ধৰ্ম বিষয়ত বীতশ্ৰদ্ধা। জীজাতিৰো শিক্ষা নথকাত দেশত শিক্ষাৰ অভাবনীয় অধঃপতন।

এনেতে তেওঁ স্বৰ্গীয় বামমোহন বায়ৰ ৰচনাবলী কিছুমান পাঠ কৰি কিছু আকৃষ্ট হল আৰু তেওঁ সেই সময়ৰ ব্ৰাহ্ম সমাজৰ নেতা 'কেশব সেনৰ' ওচৰত আত্ম-সমৰ্পণ কৰিলে। পাশ্চাত্য দেশত পৰ্য্যন্ত কেশব সেনৰ প্ৰচাৰৰ ফলত সেই সময়ত 'ব্ৰাহ্মধৰ্ম' বিশেষ ভাবে প্ৰচাৰিত হৈছিল। গতিকে প্ৰতি উপাসনাৰ দিনা নবেঙ্গনাথে ব্ৰাহ্ম সমাজত উপস্থিত থাকি 'ঈশ্বৰ' বা 'ব্ৰহ্ম' সম্বন্ধে উপলব্ধি কৰিবলৈ যত্ন কৰিলে। ইয়াত তেওঁ আকাজকা কৰা মতে 'বহু' নাপালে আৰু ব্ৰাহ্মসকলৰ অনুসৃত নীতি বিষয়তো তেওঁৰ ধাৰণা মনঃপুত নহল। ইবিলাকে পুৰণি ধৰ্ম 'পৌত্তলিক' বুলি একেবাৰে প্ৰত্যাখ্যান কৰাটো তেওঁ ভাল পোৱা নাছিল। তেওঁ জানিছিল 'সংস্কাৰ' লাগে কিন্তু সংস্কাৰ মানে ধৰ্ম কৰি সংস্কাৰ

বা নতুন এটা গঢ়া নহয়। সংস্কার মানে পুৰণিটোৰ জীৱ বা বেয়া অংশ মাথোন বাদ দিব লাগে। মূল ভেটা ৰাখিবই লাগিব। এতিয়াৰ পৰাই তেওঁ দেখিছিল ‘অস্পৃশ্যতা’ নোমে হিন্দু-ধৰ্মক পজু কৰিছে। ধৰ্মৰ বিকৃত অৰ্থৰ ফলত উদাৰতা কথাটো কতো দেখা পোৱা নাযায়। ধৰ্ম্মানুষ্ঠানবিলাক অসংসাৰ শূন্য হৈছে, তাৰ জৰিয়তে সুবিধাবাদী দল মাথোন গঢ়ি উঠিছে। ধৰ্মৰ নামত অনাচাৰ পৰ্য্যন্ত সোমাই গোটেই জাতিক ধ্বংসৰ ফালে টানি নিব লাগিছে। নবেদনাথৰ গতিকে এতিয়াৰ পৰা চিন্তা,—কেনেকৈ মৃত প্ৰায় হিন্দু-ধৰ্মত প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰি তাৰ ভিতৰৰ পৰাই জাতীয় ভাব জগাই তুলিব পাৰি। দৰিদ্ৰতাৰ কঠোৰ পেষণৰ পৰা জাতিক মুক্ত কৰি শাক্তশালী জাতি গঠন কৰিব পাৰি। ইত্যাদি ভাবেই এতিয়াৰ পৰা নবেদনাথৰ ধ্যানৰ বস্তু হৈ উঠিল।

কেশবচন্দ্ৰ সেনক তেওঁ আদৰ্শ-পুৰুষ বুলি গ্ৰহণ কৰি লৈছিল। তেওঁৰ জ্ঞান আৰু বাগ্ম্যতাত মুগ্ধ হৈছিল; কিন্তু আচলতে যি বস্তু বিচাৰিছিল তাৰ সন্ধান তেওঁৰ ওচৰত নাপাই আকৌ চিন্তিত হ'ল। ব্ৰাহ্ম সমাজত যোগ দি তেওঁ পোনতে অল্প দিনৰ কাৰণে শান্তি পালেও ভাবিলে আচলতে মোৰ ঈশ্বৰৰ দৰ্শন লাভ কত হ'ল? বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডৰ মূলীভূত কাৰণ নাজানিলে জগতত জানিলোঁ কি? দৰ্শন শাস্ত্ৰবিলাকেও ঈশ্বৰৰ অৰূপ বুজিবলৈ এটা চেষ্টা কৰিছে মাথোন। এই শাস্ত্ৰবিলাকৰ ভিতৰেদি ঈশ্বৰৰ দৰ্শন অসম্ভৱ। এতিয়া উপায় কি?

দ্বিতীয়তে তেওঁ আন উপায় নেদেখি মহৰ্ষি দেবেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ ওচৰলৈ গ'ল। পাণ্ডিত্য, ত্যাগ, ধৰ্ম্মাধিকাৰত সেই সময়ত ‘মহৰ্ষি ঠাকুৰ’ এজন অদ্বিতীয় পুৰুষ আছিল। নবেদনাথক দেখি, তেওঁৰ লগত কথাপাতি, মহৰ্ষিয়ে বুজিলে নবেদনাথ উত্তম আধাৰ।

সেই মতেই তেখেতে তেওঁক নানা সজ উপদেশ দিলে আৰু ধ্যান-ধাৰণা কৰিবলৈকো বিধান দিলে। সেই উপদেশমতে কিছুদিন কাৰ্য্য কৰিও তেওঁ যি বিচাৰিছিল নাপালে। মনত শান্তি নাই। অন্তৰত যেন এটা হতাশৰ ভাৱ আহি নিষ্ক্ৰিয় কৰিব খোজে। পিচ মুহূৰ্ত্ততে বিজ্ঞানী মন গুমৰি উঠে—সত্যৰ সন্ধান পাবই লাগিব, শাস্ত্ৰ মিছা হলে ইমান দিন কিয় তাৰ অস্তিত্ব থাকিব? বেদান্ত দৰ্শনৰ যুক্তিবোৰ লৰাধেমালি নে? বৈজ্ঞানিক তত্ত্বৰ লগত বহুদূৰলৈকে দেখোন সামঞ্জস্যকে কৰিব পাৰি?

এদিন মহৰ্ষিক শেষ দেখা কৰি তেখেতৰ লগত চূড়ান্ত মীমাংসা কৰিবলৈ অধীৰ ভাবে গৈ দেখা পালে গজান্ত এখন ডাকৰ নাৱত। নবেঙ্গনাথে নিতান্ত উত্তেজিত হৈ ডাকৰকৈ সুধিলে “মহাশয়, আপুনি ঈশ্বৰ-দৰ্শন পাইছে নে নাই কণ্ঠক” তিমান দিন আৰু অনিশ্চয়তাত থাকিব পাৰি?” সেই সময়ত মহৰ্ষি ধ্যানমগ্ন আছিল। নবেঙ্গনাথৰ কথাত চকু মুকলি চালে আৰু প্ৰশ্নৰ স্বার্থ উত্তৰ দিব নোৱাৰি কলে “নৰেন, তোমাৰ চকু দুটি ঠিক যোগীসকলৰ চকুৰ দৰে।” নবেঙ্গনাথে বুজাব পাবিলে তেওঁ কৰা প্ৰশ্নৰ সদুত্তৰ মহৰ্ষিৰ ওচৰত পাবলৈ আৰু আশা কৰিব নোৱাৰি। সেই কাৰণে সেই দিনাই প্ৰণাম কৰি মহৰ্ষিৰ ওচৰৰ পৰা নবেঙ্গনাথে বিদায় ললে।

ইয়াৰ পিচত নবেঙ্গনাথ যাহ কলৈ? কাৰ আশ্ৰয়ত তেওঁৰ মনৰ জোখাই কথাৰ উত্তৰ পাব—মনত শান্তি পাব—তেওঁৰ চিন্তাৰ এটা মীমাংসা হব? মনত পৰিল শ্ৰীৰামকৃষ্ণ পৰমহংসদেৱৰ কথা! তেওঁক অলপতে আমাৰে চুবুৰিয়া নবেঙ্গনাথ মিত্ৰৰ তাত দেখা পাইছিলোঁ। বৰ্ত্তমানে তেওঁ এজন ধাৰ্মিক লোক বুলি নাম ওলাইছে। সিদিনা দেখি সম্পূৰ্ণ হুৰ্ভাগিলোঁ। এবাৰ তেওঁৰ ওচৰলৈকে যাব নে?

আচলতে নবেঙ্গনাথ মিত্র পৰমহংসদেৱৰ এজন ভক্ত। এদিন পৰমহংসদেৱক তেওঁৰ ঘৰলৈ মাতি আনিছিল। গান গাওঁতে আৰু কোনো নোহোৱাত নবেঙ্গনাথকে তালৈ মাতি নিছিল। পৰমহংসদেৱে নবেঙ্গনাথক দেখা পায়েই “উত্তম আধাৰ” বুলি চিনিছিল। কিন্তু নিজে একো নকৈ *ৰামচন্দ্ৰ দত্ত নামে নবেঙ্গনাথৰ এজন আত্মীয়ক নবেঙ্গনাথক এদিন দক্ষিণেশ্বৰলৈ লৈ যাবলৈ কৈ গৈছিল। সেইমতে ৰামচন্দ্ৰদত্তয়ো উপযুক্ত সময় বিচাৰি এতিয়া এদিন কলে “নৰেন, তই কি ধৰ্ম, ধৰ্ম কৰি এইদৰে ঘূৰি ফুৰিছ? যদি সচাঁকৈয়ে ধৰ্ম কি জানিব খোজ তেন্তে দক্ষিণেশ্বৰলৈ যা পৰমহংসদেৱক দেখা কৰগৈ। তেখেতেই তোৰ মনৰ বাঞ্ছা পূৰ্ণ কৰিব।” নবেঙ্গনাথৰ নিজৰ মনৰ কথাৰ লগত ইয়াৰ মিল দেখি কিছু শাস্ত হ'ল আৰু এদিন লগত ঈশ্বৰন বন্ধু লৈ গাড়ী কৰি দক্ষিণেশ্বৰলৈ পৰমহংসদেৱক দেখা কৰিবলৈ গ'ল।

তেওঁবিলাক যেতিয়া গৈ দক্ষিণেশ্বৰ পালে সেই সময়ত- পৰমহংসদেৱ কেজনমান ভক্তৰে সৈতে নিজৰ কোঠাত বহি আছিল। এওঁবিলাক বহাৰ পিচত পৰমহংসদেৱে নবেঙ্গনাথক এটা গান গাবলৈ কলে। তেওঁ ব্ৰাহ্মসঙ্গীত এটি গালে। গোৱাৰ পিচত তেওঁক হাতত ধৰি পৰমহংসদেৱে আন এটা উত্তৰ ফালৰ কোঠালৈ মাতি নিলে। তাত বহুৱাই যেন কত দিনৰে চিনা-

* কাঁকুৰগাছি বোগোদ্যানৰ স্থাপন কৰ্ত্তা। ইয়াতেই প্ৰথমতে পৰমহংসদেৱৰ অস্থি-কলস স্থাপন কৰা হৈছিল। ইয়াৰ পৰাহে একাংশ পিচত বেলুড় ষঠলৈ নিয়া হৈছিল। এখেত পৰমহংসদেৱৰ এজন পৰম অহংগত ভক্ত আছিল। ত্যাগ আৰু সেৱাত অতুলনীয়।

জনা মাহুহ এনে ভাবে কলে—“ইমান দিনেও তই আহিব নাপার নে? কত দিনৰ পৰাই মই তোৰ কাৰণে অপেক্ষা কৰি আছোঁ। ঘোৰ বিষয়াসকল মাহুহৰ লগত কথা কৈ কৈ মোৰ ভাগৰ লাগিছে। যি হওক তই এতিয়াৰ পৰা আহিবি।” তাৰ পিচত তাতে বিচাৰি অলপ মাখন আৰু মিছিৰি পাই নৰেন্দ্ৰনাথক খাবলৈ দিলে। তেওঁ আপত্তি কৰি কলে মোৰ লগত অহা বন্ধু দুজনৰে বাক বাহিৰত একেলগে খাওঁগৈ। পৰমহংসদেৱে আপত্তি কৰি কলে, “বাক তেওঁবিলাকক দিম। এইয়া তই খা।”

সেই দিনা আৰু সৰহ কথা নকলে। পৰমহংসদেৱৰ এনে আপোন ভাবে কথা ব্যৱহাৰ বুজিব নোৱাৰি ভাবিলে “পৰমহংসদেৱৰ নিশ্চয় মন্ত্ৰিত বিকৃত হৈছে।” কাজেই তেনে জনকনো আৰু ধৰ্ম সন্মুখে কি কথা শুধিব? কিন্তু বিলাকৰ সময়ত পৰমহংসদেৱে এনে কাতৰ ভাবে আকৌ আহিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে যে নৰেন্দ্ৰনাথে “বাক আহিম” বুলি কথা দিলে আৰু সেই দিনালৈ তাৰ পৰা ঘূৰি আহিল।

পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ প্ৰথম দিনা গৈ নৰেন্দ্ৰনাথৰ মনত বৰ চিন্তা আৰু বেছিহে হল। কেশবচন্দ্ৰ সেন প্ৰমুখ মহৎলোক সকলেও যাক ইমান প্ৰভাৱিত কৰে আৰু নিজৰ কাকতত তেখেতৰ গুণ-গান প্ৰকাশ কৰে তেওঁক মই কিয় বুজিব নোৱাৰিলোঁ। মোক ঠিক ভাবে ধৰাহে দিয়া নাই নে কি? তেওঁৰ অমূল্য উপদেশ বিলাক কেনে সহজ-সবল ভাবে বুজাই দি মাহুহৰ মন আকৰ্ষণ কৰিবৰ ক্ষমতা, এনে ত্যাগ বৈবাগ্য, শ্ৰেয়-ভক্তি, যা বুলি যেন পানল—এইবোৰ কি? একো বুজিব নোৱাৰিলে। অথচ যদিও কথা দি আহিছিল কলেজৰ চাকৰি হিচাে ঘনাই পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ যাবই বা কেনেকৈ? তথাপি যেন মন সেই কালে টাবে।

নগলে ভাল লগা নাই। আকৌ এবাৰ যাৱৰ, আক গৈ পৰীক্ষা কৰিবৰ মন গল আৰু এমাহৰ পিচত তেওঁ এদিন অকলে আৰু খোজ কাঢ়ি কোনেও নজনাটক দক্ষিণেশ্বৰলৈ গল।

সেই দিনা পৰমহংসদেৱ অকলশৰে নিজৰ চ'লপিৰাখনত বহি আছিল—আন কোনো মানুহ তাত নাছিল। নৰেন্দ্ৰক দেখা মাত্ৰকৈ হাতত ধৰি নিজৰ ওচৰতে বহুৱালে। বিশেষ কোনো কথা নোকোৱাকৈয়ে পৰমহংসদেৱে নৰেন্দ্ৰনাথৰ বুকত যেই হাত দিলে তেওঁ যেন দোঁখলে গোটেই পৃথিৱী ঘৰে সৈতে ঘূৰিবলৈ ধৰিছে। বৰকৈ ভয় খাই উঠি তেওঁ চিঞৰ মাৰি উঠিল “মহাশয়, ই কি কৰে, মোৰ যে পিতৃ মাতৃ আছে।” তেওঁ ভয় ধোৱা যেন গম পাই পৰমহংসদেৱে ঠাঁহিমাৰি “অ বাক থাওক, ইমান সোনকালে নহয়” বুলি আকৌ যেই ‘ইমানতে থাওক’, ‘ইমানতে থাওক’ বুলি বুকত হাত বুলাই দিলে তেওঁ প্ৰকৃতিস্থ হল। তাৰ পিচত অলপ কিবা খাবলৈ দিলে আৰু নৰেন্দ্ৰনাথ বিদায় হৈ আহিল। সেই দিনাও পৰমহংসদেৱে আকৌ তালৈ অতি আদৰ কৰি মাতিলে—যেন সুবিধা হলেই তেওঁ আহে।

আজিৰ ঘটনাত কিন্তু সংশয়বাদৰে ভৰা নৰেন্দ্ৰনাথে ভাবিলে “পৰমহংসদেৱ এজন ‘হিপনটিক’ নে কি? মনৰ বলেৰে আন্ধা জনক দল কৰি যাকে ইচ্ছা কৰাব পৰা শক্তি এখেতৰ আছে। তাতকৈ বেছি একো ভাবব নোৱাৰিলে।

ভাৰি নোৱাৰিলেও অস্ত্ৰবৰ দেৱতাই এই কাৰ্য্যৰ আকৰ্ষণ অত্ৰতৰ কৰিলে। তেওঁ যেন প্ৰকৃততে নতুন এখন ৰাজ্যৰ সন্ধান পালেহেঁতেন? কিন্তু তেওঁ কিয় ভয় কৰিলে? একেবাবে শেষলৈকে কি হয় চোৱা উচিত আছিল। মনলৈ এনেজাবৰ

গানি উপস্থিত হোৱাত এইবাৰি তেওঁ আকৌ সাতদিনৰ পিচতে দক্ষিণেশ্বৰলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰিলে।

এই দিনাও তেওঁ অকলেই দক্ষিণেশ্বৰলৈ গল। সেই দিনা স্নাত কোনো কাৰ্য্য উপলক্ষে বহুতো মাছুহৰ সমাগম হোৱাত পৰমহংসদেৱে নৰেন্দ্ৰনাথক লগত লৈ ওচৰৰে যজুৰ্মলিকৰ বাগানলৈ গল। তাত একান্তে দুয়ো বহিল। নৰেন্দ্ৰনাথে এটি গান গালে, গান শুনি পৰমহংসদেৱ সমাধিস্থ হল। নৰেন্দ্ৰনাথে ইয়াৰ আগলৈকে 'সমাধি' অৱস্থা হোৱা কাৰো দেখা নাই কিন্তু বেদান্তত তাৰ উল্লেখ দেখিছে মাথোন। এতিয়া বেদান্তত উল্লিখিত লক্ষণবিলাক মিলি যোৱাত তেওঁ বুজিলেও প্ৰথমতে অলপ চঞ্চল হৈছিল আৰু সোনকালেই পৰমহংসদেৱ প্ৰকৃতিস্থ হৈ নৰেন্দ্ৰনাথক ঘেঁই স্পৰ্শ কৰিলে তৎক্ষণাত্ হেঁওৰ সম্পূৰ্ণ বাহাজ্ঞান শূন্য হৈ পৰিল আৰু বহুত পৰৰ পিচত হৈ চেতন হল। সেই দিনাও পৰমহংসদেৱে নিজে নৰেন্দ্ৰনাথৰ বিষয় যি ধাৰণা কৰিছে সেইটো সঁচা নে মিছা এই অচেতন অৱস্থাত নৰেন্দ্ৰনাথ থকা অৱস্থাতে পৰীক্ষা কৰি চাই বুজিছিল। ধাৰণা মিছা নহয়—“এওঁৰ ধ্যান সিদ্ধ অৱস্থা।”

নৰেন্দ্ৰনাথে এই দিনাও পৰমহংসদেৱক কোনো প্ৰশ্ন কৰিবৰ সূচল নাপালে। কি যেন মোহাবিষ্ট হৈ সেই দিনাও ঘূৰি আহিল। তেওঁৰ মনত কিন্তু এটা ভাব হল—আন্তৰিক ভাল নাপালে পৰমহংসদেৱৰ আকৰ্ষণ ইমান মধুৰ নহয়। তেখেতে তেওঁ নো এই স্নেহৰ পৰিবৰ্ত্তে মোৰ পৰা কি আশা কৰিব পাৰে? যদি নকৰে তেন্তে এই অহেতুক স্নেহ কৰিবৰ অধিকাৰ কাৰ? মোক কথাই কণাট আঁজি ছুদিনো আন কথাৰ লগতে কলে “তোৰ দ্বাৰা পৃথিৱীত ডাঙৰ কাম হ'ব লাগিব।” ইয়েই নো কেনে ধৰণৰ কথা? ইত্যাদি চিন্তাধাৰাব যেন এটা আদি অঙ্ক দেখা নাপাই তেওঁৰ

মন বিশেষ ব্যাকুল হৈ উঠিল। এইবার মন বাঞ্ছিলে—পোন-পটীয়াটেক পৰমহংসদেৱক সুধিম তেওঁ যি ঈশ্বৰ বা, মা মা কৰে সেই ঈশ্বৰ বা মা তেওঁৰ দৰ্শন হৈছে নে নাই। আন কথাত এইবার আৰু হতাশ হৈ নাহেঁ। এই মূল প্ৰশ্ন নকৰি তেওঁৰ বিষয়ে মত প্ৰকাশ হে ইমান দিনে কৰিলে?।

এই ভাবি এইবার তেওঁ নিতান্ত যেন উত্তেজিত হৈ ক্ষিপ্ৰ গতিৰে গৈ পৰমহংসদেৱৰ ওচৰ পাই সুধিলে “আপুনি ঈশ্বৰ দেখা পাইছে নে?” পৰমহংসদেৱেও কোনো দ্বিধা নাৰাখি তৎক্ষণাত উত্তৰ দিলে “নিশ্চয় মই ঈশ্বৰ দেখিছোঁ। সবহ কি মই তোমাক যেনেকৈ দেখিছোঁ, তোমাৰে সৈতে যেনেকৈ কথা পাতিছোঁ ঠিক এই দৰে। ইয়াত কোনো সন্দেহ নাই।” “ইমান দিনৰ পিচত আজি নৰেন্দ্ৰনাথৰ মন শান্ত হল। যি বিচাৰি তেওঁ ইমানদিন ইমান হাবাথুৰি খাই ফুৰিছে তাৰ যেন এটা সঠিক সন্ধান পালে। তেওঁ এতিয়াহে স্পষ্ট বুজিলে ইমানদিনে পৰমহংসদেৱৰ বিষয়ে মই যি ভাবিছিলোঁ সি নিশ্চয় ভুল। যি হৃদয়, এতিয়া তেওঁ শান্ত হল আৰু এতিয়াৰ পৰা কেনেকৈ সেই ঈশ্বৰৰ দৰ্শন পাব পাৰি তাৰ উপায় বিচাৰি পৰমহংসদেৱৰ আশ্ৰয় প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।”

জীৱন যুদ্ধত আশ্ৰয়

অসুবিধাৰ এতিয়া যেন বহু পৰিমাণে শাস্ত হৈছে। উচ্চতৰ জীৱন লাভৰ যি আদৰ্শ সদায় মানসক্ষেত্ৰত তেওঁ অঙ্কিত কৰি ৰাখিছে তাৰ পৰিপূৰ্ণতালৈ আকৃ বিশেষ বাধা নাই যেন ভাবি তেওঁ এতিয়া বিশেষ আশাৱসত হৈছে। গতিকে সকলো বিষয়তে এতিয়া তেওঁৰ উদ্যম যেন দুগুণে বাঢ়িছে।

ইফালে চতুৰ্থ বাৰ্ষিক শ্ৰেণীত পঢ়া সময়ৰ পৰাই তেওঁৰ বিয়াৰ সম্বন্ধে দৰত কথা-বতৰা হয়। তেওঁৰ পিতৃ-মাতৃৰ ইচ্ছা, এনে সৰ্বগুণী লৰাৰ বিয়া সোনকালে হোৱাই ভাল। উপযুক্ত ঠাইৰ পৰা বহুতো সম্বন্ধ যদিও আহিল প্ৰত্যেকটোৱেই ৰেই কোনো একোটা অসুবিধা ঘটাত সি কোনোক্রমে হৈ ফুটিল। শেষত কিন্তু এঠাইত এজন ধনাঢ্য লোকে দহ হাজাৰ টকা যৌতুকে দৈতে কন্যা বিয়া দিবলৈ আগ বাঢ়িল। সেই কথা নৱেম্বৰ কাণত পৰিল। তেওঁ তাৰ তীব্ৰ প্ৰতিবাদ কৰিলে। ৰাণ্যবিবাহ তেওঁ পছন্দ নকৰে। তদুপৰি তেওঁৰ লৰা-কাণৰ সেই 'কোচোৱানৰ' পৰাই পোৱা সংস্কাৰ মনত আছিল। বিশেষতঃ তেওঁৰ আচল আপত্তি, অথও ব্ৰহ্মদৰ্শ্য বন্ধা নকৰিলে 'ব্ৰহ্মদৰ্শন' বা অৱৈতজ্ঞান কেতিয়াও নহয়। কৌতূহলী মনে এই ব্ৰহ্মদৰ্শনৰে আকাঙ্ক্ষাত ইমান ব্যাকুল হৈ ঘূৰি ঘূৰিছে। আৰু এইষাৰ তাৰ এটা পাৰ হৈ দেখিছে। তাৰ অন্তৰ জলদীপ্ত কি আছে জানিবৰ সুযোগ হোৱাই নাই। এতিয়া আকৌ ই কি প্ৰতিবন্ধক ? এই ভাবি তেওঁ পতাবন্ধৰ প্ৰস্তাবত বাধা দিলে। ইফালে কিন্তু

পিতারক আৰু মাকৰ কন্যা, মিত্ৰৰ ইত্যাদি বিষয়ত সাংসাৰিক হিচাবে পছন্দ হোৱাত নবেজ্জনাথক সহজে অব্যাহতি নিদি ত্যজ্য পুত্ৰ কৰিবলৈ পৰ্য্যন্ত ভয় দেখুৱালে। দৃঢ়চেতা নবেজ্জনাথে তাতো মান্তি হৈ ঘৰৰ পৰা ওলাই যাবলৈ প্রস্তুত, তথাপি বিয়া কৰাবলৈ ৰাজি নহল। উপায়ন্তৰ নেদেপি পিতাৰকহঁত তেতিয়ালৈ মনে মনে থাকিল।

পঢ়া কালতে নবেজ্জনাথে সত্যাৱেষণ কৰি পৰমহংসৰ ওচৰ পাইছিল। পৰমহংসদেৱেও বিশেষ লক্ষণযুক্ত উপযুক্ত পাত্ৰ দেখি তেওঁৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈছিল। পৰমহংসদেৱে সেই কাৰণে তেওঁক ঘনাই লগ পাবলৈ ইচ্ছা কৰিলেও বি-এ পৰীক্ষা দিব লগা হোৱাত নবেজ্জনাথ যেতিয়াই তেতিয়াই দক্ষিণেশ্বৰলৈ যাব পৰা নাছিল। সবহ দিন নেদেখিলেই পৰমহংসদেৱে কলিকতাৰ পৰা যোৱা ভক্ত-লকলক অকল থবৰ কাৰিয়েই সজ্জা নহৈছিল। মাজে মাজে হাতত কিবা এটা ভাল থোৱা বস্তু লৈ নবেজ্জনাথক চাবলৈ আহিছিল। আৰু অতি আদৰ কৰি অনা সেই বস্তু খুৱাই কথা-বতৰা হৈ দক্ষিণেশ্বৰলৈ যাবলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি গৈছিল। নবেজ্জনাথৰ প্ৰতি এনে আকৰ্ষণ দেখি এদিন এজন ভক্তই কলে “আপুনি নবেনৰ কাৰণে দেখোন বলিয়াৰ দৰে হৈছে। শেষত আপোনাবো ডুবত ৰজ্জাৰ দৰে দশা নহলেই হয়।” সবলম্বনা পৰমহংসদেৱে উত্তৰ কৰিলে “নবেনক নেদেখিলে মোৰ মনটো এনেহে বেয়া লাগে যেন ভিতৰি কিবা এটাই চেপি ধৰিছে। মই বৰ নোৱাৰা হওঁ।” কিন্তু সেই ভক্তজনৰ কথাত ভয় খাই কালী মন্দিৰলৈ গৈ প্ৰাৰ্থনা কৰি জানিলে “তাৰ ভিতৰত নাৰায়ণৰ সত্যৰ বিশেষ প্ৰকাশ দেখিয়েই তোৰ এনে আকৰ্ষণ হৈছে। ই একো দোষৰ কথা নহয়।” পৰমহংস তেতিয়াহে নিতান্ত নিশ্চিন্ত হৈছে।

যিহওক বি-এ পরীক্ষা পাচ কবাৰ অলপ পিচতে বিশেষ একো বেমাৰ নোলোৱাকৈ পিতাবক বিশ্বনাথ হঠাতে স্বৰ্গী হল। নৰেন্দ্ৰনাথ অতিশয় শোকাবুল হল। চৰিত্ৰবিষয়ত দৃঢ়তা থাকিলেও অন্তৰ হিচাবে নৰেন্দ্ৰনাথৰ অন্তৰ কুসুমকোমল সদৃশ। যথাবিধি পিতৃশ্রাদ্ধ সমাধা কৰিলে। এতিয়াহে তেওঁৰ মৃত্যু যাবতীয় সংসাৰৰ ভাৱ পৰিল। বিধবা মাক, ভায়েকহঁত আৰু বায়েকৰ দায়িত্ব তেওঁৰ ওপৰত পৰিল। পিতাবকৰ স্বভাব আচলতে ধুঁয়াখুন্দীয়া আছিল—যেনে উপাৰ্জন কৰিছিল তেনে খৰচো কৰিছিল—বিশেষ জমা একো এৰি যাব পৰা নাই।

পিতৃবিয়োগৰ লগে লগেই নৰেন্দ্ৰনাথক সংসাৰিক বিপদ আঙুলি ধৰিলে তেওঁ পঢ়াৰ আশা একেবাৰে এৰি নিদি বি, এল শ্ৰেণীত ভৰ্তি হল। ইফালে তেওঁলোকৰ হিংসাকুৰীয়া কেজনমান এংশৰ মানুহে এতিয়া চল পাই বিষয় সম্পত্তিৰ ভাগ বিচাৰিলে। নৰেন্দ্ৰনাথে তেওঁবিলাকৰ লগত প্ৰথমতে আপোছ নিস্পত্তি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু যেতিয়া দেখিলে যে কোনোবাকম যুক্তিসংগত কথাৰ ওচৰলৈকে তেওঁবিলাক নাহে তেতিয়া তেওঁৰ মন গুৰি উঠিল আৰু যি হয় হব মোকৰ্দ্দমা কৰিবলৈকে দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে। প্ৰায় তিনিবছৰ কাল এই মোকৰ্দ্দমা চলিল। উকীল নিযুক্ত কৰিলে সেই সময়ৰ বিখ্যাত উকীল প্ৰথিতযশা ৰমেশচন্দ্ৰ দত্তক। তেওঁ নৰেন্দ্ৰনাথৰ পিতৃবন্ধু। এই মোকৰ্দ্দমাত নৰেন্দ্ৰনাথে যি বিদ্যা বুদ্ধিৰ পৰিচয় দিছিল আৰু বিপক্ষৰ উপযুক্ত ইংৰাজ বাৰিষ্টাৰৰ ক্ষেত্ৰত যেনে উত্তৰ দিছিল তাত বিচাৰক আৰু বেৰিষ্টাৰ মুগ্ধ হৈছিল। ক্ষেত্ৰৰ শেষত বিপক্ষৰ উকীলে কবলৈ বাধ্য হৈছিল “তুমি কালত এজন ভাল আইনব্যৱসায়ী হব পাৰিবা।” মুঠতে দশমক যদিও মোকৰ্দ্দমাত নৰেন্দ্ৰনাথহঁত জয়ী হ'ল তথাপি খৰচৰ

হেঁচাত তেওঁবিলাকৰ মূল্যবান সম্পত্তি ধ্বংস হল। ক্ৰমে ক্ৰমে তেওঁবিলাকৰ ঐশ্বৰ্য্য টুটি আহিল আৰু গৃহশ্ৰী যেন নিশ্চয় হৈ পৰিল।

মা লক্ষ্মী দেখাতে চঞ্চলা—ধন-বস্তু হবলৈ যেনেকৈ সময় নোলাগে যাবলৈকো সেইদৰে সময় নালাগিল। চাওঁতে চাওঁতে নৰেন্দ্ৰনাথই আন নালাগে অলপকৈ পৰিল। এতিয়া তেওঁ পঢ়া-শুনাৰ আশা এৰি দি চাকৰি বিচাৰিলে বহুত ঠাইত। কতো চাকৰি নাপালে; শেষত এজন এটনিৰ অফিচত অলপ দৰমহাত কেৰাণী কাম কৰিবলৈ ললে। কেমাহমান চাকৰি কৰি দেখিলে তাৰেও একো নহয় বৰং সময়ৰ হে অপব্যয় হয় মাথোন। ক্ৰমে এনে হল কেতিয়াবা ঘৰত খাবলৈ একো নহলে নৰেন্দ্ৰনাথে “মোৰ নিমন্ত্ৰণ আছে” বুলি ওলাই যায় আৰু সন্ধ্যালৈকে ঘূৰি নাহে। তেওঁৰ ভাব ঘৰত যি আছে মাক আৰু ভায়েকহঁতেই খাওক। মুঠতে অনাহাৰে পৰ্য্যন্ত থাকিব লগা অৱস্থা যেতিয়া হল তেতিয়া নৰেন্দ্ৰনাথ বিমোহিত পৰিল। কি কৰে এতিয়া? স্নযোগ বুজি মাকে এই সময়ত নৰেন্দ্ৰনাথক ধৰিলে বিয়া কৰাবলৈ। দহ হাজাৰ টকাই সৈতে যিজনী ছোৱালী পূৰ্বে নৰেন্দ্ৰনাথক দিবৰ কথা চলিছিল এতিয়াও সেই ছোৱালী দিবলৈ কন্যাপক্ষ ৰাজী আছিল। মাকৰ এই কথাত নৰেন্দ্ৰনাথ নিমাত থাকে—কোনো কথা নকয়। ইয়াৰ বাহিৰে আন সকলো কথাতে মাকৰ কথা নৰেন্দ্ৰনাথে কেতিয়াও নোপেলায়। গতিকে বিধাৰ কথাত তেওঁ নামাতে। ইমান দুখত পৰিও নৰেন্দ্ৰনাথে নিজৰ আদৰ্শ এৰি নিদিলে। তেওঁ কোনো মতেই বিয়া কৰাবলৈ মান্তি নহল।

বিপন্নত পৰাৰ পৰাও মাজে সময়ে নৰেন্দ্ৰনাথ দক্ষিণেশ্বৰলৈ গৈছিল। পৰমহংসদেৱক তেওঁৰ সকলো কথা কৈ আছিল। আনৰ

মুখে নবেন্দ্রনাথৰ বিষয়ৰ কথা শুনি সময়ত পাকে প্ৰকাৰে বিষয় নকৰাবলৈ উপদেশ দিছিল আৰু মা ভবতাবিণীক প্ৰাৰ্থনা জনাইছিল “মা, নবেন্দ্রৰ বিষয় যেন নহয়, তই ঘূৰাই দিবি।” যি হওক, নবেন্দ্রনাথে সময়ত দক্ষিণেশ্বৰলৈ গলে তাত যথেষ্ট শাস্তি পাইছিল আৰু কেতিয়াবা তাত বাহি বা কেতিয়াবা বাতি থাকিও ধ্যান-জপ কৰিছিল।

আৰ্থিক দুৰৱস্থা যেতিয়া চৰমত উঠিল আন কোনো উপায়ে উপাৰ্জন কৰি ঘৰ চলাবৰ সুবিধা কৰিব নোৱাৰিলে তেতিয়া অনন্যোপায় হৈ এদিন নিতান্ত কাতৰ ভাবে স্তবিত এনে কি ছোতা এযোৰ পৰ্য্যন্ত নিপিত্তকৈ শুদ্ধ ভৱিৰে খোজ কাঢ়ি গৈ ক্লান্ত ভাবে পৰমহংসদেৱক কলে ‘মোৰটো আৰু আন উপায় নাই। এতিয়া আপুনিহেই কি হয় এটা উপায় দিয়ক। আপুনি মা ভবতাবিণীক মোৰ হৈ প্ৰাৰ্থনা জনাওক।’ পৰমহংসদেৱ নবেন্দ্রনাথৰ কষ্ট দেখি চিন্তিত হোৱা নাছিল এনে নহয়। কিন্তু তেখেতেই বা কৰে কি? এতিয়া নবেন্দ্রনাথে এনে ব্যাকুল ভাবে কথাবিলাক কোৱাত নিতান্ত বিমৰ্ষ হল আৰু কলে “নবেন, মই নালাগে তই নিজে যা আৰু দুখ-দুৰ্গতিৰ কথা কৈ মাৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা কৰ গৈ!”

পৰমহংসদেৱৰ কথাত নবেন্দ্রনাথ মা ভবতাবিণীৰ মন্দিৰলৈ গল। মাৰ সোম্য প্ৰশান্ত মুক্তি দেখি আন সকলো পাহৰি প্ৰণাম কৰি প্ৰাৰ্থনা কৰিলে “মোৰ যেন তোমাৰ চৰণত যতি থাকে। জ্ঞান আৰু ভক্তি যেন হয় মা।” আন কথা আৰু নোলাল। মন্দিৰৰ পৰা ওলাই অহাত পৰমহংসদেৱে সুধিলে “কি, মাক কলি নে? কিবা উত্তৰ পালি নে ভগৱতীৰ?” নবেন্দ্রনাথে উত্তৰ দিলে “মহাশয়, মই মোৰ দুখ-দুৰ্গতিৰ কথা কবলৈ পাহৰি আন

ভক্তিহে প্রার্থনা কৰিলোঁ।” পৰমহংসদেৱে কলে, “তেন্তে মই বাক কি কৰিম? বাক আকৌ যা। পাৰ যদি এইবাৰ প্ৰাৰ্থনা কৰগৈ।” এইবাৰ গল। আকৌ সেই কথাই ঘটিল। এইবাৰো নিজ স্বাৰ্থৰ কাৰণে কোনো প্ৰাৰ্থনা জনোৱা নহল। পৰমহংসৰ কথাত তৃতীয়-বাৰ গৈও যেতিয়া সাধাৰণ ধন-বস্তুৰ প্ৰাৰ্থনা জনাব নোৱাৰিলে আৰু হতাশ ভাবে পৰমহংসদেৱক কলে তেখেতে আশ্বাস দি কলে “বাক যা, আজিৰ পৰা তইঁতৰ মাৰ কৃপাত মেটা ভাত কাপোৰৰ অভাব নাথাকে।”

এই আশীৰ্বাদ পাই নৰেন্দ্ৰনাথ আশ্বস্ত হৈ ঘৰলৈ উলটি আহিল।

আধিক কষ্টত পৰি মা ভুবনেশ্বৰীয়ে যেনে বৈধা ধৰিসংসাৰ পৰিচালনা কৰিলে ভাবিলে অচৰিত হব লাগে। হাজাৰ হাজাৰ টকা মাহে খৰচ কৰি যাৰ জীৱন যাত্ৰা নিৰ্বাহ হৈছিল এতিয়া দুবেলা দুমুঠি ভাত পাৰলৈ নোহোৱা হোৱা কিমান বিড়ম্বনা ভাবিব নোৱাৰি। লৰা-ছোৱাণীক শিক্ষা, যোগ্য আহাৰ দিবৰ উপায় নাথাকিলে দৈৰ্ঘ্য ৰখা সহজ নহয়—তাতোকৈ টান যেতিয়া হঠাতে ঐশ্বৰ্য্যৰ মাজৰ পৰা একেবাৰে ভাবিব নোৱাৰা দুৰ্গতিত পতিত হয়। শিবিলাকৰু সেই গাড়ী ঘোঁৰা, চাকৰ-চাকৰণী, ঘৰ-দুৱাৰৰ, বাৰী ঘৰৰ সাজ-সজ্জা বা পাৰিপাট্য একো নাই। ইমানতে তেখেতে যি ইহিমুখে সাংসাৰিক সকলো অবস্থাতে নিজক আগু খুৱাই চলিছিল ভাবিব নোৱাৰি। যি হওক, নৰেন্দ্ৰনাথৰ মূখে পৰমহংসদেৱৰ আশীৰ্বাদৰ কথা শুনি আশ্বস্ত হল। এতিয়া তেখেতৰ মনোবল যথেষ্ট বাঢ়িল।

নৰেন্দ্ৰনাথে এতিয়া আৰু অকিচৈ অকিচৈ ঘূৰি চাকৰিৰ চেষ্টা কৰিবলৈ এবিলে। এতিয়া ঘনাই, ঘনাই দক্ষিণেশ্বৰলৈ যাবলৈ

ধনিলে। এই কথাত মাক ভুবনেশ্বরী দেবী চিন্তিতা হল—“কি জানিবা।
তেওঁৰ ল'ৰা সন্মাসী হৈ যায়। গলেও বা তেখেতে কৰিব কি ?
বাধা দিবৰ উপায় নাই। বিদ্वा কৰাবলৈকো মান্তি কৰাৰ নোৱা-
ৰিলে। গতিকে তেখেতে বিশেষ বাধা নিদিলে। তেখেতৰ
বিশ্বাস আছিল যে নবনে কেতিয়াও কৰ্তব্য নাপাহৰে আৰু তালৈ
বিমুখ নহয়।

সাংসাৰিক বিপৰ্যায়ৰ মাজত আশাৰ ক্ষীণ আলোক দেখি
এতিয়া কৰ্মবাস্তৱ নৰেন্দ্ৰনাথ নীৰৱে বহি থাকিব পাৰে নে ? যেতিয়া
তেওঁ বুজিলে যে তেওঁৰ অসিহনেও সংসাৰ ঠিক যতে চলিব,
তেতিয়া তাৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ ক্ৰমে কমাবলৈ ধৰিলে। পিতৃ
বিয়োগৰ পিচত তিনি বছৰ কাল জীৱন-যুদ্ধত ব্যস্ত থাকি জয়
নৰেন্দ্ৰনাথে এতিয়া ভাবিলে—“যোৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য সৰ্বসাধাৰণ
বিষয়ী মানুহৰ দৰে অৰ্থোপাৰ্জন কৰি ঘৰ-সংসাৰ চলোৱাট নে
নে কিবা মহৎ কাম সাধন কৰিবলৈ তেওঁৰ জীৱন ? উচ্চাভিলাষী
নৰেন্দ্ৰনাথ ‘অগ্নে তুই’ থাকিব পাৰে নে ? তেওঁ ভাবি ঠিক কৰিলে
কাকো একো নোকোৱাক মনে মনে ঘৰ এৰি প্ৰকৃত জীৱন
লাভ কৰিবলৈ ওলাই যাব।

ঘিাদনা তেওঁ এইদৰে মনে মনে ঘৰৰ পৰা ওলাই যাবলৈ
স্থিৰ কৰিছিল ঠিক সেই দিনাই পুৱা তেওঁ শুনিলে যে কোনো
এজন ভক্তৰ আত্মানত পৰমহংসদেৱ কলিকতালৈ আহিব। স্তূৰ
তেওঁ মনে মনে ভালেই পালে। ভাবিলে, ভালেই হল, কিমান
দিনলৈ ওলাই যাম ঠিক নাই যেতিয়া যোৱাৰ আগতে গুৰু
দৰ্শন আৰু প্ৰণাম কৰি যাবলৈ পালে ভালেই হ'ব। ইয়াকে ভাবি
তেওঁ যথাসময়ত সেই ভক্তৰ ঘৰলৈ গল আৰু পৰমহংসদেৱক

স্বামী বিবেকানন্দ

প্রণত হৈ দর্শন কৰিলে। পৰমহংসদেৱে আদৰ কৰি কলে 'নৰেন, এতিয়া তোৰ কোনো প্ৰতিবন্ধক নাই, কিমান দিন দক্ষিণেশ্বৰলৈ যোৱা নাই, এতিয়া ব'ল মোৰ লগতে; একে প্ৰাণতে যাব পাৰিবি।' নৰেন্দ্ৰনাথে আপত্তি কৰি কলে, "আজি যাব নোৱাৰোঁ।" যিমানেই আপত্তি কৰিলে সিমানেই আগ্ৰহ কৰি পৰমহংসদেৱে লগত নিবলৈ জিদ্ ধৰিলে। সৱশেষত উপায় নাপাই লগত যাবলৈ বাধ্য হল। নৰেন্দ্ৰনাথে ভাবিলে 'দর্শন কৰিবলৈ আহি যেনিবা জালত হে পৰিলে।'

দক্ষিণেশ্বৰ পাই ছয়ো গৈ পৰমহংসদেৱৰ কোঠাত বহিল। তাত আগৰে পৰা কেইবাজনো দৰ্শনাকঙ্কী অপেক্ষা কৰি বহি আছিল। পৰমহংসদেৱে সকলো পিচ কৰি নৰেন্দ্ৰনাথক ওচৰতে বহিবলৈ দি সাবট মাৰি ধৰি এনে কৰুণ স্তবেৰে কবলৈ ধৰিলে "কষলৈকো ভয় লাগে, নকলেও নহয়, কলেও জানোচা হেঁকবাওঁ, নকলেও জানোচা হেঁকবাওঁ।" নৰেন্দ্ৰনাথে এই কথা শুনি ভিতৰি সকলো কথা বুজিলে আৰু অপূৰ্ব ভাবত তেওঁৰো চকুৰ পানী বৰলৈ ধৰিলে। কিন্তু কোনো কথা নকৈ গম্ভীৰ ভাৱে বহি থাকিল। গুৰু শিষ্যৰ এনে অপকৃশ ভাবত সকলো অবাৰু! ইবিলাকৰ কোনো জাব বুজিব নোৱাৰি সকলো আচৰিত হল! ভক্তসকল ক্ৰম ক্ৰমে বিদায় হল। একান্তে এতিয়া নৰেন্দ্ৰনাথক আকৌ কলে "মই জানো, তোৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য মহৎ। তোৰ চেষ্টাতে সনাতন ধৰ্মৰ আকৌ অদ্ভুতদয় হ'ব লাগিব আৰু তই সংসাৰৰ সাধাৰণ বিষয় কৰ্মত আনন্দ থাকিব নালাগিবও, নোৱাৰিবিও। কিন্তু মোৰ অহুৰোধ মই যিমান দিন আছোঁ সিমান দিন মোৰ ওচৰতে থাক।'

এনে অকৃত্ৰিম ভালপোৱা পৃথিবীত বিৰল। নৰেন্দ্ৰনাথ এই ভাল-

পোষাৰ ওচৰত হাব মানিলে আৰু সেই মতেই থাকিবলৈ সন্মত হল। ভবিষ্যৎ কালত স্বামীজীয়ে কৈছিল “পৰমহংসদেৱৰ ভালপোষাৰ তুলনা নাই। তেখেতেই যোক এই স্নেহৰ বাছোনৰে আবদ্ধ ৰাখিবলৈ সমৰ্থ হৈছিল। নতুবা মোৰ জীৱনৰ গতি অনফালে ঢাল খালেহেঁতেন। অগতঃ ভালপোষাৰ ভিতৰতো প্ৰকৃষ্ণ স্বাৰ্থপৰতা থাকে কিন্তু তেখেতৰ স্নেহ নিভাঁজ —স্বাৰ্থলেশশূন্য।

ছাত্ৰাৱস্থাৰে পৰা নৰেন্দ্ৰনাথৰ লগত পৰমহংসদেৱৰ যথেষ্ট ঘনিষ্ঠতা স্থাপিত হলেও এতিয়ালৈকে তেওঁক তেখেতৰ ভবিষ্যৎ কৰ্মপদ্ধতিৰ উপযুক্ত কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ নিৰূপিত চেষ্টা কৰা নাই। এতিয়াৰ পৰা নৰেন্দ্ৰনাথক গঢ়ি তুলিবৰ কাৰণে নানা ভাৱে শিক্ষা দিবলৈ ধৰিলে।

নৰেন্দ্ৰনাথৰ ওপৰত পৰমহংসদেৱৰ প্ৰথম দেখা দিনাৰে পৰা উচ্চ ধাৰণা আছিল। প্ৰথমতে দেখি তেখেতে কৈছিল—“কলিকতা হেন চহৰত এনে সৰ্বগুণী আধাৰ। যাৰ কি অপূৰ্ণ লীলা।” পিচত প্ৰায়েই ভক্তসকলৰ আগত নৰেন্দ্ৰনাথৰ গুণৰ কথা কয়। তেখেতে কৈছিল “নৰেনৰ পুৰুষ ভাব যেন যুকলি তৰোৱাল, একোলৈকে কটাক্ষ নাই, যায়াই স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে।” আন সময়ত কৈছিল “নৰেন নিত্য সিদ্ধৰ থাক, ধ্যানসিদ্ধ। কেশব সেনৰ গাত গুণ একলা, নৰেনৰ গাত গুণ গুঠৰ কলা। যদি কেশব সেনৰ ভিতৰত এটা বস্তু জলে নৰেনৰ ভিতৰত জগজ্ঞান সূৰ্য্য।” পৰমহংস সন্মুখে নৰেন্দ্ৰনাথে ভবিষ্যতে যি কৈছিল পিচত লিখা হ'ব। এতিয়ালৈকে কিন্তু তেখেতক প্ৰকৃততে তেওঁ বুজিব পৰা নাই। এতিয়াও পৰমহংসদেৱৰ বিষয়ে সৰ্বসংশয়: জীতৰ হোৱা নাই।

যি হওক, নবেঙ্গনাথৰ মনৰ শক্তি 'দাৰ্শনিক' শক্তি সম্পন্ন অৰ্থাৎ বিচাৰৰ দ্বাৰা অৰ্হত জ্ঞানত প্ৰতিষ্ঠিত। কিন্তু পৰমহংসদেৱে ইয়াৰ পৰাই লাহে লাহে বিবেক বৈবাগ্যযুক্ত ভক্তিৰ ফালেও মন ঢাৰ খুৰাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। প্ৰথমতে নবেঙ্গনাথে কোনো দেৱ-দেৱী মানিবলৈ নাৰাজ আছিল আৰু সেই বাবেই উপনিষদ প্ৰতিপাদিত ব্ৰাহ্ম ধৰ্ম্মৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈছিল। কিন্তু তাৰ নেতা বৈষ্ণৱ লগত সংসৰ্গ কৰি যেতিয়া কোনো প্ৰত্যক্ষানুভূতিৰ আশাদ নাপালে স্বাভাৱিকতে তাৰ পৰা ক্ৰমে জঁতৰি কেনেকৈ পৰমহংসদেৱৰ ওচৰ পালেগি ইয়াৰ আগতে আমি তাৰ আভাস দিছোঁ। পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ আহিও তেখেতে কৈ যোৱা স্তোত্ৰেই সকলো কথা বেদ বাক্যৰ দৰে মানি যোৱা নাই। সকলো কথা পৰীক্ষা কৰিহে নবেঙ্গনাথে গ্ৰহণ কৰিছে।

পৰমহংসদেৱে সেই কাৰণে এতিয়া নবেঙ্গনাথক অৰ্হতবাদ সম্বন্ধীয় শাস্ত্ৰবিলাক পাঠ কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিলে। সেই মতে তেখেতেও পাঠ আৰম্ভ কৰিলে। কিছুদিনৰ পিচত নবেঙ্গনাথৰ ধাৰণা হল ধৰ্ম্ম কিতাপত বা শাস্ত্ৰত নাই। সি অনুভূতি সাপেক্ষ। পৰমহংসদেৱেও তেখেতৰ উপদেশৰ দ্বাৰা স্বামীজীৰ মনলৈ বৈতণ্য বা ভক্তিভাব আনিবলৈ চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে। এদিন বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্ম সম্পৰ্কে উপদেশ দিওঁতে কলে—বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ সাৰ উপদেশ—‘নামে কচি, জীৱে দয়া, বৈষ্ণৱ পূজন’—অৰ্থাৎ যেই নাম সেই ঈশ্বৰ ইয়াকে অভেদ বুলি জানি অনুবাগৰে সৈতে নাম কৰিব। সেই দৰে ভক্ত-ভগবান, কৃষ্ণ আৰু বৈষ্ণৱত অভেদ জানি সাধু আৰু ভক্তসকলক শ্ৰদ্ধা পূজা কৰিব আৰু কৃষ্ণৰে জগৎ সংসাৰ বুলি জানি জীৱক দয়া কৰিব লাগে। কিন্তু কীটামূৰ্তী আমি

মানুষে জীবক দয়া কৰিবৰ অধিকাৰ ক'ত? মোৰ বোধেৰে জীবক দয়া নহয় শিবজ্ঞানে জীবক সেৱা।”

এই কথাত নবেজ্ঞনাথে আজি যেন এটা নতুন আলোকৰ সন্ধান পালে। তেখেতে দেখা পালে বেদান্ত ধৰ্মৰ সাৰ ধৰ্ম ক'ত? যান্নাজ্ঞানে সংসাৰ ত্যাগ কৰি বনবাসত থাকি জ্ঞানৰ উপলব্ধিয়েই মানুহৰ চৰম লক্ষ্য হয় নোৱাৰে। তাতোকৈ নিঃস্বার্থ ভাবে সকলো জীৱকে শিবজ্ঞান কৰি সেৱাভাৱে কাম কৰিব পাৰিলে ধৰ্ম আৰু কৰ্ম উভয়ে সিদ্ধ হোৱাৰ অপূৰ্ণ সুযোগ। তেওঁ পৰমহংসদেৱৰ কৃপাত বেদান্ত ধৰ্মত আজি এটা নতুন দৃষ্টি উজ্জী দেখি আকৃষ্ট হ'ল আৰু সেৱাৰ ভাবৰ দ্বাৰা উদ্বুদ্ধ হৈ সকলো কাম নিয়ন্ত্ৰণ কৰিলেহেঁ যে বেদান্ত প্ৰতিপাদিত “ব্ৰহ্মজ্ঞান” লাভৰ পৰ্য্যন্ত অধিকাৰী হ'বলৈ সমৰ্থ হ'ব পাৰি সেইটো বুজিলে। শিবজ্ঞানে জীবক সেৱা কৰোঁতে কৰোঁতে চিন্তা শুদ্ধ হৈ অলপ সময়ৰ ভিতৰতে নিজকো ঈশ্বৰৰ অংশ বুলি বুজিবলৈ আৰু শুদ্ধ, বুদ্ধ, মুক্ত স্বৰূপ বুলি বুজিবলৈ সহজ হ'ব। অথচ মানুহৰ স্বভাবজাত অন্তৰৰ কোমল ভাব বিলাকো একেবাৰে নিৰ্মূল কৰিবৰ প্ৰয়োজন নহয়। সেই কাৰণেই পৰবৰ্ত্তি-কালত স্বামীজীয়ে কৈছিল—

“বহুৰূপে সম্মুখে তোমাৰ

ছাড়ি কোথা থুজিছ ঈশ্বৰ

* * * *

জীবে সেৱা হ'ব যেই জন

সেই জন সেবিছে ঈশ্বৰ।”

নবেজ্ঞনাথে এতিয়া বুজিব পাৰিলে কিয় পৰমহংসদেৱে সদায় কয়—“কলিযুগত নাথকীয় ভক্তি।” বেদান্তৰ উচ্চ-ভাববিলাক থাকিলে

কৰা সাধাৰণৰ পক্ষে বৰ্ত্তমান কালত সম্ভৱ নহয় কিন্তু উচ্চ ভাৱত প্ৰণোদিত হৈ শিষ্ণুজ্ঞানে জীৱসেৱা কৰিব পাৰিলেই জীৱন সাৰ্থকজ্ঞান কৰিব পাৰি আৰু পৰমাৰ্থও লাভ হয়।

পৰমহংসদেৱৰ শিক্ষা আৰু উপদেশ কোনো পুথিগত বিদ্যাৰ বলত যে নহয় সেইটো নৰেন্দ্ৰনাথে সহজে বুজিছিল। গতিকে উপলব্ধিমূলক জ্ঞানৰ দ্বাৰা শিক্ষাই যে অতি সোনকালে নৰেন্দ্ৰনাথৰ দৰে আধাৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব আৰু জীৱন প্ৰভাৱান্বিত কৰিব সেই বিষয়ে সন্দেহ আছে নে? এতিয়া নৰেন্দ্ৰনাথে একোটা অৰ্ধতজ্ঞান আন ফালে মুক্তি পূজাৰ সাৰ্থকতাৰ ভিতৰত সামঞ্জস্য দেখা পাই সনাতন ধৰ্ম্মৰ মহিমাময় শক্তি দেখি নিজেই স্তম্ভিত হ'ল। এই নৰেন্দ্ৰনাথেই এদিন পাশ্চাত্য জগতত পৰ্য্যন্ত এই মহাপুৰুষৰ সহায়তা লাভ কৰিয়েই 'মা ভৱতাবিণীৰ' কৃপাত নিজ সনাতন ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত ব্যাখ্যা প্ৰকাশ কৰি সকলোৰে মাজত উচ্চাসন লাভৰ অধিকাৰী হৈছিল। অক্লান্ত পৰিশ্ৰমৰ ফলত কেনেকৈ পুৰুষসিংহ নৰেন্দ্ৰনাথে বেদান্ত ধৰ্ম্মৰ মহিমা প্ৰকাশ আৰু ভোগপ্ৰধান পাশ্চাত্য দেশতো যে ভাৱ প্ৰচাৰৰ ভিত্তি স্থাপন কৰি বিজয়-বৈজয়ন্তি উড্ডীন কৰিছিল ইয়াৰ পিচত আমি তাক দেখা পাম। এনে মহৎ কাৰ্য্য সাধনৰ উদ্দেশ্য লৈয়ে অৰ্থাৎ লোক-সেৱা ভাৱৰ পৰা লোকশিক্ষা দিবলৈ পৰমহংসদেৱে যেন হাতেৰে নৰেন্দ্ৰনাথক গঢ়িবলৈ ধৰিলে। তাৰ বিস্তৃত বিৱৰণ দিয়া আৱশ্যক নাই। মুঠতে নৰেন্দ্ৰনাথ এতিয়া পৰমহংসদেৱৰ শিষ্যত্ব মানি লৈছে আৰু সেই ভাবেই জীৱন নিৰ্ব্বাহিত কৰিছে।

পৰমহংসদেৱৰ জীৱনৰ মহৎ উদ্দেশ্য যেন শেষ হৈ আহিল। তেখেতৰ গলত সাংঘাতিক কৰ্কটক বোগে দেখা দিলে। চিকিৎসাৰ কাৰণে তেখেতক কাশীপুৰৰ ঘৰ এটি ভাৰা কৰি লৈ তালৈকে অনা হ'ল। এতিয়াৰ পৰা নৰেন্দ্ৰনাথ সদায় তেখেতৰ সন্মুখতে

থাকিবলৈ লগে। প্রাণপণে গুরুৰ চিকিৎসা আৰু শুদ্ধবাস্ত সহায়তা কৰিবলৈ ধৰিলে। এতিয়াও অনান্য ভক্তসকলৰ লগত ছেগ বুজি পঢ়া-শুনা আৰু ধ্যান-জপ কৰিয়েই আছিল। সুযোগ পালে এতিয়াও দক্ষিণেশ্বৰত গৈ নিৰ্জ্জনত উপাসনা কৰে। প্রায় ৬ মাহ কাল পৰমহংসদেৱ বেমাৰত পৰি আছিল। ইতিমধ্যে নবেঙ্গনাথে বৌদ্ধগ্ৰন্থ 'ললিত বিস্তৰ' আৰু ত্ৰিপিটক পাঠ কৰি বৌদ্ধদেৱৰ প্ৰতি যথেষ্ট আকৃষ্ট হ'ল আৰু বুদ্ধদেৱৰ নিৰ্ভাগপ্ৰাপ্তিৰ, স্থান দৰ্শন কৰিবলৈ যথেষ্ট আগ্ৰহ হ'ল। পৰমহংসদেৱেও এনে আগ্ৰহত বাধা নিদিলে যাবলৈ অনুমতি দিলে কিন্তু শীঘ্ৰে যাতে ঘূৰি আহে সেই বাবে সাবধান কৰি কৈ পঠালে।

নবেঙ্গনাথ বুদ্ধগয়ালৈ গ'ল আৰু তাত তিনিদিন থাকি পবিত্ৰস্থান দৰ্শন কৰি অতিশয় আনন্দিত হ'ল। পৰমহংসদেৱে আদেশ থকাত শীঘ্ৰে কাশীধামৰ পৰা আকৌ কলিকতালৈ ঘূৰি আহিল। যদিও ইমান সোনকালে ঘূৰি আহিবৰ তেওঁৰ সিমানে ইচ্ছা নাছিল।

পৰমহংসদেৱ শয্যাশায়ী থাকিলেও কোনো কথাতে, কোনো বিষয়তে নিশ্চেষ্ট হৈ থকা নাছিল। এতিয়াও ভক্ত ত্যাগী সন্তানসকলক নানাভাবে গঢ়ি তুলিবলৈ দিশা দি আছিল, সমাগত লোকসকলক উপদেশ দিছিল। ভাবৰ প্ৰবাহিত চিকিৎসকৰ কথা বন্ধা কৰা কোনো সময়তে সম্ভৱ নাছিল। এই সময়তে লৰা-ইত্যক কষ্টসহিষ্ণু হ'বলৈ শিক্ষা পাবৰ কাৰণে 'মাধুকৰী' কৰি ওচৰ ঠাইৰ পৰা ভিক্ষা আনিবলৈ উপদেশ দিছিল। সেই আদেশ পালন কৰি সকলো ভক্ত সন্তান ওচৰৰ গৃহীসকলৰ ঘৰলৈ ভিক্ষালৈ গৈছিল। নবেঙ্গনাথো সেই দৰে মাধুকৰীলৈ গৈ ভিক্ষা আনিছিল।

এই সময়ত নবেঙ্গনাথে কেনেভাবে দিন কটাইছিল ভাবিলে আচৰিত হব লাগে। তেওঁ এতিয়াৰ দৰে চিন্তা-ভাবনাত থাকিও পৰমহংসদেৱৰ নিৰ্দেশমতে ধ্যান-জপ, পঢ়া-শুনাও নিয়মিতৰূপে কৰি আছিল। এইটোও দেখা যায় যে ইয়াতেই নবেঙ্গনাথে প্ৰথম সমাধি অৱস্থা লাভ কৰি ধন্য হয়। এই বিষয়ে বাহুলাভাবে ‘অবতৰণিকা’ ভাগতে উল্লেখ কৰা আছে। তাত আৰু উল্লেখ কৰা আছে কেনেকৈ সময়ৰ লগে লগে পৰমহংসদেৱে নবেঙ্গনাথক ক্ৰমে জ্ঞান-ভক্তিব অধিকাৰী কৰি তুলিছিল আৰু শেষত সকলো ভক্তসম্মানক তেওঁৰে হাতত গতাই দি গৈছিল। বীৰহৃদয় নবেঙ্গনাথে সেইবিলাকৰ দায়িত্ব নিজে গ্ৰহণ কৰিলে। নিজ গুৰুৰ ইচ্ছামতে লোক-কল্যাণ ত্ৰত জীৱনৰ মুখ্য উদ্দেশ্যৰূপে গ্ৰহণ কৰি লৈ সন্ন্যাস যন্ত্ৰ ললে!

বৰাহ বগৰত মঠ

পৰমহংসদেৱৰ ব্ৰহ্মনিৰ্কাণ লাভত নৰেন্দ্ৰনাথৰ অন্তৰত যথেষ্ট আঘাত পালে। যি শক্তিক আশ্ৰয় কৰি তেওঁ ঘৰ-সংসাৰ এক প্ৰকাৰ ত্যাগ কৰি আহিল আৰু সেই জীৱন্ত শক্তিৰ অভাৱত প্ৰথমতে চঞ্চল হৈ উঠা অস্বাভাৱিক নহয়। তথাপি যথোচিত সমাৰোহ কৰি পৰমহংসদেৱৰ তপঃপুত দেহ কাশীপুৰ অশানত সংকাৰ কৰা হ'ল, আৰু সেই পবিত্ৰ দেহৰ উদ্ভাৱণেশ্বৰিণি এটি তামৰ কলহত ভৰাই কাশীপুৰৰ ভাৰা কৰা ঘৰটোকে লৈ আহিল আৰু তাতে থৈ দিলে।

পৰমহংসদেৱৰ চৰিত্ৰ প্ৰভাৱত বৰতো ত্যাগী ভক্ত তেখেতক আশ্ৰয় কৰি আছিল। মহাপ্ৰস্থানৰ আগতে এইসকলৰ ভাৱকে নৰেন্দ্ৰনাথৰ হাতত সমৰ্পণ কৰি গৈছে। তেখেতৰ ইচ্ছা আছিল এই ত্যাগীসকলৰ দ্বাৰাই ধৰ্ম্ম নতুন ব্যাখ্যা প্ৰচাৰ কৰিব লাগিব আৰু লোক কল্যাণ ব্ৰতত নিজ নিজ জীৱন যাপন কৰি সমাজত উচ্চ ভাৱৰ আদৰ্শ প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব। পৰমহংসদেৱৰ অবিহনত এতিয়া নৰেন্দ্ৰনাথে সেই ঘৰতে একেলগে সকলোটি ভক্ত সন্ধানৰে দিন যাপন কৰিবলৈ ঠিক কৰিলে, কাৰণ ঘৰটোৰ বন্দোবস্তৰ দিন পূৰা হ'বলৈ আৰু অলপ দিন বাকী আছে। সেই মতে এই ঘৰতে তেওঁবিলাক থাকে আৰু নিকৰ্ণিত কাৰ্য্যৰ উপৰিও পৰমহংসদেৱৰ কথা প্ৰসঙ্গ আৱজ্ঞ কৰি সকলো তপস্বী হৈ যায়। তেওঁবিলাকৰ মানত পৰমহংসদেৱৰ চৰণ পদত সেই ঠাইৰ ধূনি কণাটি পৰ্য্যন্ত কিমান পবিত্ৰ। তাৰেই বুকত সাবটি লৈ সকলোটি ত্যাগী সন্ধান যেন অলপ সন্ধান পাহৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

এতিয়া পৰমহংসদেৱৰ পবিত্ৰ ভাস্মাৱশেষ স্থায়ী ভাবে কত খোৱা হব এই কথাটো লৈ গৃহী আৰু ত্যাগী ভক্তসকলৰ ভিতৰত মতভেদ হল। ত্যাগীসকলে ভাবে যে গঙ্গাৰ পাৰত কোনো ঠাইত যোগাভাবে এই ভাস্মাৱশেষ স্থাপন কৰিব লাগিব, কাৰণ গঙ্গাৰ সামীপ্য পৰমহংসদেৱে বৰ ভাল পাইছিল। গৃহভক্তসকলে কলে “তোমালোকৰ নিজৰে মূৰ গুজিবলৈ ঠাই এডোখৰ নাই, তেখেতৰ দেহাৱশেষ যোগ্য ভাবে তোমালোকে ৰাখিব নোৱাৰিবা, আমাক দিয়া, আমি ইয়াৰ উপযুক্ত দিহা কৰিম।” ত্যাগীসকলৰ ভিতৰত শশী, নিৰঞ্জন আৰু ৰাখাল মহাৰাজে ইয়াৰ ঘোৰ প্ৰতিবাদ কৰিলে আৰু কোনেওমতেই গৃহীসকলক দিবলৈ ৰাজী নহল। অগত্যা নৰেঙ্গনাথে মধ্যস্থতা কৰিবলৈ বাধ্য হল। বিতণ্ডাত অতিষ্ঠ হৈ তৰ্ক নবৰি এঠাইত তেওঁ আগতে কথা দি আহিল “গৃহীকে অস্থি দিয়া হব।”

এতিয়া উভয়পক্ষকে বুজনি দিয়াৰ চলতে নৰেঙ্গনাথে কলে :— কোনেও নাভাবিবাঁহক যে এই ভাস্মাৱশেষ তোমালোকে (ত্যাগীসকলে) ৰাখিব পাৰিলেই পৰমহংসদেৱৰ প্ৰতি ভক্তি দেখুৱা হল। যদি আমি তেখেতৰ উপযুক্ত শিষ্য হব খোজোঁ তেনেহলে এই ভাস্মাৱশেষ লৈ কাজিয়া নকৰি বৰং আমি পৰমহংসদেৱৰ উপদেশ মতে নিজ নিজ জীৱন গঠন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা উচিত। আহাঁহক আমি তাকে কৰোঁ আৰু ভাস্মাৱশেষ গৃহীসকলকে দিয়া হওক।” এই কথাত লগৰীয়া ভক্তসকলৰ কবলৈ একো নাথাকিল। নৰেঙ্গনাথে, নিজে মূৰত তুলি লৈ সেই কলহটো কাৰ্কুৰগাছিৰ বাঘচক্ৰ দত্ত প্ৰতিষ্ঠিত * যোগোদ্যানত দি আহিলগৈ। ইমানতে সেই

---

* এই কাৰ্কুৰগাছি যোগোদ্যানত এতিয়া ডাঙৰ মন্দিৰ

বিবাদ মিটল। লিখা বাহুল্য ইতিমধ্যে এজন নৈষ্ঠিক ভক্তই আনে নজুনাকৈ আধাখিনি ভাস্মাৰশেষ সেই কলহৰ পৰা আন এটা কলহত ভৰাই কলিকতাৰ বলৰাম বহুবৰ ঘৰত লুকুৱাই থৈ আহিলগৈ। এই কলহটিকে চৈধ্য বছৰৰ পিচত স্বামীজীয়ে বেলুডমঠত স্থাপন কৰিছিল। ইতিমধ্যে কিন্তু কেদিনমানৰ পিচতে বলৰাম বহুবৰ ঘৰৰ পৰা সেই কলহটি লৈ আহি মঠত স্থাপন কৰি নিত্য পূজাৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়।

পৰমহংসদেৱৰ চিকিৎসাৰ কাৰণে যিটো ঘৰ কাশীপুৰ বাগানত ভাৰা কৰি লোৱা হৈছিল, সেই ঘৰৰ মিয়াদ আৰু সৰহ দিন বাকী নাই। এই ঘৰটি গৃহী ৫৬২সকলেই গোট হৈ পৰমহংসদেৱৰ কাৰণে ভাৰা কৰি দিছিল। মিয়াদৰ অন্তত এতিয়া তেপেস্তৰ ত্যাগী ভক্ত সন্তানসকল যায় কলৈ। এই ভাউৰ প্ৰশ্নটো লৈয়ে আকৌ মতভেদে দেখা দিলে। গৃহীসকলৰ বহুতে মত প্ৰকাশ কৰিলে—“এতিয়া এই লৰাইত ঘৰলৈ উলটি যোৱাই উচিত। লৰা-সকলৰ সুদীৰ্ঘ ভবিষ্যত এটা অনিশ্চয়তাৰ ওপৰত কেনেকৈ এৰি দিব পাৰি?” কেজনমান ভক্তই এই কথাত আপত্তি কৰিলে। বিশেষতঃ যি কেজনে একেবাৰে ঘৰ এৰি ওলাই আহিছে তেওঁলোকৰ বিষয়ে নো কি হব? সন্ধ্যাস লোৱাৰ পিচত এতিয়া এওঁবিলাকে কেনেকৈ ঘৰলৈ উলটিবই বা পাৰে? তেন্তে এতিয়া কৰা যায় কি?

এই গুৰুতৰ সমস্যাৰ সমাধান কৰিলে উদাৰ হৃদয় স্নৰেন্দ্ৰনাথ

স্থাপিত হৈছে। প্ৰতি বছৰ জন্মষ্টমীৰ দিনা অতি সমাৰোহেৰে ‘ঠাকুৰ’ৰ জন্মোৎসৱ পালন কৰা হয়। ছাত্ৰাৱস্থাত কেইবা বাৰো এই উৎসৱলৈ নিজে গৈছিলোঁ।

মিত্র নামে এজন গৃহী ভক্তই সকলোৰে মিলি এদিন জল্লন'-
কল্লনা কৰি আছে একো মৌমাংসালৈ আহিব নোৱাৰি, এনেতে
অতি কৰুণভাবে উক্ত ভক্তজনে কলে 'তইতনো কলৈ যাবিহঁক ?
কত নো ভিক্ষা কৰি খাবি গৈ ? নালাগে হঠকো যাব। এই
ঘৰ ভাৰা ল'ৰাতে মোৰ অংশত যি টকা 'দুছিনো' সেই টকা
এতিয়াও দিম। তইতে এটা ঘৰ সিমান টকাৰ ভিতৰতে বিচাৰি
উলিয়া। আন আন ভক্তই সৈতে লগ লাগি আমি যেনেতেনে
'মঠ' ৰাখিবই লাগিব। সময়ত এই মঠত আমিও মাছে সময়ে
মুখ জুৰাবলৈ আহিব পাৰিম।" তেখেতৰ এনে উৎসাহপূৰ্ণ কথাত
সকলোৱেই আশ্বস্ত হল আৰু ঘৰ বিচাৰি উলিয়াবলৈ দিহা কৰিলে।

কিছুদিন চেষ্টাৰ পিচত বৰাহ নগৰতে এটি ঘৰ পোৱা হল।
ঘৰটি বহুদিনীয়া পুৰণি, ভাৰাটিয়াৰ অভাবত বহুদিন ঘৰটো খালি
হৈ পৰি আছিল। অঞ্চ ঘৰটি গন্ধাৰ পাৰত, ভাৰা
কিছু কম আৰু বহু পৰিমাণে নিৰ্জ্বল। সেই কেইটা কথাৰ বাবে
এই ঘৰটিকে ভাৰা লোৱা হল। তেতিয়া ইং ১৮৮৬ চনৰ আগষ্ট
মাহ। এই ঘৰতে মঠ ১৮৯২ চনলৈকে আছিল। ইয়াৰ পিচত
১৮৯২ চনৰ পৰা ১৮৯৭ চনলৈকে মঠ আলমবাজাৰলৈ স্থানান্তৰিত
হৈছিল। তাৰ পিচত কিছুদিনৰ কাৰণে বেলুডৰ গুচৰবে নীলাধৰ
বাবুৰ বাগানলৈ উঠি যায় আৰু ইয়াৰ পৰাই পৰমহংসদেৱৰ
দেহত্যাগৰ প্ৰায় চৈধ্য বছৰৰ পিচত ইং ১৮৯৮-৯৯ চনত স্থায়ী ভাবে
বেলুডত মঠ স্থাপিত হয়। বৰ্ত্তমানে তাত এতিয়া বহু লক্ষ
(২০ লক্ষ) টকা ব্যয়ত ডাঙৰ মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠিত হৈছে। তাৰ
সংলগ্ন ঠাইত কেইবাটিও সমাধি মন্দিৰ, শিক্ষায়তন, চিকিৎসালয়,
পুষ্কোদ্যানে সৈতে বিৰাট অঙ্কুশানত পৰিণত হৈছে। ভবিষ্যতৰ
গৰ্ভত আৰু কি অভিব্যক্তি বাকী আছে কোনে কব ?

যাঁৰ অনুগ্ৰহত ববাহনগৰত মঠ আৰম্ভ কৰা সম্ভৱপৰ হল তেখেত পৰমহংসদেৱৰ অতি প্ৰিয়পাত্ৰ সন্তান। তেখেতক পৰমহংসদেৱে মাতিছিল আদৰ কৰি “দানা” বুলি। তেপেতে “দানা” শব্দে শিৱানুচৰ বুজাইছিল। পৰমহংসদেৱৰ ওচৰলৈ অহাৰ পৰাই নৰেন্দ্ৰনাথক এপেতে লগ পাইছে আৰু বহুযুখী প্ৰতিভা আৰু গুণত মুগ্ধ হৈছে। এতিয়া এই নৰেন্দ্ৰনাথৰ ওপৰতে মঠ পৰিচালনাৰ সমালা ভাৰ পৰিল। মঠৰ তেওঁৰেই প্ৰথম অধিনায়ক হল। গুরুভক্ত সকলোৱে নৰেন্দ্ৰনাথৰ ওপৰত সম্পূৰ্ণ বিশ্বাস আছিল। সকলোৰে ভিতৰত এটা মধুৰ প্ৰীতি বন্ধন থকাত সন্মান ৰুট বা অন্তৰ্বিধাৰ ভিতৰতো সকলোৱেই এটা অপাৰ্থিৱ আনন্দত দিন কটাব পাৰিছিল।

ববাহনগৰত নিয়মিতৰূপে মঠ স্থাপন কৰাৰ আগতে কেজনমান ভক্ত-ত্যাগী সন্তান কাশাপুৰৰ পৰাই নিজে নিজ ঘৰলৈ গৈছিল। তাৰ ভিতৰৰ আটাই কেইজনেই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বি, এ উপাধিৰ পৰীক্ষাৰ্থী আছিল। সিবিলাকৰ বুজনি দিলে—“পৰীক্ষাটো পাছ কৰিলে তোমালোকৰ পক্ষে উপকাৰৰ বাহিৰে অপকাৰ নহয়। পৰীক্ষা পাছ কৰাৰ পিচতো তোমালোক আকৌ ইয়ালৈ আহিব পাৰিব। এতিয়া এটা অনিশ্চয়তাৰ মাজত কিয় তোমালোকে সময় নষ্ট কৰিব লাগিছে? সেই কথাতেই সেই সকল ঘৰলৈ গৈ পঢ়া শুনাৰ ব্যস্ত হৈছিল। এতিয়া মঠ আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে নৰেন্দ্ৰনাথ তেওঁলোকৰ ওচৰলৈকো ছেগ বুজি মাজে সময়ে যাবলৈ ধৰিলে আৰু পৰমহংসদেৱৰ উপদেশবিলাকৰ কথা সোঁৱৰাই দি কৰ্ত্তব্য নিকৰণ কৰিবলৈ আহ্বান কৰিলে। নৰেন্দ্ৰনাথে যুক্তিৰে বুজালে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষা আৰু আধ্যাত্মিক জীৱনৰ লগত কোনো বকৰেই সামঞ্জস্য হ'ব নোৱাৰে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষা

ভোগজীবনৰ উপযোগী হব পাৰে কিন্তু সি কেতিয়াও ত্যাগজীবনৰ পক্ষে অনুকূল হব নোৱাৰে। গতিকে এনে শিক্ষাৰ পিচে পিচে ঘূৰি সময় আৰু নিজ শক্তিৰ অপচয় কৰি কৰিব লাগে! বিশেষত যি সকলে এটা আন আদৰ্শ আগত লৈ সন্ন্যাস জীবন গ্ৰহণ কৰিছে তাৰ পক্ষে এই কাৰ্য্য শোভন আৰু সঙ্গত কেনেকৈ হব পাৰে? নিজ জীবনৰ আদৰ্শেৰে পৰমহংসদেৱে আমাক কি শিক্ষা দি গল? তেখেতৰ অৱদানতে আমি সকলো পাহৰি থোৱা উচিত হব নে?

এনেবিশাক যুক্তি, বহুতো পৰামৰ্শ কৰি ভক্তসকলৰ ঘৰলৈ গৈ মন ঘূৰাই আকৌ উপযুক্ত পথলৈ আনিবলৈ চেষ্টা কৰাত কেইবাজনো গৃহীৰ বিৰাগভাজন হলেও নৰেন্দ্ৰনাথ তালৈ দ্ৰক্ষেপ কৰা নাছিল। এনে চেষ্টাৰ ফলত কেইবাজনো তেতিয়াই মঠলৈ ঘূৰি আহিল। বাকী কেজনো সময়ত অৱস্থাৰ হেচাত পৰি আহিবলৈ বাধ্য হল। নৰেন্দ্ৰনাথৰ মনত ধাৰণা, এতিয়াৰ পৰা উপযুক্ত সংখ্যক ত্যাগী ভক্ত নিয়মিত শিক্ষাৰ দ্বাৰা প্ৰস্তুত নহলে ভবিষ্যতে তেওঁৰ মনোমত আঁচনিৰে কামৰ সূচনা কেনেকৈ কৰিব?

যি সময়ত ভক্তসন্তানসকল অত তত সিঁচৰতি প্ৰায় হৈ আছিল সেই সময়ত আটাপুৰৰ পৰা স্বামী প্ৰেমানন্দৰ মাকে সকলো ভক্ত সন্তানক নিমন্ত্ৰণ জনালে। সেই মতে যত বিমান ত্যাগী ভক্তসন্তান আছিল সকলো আটাপুৰলৈ গল। তাত সকলোটি মিলিত হৈ কেইবাদিনো উৎসৱত মগ্ন হৈ আনন্দেৰে কটালে। এই সময়ত গান, সংকীৰ্ত্তন, শাস্ত্ৰব্যাখ্যা পৰমহংসদেৱৰ জীবন আলোচনা প্ৰভৃতিত সকলোৱেই এনে ভাবে যোগ দিছিল যে কেনি নো সেই কেইটা দিন পাৰ হল কোনেও গমকে নাপালে।

আচৰিত কথা ইয়াৰ পৰা উলটি সকলোটি ভক্ত সন্ধানই যেন মঠলৈ আকৰ্ষিত হৈ আছিল কোনো আৰু বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষা দিবৰ কাৰণে ঘৰলৈ নগল। নৰেন্দ্ৰনাথ এতিয়া বহুতো পৰিমাণে কৃতকাৰ্য্য হোৱা বাবে আনন্দিত হ'ল।

নিতান্ত এবাৰ নোহোৱা ঘৰুৱা প্ৰয়োজনত এতিয়াও মাজে সময় নৰেন্দ্ৰনাথ ঘৰলৈ গলেও দিনৰ সবহৰিনি সময় আৰু ৰাতি সদায় মঠতে যাপন কৰিছিল। সন্ধ্যাসীৰ কঠোৰ জীৱন যাপন কৰিবলৈ এতিয়াৰ পৰাই নৰেন্দ্ৰনাথে সকলোকে সাবধান কৰি দিছিল। নৰেন্দ্ৰনাথে বুজিছিল সুখত উঠা এই ভদ্ৰসন্ধানসকলৰ মনোবল নহলে কিহেৰে এনে কষ্টসহিষ্ণু হৈ ত্যাগপন্থৰ কঠোৰতা সহ্য কৰিবলৈ সমৰ্থ হ'ব? মনোবল নাথাকিলে আকৌ হয়তো দুই এজনকৈ মঠ এৰি যাব পাৰে। নৰেন্দ্ৰনাথে কিন্তু সকলোকে নিজ ভাষেকৰ দৰেই স্নেহ কৰিছিল। তেওঁৰ প্ৰভাবৰ হাত্ত এবাৰৰ শক্তি কাৰো নাছিল। বিশেষতঃ সকলোৰে বিশ্বাস আছিল গুৰুভকতক নৰেন্দ্ৰনাথৰ হাত্ততে পৰমহংসদেৱে যেতিয়া গতাই দি গৈছে তেওঁৰ পৰিচালিত পথত থাকিলেই 'ৰামকৃষ্ণদেৱ' তুষ্ট হ'ব।

বৰাহনগৰ মঠ সঁচাকৈয়ে পোনতে পৰীক্ষাৰ থলিয়েই আছিল। মঠৰ অধিবাসী সকলোৱেই সংসাৰৰ দুখ-বিপদৰ পক্ষে অনভিজ্ঞ। পোনতে মঠ আৰম্ভ কৰোঁতে পৰিচালনাৰ বাবে কোনো বিশেষ সংস্থান নাছিল। অতি কষ্টে তাত দিন কটাব লগাত পৰিছিল। ভক্তসকলে শিক্ষা কৰিবলৈকো অভ্যস্ত নাছিল। দানকে বা দ্বিষে কোনে? দিলেও লবলৈ লাজ। সহায়কে বা পাব কৰ পৰা? এনে কি কোনো চাকৰ আদি সহানুকাৰী মানুহৰ অহাবত ঘৰুৱা বাবতীয় কাম নিজেই কৰিবলগীয়া হৈছিল। সবহ কি

পৰবৰ্ত্তি কালত স্বামীজীয়ে সেই সময়ৰ দুখৰ কথা নিজে এনেকৈ কৈছিল, “বৰাহনগৰত এনে কত দিন গৈছে যে খাবলৈ একে-বেই নাই। ভাত যদি এমুঠি হল, নিমখ নাই। কিছুদিন বা আকৌ নিমখ-ভাতেই চলিল। কিন্তু কোনেও এই কষ্ট গ্ৰাহ্য কৰা নাই। তেতিয়া জপ-ধ্যানেত প্ৰায় সকলোৱেই নিমগ্ন।
× × × আহা সেইবোৰ কি দিন পাৰ হৈছে। সেই বঠোৰতা দেখিলে মানুহ কি ভূতো পলাবলৈ তত নাপায়।”

মঠৰ এই কষ্টৰ দিনত সহায়তা কৰিছিল সেই নবেস্ত্ৰনাথ মিত্ৰয়ে। তেখেতৰ পৰাই মঠ প্ৰতিষ্ঠিত হল। এতিয়া খবৰা-খবৰত যেতিয়া এনে নিদাকণ কষ্টৰ কথা গম পালে তেখেতে গোপাল নামে এজনক মঠৰ সহায়কাৰী হিচাবে নিযুক্ত কৰিলে। তেওঁৰ পৰিবাৰৰ ভৰণ-পোষণৰ ভাৰ উক্ত মিত্ৰ মহাশয়ে ললে আৰু গোপালক দিনে-ৰাতিয়ে মঠত থাকিবলৈ দিলে। তাক ভিতৰুৱাকৈ কৈ দিলে “যি দিনা মঠত খাবলৈ একে। নাথাকিব তই মোক খবৰ দিবি।” সেই মতে গোপালে যেতিয়াই গৈ মিত্ৰ মহাশয়ক খবৰ দিছে তেতিয়াই খাবৰ ভোখাই বস্তু বজাৰ কৰি পঠাই দিছে। কিন্তু গোপালক সদায় সাৱধান কৰি দিয়ৈ কৰ পৰা সেই বস্তু নিছে সেই কথা যেন মঠত কোৱা নহয়। মুঠতে এই মহা-প্ৰাণ মিত্ৰ মহাশয়ৰ গুণতে পোনতে বৰাহ নগৰৰ মঠ চলিবলৈ ধৰিলে। কোৱা বাহুল্য পৰিচাৰক গোপালে পৰমহংসদেৱক জানি-ছিল আৰু স্বামীজীক সি বৰ ভাল পাইছিল। মঠত থাকিবলৈ পাই সি নিজে ধন্য জ্ঞান কৰিছিল আৰু অতি ভক্তিয়ে মঠৰ সকলো কামতে সহায়তা কৰিছিল।

প্ৰকৃততে নবেস্ত্ৰনাথৰ পৰিচালনাত মঠৰ এই কষ্ট কোনেও গণ্য কৰা নাছিল। ইয়াত নিম্নমিত ভাৱে জীৱন যাপন কৰিবলৈ

শিক্ষা দিয়া হৈছিল। নিরুপিত সময়ত জপ-ধ্যান, নির্দিষ্ট সময়ত মঠৰ যাবতীয় কাম, শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন, কোনো সংগ্ৰসৰ বা আলোচনা ইত্যাদি নানাবিধ কাৰ্য্যত লিপ্ত থাকি আৰু তাতে নবেজনাথৰ উপদেশ, তেওঁৰ শাস্ত্ৰাধ্যাপনা আৰু মাজে মাজে গল্পাদিৰ দ্বাৰায়ো হাঁহি-পেমালিৰ মাজেদিও শিক্ষাত সময় কেনি যায় কোনেও গমকে ধৰিব নোৱাৰে। পাৰ্থিব কোনো কথাত যেন তেওঁবিলাকৰ দৃষ্টি নাই। সদায় উচ্চ ভাব-ৰাজ্যত তেওঁবিলাকৰ মন বিচৰণ কৰে। মুঠতে এই জীৱনাত সকলোৱেই একনিষ্ঠ ভাবে তপস্যাৰ সুযোগ লাভ কৰিলে। প্ৰণালী লগালে তীক্ষ্ণদীপ্তময় নবেজনাথে। তঁত সফল তেতিয়াৰ কালত হৈছিল জন্মৰ বল।

এতিয়াৰ পৰাই সজ্ঞ-জীৱনৰ চানেকি নবেজনাথে সকলোৰে মনত অঙ্কিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। তেওঁ সকলোকে পৰিষ্কাৰ ভাবে এতিয়াৰ পৰাই বুজাই দিলে “আমাৰ এই জীৱন আমাৰ এই সধিনা নিজৰ মুক্তিৰ কাৰণে নহয়। নিজৰ মুক্তিৰ কাৰণে চেষ্টা এটা সাধাৰণ সহজ কথা। আমাৰ সাধনা ভাৰতৰ জ্বলন্ত লক্ষ্য কাৰ—ভাৰতৰ কিয় গোট্টেই ভগৱতৰ কলাণ আমাৰ এই পুৰুষাকাৰৰ অন্তৰ্গত।” মঠজীৱনৰ এই বাণী পৰবৰ্ত্তি কালত সত্যত পৰিণত হৈছিল।

মঠ এতিয়া নিয়মিতৰূপে চলিবলৈ ধৰিলে। মঠৰ গুৰুভকত-সকলে নিজ নিজ জীৱন আৰু চৰিত্ৰ গঠনত মনোনিবেশ কৰিলে। এতিয়াৰ পৰাই মাজে মাজে মঠৰ দুই এজন ভক্ত তীৰ্থ ভ্ৰমণলৈ গৈছিল। এই ভ্ৰমণৰ সাৰ্থকতা বুজিব পাৰি নবেজনাথে কাকো মানা কৰা নাছিল। পোনতে শ্ৰীশ্ৰীমাতা ঠাকুৰাণীৰ লগত ৰাখাল মহাবাজ আৰু স্বামী যোগানন্দ কাশী আৰু বৃন্দাবনত

ফুৰিবলৈ গৈছিল। মঠ স্থাপন হ'বৰ এবছৰৰ পিচৰ পৰাই নৰেন্দ্ৰ নাথো মাজে মাজে বৈদ্যানাথ প্ৰভৃতি ওচৰ ঠাইত ফুৰিবলৈ গৈছিল। আকৌ ঘূৰি সেই মঠলৈকে আহিছিল। এতিয়াৰ পৰা তেওঁ মঠকেই স্থায়ী ঘৰ কৰি ললে আৰু প্ৰয়োজন হলেহে মাক ভায়েকহঁতৰ ওচৰলৈ গৈছিল।

মঠৰ গুৰু-ভকতসকলৰ ভিতৰত একমাত্ৰ শশী মহাৰাজেই কেতিয়াও কলৈকো লৰচৰ কৰা নাই। তেওঁ সদায় একান্তমনে ঠাকুৰৰ নিত্য পূজা সমাপন কৰিছিল। তেওঁৰ নিষ্ঠা দেখি নৰেন্দ্ৰনাথ অতিশয় আনন্দিত হৈছিল আৰু একনিষ্ঠ সেৱাৰ বাবে উৎসাহ দিছিল। পিচত কৈছিল 'শশীয়েই মঠৰ মেকদণ্ড-স্বৰূপ আছিল। এনে নৈষ্ঠিকতা আজি কালিৰ দিনত দুৰ্লভ।'

ইং ১৮৮৮ চনৰ পৰা ১৮৯০ চনলৈকে এই কেবছৰৰ ভিতৰত নৰেন্দ্ৰনাথ এবাৰ জুবীৰ্ণলৈকে ভ্ৰমণ কৰিবলৈ গৈছিল। তাৰ পৰা ঘূৰি আহি আকৌ বৰাহনগৰৰ মঠ পায়হি। ইং ১৮৯১ চনত হে স্বামীজীয়ে কিছুদিনলৈ পৰিভ্ৰাজকৰূপে ভ্ৰমণলৈ গৈছিল আৰু সেই ভ্ৰমণৰ লগে লগেই চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাত যোগ দিবলৈ আমেৰিকালৈ যাত্ৰা কৰিছিল।

পোনতে নৰেন্দ্ৰনাথ কাশীধামলৈ গল। তাত ত্ৰৈলোক্য স্বামীৰ লগত দেখা কৰিলে। তাৰ পিচত দেখা হল ভাস্কৰানন্দ স্বামীৰ লগত। এখেতৰ লগত সাক্ষাৎ কৰি আৰু ধৰ্ম বিষয়ক কথা পাতি নৰেন্দ্ৰনাথ অতিশয় আনন্দিত হৈছিল। তাৰ পিচত গল অমোধ্যালৈ, অমোধ্যাৰ পৰা ঘূৰি আগ্ৰালৈ আহিল। আগ্ৰাৰ তাজমহলৰ ওপৰত নৰেন্দ্ৰনাথৰ উচ্চ ধাৰণা আছিল। তেওঁ কৈছিল 'ইয়াৰ শিল্প নৈপুণ্যৰ এটি এটি বিষয় বুজিবলৈ যথেষ্ট সময় লাগিব।' ইয়াৰ পৰা খোজ কাঢ়ি বৃন্দাবনলৈ গল। পথ ক্লান্তিত

কাতৰ হৈ মথুৰাৰ ওচৰত বাটৰ কাষতে এজন মানুহে ধ'পাত খাই থকা দেখি স্বামীজীয়ে কলে, "চাওঁ চলিমটো দিয়াচোন।" মানুহটিয়ে অতি ব্যস্ত হৈ উত্তৰ দিলে "মহাৰাজ মই জাতত ধাওঁৰ (মেটোৰ)।" কথা শুনিয়েই নবেজনাথ প্ৰথমতে বিমুখ হৈ কিছুদূৰ গ'লগৈ। অলপ গৈ ভাবিলে মই কি কৰিলে? ইমান সাধনা আৰু শিক্ষাৰ, পৰমহংসদেৱৰ উপদেশৰ ফল এয়েহে হল নে? সন্ন্যাসীৰ নিজৰেই বা জাত কি আৰু আমৰো জাত বিচাৰ কৰিলেনো আনক অস্পৃশ্যতাৰ বিষয় শিক্ষা দিম কেনেকৈ?" ইত্যাদি ভাবি নিজৰ ভুল বুজিব পাৰি নিতান্ত ক্লান্তি বোধ হলেও আকৌ ঘূৰি আহি সেই মানুহটিক কলে, "ধ'পাত এচিমিম লগাই আন।" সি আপত্তি কৰাত কোনো কথা নুশুনি ধ'পাত লগাই অনালে আৰু খাইহে তাৰ পৰা আকৌ বৃন্দাবনৰ ফালে গুচি গ'লগৈ।

বৃন্দাবনত পৰিক্ৰমা নকৰিলেও গোবৰ্দ্ধন আৰু বাধাকুণ্ড চাবলৈ গৈছিল। ইয়াতেই স্বামীজীয়ে গীতাৰ এটা মহত্ব নক্সাৰ সত্যতা পৰীক্ষা কৰি চাইছিল। গীতাত আছে "যোগক্ষেমসকলৰ বাবতায় ভাৰ মই বহন কৰোঁ।" নবেজনাথে ইয়াৰ প্ৰমাণ চাবলৈ ভিক্ষা নকৰাকৈ থাকিল। তেওঁ প্ৰমাণ পালে প্ৰত্যক্ষ দৃষ্টান্তৰ দ্বাৰা যে শাস্ত্ৰবাক্য সঁচা। তেওঁ যেতিয়া ভোক-পিয়াহত নিতান্ত কাতৰ হৈ বাটে বাটে লাহে লাহে গৈ আছে সেই সময়ত এজন মানুহে পিচে পিচে মাতি মাতি গৈ খাবৰ যথেষ্ট সন্মতি নি তেওঁক খুদাই তৃপ্তি লাভ কৰি ঘূৰি আহিছিল। এই পৰীক্ষাত নবেজনাথৰ অন্তৰ কৃতজ্ঞতাত ভৰপূৰ হৈ উঠিল তেওঁ এতিয়া নিঃসন্দেহে বুজিলে "ঐশী শক্তি তেওঁৰ লগে লগেই থাকি বক্ষণাবেক্ষণ কৰি আছে।"

বৃন্দাবনৰ পৰা নৰেন্দ্ৰনাথ দিল্লীলৈ যোৱা বাটত 'হাতৰাহ' ষ্টেচন পালে। কেইবাদিনো ভোকে-পিয়াহে জৰ্জৰিত হৈ এতিয়া তেওঁ উপায়ান্তৰ নহৈ ষ্টেচনৰ প্লেটফৰ্মত বহি আছিল। তেওঁ সেই ষ্টেচনৰে ষ্টেচনমাষ্টাৰ শৰৎগুপ্ত নামে এজন বঙ্গালী ভদ্রলোকৰ চকুত পৰিল। মলিন বসন যদিও পিন্ধনত, তথাপি মুখৰ চেহেৰা দেখি নৰেন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈ স্থিতিলৈ আক সকলো জ্ঞান যথাসম্ভৱ সোনকালে যোগাৰ কৰি আহাৰ কৰাই নিজ ঘৰলৈ গৈ গৈ বিশ্রাম কৰিবলৈ দিলে। ইয়াত নৰেন্দ্ৰনাথ কেইবাদিনো থাকিল। তেওঁৰ গুণত তাৰ স্থানীয় সকলো মানুহ আকৃষ্ট হল আৰু নানা কথা-বতৰা আৰু উপদেশাদিৰ মাজত আনন্দত দিন যাবলৈ ধৰিলে।

তাত ৭ দিন আছিল। ইয়াৰ ভিতৰতে শৰৎগুপ্ত নৰেন্দ্ৰনাথৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হল আৰু তেওঁৰ পৰা মন্ত্ৰ লবলৈ আকাজক্ষা কৰিলে। নিৰভিমান নৰেন্দ্ৰনাথে প্ৰথমতে মন্ত্ৰ দি কাবো গুৰু হবলৈ অমান্তি হৈছিল। কিন্তু শৰৎগুপ্তৰ আগ্ৰহাতিশয়াৰ পৰা হাত এবাৰ নোৱাৰি তেওঁক পৰীক্ষা কৰি চাই যথাসময়ত মন্ত্ৰ দিলে। এই আশ্ৰমৰ নাম দিলে 'স্বামী সদানন্দ।' এই সদানন্দ নৰেন্দ্ৰনাথৰ লগত হৃষীকেশত ফুৰিবলৈ যাবলৈ মান্তি হল। চাকৰিৰ পৰা ছুটি লৈ আৰু দুয়ো যথাসময়ত ৰাওনা হল।

ইয়াৰ পৰা ৰেলযোগে দুয়ো হৃষীকেশ পালেগৈ। হিমালয়ৰ প্ৰতি সৰুকালৰে পৰা নৰেন্দ্ৰনাথৰ মনত এটা কৌতূহল আৰু প্ৰকাৰ ভাব নিহিত আছিল। তেওঁ গুনি আহিছে এই হিমালয়ৰ কত নিজান ঠাইত থাকি ঋষিসকল যোগ-পৰাধন আৰু তপস্বী। হিমালয়ৰ গাভীৰ্ঘ্যই তাৰ সৌন্দৰ্য্যই নৰেন্দ্ৰনাথৰ মনত আনন্দ দিলে। কিছুদিন তাত ধ্যানধাৰণা কৰি গোপনে শিষ্যৰ লগত প্ৰকাৰ

পিচত সদানন্দৰ জ্বৰ হল। তাৰ বেগ অলপ কমি য়াত্ৰকে আকৌ 'হাতবাছলৈ' তেওঁক ঘূৰাই লৈ আহিল। ইয়াতেই নৰেন্দ্ৰনাথৰো জ্বৰ হল। সিপিনে মঠৰ পৰাও জৰুৰী চিঠি পাই তাৰ পৰাই আকৌ বৰাহনগৰ মঠলৈ এবছৰতকৈ বেচি দিনৰ পিচত ঘূৰি আহিল। তেওঁৰ আগমনত মঠৰ গুৰুভকতসকল অতিশয় আনন্দিত হল। তেওঁ নিয়মিতৰূপে গুৰুভকতসকলক শিক্ষা দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। কৰ্মব্যাস্ত নৰেন্দ্ৰনাথৰ বিশ্রাম বুলি কথা নাছিল। আগৰ কথা মতেই প্ৰায় এমাহৰ পিচত স্বামী সদানন্দ বৰাহনগৰ মঠত আহি যোগ দিলে।

মঠৰ জৰুৰী যাবতীয় কাম শেষ কৰি কিছুদিন একেলগে গুৰুভকতসকলৰ লগত মঠত থাকি যেতিয়া বুজিলে এতিয়া ফুৰিবলৈ গলেও মঠৰ কাম ঠিক মতেই চলি থাকিব তেতিয়া তেওঁ আকৌ সকলোৰে পৰা বিদায় লৈ "আকৌ ঘূৰি নাহে বুলি" যাত্ৰা কৰিলে।

এই যাত্ৰাত নৰেন্দ্ৰনাথ পোনে পোনে গাজীপুৰলৈ গল তেওঁৰ আগ্ৰহ পাণ্ডহাৰী বাবাক দৰ্শন কৰা। দক্ষিণেশ্বৰত পৰমহংস-দেৱৰ লগত থাকোঁতে কেশৱ সেনৰ মুখেও এই যোগী আৰু জ্ঞানী পুৰুষজনৰ বিষয়ে শুনিছিল আৰু পৰমহংসদেৱেও এইজন পুৰুষৰ স্তুতি কৰিছিল। গতিকে তেখেতক এৰাব দৰ্শন কৰিবৰ ইচ্ছা প্ৰবল হল। কিন্তু তেখেতক দেখা পোৱা সহজ নহয়। এটা নিৰ্জন গুহাত বাস কৰে। বাহিৰলৈ ওলাই নাহে আৰু কাৰো লগত কথা নকয়। পৰমহংসদেৱেও বাহিৰৰ পৰাৰে কথা হৈছিল ইজিতত। ইমানেই আহি নৰেন্দ্ৰনাথে শুনিছে যে যোৱা পাঁচ বছৰৰ ভিতৰত কোনেও তেওঁক বাহিৰলৈ অহা দেখা নাই।

এই কথাত নৰেন্দ্ৰনাথৰ মনত কৌতূহল আৰু ব্যক্তি। এইবাৰ

বাবাজীৰ আশ্রমৰ ওচৰৰে নেঃটেঙাৰ বাৰী এখনত এটি পঁজাঘৰত থাকিবলৈ ঠিক কৰিলে যাতে বাবাজীৰ গুহাৰ ওচৰলৈ সন্মানে গৈ তেখেতৰ দৰ্শন পাবৰ ছেগ পাব পাৰে। ইয়াত থকা কেইটা দিনত নবেঙ্গনাথ ভিক্ষাৰ ওপৰতে চলি আছিল।

ভাগ্যক্ৰমে এই অৱস্থাত নবেঙ্গনাথ সৰহদিন থাকিব লগাত নপৰিল। এদিন বাবাজীৰ লগত দেখা হল আৰু স্বামীজীৰ দুই এটি প্ৰশ্নৰ বাবাজীৰ উত্তৰত যথেষ্ট সন্তুষ্ট হল। তদুপৰি লক্ষ্য কৰি দেখিলে বাবাজীৰ গুহাত পৰমহংসদেৱৰ এখন ছবি। ইয়াত স্বামীজী আৰু আকৃষ্ট হল আৰু কেদিনমানৰ ঘনিষ্ঠতাৰ ফলত এদিন স্বামীজীক সেই ছবিখন দেখুৱাই বাবাজীয়ে কলে “এখেত এজন প্ৰকৃত মহাপুৰুষ।”

নবেঙ্গনাথে প্ৰথমতে বাবাজী এজন ‘হঠযোগী’ বুলি ভাবিছিল কিন্তু এতিয়া কথা বৰ্ত্তা। পীতি বুজিলে এখেত এজন ‘ৰাজযোগীও’। তেওঁৰ ইচ্ছা হল ইয়াৰ ভিতৰত নো কি আছে জানিব লাগে। বিশেষতঃ বাবাজীয়েনো কেনেকৈ ইমান দিন সমাধিস্থ থাকিব পাৰে তাৰো ঠিক তত্বটো বুজিব লাগে ইয়াকে ভাবি এদিন বাবাজীৰ ওচৰত প্ৰস্তাব কৰিলে “বাবাজীৰ অমুগ্ৰহ হলে তেওঁ শিষ্য হব পাৰে।” বাবাজী সহজে সন্মত হল, কাৰণ এই কেইদিন কথা পাতি স্বামীজীৰ আধ্যাত্মিক শক্তি সামৰ্থ্যৰ আৰু পাণ্ডিত্যৰ যথেষ্ট পৰিচয় পাইছে। গতিকে এনে যোগ্য পুৰুষৰ গুৰু হবলৈ অভিলাষ কাৰ নহব? পিচত প্ৰশ্নকৰাত স্বামীজীয়ে কৈছিল “বাবাজীক গুৰু গ্ৰহণ কৰিলে যে পূৰ্ব-গুৰু ত্যাগ কৰা বৃত্তায় এই কথা মই ক্ষেতিয়াও মন নাইছিলো।”

দীক্ষা হবৰ দিন বাৰ ঠিক হল। আগ ৰাতি নবেঙ্গনাথে সুপোনত দেখিলে পৰমহংসদেৱৰ—অতি বিমল মন, কান্তৰতাপূৰ্ণ

দৃষ্টি। তেওঁৰ মন বিগলিত হ'ল। বুজিলে যি কাৰ্য্য কৰিবলৈ তেওঁ ওলাইছে সেইটো পৰমহংসদেৱৰ মনঃপুত নহয়। তেখেত তেওঁ যি কৰিবলৈ গৈছে সেইটো কৃতদ্বাৰে এটা ৰূপ নহবনে? এনে দুশ্চিন্তাত হঠাৎ সাৰ পাই উঠি “জয় ৰামকৃষ্ণ, জয় ৰামকৃষ্ণ, কৃপা কৰা প্ৰভু কৃপাময়” বুলি নামোচ্চাৰণ কৰিবলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ আঁক দীক্ষা গ্ৰহণ কৰা নহ'ল। তেওঁ বুজিলে হঠযোগ বা ৰাজযোগত কি আছে তাক কালক্ৰমে জানিবলৈ সূযোগ হ'ব। কিম্বা প্ৰয়োজনমতে গুৰুকৃপাতে তাৰ সন্ধান পাব—এনে ভাবে নহ'ল।

দীক্ষা লোৱা নহ'ল যেতিয়া সেই থকা ঠাইৰ পৰা এজন তাৰ উচ্চ ৰাজকৰ্ম্মচাৰীৰ ঘৰলৈ আহিল। তাতে তেওঁ কেদিনমান থাকিল। তেওঁৰ পাণ্ডিত্যত মুগ্ধ হৈ সেই ভদ্ৰলোকজনে কেইবাখনো ইংৰাজ ৰাজকৰ্ম্মচাৰীক দেখা কৰাই দিছিল। সিবিলাকে নবব্ৰহ্মনাথৰ সৰ্ব্বতোমুখী জ্ঞান দেখি ইমান মুগ্ধ হৈছিল যে তাৰে এজন ‘ভিষ্টিক্ট জেজ’ তেওঁক বিলাতলৈ যাবলৈ অনুৰোধ কৰিছিল আৰু সেই অৰ্থে যথাসাধ্য সহায় কৰিবলৈ প্ৰতিশ্ৰুত হৈছিল।

নব্যভাবাপন্ন ইংৰাজী শিক্ষিত আৰু আধুনিক শিক্ষিত সভ্যতাত মুহূৰ্ত্তমান লোকসকলে ধৰ্ম্মসংস্কাৰৰ কথা উত্থাপন কৰোঁতে স্বামীজীয়ে কৈছিল “সংস্কাৰ মানে পুৰণি নিন্দা বা কঠোৰ সমালোচনা নহয়। অকল ইয়াৰ দ্বাৰা সংশোধন হ'ব নোৱাৰে। সংশোধনৰ প্ৰণালী স্বতন্ত্ৰ। অসৌম্য শ্ৰেয় আৰু সহিষ্ণুতাৰ দ্বাৰা সৰ্ব্বসাধাৰণৰ মাজত শিক্ষা প্ৰচাৰ পোনতে প্ৰয়োজন। এই শিক্ষা দ্বাৰা প্ৰত্যেক নিজে নিজে অন্তৰে অন্তৰে বুজিব পাৰিব কোনটো ভাল, কোনটো বেয়া। তাৰ পিচত আপোনা-আপুনি বেয়াটো এৰি ভালটো গ্ৰহণ কৰিব। কিন্তু এই শিক্ষা সৰ্ব্বতোভাবে হিন্দুজাতিত অনুপ্ৰাণিত হ'ব লাগে। সকলো ব্ৰহ্ম হিন্দুৰ দৃষ্টিৰ

পৰা চাব লাগিব আৰু সেইমতে বুজিবও লাগিব। প্ৰকৃত শিক্ষা বাস্তবিকতে সেয়ে যিহেৰে হিন্দুৰ আদৰ্শ আমাৰ চকুত মহান আৰু গোৰবাস্থিত হৈ উঠে। কাৰণ এইটো স্থিৰ জানিবা যে হিন্দুধৰ্ম এটা প্ৰকাণ্ড ভুল নহয়। তাৰ ভিতৰত প্ৰবেশ কৰি দেখিবা কিমান অতলম্পৰ্শ সমুদ্ৰবৎ এই হিন্দুধৰ্ম। বিদেশীয় শিক্ষাৰ মোহত হুতুলিবা। দেশখন কি বুজিবলৈ, জাতিটো কি বুজিবলৈ চেষ্টা কৰা, চোৱা জাতীয় জীৱনৰ গতি, তাৰ বৃদ্ধি কিয়া তাৰ প্ৰসাৰ কোন দৃখে আৰু তাৰ লক্ষ্যই বা কোন অভিক্ষেপে ? যেতিয়া নিজৰ সকলো সাৰতত্ত্ব বুজিব পাৰিবা তেতিয়াই সকলো গোলমাল মিটি যাব।”

ইয়াত থাকোঁতেই এদিন খবৰ পালে যে স্থায়ীকেশভ স্বামী অভেদানন্দৰ অসুখ হৈছে। তেওঁ তৎক্ষণাত জোগাৰ কৰি তেখেতক কাশীধামলৈ অনালে আৰু স্বামী প্ৰেমানন্দৰ হাতত তেওঁৰ শুক্ৰযাৰ আৰু চিকিৎসাৰ ভাৰ দিলে। সেই ব্যবস্থাত ক্ৰমে স্বামী অভেদানন্দ সুস্থ হৈ উঠিল।

স্বামী অভেদানন্দৰ চিকিৎসা বা শুক্ৰযাৰ ভাৰ অন্যতম এজন গুৰুভকতৰ হাতত এৰি দি স্বামীজী নিশ্চিন্ত হোৱা নাছিল। প্ৰত্যেকজন গুৰুভকতক তেওঁ নিজ সহোদৰ ভাইতকৈও অধিক স্নেহ কৰিছিল এইবাব অলপ ধ্যান ধাৰণাৰ কাৰণে আজৰি লৈছিল মাথোন। কিন্তু বিধি বাম, সবহদিন উপাসনাৰ আনন্দত থাকিব নোৱাৰিলে।

কলিকতাৰ পৰা নিদাকণ বাতৰি আহিল মহাপ্ৰাণ বলৰাম বস্তু আৰু ইহ ভগ্নতত্ত নাই ! এই বাতৰি পাই কোমল অস্তঃকৰণৰ স্বামীজী অতিশয় শোকাহুল হল ! তেওঁৰ কান্দোন দেখি আচৰিত হৈ গৃহস্থজনে হুথিলে “আপুনি সন্ন্যাসী, তদুপৰি জ্ঞানী।

আপনি শোকত ইমান অধীৰ কিয় হৈছে ?” “স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে “হব পাৰো, মই সন্ন্যাসী, সেইবুলি মোৰ অন্তৰখনো নোহোৱা কৰিলো নে ? প্ৰকৃত সন্ন্যাসীৰ হৃদয় কিন্তু সাধাৰণ মানুহতকৈও নোমল হোৱাহে স্বাভাৱিক । হাজাৰ হওক, আমিও সেই মানুহেইহে । বিশেষ তেখেত আমাৰ গুৰুভকত । আমি ছয়ো একেলগে পৰমহংস দেৱৰ পৰা শিক্ষা পাইছিলো । যি হওক তেওঁ এই বিপদৰ সময়ত গৃহী-কৃত বস্তু-পৰিচালক এবাৰ মুখ দেখা দিয়া উচিত হব বুলি কলিকতালৈ ঘূৰি আহিল আৰু কিছুদিন ৮৭লৰাম বস্তুৰ ঘৰত বাস কৰিলে ! বস্তু পৰিচালনে স্বামীজীক পাই যথেষ্ট সান্ত্বনা পালে ।

পৰিৱাজক ।

যি মহৎ উদ্দেশ্য লৈ নতুন ভাবে সন্ন্যাসীসকলক লৈ স্বামী বিবেকানন্দই * মঠ আৰম্ভ কৰিছিল সি আধুনিক যুগপ্ৰয়োজনত অপৰিহাৰ্য্য হলেও নিৰ্জ্জন বাসৰ চিহ্ন নথকাৰে প্ৰথাৰ যি সংস্কাৰ তাৰ হাত এৰোৱা সিবিলাকৰ পক্ষে টান হৈছিল। বুদ্ধদেৱৰ পিচত বৌদ্ধভিক্ষুসকলে মঠ-জীৱন যাপন কৰিলেও সেই মঠ-জীৱনৰ আদৰ্শ বেলেগ আছিল। বৰ্ত্তমানে স্বামীজীয়ে এই মঠ আৰম্ভ কৰিলে প্ৰকৃততে শিক্ষাকেন্দ্ৰ ৰূপে। ইয়াত উপযুক্ত শিক্ষা লাভ কৰি, চৰিত্ৰ গঠন কৰি লৈ 'বহুজ্ঞানহতায় জনসেৱা কাৰ্য্যত নিজেৰ জীৱন পাতি কৰিব। সাধাৰণতঃ সন্ন্যাসী বুলিলে নিৰ্জ্জন ঠাইত বহি সাধনৰত ত্যাগী পুৰুষৰে ছবি আমাৰ মনত উদয় হয়। এনে হোৱা অস্বাভাৱিক নহয়, কাৰণ যথার্থ সন্ন্যাসী হ'বলৈ নিৰ্জ্জন সাধনাৰ প্ৰয়োজন। পৰমার্থ লাভ, ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তি বা

---

* সন্ন্যাস মন্ত্ৰ দিয়াৰ লগে লগে নৰেন্দ্ৰনাথৰ নাম বিবেকানন্দ" দিয়া হৈছিল বুলি কতো উল্লেখ নাথাকিলেও এই প্ৰত্ৰজ্ঞা কালতে তেখেতে তাক প্ৰকাশ কৰাত আমি এতিয়াৰ পৰা নৰেন্দ্ৰনাথ হুবুলি এই নামকে উল্লেখ কৰিম। অৱশ্যে ইয়াৰ আগতো কোনো কোনো ঠাইত এই নৰেন্দ্ৰনাথৰ ঠাইত "স্বামীজী" বুলি লিখা হৈছে। পৰমহংসদেৱে সদায় এখেতক "নৰেন" বুলিয়েই সম্বোধন কৰিছিল। সন্ন্যাসাশ্ৰমৰ নামৰ কাৰণে তেখেতে চিন্তাই কৰা দেখা নেযায়। প্ৰত্ৰজ্ঞা কালত বেলেগ বেলেগ নাম ঠাই বুজি কলেও খেতিয়কৰ বজায়ে এই নামাকৰণত জোৰ দিছিল দেখা যায়।

ব্রহ্মদর্শন মুখৰ কথা নহয়, অথচ আদিৰ যুগতো পৰমহংসদেৱৰ উপদেশ “চাপৰাশ নাপালে কোনো কাৰ্য্য স্বামী নহয় বা সি মচলৈ” —এই চাপৰাশ পোৱা মানেই আধ্যাত্মিক জীৱন লাভ। কঠোৰ তপস্যা নহলে এই জীৱন লাভ অসম্ভৱ।

জাতীয় জীৱনৰ এই ধাৰা সহজে উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰি। ই জাতিগত বন্ধমূল সম্ভাৱ। গতিকে মঠবাসীসকলৰ নিৰ্জ্জনলৈ গৈ সাধন-ভজন কৰিবৰ স্পৃহা সততে মনত জাগৰুক আছিল। পোনতে স্বামীজীয়ে নিজ গুৰুভঁকতসকলক যদিও এনেকৈ তীৰ্থ-ভ্ৰমণ বা নিৰ্জ্জন বাসলৈ যাবলৈ অহুমতি দিব কুখুজিছিল তথাপি নিজৰেই অন্তৰে অন্তৰে এনে স্পৃহা উদয় হোৱা গম পাইছিল আৰু দেখা যায় কোনো কাৰ্য্য উপলক্ষ্য কৰি হলেও মাজে মাজে নিজে অন্যত্ৰ কৰিবলৈ গৈছিল আৰু কিছুদিনৰ পিচত আকৌ ঘূৰি আহিছিল। আগৰ অধ্যায়ত বৰ্ণনা কৰা মতে প্ৰায় দুমাহৰ পিচত স্বামীজী মঠলৈ ঘূৰি আহিছিল আৰু দুমাহ মাথোন মঠত থাকি এইবাৰ যি ওলাল এই যাত্ৰাত একেবাৰে সাত বছৰক পিচত হৈ মঠলৈ উলটিছে। এইবাৰ ওলাটোতে স্বামীজী নিগিৰয়ী বীৰৰ দৰেই ঘূৰিছিল আৰু তেতিয়া মঠ আলমবাজাবলৈ স্থানান্তৰিত হৈছিল।

এইবাৰ প্ৰেতজ্যালৈ ওলাবৰ ঠিক আগতে হিমালয়ৰ নানা ঠাইত আৰু তিব্বতৰো বহুতোখিনি মঠ আদি চাই স্বামী অখণ্ডানন্দ মঠলৈ ঘূৰি আহিছিল। এখেতৰ পৰা নানা ঠাইৰ বিচিত্ৰ বৰ্ণনা শুনি স্বামীজীৰ মন শীঘ্ৰে হিমালয়লৈ যাবলৈ উজ্জ্বল হৈ উঠিল। হিমালয়ৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ স্বামীজীৰ আজন্ম আছিল। এতিয়া এনে জীৱন্ত বৰ্ণনা শুনি সেই ভাব দৃগুণে বাঢ়িল আৰু সেই স্বামী অখণ্ডানন্দক লগত যাবলৈ অহুবোধ কৰিলে। বহুদিন পৰ্য্যটনৰ

ফলত যদিও তেখেত ক্লান্ত হৈ আহিছিল তথাপি স্বামীজীৰ অনুৰোধ
বক্ষা নকৰাকৈ পাবে কেনেকৈ? কেদিনমান মাথোন মঠত জিৰণি
লৈ উভয়ে প্ৰব্ৰজ্যাৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হৈ ওলাল।

স্বামী বিবেকানন্দৰ এই প্ৰব্ৰজ্যাকাশৰ ইতিহাস অতি কৌতু-
হলজনক। এইবাৰতে তেখেতে উত্তৰ ভাৰতৰ পৰা আবন্ত কৰি
প্ৰায় গোটেই ভাৰত ভ্ৰমণ কৰিলে। সেই সময়ত দেশ ভ্ৰমণ
যে কিমান অসুবিধাজনক আছিল ভাবিলে আচৰিত হব লাগে।
কোনো কোনো সময়ত শ শ মাইল পৰ্য্যন্ত হয় সাধাৰণ গাড়ীত
উঠি আৰু কেতিয়াবা খোজকাঢ়ি হলেও স্বামীজীয়ে ফুৰিছিল।
আকৰ্ষণ একমাত্ৰ আছিল ইতিহাসজনিত কোনো ঠাইৰ প্ৰসিদ্ধি।
সেই ঠাই নিজে চকুৰে নাচালে তেখেতৰ তৃপ্তি নহয়। পোনপটীয়া
জানু যেই কোনো বিষয়ৰে তেখেতৰ সহজাত স্বভাৱ। গতিকে
এই প্ৰব্ৰজ্যাকাশভোখৰ বিস্তৃত বৰ্ণনা পঢ়িলে দেখা যায় স্বামী
বিবেকানন্দৰ কি অতুলনীয় কষ্ট-সহিষ্ণুতা। কিন্তু কিহৰ কাৰণে
তেখেতৰ এই শ্ৰম স্বীকাৰ? আমি ইতিপূৰ্বেই দেখা পাইছো গুৰু-
ত্বপাত উচ্চ ভাৱভূমিত বহুত আগতে অধিৰোহণ কৰি সমাধি অৱস্থা
তেখেতে লাভ কৰিছে। তেন্তে স্বামীজীৰ এই প্ৰব্ৰজ্যা আকৌ কিয়—
যন্ত আৰাম নাই, বিৰাম নাই আছে মাথোন কষ্ট, বিপদ। কত দিন
অনাহাৰে গৈছে, কত দিন থাকিবলৈ ঠাইৰ অভাৱত গছৰ তলত দিন
নিয়াইছে^১ সিও এদিন দুদিন নহয় সততে তেনে কষ্টলাগিয়েই
আছে। সন্ন্যাসী জীৱনত সৰুৰ অধিকাৰ নাই, কেতিয়াবা
কোনোৰে আদৰ কৰি কিবা দিলেও কেতিয়াও গ্ৰহণ কৰা নাই,
তেখেত কিহৰ বলেৰে এনে এখন প্ৰকাণ্ড দেশ, কষ্টগম্য ঠাইতো
ফুৰি তেখেতে প্ৰত্যক্ষ জ্ঞান লাভ কৰিব পাবিলে? মনৰ অৱস্থা
উৎসাহ প্ৰত্যক্ষ জ্ঞান লাভৰ কাৰণে নহয় নে?

স্বামীজীৰ মনত দৃঢ় ধাৰণা আছিল আধ্যাত্মিক ভিত্তিৰ ওপৰত ভাৰতীয় জীৱন গঠিত। গতিকে ইয়াৰ তাৰতম্যৰ ওপৰতেই ভাৰতৰ উন্নতি অৱনতি সম্পূৰ্ণ নিৰ্ভৰ কৰে। সেই বাবেই সকলো ঠাইলৈকে নিজে গৈ নিজ জীৱনৰ আদৰ্শ, উপদেশ, শিক্ষা প্ৰচাৰ আদিৰ দ্বাৰা আকৌ লুপ্তগোৱৰ কেনেকৈ উদ্ধাৰ কৰিব পাৰি তাৰ চেষ্টা কৰিছিল। অথচ ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ হ'লে এনে পৰিশ্ৰম নকৰিলে সিদ্ধকাৰ হ'ব পাৰিব নে? সেই কাৰণে দেখা যায় ইতিহাস-প্ৰসিদ্ধ কোনো পুৰণি ঠাই চাবলৈ যাবলৈ কোনো কষ্ট বা অসুবিধাই তেওঁৰ পক্ষে অনতিক্ৰমণীয় নাছিল। আন পক্ষে সমাজৰ সকলো স্তৰৰ মানুহৰ লগত মিলিবৰ সন্মুখীন হৈছে কেতিয়াও পৰিহাৰ কৰা নাই। বজা-মহাৰজাৰ ৰাজপ্ৰাসাদত অতিথি হৈও যি সদাপ্ৰফুল্ল বিবেকানন্দ, নিতান্ত দুখীয়া মানুহৰ পঁজাত আতিথ্য গ্ৰহণ কৰিও সেই প্ৰফুল্ল বিবেকানন্দ! এইদৰে গোটেই ভাৰতবৰ্ষ ভ্ৰমণ কৰি তেখেতৰ জীৱনৰ যি মহান ব্ৰত আছিল তাক উদ্‌যাপন কৰিবলৈ ভবিষ্যতৰ পথ এনে ভাৱেই উন্মুক্ত কৰিছিল।

প্ৰব্ৰজ্যাকালত স্বামী বিবেকানন্দৰ পৰিধানত গৈৰিক বসন, গৈৰিক আলখেঞ্জা (আমাৰ আঙাছালা), হাতত দণ্ড আৰু কমণ্ডলু আৰু সৰলৰ ভিতৰত এগৰা গীতা। কি মনোহৰ এই ৰূপ। জেউতি চৰে ভগবৎ প্ৰদত্ত সৌম্য মূৰ্তি আৰু গভীৰ প্ৰকৃতি দেখি! ইয়াক লৈ এই ৰাত্ৰাত দৰাচলতে গোটেই পৃথিৱী ঘূৰি আহিল। কিহৰ বলৰে? নিজৰ গুণৰ বলত। তেখেতে সদায় কৈছিল “ধনেই বল নহয়, চৰিত্ৰই হৈ আছে ধন।” এই ধনৰ সৰলমুখে অকল গোটেই পৃথিৱী জুৰাই নহয়—তাৰ জাননী আৰু পণ্ডিত সমাজত পৰ্য্যন্ত নিজৰ প্ৰতিভা বিকাশ কৰি সকলোৰে প্ৰজ্ঞা আৰু

ভক্তি আকর্ষণ কৰিব পাৰিছিল। উদাৰ হৃদয় আৰু সকলো কথাৰে গৃঢ় তত্ত্ব জানিবৰ অসাধাৰণৰ বুদ্ধি বলৰ প্ৰভাবতেই যতে ততে স্বামী বিবেকানন্দই নিজৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰিছিল আৰু এই প্ৰভাৱৰ মূল লক্ষ্য আছিল—বহুজন-হিতায়, বহুজন-সুখায়। নিজৰ কাৰণে তেওঁৰ চিন্তা কি? তেওঁ যে কোপীনধাৰী সন্ন্যাসী।

স্বামী বিবেকানন্দ আৰু স্বামী অখণ্ডানন্দ যথাসময়ত হিমালয় অঞ্চলত ফুৰিবৰ উদ্দেশ্য কৰি মঠৰ পৰা ৰাওনা হ'ল। কিন্তু পোনে পোনে হিমালয়লৈ নগৈ ভাগলপুৰৰ ফালে আহিল। তাৰ ওচৰৰে নাথ নগৰৰ জৈনমন্দিৰবিলাক চালে আৰু তাৰ পণ্ডিত সাধু এজনৰ লগত জৈন ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে আলোচনা কৰি স্বামীজী সন্তুষ্ট হ'ল আৰু মত প্ৰকাশ কৰিলে যে “জৈন ধৰ্ম্মও হিন্দু ধৰ্ম্মৰে এটা শাখা মাথোন।” তাৰ পৰা তেওঁলোক বৈদ্যনাথলৈ গ'ল। বৈদ্যনাথৰ পৰা গল কাশীলৈ। কাশীৰ পৰা আহিল অযোধ্যানগৰীলৈ। ইয়ালৈ আহিবলৈ স্বামীজীয়ে আপত্তি কৰিছিল যদিও স্বামী অখণ্ডানন্দৰ কথামতে পুণ্যশ্লোক মোহন্ত জানকীবৰ শৰণ নামক এজন তত্ত্বজ্ঞ পণ্ডিতৰ লগত দেখা কৰিবলৈকে তেখেতক বলেৰে অনাদি আনিলে। সঁচাকৈয়ে মোহান্তজীৰ ভক্তি বিষয়ক কথা শুনি তেওঁৰ তন্ময় ভাব দেখি স্বামীজী অতিশয় আনন্দিত হ'ল আৰু ইয়াৰ বাবে পিচত লগৰীয়া জনক যথেষ্ট ধন্যবাদ দিলে।

তাৰ পৰা খোজ কাঢ়িয়েই সিবিলাক নৈনিতাললৈ আহিল। তাৰ পৰা আলমোৰা, কৰ্ণপ্ৰয়াগ, কদ্ৰপ্ৰয়াগ, ত্ৰীনগৰ, টিহিব, দেৱাচন প্ৰভৃতি ঠাইত কিছু কিছু দিন থাকি আৰু সকলো ঠাইৰে সাধু আৰু পণ্ডিতসকলৰ লগত দেখা কৰি উভয়ে হৃদীকেশ পালেহি। ইয়াতেই স্বামী অখণ্ডানন্দৰ পোনতম অসুখ হ'ল।

তেখেতৰ চিকিৎসাৰ কাৰণে মীৰাটলৈ পঠাই দিয়াৰ পিচত স্বামীজী নিজেও কঠিন জ্বৰ ৰোগত আক্ৰান্ত হ'ল। তাত চিকিৎসাবো ব্যৱস্থা নাই। ওচৰতো পাৰলৈ একো নাই। স্বামীজীৰ অসুখৰ কাৰণে সকলো চিন্তিত হ'ল। এতিয়া উপায় কি? বিপদ-বাৰণ "মধুসূদনৰ" নাম লোৱাৰ বাহিৰে তেওঁলোকৰ আন উপায় নাছিল। বি হওক দৈব অমুগ্ৰহত স্বামীজীৰ তেনে মুৰ্ছাগত অৱস্থাৰ সময়ত এজন সাধু হঠাতে তাত ওলালহি আৰু কিবা এটা ঔষধ খুৱাই সেই যাত্ৰালৈ ৰোগৰ কবলৰ পৰা ৰক্ষা ক'বিলে। সাধুজনৰ ঔষধৰ সহায়তে স্বামীজী ক্ৰমে সুস্থ হৈ উঠিল। তাৰ পিচত গল বণখন্দলৈ। তাত স্বামী ব্ৰহ্মানন্দৰ লগত দেখা হ'ল। তেখেত মঠৰ পৰা আগতে আহি ইয়াত কিছু দিন নিৰ্জ্জন বাস কৰি আছিল। তাৰ পৰা সকলোটি লগ লাগি সাহাৰাণপুৰলৈ আহিল। তাত গঙ্গাধৰ মহাৰাজ আছিল। তেখেতক লগ ধৰাও স্বামীজীৰ অন্যতম উদ্দেশ্য আছিল। ইয়াৰ পৰাই তেওঁলোক আহিল মীৰাটলৈ। সকলোৰে ধাৰণা ইয়ালৈ আহি কিছুদিন থাকিব পাৰিলেই স্বামীজীৰ শৰীৰ সুস্থ হৈ উঠিব। স্বামী অখণ্ডানন্দও পূৰ্বৰে পৰা ইয়াত আছিল। এতিয়া ইয়াত স্বামীজী, ব্ৰহ্মানন্দ, অখণ্ডানন্দ, তুৰীয়ানন্দ, সাবদানন্দ, কৃপানন্দ আৰু অদ্বৈতানন্দ প্ৰভৃতি গুৰুভকত সকল একেলগ হ'ল আৰু একেটা কুঠীৰতে বাস কৰাত ইয়েই সৰুসুৰা এটি 'বৰাহনগৰ মঠ' পৰিণত হ'ল। ইয়াতো কিছুদিন পঢ়া-শুনা এফালে আৰু আনফালে ধ্যান ধাৰণা নিয়ম মতে চলিল। সকলোকে জন লগ লাগি মাজে সময়ে ওচৰৰ আন চাব লগা ঠাইতো ফুৰিবলৈ যায়। মুঠতে ইয়াৰ কেইটা দিন তেওঁলোকৰ ভালেবেই পাৰ হৈছিল। বিশেষতঃ স্বামীজীৰ শৰীৰ সম্পূৰ্ণ সুস্থ হৈ উঠিছিল।

কিন্তু ইতিমধ্যে স্বামীবিবেকানন্দৰ এটা ভাবান্তৰ উপস্থিত হল। তেখেতে দেখিলে যে সকলো কথাতে মৰ্ণৰ গুরুভকতসকলে অকল তেওঁৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা সিবিলাকৰ আত্মনিৰ্ভৰশীলতাৰ অভাব দেখা পালে। দ্বিতীয়তে হৃষীকেশ আৰু কণ্ঠলত সাধুসকলৰ স্বাধীন ভাবে জীৱন যাপন প্ৰণালী দেখি বিশেষতঃ সিবিলাকৰ আপোন ভাবত থকা চিত্ৰই এতিয়া তেখেতৰ মনত এটা স্তম্ভৰ ৰেখাপাত কৰিলে। স্বামীজী এতিয়া তেনে স্বাধীন বা অকলশৰীয়া জীৱন যাপনৰ বাবেই উৎকণ্ঠিত হৈ উঠিল। এতিয়া তেখেতে গুরুভকতসকলৰ লগ এৰা দি অকলে অকলে ফুৰিবলৈ যাবলৈ ঠিক কৰিলে। কথাৰ চৰ্চাতে এদিন সকলোকে কলে “এতিয়াৰ পৰা মই অকলে ফুৰিম। তোমা-লোকেও নিজ নিজ ইচ্ছামতে যলৈকে ইচ্ছা হয় যাৰ পাৰা।” এই কথাত আপত্তি কৰি স্বামী অগুণানন্দই লগত যাবলৈ ধৰাত কলে “মই সম্প্ৰতি কোনো বন্ধনত থাকিব নোখোজোঁ।। মোৰ নিৰ্দিষ্ট কৰ্ত্তব্য স্থিৰীকৃত হৈছে। গুরুভকতৰ কাৰণে মায়াও মায়া। এই মায়াত পৰিলে কাৰ্য সাধনত বহুতো বিষয় ঘটিব। সেই কাৰণে এতিয়াৰ পৰা মই কোনো বন্ধন ৰাখিব নোখোজোঁ।।” এই কথাত কাৰো মাতিবলৈ একো বাকী নাথাকিল। স্বামীজীয়ে তাৰ পৰাই অকাল দিল্লী অভিমুখে ৰাওনা হৈ গুচি আহিল। ফেব্ৰুৱাৰী ১৮৯১ খৃষ্টাব্দৰ জানুৱাৰী মাহ। কিন্তু লিখা বাহুল্য স্বামীজীৰ অজ্ঞাতে স্বামী অগুণানন্দ পিচে পিচে তেখেতে গম নোপোৱাকৈ ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

যি সময়ত স্বামীজী দিল্লীলৈ গৈছিল সেই সময়ত এই নগৰী ভাৰতৰ ৰাজধানী নাথাকিলেও ই যে অতি পুৰণি কালৰে পৰা এখন ডাঙৰ নগৰ আছিল আৰু ইয়াতেই যে ইতিহাস-শাসিত্ৰ

বহুতো ঘটনার সমাবেশ হৈছিল সেই বিষয়ে সন্দেহ নাই। হিন্দু রাজত্বৰ দিনত যেনেকৈ ই রাজধানী আছিল মছলমান রাজত্বতো ই রাজধানী আছিল। গতিকে এনে এখন ঠাইটো আহি স্বামীজীয়ে চাবৰ আৰু চাই শিক্ষা পাবৰ যথেষ্ট সময় পালে।

দিল্লীৰ পৰা স্বামীজী রাজপুতনাৰ ফালে বাওনা হল আৰু প্ৰথমতে আলোয়াৰ ৰাজ্যত সোমাল। আলোয়াৰত স্বামীজী দুমাহৰো অধিক থাকিল আৰু তেখেতৰ গুণৰ বশত চহৰৰ সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহকে আকৰ্ষণ কৰিলে। স্বামীজীৰ গুণ অকল পাণ্ডিত্যটো নহয় বাহ্যিক আছিল মধুৰ। তেখেতৰ ওচৰলৈ এদিন এগৰা আহিলে আৰু নহাকৈ থাকিব নোৱাৰে। ইয়াতেই স্বামীজীয়ে এজন ডাঙৰ বৈয়াকৰণিক পণ্ডিতক পাই তেখেতৰ সত্যত পাণিনি ব্যাকৰণ অব্যয়ন কৰিছিল আৰু তাত সম্পূৰ্ণ ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিছিল।

স্বামীজীৰ গুণ-গৰিমার কথা লোক পৰম্পৰা গোটেই আলোয়াৰ ৰাজ্যত বিস্তৃতি লাভ কৰিলে। সেই ৰাজ্যৰ দেওয়ানজীয়েও ইয়াৰ সন্মুখত পাই স্বামীজীক দেখা কৰিবলৈ আহিল। স্বামীজীৰ কলত কথা-বতৰা হৈ দেওয়ানজী অতিশয় তৃপ্ত হল আৰু বহুতো কাকুতি-মিনতি কৰি নিজ ঘৰলৈ স্বামীজীক লৈ গ'ল। দেওয়ানজীয়ে ভাবিলে স্বামীজীৰ উপদেশৰ বশত মহাৰাজৰ মতি-পতি কিজানি ঘূৰেই, ইংৰাজী চাল-চলন কিজানিবা একবাবই পাৰি। ইফালে মনে মনে ভাবি মহাৰাজক জনালে যে এজন বৰ বিদ্বৎ পণ্ডিত সন্ন্যাসী আহি তেখেতৰ ঘৰতে আছে। এই কথা শুনিছেই মহাৰাজ তৎক্ষণাত স্বামীজীক দেখা কৰিবলৈ তেখেতৰ ঘৰলৈ আহিল।

স্বামীজীক যোগ্য সন্মান দেখুৱাই মহাৰাজ ক্ৰমেতে বহিষ্ণু আৰু পোনতে সুখিলে "শুনিবোঁ" আশুনি বিনয় এজন প্ৰতিভা।

আপুনি কিয় এনেকৈ ভিক্ষা কৰি ঘূৰি ফুৰিছে ?" স্বামীজীয়ে তৎক্ষণাত উত্তৰ কৰিলে "আপুনি নিজে এজন বজা হৈ কিয়নো চান্দাবিলাকৰ পিচে পিচে ফুৰে, তেওঁলোকক তোষামোদ আৰু অদ্ভুত অতুলকৰণ কৰে ?" এনে কথাত উপস্থিত সকলো স্তম্ভিত হ'ল। মহাৰাজ উত্তৰ কৰিলে "তেনেকৈ কৰি মোৰ ভাল লাগে।" স্বামীজীয়েও কলে "মোৰো সেয়ে কথা।"

তাৰ পিচত আকৌ হুঁদিলে "মই মূৰ্তি পূজা নামানো। কাঠৰ মূৰ্তি, শিলৰ শালগ্ৰাম, খেৰ-মাটিৰ প্ৰতিমা পূজাত মোৰ বিশ্বাস নাই। ইয়াৰ বাবে মোৰ কিবা নীচগতি হ'ব নে ?" স্বামীজীয়ে কলে "যাৰ ধেনে বিশ্বাস।" তাৰ পিচত দেৱালয় কালে চাই দেখিলে তাত এখন মহাৰাজৰ ছবি, ওলমাই থোৱা আছে। সেই ছবিখন নমাই অনাশে আৰু আগত থৈ দি দেওয়ানজীৰ কালে চাই কলে "কোনে পাৰা এই ছবিখনত থু পেলাই দিয়া।" কোনোও সেই কাম কৰিবলৈ সাহটো নকৰিলেই বহু দেওয়ানজীয়ে ভাবিলে "মই মহাৰাজক মাতি আনি দেখোন সৰ্বনাশতহে পৰিলো।"

কোনোও ছবিখনত থু পেলাবলৈ সাহ নকৰা দেখি স্বামীজীয়ে গভীৰ ভাবে কবলৈ ধৰিলে— কিয় ভোয়ালোকৰ ভিতৰত কোনোও এই ছবিখনত থু পেলাবলৈ সাহ নকৰিলে ? ইয়াত নো কি আছে— এখন কাগজ মাথোন হে। দেখাত এখন কাগজ হলেও ছবিটোত ভোয়ালোকে মহাৰাজৰ সাদৃশ্য থকা বাবে মহাৰাজ বুজিয়েই ধৰি লৈছে। সেই কাৰণেই ছবি হলেও তাৰ ওপৰত থু পেলাবলৈ ভোয়ালোকৰ সাহো হোৱা নাই, সত্যো বোৱা নাই। সেইদৰে হিন্দুসকলে, কাঠ, শিল, মাটিৰ মূৰ্তিত পূজা কৰিলেও সেই সৰ্ব-শক্তিমান কৰ্ত্তব্য হে পূজা কৰে। কেতিয়াবা কোনো 'পূজাত ভোয়ালোকে কোৱা জনিছানে 'হে কাঠজোখৰ মোক অৰ্হ দিয়া'

স্বামী বিবেকানন্দ

ইত্যাদি। নে তোমালোকে ভনিছা, "হে প্রভু মোক কৃপা কৰা ;
কাৰণ তুমি কৃপাময়।" সেই কাৰণে মই হলে মূৰ্ত্তি পূজা এনে
ভাবৰ পৰা মানো। স্বামীজীৰ কথাত সকলো সন্তুষ্ট হল আৰু
মহাৰাজে স্বামীজীক নিজ প্রাসাদলৈ যাবলৈ অতীবোধ জনালে।
স্বামীজীয়ে কলে মই যাব পাৰিম কিন্তু ইয়াত যেনেকৈ ধনী, দুখীয়া
সকলো আহি মোৰ লগত দেখা-শুনা কথা-বতৰা কৰ পাৰিছে
আপোনাৰ তাতো সেই সুবিধা সকলোৰে কাৰণে থাকিব লাগিব।
এই কথাত মাস্তি হোৱাত স্বামীজী যথা সময়ত তালৈ গ'ল আৰু
তাত কেদিনমান থাকি মহাৰাজক ৰাজকাৰ্য্য-পৰিচালনাত কেনে
উদ্দেশ্য ৰাখিব লাগে সেই বিষয়ে উপদেশ দিলে। দেওঘৰলৈ
ইয়াত বৰ সন্তুষ্ট হল।

বিস্তৃত বিৱৰণ নিদিলেও আলোৱাৰত থাকোঁতে তাত গোট-
খোৱা ডেকাসকলক যি উপদেশ দিছিল সংক্ষেপে ইয়াত তাৰ
উল্লেখ কৰাৰ লোভ সাধিব নোৱাৰিলোঁ। ডেকাসকলক স্বামীজীয়ে
সংস্কৃত ভাষা শিকিবলৈ উপদেশ দিছিল। সেই উপদেশমতে বহুতো
ডেকাই সংস্কৃত শিকাত মন দিয়া দেখি এদিন স্বামীজীয়ে তাৰ
কাৰণ সকলোকে বুজাই কলে "আমি জাতীয় ইতিহাসত বৰ
দুখীয়া। বৰ্ত্তমানে আমি নিজৰ চোঁৱ দাবা পাচ্ছো বিজ্ঞান
অনুশীলন কৰি সেই ভেটিৰ ওপৰত আমাৰ জাতীয় ইতিহাস
প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব লাগিব। বৰ্ত্তমানে আমি যি ইতিহাস পঢ়িছো
সি অসম্পূৰ্ণ। ইংৰাজ লিখকসকলে যি ইতিহাস লিখিছে তাত
আমাৰ অধ্যপতনৰ চিত্ৰহে অতি উজ্জল ভাবে প্ৰকাশ কৰিবলৈ
ক্ষম কৰিছে। গতিকে সেই ইতিহাস পঢ়িলে বৰং আমাৰ
জাত-মৌৰ্ব্বল্যতে উপহিত হয়। সিবিলাক বিনেশী, আমাৰ দেশৰ
আচাৰ-ব্যৱহাৰ, ধৰ্ম, ধৰ্ম, সামাজিক ৰীতি-নীতি একোকে নাজান।

গতিকে তেওঁবিলাকৰ দ্বাৰা আমাৰ দেশৰ নিৰপেক্ষ ইতিহাস লিখা কেতিয়াও সম্ভৱ নহয়। সেই কাৰণেই তেওঁবিলাকৰ লিখাত হাজাৰ-বিজাৰ ভুল আৰু অপসিদ্ধান্ত সোমাব তাতেই বা আচৰিত হ'ব কি আছে? সেই কাৰণে এতিয়া আমি নিজে স্বাধীনভাবে পুৰাতত্ত্ব আলোচনা কৰিব লাগিব। তাৰ বাবে বেদ-পুৰাণাদি ভাৰতৰ প্ৰাচীন গ্ৰন্থবোৰ তন্ন তন্ন কৰি পঢ়ি তাৰ সহায়েৰে যথার্থ ইতিহাস লিখিব লাগিব। চোৱাঁ শিৰাজী এজন জাতি প্ৰতিষ্ঠাতা মহা শক্তিশালী পুৰুষ আছিল। কিন্তু ইংৰাজ ঐতিহাসিকসকলৰ হাতত পৰি তেখেত এজন দস্যুত পৰিণত হৈছে। মুঠে বৈদিক যুগৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বৌদ্ধ যুগৰো এহেজাৰ বছৰ পিচলৈকে আমাৰ দেশৰ কোনো ধাৰাবাহিক ইতিহাস নাই। বৰ্ত্তমান নব্যযুগৰ প্ৰবৰ্ত্তনৰ লগে লগে ভাৰত সন্ধানত ভাৰতবৰ্ষৰ ইতিহাস লিখা উচিত বুলি মই ভাটি কওঁ। বিশ্বজি সাগৰৰ পৰা এই লুপ্তৰত্ন উদ্ধাৰ কৰিবলৈ তোমালাক যত্নবান হোৱাঁ। ইয়েই প্ৰকৃত জাতীয় শিক্ষাৰ পথ দেখুৱাই দিব আৰু ইয়াৰ দ্বাৰাই দেশত প্ৰকৃত স্বদেশাত্মবোধ জাগৰিত হ'ব।*

ইয়াতেই আন এসময়ত এজন বজাৰ বিক্ৰয়ী স্থমিলে "স্বামীজী, আপুনি কোৱাৰ দৰে একালে চৰিত্ৰবান, পৰোপকাৰী, চিন্তাশক্তি আৰু আন ফালে চাকৰিয়াল হিচাবে আমাৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ কাৰ্য্যকলাপত নিচামভাবে কোনো কাম কৰা কিবা সমস্যা হ'ব কিবা কেনেকৈ সম্ভৱ হ'ব পাৰে? অৰ্থাৎ পঢ়াশুনা কৰিলেও আমাৰ চাকৰি কৰাৰ বাহিৰে উপায় নাই আৰু চাকৰিয়াল হিচাবে আমি উচ্চ জীৱন লাভ কেনেকৈ কৰিব পাৰোঁ?" স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে "আজি কালি শিক্ষাৰ দোকত সাধাৰণতঃ সাহস কেতিয়াও এই সমস্যাৰ কথাৰে জড়িত নহয়। চৰিত্ৰবান হ'ব লাগে

বুজি এটা ভাব আমার মনেতেই নাথাকে। যি হওক, মই কিন্তু এই বিষয়ে অলপ চিন্তা কৰি চাইছোঁ। মই জাবিছোঁ আমাৰ পক্ষে খেতি-বাটিত ধৰাই ভাল। কিন্তু বৰ্ত্তমান যুগত বৈজ্ঞানিক প্ৰগল্ভীৰ খেতিৰ কথাহে মই কৈছোঁ। পঢ়া-শুনা কৰি যদি আমি এতিয়াৰ দৰে চাকৰি বিচাৰি যেনেতেনে এটা জোগাৰ কৰি লৈ চহৰত বাস কৰিবলৈ ধাউতি কৰোঁ, গাওঁৰ ফালে কি হল চকু দিবৰ সময় নাথাকে, তেনেহলে আমাৰ উন্নতি কত? তাকে নকৰি যদি শিক্ষিত লোক সকল গাওঁত বাস কৰে আৰু নিজৰ চৰিত্ৰৰ বলেৰে সকলোকে আপোন কৰি তেওঁলোকৰ উন্নতিৰ কাৰণে চেষ্টা কৰে তেনেহলে আমাৰ দেশৰ উন্নতি অতি শীঘ্ৰে সাধিত হ'ব পাৰে। ইয়াৰ পৰা এফালে আৰ্থিক আৰু আন ফালে ৰাজনৈতিক অধিকাৰ লাভৰ পথো সুগম হ'ব। দেশৰ প্ৰচলিত অস্পৃশ্যতা নিষাৰণ এনে ভাৱৰ পৰা সহজে হ'ব পাৰিব। মোৰ বিশ্বাস বহু প্ৰচাৰতো যি কাম নহ'ব এনেভাবে আমি যদি জীৱনৰ আদৰ্শ গ্ৰহণ কৰোঁ তেন্তে সকলো ফালৰ পৰাই মঙ্গলজনক বুলি মোৰ দৃঢ় ধাৰণা।"

এই দৰে সুবিধা বুজি নিজে শিকি আকৌ আনকো শিকা দি প্ৰায় দুমাহৰ পিচত সকলোৰে পৰা বিদায় লৈ স্বামীজী আলোয়াৰ ৰাজ্য এৰি জয়পুৰৰ ফালে আহিল। আহোতে বাৰ্টিচ প্ৰভুপোল নামে ঠাইত হৰুমানজীৰ মন্দিৰ প্ৰাচীনত এয়াতি বাস কৰিছিল। এই 'মহাবীৰ' প্ৰতি স্বামীজীৰ বিশেষ অকুমাৰ আছিল। যিটো মহাবীৰৰ পূজাৰ বাৎসৱ্য কৰিছিল। তেখেতৰ বৰ্ত্তে মহাবীৰৰ যেনে প্ৰকৃতি আৰু আন ফালে তেওঁৰ বিশেষ উচ্চৰে অভুলনীয়, আমাৰ পক্ষে গ্ৰহণীয় আদৰ্শ। তাৰ পৰা আছিল ১০, বাইল আতৰৰ টাহালা নামক ঠাইটো যোৱা কঢ়ি আৰু আৰ্জি হুণ্ডৰ বাটেদি। ইয়াত নীলকণ্ঠ মহাৰেবৰ মন্দিৰ আছে।

সেই মন্দির দেবতাক প্রণাম করিলে আৰু সমুদ্র মন্থনৰ অন্তিমৰ ব্যাখ্যা কৰি সকলোকে মুক্ত কৰিলে!

তেখেতে কলে সমুদ্রখন হল মায়া সমুদ্র। এই কপ-বস-গন্ধাদি বিশিষ্ট বিচিত্র জগতখন হল মায়াৰ বচনা। এই সমুদ্র মন্থন কৰিলে অৰ্থাৎ ইন্দ্ৰিয় তৃপ্তিকৰ ভোগ কৰিলে শেষত তাৰ পৰিণামত হলহল বিষৰ দৰে ফল পাব।। সাগৰ মথোতে প্ৰথমতে লক্ষ্মী, ঐৰাবত, ইত্যাদি ওলাল সঁচা কিন্তু শেষত ওলাল তাৰেই পৰা হলহল বিষ। এই ভোগ আত্মজ্ঞানৰ পৰিপন্থী। কিন্তু সৰ্বভোগী সন্ন্যাসীৰ ওচৰত সি নিশ্চেই। ভূমানন্দত মগ্ন সন্ন্যাসী মায়াত কেতিয়াও মোহিত নহয় বৰং দেবাদিদেবৰ দৰে ইন্দ্ৰিয় ভোগত লিপ্ত সংসাৰীলোকৰ উদ্ধাৰৰ কাৰণে নিজৰ জীৱন উৎসৰ্গ কৰে। তেওঁ মায়াক বিনাশ কৰি যুট্টাৰ মুখৰ পৰা জগতক বক্ষা কৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা দেখুৱায় যে মায়াক যি জয় কৰিব পাৰে তেওঁ যুট্টাকে জয় কৰিব পাৰে আৰু সেই কাৰণেই দেবাদিদেব নীলকণ্ঠ।*

তাৰ পৰা বেলত উঠি স্বামীজী জয়পুৰ পালেহি। ইয়াত ইন্দুপ্ৰসাদ আছিল। ইয়াতো তেখেতে এজন পণ্ডিতৰ সহায়ত অক্ষুণ্ণ বাক্যৰ পঢ়িছিল। ইয়াৰ পৰা তেখেতে আজমীৰলৈ গল আৰু তাৰ পৰাই গল আবু পৰ্ৱতলৈ। ইয়াৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্য অতি মনোৰম। ইয়াত এটি অতি প্ৰাচীন তৈল মন্দিৰ আছে। তেওঁৰ শতাব্দীত প্ৰায় ৮ কোটি টকা ব্যয় কৰি এই মন্দিৰ তৈয়াৰ কৰা হৈছিল। এনে অপৰূপ কাককাৰ্য্যবিশিষ্ট মন্দিৰ ভাৰতত দ্বিতীয় নাই। এই মন্দিৰ তৈয়াৰ কৰিকৈলৈ ঠেং বহুৰ সময় লাগিছিল। স্বামীজীয়ে কেইবদিনো ঘূৰি ঘূৰি মন্দিৰৰ এই কাককাৰ্য্য চাই অতীত ভাৰতৰ এনে কীৰ্ত্তিভৰিত অতিশয় সৌন্দৰ্য্য বোধ কৰিছিল। আবু পৰ্ৱতৰ পৰা স্বামীজী আকৌ

আজীবীকৈ গল। তাত ব্ৰহ্মাৰ মন্দিৰ দেখা পালে। ব্ৰহ্মাৰ মন্দিৰ ভাৰতত একমাত্ৰ ইয়েই। এই আপুৰুগীয়া একোটি মন্দিৰ কেনেকৈ আৰু কোনে স্থাপন কৰিছিল সি অজ্ঞাত। যি হওক ইয়াৰ পৰা আকৌ এবাৰ স্বামীজী আবু পৰ্ব্বতলৈ আহিল। ইয়াৰ মন্দিৰৰ উপৰিও ইয়াৰ হ্ৰদ আৰু হ্ৰদৰ চাৰিওকাষৰ ঠাই ঠিক মন্থন-কাননৰ দৰেই শোভাত অতুলনীয় আছিল। স্বামীজী ইয়াৰ বাবাই বাবে বাবে আকৃষ্ট হৈ আহিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

ইয়াতেই ভাগ্যক্ৰমে স্বামীজীৰ খেতড়িৰ ৰাজ্যৰ লগত দেখা হল। খেতড়িৰ ৰাজ্য নিজে এজন ধৰ্ম্মভাবাপন্ন লোক। স্বামীজীৰ গুণ-গৰ্ব্বমাত তেখেত নিতান্ত আকৃষ্ট হল আৰু ৰাজ্যৰ অন্তৰোধ ক্ৰমেই স্বামীজী তেখেতৰ ৰাজ্যলৈ যাবলৈ স্বীকাৰ কৰিলে।

খেতড়িৰ ৰজাই লগতে স্বামীজীক নিজ ৰাজ্যলৈ লৈ গল। ৰাজ্য প্ৰাসাদতে থাকিবৰ দিহা হল। আলোৱাড়ৰ চক্ৰে ইয়াতো সকলোৰে স্বামীজীৰ ওচৰলৈ অৱাধ গতি নিৰ্দ্ধিষ্ট হল। স্বামীজীৰ অগাধ পাণ্ডিত্য, ধৰ্ম্মপ্ৰাণতা, সদয় ব্যৱহাৰত সকলো মোহিত হ'ল। সুবিধা বৃদ্ধি স্বামীজীয়েও নানা উপদেশৰ ভিতৰেদি মাছুহক জাহাৰ ভাবত উদ্ধৃত্ত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। পৰিয়ালে সৈতে ৰজা নিজে আৰু ৰাজ দৰবাৰৰ সকলো লোকেই স্বামীজীৰ গুণত মুগ্ধ হল। তেখেতৰ উপদেশ পাবলৈ সকলোৰেই আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিলে। গতিকেই অতি সোনকালেই গোটেই খেতড়ি ৰাজ্যতে স্বামীজীৰ প্ৰভাৱ বিস্তৃত হৈ পৰিল।

স্বামীজীৰ গুণত মুগ্ধ হৈ ৰজাই তেওঁত শৰণ লবলৈ আৰু যত প্ৰৱণ কৰিবলৈ প্ৰাৰ্থনা জনালে। কথামুৱাত স্বামীজীয়ে ৰজাক যত দাবী কৰিলে। এতিয়া ৰজাই স্বামীজীৰ সেৱা-শুদ্ৰৱা ঠিক শিষ্যৰ দৰেই পালন কৰিবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়ে ক'বত সময়ত

বাধা দিলেও বজাই সেই বাধা মান্য করা নাছিল। মুঠতে গুরু-
শিষ্যৰ সম্বন্ধ অতিশয় মধুৰ হৈ উঠিছিল। অর্থাৎ বজাই প্রকৃত
শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু সেই কৰ্তব্য-পৰায়ণতাৰ বাবেই
স্বামীজীৰ প্ৰিয়পাত্ৰ হৈ উঠিছিল। এদিন অতি বিঃয় কৰি বজাই
নিষ্ঠতে স্বামীজীক জনালে “গুরুদেৱ, মই অপুত্ৰক। আপোনাৰ
এযাৰি মাত্ৰখন বাক্য শুনালেই মোৰ বাহা পূৰ্ণ হব পাৰে।”
স্বামীজীয়ে বিকাক্ত নকৰি বলে ‘তোমাৰ বিশ্বাস যদি সঁচা
হয় তেন্তে তোমাৰ কামনা পূৰ্ণ হওক।’ স্বামীজীৰ এই আশীৰ্বাদ
কালক্ৰমে পূৰ্ণ হৈছিল।

ইয়াত থাকোঁতেও স্বামীজীয়ে নিজৰ ধ্যান-ধাৰণা কৰিবলৈ
কেতিয়াও বাদ দিয়া নাছিল। অথচ সন্ধ্যা কত মাত্ৰহৰ কত
প্ৰেৰণাৰ প্ৰব্ধ মীমাংসা, কত উপদেশ, শাস্ত্ৰপাঠ প্রভৃতি কাৰ্য্যত
স্বামীজী সততে ব্যস্ত হৈ থাকিব লগাত পৰিছিল।

এদিন সন্ধ্যা সময়ত বজা হাউলিৰ ফুলনী বাবীত ফুৰি থাকোঁতে
তালৈকে বাস্তৱ গায়িকা এগৰাকীয়ে বজাক পান শুनावলৈ আহিল।
বজাই স্বামীজীকো সেই অপূৰ্ণ পান শুনিবলৈ স্মৃতিবৰ কাৰণে
ভায়েকক প্ৰোতাদলৈ পঠালে। স্বামীজী তেতিয়া ধ্যানত বহিছিল;
আৰু হলত বজাৰ অনুবোধত সেই উদ্যানলৈ আহিল। গায়িকা পান
আবদ্ধ কৰিবলৈ বজাই আদেশ দিলে। পান গাবলৈ ধৰোঁতে
নখবোঁততই স্বামীজী উঠি যাবলৈ ওলাল। বজাই বিশেষ অনুবোধ
কৰিলে যে আমাৰ বাস্তৱ এওঁতকৈ ভাল সুগায়িকা নাই। স্বামীজী
অগত্যা থাকিল। স্বামীজী তিবোতাৰ পান শুনিবলৈ সন্ধ্যা
অনিচ্ছুক। তেখেতৰ ধাৰণা আছিল এনে তিবোতা। সাধাৰণতঃ
চৰিত্ৰহীন। গায়িকাই সুবদাসৰ পদাংকীৰ পৰা এটি স্নীত
পালে। তাৰ ভাৱ, গায়িকাৰ কোষল কণ্ঠস্বৰ, ভাৱ, মান, মন এনে

অপূৰ্ণ হৈছিল যে খামীজী সঁচাকৈয়ে মুখ্ হল। নীতিটিৰ শেষৰ পদ তুফাকিত আছিল—

“এক মায়া এক ব্রহ্ম বহুত সুবলাস কৰণবো।

অজ্ঞানসে ভেদ হৈ, জ্ঞানী কাহে ভেদ কৰো।”

খামীজীয়ে অন্তৰে অন্তৰে অনুভব কৰিলে যাক সামান্য তিবোতা বুলি উপেক্ষা কৰি ইয়াৰ পৰা গুচি যাব খুজিছিলো তেওঁৰ পৰ ই কি সুন্দৰ শিক্ষা পালে। যদিও সদায় পঢ়িছো সৰ্বং খৰিদং ব্রহ্ম” তথাপি তাক উপলব্ধি কৰা কিমান কঠোৰ। সৰ্বভূতত ব্রহ্মানুভূতি কিমান কঠিন। মই ইয়ানেই সম্যাসী! সম্যাসী হৈ মই তিবোতা, পতিতা, প্ৰভৃতি ভেদ ভাব এতিয়াও মনত ৰাখিছো। ইত্যাদি ভাবৰ মানিত খামীজী বিচলিত হৈ উঠিছিল। এতিয়া কৈ উঠিল “মা, মই অপৰাধ কৰিছো। আপোনাক ঘিণ কৰি ইয়াৰ পৰা উঠি যাব খুজিছিলোঁ। আপোনাৰ গানত মোৰ চৈতন্য উদয় হৈছে।” এইদৰে কোন ঘটনাত কাৰ বেনে মহৎ ফল লাভ হয় কোনে কৰ?

ইয়াতো খামীজীয়ে ৰাজপুত্ৰৰ সহায়ত পাতঞ্জল দৰ্শন ভাবাই সৈতে অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু তাকে আৱৃত্ত কৰিছিল। ৰাজ প্ৰাসাদত থাকিলেও মাজে মাজে গৈ বাহিৰত দীনদুগী আৰু ভক্তসকলৰ ভিতৰত দিন যাপন কৰিছিল আৰু নিৰ্বিলাকৰ মাজত ধৰ্মভাব প্ৰচাৰ কৰিছিল। তেওঁবিলাকৰ মাজত কথা-প্ৰসংগ ৰাহতুক পৰমহংসদেৱৰ মহৎ জীৱনী আলোচনা কৰি মুগ্ধ কৰিছিল।

কিছুদিন খেতড়িত এইদৰে বাস কৰাৰ পিচত খামীজী আকৌ প্ৰত্যাগমনে ওলাল। অতীত কৃত্বিত মনেৰে বৰঙা খামীজীক বিদায় দিলে। খামীজী ইয়াৰ পৰা আকস্মিককৈ আহিল আৰু

তাৰ পৰাই গুজৰাট প্ৰদেশৰ অন্তৰ্গত আহমেদাবাদ নগৰলৈ বাওপা হল।

আহমেদাবাদ নগৰলৈ আহি স্বামীজীয়ে কেদিনমান ভিক্ষা কৰি-
য়েই দিন কটাইছিল আৰু পিচত এজন ৰাজকৰ্মচাৰীৰ ঘৰত আশ্ৰয়
ললে। ইয়াত থাকিয়েই স্বামীজীয়ে আহমেদাবাদ নগৰৰ পুৰণি স্মৃতিবোৰ
দৰ্শন কৰিবলৈ ধৰিলে। আহমেদাবাদৰ পৌৰাণিক নাম কৰ্ণাবতী
আছিল। মছলমান ৰাজত্বৰ দিনতো এই নগৰ ৰাজধানী হিচাবে থকাত
অতিশয় সমৃদ্ধিশালী আছিল। ইয়াতো বহুত জৈন ধৰ্মমন্দিৰ আছে।
সেইবোৰ দৰ্শন কৰি আৰু জৈন পণ্ডিতসকলৰ লগত আলাপ-
আলোচনা কৰি জৈনধৰ্ম সম্বন্ধে নিজৰ জ্ঞান বৃদ্ধি কৰিছিল।
মছলমান ৰাজত্বৰ দিনৰ কিছুমান মসজিদ আৰু সমাধিমন্দিৰ পৰ্য্যন্ত
দৰ্শন কৰিলে আৰু এইবিলাকো আমাৰ দেশৰ সমৃদ্ধি বুলি
অশ্ৰুতৰ কৰি সন্তোষ লাভ কৰিলে।

ইয়াৰ পৰা খোজ কাঢ়ি স্বামীজী লিমড়ী চহৰ পালেহি।
এই চহৰ কপাহৰ কাৰণে প্ৰখ্যাত। ওচৰতে সাধুসকলৰ আশুড়া
ঘেন দেখি ভোক-পিয়াহত কাতৰ হৈ অহা বাবে বিশেষ খবৰ
নকৰাকৈ তাতে থাকিল। তাৰ এজনে কলে,—আপোনাৰ বিমান
দিন মন যায় ইয়াতে থাকিব পাৰিব। এদিন থকাৰ পিচত
স্বামীজীয়ে বুজিলে এই আশুড়া অতি জঘন্য। তাৰ পৰা পলাবলৈ
চেষ্টা কৰি দেখে তেখেত থকা ঘৰত বাহিৰৰ পৰা ভুলা বন্ধ !
তেখেত বন্দী ! কেনেকৈ পলাব ? এতিয়া উপায় কি ? তেখেতৰ
লগত চহৰৰ এটি কয় বয়লীয়া লৰাৰ ইতিমধ্যে আলাপ হৈছিল।
এতিয়া সেই লৰাটি স্বামীজীক বিচাৰি তালৈকে আহিল।
স্বামীজীয়ে ইয়াৰ সহায়েৰেই যি কয় কৰা যাওক বুলি লক্ষ্যক
ধৰিকৰি ওচৰলৈ হাত টিপিয়াই যাতি নি অতি সংকল্প

আক কোনেও হুতুনাঁকে সকলো কথা কলে। তাৰ পিচত ঘৰৰ ভিতৰত সৰু খোলা এটুকুৰা পাই এভাবে তাত অতি চমুকৈ কথাখিনি লিখি সেই খোলাটুকুৰা তাৰ হাতত দি কলে "তই এই টুকুৰাটো কাপোৰৰ তলত লুকুৱাই ইয়াৰ পৰা যেন একো হোৱা নাই এনে গহীন ভাবে ওলাই গৈ জাঁতৰ আক নেদেখা হলেই যিমান পাৰ লৰি গৈ বজাৰ হাতত পৰাকৈ যেনেভেনে এই খোলাটুকুৰা দিবি। তেতিয়া হলেই মই সহজে উদ্ধাৰ পাম।

সেই লৰাটিয়ে উপদেশ মতে অতি বিচক্ষণভাবে সকলো সম্পাদন কৰিলে। বজাই তৎক্ষণাত ফৌজ আক বৰকান্দাজ পঠাই সেই আখড়া খেৰাও কৰি স্বামীজীক উদ্ধাৰ কৰিলে। তাৰ ভিতৰত থকা সাধুবেশধাৰী ভক্ত শুদ্ধাবিলাকক ধৰ্ম্মী কৰি যথোচিত শাস্তিবিধান কৰিলে। এই ঘটনাৰ পিচৰ পৰা স্বামীজী ঘেই সেই ঠাইত কেতিয়াও থকা নাই। এঠাইৰ পৰা আনঠাইলৈ যাওঁতে পৰিচয় পত্ৰ গহ গৈ নিৰাপদ ঠাইত আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰিছিল।

স্বামীজীৰ বাহুপুত্ৰৰ দৰে চেহেৰা শুদ্ধপৰি কথা-বতৰাত অগাধ জ্ঞানৰ পৰিচয় পাই বজা হৃদয় হল আক বাহুপুত্ৰসদৃশ তেখেতক থাকিবৰ দিহা কৰি দিলে। স্বামীজীৰ মুখে আখড়াৰ শুদ্ধাবিলাকৰ কুকাৰ্য্যৰ কথা শুনি সিহঁতৰ যথোচিত শাস্তি বিধান কৰিলে আক আখড়া জাঙ্গি দিলে। স্বামীজীৰ শুণ্ডত বৃদ্ধ হৈ বজাই ত্ৰিচৰণৰ আশ্ৰয় প্ৰাৰ্থনা কৰিলে আক সময়ত লাভ কৰিলে।

ইয়াৰ পৰা স্বামীজী জুনাগড়লৈ আহিল। তাত দেৱানজীৰ দ্বন্দ্ব আশ্ৰয় ললে। স্বামীজীৰ উদ্যম ধৰ্ম্মমত, শিষ্ট বিজ্ঞানত গভীৰ জ্ঞান, আত্মবাহীন সন্ন্যাসী জীৱন দেখি সকলো মোহিত হৈছিল। স্থানীয় লোকসকল সদায় স্বামীজীৰ উপদেশ জনিবলৈ বাগ্ৰ হৈ উপস্থিত হৈছিল। ইয়াক স্বামীজীয়ে বহুদিন উপায় কৰি

প্রায়েই কৈছিল। বোম্বৰ সম্ৰাটসকলৰ কল্যাণত কেনেকৈ তেখেতৰ প্ৰভাব গোটেই য়ুৰোপত পৰিবাৰ্য্য হৈছিল ঐতিহাসিক ঘটনা পৰম্পৰাৰ লগত সামঞ্জস্য ৰাখি অতি নিপুণতাবে বুজাই দিছিল। শ্ৰোতাসকলৰ মনত য়ুৰোপৰ মধ্যযুগৰ অৱস্থা, বাকেলৰ চিত্ৰাৱলী, মহৰ্ষি ফ্ৰান্সিছৰ ধৰ্মপ্ৰাণতা, গথিক গিৰ্জা নিৰ্মাণ, ক্ৰুচেড নাম ধৰ্মযুদ্ধ প্ৰভৃতি অতি বিশদ বৰ্ণনাৰে বুজাই দিছিল। মহৰ্ষি ঈশাৰ গুণ-গৰিমা আৰু মাহাত্ম্যৰ কথা স্বামীজীয়ে শতমুখ প্ৰশংসা কৰিলেও তেতিয়াৰ পাঠৱী চাহাবসকলৰ কাণ্য কলাপ যে অতিশয় হীন সেইকথা তীব্ৰ ভাষাৰে সমালোচনা কৰিছিল। স্বামীজীয়ে কৈছিল “ঈশাৰ ভাগ্যৰ মহতী বাণী এই পাঠৱী-সকলে গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাই। বৰং তাৰ বিপৰীত কাৰ্য্যহে কৰিছে। আমাৰ দেশত ঈশাৰ উচ্চ আদৰ্শ স্থাপন কৰিবলৈ প্ৰয়াসেই কৰা নাই, তেওঁবিলাকৰ ঘাই কাম ক্ৰমাগত আমাৰ দেশৰ পুৰণি মহাত্মাসকলক অজ্ঞান নিন্দা আৰু ধৰ্মৰ মূলত কুঠাৰাঘাত কৰিবৰ চেষ্টা। কিন্তু ঈশা যদি আজি স্বয়ং ভাৰতলৈ আহিলহেঁতেন তেতিয়া হলে তেখেতে এনে হীন প্ৰচেষ্টা নকৰি আমাৰ ধৰ্মশিক্ষা, ৰীতি নীতি তুচ্ছ বা ধৰ্ষ কৰিবলৈ চেষ্টা নকৰি বৰং তাৰ মাহাত্ম্য-খিনিহে প্ৰচাৰ কৰিলেহেঁতেন আৰু আমাৰ দেশৰ স্ব স্ব দুখৰ জাগী হুলহেঁতেন।

ক্ৰুনাগড়ৰাস লোকসকলৰ আগত ইতিহাসৰ প্ৰমাণেৰে বুজাই দিছিল যে পাক্ষাত্যদেশৰ ধৰ্মৰ আদৰ্শ হিন্দুধৰ্মৰ প্ৰভাবত বহুতো পৰিমাণে পৰিবৰ্দ্ধিত হৈছে আৰু সেয়ে সম্ভৱ হৈছে সিখিলাকৰ লগত পশ্চিম আৰু মধ্য এচিয়াৰ লগত তাৰ বিনিময় হৈছিল কুঠি। লগে লগে সনাতন ধৰ্মৰ পতীৰতা বুজাবলৈ স্বামীজীয়ে প্ৰায়েই স্তম্ভক পৰমহংসদেৱৰ জীৱনী আৰু উপদেশ আলোচনা কৰি

বুজাই দিছিল। প্রাচীন পন্থী হিন্দু পণ্ডিতসকলৰ লগতো স্বামীজীৰ ধৰ্মবিষয়ক বহুতো বিত্ব আৰু আলোচনা হৈছিল।

জুনাগড়ৰ পৰা কেমাইলমান দূৰতে গিৰ্ণাৰ পৰ্বত। ই বহুত পুৰণি ঠাই। ইয়াত হিন্দু, মুছলমান, বৌদ্ধ, জৈন প্ৰভৃতি সকলো সম্প্ৰদায়ৰে কাৰণে তীৰ্থস্থান থকাত ই সকলোৰে পক্ষেই পবিত্ৰ। ইয়াৰ ওপৰলৈ উঠি যোৱা বাটৰ দুয়ো কাষে ঠায়ে ঠায়ে ডাঙ্গৰ ডাঙ্গৰ শিলৰ গাত মহাৰাজ অশোকৰ চতুৰ্দশ উপদেশ খোদিত দেখা যায়। ওপৰত কিছুমান শিল এনেভাবে কটা আছে যে দেখাত আঁচৰিত হ'ব লাগে। সেইবিলাকক "খাপড়া পোদি গুহা" বুলি কোৱা হয়। ইয়াৰ সৌন্দৰ্য আৰু নিৰ্জনতাত আকৃষ্ট হৈ স্বামীজী কিছুদিন এনে এটি গুহাতে থাকি ধ্যান-জপ কৰিছিল।

প্ৰায় ১৫০০ ফিট ওপৰত "ভৈৰৱা ঝাম্পা" নামে এডোখৰ ঠাই পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা বহুতো ভক্ত সাধু ভক্তিৰ আন্তৰ্ভাৱত সন্মতি লাভৰ আশাত জাপহাৰি তললৈ পৰিছিল। প্ৰায় ২৫৭০ ফিট ওপৰত দুৰ্গাৰ দৰে ভৈৰৱ কৰিব নোৱাৰা প্ৰাচীৰবে বেষ্টিত ঠাইত ১৬ টি জৈন মন্দিৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই মন্দিৰবিলাকৰ নিৰ্মাণ কৌশল অতিশয় অদ্ভুত। মন্দিৰৰ ভিতৰত নানা ভবনৰ যণিবহু-বিভূষিত তীৰ্থংকৰ সকলৰ মূৰ্ত্তি দেখি স্বামীজীয়ে অতীতৰ সবুজি আৰু ধৰ্মভাবত গৌৰৱ অক্লভ কৰি প্ৰশংসা জনালে। তাৰ ওপৰতো আকৌ প্ৰায় চাৰে তিনি হাজাৰ ফিট ওপৰলৈ উঠি দেখা পালে—'গোটেই ভাৰতেই যেন এটি বিশাল ধৰ্ম মন্দিৰ।'

গিৰ্ণাৰে আন এটা পৰ্বতৰ শিখৰত দেখা পালে অসংখ্য বজায়েৰ পৰা—'ভাব অক্লভ দেখি হ'ব অক্লভ কৰে এটি ভক্তি

দেখাত কমণ্ডলু যেন লাগে। ইয়েই ব্রহ্মাৰ কমণ্ডলু বুলি খ্যাত।
এইদৰে গিৰ্ণাৰ পৰ্বতত চাবলগীয়া সকলো মন্দিৰ, মন্দিৰ চাই
অতীত কালত যে আমাৰ দেশ সকলো বিষয়তে কিমান উন্নত
আছিল আৰু আজি কিহত পৰিণত হৈছে চিন্তাশীল স্বামীজীৰ
মন সেই বিষয়ত মগ্ন হ'ল আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ কেনেকৈ পাব
পাৰি চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে।

তাৰ পৰা স্বামীজী কুজৰাজ্যলৈ আহিল। ইয়াত দেওয়ানজীৰ
ঘৰত আলহী বহিহি। দেওয়ানজীয়ে তেখেতৰ শক্তি দেখি অতিশয়
সন্তুষ্ট হ'ল আৰু সেই দেশৰ বজাক জনোৱাত তেওঁ স্বামীজী লগত
সাক্ষাৎ কৰে আৰু অগাধ পাণ্ডিত্য দোখ শ্ৰীতি লাভ কৰে।
মহাৰাজে অতি বিনয় কৰি কলে "আপোনা'লাকৰ দৰে দুই
এজন কণজয়া পুৰুষৰ দ্বাৰায়ে আমাৰ ধৰ্ম্মৰ সাক্ষাৎমুখ বক্ষা পৰি
আছে। ইয়েই প্ৰমাণ কৰে আমাৰ ধৰ্ম্ম সজীব।"

ইয়াৰ পিচত স্বামীজী প্ৰভাসতীৰ্থলৈ আহিল। প্ৰভাসতীৰ্থৰ
স্বতি প্ৰত্যেক হিন্দুৰ কাৰণেই অতীব কৰণ। ইয়াতেই শ্ৰীকৃষ্ণই
ব্যাধৰ শৰত আহত হৈ লীলা সম্বৰণ কৰিছিল! স্বামীজীৰ কোমল
অন্তঃকৰণ অতি চক্ৰল হৈ উঠিল। তেখেতে অমুভব কৰিলে
গৌৰবময় অতীতত ইয়াত কত অপূৰ্ণ খেলা হৈ গৈছে। ইয়াৰ
প্ৰতি ধূলিকণাটিও ইতিহাসৰে পৰিপূৰ্ণ! ইয়াৰ ভিতৰতে ভেৰাওঘাল
আৰু সোমনাথ। সোমনাথ মন্দিৰ পৃথিৱীত অতুলনীয় আছিল
এঘিন। তাৰ সমৃদ্ধিয়েই ধ্বংসৰ হেতু হৈছিল। পোনতে গোটেই
মন্দিৰেই সোণৰ আছিল। পিচত ৰূপৰ, কাঠৰ আৰু পেহঁত
শিলৰ মন্দিৰলৈ ৰূপান্তৰিত হয়। মন্দিৰৰ দাবতীৰ দ্বাৰা—দেৱতাৰ
পূজাৰ কাৰণে বহু হাজাৰ লাঠি ঘান কৰা আছিল। তিনিশ
দেউৰী সৰাৰ দেৱতাৰ বেলেগ বেলেগ কাষত নিহুত আছিল।

আজি সেই মন্দির আৰু মন্দিৰৰ সেই দেৱতাৰ সেই পয়োভব নাই—আছে তাৰ স্থিতি। সেই স্থিতি কৰুণ নে ভবিষ্যৎ আশাবাহী প্ৰেৰণাদায়ক? ভক্তিয়ে স্বামীজীয়ে মন্দিৰ-দেৱতা সদাশিৱক প্ৰণাম কৰিলে।

পোৰ বন্দৰ বা হুদাশাপুৰীত স্বামীজী প্ৰায় ৮১২ মাহ মান আছিল। তাতে বজাৰ আঁতৰি হৈয়েই আছিল। যেই বজাৰ বাজুসভাত এজন বিদগ্ধ পণ্ডিত বেদৰ অনুষাং কাৰ্য্যাত লিপ্ত আছিল। স্বামীজীৰ লগত পৰিচয় হল তেখেতৰ অগাধ পাণ্ডিত্য দেখি সহায় প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। অতি আনন্দৰে স্বামীজী সন্মত হল। ইয়াৰ দ্বাৰা উভয় পক্ষৰে যে উপকাৰ হ'ব সি অনিবাধ্য। ইয়াত থকা কালতে স্বামী ত্ৰিগুণাতীতৰ লগত স্বামীজীৰ দেখা সাক্ষাৎ হয়। কেদিনমান লগত ৰাখি সকলো গুৰু-ভক্তৰ পবন-বাতৰি লৈ আকৌ পঠাই দিলে। লগত থাকিবলৈ স্বামীজীয়ে অস্বমতি নিদিলে।

বাক সভা পণ্ডিতজনে স্বামীজীৰ লোকোত্তৰ গুণ সমূহ দেখি এদিন আন কথাৰ লগতে কলে “স্বামীজী মোৰ হলে লুচু অভিমত আপুনি পাশ্চাত্য দেশলৈ যাব লাগে। তাত আমাৰ দেশৰ ধৰ্ম্মৰ মহিমা প্ৰকাশ কৰিব লাগে। আমাৰ দেশৰ মানুহে আপোনাৰ মোল কি বুজিব? তাত আমাৰ ধৰ্ম্মমত প্ৰতিষ্ঠিত হলেই দেখিব আমাৰ দেশৰ অৱস্থা সলনি হৈ যাব। “পণ্ডিতজীৱ” এনে উৎসাহজনক কথা শুনি স্বামীজীয়ে কলে “পণ্ডিতজী, যদি তেনে অতিশয় ঈশ্বৰৰ থাকে হবও পাৰে। দৃষ্টান্তে পণ্ডিতজীৰ কথাই স্বামীজীৰ মনত এটা নতুন অৰ্থ পতীৰ বেধাপাত কৰিলে। এতিয়াৰ পৰা স্বামীজীৰ চিন্তা হল জবতৰ আধ্যাত্মিক উন্নতি কেনেকৈ হ'ব পাৰে? সোমবাৰৰ মন্দিৰ চাই স্বামীজী

স্বামী মন্দির চাবলৈ গল। ইও ঐতিহ্য ভৱজপত পৰিণত হৈছে। এই উভয় মন্দিৰেই সাগৰৰ পাৰতে। তিনিখন নদীৰ সঙ্গমস্থলত সোমনাথৰ মন্দিৰ। এই ত্ৰিবেণীত স্নান কৰি সাগৰৰ পাৰত ফুৰিবলৈ যাওঁতে আকৌ ভূজৰাজৰ লগত দেখা হল। বজাই আকৌ স্বামীজীক নিগম্ভণ জনোৱাত কলে "মহাৰাজ, মই সম্প্ৰতি মহৎ উদ্দেশ্য আগত লৈ প্ৰব্ৰজ্য। গ্ৰহণ কৰিছো। সম্প্ৰতি বামেগৰধাৰ দৰ্শন মোৰ অন্যতম প্ৰধান কাম। যি হওক, জীৱনত যদি কেতিয়াবা আজৰি পাওঁ তেন্তে নিশ্চয় আপোনাৰ লগত আকৌ কিছু দিন থাকিমহি।

ইয়াৰ পিচত স্বামীজী দ্বাৰকাগমলৈ গল। এই দ্বাৰকা এদিন যদুবংশৰ ৰাজধানী আছিল আৰু পয়োভৰত ভাৰত কম্পান আছিল। সেই দ্বাৰকা আজি সাগৰৰ তলত। স্বামীজীয়ে ইয়াত আকৌ সন্ন্যাসীৰ দৰে স্বাধীন জীৱন যাপন কৰিবলৈ ধৰিলে। ক্ৰীমৎ শঙ্কৰাচাৰ্য্য প্ৰতিষ্ঠিত সাবদা মঠৰ মোহান্তজীয়ে আদৰ কৰি স্বামীজীক থাকিবলৈ এটি কোঠা নিৰ্দ্ধিষ্ট কৰি দিছিল। ইয়াত কিছুদিন বিপ্ৰায় কৰি স্বামীজী মাগুবীলৈ আহে। ইয়াতে আকৌ স্বামী অখণ্ডানন্দৰ লগত দেখা হয়। ৮১২ দিন উভয়ে একেলগে থকাৰ পিচত অখণ্ডানন্দক "বিদায় দিলে। তাৰপৰা স্বামীজী পলিটানালৈ আহিল। তাৰ অন্তৰ্গত শত্ৰুজয়ত জৈন মন্দিৰ দৰ্শন কৰিলে। ইয়াৰ দৃষ্ট অতি মনোৰম। পৰ্বতৰ ওপৰত উঠি চালে একালে বিস্তীৰ্ণ সমতল ভূমি, আনফালে সমুদ্ৰৰ গগনস্পৰ্শী জলধি, পিচকালে গিৰিমালা! তাৰ পৰা বৰোদা ৰাজ্যলৈ আহিল আৰু স্বামীজীয়ে গাইকোদৰৰ লগত সাক্ষাৎ কৰিলে। গাইকোদৰৰ স্বদেশপ্ৰীতিৰ নিৰ্ধৰ্মন পাই স্বামীজী অতিশয় সন্তুষ্ট হৈছিল।

বৰোদাৰ পৰা স্বামীজী বখাজাৰতৰ খাজোৱা ৰাজ্যলৈ আহিল।

ইয়াত এখন বঙালী উকীলৰ ঘৰত আশ্রয় ললে। তেখেতৰ যোগেই গোটেই চহৰৰ মানুহৰ ভিতৰত প্ৰচাৰ কৰিবলৈ স্বামীজীয়ে সুবিধা পালে। ইয়াতেই স্বামীজীয়ে প্ৰকাশ্যে নিজৰ মনৰ কথা প্ৰকাশ কৰি কলে “কোনোৱে সহায় কৰিলে মই আগন্তুক চিকাৰো ধৰ্ম মহাসভাত যোগ দিবলৈ যাব পাৰোঁ।” এই কথাতে ইয়াৰ পৰা যাবৰ সময়ত উকীল গৃহস্থজনে বোকাইত থকা তেওঁৰ ডায়েকলৈ চিঠি দিলে আৰু যাতে বিলাতকেৰত বাৰিটাব বন্ধ এজনৰ লগত স্বামীজীক দেখা কৰাই সমুদ্ৰ যাত্ৰাৰ বিষয়ে সকলো আনিব পাৰে তাৰ মিহা কৰি দিয়ে। জনা যায় ডায়েকে সেই মতে স্বামীজীক যথাসাধ্য সহায় কৰিছিল আৰু সেই বেৰিটাবজনৰ পৰাও উপদেশ আৰু সন্ধান লৈছিল।

ইং ১৮৯২ চনৰ জুলাই মাহত স্বামীজী বোকাই নগৰ পালেহি। কেদিনমান মাথোন তাত থাকি স্বামীজী আহিল পুনালৈ। বাটত বেলেতে লোকমান্য তিলক মহাৰাজৰ লগত সাক্ষাৎ হয় আৰু একেখন গাড়ীতে পুণালৈ আহে। স্বামীজীৰ পাণ্ডিত্য দেখি তিলক মহাৰাজ আনন্দিত হৈছিল। তেখেতৰ ঘৰতে স্বামীজীক কেইবাদিনো ৰাখিছিল আৰু নানা বিষয়ে উক্তৰে ভিতৰত আলোচনা চলিছিল।

স্বামীজী ইয়াৰ পৰা আহিল বেলগাওঁলৈ। ইয়াত স্বামীজী ডাৰ সবভিভিনাল কৰ্কেট অফিচৰ বাবু হৰিশ্চন্দ্ৰ মিত্ৰৰ ঘৰত ২ দিন আছিল। অন্যান্য ঠাইৰ দৰে ইয়াতো যথেষ্ট লোক সমাগম হৈছিল আৰু স্বামীজীয়ে সকলো প্ৰশংসাবীৰে মানান জটিল বিষয়ৰ জ্ঞানৰ শীৰ্ষাংসাজনক উক্তৰ দি সন্তুষ্ট কৰিব পাৰিছিল। হৰিশ্চন্দ্ৰ বাবু আধুনিক শিক্ষিত লোক—আন হে নোলাগে মহানগৰ

গুণবর্তো বিবক্ত ভাবে—সন্ন্যাসীসকল সমাজৰ পক্ষে বোজা স্বৰূপ।
 তেওঁহিলোকে সমাজৰ কি উপকাৰ কৰিব পাৰে? অথচ সেই বৃহৎ
 সম্প্ৰদায় সমাজেই পুহিব লগাত পৰিছে। স্বামীজীৰ সক্ত পৰি
 সেই হৰিপদ বাবু এনে হল যে বহুতো সাধ্য-সাধনাৰ পিচত
 সপৰিধাবে স্বামীজীৰ শিষ্য হল।

হৰিপদ বাবুৰ লগত স্বামীজীৰ বহুতো বিষয়ে আলোচনা
 ১ ছিল। উক্ত দার্শনিক তত্ত্বপূৰ্ণ আলোচনা বিলাকৰ আভাস
 [বেনে Time space. মাত্ৰা আৰু Absolute Truth. Infinity]
 নিৰ্দেশও দুই এটি কথাৰ আভাস ইয়াত দিয়েই কান্ধ হলে।

এদিন ৰাত্ৰি কাকতত পঢ়ি স্বামীজীয়ে জানিলে কলিকতাত
 এজন মানুহ খাবলৈ নাপাই মৰিল। এই ৰাত্ৰি পঢ়ি স্বামীজী
 অতিশয় দুঃখিত হল আৰু আক্ষেপ কৰি কলে “এই দৰেই দেশ
 উছন যাব দেখিছোঁ।” এই কথাৰ কৰ্ণতে স্বামীজীৰ মাত
 দোকাদোকি হৈ ওলাইছিল। হৰিপদ বাবুয়ে সুধিলে “কিয়নো
 আপুনি এনে কথাৰ কলে?” স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে “আমাৰ
 দেশত ভিখাৰীক চাউল এমুঠি দিয়াৰ নিয়ম চিৰকাল আছিল।
 সেই দেশত তাতোকৈ কলিকতা হেন চহৰত খাবলৈ নাপাই মানুহ
 মৰাৰ খবৰ ওলালে সি কিহৰ সূচনা কৰে সহজে বুজিব পাৰি।
 আগৰ কালত দুডিকৰ বাহিৰে এনেৰে অনাহাৰত মৰা কথা কতো
 পোৱা নাযায়।” হৰিপদ বাবু ইংৰাজী শিক্ষিত। তেখেতৰো
 থাকণাৰে ভিখাৰীক সহায় কৰাটো অপৰাধ মাথোন। সেই কালৰে
 তেখেতে কলে “স্বামীজী, ভিখাৰীক বৎসায়ান্য যি দিয়া হয় সেইটো
 যোৰ জনেৰে অৰ্থৰ অসম্ভাবহাৰ কথা হয় মাথোন। যোৰ যোখেৰে
 ইয়াৰ পৰা ভিখাৰীৰ উপকাৰতকৈ অপকাৰ হয় বেছি; কান্ধ

খুজিলেই পইচা পালে সিইত্তে মন ভাং খাই অধঃপাতেহে যায়। লাভব ভিতরত দাঁড়াই মিছাতে অলপ খবচ বাড়িল।” এই কথাত স্বামীজীয়ে কলে “যেব মতে পারিলে ভিখারীক যি হলেনও অলপ দিয়া উচিত। দাতাই দিব স্বাধোন ছুটা বা এটা পইচা। সেই পইচাটো ভিখারীটোয়ে নি কিহত খবচ কবিলে বা নকবিলে ইমান খবব বাখিববেই বা কি প্রয়োজন? সঁচাকৈয়ে সকলো ভিখারীয়েই ছুট প্রকৃতিব নহয়, যাব যথার্থতে অভাব থাকে সি ঙ্গা নাপালে নিশ্চয় চুব কবিলেই বাধ্য হয়। ইতার পৰা সমাজব ক্ষতি বৰং বেছিহে হয়। মন-ভাং খালে যাহুহব নিজব লোকচান। যি হওক, আমাব দেশত সকলো ভিখারীয়েই ঈশ্বর নামত হে ভিক্ষা কবে আক দাতাই দিওঁতেও নারায়ণ জ্ঞান কবিলে ভিক্ষা দিব লাগে। কনিত্তার্থত দাতা গ্রহীতাতকৈ বেচি লাভবান নহল নে?

আন এদিন হবিষদ বাবুয়ে স্বামীজীক হুখিলে “স্বামীজী, ঈশ্বর যমায় আক ন্যায়বান একে সময়তে কেনেকৈ হব পারে?” হবিষদ বাবুয়ে জাবিছিল এনে তটিল প্রশ্নব বীয়াংসা সহজে কবিল নোহাবিব। কিন্তু কি আচৰিত প্রশ্নটো সোধাব লগে লগে স্বামীজীয়ে কলে “হুখি বিজ্ঞান শাস্ত্র যথেষ্ট পঢ়িছা। তাত লক্ষ্য কবিছা নে যে প্রত্যেক জড় পদার্থত ছুটা বিপরীত শক্তিয়ে সন্নিবিষ্ট (action) কবি থাকে যেন centripetal force centrifugal force, বিজুলী পদ্ধতিত Positive and negative current যদি জড় পদার্থতে বিপরীত ছুটা শক্তি থকা সত্ত্বেও ঈশ্বরত সো কিয় নি সম্ভব নহব!

সত্য নিরন্তর (Absolute) সত্য নহয়নে কি প্রশ্ন উত্থত স্বামী-

জীয়ে কলে আমি যি বিষয়ে বিহকেই সঁচা বুলি জানিছোঁ বা আগলৈ সঁচা বুলি জানিম সকলোবোৰেই আপেক্ষিক সত্য। নিবন্ধৰ সত্যৰ ধাৰণা সীমাবদ্ধ মানব বুদ্ধিৰ আগেচৰ। এতেকে সত্য নিষ্পত্ত্ব হলেও বেলেগ বেলেগ মন-বুদ্ধিৰ ওচৰত বেলেগ বেলেগ আকাৰে প্ৰকাশিত হয়। সত্যৰ এই বিভিন্ন বিকাশ সেই পৰম সত্যকে অবলম্বন কৰি হোৱা কাৰণে একে শ্ৰেণীভুক্ত। যেনে একে সূৰ্য্যৰে ছবৰ বা ওচৰৰ পৰা যদি বেলেগঠক ফটো তোলা হয় তেনে- হলে দেখা যাব যেন প্ৰত্যেকটো ছবিৰেই একোটা বেলেগ সূৰ্য্যৰ। সেইদৰে আপেক্ষিক সত্যবিলাকো নিত্য সত্যৰ লগত সেই দৰেই অবস্থান কৰে। প্ৰত্যেক ধৰ্ম্মও সেই কাৰণেই নিত্য সত্যৰ আভাস বুলি সত্য।

মাত্ৰহে সদায় নিজৰ মত বজায় ৰাখিবলৈ স্বেচ্ছ কৰে। ধৰ্ম্মমতৰ বিষয়ে এইটো বিশেষকৈ খাটে। এই বিষয়ে স্বামীজীয়ে এটি সুন্দৰ গল্প সদায় কৈছিল। গল্পটো এই :—

কোনো এখন দেশত এজন বজা আছিল। আন দেশৰ বজা এজনে সেই ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰিবলৈ অহাৰ সন্ধান পাই বজাই মন্ত্ৰীসভা আহ্বান কৰিলে আৰু কি উপায়েনো ৰাজ্য ৰক্ষা কৰিব পাৰি সেই বিষয়ে সকলোৰে উপদেশ বিচাৰিলে। ৰজাৰ কথা শুনি ইঞ্জিনিয়াৰে কলে, “আমাৰ ৰাজ্যৰ চাৰিওফালে হঠক এটা খাল খান্দিব লাগে আৰু চাৰিও কাষেই খালৰ কাষেদি আঁটিৰ দেওয়াল নিৰ্মাণ কৰিব লাগিব।” কাঠবিহুৱিয়ে কলে “সেইটো ভালই হ’ব সঁচা কিন্তু কাঠৰ দেওয়াল দিলে সহজে আৰু সস্তাতে তৈয়াৰ হ’লহেঁতেন।” কৰ্মকাৰে কলে “কাঠজকৈ ছালৰ বেৰা দিলে বেছি মজবুট হ’ব।” কৰ্মকাৰে কলে “জয়বানো আৰু

কিমান যত্নবৃত্ত হব, ভাতোঠক লোহাব হজেই ভাল, কাৰণ ভেটিয়া হলে টোপৰ 'ভুলী আহিও বিক্ৰিৰ বা ভাৰিৰ নোহাবিৰ।" উকীল-মোক্তাবসকলে কলে "এইবোৰ একো কৰিব নাগানে। শৰুপক আহিলে আমি যুক্তিৰে বুজাই দিম যে এনেভাবে আমাৰ দেশ আক্ৰমণ কৰিবৰ আৰু গাৰ বলেৰে পৰৰ সম্পত্তি লবৰ কোনো অধিকাৰ ভেঙিলাকৰ নাই। এইটো সম্পূৰ্ণ অন্যায় আৰু আইন-বিকল্প কাৰ।" পুৰোহিত মহাপুৰুষ কলে "তোমালোক সকলোৰেই প্ৰলাপৰ দৰেহে কথা কৈছা। দেৱতাৰ সন্মুখত ইহা আচল কথা হ'ব লাগে। দেৱতা সৰ্ব্বটো নহলে বাখে কোনে? এতেকে মহাবাজ, বাগ-বজ্জ, হোম, তুলসী দিয়া পাতক দেখিব কোনেও আপোনাৰ প্ৰজাৰ চুলিভালিও হানি কৰিব নোহাবিৰ। এই দৰে ৰাজ্যৰূপৰ পৰিবৰ্ত্তে সকলোৰেই নিজ নিজ মত বুজায় ৰাখিবৰ কাৰণে গোলমাল আৰু তৰ্ক কৰি বেহত নিজৰ ভিতৰতে কাজিয়া লগানে। স্বামীজীয়ে কলে "অধিকাংশ মানুহেই এই ধৰণৰ। 'মই যেনে বুজো আন কোনেও তেনেকৈ নুবুজে' এই ভাবটো প্ৰায় সকলোৰে মাজত দেখিবলৈ পোৱা যায়।"

হৰিপদ বাবুয়ে বি অকিচত কাম কৰে সেই অকিচৰ বৰ চাহাবৰ বিক্ৰেৰে বহুতো আপত্তিজনক কথা কৈ সদায় আক্ষেপ কৰে, আৰু চাকৰিৰ লোভ সামৰিব নোহাবি মিছাতে ধৰকবাই থাকে। স্বামীজীয়ে এতিয়া বনিষ্ঠতা হোৱাত ভেঙক বং কৰি কলে "মিছা কথাত এনেইক নিম্নৰ বনতে কৰাৰ কথা অতি বেয়া কথা। ইয়াত বৰ অনিষ্ট বহুত হয়। যদি জাৰা যে চাকৰিৰ বাহিৰে জোয়াৰ পতি নাই তেন্তে দোষ আনক নিদি নিজক দোষ দিয়া। জানিবা আপোন ভালেই জগত ভাল। আমি নিজে

যেনে বাহিবতো ঠিক তেনেই দেখে।। আজিৰ পৰা আনৰ
বেয়া দেখা অভ্যাগম এৰা। দেখিবা তোমাৰ ওপৰতো আন মানুহৰ
আগৰ 'ভাব ক্ৰমে ক্ৰমে বেলেগ হৈ যাব ধৰিছে। আমাৰ
ভিতৰৰ ছবিকে বাহিবৰ ভগতত প্ৰকাশমান দেখিবলৈ পাওঁ।।”

এইদৰে নানা প্ৰকাৰ উপদেশ আৰু উচ্চত্বাপূৰ্ণ আলোচনা
আদিৰ দ্বাৰা সকলোৰে জ্ঞান আকৰ্ষণ কৰি ইয়াৰ পৰা স্বামীজী
বেজালোৰলৈ আহিল। মহীশূৰ বজাৰ দেওয়ান বাহাদুৰলৈ হৰিপদ
বাৰুয়ে এখন পৰিচয় পত্ৰ দিছিল। সেই মতে দেওয়ান বাহাদুৰৰ
ঘৰতে অতিথি হৈ থাকিল। দেওয়ানজী অতিশয় জ্ঞানী মানুহ
আছিল। স্বামীজীক সহজে চিনিব পাবিলে। ইমান কম বয়সতে
ইমান জটিল সংস্কৃত গ্ৰন্থ বিলাক, বেদ, বেদান্ত, ষড়দৰ্শন প্ৰভৃতি
অকল পাঠেই নহয় তাক সম্পূৰ্ণ আয়ত্তলৈ আনিবৰ কৰ্মতা
কিমান অপৰিসীম! আন আন ধৰ্ম সৰ্ব্বভেদে সমানে তত্ত্ববিদ!
আন ফালে হু গায়ক আৰু সঙ্গীতজ্ঞ। বাজসভাৰ অন্যতম ধৰ্ম-
জ্ঞাপণ মূল্যমান সদস্যই এখেতৰ ঘৰলৈকে আহি স্বামীজীৰ
পৰা কোবাপৰ কোনো কোনো কঠিন বিষয়ৰ অৰ্থ শিকল কৰি
এনে বিচাৰ পৰামৰ্শ তীক্ষ্ণ বুদ্ধি দেখি আচৰিত হৈছিল। দেওয়ান-
জীৰ মুঠতে ধাবণা হল—স্বামীজী এজন অনন্যসাধারণ লোক।

তেখেতে ভাবিলে এনে এজন পুৰুষক জ্ঞানপিপাসু মহাবীজক
দৰ্শন কৰালে অতিশয় আনন্দিত হব এই ভাবি স্বামীজীক মহাবাজৰ
ওচৰলৈ লৈ গল। তেখেতৰ বাজসভাসুত গঠন, অসামান্য ব্যৱহাৰ,
হুই চাৰিটি কথাতে জ্ঞানৰ পৰিচয় পাই মহাবাজ অতিশয় ক্লিষ্ট
হল আৰু কিছুদিন বাজগ্ৰামতে থাকিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে।
স্বামীজী সন্মত হল।

বাজগ্ৰামতে অতিথি হৈ থকা কালতে গ্ৰামদৰ্শন কৰিবলৈ

যবত এখন পণ্ডিত সভা বহিছিন্ন। সভাপতি আছিল প্রধান বাজ কংগ্ৰেচাবী এজন। সভালৈ স্বামীজীকো নিমন্ত্রণ জনালে। যথাসময়ত সভাত পণ্ডিতসকলে বেদান্ত প্রকৃতি দর্শন শাস্ত্র সম্বন্ধে নানা তর্ক যুক্তি কবি বিচাৰত প্রবৃত্ত হল কিন্তু শেষ সিদ্ধান্ত করা দুঃসাধ্য হৈ উঠিল। প্রত্যেকেই নিজ নিজ দৃষ্টান্ত প্রাধান্য এৰি দিব নোখোজে। এনেতে সভাস্থ সকলোৱে স্বামীজীক যোগ দিবলৈ আহ্বান জনালে। স্বামীজীয়ে সেই অল্পবোধ যন্তে থিয় দি পুৰি-পাৰি কৰা এৰি দি নিজৰ প্রাণৰ ভাৱে অনবদ্য প্রাচ্য-পাশ্চাত্য উভয় দেশৰ দর্শন শাস্ত্র সম্বন্ধে প্রকৃতিপ্ৰায় বিষয় অতি সহজ সকল ভাৱে লক্ষ্য বস্তু অৰ্হন্তব্য প্রকৃতি কৰিলে আৰু দেখুৱালে ইয়াতেই ভিত্তি কৰি জনতৰ বাবতীয় ধৰ্মই জন্ম লাভ কৰিলে। তেখেতৰ কথাত চিন্তাৰ বৌদ্ধিকতা আৰু দৃষ্টি-ভৰী বহনতা, তৎকালত নতুন আলোকপাত দেখি সকলো পণ্ডিত স্তম্ভিত হল। সকলোৱে প্রাণে প্রাণে অৰ্হন্ত কৰিলে, 'জ্ঞান' অকল নিজে জানিবলৈকে যাখোন আৰ্জন কৰাব সাৰ্থকতা নাই, তাৰ দ্বাৰা মহাজন্মোৰ বহন প্রয়োজনীয়তা আছে আৰু সাৰ্থকতাও তাতেই। দর্শন শাস্ত্র অকল দ্বাক্য বা ভাবৰ সমষ্টিয়েই নহয় প্রকৃততে সি প্রাণৰ বস্তু।

ইয়াতেই এজন অগ্ৰিমা দেশৰ সৰ্বীতৰ লগত স্বামীজীৰ আলাপ হয়। সেই আলাপত স্বামীজীয়ে প্রাচ্য আৰু পাশ্চাত্য উভয় দেশীয় সৰ্বীতৰ বিক্ষৰ যেনে গভীৰ জ্ঞানৰ পৰিচয় দিলে যেদি তেখেত আচৰিত হল। সৰ্বীতৰ মূল লক্ষ্য যে "অনন্দ" লাভ, সেই বিষয়ে উভয়েই একমত হব পাৰিলে।

এদিন প্রধান অধ্যাপক সাক্ষাতত মহাবাহু স্বামীজীক হৃদিয়ে "স্বামীজী মোৰ পৰা আপোনাৰ কি উপকাৰ হব পাৰে?" স্বামীজীয়ে

উত্তর কবিলে “মহাবাহু, মই সন্ন্যাসী। মোর নিজস্ব বুলি একো নাই। ভাবতেই মোর সকলো লক্ষ্য আক উদ্দেশ্য। ইন্সানি উন্নতি বিধান কবিলৈকে মই আগ্রহান্বিত। ইন্সানি লাগে উপযুক্ত কৃষি, শিল্প, বৈজ্ঞানিক বিষয়ক শিক্ষা আৰু ধৰ্ম বিষয়ত সংস্কাৰ। ভাৰতৰ শ্ৰেষ্ঠ সম্পদ আধ্যাত্মিক জ্ঞান পাশ্চাত্য দেশত বিতৰণ কৰি তাৰ বিনিয়মত আমি পাব লাগিব কৰ্মজীৱন। বৰ্তমান তামসভাবত আচ্ছন্ন, মূৰ্খ, দৰিদ্ৰ, নিপীড়িত জনগণৰ উন্নতি বিধান কবিলৈ উপযুক্ত ব্যৱস্থা কৰিব লাগিব। সেইটোকে সম্ভৱ কবিলৈ দুয়ো ভূ-খণ্ডৰ মাজত যোগা-যোগ বন্ধা কবিলৈ হলে উত্তমৰে মাজত আদান প্ৰদান চলিব লাগিব। মই ভাবোঁ। এই অৰ্থে আমেৰিকাত বহিব লগা চিকাগো ধৰ্মসভালৈ গৈ আমাৰ ধৰ্মৰ প্ৰকৃত ৰূপ বিৱৰণ কৰি জনতত ইন্সানি মহিমা প্ৰকাশ কৰোঁ। আৰু তাৰ পৰা কাৰ্মশক্তিৰ প্ৰেৰণা আনি এই মৃতপ্ৰায় দেশত প্ৰাণৰ সকাৰ কৰোঁ। মহাবাহু, আপোনালোকৰ ৰাজকাৰ্য্য পৰিচালনা কৰোঁতেও এই লক্ষ লক্ষ দৰিদ্ৰ প্ৰজাৰ কল্যাণৰ ফালেই লক্ষ্য ৰাখি চলিব লাগে। নিজ ভোগ-বিলাসত মত্ত থাকি কৰ্তব্যত অহেলা কৰিলে দেশমাতৃকাৰ ওচৰত অপৰাধী নহবনে?” এইদৰে স্বামীজীয়ে জনত ভাষাৰে নিজৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য বৰ্ণনা কৰাত মহাৰাজে তেখেতৰ ৰাষ্ট্ৰিতা দেখি স্তম্ভিত হল। স্বামীজীৰ চিকাগো ধৰ্মমহাসভাত যোগ দিবলৈ যিমান খৰচ সকলো-বিনি বহন কবিলৈ পাত লগে। কিন্তু কিয় কৰ নোৱাৰোঁ, সম্ভৱতঃ তেতিয়াও সঠিক নোহোৱাৰ কাৰণেই তাক গ্ৰহণ কবিলৈ ইচ্ছা নকৰিলে। কলে, যেতিয়া প্ৰয়োজন হব, মহাবাহুৰ জনায় আৰু মহাবাহুৰ ইচ্ছাৰেই তেতিয়া যি হয় দিব পাৰিব। এই মহীশূৰ ৰাজ্যৰ পৰা বিদায়ৰ পূৰ্বকণত স্বামীজীক

মহাবাজে দুটি অভিবোধ অনালে—প্রথম মূল্যবান কিছু উপহাস গ্রহণ কবির সাগে দ্বিতীয়তে স্বামীজীর স্বমধুর সঙ্কীৰ্ত্তন এখনি বেকৰ্ড কৰাবলৈ অভিমতি দিব লাগে। স্বামীজীয়ে দ্বিতীয়টো অভিবোধ বক্ষা কৰি গানব এখন বেকৰ্ড তুলিবলৈ দিলে। সেই বেকৰ্ড এতিয়াও আছে, কিন্তু শব্দোচ্চারণ অস্পষ্ট হৈছে। প্রথমটোত উত্তৰ দিলে, মহাবাজ, আপোনাৰ মূল্যবান উপহাস নি মই ধৰ্ম ক'ত? তাক বক্ষা কৰিম কেনেকৈ? সন্ন্যাসীৰ সেই স্বৰ্ণিমা আছে জানো? বাক নিতান্ত আপোনাৰ অভিবোধত মোক এটি নিত্য ব্যৱহাৰ হোকা দিব পাৰে। সেই বস্ত্ৰে চন্দন কাঠৰ এটা উৎকৃষ্ট হোকা তৈয়াৰ কৰাই দিছিল। বহুদিনলৈকে সেই হোকাটি স্বামীজীয়ে ব্যৱহাৰ কৰিছিল কিন্তু এজন বান্ধনী মাতৃহৰ সেই হোকাটোলৈ আগ্ৰহ যেন দেখি ততালিকে দি দিলে। সন্ন্যাসীজীৱনত কোনো বস্তুৰ প্রতি কোনো অৱস্থাতে মোহ থাকিব নোৱাৰে। মহাবাজৰ প্ৰিয় উপহাস সন্ন্যাসীৰ গুৰুত পবিত্ৰ হলেও লোভনীয় নহয়।

কোচিনলৈকে দ্বিতীয় জেণীৰ বেলৰ টিকট কাটি ভৰাকান্ত কলুয়ে স্বামীজীক বিনায় দিলে। তাত মাথোন কেদিনমান থাকিয়েই মালাবাবৰ অন্তৰ্গত ত্ৰিবাৰুৰ বাজালৈ আহিল। ইয়াৰ ঐতিহাসিক শোভা চিত্ৰবৎ বৰণীয় আছিল। স্বামীজীয়ে এই শোভা দেখি অতিশয় পুলকিত হল আৰু বাধ্যননী ত্ৰিবাৰুৰত এজন প্ৰফেক্টৰৰ দৰে আতিথ্য গ্ৰহণ কৰিলে। ইয়াত স্বামীজীৰ সকলো বিষয়ে অলৌকিক কমতা দেখি সকলো আকৃষ্ট আৰু মুগ্ধ হল। একে সময়তে নানা জনৰ নানা বিষয়ে প্ৰশ্নৰ বৰষাৰ উত্তৰ দি সকলোকে সন্তুষ্ট কৰা কৰ কৰা নে? স্বামীজীয়ে স্পেন্সৰ হক, কালিদাস হক, সেন্সপীৰ হক, জাৰ্ভাইনৰ কিৰ্ভনৰ

হওক, ইহুদীসকলৰ ইতিহাস হওক, আৰ্যাসভ্যতাৰ উৎপত্তি আৰু
ক্ৰমবিকাশৰ কথাই হওক, কিম্বা বেদ-বেদান্ত, মচলমান বা
খ্ৰীষ্টান ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ প্ৰশ্নয়ে হওক কোনো কথাতে পশ্চাৎপদ নহৈ
অনৰ্গল উত্তৰ দি যাব পাৰে। অকল সেয়ে নহয় তাত আধুনিক
আলোকপাত কৰি সকলোৰে মনত ডাঠক স্মৃতি দিব পৰা
ক্ষমতা অতুলনীয়। তাতে আনৌ তেখেতৰ দুখৰ সৰলতা আৰু
মহত্ব, তেখেতৰ নিঃশুল হৃদয়, তপস্যাপূত জীবন, উদাৰ বুদ্ধি
সৰ্বভূততে সহায়ভূতি সম্পন্ন অন্তঃকৰণ আদি গুণে তাতে ভেটিতি
চৰাইছিল।

ইয়ালৈ আহিও খ্যাতনামা পদ্ধতিপ্ৰতিষ্ঠা লোকসকলৰ লগত
ভাৰতীয় জাতিসকলৰ মাজত বহুবিধ প্ৰায়াজনীৰ সংস্কাৰ আৰু
পদ্ধতি জাতিবিলাকৰ উদ্ধাৰৰ বিষয়েই আলোচনা কৰিছিল।
যিয়েই এখেতৰ সম্পৰ্শলৈ আহিছিল সকলোৱেই ভাবিছিল এখেত
কিমান মহৎ, কিমান উদাৰ, কিমান জানী! ইয়াত তেখেতে
বামহুক পৰমহংসদেৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল আৰু যেতিয়া
জানিলে যে অগ্ন্যবিধাত কেশবসেন প্ৰমুখ লোকসকলেও পৰম-
হংসদেৱৰ প্ৰভাৱত প্ৰভাবান্বিত হৈছিল তেতিয়া সকলো আশ্চৰ্য
হৈছিল।

প্ৰত্যেকৰৰ খবৰ, তাৰ স্ফাট, সত্যত যিবোৰ বিষয় স্বামীজীয়ে
আলাচ কৰিছিল সকলোবোৰে বিস্তৃত বিৱৰণ দিয়া সক্ষম নহয়।
ইয়াত যোগেন স্বামীজীৰ দুটা বিষয়ত তেখেতৰ যত্নান্বিত লিপিবদ্ধ
কৰা হল।

এদিন আশ্বিন আৰু নিৰামিষ ভোজনৰ উপদেশিতা সৰ্বত্ৰ
ভৰি উঠিছিল। বোম্বা বাহুল্য দাখিণাত আদিৰ আহাৰ উচ্চ

বর্ষ হিন্দুৰ মাজত নিষিদ্ধ। 'অহিংসা' ভাৱৰ পৰাই নিৰামিষ আচাৰৰ উপযোগিতাৰ কথা আলচ কৰাত স্বামীজীয়ে কলে—বেদত পৰ্য্যন্ত আমিষ আচাৰৰ উল্লেখ দেখা যায়। পৌৰাণিক যুগতো বজ্জত পত্ৰখৰ প্ৰথা প্ৰচলিত দেখা যায়। মধুপৰ্কৰ কাৰণে পত্ৰখৰ প্ৰচলিত নিষিদ্ধ আছিল। অৱশ্যে বৌদ্ধযুগৰ পিচৰ পৰাই নিৰামিষ আচাৰৰ প্ৰশংসা প্ৰচাৰিত হৈছে। হিন্দু শাস্ত্ৰতো আমিষতকৈ নিৰামিষ আচাৰৰ প্ৰশংসা যথেষ্ট আছে কিন্তু কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত কেনেকৈ পালন কৰা হৈছে সেইটো ভাবিব লগা কথা, আৰু এইটো কথাও ঠিক যে আমিষ ভোজন প্ৰথাৰ অনাদৰ হোৱাৰ লগে লগে আমাৰ দেশৰ মানুহবিলাকৰ শক্তি সামৰ্থ্য ক্ৰমে হীন হৈ আহিবলৈ ধৰিলে আৰু জাতীয় অবনতি ক্ৰমে গুৰুতৰ আকাৰ ধাৰণ কৰিছে। সন্নিৱিষ্ট হিন্দুৰাজ্য, হিন্দুজাতিৰ অধঃপতনৰ মূল কাৰণৰ ভিতৰত আমিষ ভক্ষণ প্ৰথাৰ বিলোপেই এটা প্ৰধান।

বিভীষতে এদিন প্ৰকেচৰে হুখিলে, "স্বামীজী আপুনি সন্মত বাজা সম্বন্ধে কি বিবেচনা কৰে, শাস্ত্ৰবিচাৰ মতে দেখা যায় নিষিদ্ধ।" স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে "যি সকলে পুৰণি আচাৰ-বিচাৰ মানি চলিব খোজে তাত আপত্তি কৰিবৰ একো নাই। কিন্তু যি সকল হিন্দুৰে কোনো মহৎ উদ্দেশ্য সাধনৰ নিমিত্তে সেই নিষিদ্ধ পালন কৰিব নোৱাৰে তেওঁবিলাককো বিন কৰিবৰ কোনো সম্ভৱ কাৰণ দেখা নাযায়। বেদান্ত প্ৰচাৰৰ বাবে পাক্ষাত্য ভগৱত সামাজিক ব্যৱস্থাৰ উন্নতি কৰা এয়োজন। সেই অৰ্থে যি হলে সন্মত বাজা কৰা যোৰ বুলি ভবা নাই।"

আকৌ এদিন স্বামীজীক কলে "আপুনি এখন স্বাক্ষৰিত সন্মত বক্তৃতা দিব লাগে।" স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে "বক্তৃতা দিয়া অজ্ঞান যোৰ নাই। কিজানি সন্মত হৈ পৰিব লাগিব। নাসন্মত

দ্বিতীয়—প্রশ্নোত্তর ভাবেই কোনো বিষয়ৰ আলচ কৰা ভাল হ'ব। ইয়াৰ উত্তৰত প্ৰক্ষেপাৰে কলে “আপুনি দেখোন চিকাগো ধৰ্ম মহাসভালৈ হিন্দুধৰ্মৰ প্ৰতিনিধি ৰূপে মহীশূৰৰ মহাবাজৰ অনুৰোধত যাবলৈ ওলাইছে বুলি শুনিছোঁ ? তালৈ নো কেনেকৈ সাহ কৰিছে ?” স্বামীজীয়ে কলে “যদি সৰ্বশক্তিমান পৰমেশ্বৰৰ ইচ্ছা হয় যে মই তেওঁৰ কাৰ্যসাধনত নিঃশিতমাত্ৰ হ'ব লাগিব আৰু তেওঁৰ বাণী জগতত মোৰ মুখে ঘোষিত হ'ব লগা থাকে তেন্তে নিশ্চয় তেওঁ হেনে শক্তিও মোক দিব।” স্বামীজীৰ উত্তৰত প্ৰক্ষেপৰ সঙ্কট নহল। তেখেতে কলে “মই হলে ঈশ্বৰৰ হেনে কিবা ক'বোঁ সম্ভৱ বা বিশ্বাসযোগ্য কথা বুলি বিবেচনা নকৰোঁ।”

এই কথাত স্বামীজী উত্তেজিত হৈ কলে, “ছি, ছি তোমাৰ পৰা মই এনে কথা কেতিয়াও আশা কৰা নাই। তোমাৰ ই কি বুদ্ধি ! তুমি বিশ্ব গুচ উদ্দেশ্য সাধনত বিধাতাৰ ক্ষমতাৰ সীমা নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিবলৈ ধৰিছা। যাৰ শক্তিৰ আদি নাই, অন্ত নাই সেই ঈশ্বৰক সীমাৰ ভিতৰলৈ আনিব খোজা ? তুমি বাহিৰা ব্যৱহাৰত হিন্দু যেন দেখুৱালেও আচলতে তুমি নাস্তিক, নতুবা তেওঁৰ শক্তিত তোমাৰ বিশ্বাস কিয় হোৱা নাই ?

নানা আলোচনা, আৱশ্যকীয় স্থানান্তৰ পৰিৱৰ্তন সন্ধানত কৰি বহুদিনৰ পৰা আকাঙ্ক্ষা কৰি থকা ‘বামেশ্বৰ শিৱ’ দৰ্শন কৰিবলৈ স্বামীজী ইয়াৰ পৰা বামেশ্বৰ অভিমুখে বাওনা হল। বাটত সজ্জাবাদ নাছিল। বামনাম বাম শ্ৰীমৎ ভাস্কৰ সেতুপতিৰ লগত সাক্ষাৎ কৰিলে। এখেতো স্বামীজীৰ বহুদূৰী ভগত হ'ল। বখাযোগ্য সন্মান কৰি স্বামীজীক অতিথি সংকাৰ কৰিলে আৰু শেহত দ্বিতীয় গ্ৰহণ কৰিলে। এখেতৰ লগতো স্বামীজীয়ে বাজ্যত ‘লিকা’ বিতৰ আৰু কৃষিবিষয়ক উন্নতি বিধান কৰিব লগা কথা

আলোচনা করিলে আক সেই বিষয়ে অরুচি হইল বলাক অল্পবোধ করিলে। স্বামীজীৰ অপৰিসীম শক্তি দেখি মহাবাজেও তেখেতৰ চিকাগো ধৰ্ম মহাসভালৈ বাবলৈ অল্পবোধ কৰিছিল আৰু বখাশক্তি সাহায্য দিয় বুলিও প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। গোটাণ্ডিয়ক দিন তাত থাকি সমাগতলোকসকলক ধৰ্মৰ প্ৰকৃত তত্ত্ব হৃদয়কম কৰিবলৈ উপদেশৰ যোগে সুযোগ দি স্বামীজী তাৰ পৰা বাহেশ্বৰ পালেগৈ।

‘ৰামেশ্বৰ শিৱ’ দৰ্শন কৰি স্বামীজীৰ বহুদিনৰ পৰা কৰি অহা আকাঙ্ক্ষা পূৰ্ণ কৰিলে। ৰামেশ্বৰ মন্দিৰ বৰ ডাঙৰ—দীঘে ৪০০ হাত পথালিয়ে ১০০ হাত, সিংহদ্বাৰেই ১০০ ফিট ওখ। মন্দিৰৰ চোতালৰ চাৰিওকাষে ঘিৰোৰ বাবান্দা আছে সেই বিলাকৰ দীঘ হব চাৰি হাজাৰ ফিটৰ ওপৰ। কোনো কোনো ঠাইত বহোৱা শিলৰ ডোখৰৰ আয়তন প্ৰায় ৪০ ফিট হব। ইয়াৰ কাককাধাও অতি চমৎকাৰ। ইয়াৰ পৰা স্বামীজী কন্যাকুমাৰী দৰ্শন কৰিবলৈ গল। ভাৰতৰ একেবাৰে দক্ষিণ প্ৰান্তত এই মন্দিৰ আৰু মন্দিৰাধিষ্ঠাত্ৰীদেৱী অবস্থিত। তাৰ নিয়ম অনুযায়ী স্বামীজীয়ে কিছু কুমাৰী পূজা কৰিলে আৰু শেষত কুমাৰীক অন্তৰীপৰ পাথৰৰ ওপৰত বহি ভাৰিলে “ইমান ঠাই ঘূৰি ঘূৰি যাদুহক যিকোনো ধৰ্মক উপদেশ দিয়া হল সঁচা। কিন্তু বাবলৈ বাব হুবেলা হুয়টি নোলায় সিনো তাৰে কি কৰিব? শুকদেৱে কৈছিল “জ্ঞান পেটেৰে ধৰ্ম কৰিব নোৱাৰি।” সঁচা কথা। কিন্তু শেট ভবাই বাবলৈ উপায় কৰা বায় কেনেকৈ?

ইয়াৰ পৰা স্বামীজী ১৮৯২ খৃষ্টাব্দৰ শেষ ভাগত পণ্ডিতচৰ্চিলে আহিল। ই এখন কৰাচি উপনিবেশ। ইয়াতে তেখেতৰ সহায্যী কিছু যাদুকৰ সহকাৰী একাউণ্টেণ্ট আনেকে মন্ত্ৰৰ বাবুৰ লগত জেৰা হল। মন্ত্ৰৰ বাবুৰ অল্পবোধতে তেখেতৰ লগত স্বামীজী

যথাসময়ত মাস্ত্রাজ্যলৈ আহিল। ইয়াত অৱশ্যে স্বাভাৱিকতেই সন্মত বাবুৰ ঘৰতে থাকিল। ক্ৰমে ক্ৰমে মাস্ত্রাজ্যবাসী লোকসকল স্বামীজীৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ ধৰিলে আৰু সকলোৱেই স্বামীজীৰ কথাত, অদ্ভুত আচৰণ আৰু পাণ্ডিত্য দেখি তেখেতৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ অনুভৱ কৰিলে।

এদিন এজন স্বামীজীক সুধিলে—“স্বামীজী, যি ভাৰতত বেদান্ত প্ৰতিপাদিত অদ্বৈতবাদৰ প্ৰতিষ্ঠা হল তাতনো মূৰ্ত্তিপূজা কেনেকৈ প্ৰচলিত হল?” স্বামীজীয়ে ততালিকে উত্তৰ দিলে “কাৰণ আমালোকৰ হিমালয় পৰ্ব্বত আছে।” স্বামীজীৰ উত্তৰ তৎক্ষণাত তেওঁলোকৰ পক্ষে সহজে বোধগম্য হোৱা নাই যেন বুজি পিচত আকৌ বুজাই দিলে যে প্ৰাকৃতিক অধিষ্ঠানৰ মানব মনৰ ওপৰত তাৰ এটা প্ৰাধান্য হ'বই তব। ভাৰতৰ চাৰিওফালে যেনে প্ৰাকৃতিক দৃশ্য সেই বিশালতাৰ প্ৰতি প্ৰত্যাঘাত হোৱা অস্বাভাৱিক নহয় বৰ অতি স্বাভাৱিক। বাহু প্ৰকৃতিৰ লগত যাহুহৰ মনৰ নিগূঢ় সন্মত আছে। সেই কাৰণেই বেলেগ বেলেগ প্ৰাকৃতিক অধিষ্ঠান থকাত বেলেগ বেলেগ জাতিৰ ভিতৰতো মানসিক গঠন ভেদে পৃথক অভিব্যক্তি দেখা যায়।

মাস্ত্রাজ্যবাসী লোকসকলে ক্ৰমে স্বামীজীৰ কথা বাৰ্তা শুনি বিস্ময়ত অভিভূত হল। সিবিলাকৰ ধৰ্ম্মৰ এনে সকল অথচ বৈজ্ঞানিক ব্যাখ্যা আগেয়ে কেতিয়াও শুনা নাই। এতিয়া স্বামীজীৰ পৰা নিজ ধৰ্ম্মৰে মহিমা কি কিং বুজিব পাৰি নিজকে বহুতে ধন্য জ্ঞান কৰিবলৈ ধৰিলে। তদুপৰি যেতিয়া জনিলে যে স্বামীজী এজন সৰ্ববিদ্যাৰিশাবস—ইংৰাজী আৰু সংস্কৃত ভাষাত অগাধ পণ্ডিত ; তেখেতে মাজানে এনে বিদ্যৰ নাই, সৰ্বোপৰি তেখেত এজন স্ব-দায়ক, তেতিয়া সকলো যেন তেখেতৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হল।

স্টাতে মাদ্রাজবাসী ডেকা সম্প্রদায়েই বিশেষতঃ স্বামীজীক ভক্তি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু ইয়াতে ৰাজহুৱা ভাবে স্বামীজীৰ প্ৰতিষ্ঠা লাভ হল।

স্বামীজীক ৰাজহুৱাভাবে সন্মান দেখুৱাবলৈ এখন সভা পতিছিল। তাত মাদ্রাজৰ 'গন্য-মান্য আৰু বিদ্বান লোকসকলে' শোগদান কৰিছিল। সকলোৱেই স্বামীজীৰ প্ৰতিভা দেখি স্তম্ভিত হলেও তাৰে ভিতৰত দুই এজনৰ অলপ ঈৰ্ষা ভাবো হৈছিল। উপনন্দ্য কৰিবৰ মনেৰে তাৰে ভিতৰৰ এজনে কলে “আপুনি অধৈৰ্য্যবাদী অৰ্থাৎ ঈশ্বৰ আৰু আপুনি একে। তেতিয়া হলে আপোনাৰ ধৰ্ম্মাধৰ্ম্মই বা কি আৰু পাণ-পুণ্যৰে বা কি? আপুনি যদি কিবা বেয়া কামো কৰে তেন্তে দোষ ধৰে কোনে?” স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে, “যদি মোৰ বিশ্বাস ঠিক ঠিক হয় যে মোতে আৰু ঈশ্বৰতে কোনো প্ৰভেদ নাই, তেতিয়া হলে মই বেয়া কাম কৰিবলৈ যামেই বা কিয়?”

সিদ্ধাবাভেলু মূলানীয়াৰ নামে এজন বিজ্ঞানৰ অধ্যাপকে (তাৰে খুঁটান কলেজত কাম কৰে) এদিন স্বামীজীৰ ওচৰলৈ আহিল। তেওঁ ঈশ্বৰ নামানিছিল, ইচ্ছা স্বামীজীৰ লগত তৰ্ক কৰিব আৰু তেখেতক পৰাজয় কৰিব। কিছু ঘটনা শুনাটো হল। তৰ্কত অকল হৰাই নহয় তেওঁ স্বামীজীৰ লিখা হল। পিচত স্বামীজীয়ে তেওঁক আদৰ কৰি কিডি বুলি মাতিছিল আৰু কালক্ৰমে “প্ৰবুদ্ধ ভাবতৰ” অৰ্থাৎ অনৰেখি মেনেজাৰ হৈছিল। সেই দিনা স্বামীজীৰ ওচৰৰ পৰা বিদায় লৈ যাবৰ আগতে ইহি ইহি স্বামীজীয়ে কলে *Kidi came, he saw and was conquered* কিডিয়ে যোক জয় কৰিবলৈ আহি নিজে বিজিত হৈ গল।

স্বামীজীৰ স্বামীজীৰ কহে “ভক্ত হল। তেখেতক কৰা

জুনিবলৈ বহুত ঠাইৰ পৰা মানুহ আহিবলৈ ধৰিলে। স্থানীয়
 পণ্ডিত সমাজৰ লগত ক্ৰমে ঘনিষ্ঠতা ডাঠ হৈ আহিল আৰু
 স্বামীজীৰ অগাধ পাণ্ডিত্য দেখি সকলো বৰং স্তম্ভিত হবলৈ ধৰিলে।
 মন্থৰ বাবুৰ ঘৰলৈ স্বামীজীক দেৱা কবিবৰ কাৰণে পণ্ডিত, দুৰ্ঘ
 ডেকা-বুঢ়া, ধনী-মানী, জ্ঞানীভক্ত আৰু পদস্থ লোকসকল
 আহিবলৈ ধৰিলে। মাদ্ৰাজতে দুঠৰ ওপৰত স্বামীজীৰ প্ৰতিষ্ঠা
 যথেষ্ট হল আৰু চাৰিওফালে এতিয়া তেখেতৰ নাম যথ বিয়পি
 পৰিল। সুবিধা বুজি স্বামীজীয়ে এখন প্ৰকাশ্য সভাত তেখেতৰ
 জীৱনৰ উদ্দেশ্য বাক্য কৰোঁতে চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাত যোগ
 দিবলৈ যাবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিলে। তৎক্ষণাত এটি ডেকাদল
 গঠিত হল আৰু স্বামীজীক চিকাগোটলৈ পঠাবৰ কাৰণে চান্দা
 তুলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে আৰু চাওঁতে চাওঁতে পাচ হাজাৰ টকা
 তেওঁবিলাকে তুলিলে। স্বামীজীয়ে কিন্তু এতিয়া মনে মনে চিন্তা
 কৰিবলৈ ধৰিলে “পান্চাত্য দেশলৈ যাম বুলি যে মই ভাবিছো
 সেইটো মোৰ মনৰ খিয়াল নে মা জগদম্বাৰ ইচ্ছা? যদিহে তেওঁৰ
 ইচ্ছা হয় তেন্তে টকা তুলিব লাগে কিয়? অবাচিত সহায় আহিব।
 এতেকে এতিয়া সঠিক মীমাংসা নহয় মানে এই চেষ্টাৰ পৰা
 বিৰত থকা হওক।” এই ভাবি সেই উৎসাহী ডেকাসকলক
 কলে “পান্চাত্য দেশত হিন্দু ধৰ্মৰ স্মৰ্থকথা প্ৰচাৰ কৰা যদি ভগবানৰ
 ইচ্ছা হয় তেনেহলে চান্দা তুলি কষ্ট কবিবৰ প্ৰয়োজন কি?
 জেৱেই মিহা কৰিব। মই সেই কথা এতিয়াও সঠিক বুজিব
 পৰা নাই। এতেকে ভোয়ানোকৈ যি টকা তুলিলা সেই টকা
 স্বামী গুৰুদেৱ পৰমহংসদেৱৰ নামে স্থাৱীৰ কল্যাণজনক কাৰ্যত
 ব্যৱ কৰি পেলাবা।” স্বামীজীৰ কথাত ডেকা ভক্তসকল অলপ
 হতাশ হলেও স্থাৱীৰ প্ৰতি স্বামীজীৰ উদার কৃপাৰ সন্ধান পাই

তেওঁবিলাক স্থবী হল আৰু এটা নতুন কৰ্মপথৰ সন্ধান পালে।

ইতিমধ্যে হায়দাবাদৰ পৰা স্বামীজীলৈ এখন নিয়ন্ত্ৰণী চিঠি আহিল। তাৰ মৰ্ম কথা হৈছে, তাৰ গুণগুণ লোকসকলে এবাৰ স্বামীজীৰ দৰ্শন আকাঙ্ক্ষা কৰে। স্বামীজী এই কথা শুনা সন্মত হল আৰু তালৈ বাবৰ দিন স্থিৰ কৰি তাৰৰ বাতৰি পঠালে। মন্ত্ৰণ বাবৰ পৰিচিত বাজ ইঞ্জিনিয়াৰ মধুসূদন চট্টোপাধ্যায় মহাশয়ৰ তাতে থাকিবলৈ স্বামীজীৰ দিঠা হল আৰু আগতে তেখেতলৈ খবৰ পঠালে। স্বামীজী তালৈ যোৱাৰ সঠিক বাতৰি পাই হায়দাবাদ আৰু সেকান্দ্রাবাদৰ সহতো গণ্য-মান্য লোক লগ লাগি এখন অভ্যর্থনা কমিটিৰ দৰে গঠন কৰি সাদৰ অভ্যর্থনাৰ ব্যৱস্থা কৰিলে।

প্ৰব্ৰজা। গ্ৰহণ কৰি ভিক্ষুক সন্ন্যাসী বেলে নবেল্লনাথ এৰিষ বৰাহনগৰ মঠৰ পৰা ওলাই আহিছিল। আজি আৰু সেই নবেল্লনাথ নাই। আজি তেখেত প্ৰতিভাশালী স্বামী বিবেকানন্দ। অনাহাৰে, অৰ্দ্ধাহাৰে বাটে বাটে ভিৰাৰী হৈ এতিয়া আৰু নবেল্লনাথ হুবিব নালাগে আজি নিজ গুণত প্ৰকাশীল লোকসকলৰ মাজত পূজা আৰু বৰণীয় স্বামী বিবেকানন্দ! সঁচাকৈয়ে যিদিনা হায়দাবাদত স্বামীজী বেলৰ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ কামৰাৰ পৰা নামিল কন-কুৎসিত সন্ন্যাসী বিবেকানন্দক অভ্যর্থনা জনাবলৈ, প্ৰায় পাঁচশ গণ্য-মান্য লোক তেঁওঁক অপেক্ষা কৰি আছিল। কনকনি, ফুলৰ মালা প্ৰভৃতিৰ দ্বাৰা আগত সজাৰণ জনাই হায়দাবাদৰ লোকসকলে স্বামীজীক প্ৰথম অভ্যর্থনা জনালে। সেই অভ্যর্থনাত গুৱাহাটী, নবাব, অম্বিকানন্দ, পণ্ডিত, উৎসৱ বাজকৰ্জাৰী, সকলো

সম্প্রদায়ৰ গণ্য-মান্য লোকসকলে যোগ দিছিল। যাৰ পক্ষে ষ্টেচনলৈ অহা সম্ভব নাছিল সেই সকলে মধুসূদন বাবুৰ ঘৰত গৈ দেখা কৰিছিল। মুঠতে এজন সম্যাসীক এনে ভাবৰ অভ্যর্থনা হায়দৰাবাদতেই নহয় ভাৰতৰ আন ঠাইতো এতিয়ালৈকে হোৱা কথা কোনেও নাজানে।

পিচ দিনা সেকান্দ্রাবাদৰ পৰা ফল-ফুলসহ উপহাৰ লৈ প্ৰায় শতাধিক হিন্দু অধিবাসী আহি স্বামীজীক তালৈ নিমন্ত্ৰণ জনালে আৰু স্বামীজী সন্মত হল। তালৈ গৈ স্বামীজীয়ে ৰাজহুৱাকৈ এটা বক্তৃতা দিলে। সেই বক্তৃতাৰ গঠন-ভঙ্গী এনে নতুন ধৰণৰ আৰু বক্তৃতাৰ বিষয়টি শ্ৰোতাসকলৰ পক্ষে এনে চিত্তাকৰ্ষক যে আজিলৈকে তেনে বক্তৃতা কোনেও কেতিয়াও শুনা নাই। সকলো এই বক্তৃতা শুনি আনন্দিত আৰু উপকৃত হল।

হায়দৰাবাদৰ সৰ্ব্বপ্ৰেষ্ঠ ওমৰাহ নবাব বাহাদুৰ, নিজাম বাহাদুৰৰ খুশালগোয়েক। তেখেতে স্বামীজীক ৰাজপ্ৰাসাদলৈ মতাই নিয়ালে আৰু অতি আদৰ অভ্যর্থনা কৰি নিজৰ ওচৰতে বহিবলৈ দিলে। স্বামীজীৰ লগত দুঘণ্টাকাল নানা বিষয়ক আলোচনা হল আৰু নবাব বাহাদুৰ অতিশয় সন্তুষ্ট হল। এবাৰত এটা প্ৰধান বিশেষত্ব এই আছিল যে সকলো ধৰ্ম্মৰে সাৰ বস্তু গ্ৰহণ কৰিবলৈ তেখেত তৎপৰ আছিল আৰু হিমালয়ৰ পৰা কুমাৰিকা অক্ষৰীপলৈকে যিকিলাক হিন্দু তীৰ্থস্থান আছে সকলো দৰ্শন কৰিছে। তেখেতে উপযুক্ত পাত্ৰ পাই স্বামীজীক তেখেতৰ মনৰ এটা সন্দেহৰ কথা জ্ঞপ্তি। তেখেত নিৰ্ভৰ নিকৰাধিৰ ক্ৰম শক্তিত বিশ্বাসবান আছিল। সেই কাৰণে হিন্দুধৰ্ম্মত যে লগুণ ঈশ্বৰৰ ধাৰণা দেখিবলৈ পোৱা যায় তাৰ তাৎপৰ্য্য কি? স্বামীজীয়ে তাৰ উত্তৰত বুজাই দিলে যে ঈশ্বৰৰ বিষয়ে ধাৰণা

কর্মবিকাশের সপ্তম স্তরের ধারণা যে মনুষ্যবুদ্ধির কারণে অভিযান্ত্রিক
সেয়ে নহয় মাহুহে স্তরের সম্বন্ধে ইয়াতকৈ উচ্চতর ধারণা কবিরণে
অসমর্থ। মেহভাব আঁতৰ নহলে মাহুহে নিষ্ঠুৰণ ধারণা কবির
কেনেকৈ? কিন্তু প্রকৃত পক্ষে যি সপ্তম তেৱেই নিষ্ঠুৰণ। সপ্তম
সকলো ভাব মাহুহৰ সত্যাত্মসঙ্কিসাৰ পৰাই উদ্ভূত। সেই ভাবৰ
পৰা সকলো ধৰ্মই সত্য; কাৰণ সকলো ধৰ্মপ্ৰণালীৰেই সেই
একে আদৰ্শ, গাত্ৰ সেই আদৰ্শ লাভৰ উপায়ৰ তাৰতম্য মাথোন।
এনে ভাবে সকলো কথা ঐতিহাসিক চিন্তিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি
বুজাই দিলে। বুজাবৰ শক্তি, জ্ঞানৰ গভীৰতা দেখি নবাব
বাহাদুৰ অতিশয় আনন্দিত হল। এইদৰে আলাপ-আলোচনাৰ
পিচত স্বামীজীয়ে তেখেতৰ ওচৰৰ পৰা বিদায় ললে।

স্বামীজীয়ে গোলকুণ্ডাৰ্গ প্রকৃতি তাৰ দৰ্শনীয় মন্দিৰ-মন্ডজিন
যি আছিল প্ৰায়বিলাক চালে। ইয়াত স্বামীজীয়ে পোন প্ৰথম
বাক্সহাৰ বক্তৃতা দিলে। বক্তৃতাৰ বিষয় আছিল *My mission
to the west*—‘পশ্চাত্য দেশলৈ বোদাৰ মোৰ উদ্দেশ্য।’ এই
সত্য হাজাৰ মাহুহ উপস্থিত আছিল। স্বামীজীৰ বক্তৃতা শুনি-
বলৈ বহুতো ইংৰাজ দৰ্শক উপস্থিত আছিল। সকলোৱেই
স্বামীজীৰ ইংৰাজী ভাষাত অধিকাৰ, নিষ্ঠাবত্তা, তাৰ প্ৰকাশ কবির
কমতা আৰু বাগ্মিতাত মুগ্ধ হল। বক্তৃতাত প্ৰথমতে হিন্দুধৰ্মৰ
মহত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিলে। ইতিহাসৰ জৰিয়তে এই ধৰ্মৰ
কর্মবিকাশৰ গতি বৰ্ণনা কৰি বৰ্ত্তমানে তাৰ অবস্থা বৰ্ণনা কৰিলে।
বেদ-বেদান্তৰ অভূতনীয় মহিমা জগতত প্ৰচাৰ কৰাত তেখেতৰ
জীৱনৰ অন্যতম উদ্দেশ্য বুলি উল্লেখ কৰিলে আৰু কলে “ইফাৰ
বাথেই মই ধৰ্মপ্ৰচাৰকৰ বেশেৰে পশ্চাত্য ভূখণ্ড ভ্ৰমণ কৰিবলৈ
যাব ল’গিব।”

স্বামীজীৰ জীৱনৰ মহৎ উদ্দেশ্য সাধন কৰিবলৈ বহুতো ধনী মহাশয়ে আৰু হায়দাবাদবাসীয়ে সহায় কৰিবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতি দিলে। এইদৰে কেদিনমান তাত থকাৰ পিচত স্বামীজী আকৌ মাদ্ৰাজলৈ ঘূৰি আহিল। স্বামীজীক বিদায় দিবলৈকো প্ৰায় এহেজাৰ মানুহ বেল ষ্টেচনত উপস্থিত হৈছিল আৰু সকলোৱেই আন্তৰিক শ্ৰদ্ধা নিবেদন কৰিছিল। মুঠৰ ওপৰত স্বামীজীৰ ধৰ্ম-পৰায়ণতা, আত্মসংযম আৰু পাণ্ডিত্য দেখি হায়দাবাদবাসী লোক-সকল বিমোহিত হৈছিল।

মাদ্ৰাজত স্বামীজীক আকৌ স্বাগত সন্তাষণ জনালে। অসংখ্য ভক্ত তেখেতৰ পৰা উপদেশ প্ৰাৰ্থী হৈ দলে দলে আহিবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়ে এতিয়া পান্চাত্য দেশলৈ যোৱা বিষয়ত ভগবানৰ আদেশ আছে নে নাই জানিবলৈ বৰ উৎসুক হৈ উঠিল। তেখেতে ভাবিলে “খ্ৰীষ্টমাতৃঠাকুৰাণী পৰমহংসদেৱৰ প্ৰতিভূষকণ। তেখেতৰ অহুমতি আনিলেই তো হয়।” সেইমতে খ্ৰীষ্টমাতৃঠাকুৰাণীলৈ চিঠি লিখি সমুদ্ৰ-যাত্ৰাৰ অহুমতি প্ৰাৰ্থনা জনালে। কিছুদিন এই চিন্তাত ঘন উত্তল-খুণ্ডল কৰি আছে এনেতে এদিন দুপৰীয়া বিশ্রাম লওঁতে তথ্ৰা আহিল আৰু ডাতেই “এটি বপ্ত্ৰ দেখা পালে। দেখা পালে বেন পৰমহংসদেৱ সাগৰৰ ওপৰেদি খোজ কাঢ়ি আগ বাঢ়ি গৈ আছে আৰু তেখেতক অহুমমন কৰিবলৈ ইচ্ছিত কৰি মাতি আছে।” বপ্ত্ৰ দেখি সাৰ পাই একো বুজিব নোৱাৰিলে—জৰ্জৰিলে হহুতো। বা মোৰ মনৰ এটা খেয়াল হব পাৰে। ভাবি থকা বাবেও দেখিব পাৰে”। এই ভাবি আকৌ ভুলে। অলপ পিচতে আকৌ সেই একে বপ্ত্ৰকে দেখি এইবাৰ সাৰপাই উঠি “জয় বায়ব্ৰহ্ম, জয় বায়ব্ৰহ্ম”—ভোম্বাৰ ইচ্ছা পূৰ্ণ হওক বুলি কবলৈ ধৰিলে আৰু সেই দিনাই একপ্ৰকাৰ কলে “Now it is the

west I am ready"—“এতিয়া পাশ্চাত্য দেশলৈ যোৱাৰ কথা মই প্রস্তুত।” লগে লগে এনেতে শ্ৰীশ্ৰীমাতাঠাকুৰাণীৰ প্ৰাণ আশীৰ্বাদ সহ আদেশ-পত্ৰ আহিল আৰু স্বামীজীয়ে ডাঠি কলে “মাতৃ-আদেশ পালে। যেতিয়া সকলো সিদ্ধান্ত হৈ গল।”

স্বামীজীৰ সঙ্গ এনে ভাবে একপ্ৰকাৰ নিৰুপিত হোৱাত মাদ্ৰাজৰ ভক্তসকলে প্ৰায় দুমাহ সময় চান্দা তুলিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। মজলীয়া তৰফৰ ধনী মাতুহৰ পৰাই বিশেষকৈ চান্দা তুলিবলৈ স্বামীজীয়ে অকৃতমতি দিলে। চাওঁতে চাওঁতে স্বামীজী যাবৰ সকলো দিৱা ক্ৰমে হবলৈ ধৰিলে।

এনেতে খেতড়ি বজাৰ Private Secretary স্বামীজীৰ ওচৰলৈ আহিল আৰু মহাবাজৰ নিবেদন ক্ৰমে স্বামীজী খেতড়ি বাজালৈ যাব লগাত পৰিল। স্বামীজীয়ে আপত্তি কৰিলে য়াহু নোৱাৰে। বুলি কিন্তু Private Secretary য়ে কলে “আপুনি নগলে মহাবাজ অতিশয় ক্লময়না হব। আপোনাৰ আশীৰ্বাদতে লবা এটি জয় পাইছে। সেই লবাৰ উপলক্ষে পতা উৎসৱত আপুনি লবাক আশীৰ্বাদ দিবলৈ যাবই লাগিব। আপুনি তাত সবছ দিন থাকিব নালাগে।” অগত্যা স্বামীজী খেতড়িলৈ যাবলৈ সন্মত হন।

মাদ্ৰাজবাসীৰপৰা বিদায় লৈ স্বামীজী খেতড়িলৈ আহোঁতে বাটত এটা বেল ষ্টেচনত স্বামী বিবেকানন্দ আৰু স্বামী তুৰীদানন্দৰ লগত টোকা হল। এই সাক্ষাৎ অতি আকৰ্ষক। বেলৰ সময়ো কম। তথাপি স্বামীজীয়ে মিহলাকক কলে “জাইইড, ধৰ্ম-ধৰ্ম কি একো বুজা নাই; তথাপি দেশ ক্ৰমশঃ যথিষ্ট, পণ্ডিত, অজ্ঞ নব-নাৰীৰ অৱস্থা বহুকেৰ্ণে বৰ্ধন কৰি ফুৰা উদাৰ হৈছে যেন

অনুভব কৰিছোঁ।” লগে লগে আন জনাব লগীয়া খবৰ আৰু সমুদ্র-যাত্ৰাৰ সঙ্কল্প অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে হলেও সিবিলাকক জনালে। চঠাতে দেখা দেখি হোৱাত তিনিওজন আনন্দিত হল। সমুদ্র-যাত্ৰাৰ আগতে গুৰুভকত দুজনক লগ পাই স্বামীজীয়ে শুভযাত্ৰা বৃন্দিবেট ধৰি লগে।

যি সময়ত স্বামীজী পেতড়িৰ ৰাওপ্ৰাসাদ পালেগৈ তেতিয়া সন্ধ্যা হৈছে। উৎসৱৰ আলোকমালা জ্বলি উঠিছে। ৰাজদৰবাৰ-ঘৰত নিমন্ত্ৰিত লোকসকল উপস্থিত হৈছে। স্বামীজী তালৈকে গল। সকলোৱেই স্বামীজীক প্ৰণাম জনালে আৰু মহাৰাজ অতিশয় আনন্দিত হল। উৎসৱক্ষেত্ৰলৈ ল'বাকণ অনা হল। স্বামীজীয়ে মূৰত হাত দি আশীৰ্বাদ কৰিলে। ৰাজনিয়মমতে যথোচিত মাজলিক অনুষ্ঠান একে একে সম্পন্ন হল। ৰাজ্যজুৰি উপস্থিত সকলোৱে মনত আনন্দ। স্বামীজীক পাই সকলোৱেই খুশী হল, আনন্দিতো হল!

উৎসৱাদি শেষ হোৱাত কেদিনমান তাত থাকি স্বামীজী উলটিবৰ আয়োজন কৰিলে। আগৰ কথামতে সমুদ্র যাত্ৰাৰ কথা বজাক জনালে। বজাই যথাসক্তি সাহায্য কৰিবলৈ প্ৰতিজ্ঞা দিছিলেই। এতিয়া বিদায়ৰ সময়ত বজা নিজে জাহাজত আগ বঢ়াই দিবলৈ ওলাল। সেই কথাত স্বামীজীয়ে বাধা দিলে। বজাই অগত্যা ৰাজ্যৰ সীমালৈকে আগ বঢ়াই দিলে আৰু লগত দিলে বেণ্ডমান বাহাদুৰক। তেখেতক কৈ দিলে—“স্বামীজীক বিদেশলৈ যাবৰ বাবতীৰ লাগতিয়াল কাৰ্ড তিনি দিয়া আৰু টিকট এখন লৈ দিয়া।” তথাপি বজা জৰপুৰলৈকে স্বামীজীৰ লগতে আছিল। তাৰ পৰাই প্ৰণাম কৰি বজাই বিদায় লগে। লগত বেণ্ডমান বাহাদুৰে স্বামীজীয়ে বোম্বাইলৈ টিকট

ললে। সমূহীয়া ভাষ্য মাত্ৰাজবাসীৰ পৰা বিদায় লবলৈ আকৌ মাত্ৰাজলৈ যাবলৈ স্বামীজীৰ সময় নাছিল। একেবাৰে বোম্বাইলৈকে টিকেট লৈ বোম্বাই পালেহি। বাটত আহোতে এখন ইংৰাজি বেল কণ্ঠচাৰীয়ে এখন বঙ্গালী ভক্তৰ প্ৰতি আৰু স্বামীজীৰ প্ৰতিও কৰা ছুৰিনীত ব্যৱহাৰৰ যথোচিত প্ৰত্যুত্তৰ দি সেই উচ্চত স্বৰ্গাবৰ কণ্ঠচাৰীজনক চুকা চাই সোণা দিয়াৰ উপৰিও আমাৰ মাতৃহৰ ক্ৰটীলৈ লক্ষ্য কৰি কলে—‘আমাৰ মাতৃহেও নিজৰ আত্ম সন্মানবোধ হেৰুৱাইছে এটা inferiority complex ভাৱ নিজক সৰু বুলি ভবা যেন ক্ৰমাগত আমাৰ মজ্জাগত হৈ উঠিছে। বিদেশৰ তৃতীয় শ্ৰেণীৰ মৰ্যাদাহীন মাতৃহলৈকে। আমি সাহ নকৰোঁ। দাসত্বৰ পৰিণাম কি ভীষণ। শিকা আৰু সন্তোষাত হিন্দু জগতৰ কোনো জাতিতকৈ হীন নহয়। চীন বুলি নিজে ভাবি লোৱা বাবেহে অপদাৰ্থ বিদেশীয়ে পৰ্যন্ত সাহ কৰে আত্মক অপমান কৰিবলৈ।

বোম্বাই ষ্টেচন পালেই দেখে মাত্ৰাজৰ আলসিঙ্গা পেকমল। তেওঁ মাত্ৰাজৰ পৰা স্বামীজীক বিদায় সঞ্চৰ্চনা জনাবলৈ আহিছে। প্ৰথম দৰ্শনৰ পৰাই এখেত স্বামীজীৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈছে আৰু শেষত মাত্ৰাবতী অৰৈতাপ্ৰমত সেৱাকাৰ্য্যত নিযুক্ত থাকি নিজৰ ভীৰৱ অতিবাহিত কৰে। মাত্ৰাজবাসীৰ দান আৰু সন্তোষভূতি এইজন ভক্তই লৈ আহিছিল। স্বামীজী অতিশয় সন্তুষ্ট হল আৰু অন্তৰ্বেষে মাত্ৰাজবাসী ভক্তসকলৰ দান গ্ৰহণ কৰিলে।

বোম্বাইত স্বামীজীয়ে এতিয়া খেতড়িৰ বজাৰ হেণ্ডলানৰ সহায়ত বিদেশলৈ যাবৰ ব্যৱতীৰ্য্য কৰিবলৈ ধৰিলে, মহাবাজৰ হকুম যুদ্ধে মূল্যবান বস্তু হেণ্ডলান বাহাহুৰে কিনি দিলে। সি এও

অ কোম্পানীৰ প্ৰথম শ্ৰেণীৰ জাহাজৰ টিকেট কিনি চিকাগোলৈকে যাবৰ সুবিধা কৰি দি স্বামীজীৰ আপত্তিত উত্তৰ দিলে “বজাৰ শুক উপযুক্ত ব্যৱস্থামতেই যাব লাগিব।”

১৮৯৩ চনৰ ৩১ মেই তাৰিখে জাহাজ এবিধৰ কথা। সেই দিনা স্বামীজীয়ে সকলো বন্ধু-বান্ধবৰ পৰা বিদায় লৈ জাহাজত উঠিল। পিন্ধিলে পৈৰিক বসন। পাণ্ডুবিঙ মাৰি ললে গৈৰিক বঙৰ কাপোৰেৰে। স্বামীজীক সেই দিনা অতি সুলভ দেখা গৈছিল। জাহাজৰ ওপৰলৈকে খেতড়ি বজাব দেওয়ান আৰু আলসিদ্ধা উঠি গল। জাহাজ এবিধৰ ঘণ্টা বজাব লগে লগে তেওঁবিলাকেও প্ৰণাম কৰি বিদায় ললে। এতিয়া স্বামীজী অকলে জাহাজত। তাৰ পৰা যিমান দূৰলৈকে দেখি তেওঁলোকক জই চাই, ইষ্টদেহডাক আৰু খ্ৰীষ্টীয়াক শ্বৰণ কৰি, মঠৰ গুৰুভকত মন্ত্ৰলৈ চিন্তা কৰি বিদায় ব্যাখ্যাত ভাবাক্ৰান্ত হৃদয় লৈ বন্দেৰ আৰু ভাগ্য কৰি যাবলৈ মন কেনে হৈ উঠে এতিয়াহে স্বামীজীয়ে উপলব্ধি কৰিলে। মনত বহুবিধ চিন্তাই দেখা দিলে। কোমল প্ৰাণ স্বামীজীৰ চকুত পানী বিৰিৰি উঠিল, কাৰণ তেখেত দেশ-মাতৃৰ কল্যাণ কামনাত হলেও কিছুদিনলৈ এই আৰাধ্যা জন্মভূমিৰ পৰা আঁতৰত থাকিব লাগিব।

প্ৰৱৰ্ত্তা কালত দেখা যায় স্বামীজীয়ে বজা মহাবাজাৰ বাজ প্ৰাসাদ আৰু বিশিষ্ট উচ্চপদস্থ বিষয়াসকলৰ দৰত আতিথ্য গ্ৰহণ কৰিছিল। এই কথাও কোনো কোনো সমালোচকে স্বামীজীৰ প্ৰতি কটাকপাত কৰা দেখা যায়। কিন্তু অলপ ভাবি চালে দেখা যায় যে এনে কটাকপাতযুক্ত সমালোচনাৰ স্বামীজী প্ৰকৃততে পাত্ৰ নাছিল। বাজপ্ৰাসাদ আৰু হুখীয়াৰ পৰা কুটীৰত সন্মান গ্ৰহণতা আৰু স্বাধীনভাবেই বা সম্ভাষণেই স্বামীজীয়ে বাস কৰিছিল।

বহুত সময়ত বজা-মহাবাজা সকলৰ নিমন্ত্ৰণ এবাৰ নোহাবিয়েই স্বামীজীয়ে আতিথ্য গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধা হলেও তাত নিজৰ কেতিয়াও হেৰুৱা নাছিল। বজা-মহাবাজাতকৈ নিজক স্বামীজীয়ে কেতিয়াও সৰু বুলি বিবেচনা কৰা নাছিল। বৰং এনে স্পৰ্ধবাদী আছিল যে এজন বজাৰ প্ৰমোত্তৰত স্বামীজীয়ে কৰলৈ বাধা হৈছিল “মহাবাজ, তোষামোদ কৰা চাটুকাৰৰ কাম, সম্ভাৰীৰ পক্ষে সত্য কথনেই কৰ্ত্তব্য।” তদুপৰি যতে থাকিলেও তেখেতে আগতে সকলোতে এটা চৰ্ত্ত সদায় দিছিল য তেখেতৰ দৰ্শন প্ৰাৰ্থী সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহৰ কাৰণেই দুৱাৰ উন্মুক্ত থাকিব। স্বামীজীৰ এই চৰ্ত্ত সদায় সকলো ঠাইতে যথায়থ পালিত হোৱা উল্লেখ দেখা যায়।

স্বামীজীয়ে ৰাজপ্ৰাসাদত থাকোঁতেও নিজ ভোগ-বিলাসত মাথোন মত্ত নাথাকি সদায় সকলো ঠাইতে ৰাজপুৰুষক নিবিলাকৰ কৰ্ত্তব্য আৰু দায়িত্বৰ প্ৰতি সচেতন কৰিছিল। যাতে নিজ নিজ ৰাজ্যত শিক্কা বিস্তাৰ আৰু স্বাস্থ্যোন্নতিৰ ব্যৱস্থা কৰা হয় কিম্বা কৃষি বিষয়ক উন্নতি বিধান আৰু ৰাজ্য পৰিচালনাতো প্ৰজাসকলৰ মতামত, গ্ৰহণ কৰা হয় ইত্যাদি বিষয়ক আলচ আৰু উপদেশ দিছিল। স্বামীজীয়ে বুজিব পাৰিছিল সবছ ভাগ ৰজা-মহাৰজাই ৰাত-কাৰ্ধ্যতু প্ৰায় উলসীন। সেয়েহে প্ৰকৃত উচ্চ পদবীৰ ৰাজ কৰ্ত্তব্যসকলৰ ওপৰতে ৰাজকাৰ্য্য পৰিচালনাৰ ভাৰ ন্যস্ত থাকে। সেই কাৰণে এনে লোকসকলৰ তাত থাকোঁতেও স্বামীজীয়ে ইবিলাকৰ লগতো সেই সেই ৰাজ্যৰ দুৰ্গত লোকসকলৰ কেনেকৈ উন্নতি বিধান কৰিব পাৰি সেই বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল। স্বামীজীৰ সেই সেই আগ্ৰহপূৰ্ণ আলোচনা কেতিয়াও নিফল হোৱা নাই। সকলো ঠাইৰ লোকসকলেই স্বামীজীৰ প্ৰতিজ্ঞা

প্ৰভাৱত পৰি নতুন জীৱন লাভ কৰিছিল আৰু জীৱনৰ পতি নতুন পথত ধাৰিত কৰাবলৈ সমৰ্থ হৈছিল।

স্বামীজীয়ে তদুপৰি বুজিছিল ভোক-পিয়াহত কাতৰ ছবীয়া লোকসকল তেখেতৰ যিমান প্ৰিয় হলেও তেওঁবিলাকৰ মাজত ধৰ্মৰ উচ্চতম আদৰ্শ প্ৰচাৰ কৰি লাভ কি? এই লক্ষ লক্ষ বুদ্ধকৰ ঋণ আগতে এমুঠি খাবৰ কেনেকৈ দিহা কৰিব পাৰি তাৰ চিন্তা কৰিব লাগিব। সংস্কাৰ কৰিবৰ হলে এই ধনী সম্প্ৰদায়ৰ মনোভাব পৰিবৰ্ত্তন কৰিব লাগিব। স্বামীজীয়ে সেই অৰ্থে দেশৰ এই অভিজাত সম্প্ৰদায়ৰ মাজত নতুন ভাবৰ প্ৰচাৰ পোনতে আৰম্ভ কৰিছিল।

প্ৰব্ৰজ্যা কালত দেখা যায় স্বামীজীয়ে অকল প্ৰচাৰ কাৰ্য্যতে সময় পাত কৰা নাই। নিজে শিক্ষা পাবলৈ যত যি সুবিধা পাইছিল সেইটোৰ পূৰ্ণ সুযোগ গ্ৰহণ কৰিছিল। বিভিন্ন ৰাজসভাৰ নানা বিষয়ৰ পণ্ডিতসকলৰ পৰা অগাধ সংস্কৃত শাস্ত্ৰৰ অধ্যয়ন কাৰ্য্য সততে স্বামীজীয়ে কৰিছিল। বেদ অধ্যয়ন শেষ হোৱাত স্বামীজীয়ে অতুভব কৰিলে—‘স’চাৰ্চ’চটকৈয়ে ডাঙৰতৰ্ষ জগতৰ বৰেণ্যা ধৰ্মজ্ঞানী, আধ্যাত্মিকতাৰ মূল উৎস আৰু মানব সভ্যতাৰ আদি জন্মভূমি। কিন্তু ভাৰতৰ এই পৌৰব মহিমা আজি অজানতাৰ অন্ধকাৰত চিৰকালৰ কাৰণে পোত খাই থাকিল। কোনে এতিয়া উদ্ধাৰ সন্ধান কৰিব? শতাব্দীব্যাপী বৈজ্ঞানিক শিক্ষাৰ প্ৰভাৱত আৰ্য্য সভ্যতা ধংসোদ্ভূত। ভাৰতৰ পণ্ডিত ব্ৰাহ্মণকুল নিন্তেজ, আচাৰ-বিচাৰ লৈয়ে ব্যস্ত। প্ৰকৃত বিচাৰ আদিৰ বাবে জাতীয়তা উদ্ধাৰ সিৰিলাকৰ বাবে সম্ভৱ নহয়। ধৰ্ম পালনত অসমৰ্থ এই পুৰোহিতকুলৰ বাবে নতুন ভাব গ্ৰহণ কৰি তাৰ বৰ্ত্তমানৰ উপযোগী কৰি তুলিব লাগিব।

জগতত আকৌ ভাৰতীয় সভ্যতা আৰু তাৰ আধ্যাত্মিক সম্পদবাণীৰ
সাম্পদ নতুন ভাৱে প্ৰচাৰ কৰি ইয়াত প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগিব।
তেখেতে আৰু বুজিলে যে বৰ্ত্তমান কালত ধ্যান ধাৰণা উপন্যাস
আদিত নিগূঢ় থকাতকৈ এই দৰিত্ৰ আৰু পতিত দেশৰ উদ্ধাৰ
কৰিবলৈ যত্ন কৰা আৰু ধৰ্ম্ম ভাবক নতুন পোহৰত জাগ্ৰত আৰু
পুনৰ্জীৱিত কৰাটো ঘাই কাম। দেখা পালে দেশৰ পক্ষে প্ৰধান
দুৰ্গতি—দেশাত্মবোধৰ অভাৱ—জাতীয়ত্বৰ অভাৱ। সেই কাৰণেই
তেখেতে কৈছিল “ধৰ্ম্ম এই দুৰ্গতিৰ কাৰণ নহয় বৰু ধৰ্ম্মৰ অভাৱেই
হে ইয়াৰ কাৰণ।” স্বামীজীয়ে সদায় কৈছিল দেশৰ ভুত্বতা আৰু
এই অৰ্থম তামসিক ভাব ওচাহই লাগিব আৰু তাৰ বাবেই তেখেতৰ
এই সমুদ্ৰ যাত্ৰা! তেখেতে আৰু কৈছিল ভোগবিলাসত নিপীড়িত
আৰু বল শক্তিত উন্নত পাশ্চাত্য বীৰজাতিসকলৰ মাজতো
ভাৰতৰ গৌৰৱৰ দিনৰ কথা ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত আদৰ্শ, জীৱনৰ প্ৰকৃত
চক্ষু আৰু মানব জীৱনৰ বৰণীয়া কাম ত্যাগমুহুৰ কথাও শুনাৰ
সময় আহিছে। মানব জীৱনৰ কামা শাস্তি আৰু আনন্দৰ সংবাদ
আমি দিম আৰু সিবিলাকৰ পৰা বহুশুণ কৰ্ম্মশক্তিৰ সন্ধান
আনিম। সকলো উন্নতিৰ মূলত ধৰ্ম্মভাবৰ প্ৰচাৰ অপৰিহাৰ্য্য।
সেই উদ্দেশ্য সাধনত মোৰ বখাশক্তি নিয়োজিত কৰিব লাগিব।

এই প্ৰয়োজন সাধনৰ বাবেই ভগৱানৰ আশীৰ্ব্বাদ শিৰত লৈ
তেওঁৰ আদেশ পালনাৰ্থে সমুদ্ৰ যাত্ৰাত ওলাল। সহায়ক হল
ভগৱন্ত ভক্তসকল—ঘাইকৈ দ্বিজবাসী শিষ্যসকল।

ঢিকাগো বৰ্ম মহাসভালৈ যাত্ৰা ।

জাহাজত স্বামীজীয়ে পোনতে নিঃসঙ্গ অস্থত্ব কৰিলে আৰু অনভ্যাসবশতঃ নিজৰ মানামালবোৰ লৈ বৰ দিগ্‌দাৰ পাইছিল। ক্ৰম সকলো সুবিধা কৰি ললে আৰু জাহাজৰ আন লগবীয়া যাত্ৰীসকলৰ লগতো ক্ৰমে চিনাকি হবলৈ ধৰিলে। জাহাজৰ কাপ্তেনৰ লগতো স্বামীজীৰ বন্ধুতা জন্মিল। তেখেতে জাহাজৰ কল কৰ্মা প্ৰভৃতি সকলো অংশ লাহে লাহে দেখুৱাবলৈ ধৰিলে। তদুপৰি জাহাজৰ পৰা দূৰদৃষ্টিত দেখা পৰ্ব্বত বা ঠাইবিলাকৰ সম্ভেদো দিবলৈ ধৰিলে। সমুদ্ৰৰ জাহাজত বাঁহীতে পোনতে কোনো কোনো মানুহৰ Sea Sickness বমি হৈ মূৰ ঘূৰাই পৰি থাকিব লগাত পৰে। সুখৰ বিষয় স্বামীজীৰ ভেঁনে কোনো অস্থ নহল। জাহাজৰ আন আন যাত্ৰীসকলৰ লগতো পৰিচয় হোৱাত এতিয়া আৰু অকলশৰীয়া ভাব নোহোৱা হল।

সাতদিন দিনে বাতিয়ে অহাৰ পিচত জাহাজ প্ৰথমতে আহি কলম্বোত লাগিল। স্বামীজী জাহাজৰ পৰা নামি চহৰখন চাবলৈ গল। ওচৰতে এটা বৌদ্ধ মন্দিৰ দেখি তাত সোমাই চালে। মন্দিৰৰ অধিবাসী সকলৰ লগত কথা হৰাৰ সুচল নহল কাৰণ তেওঁলোকে সিংহলী ভাষাৰ বাহিৰে আন ভাষা একোকে বুজি নাপায়। তথাপি এই কেইদিনৰ পিচত নতুন মানুহ চহৰ বা জনপদ দেখি ভাগ লাগিল। তাৰ পিচত জাহাজ লাগিল মালয় দ্বীপৰ ৰাজধানী পেনং চহৰত। চহৰখন সৰু কিন্তু বুনীয়া। তাৰ পৰা গৈ লাগিল সিঙ্গাপুৰত। ইয়াতো নামি কাৰী-

জীয়ে তাৰ বোটানিকেল গাৰ্ডেন চাবলৈ গল। তাৰ নানা তৰহৰ তাল জাতীয় গছ আৰু অসংখ্য পাখিপাখি দেখি আনন্দিত হ'ল।

ইয়াৰ পিচত জাহাজ গৈ লাগিল হংকঙ বন্দৰত। যাতেই চীন দেশৰ নমুনা দেখা গল। অতি সুন্দৰ দৃশ্য সেই বন্দৰটিৰ। জাহাজ লগাৰ লগে লগে অসংখ্য সৰু সৰু নাও জাহাজত লাগিলহি। নাওবিলাক প্ৰায়ে মাইকী মাহুহেই চলায়। প্ৰত্যেকৰে বোকাচাত একোটি শিশু। সিহঁতে বোকাচাত শিঠা পাই নিজমনে ধেমালি কৰি আছে, ইফালে মাকেও অতি ব্যস্তভাবে কাম কৰি থাকে। দেখা গল সিহঁত কষ্টতঃপৰ কিন্তু বৰ সুখীয়া।

জাহাজ এই বন্দৰত তিনিদিন থাকিবৰ কথা। সেই কাৰণে ইয়াৰ পৰা সহজে যাব পৰা কেণ্টন চহৰলৈ যাবলৈ ইচ্ছা কৰিলে। তালৈ যোৱাও কষ্টজনক নহ'ল। কাৰণ ইয়াৰ পৰাই তালৈ যাবলৈ এখন ডাঙৰ নদীয়েদি জাহাজৰ চলাচল আছে। সেই জাহাজেদি তালৈ যোৱা সহজ। সেই মতেই স্বামীজী কেণ্টন পালেগৈ। তাতো নদীগৰ্ভতে বাস কৰা অসংখ্য ডাঙৰ-সৰু নাও দেখা পালে। তাতো মাহুহৰ কৰ্মময় জীৱন দেখি স্বামীজী আনন্দিত হ'ল। চহৰখন যথেষ্ট ডাঙৰ হলেও সিমান চাক্ চিকণ নহয়। অপৰিচ্ছন্নতাৰ বাবেই কথা। তাৰ মাহুহবিলাকৰ গা ধোৱাৰ খবৰেই নাই। বাটবোৰ সৰু, এনে কি মাহুহেদি যাওঁতেও দুয়োকাষৰ দোকানৰ মাল গাত লগা যেন পায়। দহ বাৰ ঘৰ মাহুহৰ পিচে পিচেই একোখন মাংসৰ দোকান। তাত আন কি কুকুৰ বিড়ালীৰ মাংসও বিক্ৰী হয়। অৱশ্যে নিতান্ত দুখীয়া মাহুহেহে সেই মাংস খায়। মাহুহবিলাক দেখা

গল সাধারণতঃ দুখীয়া। তাহা আঁমাব দেশৰ দৰে মাইকী মাতৃহৰ পৰ্দাপ্ৰথা আছে। অৱশ্যে দুখীয়া তবপৰ মাতৃহৰ তিবোতাই হাট-বজাৰ কৰি থাবলৈ বাধ্য। সিহঁতৰ ভৰিবোৰ ইমান সৰু যে খোজ কাঢ়োতে যেন থৰক বৰককৈ জপিয়াইহে গৈছে।

তাৰ বৌদ্ধ মন্দিৰ যথেষ্ট। স্বামীজীয়ে তাৰ ভিতৰত এটি মন্দিৰত বুদ্ধদেৱৰ নিৰ্কাণ লাভৰ সময়ৰ অৰ্দ্ধনিমিত্ত চকুৰ মূৰ্ছিত দেখি অতিশয় প্ৰীত হল। সেই মন্দিৰতে দেখা পালে বেৰৰ চাৰিউকামে ক্ৰায় পাঁচ শ জন ক্ৰথমে বৌদ্ধধৰ্ম গ্ৰহণকাৰীৰ মূৰ্ত্তি কটা আছে। সেই মূৰ্ত্তিবোৰ যেন জীৱন্ত—দেখাত ভাৰতীয় যেন দেখা যায়। তাৰ দেখা পালে কোনো কোনো বৌদ্ধ মন্দিৰত বিদেশীৰ প্ৰবেশ কৰিবৰ অধিকাৰ নাই। কোনোৱে সেই বিধান মানিব কুখুজিলে জীৱনলৈ পৰ্য্যন্ত সংশয়। স্বামীজীয়ে কিন্তু এনে এটি মন্দিৰ চাবলৈ বিশেষ উৎসুক হল। সেই কাৰণে লগত যোৱা দোভাষীক সেই ইচ্ছাৰ কথা কওঁতে কলে—“মই এনে কামলৈ সাহ কৰিব নোৱাৰোঁ।” সেই মন্দিৰৰ পৰা যথেষ্ট দূৰত ছয়ো এই দৰে কথা পাতি বোৱা দেখি দেখা পালে সেই মন্দিৰৰ পৰা কেজনমান মাতৃহ হাতত জাঠি লৈ তেওঁলোককে ধেমি আহিছে। তাকে দেখি দোভাষীজন লৰ মাৰিলে। স্বামীজীয়ে চিঞৰ মাৰি হুঁচি ললে “যোগী” শব্দৰ চীনা পৰিভাষা কি? দোভাষীজনে সেইটো পলাওঁতে পলাওঁতে শিকাই দি গল। স্বামীজীয়ে শব্দটো শিকি লৈ নিৰ্ভয় মনেৰে থিয় দি থাকিল আৰু ধেমি অহা মাতৃহকেজন ওচৰ নোঁ পাওঁতে চিঞৰ মাৰি যেই নিজক যোগী বুলি চিনাকি দিলে তৎক্ষণাত সিহঁতে জাঠি এৰি আহি স্বামীজীক প্ৰণাম কৰিলে আৰু হুবুৰা-জামাত নানা কিবাকিবি কলে। তাৰ ভিতৰত এটা শব্দ কাণত পৰিল

“কথন”। স্বামীজীয়ে আমার ভাষাত কথন বুজিলে যি বুজায় সেই মতে টুকুৰা কাগজত প্ৰণব যন্তটো লিখি অন্ত্যোক্তে একোটুকুৰা দিলে। সিহঁতে ভক্তিভবে সেই টুকুৰাবোৰ লৈ স্বামীজীক সেই মন্দিৰৰ ভিতৰলৈ যাবলৈ ইচ্ছিত কৰিলে। সেই মতে স্বামীজী মন্দিৰৰ ভিতৰলৈ গল আৰু তাত দেখা পালে বহুদিনীয়া কিছুমান পুৰণি পুথি অতি যত্নেৰে বন্ধা কৰা হৈছে। তাৰে এখন দৰ্শন কৰি দেখা পালে যে সেইখন পুথি বঙলা আখৰেৰে লিখা। সহজে স্বামীজীয়ে বুজিলে বাঙালী বৌদ্ধ ইতি পূৰ্বে ইয়াতলৈ আহি প্ৰচাৰ কৰা কৰিছিল।

যি হওক মন্দিৰ চাই আহি স্বামীজী আকৌ জাহাজেৰে হংকঙ লৈ ঘূৰি আহিল। কেটনত স্বামীজীয়ে চীনাবাসী নাভুত্ব কাৰ্য্যদক্ষতা আৰু অন্তৰ্নিহিত শক্তিৰ পৰিচয় দেখি কৈ আহিল—
“চীন দেশ ইয়াৰ পিচত জাতিকৰূপে গঠিত হৈ উন্নত হব।”

জাহাজ তাৰ পিচত জাপানৰ বন্দৰ নাগাচাকিত বহিহ। জাপানৰ পৰিচয় পৰিচ্ছন্নতা যথেষ্ট। চীনৰ মগত এই বিষয়ে তুলনাই নহয়। তাৰ পৰা কোবিলৈ আহিল। কোবিৰ পৰাই ইয়াকোহামা। ইয়াকোহামাতলৈ অহা বাটত ওচাকা, আগৰ বাজধানী কিয়োটো আৰু বৰ্ত্তমান বাজধানী টোকিও চালে। টোকিওৰ আশ্চৰ্য আৰু লোকসংখ্যা তেতিয়াৰ দিনৰ কলিকতাৰ হুগুন আছিল। ইয়াতো বৌদ্ধ ধৰ্ম মন্দিৰ দৰ্শন কৰিলে। গোটেই জাপান দেশখনেই দেবাত অতি স্তম্ভৰ—বেন এগৰ ছবিহে। বাতুহবিদ্যাক অতিশয় পৰিশ্ৰমী। নতুন প্ৰাণ, নতুন আদৰ্শত গোটেই জাতিটো যেন জীৱন্ত অতুত হ'ল। তাৰ সৰ্বপ্ৰকাৰ শিল্পৰ উন্নতিৰ কাৰণে কল্প নতুন নতুন বিধান গৰ্ভৰূপেই উদ্ভাৱন কৰি সমূহ বাইজৰ লক্ষ্যোন্মিতা বিচাৰিছে।

মোটামুটি ভাবে চীন আৰু জাপান দেখি স্বামীজীৰ মনলৈ যি ভাব আহিছিল—তেখেতৰ মনৰ কথাটি তেখেতে ইয়াৰ পৰা মাত্ৰাধী বন্ধু সকললৈ লিখা এখন চিঠিৰ পৰাই বুজা যায়। আমি ইয়াত তাৰ এটা অংশ তুলি দিলোঁ। জাপানৰ বিষয়ে তেখেতে লিখিছে :—

বৰ্ত্তমান যুগৰ জীৱন সংগ্ৰামত আত্মৰক্ষাৰ কাৰণে কি কি দৰকাৰ জাপানীসকলে তাক ভাগ দৰে বৃদ্ধিছে। তেওঁবিলাকৰ সৈন্যবিলাক সুনিয়ন্ত্ৰিত আৰু সুশিক্ষিত। তেওঁবিলাকে নৌবল বঢ়াবলৈকো যথেষ্ট আয়োজন কৰিছে। তেওঁবিলাকৰ বৰতোপবোৰ নিজৰ দেশৰ কাৰখানাত তৈয়াৰী। জাপানত সুদক্ষ ইঞ্জিনিয়াৰৰ অভাৱ নাই। ইবিলাকৰ শিল্পৰো যথেষ্ট উন্নতি হৈছে, কোনো বস্তুৰ অভাৱ হলে নিজ দেশতে তৈয়াৰ কৰিবৰ দিহা কৰি লৈছে। জাপানী দিয়াশলাইৰ কাৰখানা এটা চাৰলগীয়া বস্তু। X X X

ভাৰতবাসীৰ আত্মোন্নতিৰ কাৰণে চেষ্টাৰ নিতান্ত অভাৱ দেখি, মাহুহবিলাকৰ জড়তালৈ লক্ষ্য কৰি মাত্ৰাধী ডেকা সম্প্ৰদায়লৈ যি উদ্যোপনাপূৰ্ণ চিঠি পঠাইছিল তাৰ কিছু অংশ ইয়াত দিয়া হল।

জাপানীসকলৰ সৰ্ব্বদে মোৰ মনত যে কত কথা উদয় হৈছে তাক এখন সংক্ষিপ্ত চিঠিৰ ভিতৰেদি প্ৰকাশ কৰি কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এই কথা ভাঠ দি কব পাৰোঁ যে আমাৰ দেশৰ ভেকাসকল দলে দলে প্ৰতি বছৰে চীন আৰু জাপানলৈ যাত্ৰা কৰে। জাপানলৈ যোৱা আৰু বেছি দৰকাৰ, কাৰণ ভাৰত এতিয়াও জাপানী সকলৰ ওচৰত সকলো প্ৰকাৰ উচ্চ আৰু মহৎ পদাৰ্থৰ বন্দুবাণ্য লক্ষ্য। কিন্তু তোমালোকে কি কৰিছা? নে মোটেই জীৱনটো বাজে কথা বলকিছা। আহা ইবিলাকক চাই বোধগমি আৰু

পিচত লাক্ত মূখ লুকুৰাটৈ ! ভাবতৰ যেন জবাজীৰ অৱস্থা হৈ
 ভীমবতি ধৰিছে, তোমালোক দেশ এৰি বাহিৰলৈ গলে জাত যায়
 —এনে আহাম্মাক জাত ! হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ পৰা
 গেটমৰা ক্ৰমবৰ্দ্ধমান কুসংস্কাৰৰ বোজা কাঙত লৈ বহি আছা
 আৰু হাজাৰ হাজাৰ বছৰ ধৰি খাদ্যাখাদ্য আৰু শুদ্ধাশুদ্ধ বিচাৰ
 কৰি শক্তি কয় কৰিছা। শত শত যুগ অনবৰত সামাজিক
 অশ্লীচাৰত তোমালোকৰ মনুষ্যত্ব একেবাৰে নষ্ট হৈ গৈছে—
 তোমালোক কি কোৱাচোন ? আৰু কাৰুছাই বা কি ? কিতাপ
 এখন হাতত লৈ সাগৰৰ পাৰত টহল দিছা—ইউৰোপীয় মন্তিকৰ
 পৰা গুলোৱা কোনো এটা তত্ত্বৰ কথা মাত্ৰ—সিও নিষ্ঠাৰ নহয়
 —সেই চিন্তাৰ বসন্তজন্ম অলপ ক্ৰমাগত আওৰাইছা আৰু তোমা-
 লোকৰ মন-প্ৰাণ সেই ত্ৰিশটকীয়া কেবাণীগিৰিৰ কাৰণে লালমিত ;
 আৰু নহয় যদি খুব বেছি এজন দুই উকীল হ'বৰ মতলব
 কৰিছা, এয়েই ভাৰতীয় ডেকাৰ সৰ্ব্বোচ্চ আকাঙ্ক্ষা। তাৰ
 ওপৰত (বালাবিবাহ প্ৰথা প্ৰচলিত থকাত) প্ৰত্যেকজন ছাত্ৰৰ
 পিচে পিচে একপাল লৰা-ছোৱালী !—সিহঁতে ক্ৰমাগত “বাৰলৈ
 দে, ই দে, সি দে” কৰি সদায় লেকপেকাই আছে। বোলোঁ
 সাগৰতটো যথেষ্ট পানী আছে, তোমালোকে কিতাপ, গাউন,
 বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাধিবোৰ ভিত্তিত ৰাখি লৈ সাগৰত ডুবি যাবি
 নোৱাৰা নে !   ×   ×   ×

আহাঁ, মাত্ৰ হোৱা। নিজৰ নিজৰ সৰীৰ পাঁজৰ পৰা
 ওলাই আহি চোৱাঁ—সকলো জাতি কেনে উন্নতিৰ বাটে আগ
 বাঢ়িছে। তোমালোকে মাত্ৰহক ভাল পোৱা নে ? দেশক ভাল-
 পোৱা নে ? ভেৰেহলে আহাঁ, ভাল হ'বৰ কাৰণে, উন্নতিৰ কাৰণে

প্রাণপণ চেষ্টা করোঁ। পিচফালে নেচাবা, অতি আত্মীয় কিংবা প্রিয়জনে কান্দে কান্দোক, তথাপি পিচফালে নেচাবা, কেবল আগ-বাড়ি গৈ থাক।।

ভাৰতমাতাই কেবল মাত্ৰ এহেজাৰ ডেকালৰা বলি বিচাৰে। মনত ৰাখিবা মাগুহ বলি, পশুৰলি নহয়। × × × স্তুতিৰ পাৰে। নে সমাজত নতুন অৱস্থা প্ৰবৰ্ত্তনৰ কাৰণে যি প্ৰাণপণে যত্ন কৰিব মাত্ৰাজে এনে কিছু নিঃস্বার্থ ডেকা দিবলৈ প্ৰস্তুত নে?—যিসকল দৰিদ্ৰৰ প্ৰতি সহানুভূতিসম্পন্ন হব, সিহঁতৰ ভোকত অন্নদান কৰিব, সৰুসাধাৰণৰ মাজত শিক্ষা বিস্তাৰ কৰিব আৰু তোমালোকৰ পূৰ্বপুৰুষসকলৰ অত্যাচাৰত যিবিলাক মাহুহ পশুৰ প্ৰাপ্ত হৈছে সিহঁতক মাহুহ কৰিবলৈ আমৰণ চেষ্টা কৰিব।

ইয়াকোহামাৰ পৰা জাহাজ ক্ৰমে প্ৰশান্ত মহাসাগৰ পাৰ হবলৈ খৰিমে আৰু সেইদৰে আহি পোনতে বঙ্গবৰ নামে এটা দ্বীপত বঙ্গবৰ নামে চহৰৰ বন্দৰত জাহাজ লাগিল। ইয়াতে স্বামীজী জাহাজৰ পৰা নামি বেলত উঠিল। বাটত প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ উত্তৰাংশত জাহাজত স্বামীজীয়ে জাৰত বৰ কষ্ট পালে; কাৰণ গৰমৰ দিন দেখি স্বামীজীৰ লগত কোনো গৰম কাপোৰ দিয়া নাছিল। যি হওক এই বেলত উঠি যথাসময়ত স্বামীজী চিকাগো ষ্টেচন পালেহি।

একেই চিকাগো। ডাঙৰ চহৰ, তাতে আকৌ সেই সমস্ত ভাত 'গুয়ালড'চ কেয়াৰ' নামে ডাঙৰ প্ৰদৰ্শনী হৈছিল। সেই প্ৰদৰ্শনী উপলক্ষে অসংখ্য মাহুহ অহাত ভাত মাহুহৰ বখেট সমাগম হোৱাত বৰ ভিৰ হৈছিল। ইয়াত কোনো কাৰ খৰব বাধে। স্বামীজীৰ কোনো চিনাকি মাহুহো নাছিল। তত্ক্ষণেই ভেৰেডৰ নতুন ধৰণৰ পোছাক দেখি বহুতে বিক্ৰণ কৰিবলৈ

ধৰিলে। লৰাৰ দলে এনে কি হাতচাপৰি মাৰি পিচে পিচে খেলাও দিছিল। নিজৰ মাল বস্তু লৈ স্বামীজী মহা মন্ত্ৰিলজ পৰিল। সেইবিলাক নিজে কঢ়িয়াই লৈ ঘোৰা কেতিয়াও অভ্যাগ নাট। নতুন মাত্ৰহ দেখি কুলিবিলাকেও ঘিহান পাৰে ঠগ দিলে। চাৰি অনাৰ ঠাইত চাৰি টকা বানচ ললে। স্বৰ্ধিলে কোনেও একো সঠিক খবৰ নিদিছে। যি হওক, শেষত অতি কষ্টে এটা হোটেলত ঠাই পালে। তাতেই ঘেনিবা অনাহাৰ আৰু জাবৰ কৰে পিচত আহাবাদি খাই বিশ্রাম ললে।

এই হোটেলত ১২ দিন থাকিল। হোটেলবালাহিতেও কলে যে তাতে থকাই নিৰাপদ। ইয়াত থাকি স্বামীজীয়ে নিভৌ সেই প্ৰদৰ্শনী চাবলৈ যায়। তাত দৰ্শনীয় বস্তু দেখি স্বামীজী আচৰিত। গোটেই পৃথিবীৰ দৰ্শনীয় বাবতীৰ ভাল ভাল বস্তুৰ একত্ৰ সমাবেশ। বহুত মাত্ৰহ। এইবোৰ দেখি স্বামীজীৰ যথেষ্ট অভিভূততা হল। তেখেতে দেখিলে পাশ্চাত্য দেশৰ ধন-দৌলত আৰু সভ্যতাৰ গৌৰৱ কল্পনাৰো অতীত। কিন্তু তাৰ ‘খবৰ বিভাগত’ সংবাদ লৈ জানিলে যে তাত বহিব লগা ধৰ্ম মহাসভা দুমাহৰ কাৰণে স্থগিত হৈছে, আৰু তাৰ প্ৰতিনিধি ভক্তি হৰৰ শেষ দিন পাব হৈ গল। স্বামীজীৰ কাৰণে এই দুয়োটা খবৰেই নিৰাশজনক। স্বামীজীয়ে দেখিলে আৰু দুমাহ কাল ইয়াত থকা যায় কেনেকৈ? হোটেলৰ খৰচ অতিশয় বেছি। যি টকা আনাছিল তাৰে কেতিয়াও নাজোবে। এতিয়া কি কৰে? যি ধৰ্মমহাসভালৈ ইমাম আশা কৰি আহিল তাৰো প্ৰতিনিধি হৰৰ উপায় এতিয়া আৰু নাই। তেখেত কৰা যায় কি? এতিয়াই ঘূৰি গলেও দেখোন জীৱনৰ আদৰ্শ ই হৈ হৈ যায়? কণিকৰ কাৰণে হতাশত স্বামীজী নিকসোহ চলেও তেখেতৰ সেইটো স্বপ্নৰ নাছিল। অলপ কথাত তেখেত দাঁড়িব

পাত্র নহয়। ভাবিলে ভগবানৰ প্ৰত্যাদেশ পাই আহি মই ইমানতে হতাশ হম নে? যিমান অসুবিধা হলেও মহাসভাৰ সময়লৈকে ইয়াত থাকিবই লাগিব। নিতান্ত তাত প্ৰবেশৰ অধিকাৰ নাপালেও বাহিৰে বাহিৰে প্ৰচাৰ কৰিবলৈ বাধা কি আছে? যদি একো নহয়। তেন্তে ইংলণ্ডলৈ নিশ্চয় যাব। তাতে প্ৰচাৰ কাৰ্য কৰিবলৈ দিছা নিশ্চয় কৰিব।

এইদৰে মন বান্ধি স্বামীজীয়ে ইয়াৰ পৰা আকৌ মাদ্ৰাজলৈ চিঠি দিলে যাতে কিছু টকা পঠাই দিয়ে। তাতেই মহাসভাৰ খবৰো দিলে। তথাপি লিখিলে যদি মই ইয়াত কিবা সুবিধা কৰিব পাৰোঁ। তেতিয়া হলে তোমালোকক টকাৰ কাৰণে আৰু আমনি নকৰোঁ। সেই চিঠিটো স্বামীজীৰ মনৰ দৃঢ়তাই প্ৰকাশ পাইছিল। কাৰণ তাত লিখিছিল যিমান অসুবিধা বা কষ্ট হলেও মই শেষলৈকে নোচোৱাকৈ ইয়াৰ পৰা বাৰ্ষ হৈ ঘূৰি নাযাওঁ।

হোটেলত থাকোঁতে স্বামীজীয়ে যেনে তেনে ভাবিব পাৰিলে যে সাগৰৰ পাতিৰ বোষ্টন নগৰত সেই সময়ত থকাও সুবিধা আৰু তাত থকো অতি কম। সেই কাৰণে স্বামীজী বোষ্টন নগৰলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰি বেলত বাওনা হল। ভাগ্যবশতঃ বেলত এগৰাকী বৃদ্ধা ধনাঢ্য মাইকী মাহুৰৰ লগত স্বামীজীৰ পৰিচয় ঘটিল। বোষ্টন নগৰৰ ঠিক ওচৰতে সেই বৃদ্ধাৰ ঘৰ। তেখেতে স্বামীজীক তেখেতৰ ঘৰত থাকিবলৈকে আহ্বান কৰিলে। স্বামীজী সন্মত হ'ল আৰু সেই বৃদ্ধাৰ ঘৰলৈকে গ'ল। কি ভাৱি বৃদ্ধাই স্বামীজীক এনেকৈ উপদাচি নিয়ন্ত্ৰণ কৰি নিলে কোৱা টান। হয়টো বা স্বামীজী পূৰ্বদেখীয়া মাহুৰ কাৰণে তেখেতে আনক দেখুৱাই মনশ্য লবলৈকে আগ্ৰহ হব

পারে কিম্বা হিন্দু-ধৰ্ম বুলিলেনো কি বুজাই তাকে জানিবলৈকো উৎসুক হব পাৰে। বিহণ্ডক, স্বামীজীৰ ফালৰ পৰা এই সাহায্য অতিশয় কাৰ্য্যকৰী হৈ উঠিল। হোটেলৰ হাড়-ভগা খবচৰ পৰা অন্ততঃ হাত সাৰিল।

বৃদ্ধাৰ ঘৰত থাকোঁতেই ক্ৰমে তেখেতৰ গুণ প্ৰকাশ পাবলৈ ধৰিলে। সকলোৰে প্ৰতীতি হল পোছাক পৰিচ্ছন্ন দেখি ইতিকিং কৰিব লগা লোক এইজন নহয়। এখেতৰ যথেষ্ট পাণ্ডিত্য আৰু চৰিত্ৰ কেনে মহৎ, ব্যৱহাৰ কেনে মধুৰ। স্বামীজীয়ে দেখিলে ইয়াতে এজোৰ পোছাক তৈয়াৰ কৰাই লব লাগিল। জাৰকামিও আহিব লাগিছে। পোছাক লৈ ইমান বিক্ৰত হববেই বা দৰকাৰ কি? স্বামীজীৰ মহিলা বন্ধুসকলেও উপদেশ দিলে ক'লা দীঘল ছোলা কৰি ললেই ভাল হব সাধাৰণ ব্যৱহাৰৰ কাৰণে আৰু সভা সমিতিলৈ গলে নিজৰ গেকৰা পোছাক পিন্ধিলেই চলিব। সেইমতে স্বামীজীয়ে পোছাক তৈয়াৰ কৰাই ললে আৰু দাম প্ৰায় তিনিশ টকা পৰিল। ইয়াত থকাতেই সালেমৰ মহিলা সভাত বক্তৃতা দিবলৈ স্বামীজীক নিমন্ত্ৰণ জনালে। এই সভাই ইতিপূৰ্বেৰে পৰা ভাৰতৰ বমাবাটক মহিলা আন্দোলনৰ কাৰণে সহায় কৰি আছিল। স্বামীজীয়ে নিজৰ কাৰ্য্যৰ সুবিধা হব বুলি বৃজি নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিলে।

ইয়াত থাকোঁতে থাকোঁতেই আমেৰিকাৰ বিশিষ্ট আৰু গণ্য-মান্য লোকসকলৰ লগত স্বামীজীৰ পৰিচয় হবলৈ ধৰিলে। এই সময়ত বোষ্টনলৈ বহুতো গণ্য মান্য লোক বায়ু পৰিবৰ্ত্তনৰ কাৰণে বহুবি আহি থাকে। ইয়াতেই স্বামীজীৰ লগত হাৰ্ভাৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গ্ৰীক ভাষাৰ অধ্যাপক ডে, এইচ, বাইটৰ লগত দেখা হ'ল আৰু প্ৰথম দিনাই সিবিলাকৰ ভিতৰত চাৰি ঘণ্টা কাল নানা

স্থিতিৰ আলোচনা হৈছিল। এই আলোচনাতে পণ্ডিত বাইট চাহাবে স্বামীজীৰ বহুদূৰী প্ৰতিভাৰ পৰিচয় পালে আৰু তেখেতৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হ'ল।

কথাপ্ৰসংগত স্বামীজীয়ে ছপ কৰি ক'লে যে যদিও তেখেতৰ ধৰ্ম মহাসভাতে আমেৰিকাবাসী বিশিষ্ট লোক-সকলৰ লগত পৰিচিত হবৰ সুযোগ হব তথাপি তেখেতৰ (স্বামীজীৰ) হাতত তাৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবৰ কোনো নিদৰ্শনেই নাই। বিশেষতঃ মহাসভালৈ প্ৰতিনিধি লবৰ দিনো পাৰ হৈ গল। এনে অৱস্থাত তেখেতৰ পক্ষে মহাসভাত যোগ দিয়া সম্ভৱ হোৱাই টান। স্বামীজীৰ কথা শুনি বাইট চাহাবে কলে “ধৰ্ম মহাসভাত প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবলৈ আপোনাৰ পৰিচয় পত্ৰ বিচৰা মানে স্বৰ্ঘ্যক্ষ তেওঁৰ পোহৰ দিবলৈ পোৱা অধিকাৰ পত্ৰ বিচৰাৰ দৰে কথা হব। যি হওক আপুনি নিশ্চিন্ত থাকক। মই সকলোবোৰ মিহা কৰি দিম।

মুঠতে এই অধ্যাপক বাইট চাহাবেই স্বামীজীৰ স্মৃতিৰে ধৰ্ম মহাসভাত যোগ দিবলৈ দায়িত্ব স্বীকাৰ কৰি দিবলৈ প্ৰতিজ্ঞাত হল। সেই অৰ্থে চেষ্টা কৰিবলৈ তেখেতৰ পক্ষে যিখন্তে সুবিধাও আছিল। কাৰণ মহাসভাৰ কৰ্মকৰ্ত্তাসকলৰ ওপৰত এই অধ্যাপকৰ বখেটে প্ৰতিপত্তি আছিল। সেইমতেই প্ৰতিনিধি নিয়োগ কৰা প্ৰধান কৰ্মচাৰীলৈ লিখিলে—মই এনে এজন লোকক আপোনাৰ ওচৰলৈ পঠাইছোঁ যি আমাৰ সকলো অধ্যাপকক লগ লগালে যিমান বিদ্যা হব তাতোকৈও অধিক পণ্ডিতলোক। (Here is a man who is most learned than all our learned Professors put together.) তাৰ লিখিত মহাসভালৈ যাবৰ সময়ত স্বামীজীৰ হাতত টকা কম থকাৰ গুণ পাই এখন

টিকট কিনি দিলে আৰু মহানভাব প্ৰাচ্য প্ৰতিনিধিসকলক অজ্ঞান কৰাৰ ভাবপ্ৰাপ্ত কমিটিৰ কৰ্মচাৰীজনলৈ এখন পৰিচয়-পত্ৰ দি দিলে। স্বামীজীয়ে অতি কৃতজ্ঞতাৰে অধ্যাপকৰ পৰা যাবতীয় সুবিধা লৈ চিকাগোলৈ বেলযোগে আকৌ যাত্ৰা হৈ আহিল। স্বামীজীয়ে সেই অতিথিপৰায়ণা বৃদ্ধা মহিলাৰ প্ৰতিও যথেষ্ট কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰিলে।

যথাসময়ত চিকাগো বেল ষ্টেচন পাই বেলৰ পৰা নামি জেপত বিচাৰি চাই দেখে যে ধন্য মহানভাব অফিচৰ ঠিকনা লিখি অনা কাগজখন হেৰাল। এতিয়া কবে কি। আৰু তাক হুই এজনক সুধিলে কোনেও উত্তৰকে নিদিলে। লগত মাল-বস্ত্ৰ লৈ এতিয়া যাব ক'লৈ? এই ষ্টেচনটো চহৰৰ দক্ষিণ ফালে। ইয়াৰ ওচৰত জাৰ্জান দেশীয় ধনী মাজুহৰ বসতি। বাহওক হাতে-কাষে মালপত্ৰবোৰ লৈ ষ্টেচনৰ বাহিৰ ওলাই কোনো উদ্ভাৱিত কৰিব নোৱাৰি সন্ধ্যা হৈ অহা দেখি উপায়ন্তৰ হৈ বেলঘৰে জাৰ্জান বাহিৰত এটা ডাঙৰ বাকচ পাই তাকৈ বাতিটো জ্বলি থাকিল।

বাতি পুৰাল, অনাহাৰ, অনিদ্ৰাত কটাই আন উপায় নোহেৰি তাৰ পৰা ওলাই হুদ এটাৰ কাষে কাষে বোৱা বাটেদি ঘাবলৈ ধৰিলে। সন্ধ্যাৰ পক্ষে ভিক্ষা কৰা নতুন একো নহয় কাৰণে ভোকত বৰ নোৱাৰি কেঘৰমানত ভিক্ষা কৰিও চালে। ভাৰতবৰ্ষ নহয় যে সন্ধ্যাৰ দেখিয়েই প্ৰণাম কৰি ভিক্ষা দি কৃতজ্ঞ জ্ঞান কৰিব। ইয়াত যুঁজি পালে প্ৰজ্ঞাধ্যান, ইতিহাস, বিজ্ঞপ। কোনো কোনো ঘৰত দুৱাৰ খোলা নাছিল। অনাহাৰে, অনিদ্ৰায় এইদৰে যুঁজি যুঁজি ক্লান্ত হৈ স্বামীজী বিয় হৈ বৰ নোৱাৰি নিতান্ত হতাশ ভাবে বাটৰ কাষৰ গছ এগোপাৰ ওলট হৈছিল। সন্ধ্যাত একাঙা দালান ঘৰ। অলপ পৰা পিচত

স্বামী বিবেকানন্দ

সেই ঘৰৰ পৰা এগৰাকী মহিলা ওলাই আহি স্বামীজী সেইদৰে গছৰ তলত মলিন বেশে ক্লান্ত হৈ বহি থকা দেখি পৰিচয় সুধিলে আৰু ততালিকে তেখেতৰ অহুগমন কৰিবলৈ কৈ ঘৰলৈ লৈ গল আৰু তৎক্ষণাৎ শুক্ৰবাৰ যাবতীয় দিহা কৰিলে। এতিয়াহে স্বামীজীয়ে খাই-বই বিজ্ঞাম কৰি সুস্থ হৈছে, আৰু কোৱা বাহুল্য এই মহিলা গৰাকীয়েই ধৰ্ম মহাসভাৰ অফিচলৈ লৈ গৈ তাত প্রাচাৰ্যদেৱী প্ৰতিনিধিসকলৰ থকা ঠাইত থাকিবৰ দিহা কৰি দিলে। মহাসভাৰ কৰ্তৃপক্ষই স্বামীজীক হিন্দু ধৰ্মৰ প্ৰতিনিধি বুলি গ্ৰহণ কৰিলে।

এইদৰে অপৰিচিত ঠাইতে হঠাতে এগৰাকী মাতৃস্থানীয়া মহিলাৰ- যত্ন-সেৱাত অভিভূত হৈ স্বামীজীয়ে ~~কৰিলে~~ কৰিলে বিধাতাৰ ক্ৰোধৰ কৃপা তেখেতৰ লগে লগেই টকা খুঁকি গৈছে। এই মহিলা গৰাকী জৰ্জৰ ডবলিউ হেল নামে চিকাগোৰ এজন সুস্বাস্ত লোকৰ পৰিবাৰ। পিচত এই পৰিয়ালৰ লগত স্বামীজীৰ ঘনিষ্ঠতা বৰেই হৈছিল আৰু ঘৰৰ সকলোৰেই স্বামীজীক যথেষ্ট প্ৰতিভা আৰু আদৰ্শ বিছিল।

—চিকাগো ধৰ্ম-মহাসভাৰ অধিবেশন—

খৃঃ ১৮৯৩ অব্দৰ ১১ চেপ্তেম্বৰ সোমবাৰে দিনৰ ১০ বজাৰ পৰা ধৰ্ম মহাসভাৰ অধিবেশন আৰম্ভ হ'ল। এই সভাৰ মূল সভাপতি আছিল ডক্টৰ বেবোজ। মহাসভাৰ এটা বৈজ্ঞানিক শাখাও আছিল সেই শাখাৰ সভাপতি আছিল মাননীয় ম্ৰিঃ মাৰউইন স্নেল। সভাৰ অধিবেশন হৈছিল চিকাগোৰ বিখ্যাত 'শিল্প শ্ৰাসাদৰ' অন্তৰ্গত স্থবৃহৎ হলত। এই হলটোৰ নাম আছিল 'হল অব কলবাচ'। সভাৰ আয়োজন বিৰাট, দৃশ্য কেনে গম্ভীৰ। চৰবে কথা। পৃথিবীৰ প্ৰায় এশ বিশ কোটী নব-নবীয়া প্ৰতিনিধি হিচাবে প্ৰায় ছয় লাখ হাজাৰ মহা মহা পণ্ডিত একে ঠাইতে সমবেত হৈছে। তাত অগতৰ প্ৰধান প্ৰধান দাৰ্শনিক, বৈজ্ঞানিক, ধৰ্মতত্ত্ববিৎ, ধৰ্মদায়ক আৰু পণ্ডিত মণ্ডলী গোট লৈছে। তদুপৰি সভাৰ মাজ খলিত ওখ সিংহাসনত পাশ্চাত্যজগতৰ বোমান ক্যাথলিক সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰধান ধৰ্মদায়ক কাৰ্ডিনাল গিবল সমাসীন। তেখেতৰ দুয়ো কাষে সোঁ আৰু বামে প্ৰাচ্যদেশীয় বিভিন্ন বেণধাৰী প্ৰতিনিধি সকল। ইয়াৰ মাজতে বহিছিল স্বামীজী। তেখেতৰ ওচৰত একালে বহিছিল পুতাপ মজুমদাৰ আৰু নাগবৰু আৰু আনকালে বহিছিল সিংহলৰ বৌদ্ধ ধৰ্মপাল। স্বামীজীৰ গৈবিক পোছাক আৰু গৈবিক পাণ্ডুৰিৰে সৈতে বাঙালীসকলৰ স্বৰূপ সম্পন্ন তেজোময় মুখৰ ওলৰ অপূৰ্ণ দীপ্তিয়ে সভাস্থ সকলোৰে চুটি আকৰ্ষণ কৰিছিল। বোমান কৈথলিক সম্প্ৰদায়ৰ প'প আৰ্কবিশপেও সভাত যোগ দিছিল। সভাৰ আয়োজন কৰিবলৈ

কেইবা বছৰো লাগিছিল আৰু সভাত এহেজাবৰো ওপৰ প্ৰবন্ধ পাঠ কৰা হৈছিল ইয়াৰ পৰাই বুজিব তাৰ বিশালতা কিমান!

এনে এখন বিশাল পণ্ডিতসকলৰে পূৰ্ণ সভাত থিয় দি বক্তৃতা কৰা সহজ কথা নহয়। ডাক্তৰ ডাক্তৰ বক্তাবোৰো বুকু কঁপি উঠা একো অসম্ভৱ নাছিল। মুঠেই ত্ৰিশ বছৰ বয়সৰ স্বামী বিবেকানন্দই এই সভাৰ আয়োজন দেখি এতিয়া বুজিলে তেখেতৰ আগৰ অহুমান সঁচা নহয়।

যথা সময়ত সভাৰ সভাপতি ডক্টৰ বেৰোজে মুখবন্ধ স্বৰূপ সভাৰ উদ্দেশ্য চুই চাৰিটি কথাৰে কোৱাৰ পিচত যথাৰীতি ভক্তবানক প্ৰাৰ্থনা কৰি সভাৰ কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰা হ'ল। আৰম্ভণিৰ কাৰ্য্য কেনে গভীৰ দৃষ্টিৰে পৰিপূৰ্ণ। এতিয়াৰ পৰা ক্ৰমে সোতৰ দিন দিনৰ দহ বজাৰ পৰা ৰাতি দহ বজালৈকে প্ৰবন্ধ পাঠেই চলিছিল। ৰাজতে মাথোন আধা ঘণ্টা সময় চাহ জলপান খাবৰ অবসৰ দিয়া হৈছিল। ক্ৰমিক বক্তৃতা দিয়াৰ বা প্ৰবন্ধ পাঠৰ ঠাই হিচাপে স্বামীজীৰ ঠাই ত্ৰিশজনৰ পিচত নিৰ্দ্ধাৰিত হৈছিল। তেখেতৰ আগৰ সকলৰ বক্তৃতা শেষ হোৱাত সভাপতি মহোদয়ে স্বামীজীক বক্তৃতা দিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। স্বামীজীয়ে সন্মোচ বোধ কৰি কলে "ওহো, এতিয়া নহয়"। এইদৰে কেইবাবাৰো ওপৰাওপৰি কৈ স্বামীজীক বক্তৃতা দিবলৈ অনুৰোধ কৰাৰ থলতো সেই একে সন্মোচজনক কথাকে কোৱাত সভাপতিয়ে ভাবিলে বোধ হয় এখেতে আৰু বক্তৃতা নিদিব। এই ভাবি ভাটিবেলাৰ অধিবেশনৰ শেষৰ কালত সভাপতি মহোদয়ে স্বামীজীক জনালে এইবাৰ তেখেতে বক্তৃতা দিমিলে তেখেতক পাচলৈ আৰু সুবিধা দিয়া নাযাব। অসত্য স্বামীজী থিয় হল—নিজ ইষ্টদেৱতাক স্বৰূপ

কবি যা সব্বতীক প্রণাম জনাই বক্তৃতা আৰম্ভ কৰিলে। সভায় লোক সকলক সন্মোদন কৰি যেই ক'লে "আমেৰিকাবাসী ভাই আৰু ভনীসকল!" ততালিকে চাৰিও ফালৰ পৰা আনন্দধ্বনি হাত চাপাবৰ বোল উঠিল। সেই আনন্দ যেন নাথামে। কাৰো মাত কোনেও হুগুনা যেন হ'ল। এনে অদ্ভুতপূৰ্ণ সন্মোদন, এনে প্ৰীতিপূৰ্ণ প্ৰেমময় সন্তোষ আন সকলৰ সন্মোদনত কোনেও ভুল নাছিল। এতিয়া যেন প্ৰত্যেকৰ হৃদয়দেহতৰ মাৰুত থকা অদ্ভুত ভাব এই সাধাৰণ সন্মোদনৰ মাজেদিয়েই সকলোৱে অনুভৱ কৰি আনন্দ আৰু ধৰ্ম্মৰ পৰা নাছিল। এনে আনন্দোচ্ছাসত স্বামীজী প্ৰথমতে অৱাক হ'ল। ইকি। কিয় এনে কৰিছে লোকসকলে? পিচ মুহূৰ্ত্ততে এই কাৰ্য্যত যেন জগন্মাতাৰ কৃপাপূৰ্ণ, ইচ্ছিত মেধা পাই নিজৰ মন দৃঢ় কৰি লগে আৰু ধীৰ গভীৰ স্বৰে নিজৰ বক্তব্য আৰম্ভ কৰিলে। ক্ৰমে এই আনন্দ কোলাহল ধামি আহিল আৰু গোটেই সভাৰ তেখেতৰ স্তম্ভৰ স্পৰ্শত যেন কাঁহ পৰি জিন গল। এতিয়া স্বামীজীয়ে নিজ বক্তব্য অন্তি সহজ সদল মন-প্ৰাণ হৰা ভাষাৰে আৰম্ভ কৰিলে। এই দিনৰ বক্তৃতাৰ প্ৰতিপাদ্য বিষয় আছিল—'সকলো ধৰ্ম্মৰে লক্ষ্যৰ স্থান একেই।' বিশ্বজনীন ধৰ্ম্মৰ এই মূল তত্ত্বটিকে ইমান দিন তেখেতৰ শুক বামকক্ষ পৰমহংসদেহৰ চৰণ প্ৰান্তত বহি শিক্ষা কৰিছিল। এই মূল তত্ত্বটিকে আজি গোটেই জগতৰ পণ্ডিত প্ৰতিনিধিসকলৰ আগত ব্যক্ত কৰিলে। ইয়াৰ ভাব আছিল উদাৰ। বক্তৃতাৰ কোনো ঠাইতে সম্প্ৰদায় বিশেষৰ পক্ষাবলম্বন নাছিল। কোনো সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰতি কটাক্ষপাত নাছিল; বৰং সত্য লাভ কৰিবলৈ সকলোৱেই নিজ নিজ ধৰ্ম্মমতৰ জৰিয়তে অকণ্ট ভাবে চেষ্টা কৰিলেই যে জ্ঞেয় প্ৰাপ্তি নিশ্চয় এনে উদাৰ মত প্ৰকাশ কৰাত সভায় সকলোৱেই তেখেতৰ প্ৰতি অহংকাৰী আৰু

তেখেতৰ পক্ষপাতী হৈ উঠিল। এই বক্তৃতা নিচেই চমক দিলেও ইয়াৰ ভিতৰেদিয়েই স্বামীজীৰ মহত্ব প্ৰকাশ পাইছিল। এই কম সময়ৰ ভিতৰতে অৰ্থাৎ পাঁচ মিনিটৰ ভিতৰতে যেন স্বামীজীয়ে গোটেই পৃথিবী জয় কৰি পেলালে। পৃথিবীৰ ইতিহাসত এনে ঘটনা আশ্চৰ্য পৰ্য্যন্ত ঘটা নাছিল। অঘটন ঘটন পটীয়সী মহামায়াৰ মহিমা কোনে বুজিব পাৰে?

স্বামীজীৰ বক্তৃতাত ভাষাৰ সৌন্দৰ্য আৰু ভাৱৰ মহিমাময় সম্পদ, বিচাৰ বিশ্লেষণ ক্ষমতাৰ দ্বাৰা কোনো সত্য শ্ৰোতৃমণ্ডলীৰ মনঃপূত কৰি তাক মনত লগাকৈ প্ৰকাশ কৰিবৰ অদ্ভুত ক্ষমতা প্ৰকাশ পাইছিল। গতিকে স্বামীজীৰ বক্তৃতা শুনিবলৈ সভাস্থ শ্ৰোতৃমণ্ডলীৰ আগ্ৰহ হোৱা স্বাভাৱিক। সেই কাৰণে সভাপতি মহোদয়ে প্ৰায়েই সভাৰ শেষৰ ফালে তেখেতক বক্তৃতা দি লৈ এতিয়াৰ পৰা অনুৰোধ কৰিছিল আৰু শ্ৰোতাসকলৰ আগ্ৰহ বন্ধা কৰিবলৈ বাধ্য হৈ স্বামীজীয়েও বহুত সময়ত সেই মতে সভাত বক্তৃতা দিছিল।

এই ব্যৱস্থাৰ পৰা আৰু এটা কাম হোৱা দেখা গৈছিল। সভাত অনবৰত প্ৰবন্ধ পাঠ হৈয়ে থাকে। তেতিয়াবা কোনো প্ৰবন্ধ নীকস হলে সভাসকল বিবক্ত ছোৱাৰ ফলত সভাঘৰ উদ্ভংগ হৈ ঘোৱাৰ উপক্ৰম হয়। তেতিয়া যদি সভাপতিয়ে ঘোষণা কৰে যে সভাৰ শেষৰ ফালে স্বামী বিবেকানন্দই বক্তৃতা দিব তেতিয়া হলে যাবলৈ উঠা লোকসকলে আকৌ ঘণ্টাৰ পিচত ঘণ্টা স্বামীজীৰ বক্তৃতা শুনিবলৈ নানা অনুৰোধৰ মাধ্যমেৰে আহি থাকে। সভাপতিয়ে প্ৰায়েই এই উপায়েৰে সভা মাজভাগতে অন্তৰ্গণকৈ আধিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ইয়াৰ পৰাই বুজা যায় স্বামীজীয়ে প্ৰথম

দিন। বক্তৃতা দিবৰ পৰাই সেই ধৰ্মসভাৰ ওপৰত কেনে মহিয়ান
প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰিছিল।

স্বামীজীৰ ওপাবাক্ত ব্যৱস্থামত দ্বিতীয় বক্তৃতা 'মিছিং
'আমাৰ ভিতৰত মতভেদৰ কাৰণ' (Why we disagree) সম্পৰ্কে।
১২ তাৰিখে স্বামীজীয়ে Paper on Hinduism- হিন্দুধৰ্ম সম্বন্ধীয়
সুপ্ৰসিদ্ধ বক্তৃতাটি পাঠ কৰিছিল। তেখেতৰ বাহিৰেও আন
বহুতো লোক উপস্থিত থাকিলেও হিন্দু ধৰ্ম সম্বন্ধে স্বামীজীয়েই
মাথোন বক্তৃতা দিছিল। এই প্ৰবন্ধত তেখেতে ধৰ্ম-দৰ্শন আৰু
মনস্তত্ত্বৰ সাৰভাগ অতি প্ৰাঞ্জল ভাষাৰে আলচ কৰিছিল
তেখেতেই বহুৰ মাজত একত্বৰ দৰ্শন কাৰণৰ উপায় নিৰ্দেশ
কৰিলে আৰু পাশ্চাত্য জাতিসকলৰ মাজত প্ৰচলিত বহুতে
ভুল ধাৰণা আঁতৰ কৰিলে। ইয়াৰ দ্বাৰা তেখেতে প্ৰমাণ কৰি
দেখুৱালে যে খৃষ্টধৰ্ম মতে মানুহ মাত্ৰেই পাপী 'বুলি ধৰা মত
ভ্ৰমপূৰ্ণ। মানুহ আৰু আত্মাৰ ভেদ নাই। সৃষ্টিৰ আদি না
বৰং সৃষ্টি আৰু স্ৰষ্টা সদায় অনাদি আৰু অনন্ত। গতিকে কোনো
এটা নিৰ্দিষ্ট দিনত জৈৱৰ ইচ্ছামতে সৃষ্টি কাৰ্য্য আৰম্ভ হোৱা
কথাও ভ্ৰমপূৰ্ণ। মানুহৰ শৰীৰৰ লগত মানুহৰ জন্মাত্মিক
মানসিক সংস্কাৰৰ ফলৰ সম্বন্ধ নাই। জন্মাত্মৰ বাহু যানিবটো
বহুতো যুক্তি দেখা যায়। নিজ চেটাৰ আৰু সাধনাৰ ফলে
মানুহে জন্মাত্মৰ কথা জানিব পাৰে। ধৰ্ম অকল মতবাদ
ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত নাথাকে, ই সদায় উপলব্ধি সাপেক্ষ।

স্বামীজীৰ প্ৰবন্ধত আক্ৰমণ মূলক কোনো কথাই নাছিল
নিজৰ মতে হিন্দুধৰ্ম দিবৰক মতবাদ যুক্তি তৰ্ক আৰু বিজ্ঞান
দ্বাৰাই প্ৰতিপাদন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। অতি উদাৰ প্ৰশ্ন।

ভাবভূমির পৰা অতি সুন্দৰ ভাষাৰে নতুন আলোকপাত কৰি স্বামীজীয়ে সভাস্থ লোকসকলৰ অন্তৰ জয় কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিল। এই বক্তৃতা পাঠ কৰিবৰ পিচৰ পৰাই স্বামীজীৰ নাম-যশ আৰু ছবি গোটেই আমেৰিকাত প্ৰচাৰিত হ'লৈ ধৰিলে। সকলোৱে একবাক্যে তেপেতৰ গুণ গাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে নতুন তথ্য, নতুন আলোক পাই সকলো কৃতার্থ হল।

২০ তাৰিখে স্বামীজীয়ে আন এটি বক্তৃতা দিছিল। বিষয় আছিল Religion not the crying need of India 'ভাৰতবৰ্ষ ধৰ্ম্মৰ অভাবগ্ৰস্ত নহয়'। তেখেতে কৈছিল ভাৰতবৰ্ষ সদায় ধৰ্ম্মৰ দেশ। ধৰ্ম্মৰ অভাব সেই দেশত নাই। সেই দেশৰ অভাব অৰ্থৰ। বক্তৃতা প্ৰসঙ্গত কলে পাশ্চাত্য জ্ঞাতিসকলৰ ওচৰত হুখীয়া ভাৰতৰ কাৰণে সাহায্য প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ অহাঙ মোৰ ইয়ালৈ অহা অন্যতম উদ্দেশ্য। এই কথাৰ পৰা সভাস্থ লোকসকলে সহজে বুজিলে—“এখেত অকল ধাৰ্ম্মিক সন্ন্যাসীয়েই নহয়, এজন দেশ প্ৰেমিকে।”

২২ তাৰিখে বৈজ্ঞানিক শাখাৰ সভাত দুবেলা দুটা বক্তৃতা দিছিল। এটাৰ বিষয় আছিল Orthodox Hinduism and the Vedanta Philosophy “নৈষ্ঠিক হিন্দুধৰ্ম্ম আৰু বেদান্ত দৰ্শন” আৰু আনটো Modern religions of India ভাৰতৰ আধুনিক ধৰ্ম্মবিলাক। ২৪ তাৰিখে আবেলি তেখেতে “Essence of the Hindu religion হিন্দু ধৰ্ম্মৰ সাৰতত্ত্ব” শীৰ্ষক এটি বক্তৃতা দিয়ে। এই শাখাৰ অধিবেশনত আৰু চাৰিটি সৰু সৰু বক্তৃতা স্বামীজীয়ে দিছিল। ২৬ তাৰিখে আকৌ মহাসভাৰ অধিবেশনত তেখেতে Buddhism the fulfilment of Hinduism বৌদ্ধ ধৰ্ম্ম হিন্দুধৰ্ম্মৰ ক্ৰম পৰিপূৰ্ণতাৰ বিষয়ক বক্তৃতা দিয়ে। তেখেতৰ শেষ বক্তৃতা ২৭ তাৰিখে।

সেই বক্তৃতাত তেখেতে কৈছিল “কোনো ধর্ম্মাৱলম্বী মাহুহেই নিজ ধর্ম্ম এবি শব্দধর্ম্ম গ্ৰহণ কৰিব নালাগে। কোনো খৃষ্টিয়ানে হিন্দু বা বৌদ্ধধর্ম্ম কিম্বা কোনো হিন্দু বা বৌদ্ধ ধর্ম্মাৱলম্বীয়ে খৃষ্টধর্ম্ম গ্ৰহণ কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই। প্ৰত্যেকেই নিজ নিজ ধর্ম্মৰ বিশেষত্ব ত্যাগ নকৰি আনৰ ভাব হৃদয়ঙ্গম কৰি ক্ৰমে উন্নত হবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। উন্নতি বা বিকাশৰ নিয়মেই এই।

এই ধর্ম্ম মহাসভাই জগতক যদি কিবা দেখুৱাব পাৰিলে তেন্তে সি হৈছে এই :—পবিত্ৰতা, উদাৰতা, চিত্তশুদ্ধি প্ৰভৃতি সদৃশ বিলাক কোনো ধর্ম্মৰে একচেতীয়া সম্পত্তি নহয় আৰু প্ৰত্যেক ধর্ম্মৰ ভিতৰতে উন্নত চৰিত্ৰৰ বহুতো নব-নাৰী দেখা যায়। এনে প্ৰমাণৰ ওপৰতো যদি কোনোবাই ভাবে যে তেওঁৰ ধর্ম্মহে টিকি থাকিব বাকীবোৰ উছন হ'ব তেনেহলে তেওঁক মই অতি কৰুণাৰ পাত্ৰ বুলি বিবেচনা কৰোঁ, বৰং মই এই কথা কওঁ যে আপোনাৰ বাবতীৰ বিকলচৰণ সৰ্ব্বো সোনকালে দেখিব সকলো ধর্ম্মৰে পতাকাৰ ওপৰত লিখা থাকিব “সমৰ নহয়, সহায়তা! ‘বিনাশ নহয়, বৰণ’! ‘বন্দ্য নহয়, মিলন আৰু শান্তি।”

এই মহাসভাৰ উদ্দেশ্য কি আছিল আৰু জগতৰ ইতিহাসত ইয়াৰ ফলাফল কেনে হৈছিল স্বামীজীৰ নিজৰ ভাষাৰেই তাক ইয়াত দিয়া হল। “চিকাগো মহাসভা এক বিৰাট ব্যাপাৰ। সেই সভাত নানা দেশৰ ধর্ম্ম প্ৰচাৰকমণ্ডলীৰ প্ৰতিনিধি উপস্থিত আছিল। চিকাগো মহামণ্ডলীত ক্যাথলিক সম্প্ৰদায়ে বিশেষ উৎসাহেৰে যোগদান কৰিছিল। সিবিলাকে প্ৰোটেষ্টাণ্ট সম্প্ৰদায়ৰ ওপৰত অধিকাৰ বিস্তাৰ কৰিবৰ ভৱসা বাৰিছিল। সেই দৰেই খৃষ্টান জগতে— হিন্দু, বৌদ্ধ, মহন্যমান প্ৰভৃতি সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰাৰ্থনামূলক একেলগ

কবি স্ব-মহিমা কীৰ্ত্তনৰ বিশেষ অযোগ নিশ্চিতৰূপে কৰিছিল*।
(ভাৱবাৰ কথা স্বামীজীকৃত)

মহাসভাৰ উদ্দেশ্য আৱন্তগিতে যেই থাকক কিন্তু শেষত যে অ'চক্ৰনীয় ভাবে মহাফলবতী হৈছিল সেই বিষয়ে সন্দেহ নাই। এতিয়া পাশ্চাত্য ধৰ্মৰ লগত আন আন ধৰ্মৰ তুলনা কৰিবৰ অযোগ হৈছিল আৰু ইয়াৰ পৰা পাশ্চাত্য জাতি সমূহৰ মাত্ৰত এটা নতুন চিন্তা তৰঙ্গ প্ৰবাহিত হৈছিল। এইটো স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব যে স্বামীজীৰ বক্তৃতাৰ প্ৰভাবত সমগ্ৰ মানব জাতিৰ ধৰ্মভাব ক্ষুদ্ৰ সাম্প্ৰদায়িক গুণী নিশ্চয় অতিক্ৰম কৰিছিল। এতিয়াৰ পৰা একে অন্যৰ ধৰ্ম শ্ৰদ্ধাৰ চকুৰে চাবলৈ শিকিলে। ধৰ্ম যে অকল মতবাদৰ ওপৰতে প্ৰতিষ্ঠিত নহয়, ধৰ্মৰ বিষয়ে জনাৰ ওপৰতে যে ই নিৰ্ভৰ নকৰে, এই সত্য এতিয়াৰ পৰা সকলোৱে ভাবিবলৈ ধৰিলে!

মহাসভাৰ ফলাফল সম্পৰ্কে ইয়াৰ বৈজ্ঞানিক শাখাৰ সভাপতি মিঃ এম, এম, শ্বেল মহোদয়ে লিখিছিল :—

“মহাসভাৰ পৰা ধৃষ্টীয় জগৎ বিশেষতঃ যুক্ত ৰাজ্যৰ অধিবাসী সকলে এইটো এটা মুখ্যফল আৰু মহৎশিক্ষা লাভ কৰিলে যে ধৃষ্টধৰ্মৰ বাহিৰেও জগতত এনে বহুত বৰণীয় ধৰ্ম আছে যাৰ দাৰ্শনিক গভীৰতা, তত্ত্বাত্মপ্ৰবেশ, স্বাধীন আৰু সতেজ চিন্তাশীলতা, সৰ্বজীৱৰ প্ৰতি মনুষ্যোচিত উদাৰতা আৰু অকপট মমতা ধৃষ্ট ধৰ্মতকৈ বহুত শ্ৰেষ্ঠ অথচ যিবিলাকৰ নীতিৰ সৌন্দৰ্য আৰু কাৰ্য্য-কাৰিতা শক্তি ধৃষ্ট ধৰ্মতকৈ একতিলো কম নহয়। সত্যত এই দৰে আঠোটি ধৃষ্টতৰ ধৰ্মৰ প্ৰতিনিধি উপস্থিত আছিল যেনে হিন্দুধৰ্ম, জৈনধৰ্ম, বৌদ্ধধৰ্ম, ইহুদীধৰ্ম, কংফুছোৰ ধৰ্ম, শিক্কোধৰ্ম, ইছলাম ধৰ্ম আৰু পাবলিক ধৰ্ম।”

স্বামীজীৰ ইংৰাজ জীৱন চৰিত লিখকে মহাসভা সম্পৰ্কে
লিখাত এই দৰে লিখিছে :—

চিকাগোৰ বিৰাট ধৰ্ম সভাত স্বামীজীয়ে যি মহাসভা প্ৰচাৰ
কৰিছিল, যি অদ্ভুত আশাৰ বাণী শুনাইছিল যিহুগুটৈ পিচত
আৰু কোনেও এই দেশৰ (পাশ্চাত্য জগতৰ) মাতুহক শুনাৰ
পৰা নাই। তেখেতৰ ভাববাণী চিৰদিন পাশ্চাত্যদেশৰ ধৰ্মোন্নতি
আৰু ধৰ্মবিস্তাৰৰ সহায়কৰূপে গণ্য হ'ব আৰু জগতৰ ভবিষ্যৎ
অধ্যাত্মজ্ঞানৰ প্ৰধান অবলম্বন স্বৰূপ গৃহীত হ'ব।*

মহাসভাৰ ফলাফল ইমানতে নিবন্ধ নাছিল। স্বামীজীৰ
কল্যাণত এতিয়াৰ পৰা আৰ্য ধৰ্ম; আৰ্য জাতি আৰু আৰ্য
ভূমিক জগতৰ চকুত উন্নত, সন্মানাৰ্হ আৰু পূজ্যাম্পদ কৰি তুলিছিল।
এতিয়ালৈকে হিন্দুজাতি আৰু হিন্দু ধৰ্ম পাশ্চাত্য জাতিসমূহৰ
মানত নিতান্ত নগণ্য, ক্ষুদ্ৰ, হেয় আৰু লাঞ্ছনাৰ পাত্ৰ আছিল।
এতিয়া স্বামীজীয়ে হিন্দুধৰ্মৰ সাৰ বস্তু প্ৰকাশ কৰি ইয়াক অৱমাননাৰ
ঘ বোকাৰ পৰা তুলি ওখ আসন দান কৰিলে। জগতে এতিয়াৰ
পৰা বুজিলে হিন্দু পদমালিত হলেও অৱজ্ঞাৰ পাত্ৰ নহয়, দীন দৰিদ্ৰ
কৃতসৰ্গ হলেও পাবমাৰ্থিক সম্পদত হীন নহয় বৰং অতুল
বস্তুবাণীৰ অধীশ্বৰ, অনন্ত গোবৰৰ এধিকাৰী, বিশ্বসংসাৰৰ গুৰুপদত
অধিষ্ঠিত হ'বৰ যোগ্য। হিন্দু ধৰ্মৰ বিভিন্ন শাখা প্ৰশাখাবিলাকক
তেখেতে যুক্তিৰে দেখুৱালে যে এক অখণ্ড সনাতন হিন্দুধৰ্মৰে
আভাৱিক পাৰ্বৰ্ণিক—বেদান্ত বাদতেই বিশ্বব্যাপি মানব ধৰ্ম নিহিত
আছে, কিয়নো সি সন্মত মানব মনৰ আকাঙ্ক্ষা পূৰ্ণ কৰিবলৈ,
সকলোৰে প্ৰাণত আশাৰ সকাৰ কৰিবলৈ, সকলোৰে ক্ষমত
ব্যথা আৰু তৃষ্ণা নিৰাৱণ কৰিবলৈ, ভব বন্ধন ছেদন আৰু

দৈন্য-কাতৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ সৰ্বতোভাবে সমৰ্থ। বিধ্বংসী
ধৰ্মৰ এয়ে লক্ষণ নহয় জানো।

ইয়াৰ আগেয়েও পশ্চাত্য দেশলৈ কোনো প্ৰচাৰক যে এ'না
নাছিল এনে নহয়। কিন্তু সেই সকলে হিন্দুধৰ্মৰ প্ৰকৃত মহিমা
প্ৰচাৰ কৰিব পৰা নাছিল। স্বামীজীয়ে যেনে সাহসে নিম্ন ধৰ্মৰ
গুৰু তত্ত্ব প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছিল, সিবিলাকৰ সন্মান ক্ষুণ্ণ দৃষ্টি
নাছিল। সিবিলাকে ইউৰোপীয় পৰিচ্ছন্ন পিন্ধাই হিন্দুধৰ্মক বুজাবলৈ
চেষ্টা কৰিলে তাৰ দ্বাৰা পণ্ডিতমণ্ডলী কিয় আক্ৰষ্ট হ'ব! দ্বিতীয়তঃ
সিবিলাকৰ সংস্কৃত ভাষাৰ ওপৰত অধিকাৰ নাছিল। এনে জনা
যায় যে বিখ্যাত পণ্ডিত মোক্ষমূলাৰৰ ওচৰত এনে দুই এজন
প্ৰচাৰক ধৰা পৰিল যে বাধ্য হৈ সংস্কৃত ভাষা নাজানো বুলি স্বীকাৰ
কৰিছিল। কিন্তু এতিয়া স্বামীজীৰ প্ৰতিভা আৰু পাণ্ডিত্যত
একোৰে অভাব নাছিল আৰু সেই বাবেই তেখেতৰ ওচৰত
সকলোৱেই আত্মলম্পৰণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

ধৰ্মমহাসভাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া ।

আমেৰিকাৰ চিকাগো ধৰ্মমহাসভাত বক্তৃতা দিয়াৰ আগলৈকে
যিমান পাণ্ডিত্য বা গুণ গৰিমা থাকিলেও স্বামী বিবেকানন্দ এজন
সাধাৰণ সন্ন্যাসী মাত্ৰ আছিল। এতিয়াৰ পৰা তেখেত এখন
নিম্নবৰ্ণেয়া মহাপুৰুষ বুলি খ্যাতি লাভ কৰিলে। এতিয়া আমেৰিকাত
সকলোৰে মুখে মুখে হিন্দু সন্ন্যাসীৰ নাম। কাকতে পঢ়াই তেখেতৰ
নানা প্ৰকাৰ স্থখ্যাতি। চহৰৰ ঠায়ে ঠায়ে স্বামীজীৰ প্ৰতিকৃতি।
সকলোৱে সেই প্ৰতিকৃতি দেখিও সন্মান দেখুৱায়। সকলোৱে
তেখেতক এজন দিব্য দৃষ্টি সম্পন্ন ভবিষ্যৎজ্ঞা বুলিয়েই গ্ৰহণ
কৰিছিল। দৰাচলতে আমেৰিকাবাসীৰ সত্যপ্ৰিয়তা আৰু গুণ
প্ৰাৰ্থিতাৰ অভুলনীয়। এনেকি নিতান্ত নৈষ্ঠিক বা গোড়া ভাৱৰ
বাতৰি কাকত মিউইয়ৰ্ক হেৰাল্ডেও লিখিছিল “ধৰ্ম মহাসভাত
এখেতেই (স্বামী বিবেকানন্দই) নিঃসংশয়ে সৰ্বপ্ৰধান ব্যক্তি।
এখেতৰ বক্তৃতা জনি সুশিক্ষিত ভাৱতবাসীৰ মাজলৈ খুটখুট
প্ৰচাৰক পঠোৱা কিমান নিৰ্বুদ্ধিতাৰ কাৰ্য তাক সহজে বুজিব পাৰি।”

“দি প্ৰেছ অব আমেৰিকা” নামক কাকতত প্ৰকাশিত হল--
“ভাৱতত পুৰণি কলীয়া বিদ্যাত পাৰ্গত স্তম্ভৰ কাকিতপূৰ্ণ ভেকা বয়সৰ
আচাৰ্য বিবেকানন্দই মহাসভাত যি বক্তৃতা দিলে তাক জনি পোটেই
সভ্য-বঙলী ভক্তিত আৰু বুকু হৈছে। তাত বহুতো কিছৰ আৰু প্ৰাৰ
প্ৰত্যেক ধৰ্মীয়া সন্তানৰ ধৰ্মোপদেশকল উপস্থিত আছিল;
নিবিলাক সকলোৱেই তেখেতৰ প্ৰভাৱত বিমমত অভিভূত হৈছে।
এইবন্ধনবন্ধৰ বান্ধিতা, তেখেতৰ বক্তৃতাৰ ভিতৰেবি একোটা কথা

যুক্তিৰ কুশলতা। আৰু তেখেতৰ চিৰ সন্মানিত পৰ্শ্বৰ সৌন্দৰ্য্য বৰ্ণনাত যেনে স্বন্দৰ ইংৰাজী ভাষাৰে প্ৰকাশ কৰে ইত্যাদি বিলাক গুণ গোট খাই শ্ৰোতাসকলৰ মনত গভীৰ ভাবৰ সঞ্চাৰ কৰে।”

মহাসভাৰ বৈজ্ঞানিক শাখাৰ সভাপতি মাননীয় মিঃ মাৰউইন মেৰি স্কেল’ মহোদয়ে লিখিছিল :—

“ধৰ্ম্ম মহাসভাত হিন্দুধৰ্ম্মৰ দৰে আন কোনো ধৰ্ম্মই প্ৰতিপত্তি বিস্তাৰ কৰিব পৰা নাই আৰু এই ধৰ্ম্মৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ প্ৰতিনিধি আছিল স্বামী বিবেকানন্দ। মহাসভাত এখেতৰ প্ৰভাব আৰু আদৰ যে সকলোতকৈ অধিক হৈছিল সেই বিষয়ে আৰু বিন্দুমাত্ৰ সন্দেহ নাই। এখেতে প্ৰায়েই বক্তৃতা দিছিল। ঘাই সভাতটো দিছিলেই বৈজ্ঞানিক শাখা সভাতে! (যত সভাপতি হবৰ সন্মান লাভ যোৰ ভাগ্যন্ত ঘটিছিল) কেইবাটাও বক্তৃতা দিছিল, আৰু প্ৰত্যেক বাৰতে খুটান অখুটান সকলো বক্তৃতাকৈ মানুহে তেখেতকে বিশেষ সন্মানেৰে সৈতে অভ্যর্থনা কৰিছিল। তেখেত যি ফালেই গৈছিল সেই ফালেই মানুহ গৈ গোট লৈছিল আৰু তেখেতৰ মুখৰ একোটি কথা শুনিবলৈ উদ্গ্ৰীৰ হৈ বৈ আছিল। খুটানসকলৰ ভিতৰত যি সকল একেবাৰে নৈষ্ঠিক তেওঁ-বিলাকেও কৈছিল “সঁচাকৈয়ে এখেত যাহুহ জাতিৰ অলঙ্কাৰ স্বৰূপ”।

মূল মহাসভাৰ সভাপতি বেভাবেণ্ড ব্যাবোজ মহোদয়ে লিখিছিল “স্বামী বিবেকানন্দই তেখেতৰ শ্ৰোতাসকলৰ ওপৰত আচৰিত ধৰণৰ প্ৰভাব বিস্তাৰ কৰিব পাৰিছিল”।

স্বামীজীৰ বিষয়ে ইয়াত উল্লেখ কৰা কেখনমান কাকতত আৰু কেজন মান মনোৰম মতামত দেখি মনত ধাক্কা নকৰিব যে এয়ে শেষ সত্য। আচলতে হাজাৰ হাজাৰ কাকতত

আমেরিকাবাসী গণ্য-মান্য মানুষের মুখে মুখে স্বামীজীর গুণগান। তেখেতের সঙ্গ লাভ করিবলৈ ধনী আৰু মনস্বী সম্ভ্রমায়ব যাত্রত যেন অবিধাঅবি লাগি উঠিল। তেখেতের মুখৰ এযাবি কথা শুনিলে সকলো যেন উদগ্রীব।

এই স্বামী বিবেকানন্দই পোনতে আমেরিকালৈ আহি মূৰ গুজ্জিবলৈ ঠাই নাপাইছিল। ভিক্ষা করিও খাবলৈ এমুঠি নাপাই এন্ধার দেখিছিল। মনর দুখত কণিক দুৰ্জলতাবশতঃ অদেশলৈ ঘূরি যাবলৈকে হলেও ভারতব পৰা টকা পাঠাবলৈ টেলিগ্রাক করিবলৈ বাধা হৈছিল। আজি স্বামী বিবেকানন্দ সমগ্র আমেরিকাবাসীর অকল আমেরিকাবাসী কিয় গোটেই পৃথিবীতে এজন ববেণ্য পুরুষ। তেখেতক আলতী বাধিবলৈ সকলোৰে দুয়ার বুকলি বরং স্বামীজীক পালে এতিয়া কৃতার্থ বোধ করে।

এই সময়ত অর্থাৎ ধর্মমহাসভা শেষ হোৱাৰ পিচত নবেম্বৰ মাহত জাবতলৈ লিখা চিঠিৰ একাংশ পঢ়িলেই বুজিব স্বামীজীৰ প্রতিষ্ঠাৰ কাৰণে এতিয়া আৰু চিন্তা নাই। তেখেতে লিখিছে :—

“আমেরিকাবাসীৰ দয়াৰ কথা কি কম? মোৰ এতিয়া কোনো অভাব নাই। মই বৰ সুখেৰে আছোঁ আৰু ইউৰোপলৈ যাবলৈকো মোক যি খৰচ লাগিব সেট টকা মই ইয়াতেই পাম। এতেকে তোমালোকে এতিয়া আৰু মোলৈ টকা পঠিয়াব নালাগে। মোৰ পোছাক প্রভৃতিত যি অধিক খৰচ লাগে তাৰ উপৰিও মোৰ হাতত এতিয়া ২০০ পাউণ্ড কমা আছে। থকা-খোৱাত মোৰ খৰচ নালাগে। মই বন্তে ইচ্ছা কৰোঁ চহৰৰ লুন্ডৰ লুন্ডৰ দৰত থাকিব পাৰোঁ। আৰু মই সদায় বাবে তাৰে অতিথি হৈ আছোঁৱেই। এই জাতিৰ যেনে অল্পসংখ্যক যেনে আৰু কতো দেখিবলৈ নোপোৱা।”

অকল এম্ব নহয় স্বামীজীৰ অসাধাৰণ গুণাবলীত আকৃষ্ট হৈ বহুতো সন্তোষসংশীয়া কুলনাথী তেখেতৰ প্ৰতি অন্তৰাগিনী আৰু আন কি কোনো পাণিপ্রাথিনী পৰ্য্যন্ত হৈছিল। তেখেতে ইচ্ছা কৰা হলেই অনায়াসে অনন্ত ভোগস্থ কৰিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু তেখেতৰ প্ৰবৃত্তি তেনে নাছিল। তেখেতৰ মাজত ভোগমি বা কপটতা থাকিব পাৰে নে? সঁচাকৈয়ে এসময়ত এগৰাকী পৰমাত্মন্দৰী অৰ্থাৎ অতুল সম্পত্তিৰ অধিকাৰিণী যুবতীয়ে স্বামীজীৰ চৰণ তলত পৰি নিজৰ ক্লেশ-যৌৱন সমৰ্পণ কৰিবলৈ অন্তিমতি প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। স্বামীজীয়ে তৎক্ষণাৎ কাল “ভদ্রে, মই যে সন্তানী! সন্তানীৰ পক্ষে নিখিল বিশ্বৰ সকলো বৰ্ম্মপুত্ৰই যে মাতৃ।” স্বামীজীৰ চৰিত্ৰবস্তু কিমান আছিল ইয়াৰ পৰা কিছু অনুমান কৰিব পাৰি। এটা কথা লক্ষ্য কৰিব লগীয়া এয়ে যে এতিয়া স্বামীজীৰ এনে আদৰ, নাম যশ প্ৰশংসা প্ৰভৃতিতো তেখেতৰ মনত অলপো অহংকাৰ ভাব নাছিল। বৰং বহুত সময়ত কোনো কোটিপতিৰ বিশেষ অনুবোধ এবাৰ নোৱাৰি যেতিয়া কল্পনাৰো অতীত স্তৰত আতিথ্য গ্ৰহণ কৰে তেতিয়া স্বামীজীৰ চকুলোহে ওলায়—হায় হায়, মোৰ স্বদেশবাসী ইয়াৰ তুলনাত কিমান দৰিত্ৰ। আৰু মই ইচ্ছাত স্তম্ভত বগন ক'ম নে? সঁচাকৈয়ে এবাৰি এনে স্থৰৰ স্বাভাৱত কুসুমকোমল শয্যাত শুৱ নোৱাৰি বাতি উঠি খিড়িকিৰ ওচৰত তিয় হৈ জগজ্জমিৰ অভাৱৰ কথা ভাবি কান্দিছিল। ধন্য বীৰেন্দ্ৰদয় স্বামীজী তোমাৰ স্বদেশ প্ৰেম। যতে যেনেকৈ থাকিলেও স্বামীজীয়ে কেতিয়াও স্বদেশৰ কথা পাহৰা নাই। তেখেতৰ বাৰ্হতীয় কাৰ্য্য-কলাপতে তাৰ অলেখ প্ৰমাণ পোৱা যায়। উদ্দেশ্যও আছিল স্বদেশৰ কল্যাণ-নিজ মহিয়ান ধৰ্ম্মৰ ওপৰত কৰা অৰ্থাৎ আত্মদণ নিবসন পূৰ্বক পৃথিবীত তাৰ নিজ উজ্জাসন লাভ আৰু

প্ৰভাব বিস্তাৰ। এই কাৰ্য্যত বিদ্যাংগতিৰে স্বামীজীৰ অস্বাভাবিক পৰিশ্ৰমৰ ফলফল উত্তৰ কালত আমি দেখা পাইছোঁ আৰু সবহু কি তাৰ মহৎ প্ৰতিক্ৰিয়াৰ ফল আমাৰ জীৱনত ভোগ কৰিবলৈ পাইছোঁ যে অলপ ভাবি চালেই অনুভৱ কৰিব পাৰি।

চিকাগো। ধৰ্ম্মমহাসভাত স্বামীজীৰ প্ৰতিপত্তি আৰু পৃথিবীব্যাপী তেখেতৰ যশাগানত মথৰিত হোৱা দেখি এমল নীচাশয় স্বাৰ্থাঙ্ক লোকৰ ঈৰ্ষাতাব জাগি উঠিল। ইয়াত যোগ দিলে ভাৰতবোৰ এজন খ্যাত নামা সংস্থাৰ প্ৰয়ালী লোকে। তেখেতৰ হিংসা যে স্বামীজীৰ কাৰণে তেখেতৰ যশস্যা এই দেশত বৰ্ত্তমানে হীনপ্ৰভ হৈ গল। আন কি এটোমহা মহাসভাৰ অভ্যৰ্থনা কমিটিক পৰ্য্যন্ত তলে তলে বহুতো কথা লগাইছিল। 'ভাৰতত তেওঁক কোনেও নাজানে। ইয়াত সম্বাসীৰ ভাও লৈ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবলৈ আহিছে ইত্যাদি। কিন্তু স্বামীজীৰ চাল-চলন দেখি কথা বাৰ্ত্তা শুনি কৰ্ত্তৃপক্ষৰ সেই কথাত বিশ্বাস নহল। এতিয়া গোঁড়া গুটান সম্প্ৰদায়ৰ কিছুমান পাত্ৰবীৰ তলখুচুৱীয়া কাৰ্য্যত যদিও আমেৰিকাত কিছুমান কাল্পনিক দোষ আৰোপ কৰি, মিছা বদনাম উলিয়াই স্বামীজীক হেৰুৱাব প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল সেই মিছা কথাত কোনেও হয়তৰ নিমিলে। গুটীয়া পাত্ৰবী-সকলৰ স্বামীজীৰ ওপৰত আক্ৰোশ চৰব কথাও। কাৰণ স্বামীজীয়ে সিবিলাকৰ অন্যাৱ কাৰ্য্য আৰু মিছা প্ৰচাৰৰ বাবে ভাৰতীয় ধৰ্ম্ম আৰু জাতিৰ ৰীতি-নীতি, চলন-ক্ৰম সত্যতা প্ৰভৃতিৰ বি অকুত আৰু মিছা কলহ আৰোপ ইয়ান দিনে কৰি ভাৰত বৰ্ষৰৰ দেশ বুলি প্ৰতিপন্ন কৰি আহিছিল এতিয়া তাৰ মূলতে কুঠাৰাখাত পৰাত তেওঁবিলাকৰ ভাৰতত বাহাদুৰী কৰিবলৈ যাবলৈ প্ৰস্তুত নহব পাৰে। বিশেষতঃ এতিয়া কোনো কোনো

মনসী আৰু বহুতো কাকতে পত্ৰটো তেনে কথা প্রকাশো কৰিছিল যে ধৰ্ম ভাৱত এনে উন্নত জাতিৰ মাজলৈ আমাৰ মিছান্সি পাছুৰিসকলক পঠাব প্ৰয়োজন কি? যি হওক, এই হীন প্ৰচাৰক বা হীন প্ৰচেষ্টাৰ বিপক্ষে স্বামীজীয়ে প্ৰকাশো এমাৰ কথাও কেতিয়াও কোৱা নাই। এনে কি এসময়ত এটা দৰ্শনৰ মাজলৈ স্বামীজীকে পৰীক্ষা কৰিবলৈ বেগৰাকীমান সুন্দৰী গাভৰু পঠাই দিছিল। তেওঁবিলাকক কৈ দিছিল যদিহে এটা কাৰ্য্যত কৃতকাৰ্য্য হ'ব পাৰে তেন্তে যথেষ্ট পুৰস্কাৰ দিয়া হ'ব। সেইমতে তেওঁবিলাকে স্বামীজীৰ ওচৰলৈ গৈ নানা প্ৰকাৰ প্ৰলোভনৰ দ্বাৰা তেখেতৰ পদাঙ্কলনৰ চেষ্টা কৰিছিল। স্বামীজীৰ অটল সংযম আৰু ইন্দ্ৰিয় দমন ক্ষমতাত সকলো চেষ্টা বাৰ্ষ হোৱাত বাধা হৈ স্বামীজীৰ ওচৰত তেওঁবিলাকে সকলো কথা খুলি কৈ নিজে অন্ততপ্ত হ'ল আৰু ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।

এদিন স্বামীজীৰ এজন বন্ধুৱে তেখেতৰ বিৰুদ্ধে ক'ব মিছা প্ৰচাৰক প্ৰতিবাদ কাকতে পত্ৰে কিয় প্ৰকাশ ক'ব নাই বুলি সোধাত স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে "এনেবোৰ মিছা কথাৰ প্ৰতিবাদ কৰিবৰ প্ৰয়োজন নাই। সঁচা কথা আপোনা আপুনি প্ৰকাশ পাব আৰু মিছা লোপ পাব। বিশেষতঃ নিজৰ স্বার্থ বন্ধাৰ অৰ্থে সন্মাসীৰ পক্ষে কোনো কথা কোৱা নিবিধ।

এই স্বাৰ্থাহ্ব দলে অকল আমেৰিকাতে স্বামীজীৰ বিৰুদ্ধে কুৎসা বটনা কৰি কান্ধ হোৱা নাই। তেওঁবিলাকে ভাৰততো খৃষ্টিয়ান পাছুৰী সকলৰ জৰিয়তে বহুতো কান্ধনিক অপবাদ আৰু মিছা কথা প্ৰচাৰ কৰি ভাৰতত স্বামীজীৰ প্ৰভাব লোপ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁবিলাকে প্ৰচাৰ কৰিছিল যে আমেৰিকাত স্বামীজীক কোনেও গ্ৰাহ্য ক'ব নাই আৰু এতিয়া তেখেত ভোগ

বিশ্বাস্ত যত্ন হৈ যতে ততে য়ি কুৰিছে ইত্যাদি। স্বামীজীয়ে ভারতীয় ভক্তসকলৰ পৰা চিঠিত ইয়াৰ সন্ধান পাই সিবিলাকলৈ আশ্বাস দি লিখিলে যে সেইবোৰ সকলো মিছা কথা। আমেৰিকাৰ জন সাধাৰণে মোক খুব যত্ন কৰিছে। বিশেষকৈ পুৰোহিতত সম্প্রদায়ে। মিছনাৰিসকলে তেওঁৰ নামকৰ প্ৰতিপত্তি নষ্ট হোৱা দেখি পাগলৰ দৰে হৈ সেইবোৰ মিছা প্ৰচাৰ কৰি ভাবিছে সেয়েই তেওঁবিলাকক বক্ষা কৰিব। তেওঁবিলাকৰ এনে ভ্ৰান্ত ধাৰণাৰ কাৰণে মোৰ দুঃখ হয়। সঁচাকৈয়ে ইবিলাক পুতৌ কৰিবৰ পাত্ৰ। কিন্তু ইয়াত যি সকল প্ৰধান ধৰ্মোপদেশক আছে সিবিলাকৰ এজনো মোৰ বিৰোধী নহয়।

দুৰভিসন্ধিমূলক হীন প্ৰচেষ্টাৰ দ্বাৰা স্বার্থাশ্ৰেয়ী এই মলটোৱে ভারতীয় লোকসকলৰ ওপৰত কোনো প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব নোৱাৰিলে। বৰং স্বামীজীৰ অপূৰ্ণ বিজয় বাতৰিত গোটেই ভারততে আনন্দৰ প্ৰবাহ অবিৰত ববলৈ ধৰিছিল। ভারতীয় সংবাদ-পত্ৰ বিলাকে আমেৰিকাত প্ৰকাশ হোৱা কাকতৰ পৰাই সকলো বাতৰি এনে কি স্বামীজীৰ জগদ্বিখ্যাত বক্তৃতাটিও সম্পূৰ্ণৰূপে পাই তাক প্ৰকাশ কৰি তাৰ ওপৰত সম্পাদকীয় মন্তব্য ক্ৰমে লিখি প্ৰচাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। মুঠতে স্বামীজীৰ যশোগান যাত্ৰাক্ষৰ পৰা হিমালয়লৈ আৰু কলিকতাৰ পৰা বোম্বাইলৈকে বিয়পি পৰিছিল আৰু দেশবাসী সকলোৱেই ইয়াৰ বাবে গৰ্ব্ব অহুভব কৰিছিল। গোটেই ভাৰতৰ ঘৰে ঘৰে স্বামীজীৰ নাম বিহুলী গতিৰে প্ৰচাৰিত হবলৈ ধৰিলে। বোম্বাই, মাদ্ৰাজ, বৰদেশ, পঞ্জাব, ৰাজপুতনা, মধ্যপ্ৰদেশ কুতূহিৰ চহৰে চহৰে বিৰাট জন-সভা বহি স্বামীজীৰ শ্ৰৱণ কীৰ্ত্তন কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু তেখেতৰ প্ৰতি অভিনন্দন জ্ঞাপন কৰিলে। ব্যক্তিগত ভাবেও বহুতো

বজ্রা-মহাবাজাই তাঁরযোগে স্বামীজীক কৃতজ্ঞতা জনালে। গোটেই ভাৰতব্যাপী আনন্দৰ আৰু উৎসাহৰ আন্দোলন উত্থাপিত হল। মূৰ্খ ভাৰতবাসীৰ প্ৰাণত যেন নতুন স্পন্দন অনুভূত হল। ভাৰতৰ ভাগ্যত এনে দিন বহুকাল হোৱা নাছিল। ভাৰতীয় সকলৰ ইমান দিনে পৰৰ সেৱা কৰি, পৰৰ হাত-মুখলৈ চাই, নানা অপমান লাঞ্ছনা নিজ অঙ্গৰ ভূষণ কৰি হতভাগ্য জীৱন যাপন কৰিছিল কিম্ব এই পুৰুষসিংহৰ বাক্যবলীত এনে শক্তি আছে যাৰ প্ৰভাৱত সভ্যতাভিমানী পান্চাত্য জাতি বিলাক আজি এই বৰেণ্য পুৰুষক সন্মান কৰি ভাগ্যবান বোধ কৰিছে। অৰ্দ্ধেক পৃথিৱী এতিয়া এইজন পুৰুষৰ কথাত মতলীয়া। এইজন সভ্যপ্ৰণীৰ বিজয় ঘোষণাত মুগ্ধ মন্তবাদৰ অঙ্গুগামী। ভাৰতীয় সকলৰ পক্ষে এয়ে প্ৰথম ভাগ্য বিবৰ্ত্তন—নতুন আশাৰ বাণী, নতুন আলোকপাতত উজ্জমশীল, আশাস্বিত !

ভাৰতৰ সকলো ঠাইতে স্বামীজীৰ কৃতকাৰ্য্যতাত হিন্দুধৰ্মৰ পুনৰায় বিজয় পতাকা উড্ডায়মানতাত, পান্চাত্য দেশত তাৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰত আনন্দ উৎসৱ হলেও, যাদ্ৰাজ আৰু কলিকতাত উৎসাহ আন সকলো ঠাইতকৈ অধিক যেন দেখা গৈছিল। যাদ্ৰাজৰ গোবৰ,—যে পোনতে সিবিলাকৰ চেঁচাতে স্বামীজী আমেৰিকালৈ জংঘাজা কৰিব পাৰিছিল আৰু কলিকতাৰ গোবৰ—এনে সুসন্ধানৰ জন্মস্থান হ'ব পাৰি। ইং ১৮৯৪ চনৰ ৫ চেপ্তেম্বৰ তাৰিখে কলিকতাৰ টাউনহলত বিৰাট জনসভা হয়। সেই সভাত কলিকতা আৰু ওচৰৰ মফস্বলবোৰ নহতো সদ্ৰাস্ত ৰাজা, জমিদাৰ, ডাক্তৰ উকীল, গণ্য-মান্য, পণ্ডিত মণ্ডলী প্ৰভৃতি সকলো সম্প্ৰদায়ৰ নেতৃস্থানীয় লোকসকল সমবেত হৈছিল। সভাপতিত্ব কৰিছিল ৰাজা পিয়ারী মোহন হুখোশাখ্যায় চি, আই, ই মহোদয়ে।

এই সভাত বক্তৃতা প্ৰসঙ্গত খ্যাতনামা বহুতো মনিষীয়ে অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল। তাত আন বহুতো কথাৰ ভিতৰত এই কথাও ঘাইকৈ প্ৰকাশিত হৈছিল। কলিকতা চহৰত এনে ধৰণৰ সভা আগেয়ে কেতিয়াও হোৱা নাছিল আজিৰ সভা কোনো বজা মহাবাজা বা কোনো উচ্চপদস্থ ৰাজকৰ্ম্মচাৰীক সন্মান দেখুৱাবলৈ গোট খোৱা নাই। আজি এজন সন্যাসীৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাবলৈ আমি সমৰ্থত হৈছোঁ। এই সন্যাসীয়ে সাগৰ পাৰ হৈ গৈ হিন্দুধৰ্ম্ম বিস্তাৰৰ কাৰণে প্ৰাণপণ পৰিশ্ৰম কৰিছে। আক এটা গোৰবৰ কথা যি জনক আমি সন্মান দেখুৱাবলৈ ইয়াত গোট খাইছোঁ তেওঁৰ বয়স এতিয়া ত্ৰিশ বছৰ মাথোন। এই কম বয়সতে তেওঁৰ অসামান্য গুণাবলীৰ সহায়েৰে বৰ্ত্তমান জগতৰ সৰ্ববিষয়ত অগ্ৰণী এটা জাতিক বিষয়াভিকৃত আৰু মগ্নমগ্ন কৰিব পাৰিছে। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় তেওঁ কেনে অসাধাৰণ শক্তিসম্পন্ন। তেওঁৰ কাৰ্য্যক্ষমতা হিন্দুজাতি পুনৰ্জীৱিত হৈছে। সঁচাকৈয়ে তেওঁক বৰ্ত্তমান অন্ধকাৰময় ইতিহাসত এটি উজ্জল বিজুলী বেধা বুলিব পাৰি। ই আমাৰ মনত অপূৰ্ণ আশাৰ সঞ্চাৰ কৰিছে। স্বদেশভক্ত স্বামী বিবেকানন্দই যেনে নিকাম আৰু একনিষ্ঠ ভাবে আমাৰ হকে পাশ্চাত্যদেশত কাম কৰিছে সি সকলোৰে অনুকৰণ যোগ্য। অপৰপকে আৰ্যেবিকাবাসীৰ হৃদয় অস্তদৃষ্টি আৰু উৎসাহিতা বাক্যেৰে প্ৰেৰণা কৰি অস্ত কৰিব নোৱাৰি। ইও সমানে অতুলনীয় আৰু সেই বাবে আৰ্যেবিকাবাসীও আমাৰ অপেক্ষ ধনবাদ আৰু কৃতজ্ঞতাৰ পাত্ৰ।

সভাত সৰ্বসন্মতিক্ৰমে তলত লিখা প্ৰস্তাৱ কেইটি গৃহীত হৈছিল :—

১ম—এই সভাই হিন্দুধর্মের কারণে স্বামী বিবেকানন্দই চিকাগোর বিবট ধর্মসভাত যি মহৎ কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিলে আৰু তাৰ পিচাত আমেৰিকাৰ আন আন ঠাইটো যিবিলাক কাৰ্য্য কৰিব লাগিছে তাৰ বাবে তেখেতৰ প্ৰতি বিশেষ কৃতজ্ঞতা প্ৰদৰ্শন কৰিছে।

২য়—এই সভাই চিকাগো মহাসভাৰ সভাপতি ডাক্তৰ জে, এইচ বেবোজ আৰু বিজ্ঞান শাখাৰ সভাপতি মি: মাৰউইন মেৰী স্নেল আৰু সাধাৰণ ভাবে সকলো আমেৰিকাবাসীকে স্বামী বিবেকানন্দৰ প্ৰাতঃসন্মিলন আৰু সহানুভূতিপূৰ্ণ ব্যৱহাৰৰ কাৰণে আন্তৰিক ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছে।

আন এটা প্ৰস্তাবৰ দ্বাৰা উক্ত প্ৰস্তাব দুটাৰ নকল স্বামী-বিবেকানন্দ, ডাঃ বেবোজ আৰু মি: স্নেল মহোদয়লৈ আৰু তলত দিয়া চিঠিখন স্বামী বিবেকানন্দলৈ পঠাবলৈ সভাপতি মহোদয়ক ডাব দিয়া হল।

চিঠি

শ্ৰীমৎ বিবেকানন্দ স্বামীৰ প্ৰতি—

আৰ্য্য!

আপুনি ইং ১৮২৩ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহত চিকাগো মহানগৰীৰ ধৰ্ম্মমহাসভাত অসাধাৰণ কৃতিত্বৰে সৈতে হিন্দুধৰ্ম্মৰ মহাদ্ব্য ঘোষণা কৰা বাবে ১৮২৪ চনৰ ৫ চেপ্তেম্বৰ তাৰিখে কলিকতা মহানগৰী আৰু তাৰ ওচৰৰ ঠাইবিলাকৰ অধিবাসী সকলে কলিকতা টাউনহলত এখন মহতী জনসভাৰ আহ্বান কৰে। সেই সভাৰ সভাপতিৰূপে মই আপোনাক অতিশয় আনন্দেৰে সৈতে স্বামী হিন্দুসমাজৰ পক্ষৰ পৰা আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা আৰু ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছোঁ।

যি সকলৰ প্ৰতিনিধিকপে আপুনি হিন্দুধৰ্মৰ গৌৰৱধ্বজা উড্ডীন কৰিবৰ নিমিত্তে আমেৰিকালৈ গৈছিল সেই লোকসকলে আপোনাৰ কঠোৰ আত্মত্যাগ আৰু দুঃসহ কষ্ট সম্যক হৃদয়তঃ কৰিছে আৰু তেওঁবিলাকৰ হৃদয়ৰ প্ৰিয়বস্তু পবিত্ৰ আধ্যাত্মিক আপুনি যি ভাৱে বক্তৃতা আৰু উপদেশ আদিদ্বাৰা ব্যাখ্যা কৰিছে তাৰ কাৰণে আপুনি সিবিলাকৰ বিশেষ ধন্যবাদৰ পাত্ৰ।

আপুনি ইং ১৮৯৩ চনৰ ১২ চোপ্তম্বৰ তাৰিখে চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাৰ অধিবেশনত আপুনি পাঠ কৰা প্ৰবন্ধত হিন্দুধৰ্মৰ মূল তত্ত্ববিলাক যেনে হৃন্দৰ আৰু পৰিষ্কাৰ ভাৱে বুজাইছে আমাৰ বিবেচনামতে এটা বক্তৃতাত তাতোকৈ অধিক হৃন্দৰ ব্যাখ্যা আৰু হব নোৱাৰে। তাৰ পিচতো আপুনি সেই বিষয়ে আন আন ঠাইতো যি কৈছে সিও সেইদৰেই সৰল আৰু বিশ্বুদ্ধ। হিন্দু জাতিৰ দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে তেওঁবিলাকৰ ধৰ্ম বহুদিনৰে পৰা জগতত অনাদৃত আৰু মিছা বুলি কল্পিত হৈ আহিছে। গতিকে যি সেই অনাদৰ আঁতৰ কৰিবলৈ আৰু মিছা কল্পনা নষ্ট কৰি তাৰ ঠাইত সত্য প্ৰতিষ্ঠাৰ কাৰণে সাহস আৰু শাক্ত সঞ্চয়পূৰ্বক বিদেশত বিভিন্নধৰ্মী আৰু বিশবীতাত্মক লোকসকলৰ মাজলৈ গৈছে তেখেতৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞ নোহোৱাকৈ থাকিব পাৰি নে ?

যিসকল মহোদয়ে মহাসভাৰ আয়োজন কৰিছিল আৰু আপোনাক উৎসাহ আৰু বক্তৃতা দিবৰ সুযোগ কৰি দিছিল আৰু যিসকল মহাদাম্প্ৰ প্ৰোতাই ধীৰ সহিষ্ণু ভাৱে আৰু প্ৰসন্নচিত্তে আপোনাৰ বক্তব্যবলী শুনিছিল সিবিলাকে আমাৰ কৃত ধন্যবাদৰ পাত্ৰ নহয়। হিন্দুধৰ্মৰ ইতিহাস পৰ্যালোচনা কৰিলে দেখা যায় যে এজন বাহোঁন এই ধৰ্মৰ প্ৰচাৰৰ কাৰণে বিশেষতঃ কিশ্বীসকলৰ

মাজত দণ্ডায়মান হৈছে আৰু সৌভাগ্যক্ৰমে সেই প্ৰচাৰক আপোনাৰ দৰে এজন কৃতী আৰু সৰ্বগুণাৱিত মহামুভব পুৰুষ।

আপোনাৰ স্বদেশীয়সকল, স্বনাগৰিকসকল আৰু স্বধৰ্ম্মীসকলে বিবেচনা কৰে যে প্ৰাচীন ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত তথ্য প্ৰচাৰৰ কাৰণে যদি আপোনাক তেওঁবিলাকৰ হৃদয়ৰ একান্ত সহানুভূতি আৰু কৃতজ্ঞতা জনোৱা নহয় তেতিয়া হলে তেওঁবিলাক কৰ্ত্তব্যহানিজনিত গুৰুতৰ অধৰ্ম্মত লিপ্ত হব। আপুনি যি কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰিছে তাত ভগবান সহায় হওক আৰু তাক সম্পন্ন কৰিবৰ কাৰণে আপোনাৰ গাত উপযুক্ত বল আৰু শক্তি সঞ্চাৰ কৰক। ইতি—

নিবেদক—

শ্ৰীপ্যাৰীমোহন মুখোপাধ্যায়

সভাপতি।

ভাৰতৰ অন্যান্য লোক যি স্থলত এনে ভাবে আনন্দিত হৈছিল তেতিয়া বৰাহ নগৰ মঠৰ গুৰুভকতসকল যে আনন্দত আত্মহাৰা হব তাত আচৰিত হবৰ একো নাই। তেওঁবিলাকে দেখিলে যে শ্ৰীশ্ৰীপৰমহংসদেৱে যি কথা কৈছিল এতিয়া সেই কথা বৰ্ণে বৰ্ণে চলিহালৈ। তেখেতে কৈছিল “নৰেনে জগতক মতলীয়া কৰিব।” প্ৰকৃততে এতিয়ানো জগতক মতলীয়া কৰিলৈ বাকী কি থাকিল? গোটেই জগতত স্বামী বিবেকানন্দৰ নাম-ঘণ এই বাজাতে প্ৰতিটো হৈ গল। পৰমহংসদেৱৰ দিব্যদৃষ্টিত তেওঁবিলাক স্তম্ভিত হল। সঁচাকৈয়ে স্বামীজী এতিয়া আৰ্য্যবৰ্জ্জৰ প্ৰধান সৌৰব স্তম্ভ, আৰ্য্য জাতিৰ আশাশ্বল আৰু আৰ্য্যধৰ্ম্মৰ বৰণীৰ আচাৰ্য্যৰূপে সকলোৰে হৃদয়ত প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিলে। চিকাগো ধৰ্ম্মমহাসভাখন যেন স্বামী

বিবেকানন্দৰ উজ্জল বশোৰাশি প্ৰতিভাত হবলৈহে ভগবানৰ ইচ্ছিতত অকুণ্ঠিত হবৰ ব্যৱস্থা হৈছিল। স্বামীজীৰ উচ্চ আদৰ্শ মহৎ হৃদয়, অত্যন্ত মনিষাৰ আৰু বহুমুখী প্ৰতিভাৰ বিকাশৰ উপযুক্ত স্থল গোটেই পৃথিবীৰ সমবেত ধাৰ্মিক আৰু পণ্ডিত-মণ্ডলীৰ চিকাণো ধৰ্মমহাসভা।

আমেৰিকা আৰু ইউৰোপত প্ৰচাৰ

মহাসভাৰ অধিবেশনৰ পিছত স্বামীজীয়ে পোনতে প্ৰায় দুবছৰ-লৈকে আমেৰিকাত থাকি প্ৰচাৰকাৰ্য কৰিছিল। এতিয়া স্বামীজীক ডাঙৰ ডাঙৰ সভাত বক্তৃতা দিবলৈ নিমন্ত্ৰণ আহিবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়েও তেনে নিমন্ত্ৰণ কেতিয়াও প্ৰত্যাখ্যান কৰা নাছিল। কাৰণ তেখেতে বুজিছিল মহাসভাত তেখেতৰ কাৰ্য্যৰ সূচনা হৈ হৈছে। একত কাম এতিয়াহে কৰিব লাগিব এনে সময়তে আমেৰিকাৰ এটা স্থানত * "বক্তৃতা কোম্পানী" Lecture Bureau স্বামীজীক সিবিলাকৰ অস্থানত যোগ দিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। কোম্পানীয়ে ভাবিছিল স্বামীজীৰ এতিয়া নাম যশ যথেষ্ট হৈছে। তেখেতৰ সহায়ত ভাল উপাৰ্জন কৰিব পৰা যাব। আন পক্ষে স্বামীজীয়েও ভাবিছিল পোনতে ইয়াত সোমাই লব পাৰিলে তেখেতৰ উদ্দেশ্যও কিছু সিদ্ধি হ'ব আৰু যি টকা পোৱা যাব

* আমেৰিকাত এই কোম্পানীৰ কাম হৈছে প্ৰসিদ্ধ বক্তা সকলৰ হতুৱাই বেলেগ বেলেগ ঠাইত বক্তৃতা দিবৰ চিহ্না কৰি দিয়া। এই বক্তৃতা শুনিবলৈ টিকেট ল'ব লাগে। তাৰ পৰা যি টকা উঠে তাৰ এটা অংশ এই বক্তাজনে পায়। ই একপ্ৰকাৰ চাকৰিয়েই। কাৰণ তাত যোগ দিলে স্বাধীনভাৱে আন কতো বক্তৃতা দি নোহাবি। কোম্পানীৰ ভাগৰ টকাৰ এটা ভাগ খৰচ যায়, বাকী ভাগ লাভ হয়। এনে বক্তৃতা ব্যৱস্থাৰ পৰা সমাজৰ হানি নহ'ব বৰ উপকাৰেই হয়।

তাৰে ভাৰতত জনহিতকৰ বহুতো কাম কৰিব পৰা যায়। এই ভাৰি স্বামীজীয়ে সেই কোম্পানীত যোগ দিলে আৰু সিবিলাকৰ দিহামতেই নানা ঠাইত বক্তৃতা দিয়াত প্ৰথম বক্তৃতাতে কোম্পানীয়ে তেওঁতক ২৭০০ টকা দিছিল। যি হওক আন নহলেও এই বক্তৃতা বিলাকৰ জৰিয়তে স্বামীজীয়ে ভাৰতবৰ্ষ বিকল্পে যিবোৰ বিকল্প মিছা জনমত আছিল,—যেনে ভাৰতবৰ্ষ অসম্ভাবিলাকৰ দেশ, তাৰ মানুহবিলাকে পুতল, শিল, গুচ পূজা বৰে অৰ্থাৎ মানুহবোৰ অধম পৌত্তলিক, সমাজত অতি কুৎসিত আচাৰ নিয়ম আছে, এনে কি সম্ভাৱন হলেও মনোত ঘৰিয়ালৰ মুখত পেলাই দিয়ে ইত্যাদি—এই মিছাবোৰ খণ্ডন কৰিবলৈ আৰু লগে লগে এনে মিছা প্ৰচাৰকসকলকো চোকা-ভাষাৰে জবাব দি বুজাবলৈ সুযোগ পাইছিল। অকল এয়ে নহয় হিন্দুধৰ্মৰ বিষয়েও নানা ঠাইত নানাভাবে বক্তৃতা দি বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। যিহেতু আৰু মানাৰ মেবোৰ ওপৰত স্বামীজীৰ ভক্তি সিবিলাকৰ বিষয়ে গভীৰ জ্ঞানৰ পাবচয় পাই আমেৰিকাৰ ধৰ্ম্মযাজক সম্প্ৰদায়, প্ৰকৃত আৰু ধাৰ্ম্মিকপুৰুষ সকলে স্বামীজীক অতিশয় ভক্তি কৰিছিল আৰু তেখেতৰ লগত যুটীয়া সন্ধে গবেষণা কৰিছিল। যুটীৰ ওপৰত স্বামীজীৰ এই বক্তৃতা বিলাকৰ পৰা মিছা সংস্কাৰৰ পৰিবৰ্ত্তে পাক্ষাত্যদেশবাসীয়ে ভাৰতবৰ্ষ আৰু হিন্দুধৰ্ম্ম সন্ধে আচলমতে বুজিবলৈ সক্ষম হৈছিল। যি যি বিষয়ে বক্তৃতা দি এই সত্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল, সেই বিষয়বিলাকৰ কেইটামান আছিল—“হিন্দুসকলৰ আচাৰ পদ্ধতি,” “ভাৰত অজ্ঞানাজ্ঞৰ দেশ নে?” “ভাৰতৰ নাবীজাতি” ইত্যাদি।

বক্তৃতা কোম্পানীৰ জৰিয়তে প্ৰায় দুমাহৰ ভিতৰতে আমেৰিকাৰ পূব আৰু মাজ পশ্চিমৰ যাবতীয় ডাঙৰ ডাঙৰ চহৰ বিলাকত বক্তৃতা দিবলৈ যথেষ্ট কোৰেৰে তেওঁ ঘূৰি ফুৰিব লগাত পৰিছিল। ব্ৰহ্মচাৰী বিবেকানন্দৰ বাহিৰে আনৰ পক্ষে এনে পৰিশ্ৰম কৰিবলৈ সামৰ্থ্য নহ'হেঁতেন। মুঠতে স্বামীজীয়ে চিকাগো, আইওয়া চিটি, ডিছমনিয়ছ, সেণ্টলুই, ইণ্ডিয়ানা পোলিচ, মিনিয়া পোলিচ, ডেট্ৰয়েট, হাৰ্টফোৰ্ড, বাফেলো, বোষ্টন, কেম্ব্ৰিজ, বাণ্টিমোৰ, ওয়াশিংটন, ক্ৰকলিন, আৰু নিউইয়ৰ্ক প্ৰভৃতি চহৰত ইতিমধ্যে বক্তৃতা দি ফুৰিছিল। অবশ্যে অতি দুঃখৰ কথা এই চহৰ বিলাকত দিয়া বক্তৃতা বিলাকৰ বিষয়বস্তু আৰু ভ্ৰমণৰ সঠিক জালিকা পাবৰ কোনো উপায় নাই। তেখেতে কেতিয়াও কোনো বক্তৃতা লিখি দিয়া নাছিল। আৰু তেতিয়াৰ দিনত বক্তৃতা টুকি ৰাখিবৰ কাৰণে Short hand বো তেনে বিধান উন্নত হোৱা নাছিল।

কিছুদিন এই কোম্পানীৰ জৰিয়তে বক্তৃতা দিয়াৰ পিচত স্বামীজীয়ে দেখিলে যে আগৰ দৰে কোম্পানীয়ে তেখেতক এতিয়া ষ্টিকমতে পাৰিশ্ৰমিক নিদিয়, কিছু কণণতা কৰে। অথচ তেখেতৰ বক্তৃতাৰ পৰা কোম্পানীৰ ক্ৰমে অধিক মাজাত লাভ হৈছে। এই কথাত তেখেতে মনে মনে বিষম পাই আছিল। তদুপৰি জাবিলে যেই উদ্দেশ্যৰ কাৰণে হলেও সন্ন্যাসীৰ পক্ষে সঞ্চয় নিষিদ্ধ। মহান ত্যাগী পুৰুষ পৰমহংসদেৱৰ শিক্ষাগৈকো এতিয় তেখেতৰ মনত পৰিল। ইত্যাদিবোৰ কথাত শেষত নিউইয়ৰ্ক এটা বক্তৃতাত কোম্পানীয়ে প্ৰায় সাৰে সাত হাজাৰ টকা উপাৰ্জন কৰি স্বামীজীৰ ভাগত দিলে যিখন ৩০০ ছপ টকা। ইয়াত তেখেতে বেয়া পালে আৰু এতিয়াৰ পৰা সেই কোম্পানী

কাম এৰি দিলে ! তেখেতে এতিয়াৰ পৰা প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে যে সেই দেশৰ অভাব পূৰাবলৈ যি চেষ্টা কৰিব তাৰ বাবে এক কপৰ্দ্ধকো আৰু গ্ৰহণ নকৰে।

বক্তৃত্তা কোম্পানীৰ কামত নানা ঠাইত ঘূৰি ফুৰোঁতে স্বামীজীয়ে সময় আৰু সুযোগ পালেই নিজেও অৰ্জ্জুতা আৰু শিকা অৰ্জ্জনৰ কাৰণে চেষ্টাৰ ক্ৰটি কৰা নাছিল। তেখেতে নানা চহৰৰ বিশ্ববিদ্যালয়, চিত্ৰশালা, মিউজিয়ম (পুৰণিৰ স্তম্ভ গোটাই খোজা বিধান) ডাঙৰ ডাঙৰ শিল্পৰ কলকাৰখানা আৰু তাৰ প্ৰমিত সকলৰ নৈতিক আৰু সামাজিক অৱস্থা চাই ফুৰিছিল। তাৰ দ্বাৰাই পাশ্চাত্যদেশৰ সভ্যতাৰ বিষয়ে যথেষ্ট জ্ঞান লাভ কৰিছিল। এইদৰে ঘূৰি ফুৰাত স্বামীজীয়ে লক্ষ্য কৰিছিল যে যুঠৰ ওপৰত আমেৰিকাৰ সী লোক সকল সভ্যতাৰাগী। সেই অমুখৰৰ সুযোগ লৈ কিছুমান ভণ্ড শ্ৰেণীৰ মানুহে নানা অসৎ উপায়ে মানুহক ঠগ দি টকা উপাৰ্জনৰ উপায় কৰি লৈছিল আৰু তেনে এটা দলে স্বামীজীকো টানিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল কিন্তু কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰিলে। তেখেতে আৰু দেখিলে যে আমেৰিকাত তিবোতা সমাজেই দেশৰ সৰ্বমুখী কৰ্মী। তাৰ তিবোতাসকল আন ঠাইৰ তিবোতাতকৈ বহুতো উন্নত, এনে কি আমেৰিকাৰ যন্তা মানুহতকৈ মাইকী মানুহহে বেছি শিক্ষিতা আৰু উন্নত। আমেৰিকাৰ ভুলনাত ভাৰতীয় নাৰী সমাজৰ অধঃপতনলৈ লক্ষ্য কৰি স্বামীজী অতিশয় বাধিত হৈছিল। তেখেতে ভক্ত আৰু শিষ্য সকললৈ চিঠি লিখোঁতে এই বিষয়ে সদায় সাৱধান কৰি জীৱিকাৰ উন্নতিৰ কাৰণে চেষ্টা কৰিবলৈ উপদেশ দিছিল। জীৱিকাৰ উন্নতিবিহনে যে এটা জাতি কোনোদৰে উন্নত হব নোৱাৰে সেইটো নানা

যুক্তিৰে প্ৰমাণ কৰি কৈছিল আৰু উত্তৰ কালত ভাৰতীয় নাৰীৰ কল্যাণার্থে কি কৰিছিল আমি ইয়াৰ পিচত দেখা পাম।

আমেৰিকাৰ নাৰী সমাজৰ ওপৰত স্বামীজীৰ কেনে মহৎ ধাৰণা আছিল এই সময়তে স্বামীজীৰ শিষ্য হৰিপদ মিত্ৰলৈ লিখা চিঠিৰ একাংশ ইয়াত তুলি দিয়া হল। :—

“এই দেশত দাবিত্যা নাই বুলিলেই হয় আৰু এই দেশৰ দৰে মাইকী মানুহ আন কতো দেখা নাযায়। সং পুৰুষ আমাৰ দেশতো বহুত আছে কিন্তু এই দেশৰ মাইকী মানুহৰ দৰে মাইকী মানুহ (আন দেশত) বৰ কম। চণ্ডীত থকা মতে ‘যা স্ত্ৰীঃ স্বয়ং স্কৃতিনাং ভবনেষু—যি দেবী স্বয়ং স্কৃতি পুৰুষৰ ঘৰত বিৰাজ কৰে—এই কথা অতি সত্য। ইয়াত বৰফৰ দৰে (স্বভাৱত) পৰিষ্কাৰ হাজাৰ হাজাৰ মাইকী মানুহ দেখিছোঁ। এওঁবিলাক অখচ কেনে স্বাধীন। সকলো কাম এওঁবিলাকেই চলায়। জুল-কলেক্স ছোৱালীৰে ডবা। আমাৰ হতভাগা দেশ মাইকী মানুহ বাহিৰলৈ ওলাব নোৱাৰে, আৰু ইয়াত ইবিলাকৰ কিমান দয়। যেতিয়াৰ পৰা ইয়ালৈ আহিছোঁ, ইয়াৰ মাইকী মানুহেই ঘৰত থাকিবলৈ ঠাই দিছে, খাবলৈ দিছে, বক্তৃতা দিবলৈ সকলো বন্দোবস্ত কৰি দিছে, লগত বজাবলৈ লৈ যায়, আৰু যে কি নকৰে কৰ নোৱাৰি। শ শ বছৰ এওঁবিলাকৰ সেৱা কৰিলেও এওঁবিলাকৰ অগম্য হব নোৱাৰিম। x x x আৰু আমি ভিৰোতা মানুহক নীচ, হেয়, অধ্যম, অপকিত্ৰ জ্ঞান কৰোঁ। তাৰ কলত আমি পুত্ৰ, দাস বা পৰাধীন, উদ্যমহীন আৰু দৰিত্ৰ।” স্বামীজীয়ে সদায় কৈছিল স্ত্ৰীজাতিৰ যাকত শিক্ষা বিজ্ঞাৰ নকৰিলে আমাৰ দেশৰ উন্নতি কেতিয়াও হব নোৱাৰে।

আমেৰিকাৰ নানা ঠাইত বক্তৃতা দি ফুৰোঁতে স্বামীজীৰ মনত

লুচ ধারণা হৈছিল যে ধর্মবিষয়ত আমেৰিকাবাসী লোকসকল আমাতকৈ হীন হলেও সামাজিক বিষয়ত আমাতকৈ বহুতো উন্নত। সেই বাবে তাত ধর্মভাবৰ প্ৰচাৰ কৰি তাৰ পৰা সামাজিক কল্যাণ বিধানৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিবলৈ আমীজীক সদায় সন্মুখক দেখা যায়। আমেৰিকাত থাকোঁতেও তেখেতে তাৰ বাতি-নীতিবোৰ প্ৰয়োজন মতে লাজ নকৰাকৈ শৈক্ষিক লৈছিল আৰু সেইমতে চলিছিল। গতিকে কোনো বিষয়তে কোনোও আমীজীৰ ব্যবহাৰত খুঁত ধৰিব নোহোৱাছিল।

‘বক্তৃতা কোম্পানীৰ কামৰ পৰা অবসৰ লওঁ’ আমীজী নিষ্কৰ্ম হৈ থকা নাছিল, বৰং এতিয়া আকৌ যেন বাদীন সন্ন্যাসীৰ কিঞ্চিৎ পৰিমাণে ব্যাহত জীৱনত পুনৰ নতুন বল পালে। এতিয়াও নানা ঠাইৰ নানা সভাসমিতিৰ পৰা, কোনো কোনো ডাঙৰ ডাঙৰ গীৰ্জাৰ ধৰ্মযাজকসকলৰ পৰা আৰু এনে কি সঙ্গতিপন্ন জ্ঞানপিপাসু ভ্ৰমলোকৰ ঘৰৰ পৰাও বক্তৃতাৰ জৰিয়তে উপদেশ আৰু জ্ঞান চৰ্চ্চাৰ নিয়ন্ত্ৰণ আহিবলৈ ধৰিলে। এই সময়ত তেখেতৰ যথেষ্ট পৰিশ্ৰমহে বৰং হৈছিল। কাকল সপ্তাহত ১২-১৪ টা কেতিয়াবা আকৌ তাতোকৈ বেছি সংখ্যক বক্তৃতা দি ফুৰিব লগাত পৰিছিল।

এই কালতে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ গোটেই অঞ্চলতে প্ৰচাৰ কৰি ফুৰি শেষ কৰিছিল। আমেৰিকাবাসীয়ে এনে জ্ঞানপৰ্শ আৰু অন্তৰংগ আশাজনক কথা বহুকাল শুনিবলৈ পোৱা নাই। এনে উদাৰ, এনে মহান মতবাদ এই প্ৰথম তেওঁবিলাকে শুনি থাকিছিল। ইয়াত কাৰো প্ৰতি কটাক নাই, কাৰো প্ৰতি বকত্ব সমালোচনা নাই। সহজ সবল ভাষাৰে নিজৰ বক্তব্য ধনৰ্গণ স্তম্ভৰ কণ্ঠস্থৰ যোগে এনে ভাবে কৈ দাৰ পৰা দৈৱী

শক্তি তেঁওঁৰ আছিল যে শ্রোতাসকল আকৃষ্ট নহৈ নোৱাৰে। নিজৰ স্পন্দ-দৃশ্যলৈ ভ্ৰক্ষেপ নাই, কেবল মানব সমূহৰ কল্যাণ কামনা কৰি সকলোৰে ভবিষ্যৎ আশাপূৰ্ণ জীৱনৰ উজ্জল চিত্ৰ আঁক দেখুৱাইছিল আৰু মানৱ জীৱনৰ আচল উদ্দেশ্য কি বুজাই দিছিল আৰু সত্যলাভৰ কাৰণে অধাবসায়লৈ আহ্বান কৰিছিল। এতিয়া আমেৰিকাবাসী বিফলযত্ন লোকসকলেও সত্যলাভৰ কাৰণে তৃপ্ত উৎসাহে সাধনাত মনোনিবেশ কৰিবলৈ বদ্ধপৰিকৰ হৈ উঠিল।

এনে এজন নিঃস্বার্থ ত্যাগী পুৰুষৰ বিক্ষেপে অতীত জীৱনৰ কাহিনী কিম্বা তেখেতৰ জীৱন ত্ৰতৰ ভবিষ্যৎ কৰ্মপন্থাৰ প্ৰণালী বা কাৰ্য্যক্ৰম, তেখেতৰ দেশৰ ৰাজনৈতিক অৱস্থা, কিম্বা সেই ভাগ্যবান দেশৰ আচাৰ পদ্ধতিৰ বিষয়ে জানিবলৈ উৎসুক হোৱা একো আচৰিত কথা নহয়। সেই কাৰণে এই পৰ্যটন কালতে প্ৰত্যেক ঠাইৰে সম্পাদক সকলে কিম্বা সাংবাদিকসকলে স্বামীজীক লগ ধৰি উক্ত বিষয়বিলাক উত্থাপন কৰি কথোপকথন কৰিছিল আৰু সেই কথোপকথন সাৰাংশ বাতৰি কাকত বিলাকত ডাঙৰ ডাঙৰ শিৰোনামা দি প্ৰকাশিত আৰু আলোচিত হৈছিল।

আমেৰিকাৰ বিভিন্ন ঠাইত ফুৰোঁতে স্বামীজীয়ে যে অকল সন্মান লাভেই হৈ কৰিছিল বা আদৰ লাভ মাখোন কৰিছিল এনে নহয়। বহুত ঠাইত স্বামীজীয়ে নিগ্ৰহ, অবজ্ঞাও ভোগ কৰিব লগাত পৰিছিল। তাত জাতিভেদ নাথাকিলেও, বৰ্ষ বৈষম্য বৰ প্ৰবল। তাত কলা মন্ত্ৰহুক বৰ ঘিণ কৰে। বিলাসী হোটেল বিলাকত এনে কলা মন্ত্ৰহুক প্ৰবেশ নাই। এনে কি বহুত ঠাইত নাপিতে কৌৰৱৰূপে নকৰে। যি যি ঠাইত স্বামীজী প্ৰত্যাহ্বান

হৈছিল, তাত স্বামী বিবেকানন্দ বুলি নাজানি কোনোবা লোহিতবৰ্ণ ভাৰতীয় বুলিয়েই তেনে উপেক্ষা কৰিছিল। তেখেতৰ পৰিচয় দিয়া হলেই সাদৰেৰে গ্ৰহণ কৰিলেহেঁতেন। কিন্তু স্বামীজীয়ে কেতিয়াও তেনে নিজ পৰিচয় দি কতো কোনো স্তব্ধা লোৱা নাই। এইবোৰ কথা কোনো সময়ত আলচ কৰাত এজন বন্ধুৱে সুধিছিল—“আপুনিৰ কিয় সেই ঠাইত নিজৰ পৰিচয় নিদিলে?” স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে—“মই ইয়াত আনৰ বিনিময়ে ডাঙৰ হবলৈ অহা নাই” অৰ্থাৎ যি ঘৃণা সি ঘৃণা হৈয়ে থাকিব আৰু মই স্তব্ধা লম—সন্ন্যাসীৰ সেইটো নিয়ম হবই নোৱাৰে।

ইং ১৮৯৪ চনৰ মাজভাগলৈকে ডেট্ৰয়েটৰ ইউনিটেৰিয়ান চাৰ্চ্চত ধাৰাবাহিক কিছুমান বক্তৃতা দিয়াৰ পিচত নিউইয়ৰ্ক, বোষ্টন আৰু ঘূৰি চিকাগোত বক্তৃতা দি নিউইংলণ্ড নামক ঠাইৰ অন্তৰ্গত গ্ৰীণএকাৰ পালেহি। ইয়াতো স্বামীজীয়ে কিছুমান ধাৰাবাহিক বক্তৃতা দিয়ে। এই বক্তৃতাবোৰ শুনি তাত কেজনমান বৰ আগ্ৰহ-শীল ছাত্ৰ ওলাল। তেওঁবিলাকে এজোপা সৰল গছৰ তলত বহি স্বামীজীৰ পৰা শিক্ষা লৈছিল। সেই গছ জোপাৰ তেতিয়াৰ পৰা নাথ হ'ল “বিবেকানন্দ পাট্ৰন সৰল।” যিহেতু এই বক্তৃতা-বিলাক কাকতত প্ৰকাশ হোৱাত ব্ৰুকলিনৰ Ethical Association নৈতিক সভাত তাৰ আলোচনা হ'ল আৰু তাৰে School of Comparative religions ধৰ্মসমূহৰ তুলনামূলক আলোচনা সভাতো তাৰ আলোচনা হ'ল। এই সভাৰ সভাপতি আছিল বিখ্যাত ডাক্তৰ লুই, জি, জেমচ্। ইয়াৰ ওচৰা ওচৰি ঠাইতে এখেতৰ লগত স্বামীজীৰ সাক্ষাৎ হ'ল। স্বামীজীৰ লগত কথা পাতি উক্ত ডাক্তৰ জেমচ্ বিমোহিত হ'ল আৰু সিবিলাকৰ সভাৰ জৰিয়তে ধাৰাবাহিক গোটাবলৈ বক্তৃতা দিবলৈ স্বামীজীক অনুৰোধ

কৰিলে। স্বামীজী সন্মত হল। ৩১ ডিচেম্বৰ তাৰিখে স্বামীজীয়ে ক্লকলিনত প্ৰথম বক্তৃতা দিলে। এই বক্তৃতা শুনিবলৈ বহুতো গুণগ্ৰাহী শ্ৰোতাৰ সমাগম হৈছিল। দিবিলাক স্বামীজীৰ বক্তৃতাত ইমান আকৃষ্ট হৈছিল যে তাত নিয়মিতৰূপে শিক্ষা শ্ৰেণী খুলিবলৈ অনুৰোধ কৰিছিল। স্বামীজী সন্মত হৈ তাত কিছুদিন থাকি নানা বিষয়ৰ আলচ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু কেইবাটাও বক্তৃতা দিলে।

ইং ১৮৯৫ চনৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহত নিউইয়ৰ্ক চহৰত স্বামীজীয়ে ধাৰাবাহিক ভাবে গোটাদিয়েক বক্তৃতা দিলে। ইয়াতেই শ্ৰোতা-সকলৰ আগ্ৰহত স্বামীজীয়ে প্ৰকৃত কাৰ্য আৰম্ভ কৰিবৰ দিহা কৰিলে। স্বামীজীয়ে ইয়াত এটা ঘৰ ভাৰা কৰি ললে। তাত নিয়মিতৰূপে শিক্ষা দিবৰ কাৰণে শ্ৰেণী খুলিলে আৰু বিনা খৰচে উৎসাহশীল, সত্যনিষ্ঠ ছাত্ৰসকলক পঢ়াবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়ে এতিয়া ভাবিলে কাকতপত্ৰৰ হজুগ ধৰা হৈছে। সদায় এই হজুগত থাকিলেই নহ'ব। এতিয়াৰ পৰা প্ৰকৃত কাম আৰম্ভ কৰিব লাগে। ইয়াত এদল ডেকা এই নতুন ভাৰত শিক্ষিত কৰি তুলিব লাগিব যাতে মোৰ অবিহনেও এওঁবিলাকেই ইয়াত মোৰ কল্পিত প্ৰচাৰ কাৰ্য চলাই থাকিব পাৰিব।

এনে আশা বৃদ্ধত বাস্তৱেই নিউইয়ৰ্কত যি শ্ৰেণী (ক্লাচ) খুলিলে তাৰ ছাত্ৰসকলক বাস্তবোণ আৰু জ্ঞানবোণ শিক্ষা দিবলৈ ধৰিলে। তাৰ লগৰীয়া সংঘ স্বামীজীয়ে নিজ জীৱনৰ উদাহৰণেৰে শিক্ষা দিবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়ে কেতিয়াবা নিজহাতে সাত্তিক আহাৰ বাস্তৱে খুৱায়ো ভাৰতীয় ধাৰ্মিক জীৱনৰ আভাষ এই ছাত্ৰসকলক দিছিল। মুঠতে ইয়াকো ঠিক যঠৰ

আদর্শবৈ গতি তুলিবলৈ চেষ্টা কবিলে আৰু কালক্ৰমে স্বামীজী এই কাৰ্য্যত কৃতকাৰ্য্যও হৈছিল।

নিকপিত কৰ্মপন্থা গ্ৰহণ কৰি স্বামীজীয়ে আমেৰিকাত ধৰ্ম প্ৰচাৰ আৰম্ভ কৰাত অকল মিছনৰী সকলৰে যে গাভ্ৰুদাহ উপস্থিত হৈছিল এনে নহয় ফ্ৰি থিফাৰ্ট নামে এটা ডাঙৰ সম্প্ৰদায়েও স্বামীজীৰ কাৰ্য্যাবলীৰ বিৰোধিতা কৰিছিল আৰু তেখেতৰ জ্ঞানমৰ বিৰুদ্ধে নানা প্ৰকাৰ কাৰ্লনিক কুংসা বঢ়িছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা স্বামীজীৰ বিশেষ একো আনষ্ট কৰিব পৰা নাছিল। এই 'ফ্ৰি থিফাৰ্ট' সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত নিবোধবাদী, জড়বাদী, অজ্ঞেবাদী, সুক্ৰবাদী, প্ৰভৃতি বহুতো মতাবলম্বীলোকৰ সমাবেশ আছিল। তেওঁবিলাকে এইবাৰ প্ৰকাশ্য সভাত তৰ্কত স্বামীজীক পৰাস্ত কৰি আমেৰিকাত তেওঁৰ প্ৰতিষ্ঠা নষ্ট কৰিবলৈ ফন্দিপাতি নিউইয়ৰ্ক চহৰৰ তেওঁবিলাকৰ সমাজ হলত Society Hall বক্তৃতা দিবলৈ তেওঁক নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। স্বামীজীয়ে সেই নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰিলে। সভাত উক্ত দল বিলাকৰ বিখ্যাত লোক সকল উপস্থিত হৈ স্বামীজীৰ লগত তৰ্ক-যুদ্ধত প্ৰবৃত্ত হল। তেওঁবিলাকে আশা কৰিছিল আমাৰ যুক্তিৰ আগত স্বামীজী কিমান সময়লৈকে তিষ্ঠিব পাৰিব? সঁচাকৈয়ে স্বামীজী অকলে একালে আৰু সিফালে বহুতো লোকে। কিন্তু স্বামীজীৰ তীক্ষ্ণ বিচাৰ বুদ্ধি আৰু গভীৰ জ্ঞানৰ আগত তেওঁবিলাকৰ তৰ্ক সবহ পৰ টিকিবই নোৱাৰিলে। বৈজ্ঞানিক যুক্তিৰ সহায়েৰে সকলো মতবাদ এনে সহজভাবে খণ্ডন কৰি দেখুৱালে যে সকলো স্তম্ভিত হল। তেওঁবিলাক পৰাস্ত হল। বৰং ফল হল এয়ে যে পিচ দিনাৰ পৰা দলে দলে জড়বাদীসকল স্বামীজীৰ শৰণাগত হল। তেওঁবিলাকৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি নহল।

যাকিন দেশ হুন্দা হলেও অজ্ঞতা যে তাত একেবাৰে নাছিল

এনে নহয়। তেওঁবিলাকৰ অধিকাংশৰে সাধাৰণ দুৰ্জলতা হিচাবে কোনো অলৌকিক কাৰ্য্য চাবলৈ অতিশয় হেপাত আছিল। এই স্বযোগতে বহুতো প্ৰদৰ্শক প্ৰকৃতিৰ মানুহে, ভূত, প্ৰেত, মহাত্মা, ভবিষ্যদ্বক্তা প্ৰভৃতিৰ নামত মানুহক নানা উপায়ে ঠগ দি পইচা লয়। সেইবোৰ দেখুৱায় বুলি অগ্ৰিম টিকট পৰ্য্যন্ত বেচে। এনে দলৰ মানুহে এতিয়া স্বামীজীৰ শক্তিৰ পৰিচয় পাই তেওঁক সিহঁতৰ দললৈ নিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। স্বামীজীয়ে তাক প্ৰত্যাখ্যান কৰিলে। সিহঁতে ভয় পৰ্য্যন্ত দেখুৱাত বলে “মই সত্যৰ সেৱক আৰু প্ৰচাৰক। অসত্যৰ লগত সত্যৰ আপোছ কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। সত্যৰ শেষত জয় হ'বই হ'ব।” মুঠতে স্বামীজীৰ তেজৰ ওচৰত এই দলো তিষ্ঠিব নোৱাৰিলে। সেই সময়ত আমেৰিকাত এই বিষয়ত যেন মধ্যযুগৰে প্ৰবৰ্ত্তন হৈছিল। এই নিলাকৰ মাজত স্বামীজীয়ে বেদৰ মহিমাময় ধৰ্ম্মৰ প্ৰচাৰ, সত্যৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰা যে দুকল কাম। তদুপৰি এখন নতুন দেশত, নতুন মানুহৰ মাজত তেওঁবিলাকৰ আত্মগা সঞ্চিত সংস্কাৰ-বাশি দূৰ কৰি তাৰ ঠাইত নতুন ভাব প্ৰতিষ্ঠা কৰা যে কেনে দুঃসাধ্য কাম তাক অনুমান কৰা টান নহয়। স্বামীজীয়ে এই সময়ত কেনে জীৱণ পৰিশ্ৰম কৰিব লগাত পৰিছিল ভাবিলে আচৰিত হ'ব লাগে। স্বামীজীৰ ঐকান্তিক পৰিশ্ৰম বিফল হোৱা নাই এয়ে তেখেতৰ পক্ষে পুৰস্কাৰ স্বৰূপ। তেখেতৰ প্ৰাণপণ পৰিশ্ৰমৰ ফলত আমেৰিকাৰ বহুতো প্ৰসিদ্ধ ব্যক্তি স্বামীজীৰ বৰং এতিয়া পৃষ্ঠপোষক, অনুচাৰী আৰু বহুতো শিষ্য শ্ৰেণীভুক্ত হৈছিল।

অমাতৃষিক পৰিশ্ৰমৰ ফলত স্বামীজী বহুতো ধিনি কৃতকাৰ্য্য হৈ ভাৰতলৈ বিশেষতঃ গুৰুতকত সকললৈ এই সময়ত উৎসাহ পূৰ্ণ বিবিলাক চিঠি লিখিছিল তাৰ ভাষা কেনে জনন্ত আৰু

প্রাণবন্ত ! উপদেশ বিলাকৰ ভিতৰেদি স্বামীজীৰ বিশ্বাস, উৎসাহ কেনে আদৰ্শনীয় সি পৰিষ্কাৰ ৰূপে ফুটি উঠিছিল। সেই 'পত্নাবলীৰ' ভিতৰেদিয়েই আমি স্বামীজীৰ তেজ, শৌৰ্য আৰু ইচ্ছা শক্তিৰ বিশেষ স্ফুৰণ দেখা পাতো। তেখেতে শিষ্য আৰু গুৰুভকত আহ্বান কৰি কৈছে দৈন্য-দুঃখাগ্ৰস্ত ভাৰতৰ কল্যাণৰ কাৰণে কোনো বাধা আমাৰ পক্ষে গ্ৰাহ্য হ'ব নোৱাৰে। সকলো উপেক্ষা কৰি মাত্ৰমুখ মূৰত একমাত্ৰ বাণী 'আগবাঢ়া' 'আগবাঢ়া' বুলি জয়যাত্ৰা কৰিব লাগিব। গোটেই ভাৰত ভঙাই তুলিব লাগিব। গোটেই ভঙতকৈ নতুন ভাৰত মতনীয়া কৰি তুলিব লাগিব। এই কাৰ্য্যত জীৱন পাত পৰ্য্যন্ত কৰিবলৈ পণ কৰিব পৰা দৃঢ়চেতা আৰু চৰিত্ৰবান এদল কৰ্মী আমি গঢ়ি তুলিব লাগিব।

বিদেশৰ পৰা স্বামীজীয়ে এনে জলন্ত ভাষাৰে দিয়া চিঠি বিলাকৰ প্ৰতিক্ৰিয়া নিশ্চয় অতি সহৃদয়জনক হৈছিল। ইয়াত শিষ্য আৰু গুৰুভকত সকলে যথেষ্ট প্ৰেৰণা পাইছিল আৰু সেই প্ৰেৰণাৰ বলতে স্বামীজীয়ে আৰম্ভ কৰি যোৱা মঠৰ কাম-কাজ নিয়াৰিকৈ তেখেতৰ উপদেশ আৰু কাৰ্য্যক্ৰম অত্যাধীৰ লগৰীয়া গুৰুভকত সকলে পৰিচালিত কৰিবলৈ উৎসাহ পাইছিল। এই দৰে উৎসাহবানী পঠোৱাৰ ফলত পাশ্চাত্যদেশৰ পৰা স্থিৰ ভাৱত অতি সহজে স্বামীজীয়ে "মিছন" আৰু 'সেৱাশ্ৰম' স্থাপন কৰিবলৈ সুবিধা পাইছিল।

মঠৰ অন্তৰ্ভুক্ত স্বৰূপ নিউটনক স্বামীজীয়ে দি জেলী খুলি অধ্যাপনা আৰম্ভ কৰিছিল সময়ত এতিয়া বহুতে তাত শোগদান দিয়াত আৰু কোনোৱে কোনোৱে ধৰ্ম্মজীৱন লাভ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰাত ভবিষ্যতে স্বামী 'ডাবে' কাৰ্য্য পৰিচালনাৰ সুবিধাৰ কাৰণে যোগ্যতা অহুসাৰে তাৰে কেজনমানক সন্মত হৈ দিলে।

এতিয়া স্বামীজীৰ সাময়িক অনুপস্থিতিতো ইয়াৰ কাম চলি থাকিব পৰা হ'ল। ইয়াৰ ভিতৰত ম্যাডাম মেবী লুই আৰু হাৰ লিঙ লাক্সবাৰ্গ প্ৰথম। আগৰ গৰাকী ফ্ৰান্স দেশৰ বিদূষী নাহলা আৰু ইজন কৰ জাতীয় ইহুদী। সন্ন্যাস আশ্ৰমৰ নাম উভয়েৰে ক্ৰমে স্বামী অভয়ানন্দ আৰু স্বামী কৃপানন্দ হ'ল।

ইয়াৰ বাহিৰেও মিচেচ গুলিবল ডাক্তৰ এলেন ডে প্ৰায়চৰ বাইট, প্ৰসিদ্ধ গায়িকা মাদাম কাল্ড, সৰ্বজন সুপৰিচিত নিউইয়ৰ্কৰ মিঃ ফ্ৰেঞ্জল লিগেট স্বামীজীৰ অনুবক্তা ভকত হ'ল। ইবিলাকে স্বামীজীক সদায় সকলো কথাতে সহায়তা কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু যাতে তেখেত কৃতকাৰ্য হ'ব সেয়েই ইবিলাকৰ কাৰ্য্য হৈ উঠিল। ইবিলাকে দেহে কেহে স্বামীজীৰ পক্ষ সমৰ্থন কৰিছিল। এইবোৰ কাৰ্য্য স্বামীজীয়ে ১৮৯৫ চনৰ জুন মাহৰ ভিতৰলৈকে সমাধা কৰিছিল আৰু যি খৰচ লাগিছিল সেইটো বক্তৃতা কোম্পানীৰ পৰা পোতা টকাৰ পৰাই চলাই আছিল। স্বামীজীৰ আনপক্ষে এনে নিঃস্বার্থতাত তেখেতৰ কাৰ্য্যৰ পক্ষেও যথেষ্ট সুবিধা হৈছিল। বিশেষতঃ আমেৰিকাত যি সকলৰ পৰা স্বামীজীয়ে অলপো উপকাৰ পাইছিল তেওঁবিলাকৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতা স্বৰূপ বহুতো মূল্যবান ভাৰতীয় বস্তু উপহাৰ দিছিল আৰু সেই বোৰ বস্তু স্বামীজীয়ে মহা বৰ বজা, জুনাগড়ৰ দেওয়ান বাহাদুৰ, বেতাড়িৰ বজাৰ পৰাই পাইছিল। উপহাৰৰ ভিতৰত উৎকৃষ্ট কান্দিবী খাল কাপাব, মূল্যবান গালিচা, হাতীদাঁতৰ কাৰুকাৰ্য্য কৰা মানা বকমৰ বস্তু ইত্যাদি। এই বিলাকৰ পৰাই স্বামীজীৰ উদাৰ ক্ৰন্দনৰ যথেষ্ট পৰিচয় পাই সকলো ভূপ্ত হৈছিল।

যথেষ্ট পৰিচয় সহকাৰে ছাত্ৰসকলক শিক্ষা দানৰ উপৰিও ভাৰতৰ পল কোবাহ নামক এজন উংলাহী লোকৰ দ্বাৰা Parliament

of Religious Extension ধর্ম মহাসভার বিস্তার নামক বিধানব
জৰিয়তে কেইবা ঠাইতো বহু শ্রোতৃমণ্ডলীৰ আগত বক্তৃতা
দি শ্রাস্ত হৈ পৰিছিল আৰু এনেতে জুন মাহত স্বামীজীৰ এক
শিষ্যাই যেন কেপ নামে ঠাইলৈ নিমন্ত্ৰণ জনালে। অলপ জিবনি
লবৰ মনেৰে স্বামীজীয়ে এই নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰি তাত কেইদিন মান
থাকিল আৰু পোটাদিয়েক হৃদয়গ্ৰাহী বক্তৃতাও দিলে। তাৰ পৰা
তেখেতে আন এগৰাকী ধনাঢ্য শিষ্যৰ Thousand Island Park
নামক দ্বীপৰ মাজত থকা ঘৰত কিছুদিন বাস কৰিবলৈ নিমন্ত্ৰণ
কৰাত তালৈ গল। তাত স্বামীজীয়ে সুখেৰে আচুতীয়াকৈ থাকিব
পৰাকৈ তেওঁ এটি সৰু কুঠীৰ তৈয়াৰ কৰি দিলে। সেই ঠাই ডোখৰ
স্বভাৱতে অতি সুন্দৰ আৰু নিৰ্জন। স্বামীজীয়ে ইয়াত থাকি
বৰ আনন্দ পালে। ইয়াত তেখেতৰ ধ্যান-ধাৰণা কৰাৰ সুবিধাও
ঘটিল।

নিৰ্জন বাসৰ আকাঙ্ক্ষাত গলেও স্বামীজীয়ে লগত তেখেতৰ
দহজন শিষ্য লৈ গৈছিল নতুবা মঠ বন্ধ থকা উচিত নহব জাবিয়েই
তেনে কৰিছিল। স্বামীজীৰ আগমন বাৰ্তা পাই বহু দূৰৰ পৰাও
আৰু দুজন মানুহ তালৈ আহিল আৰু তেওঁলোকেও স্বামীজীৰ
পৰা সন্ধ্যাসময়ত দীক্ষিত হল। ব্ৰহ্মচৰ্য্য ব্ৰত পালন কৰিবলৈ
প্ৰতিজ্ঞাত আন পাঁচ জন অসুৰক ভক্তৰো তাত যোগ দিলে। এওঁ
বিলাকৰ শিকাব কাৰণে স্বামীজীয়ে যি প্ৰাণমণ্ডলী উপদেষ্টাবলী দিছিল
সেয়েই “সেৱবাণী” নামক পুস্তিকাৰে আজিকালি প্ৰকাশিত
হৈছে। ইয়াতেই স্বামীজীয়ে বিখ্যাত “সন্ন্যাসীৰ নীতি” নামক
কবিতাটি লিখে। যাজে যাজে শিষ্যসকলক পুৰাণৰ পৰা নানা
চিত্তাকৰ্ষক গল্প জনাব আকৌ কেতিয়াবা হাঁহি খেয়ালিব কথা
কৈ সকলোৰে পেটৰ নাড়ীকেঁচু দ্ৰিড়িব লগা কৰে।

এই দৰেই নানা কাৰ্য্য, অবসৰ, বিশ্রামৰ মাজত এই মানোৰম ঠাইত প্ৰায় দেড়মাহ কাল থাকি ইয়াৰ পৰাই ইংলণ্ডলৈ যাবলৈ আয়োজন কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইয়াত থাকোতেই স্বামীজীয়ে লণ্ডনৰ মিচ হেনৰিয়াটা মূল্যৰ আৰু মিঃ ই, টি ষ্টাৰ্ভি মহোদয়ৰ পৰা কেইবাখনো নিমন্ত্ৰণ পত্ৰ পালে। সিবিলাক স্বামীজীৰ অন্তৰকৃত ভক্ত। সিবিলাকে স্বামীজীক জনালে যে লণ্ডনলৈ আহিলেই বেগেতৰ প্ৰচাৰৰ কাৰণে সকলো দিহা কৰি দিয়া হ'ব। সেই বিষয়ে কোনো চিন্তা কৰিব নালাগে। ঘনাই অন্তৰকৃত হৈ স্বামীজী আকৌ নিউইয়ৰ্কলৈ সশিষ্যে ঘূৰি আহিল। এনেতে তাৰে এজন ধনী বন্ধুও লণ্ডনলৈ যাবলৈ ওলাল। স্বামীজীও এই বন্ধুজনৰ লগতে লণ্ডনলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰি লগ ললে। স্বামীজীয়ে স্বামী কৃপানন্দ, অভয়ানন্দ, আৰু মিচচ ওয়াল্ডোৰ ওপৰত আমেৰিকাৰ প্ৰচাৰ কাৰ্য্য আৰু নিউইয়ৰ্কত স্থাপন কৰা শ্ৰেণীৰ কাম চলাবৰ ভাৰ গতাই দি বাওনা হল।

লগত বন্ধুজনে সৈতে স্বামীজী যথাসময়ত পেৰিচ নগৰ পালেহি। এই পেৰিচ মহানগৰীয়েই সেই সময়ত ইউৰোপীয় সভ্যতাৰ জন্মভূমি। এই মহানগৰী দেখি স্বামীজী অতিশয় আনন্দিত হল। স্বামীজীয়ে নিজে আগ্ৰহ কৰি জগৎ বিখ্যাত মহাবীৰ নেপোলিয়ানৰ সমাধি স্থানৰ দৰ্শন কৰিলে। তদুপৰি তাৰ দৰ্শনীয় চিত্ৰশালা ডাঙৰ ডাঙৰ গিৰ্জা, মিউজিয়াম প্ৰভৃতি চালে। লগৰীয়া বন্ধুজনৰ সহায়ত নগৰৰ বিশিষ্ট লোক আৰু পণ্ডিত বা বৈজ্ঞানিক কেইবাজনো লোকৰ লগত পৰিচিত হ'ল আৰু সিবিলাকৰ পৰাও বহুতো জানিব লগা কথা স্বামীজীয়ে গ্ৰহণ কৰিলে। অলপ পৰিচয় হোৱা সেই সেই লোকসকলে ডিকাগো ধৰ্ম্মমণ্ডলভাৰ

যোগে আমেৰিকাত যুগান্তৰ সৃষ্টি কৰা স্বামী বিবেকানন্দক দেখা পাই আনন্দিত হল।

পেৰিচ নগৰৰ পৰা স্বামীজী লণ্ডনলৈ গল। তাত সৰ্ব-সাধাৰণে কেনেভাবে তেখেতক গ্ৰহণ কৰিব এই বিষয়ে মনত বৰ সন্দেহ আছিল। স্বামীজীৰ সেই মনৰ সন্দেহ অতি সোনকালে দূৰ হল। তাৰ লোকসকলেও স্বামীজীৰ গুণৰ মৰ্ম গ্ৰহণ কৰিব পাৰিলে; আৰু চাৰ্ভতে চাৰ্ভতে এসপ্তাহৰ ভিতৰতে স্বামীজীৰ নাম-বশ গোটেই লণ্ডনত বিয়পি পৰিল।

লণ্ডনত স্বামীজীৰ প্ৰতিষ্ঠা লাভৰ বাবে মিঃ ষ্টাডি চাহাবেই প্ৰধানত দায়ী আছিল। তেখেতৰ যত্নতে স্বামীজীয়ে সহজে তাত নাম কাঁৰব পাৰিলে। এই ষ্টাডি চাহাব পুৰুষে পৰা হিন্দুদৰ্শনৰ পক্ষপাতী আছিল। এনে কি ঈতিপুৰুষে তেখেত ভাৰতলৈ আহি হিমালয় প্ৰান্তত কিছুদিন নিৰ্জন বাস কৰি ঈশ্বৰৰ ধ্যানত নিমগ্ন আছিল। গতিকে আমেৰিকাত স্বামীজীৰ নাম শুনিযেই তেখেতৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈ শিক্ষা লাভৰ আকাঙ্ক্ষা জাগিব এইটো অতি সহজে অনুমান কৰিব পাৰি। এতিয়া স্বামীজীৰ লগত সাক্ষাৎ পৰিচয় হৈ তেখেতৰ অপৰিসীম জ্ঞান আৰু ধৰ্মজীৱনৰ সংস্পৰ্শত আহি আৰু হিন্দুদৰ্শনৰ সূক্ষ্ম আধ্যাত্মিক তত্ত্ববিলাক আৰু তাৰ অন্তৰ্গত বিচাৰ সৌন্দৰ্য্য দেখি বৃত্ত নহৈ নোৱাৰিছিল। এখেতৰ সহায়তাত স্বামীজী তিনি সপ্তাহৰ ভিতৰতে লণ্ডন নগৰীৰ অৱস্থাপন্ন, ক্ষমতামালী আৰু বিদ্বান লোকসকলৰ লগত পৰিচিত হল। ইবিলাকেও স্বামীজীৰ গুণ আৰু শক্তি দেখি আকৃষ্ট হল। ইয়াতো স্বামীজীৰ বক্তৃতা দিবৰ কাৰণে চাৰিওফালৰ পৰা নিমন্ত্ৰণ আহিবলৈ ধৰিলে। সেই ক্ষতে প্ৰথমতে স্বামীজীয়ে পিকাডেলিৰ প্ৰিন্সেচ হলত পোন প্ৰথম প্ৰকাশ্য

বক্তৃতা দিয়ে। বক্তৃতার বিষয় আছিল "Self knowledge আত্ম-জ্ঞান। সভাত বহুতো চিন্তাশীল আৰু পণ্ডিতাগ্ৰগণ্য লোক উপস্থিত আছিল। সকলোৱেই স্বামীজীৰ পাণ্ডিত্য-পূৰ্ণ বক্তৃতাত মোহিত হল। স্বামীজীৰ নতুন ভাব স্বন্দৰ সবল ভাষা, তেখেতৰ জুমধৰ কণ্ঠস্বৰ, তেখেতৰ গৈৰিক বঙৰ পোছাকে সৈতে ৰাজপুৰুষৰ দৰে শাৰীৰিক গঠন সকলোৱেই চিত্তাকৰ্ষক আছিল। লগুনৰ লোকসকলে স্বীকাৰ কৰিলে ইতিপূৰ্বে যি সকল প্ৰচাৰক তালৈ আহি বক্তৃতা দিছিল সেই সকলোবিলাককে স্বামীজীৰ প্ৰতিভাই চেৰ পেলালে। স্বামীজীৰ হিন্দুধৰ্মৰ বিল্লেখনত সকলোৱে তাৰ প্ৰকৃত সৌন্দৰ্য্য এতিয়াহে বুজিব পাৰিলে আৰু তাৰ মৌলিকতা দেখি আৰু তাত প্ৰকৃত ধৰ্ম্মজীৱনৰ আদৰ্শ দেখি সহজে সকলোৱে বুজিলে ইমান দিনে এনে মহান ধৰ্ম্মৰ বিকল্পে মিছা সংস্কাৰৰ বশবৰ্ত্তী আছিল। কোৱা বাহুল্য ইয়াত। স্বামীজীয়ে বহু ঠাইত বহুভাবে বক্তৃতা দি, কথোপকথন কৰি, উপদেশৰ বলতহে সেই ভ্ৰান্ত ধাৰণা দূৰ কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছে।

ইয়াতেই স্বামীজীৰ লগত প্ৰথমতে মিচ মাৰ্গেৰেট নোবেল নামক বিদূষী মহিলাৰ লগত সাক্ষাৎ হয়। এখেতেই শেষত ভনীটি নিবেদিতা নাম লৈ স্বামীজীৰ শিষ্যা হৈছিল আৰু ভাৰতত স্ত্ৰী-শিক্ষা প্ৰচাৰৰ বাবে স্বামীজীৰ লগত কলিকতালৈ আহি তাতে শিক্ষালয় স্থাপন কৰি নিজ-জীৱনৰ মহতী আদৰ্শ পূৰ্ণ কৰি দেহ ত্যাগ কৰিছিল। কি মহান, এই জীৱনী ভাবিলে আচৰিত হ'ব লাগে। এখেতে প্ৰথমতে স্বামীজীক দেখি, তেখেতৰ কথা শুনি অন্তৰত প্ৰেৰণা অনুভৱ কৰিলেও, নতুন জীৱনৰ স্পন্দন অনুভৱ কৰিলেও, ততালিকে স্বামীজীৰ ওচৰত আত্ম-সমৰ্পণ কৰা ন'ই। তৎপূৰ্ণে ভালকৈ বিচাৰ-বুদ্ধিৰে স্বামীজী ঘোষিত নতুন আদৰ্শবাদ বুজি লবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। সেই কাৰণে প্ৰথম বাৰত স্বামীজীৰ

লগত জেথের পবিত্র মাথোন হৈ থাকিল। ইতিপূর্বে পৰা এখেতে লগুনত জীশিক্ষা বিষয়ে অল্পবাক্য থাকি মূলৰ অধ্যাপনা কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰি আছিল। স্বামীজীৰ পৰা নতুন ভাবৰ আশ্বাস পাই বেদান্তধৰ্মৰ ভিতৰত প্ৰবেশ কৰি প্ৰকৃত ধৰ্মজীৱন লাভ আৰু 'সত্যদৰ্শন' কৰিবলৈ এতিয়াৰ পৰা নিজক প্ৰস্তুত কৰিবলৈ ধৰিলে।

'প্ৰিন্সেচ হলত' স্বামীজীৰ প্ৰথম বক্তৃতা হোৱাৰ পিচৰ পৰাই লগুনৰ সংবাদ পত্ৰ বিলাকত স্বামীজীৰ বক্তৃতাৰ অশেষ প্ৰশংসা কৰি তাৰ বাতৰি প্ৰকাশিত হ'ল আৰু সম্পাদক সকলেও অল্পকাল সমালোচনাৰে মন্তব্য প্ৰকাশ কৰাত প্ৰচাৰৰ বাবে যথেষ্ট সুবিধা হৈছিল। ইতিমধ্যে গোটেই নগৰ স্বামীজীৰ ধৰ্মসম্বন্ধত মুগ্ধবিত্ত হৈ উঠিল। সেইবাবেই নানা ক্লাব, চাৰ্চাটীৰ পৰা বক্তৃতা দিবৰ কাৰণে নিমন্ত্ৰণ আহিল। অশিক্ষিত বৰ্গ, শিক্ষিত সম্প্ৰদায় আৰু এনে কি প্ৰধান প্ৰধান ধৰ্মযাজক সকলেও স্বামীজীক অভ্যর্থনা আৰু অভিনন্দন জনালে। এই সুযোগতে বহুতো সম্ভাৱ্য বংলীৰ লোকৰ লগত স্বামীজী চিৰ বক্তৃতা সূত্ৰত আবদ্ধ হ'ল।

ইয়াতো স্বামীজীয়ে কোনো কোনো ঠাইত ধাৰাবাহিক ভাৱে 'কথোপকথন' চলতে কেতিয়াবা কৰ্মযোগ, কেতিয়াবা ভক্তি যোগৰ শাস্ত্ৰশাস্ত্ৰাদি পদ্ধতি, কেতিয়াবা জ্ঞান যোগ, কেতিয়াবা পুনৰ্জন্মবাদ, কেতিয়াবা মায়াবাদ আৰু অশ্বেতবাদ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে। এই আলোচনাত যোগ দিবলৈকো অসংখ্য লোকৰ সমাগম হৈছিল। এই বিষয়ে কিছু আভাস দিবলৈ এখন বাতৰি কাকতৰ টোকাৰ পৰা অলপ ইয়াত তুলি দিয়া হ'ল;--বাস্তৱিক লগুনৰ গণ্য-মান্য পৰিবাৰবৃদ্ধ

মহিলাসকলক বহা চকিব অভাবত ভারতীয় শিষ্যসকলক দৰে
প্রদ্বাবে সৈতে মাটিত আসন কৰি বহি বক্তৃতা শুনা দৃশ্য এই
দেশত অতি বিৰল। স্বামীজীয়ে ইংৰাজ জাতিৰ হৃদয়ত ভাৰতৰ
প্ৰতি প্ৰেম আৰু সহানুভূতি যে সঞ্চাৰ কৰিব পাৰিছে ই তাৰে
নমুনা। ই নিশ্চয় ভাৰতৰ উন্নতিৰ পক্ষে অমূল্য হব।”

তিনি মাহ কাল নানা ঠাইত বক্তৃতা, ঠায়ে ঠায়ে শ্ৰেণীৰ
দৰে ধাৰাবাহিক শিক্ষা ব্যৱহাৰ দ্বাৰা স্বামীজীৰ মনত দৃঢ়
প্ৰভাৱিত আছিল যে ইংলণ্ডৰ লোকসকল সাধাৰণতঃ বক্ষণশীল
ভাবাপন্ন। আমেৰিকাৰ দৰে কোনো নতুন ভাব পালেই প্ৰায়
হুজুগতে তাক সহজে গ্ৰহণ নকৰে। আমেৰিকাৰ মানুহে যেনেকৈ
কোনো ভাব সহজে লয় তাক এৰি দিবলৈকো সেইদৰে সবহ
সময় নালাগে। কিন্তু ইংলণ্ডৰ মানুহে গমিপিটিকি চাট যদি
কোনো ভাব এবাৰ গ্ৰহণ কৰে তাক সহজে নেৰে। সেই কাৰণে
স্বামীজীৰ মনত ধাৰণা হল যে তেখেতৰ কাৰ্য্যৰ বাবে ইংলণ্ডহে
প্ৰকৃত উপযুক্ত ক্ষেত্ৰ হব। সেই বাবে ইয়াতহে তেখেতৰ কাৰ্য্য
অধিকতৰ ৰূপে বিস্তাৰ কৰিবলৈ মনে মনে সঙ্কল্প কৰিলে।
এইবাৰ মাথোন চাই-চিন্তি পৰীক্ষামূলক ভাবেহে পৰ্য্যটন আৰু
কিঞ্চিৎ প্ৰচাৰ কৰি পল।

ইতিমধ্যে আমেৰিকাৰ পৰা তাৰ কাৰ্য্যৰ ভাব দ্বাৰ ওপৰত
দি আহিছিল তেওঁবিলাকৰ পৰা আশাজনক সংবাদ আৰু লগে লগে
আজ্ঞান আহিল। তাৰ কাৰ্য্যৰ প্ৰতি আমেৰিকাবাসীৰ সহানুভূতি
যথেষ্ট হৈছে। এতিয়া তেখেত গৈ আকৌ কাৰ্য্যত মনোনিবেশ
কৰিব যথেষ্ট ফল কলিব। এনে আজ্ঞানত স্বামীজী উৎসাহিত
হল আৰু সোনকালেই আকৌ আমেৰিকালৈ ঘূৰি যাবলৈ স্থিৰ
কৰি কি টাৰ্জিক সেই বিষয়ে জনালে। লগে লগে তেখেতে

ইংলণ্ড এৰি আহিবৰ আগতে তাৰ বিশিষ্ট কেজনমান বন্ধুক
তেখেতে আশু কৰা কাম চলাই থাকিবলৈ অনুৰোধ কৰিলে।
সেই অনুসাবে মিঃ ষ্টাৰ্ভি চাহাবৰ চেষ্টাত তাত এটা দল গঠিত
হল। সিবিলাকেই তাত নিয়ম মতে ক্রীম্‌দন্তগৰদগীতা আৰু
আন আন স্বামীজীৰ নিৰ্দেশমতে বাছি দিয়া হিন্দুধৰ্মৰ শাস্ত্র
পঠন-পাঠন কাৰ্য্য চলাবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়ে এইদৰে তাতো
কাৰ্য্যাবলম্বৰ আভাস মাত্ৰ কৰি এইদৰলৈ তাৰ গৰা আকৌ
নিউইয়ৰ্কলৈ ঘূৰি আহিল।

— — —

আমেৰিকা আৰু ইংলণ্ড স্থায়ী শিক্ষা কেন্দ্ৰ স্থাপন ।

স্বামীজী ইংলণ্ডলৈ যোৱা কালভোখৰত আমেৰিকাত তেখেতৰ পাশ্চাত্য দেশীয় সন্ন্যাসী আৰু শিষ্যসকল বেদান্ত প্ৰচাৰত নিযুক্ত আছিল। এই কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰিছিল মিচ ওয়েল্ডো, স্বামীকৃপানন্দ আৰু স্বামী অভয়ানন্দই। স্বামীজীৰ নিয়মমতেই তেওঁবিলাকে বীৰ্মিংহামত ক্লাচ পাঠ শাস্ত্ৰ অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু তাত ক্ৰমে অধিক সংখ্যক মানুহে যোগ দিবলৈ ধৰিলে। চাৰিওফালৰ পৰা সকলোৰে পৰা উৎসাহ পোৱাত তেওঁবিলাকে ইংলণ্ডৰ পৰা স্বামীজীক সোনকালে তালিঙ্গ কৰি মাতি আনিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। ইবিলাকৰ যত্নতে বাফেলো আৰু ডেট্ৰয়েট চহৰত ইতিমধ্যে দুটা নতুন কেন্দ্ৰ খুলি কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰিছিল।

স্বামীজী ইংলণ্ডৰ পৰা ঘূৰি আহি ইবিলাকৰ আন্তৰিক চেষ্টাত তেখেতৰ আৱশ্য কাৰ্য্য নিয়মিতৰূপে চলাই নহয় বৰ ক্ৰমে উন্নত হোৱা দেখি সন্তোষ প্ৰকাশ কৰিলে। আহিৱেই নিউইয়ৰ্কত আগতকৈ এটা ডাঙৰ ঘৰ ভাৰা কৰি স্বামীকৃপানন্দৰ লগত একে লগে থাকিবলৈ মিহা কৰি ললে। অধিক সংখ্যক শিক্ষাৰ্থীৰ এতিয়া তাত থাকি শিকালাত কৰিবৰ স্বেচন চল। ইয়ালৈ আহিবৰ পৰা স্বামীজী আকৌ অবিৰাম প্ৰচাৰ কাৰ্য্যত উঠি-পৰি লাগিল। তেখেতে এই সময়ত “কৰ্মযোগ” সম্বন্ধে ধাৰাবাহিক বক্তৃতা দিবলৈ ধৰিলে। সময়মতে নিমন্ত্ৰণ আছিলে আন গুৰু ঠাইতো বক্তৃতা দিবলৈ যায় যাতোন।

আমীৰ বক্তাবিলাক সদায় মুখে মুখে কৈ গৈছিল। লিখাহে নালাগে কোনো টোকাও তেখেতে কৰি নলয়, তথাপি যেই সেই বিষয়ে অনৰ্গল বক্তৃতা দি যাব পাৰে। এতিয়া প্রকৃত কাৰ্য্য আৰম্ভ হোৱাত আমীৰ শিষ্যসকলে অনুভব কৰিলে যে আমীৰ বক্তাবোৰ লিখি যাব পাৰিলে ডিবিষয়ে বহুত উপকাৰত লাগিব। ইমান গিানে আমীৰে বক্তাবিলাক বক্তৃতা দিছিল তাৰ কোনো চিন-ছাঁপ পাবলৈ নাই। উদ্ধাৰেই বা কৰিব কৰ পৰা? সেই কাৰণে তেনে এজন উপযুক্ত লোক নিযুক্ত কৰিবলৈ ঠিক কৰিলে যি আমীৰ বক্তৃতা ঘিমান খিনি সম্ভব টুকি লব পাৰিব। সেইমতে প্রথমতে এজনক নিযুক্ত কৰি কিছুদিনৰ পিচত দেখা গল তেখেতে ঠিক টোকা কৰিব নোৱাৰে; কাৰণ আমীৰে বৰ বেগেৰে বক্তৃতা দি যায় তাক টুকি লোৱা সম্ভব নহয়।

অবশেষত শিষ্যসকলে যি: গুডউইন নামে এজন ইংৰাজ জাতীয় মানুহক লগ পালে। তেখেত সম্প্ৰতি ইংলণ্ডৰ পৰা আহি নিউইৰ্কত বসতি কৰিছে। তেখেতে কাৰ্য্যতাৰ গ্ৰহণ কৰি আমীৰ লগত দেখা হোৱা সময়ৰ পৰা জীৱনৰ শেষ মুহূৰ্তলৈকে আজাবহ ভ্ৰতাৰ দৰে আমীৰক সেৱা কৰিছিল আৰু এদিনলৈকো তেখেতৰ লগ এৰা নাছিল। এই গুডউইনৰ দেখা গল সাংঘাতিক চিনৰ সহায়েৰে বক্তৃতা টুকি লব পৰা কয়তা আছে। সেই প্ৰণালী বৰ্ত্তমানে প্ৰচলিত ছৰ্ট্‌হেণ্ডৰ দৰেই। এখেতৰ অনুগ্ৰহতে আমি আমীৰ তথাপি কিছুমান কথা পাব পৰা হৈছে। তেখেত নোহোৱা হলে এই বিনিকে। হেক্সলোহেডেন। যি: গুডউইনৰ দান আৱাৰ পক্ষে যে অনুগমীয় এই বিষয়। সম্ভৱ নাই। কি ভকতি এই গুডউইনৰ! জীৱনৰ এটা মুহূৰ্ত্ত তৰল লব এৰা

নাই। কোনো প্রকার কষ্টই গুরুৰ কাৰণে মহৎ বা অনক্ৰমণীয় নাছিল। দিনে বাতিয়ে গুরুৰ লগত থাকি কেবল সকলো দৃষ্টিৰ ভিতৰত বাধি আনৰ কল্যাণার্থে তাক সংগ্ৰহ কৰা আৰু যোগ্যলোকৰ হাতেদি সেইবোৰ প্ৰচাৰ কৰোৱাই তেখেতৰ কাম। অতি পৰিতাপৰ কথা এখেত ভাৰতলৈ আহি স্বামীজীৰ হাততে স্বৰ্গী হয়। তেখেতৰ বিয়োগত স্বামীজী অতিশয় কাতৰ হৈছিল আৰু কৈছিল “মোৰ সেই হাতখন এতিয়াৰ পৰা নোহোৱা হ'ল ?”

ইং ১৮৯৬ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত মিচেচ গুলিবুলৰ নিমন্ত্ৰণ অনুযায়ী বোষ্টনলৈ আহিল। তাৰ হাৰ্ভিয়েন হলত গোটাডিয়েক বক্তৃতা দি ক্ৰকলিনলৈ গ'ল। তাতো তত্ত্ববোধিনী সভাৰ অমু-বোধক গোটাডিয়েক বক্তৃতা দিয়ে। ইয়াতো শ্ৰেণী খুলি সপ্তাহত দুদিনকৈ নিয়মিতৰূপে শিক্ষা দিবলৈ দিহা কৰিলে। কিছুদিনৰ পিচত স্বামীজী আকৌ নিউইয়ৰ্কলৈ আহি সাধাৰণ ধৰ্ম সমাজত People's churchত বক্তৃতা দিলে। এই চৰে অশেষ কষ্ট স্বীকাৰ কৰি স্বামীজীয়ে আমেৰিকাৰ বিভিন্ন ঠাইত প্ৰচাৰ কাৰ্য্য কৰাৰ ফল কেনে হৈছিল তাৰ কিছু আভাস পাবৰ কাৰণে ক্ৰকলিনৰ পৰা মিঃ এইচ হাটিংডন মহোদয়ে লিখা আৰু মাজ্জাৰ পৰা প্ৰকাশিত “ব্ৰহ্মবাদীন” নামক মাহিলি কাকতত প্ৰকাশ হোৱা এটি প্ৰবন্ধৰ কিয়দংশ ইয়াত তুলি দিয়া হ'ল।

“কিন্তু ঈশ্বৰৰ কৃপাত আমি জীবন্তবৰ্ষৰ পৰা এজন ধৰ্মো-পদেষ্টা লাভ কৰিছোঁ। তেখেতৰ মহান দাৰ্শনিক উপদেশ বীৰে বীৰে অৰুচ দৃঢ়তাৰে এই দেশবাসীৰ নৈতিকজীৱনৰ মৰ্মফলত প্ৰবেশ কৰিছে। এই পুত চৰিত্ৰ আৰু অসাধাৰণ কৰ্মত্যাগী মহাপুৰুষক বেধি আমি আধ্যাত্মিক জীৱনৰ উচ্চতৰৰ বিধিপ্ৰেয়সকণ ধৰি, আত্মোৎসৰ্গ আৰু মাহুহৰ কল্পনাত পোষণ কৰিব পৰা পবিত্ৰ

আক নিৰ্মল ভাৱ ধাৰণ আৰু উপলব্ধি কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছে।
তেখেতে প্ৰচাৰ কৰা ধৰ্ম কোনো মত বা বিশ্বাসৰ ক্ষুদ্ৰ সীমাৰ
ভিতৰত আবদ্ধ নহয়। এই ধৰ্মটো মানুহক উন্নতিৰ বাটলৈ লৈ
যায়। মানব চৰিত্ৰৰ মলিনতা নাশ কৰে। আৰু দুখ-কষ্টৰ বিপদৰ
সময়ত অশেষ সাহায্য দিয়ে—ই দোষহীন আৰু ভগবৎপ্ৰেম আৰু
সৰ্বাঙ্গীন পবিত্ৰতাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত।

ভক্তসকলৰ বাহিৰেও আৰু বহুত লোকৰে সৈতে স্বামী
বিবেকানন্দৰ বন্ধুত্ব হৈছে। তেখেতে সমাজৰ উচ্চ-নীচ সকলো
শ্ৰেণীৰ মানুহৰ লগত বন্ধু আৰু ভাতৃ ভাৱেই ব্যবহাৰ কৰে।
ইয়াৰ চহৰবিলাকৰ ভিতৰত যিসকল বুদ্ধিত শ্ৰেষ্ঠ আৰু চিন্তা-
শীলতাত অগ্ৰণী বিবিলাকেও তেখেতৰ বৈঠক বিলাকত যোগদান
দিছে। তেখেতৰ প্ৰভাবত ইতিমধ্যেই ইয়াত ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ বিকাশ
সুস্পষ্ট ভাৱে দেখা গৈছে।” × × ×

ইয়াৰ উপৰিও উক্ত পত্ৰিকাত প্ৰকাশিত হোৱা স্বামী
কৃপানন্দৰ এখন চিঠিৰ একাংশ তুলি দিয়া হল। ইয়াৰ পৰাও
স্বামীজীৰ বিষয়ে স্পষ্ট আভাস পোৱা যায় :—

× × × “হিন্দুজাতিৰ আধ্যাত্মিকতা এই দেশত
প্ৰতিষ্ঠিত কৰিবৰ কাৰণে তেখেতে (স্বামীজীয়ে) অসীম শাৰীৰিক
আৰু মানসিক শক্তি প্ৰয়োগ কৰিছে। বেয়ে তেখেতৰ অমাত্মিক
পৰিশ্ৰম দেখিব সৈয়ে চমৎকৃত হব আৰু শ্ৰদ্ধা প্ৰকাশ কৰিব।
তেখেতে দিনে দুবাৰ বক্তৃতা দিব লাগে, বহুতো বাতুললৈ চিঠি
লিখিব লাগে, বহুতৰ লগত দেখা কৰিব লাগে, বহুতকৈ আকৌ
স্বকীয় ভাৱে উপদেশ দিব লাগে, তেখেতৰ অজুৰতীসকলৰ সহায়তাৰ
কাৰণে কৈতাপ আকাৰত উপদেশ আৰু কাৰ্য্যায়লী লিখিব লাগে।
এইদৰে নিচেই গুৱাহাৰী পৰা বাতি যাজ নিশাৰৈকে তেখেতে

অবিবর্ত পৰিভ্ৰম কৰিব লগাত পৰে। বিশ্বপ্ৰেম-প্ৰসূত অদম্য ইচ্ছাশক্তি নাথাকিলে এনে কঠিন পৰিশ্ৰমৰ ফলত তেখেতৰ দৰে বলিষ্ঠ শৰীৰৰো ইমান দিনে স্বাস্থ্য হানি হুলহৈতেন। ইচ্ছা শক্তিৰ বালবেই তেখেতে আনন্দমনে এনে দুৰূহ কাম কাৰব পাৰিছে। এফালে তেখেত যেনে পৰম ভক্ত আৰু জ্ঞানী আন ফালে তেনে কণ্ঠযোগৰ অবতাব। জ্ঞান, ভক্তি আৰু কণ্ঠ এই তিনিওটিৰ সন্মিলন একমাত্ৰ তেখেতৰ পুণ্ডনীয় গুৰুদেৱ শ্ৰীশ্ৰীৰামকৃষ্ণ পৰমহংস-দেৱৰ জীৱনতে দেখা যায়। স্বামী বিবেকানন্দ তেখেতৰ উপযুক্ত শিষ্য।

× × × তেখেতৰ বক্তৃতা আৰু প্ৰবন্ধ আদি প্ৰচাৰৰ ফলত চাৰিওফালে ধ্বংসাব প্ৰবল সোঁত বৰলৈ আৱণ্ট হৈছে। জনসাধাৰণৰ মনৰ পৰা আজন্ম নক্ষিত ভ্ৰান্তি আৰু কুসংস্কাৰ-বিলাক দূৰ হবলৈ ধৰিছে আৰু তাৰ ঠাইত সত্যাত্মসন্ধানৰ প্ৰৱৃতি জাগি উঠিছে। এইদৰে তেখেতৰ উপদেশবিলাকে লাহে লাহে সমাজৰ ওপৰত প্ৰভাব বিস্তাৰ কৰি আধ্যাত্মিক কল্যাণ বিধান কৰিছে। বেদান্ত দৰ্শনৰ জ্ঞেয়ত পঢ়ুৱাইব সংখ্যা দিনক দিনে বাঢ়িব লাগিছে। সংস্কৃত শব্দ যি ঠাইত শুনাৰে আশা নাছিল তাত এই দেশৰ যাত্নুহে সহজে শব্দ আৰু বাক্য উচ্চাৰণ কৰিব পাৰিছে আৰু সাধাৰণতে আত্মা, মোক্ষ, পুৰুষ, প্ৰকৃতি শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ শিকিছে × × ×

নিকপিত জ্ঞেয়ত এতিয়া স্বামীজীয়ে 'ভক্তিযোগ' সৰ্ব্বদে বক্তৃতা দিবলৈ গৰে। তাৰ পিচত অন্য ঠাইত "My Master" বগীৰ আজ্ঞাৰূপে শীৰ্ষক বিষয়ৰ মহাপুণ্যস্থান বক্তৃতা দিয়ে। ইয়াৰ জ্ঞান আৰু ভাষা অতি ক্ষমতাপ্ৰসূ হৈছিল। ইয়াতেই তেখেতৰ বাগ্মিতা শক্তি আৰু বৰ্ণনা কৰিব পৰা ক্ষমতা বিশেষ ভাৱে প্ৰকাশ পাইছিল।

ইয়াৰ পিচতে ডক্টৰ ট্ৰিটে স্বামীজীৰ ওচৰত সন্মাসময় গ্ৰহণ কৰে আৰু এই আশ্ৰমৰ নাম স্বামী যোগানন্দ বখা হয়। মুঠজে আগতে যি সকল লোক স্বামীজীৰ অমুবাগী মাথোন আছিল, এ তয়া সেই সবলে তেখেতৰ শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰি ত্যাগী হবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিলে। ইয়াৰ দ্বাৰায় বুজা যায় যি উদ্দেশ্য লৈ স্বামীজী আমেৰিকালৈ আহিছিল সেই উদ্দেশ্য সিদ্ধি হল। আমেৰিকা বাসী মুনিহঁ তিবোতাৰ মাজত বেদান্ত ধৰ্মৰ ভাব উৎসাবিহিত হৈ পৰিল। পাশ্চাত্য ভোগপুৰায়ণ দেশত মাথোন তিনি বছৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলত এতিয়া ত্যাগধৰ্মত দীক্ষা লবলৈ ষ্টুডেণ্টক হোৱাত বুজা যায় স্বামীজীয়েও কেনে ভাবে পৰিশ্ৰম কৰিব লগাত পৰিছিল। ধৰ্মাধিকাৰৰ কথা বাহুল্য ভাবে বিলম্ব কৰি চাবৰ ক্ৰয়োজনই নাই। এই সময়তে স্বামীজীয়েও ভাবতৰ শিষ্য সকললৈ আনন্দিত হৈ লিখিছিল মই এতিয়া আমেৰিকাবাসীৰ সভ্যতাৰ মৰ্মস্থল স্পৰ্শ কৰিব পাৰিছোঁ।”

ডেট্ৰয়টৰ “বেথেল মন্দিৰ” নামক গীৰ্জাৰ পুৰোহিতৰ নিয়ন্ত্ৰণ অমুবাগী স্বামীজী তালৈ আহিল। তাত দুটা বক্তৃতা দিলে। প্ৰথমটো হৈছে “পাশ্চাত্য দেশৰ এতি ভাবতৰ বাণী,” দ্বিতীয়টি হৈছে “বিশ্বজনীন ধৰ্মৰ আদৰ্শ।” এই বক্তৃতা অতি ফলদায়ক হৈছিল। এই বাৰ স্বামীজী ইয়াত মাথোন চৈধ্য কি পোন্ধৰ দিন আছিল। ইয়াতো উদ্যোগী লোকসকলৰ আগ্ৰহত নিকপিত ‘ক্লাব’ খুলিলে আৰু তাৰ পৰিচালনাৰ ভাৰ দিলে স্বামী কৃপানন্দৰ ওপৰত। ইয়াৰ পৰা স্বামীজী বোষ্টন নগৰলৈ আহিল। ইয়াতো বক্তৃতাই স্বামীজীৰ শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰিছিল। যিহেতু ওলিভুলেই এই বিষয়ত যথেষ্ট সহায়তা কৰিছিল।

হাৰ্ভাৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাৰ্ষিক বিভাগৰ গ্ৰেজুয়েট ছাত্ৰসকলে

স্বামীজীৰ বক্তৃতা শুনিবলৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিলে। সেই মতে বিখ্যাত অধ্যাপক মিঃ ফক মহোদয়ে স্বামীজীক নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। স্বামীজীয়ে এনে পণ্ডিত সমাজৰ মাজত বক্তৃতা দিবলৈ সদায় বাগ্ৰ। কাৰণ তেখেতে জানিছিল জ্ঞানী আৰু পণ্ডিত সমাজৰ মাজত প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিব নোৱাৰিলে স্থায়ী অনুষ্ঠান বা প্ৰভাৱ কেতিয়াও হ'ব নোৱাৰে। তেখেতে জানে এই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ সমাজেই জগতৰ শীৰ্ষ স্থানীয় পণ্ডিত মণ্ডলীৰ অন্যতম। স্বামীজী যথাসময়ত সিবিলাকৰ মাজত উপস্থিত হ'লহি। 'বেদান্ত দৰ্শন' সম্বন্ধেই এই পণ্ডিতমণ্ডলীৰ আগত প্ৰথম বক্তৃতা দিলে, আৰু কেইবা দিনো নানা ভাৱৰ পৰা এই দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ গভীৰ তত্ত্ব বিলাকৰ আলোচনা কৰিলে। এনে কি বৰ্ত্তমান বৈজ্ঞানিক তথ্য বিলাকৰ পোহৰতো বেদান্তৰ সিদ্ধান্তবিলাক পৰীক্ষা কৰি দেখুৱাই স্বামীজীয়ে এনে পাণ্ডিত্য প্ৰকাশ কৰিব পাৰিছিল যে সকলো মোহিত নহৈ নোৱাৰিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষ জনে স্বামীজীৰ গুণ গৰিমাত মোহিত হৈ সেই বিশ্ববিদ্যালয়তে অধ্যাপক পদত ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু বিশেষ ভাবে অনুৰোধ কৰিছিল। স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে "সন্ন্যাসীৰ জীৱন স্বাধীন পক্ষীৰ দৰে। চাকৰি লৈ কি কৰিম?"

যিহেতু স্বামীজীৰ বক্তৃতা আৰু বক্তৃতা প্ৰসঙ্গত হোৱা প্ৰশ্নোত্তৰ, তাত থকা কেইটা দিনত আলোচনা কৰা আন আন প্ৰসঙ্গবিলাক এনে উপাদেয় হৈছিল যে বিশ্ববিদ্যালয়ে তাক যুগুত কৰি পুস্তকাকাৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। তাৰ কৃষিকা লিখিলে বিখ্যাত অধ্যাপক বেভাৰেণ্ড চি, চি, এভাৰেট ডি ডি, এল, এল ডি মহোদয়ে এই কৃষিকাৰ এটা অংশ আৰ্থি ইয়াত তুলি দিলে। ইয়াৰ পৰাই বুজিব স্বামীজীয়ে সেই দেশৰ

পণ্ডিত সমাজের মাজত অর্ধেক ভাবের প্রভাব কেনেকৈ বিস্তার
করির পাৰিছিল।

“চিকাগো ধর্ম মহাসভাত স্বামী বিবেকানন্দের হিন্দুধর্মমত
জ্ঞাপনের প্রণালী সকলোৰে চিত্ত আকর্ষণ আৰু জ্ঞান উৎপাদন
কৰিছে। তাৰ পিচতো সেই সময়ে তেখেতে এই দেশৰ নানা
ঠাইত বক্তৃতা দিছে। আচলতে ধর্মপ্রচাৰ কৰিবলৈকে তেখেতৰ
ভাবতবর্ষৰ পৰা এই দেশলৈ অহা উদ্দেশ্য। সকলো ঠাইতে বহুতে
এতিয়া তেখেতৰ লগত গভীৰ বক্তৃতাসূত্ৰে আবদ্ধ হৈছে আৰু
সকলোৱেই তেখেতৰ হিন্দু দর্শন শাস্ত্ৰৰ ব্যাখ্যা আনন্দেৰে শুনিছে।
ভাবতবর্ষৰ লোকসকলেও তেখেতৰ কাব্যকলাপ উৎসুক নেত্ৰে লক্ষ্য
কৰি কৃতকাৰ্য্যতাৰ আনন্দ প্রকাশ কৰা অভিশয় আনন্দৰ কথা।
X X X X X X আচলতে পঠনীয় বিষয় বিলাকৰ ভিতৰত হিন্দু
দর্শনশাস্ত্ৰৰ দৰে এনে মনোৰম পাঠ্য বোধ হয় আন আৰু একো
নাই। X X বেদান্ত তত্ত্বক অপ্রজ্ঞালৰ দৰে উচ্ছৃঙ্খল কৰনাশ্ৰুত
বুলি বিবেচনা কৰা অতুচিত। দার্শনিক হেগেলে কহে—লিনোজাব
মতবাদৰ পৰাই প্রকৃত দর্শন শাস্ত্ৰৰ আৰম্ভ, কিন্তু যই কণ্ঠ
সেই কথা বেদান্তবাদতহে বেচিটক পাটে। কাৰণ, আমি
(পাশ্চাত্য দেশৰ মাত্ৰহে) ‘বহু’ লৈয়েই ব্যস্ত। কিন্তু যি ‘একত্ব’
ওপৰত ‘বহুত্ব’ প্রতিষ্ঠিত সেই ‘একত্ব’ জ্ঞান নহলে ‘বহুত্ব’
উপলব্ধি হব কেনেকৈ? ফলতঃ একৰ বাহিৰে দুই নাই—এই
সত্য প্রোচ্যদেশেই আমাক শিক্ষা দিবলৈ সমর্থ আৰু স্বামী
বিবেকানন্দই আমাক সেই শিক্ষা প্রদান কৰাত আমি তেখেতৰ
ওচৰত কৃতজ্ঞতাপালন আবদ্ধ।”

স্বামীজীয়ে কেবলমাত্ৰ যিচেত গনিবুলৰ দৰত দুটা বক্তৃতা
দিছিল। তাৰে এটা আছিল “হিন্দু বংশীৰ আদৰ্শ”। এই বক্তৃতায়

কেবল জবাসিনী মহিলা সকলৰ আগত দিছিল। বক্তৃতাটো স্বদেশাত্ম-
বাগবাক্যক আৰু গভীৰ ভাবপূৰ্ণ। ইয়াৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় নাৰীৰ চৰিত্ৰ-
বল আৰু মাতৃত্বৰ আদৰ্শ নানান দৃষ্টান্তৰ দ্বাৰা প্ৰতিপন্ন কৰিছিল আৰু
আমেৰিকাত হিন্দুনাৰীৰ ভীনাৱস্থাৰ বিষয়ে যি গল্পকথা প্ৰচাৰিত
হৈছে সেইবোৰ কাল্পনিক আৰু মিছা। এই বক্তৃতাত সকলো
মহিলা মুগ্ধ হৈছিল। বক্তৃতাৰ শেষত স্বামীজীয়ে কৈছিল “মোৰ
গৰ্ভধাৰিণীৰ নিস্বার্থ প্ৰেমৰ আদৰ্শ আৰু পুত্ৰ চৰিত্ৰ উত্তৰাধিকাৰ
স্বত্বে পোৱা বাবেহে মই এই সন্মাস জীৱনৰ অধিকাৰী হৈছোঁ
আৰু যদি জীৱনত কিবা সজকাম কৰিব পাৰিছোঁ তেনেহলে
সেই সকলো মোৰ মাতৃদেৱীৰ কৃপাতেই।” স্বামীজীৰ কথাত
মহিলাসকল মুগ্ধ হৈছিল আৰু ‘খৃষ্টমাছ’ৰ বৰদিনৰ উৎসৱত স্বামীজীৰ
মাকলৈ এটি উপহাৰে সৈতে এখনি অভিনন্দন পত্ৰ পঠাই দিছিল।
পত্ৰখনিৰ শেষত লিখিছিল—“হে পুণ্যচৰিতে, আপোনাৰ জীৱনৰ
কাব্যসমূহ আপোনাৰ সন্তানৰ চৰিত্ৰত প্ৰতিফলিত হৈছে। সেই
মহৎকাৰ্য্যৰ মাহাত্ম্য সম্যকৰূপে উপলব্ধি কৰি আমি আপোনাৰ
প্ৰতি আমাৰ হৃদয়ৰ কৃতজ্ঞতা নিবেদন কৰিছোঁ অজুগ্ৰহ কৰি তাক
গ্ৰহণ কৰক। আশা কৰোঁ এই স্ক্ৰল হলেও প্ৰদ্বাপূৰ্ণ উপহাৰে
সকলোকে মনত পেলাই দিব যে জগতত ভাৰতৰ, একপ্ৰাণতা
আৰু ধৰ্মবাক্যৰ প্ৰতিষ্ঠা অচিৰে অবশ্যজ্ঞাবী।”

ইং ১৮৯৬ চনৰ ফেব্ৰুৱাৰী মাহৰ পৰা স্বামীজীয়ে বক্তৃতা
দিয়া বন্ধ কৰিলে আৰু স্থায়ী ভাবে বেদান্ত ব্যাখ্যা কৰিবৰ কাৰণে
নিউইয়ৰ্কত “নিউইয়ৰ্ক বেদান্ত সভা” নামে এখন সভা স্থাপন
কৰিলে। এই সভাৰ মতে কোনো ধৰ্মমত পোষণ নকৰাকৈ সকলো
ধৰ্মৰ মাত্ৰতে কেনেকৈ বেদান্ত ভাব উপলব্ধি কৰিব পাৰি সেই
পৰা নিৰ্দেশ কৰা। স্বামীজীয়ে এই বিষয় পাঠাৱিসকলক শিক্ষা

দিবলৈ ধৰিলে। এওঁবিলাকৰ শিক্ষাৰ সুবিধাৰ কাৰণে এতিয়া
ৰাজযোগ, ভক্তিযোগ, কৰ্মযোগ পুস্তকাকারে প্ৰকাশিত হ'ল। এই
মূল্যবান কিতাপ কেইখনৰ বিষয়ে আমেৰিকাৰ বেলেগ বেলেগ
বাতৰিকাকতত সমালোচনা প্ৰকাশিত হ'ল। সকলোৰেই নানা
ভাৱৰ পৰা ইয়াৰ ভূমসী প্ৰশংসা কৰিলে। এইদৰেই স্বামীজীৰ
কাৰ্য্য আমেৰিকাত সুপ্ৰতিষ্ঠিত হ'ল।

এই প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিবলৈ স্বামীজীয়ে যেনে পৰিশ্ৰম কৰিব
লগীয়া হৈছিল তাত তেখেতৰ শৰীৰ কম হবলৈ ধৰিছিল।
সাহায্যৰ কাৰণে তেখেতে ২৪ৰ ওকতকতলৈ স্বামী সাৱদানন্দক
পঠাই দিবলৈ অনুৰোধ কৰি পঠালে। তথাপি ইমান দিনে
তেখেত আহি নাপালে। এতিয়া ইয়াত এক প্ৰকাৰ কাৰ্য্য সমাধা
কৰি আগন্তুক বসন্ত কালত আকৌ লণ্ডনলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰিলে।
এতিয়া আকৌ স্বামী সাৱদানন্দলৈ লিখিলে যা'ত' শীঘ্ৰে তেখেত
পোনে পোনে লণ্ডনলৈ আহা আৰু মিঃ ষ্টাডিৰ ঘৰতে তেখেতৰ
(স্বামীজীৰ) কাৰণে অপেক্ষা কৰ। স্বামীজীয়ে বুজিছিল নিউইয়ৰ্ক
আৰু লণ্ডনেই পাশ্চাত্য জগতৰ দুটি ঘাই কেন্দ্ৰস্থল। এই কেন্দ্ৰস্থল
দুটিত প্ৰকৃত কাৰ্য্য আৰম্ভ কৰিব পাবলৈ পিচলৈ ইয়াৰ পৰাই
গোটেই পাশ্চাত্য জগতত তেখেতৰ উপদেশ আৰু শিক্ষা বিয়পি
পৰিব। ইতিমধ্যেই তেখেতে দেখিলে যে পাশ্চাত্য জগত তেখেতৰ
শিক্ষাত প্ৰভাৱান্বিত হৈছে আৰু নানা ধৰ্ম্মধাজকৰ মাজত তাৰ
ঘৰেই পৰিচয় পাইছে।

তেখেতে দেখিলে নিউইয়ৰ্কত কাম আৰম্ভ কৰা হ'ল।
এতিয়া লণ্ডনত কৰিব পাবিলেই এই যাত্ৰা গৈ বিদায় ল'ব পাৰে।
সেই কাৰণেই এতিয়া তেখেতে লণ্ডনলৈ যাবলৈ উদ্গ্ৰীৱ হৈ উঠিল।
কিন্তু বাবৰ আগতে স্বামীজীয়ে যি জয়েন্ডোৰ সন্ধ্যাস কৰিছিল

আৰু তেখেতৰ নাম বাধিলে চিষ্টাৰ হৰিদাসী। এতিয়া আন আন শিষ্য সকলকো তেখেতৰ অৱৰ্ত্তমানে কেনেকৈ কাম চলাব লাগিব আৰু কি ভাবৰ শিক্ষা দিব লাগিব সেই বিষয়ে প্ৰস্তুত কৰিবলৈ ধৰিলে। চিষ্টাৰ হৰিদাসীৰ যোগ্যতা অনুসাৰে তেখেতক “ৰাজযোগৰ” সৰ্বোৎকৃষ্ট শিক্ষক হ'ব বুলি সেই ভাব দিলে। স্বামী কৃপানন্দ, অন্য়ানন্দ যোগানন্দ আৰু আন কেজনমান যোগ্য ব্ৰহ্মচাৰীৰ ওপৰত স্বামীজীয়ে বেদান্ত শিক্ষাৰ ভাৰ দিলে। এতিয়া তেওঁবিলাকক বেদান্তৰ ত্ৰিবিধ মতৰ বিষয়ে দ্বৈতবাদ, বিশিষ্টাদ্বৈতবাদ আৰু অদ্বৈতবাদ শিক্ষা দিবলৈ ধৰিলে আৰু যাতে যোগ্যতা বাঢ়ে তাৰ চেষ্টা কৰিলে। তেখেতে স্থাপন কৰা “নিউইয়ৰ্ক বেদান্ত সভাৰ” সভাপতি পাতিলে মিঃ ফ্ৰেঙ্কলিছ লেনেতক। এই দৰে আমেৰিকাত বেদান্ত ধৰ্ম্মৰ কাৰ্য্য বিস্তাৰৰ কাৰণে যি সকলে সহায়তা কৰিছিল তাৰ ভিতৰত মিচ নেবী ফিলিপচ, মিচেচ আধৰ শ্বিথ আৰু সুশ্ৰুশিক্ষ গায়িকা মিচ এমা থাৰ্চবি, শ্বিথ আৰু মিচেচ গুডইয়াৰৰ নাম উল্লেখ যোগ্য। এই সন্দলো কেগৰাকীয়েই পৰহিতকৰ অনুষ্ঠানৰ পক্ষপাতী আছিল। এতিয়া স্বামীজীয়ে দেখিলে আমেৰিকাত বেদান্ত ধৰ্ম্মৰ ভিত্তি দৃঢ় ভাবেই প্ৰতিষ্ঠিত হ'ল আৰু সময়ৰ লগে লগে ই গোটেই আমেৰিকাতে পৰিব্যাপ্ত হ'ব।

আমেৰিকাৰ কাম শেষ কৰি স্বামীজী লণ্ডনলৈ আহিল। এপ্ৰিল মাহৰ ১লা তাৰিখেই লণ্ডনৰ মিঃ ষ্টাভি চাহাব মহোদয়ৰ ঘৰ পালেহি। আহি দেখে তেখেতৰ নিৰ্দেশ অনুযায়ী আগবে পৰা আলমবাজাৰ মঠৰ পৰা (বৰাহ নগৰৰ পৰা মঠ সেই সময়ত আলমবজাবলৈ স্থানান্তৰিত হৈছিল) স্বামী সাৰদানন্দ আহি তেখেতৰ কাৰণেই অপেক্ষা কৰি আছে। এখেতক দেখি স্বামীজী অতিশয় সন্তুষ্ট হ'ল। কিমান দিন তেখেতে প্ৰাণতকৈও অধিক ক্লিষ্ট হ'ল

ভক্ত সকলক দেখা পোৱা নাই। স্বামীজীয়ে একে একে সকলোৰে খবৰ সুধিলে, মঠৰ কাম কেনে চলিছে জানি ললে। তদুপৰি অন্যান্য ভক্তসকলৰ খবৰ আৰু মুঠতে নিজদেশ ভাৰতবৰ্ষৰ বিষয়েও জানিবলগীয়া খবৰ সোধ-পোছ কৰি জানি বৰ আনন্দ পালে।

স্বামীজী ইংলণ্ডলৈ অহা এয়ে প্ৰথম নহয়। ইয়াৰ আগৰ বাৰতে তেখেতে আগতীয়া কাম শেষ কৰি গৈছে। আমেৰিকাৰ দৰে ইয়াৰ লোকসকলেও স্বামীজীৰ প্ৰচাৰিত নতুন ধৰ্ম্মভাবৰ, ধৰ্ম্মজীৱন লাভৰ সন্ধান পাইছেই। মাহুহ জীৱনৰ চৰম সাধকতা যে আধ্যাত্মিক উন্নতি সাধনত আৰু সেই অৱস্থা লাভৰ প্ৰকৃত পন্থা যে বেদান্ত প্ৰতিপাদ্য অদ্বৈতবাদ সাধনত আৰু উপলব্ধিত নিহিত আছে এই কথা যুক্তি আৰু বিচাৰ বলেৰে প্ৰতিপন্ন কৰি স্বামীজীয়ে ইতিপূৰ্বেই প্ৰচাৰ কৰি গৈছে। এতিয়া সেই শিক্ষাৰে এটা স্বায়ীক্ৰম দিব লাগে আৰু যিমানখিনি সম্ভৱ দেশৰ জ্ঞানী আৰু পণ্ডিত মণ্ডলীৰ সহায়ত আকৰ্ষণ কৰিব লাগে। কাৰণ উচ্চ ভাববাণী সমাজৰ এই অংশইহে চিৰকাল বন্ধা কৰি আহি পৰিছে আৰু আগলৈকো পাৰিব।

যিহেতু স্বামীজীয়ে এতিয়া লণ্ডনৰ ভক্ত আৰু অন্তৰক্ত সকলৰ সহায়ত দুই এঠাইত ডাঙৰ সভাৰ আহ্বান কৰি দুই এটা বক্তৃতা দিয়াৰ পিচৰ পৰাই সেই মাহৰ আদিৰে পৰা নিয়মিতৰূপে লিকাৰেক্স (ক্লাচ) পাতিলে আৰু তাত ধাৰাবাহিক ভাবে “জানযোগৰ” বিষয়ে বক্তৃতা দিবলৈ ধৰিলে। এতিয়া লণ্ডন বিখ্যাত গুডউইন চাহাব থকাত স্বামীজীৰ বক্তৃত্তাবোৰ টুনি লব পৰা হ'ল আৰু তাৰ দ্বাৰা বহুতো সুবিধা হ'ল। যিহেতু এই বক্তৃতা বিলাকত জ্ঞানৰ গভীৰতা ভাল দৰেই উপলব্ধি কৰি শ্ৰোতাসকল আকৃষ্ট

হৈছিল। তদুপৰি তেখেতৰ দেহ-দুৰ্গত চৰিত্ৰত সমাজৰ সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহ আৰু সকলো ধৰ্মসম্প্ৰদায়ৰ মানুহ, সকলো প্ৰকাৰ বিষয়ৰে জ্ঞানী লোকসকল কি দাৰ্শনিক, কি কবি, কি বৈজ্ঞানিক, কি ঐতিহাসিক সকলোৱেই বিমোহিত হৈ অমুৰাগী হৈ উঠিছিল। তেখেতৰ উদাৰ মতবাদ, ধৰ্মভাবত নতুন পোহৰ দেখি ধৰ্মযাজক সম্প্ৰদায় স্তম্ভিত হৈছিল আৰু এতিয়াৰ পৰা স্বামীজীৰ মতবাদতে প্ৰভাবান্বিত হৈছিল। 'এসময়ত এজন অতি বুঢ়া বয়সৰ ধৰ্মযাজকে স্বামীজীৰ বক্তৃতা শুনি যাবৰ সময়ত স্বামীজীক কলে "তোমাৰ বক্তৃতা শুনি অতিশয় আনন্দিত হালোঁ। তোমাৰ কথাবিলাক সত্য। কিন্তু তোমাৰ কথাবিলাকত নতুনত্ব একো নাই।" স্বামীজীয়ে অতি বিনয় সহকাৰে এনে ভাবে উত্তৰ দিলে যে সত্য সদায় পুৰণি। হিন্দু মত সত্যৰ আদি অষ্ট নাই। সৃষ্টিৰ আদিতো সত্য। তাত আকৌ নতুনত্ব কি? কিন্তু যদি সেই সত্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে আপোনাৰ প্ৰাণত আলোচন হ'ব আৰু তাৰ ফলত আপোনাৰ মনত উচ্চতৰ জীৱন লাভ কৰিবলৈ আকাঙ্ক্ষা জাগি উঠে তেনেহলেই পুৰণি কথা হ'লেও সত্য সঙ্কলনৰ বিষয়ে আলচ কৰা সাৰ্থক নহ'লনে? শ্ৰোতা সকলে এনে যুক্তিপূৰ্ণ কথা আনন্দেৰে সমৰ্থন কৰিলে।

ইয়াৰ উপৰিও স্বামীজীয়ে কোনো কোনো ঠাইত ঐতিহ্যবিধিৰে বক্তৃতা দিবলৈ দিহা কৰিলে। ইয়তো বীতিমতে ৰাজযোগ আৰু ঔক্তিযোগৰ বিষয়ে ধাৰাবাহিকৰূপে বক্তৃতা দিছিল। স্বামীজীৰ কথাত আৰু ব্যৱহাৰত সন্দেহ হৈ এতিয়া সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহ তেখেতৰ ওচৰলৈ অলাপ আলোচনা কৰিবলৈ কিম্বা কাৰো প্ৰয়োজন অমুৰাগী উপদেশ লবলৈ আহিবলৈ ধৰিলে। ইয়াতো স্বামীজীয়ে যথেষ্ট পৰিশ্ৰম কৰিব লগাত

পৰিছিল। তেখেতে বাকহুৱা ভাবে বক্তৃতা দিয়া, ধাৰাবাহিক ভাবে ক্লাচ কৰাৰ উপৰিও সময়মতে বহুতো সম্ভাষণ পুৰুষ কিম্বা মহিলাৰ আহ্বানত কোনো কোনো খবত বক্তৃতা দিব লগাত পৰিছিল।

এইদৰে আয়ত্ৰিত হৈ স্বামীজীয়ে পোনতে শ্রীমতী আনি বেনাৰ্ভৰ ঘৰলৈ গৈছিল আৰু ‘ভক্তি’ সম্বন্ধে বক্তৃতা দিছিল। তাৰ পিচত মিচেস মাৰ্টিনৰ ঘৰত “আত্মা সম্বন্ধে হিন্দুৰ ধাৰণা” বিষয়ৰ বক্তৃতা দিছিল। ‘ছিছেম ক্লাব’ নামে মহিলা স্কলৰ এক অস্থানত “শিক্ষা” বিষয়ে বক্তৃতাত যতামত প্ৰকাশ কৰি কৈছিল— “শিক্ষা মানে কিছুমান কিতাপ কঠম কৰা নহয়, প্ৰকৃততে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য হৈছে চৰিত্ৰ গঠন কৰা।” চৰিত্ৰই জগতত যন্ত্ৰহৰ শ্ৰেষ্ঠ সম্পদ। ইয়াৰ পিচতে গ্ৰেটবুটেন আৰু আয়াৰ্লণ্ডত সেট সময়ত বিবিলাক ভাৰতীয় ছাত্ৰ আছিল সিবিলাকে স্বামীজীক নিজৰ দেশৰ নেতা বুলি “সামাজিক মিলন সভা” এখন পাতি তালৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি আনিলে। আনন্দেৰে স্বামীজী সেই অস্থানলৈ আহিল আৰু সেই সভাৰ “হিন্দুস্কলৰ প্ৰয়োজন কি?” শীৰ্ষক এটি বক্তৃতা দিলে। ইয়াৰ বাবে ভাৰতীয় ছাত্ৰসকলৰ কৰ্তব্য সম্বন্ধে আৰু সিবিলাকৰ জীৱনৰ আদৰ্শ কেনে হোৱা উচিত সেই বিষয়ে নিৰ্দেশ দিছিল। তেতিয়াৰ দিনত অল্প অল্পকৰণৰ ফলত আমাৰ যন্ত্ৰহবিলাক ক্ৰমে যাবাদ্ৰু বিজ্ঞাতীয় ভাষণৰ হৈ আহিছিল। স্বামীজীয়ে সেইটো তীব্ৰভাবে আক্ৰমণ কৰি তাৰ অসাৰতা প্ৰতিপন্ন কৰিছিল।

স্বামীজীৰ লগত সাক্ষাৎ কৰি কোনো কোনো বিষয়ে আপোনা কবিলৈ বা যতাবত প্ৰহণ কৰিবলৈ বাস্তৱিক কাকতৰ কিম্বা

মাহিলা কাকতৰ সম্পাদকসকল তেখেতৰ ওচৰলৈ আহিছিল। সিবিলাকৰ কাকতত সেই আলাপ-আলোচনাবোৰ বিস্তৃত বিবৰণ কাকতত প্ৰচাৰ কৰি নিজ নিজ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰিছিল। কোৱা বাহ্য্য এই মন্তব্য বিলাকত স্বামীজীক ভূয়সী প্ৰশংসা কৰিছিল আৰু বহুমুখী প্ৰতিভাৰ বিষয়ে সকলোৰে মুহ্যমান দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিছিল।

যাৰ দ্বৰত স্বামীজী প্ৰায়েই আলহী থাকে হিন্দুদৰ্শনৰ আৰু ধৰ্মৰ পৰ্ণপাতী আৰু তেখেতৰ অমূল্য ভক্ত মিঃ ষ্টাডি মহোদয়ে এই সময়ত "নাৰদীয় ভক্তি" সূত্ৰৰ ইংৰাজী অনুবাদ কৰিছিল। সেই কামত সহায়তা কৰিবলৈ স্বামীজীক অচুৰোধ কৰিছিল। স্বামীজীয়েও আনন্দেৰে সেই কামত সহায়তাই নহয় নিঃশেষেই সেই অনুদিত সূত্ৰবিলাকৰ বিশদ ব্যাখ্যা লিখি দিয়ে আৰু সেই ব্যাখ্যাই সৈতে গোটেই কিতাপখন প্ৰচাৰ কৰাত সৰ্বসাধাৰণৰ মাজত সি বিশেষৰূপে সমাদৃত হয়।

লণ্ডন নগৰীত থকা কালত স্বামীজীৰ লগত পণ্ডিত প্ৰবৰ য়োকম্বলাৰ সাংগ্ৰাহিকৰেই এটা বিশেষ উল্লেখযোগ্য ঘটনা। স্বামীজীৰ পৰৰ শাই পণ্ডিত প্ৰবৰেই নিমন্ত্ৰণ কৰি তেখেতক ঘৰলৈ মাতি নিয়ে আৰু যথেষ্ট আদৰ-সাদৰ কৰে। এই য়োকম্বলাৰ মহোদয় বেদান্তবাদী আছিল। ভাৰতীয় দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ প্ৰতিও অমূল্য আছিল। তেখেতে স্বামীজীক সুবিছিল—৮ কেশবচন্দ্ৰ সেনে জীৱনৰ শেষৰ ফালে ধৰ্মমত কিয় পৰিৱৰ্ত্তন কৰিছিল? তাৰ উত্তৰত স্বামীজীয়ে খ্ৰীষ্টীয়ামতক পৰমহংসদেৱৰ ধৰ্মজীৱনৰ প্ৰভাৱৰ কথা উল্লেখ কৰে আৰু নিজেও যে তেখেতৰ শিষ্য আৰু তেখেতৰ কৃপাতেই যে আজি এনে ভাবে বিশেষত প্ৰচাৰ কৰিবলৈ আহিব পৰিছে সেই কথাও দুকলমে স্বীকাৰ কৰিলে। পৰমহংসদেৱৰ কথাত য়োকম্বলাৰ

আকৃষ্ট হন আৰু তেখেতৰ উপদেশাবলীৰ সবলতা অৰ্থাৎ গভীৰ অৰ্থপূৰ্ণ হেতুকে তাৰ প্ৰতিও প্ৰভাসম্পন্ন হ'ল। তেখেতৰ জীৱনীৰ বিষয়ে আৰু বেছিকৈ জানিবলৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিলে। সেই আগ্ৰহ অহুযায়ী স্বামীজীৰ নিৰ্দেশমতে স্বামী সাৰদানন্দই তেখেতক বহুতো সমল যোগান দিলে যাৰ সহায়েৰে তেখেতে কিছুদিনৰ পিচত 'পৰমহংসদেৱৰ জীৱনী আৰু উপদেশাবলী নামে' এখন উপাধেয় কিতাপ লিখি প্ৰকাশ কৰিলে। সেই কিতাপখন আজিও ভক্তসকলে অতি আগ্ৰহেৰে পাঠ কৰা দেখা যায়।

স্বামীজীক এই মোক্ষমূলাৰ মহোদয়ে অকল গ্ৰহ কৰাই নহয় যথেষ্ট সন্মানো কৰিছিল। স্বামীজীক অক্সফোৰ্ডৰ বহুতো কলেজ আৰু বিখ্যাত লাইব্ৰেৰীলৈ লৈ গৈছিল। তাত বিখ্যাত অধ্যাপক সকলৰ লগত পৰিচিত হ'ব আৰু স্বামীজীৰ নিজৰ বক্তব্যৰ বিষয়েও পৰিচিত কৰাবৰ সুবিধা হৈছিল। কেদিনমান তেখেতৰ তাত থকাৰ পিচত স্বামীজী বিদায় হৈ আহিল। আহিবৰ সময়ত স্বামীজীক তেখেতে বেলেটেনলৈকে আগ বঢ়াই থৈছিল। কোনো এজনে প্ৰশ্ন কৰাত বুঢ়া পণ্ডিতে উত্তৰ দিছিল "বামকৃষ্ণদেৱৰ শিষ্যৰ লগত সদায় দেখা হ'বৰ সুযোগ ক'ত আছে?" কেদিনমানৰ কথাতে হাজাৰ হলেও বিদেশীয় পণ্ডিত এজনে পৰমহংসদেৱক এনেকৈ আদৰ্শ কৰি ভক্তি কৰিবৰ ক্ষমতা কি মহান ভাবিলে আচৰিত হ'ব লাগে। "জগিনী শুণঃজ্ঞা বমতে" যে সত্য কথা। এই পণ্ডিত প্ৰবৰৰ বিষয়েও স্বামীজীৰ যথেষ্ট প্ৰশংসা আছিল। তেখেতে পিচত কথা-প্ৰসঙ্গত শিষ্যসকলক কৈছিল— "পণ্ডিত মোক্ষমূলাৰ আৰু তেখেতৰ পৰিচয়ক দেখি মোৰ ধাৰণা হ'ল সাক্ষাৎ যেন বশিষ্ঠদেৱ আৰু অকল্মষী!"

নতুন ভাৱ গ্ৰহণত ইংলণ্ডৰ লোকসকল যদিও বৰশীল-

ভাবাপন্ন তথাপি স্বামীজীৰ নতুন ভাব প্ৰচাৰৰ ফলত তাৰ নিতান্ত গোড়াভাবাপন্ন কাকত 'দি লণ্ডন দৈনিক ক্ৰনিকেল'ত মতামত প্ৰকাশ হল :— "স্বামীজী এজন বিখ্যাত বেদান্তবাদী । তেখেতৰ ব্যৱহাৰ, তেখেতৰ অনন্য সাধাৰণ আকৃতি, তেখেতৰ গভীৰ দাৰ্শনিক তত্ত্বৰ সৰল ব্যাখ্যা প্ৰণালী আৰু ইংৰাজী ভাষাত ব্যাপ্ত দেখিলেই বুজা যায় কিয় আমেৰিকাৰ লোকসকলে তেখেতক ইমান সাদৰেৰে অভ্যর্থনা কৰিছিল । তেখেতে নাম, যশ আৰু পাৰ্থিব স্বৰ্গ ভোগৰ বাসনা পৰিত্যাগ কৰিছে । তেখেতক কোনো নিৰ্দিষ্ট ধৰ্ম্মসম্প্ৰদায়ভুক্ত বুলিব নোৱাৰি; কাৰণ তেখেতে নিজ স্বাধীন চিন্তাৰ দ্বাৰা সকলো ধৰ্ম্মৰে পৰা কিছু কিছু সাৰ সংগ্ৰহ কৰি আনিছে ।"

আন এখন আলোচনীত লিখিছিল— "লণ্ডন নগৰত কত বকমৰ মানুহকেই দেখা যায় । কিন্তু যি দাৰ্শনিক ডেকাই চিকাগো ধৰ্ম্ম মহাসভাত হিন্দুধৰ্ম্মৰ প্ৰতিনিধিকপে গিয় দিছিল তেখেতৰ দৰে ধৰ্ম্মন্যোগ্য লোক বৰ্ত্তমানে ইয়াত নাই । বেদান্ত বিষয়ক স্বামীজীৰ বক্তৃতা বিলাকৰ ভাষা প্ৰাক্তল সংঘত আৰু ক্ৰমবৰ্দ্ধিত । তেখেতৰ নিজৰে বিশ্বাস যে তেখেতে জগতক নতুন কথা শুনাবলৈ আহিছে আৰু তেখেতৰ বক্তব্যৰ সাধৰ্ম্ম হৈছে "সাৰ্ব্বজনীন ধৰ্ম্ম" ।

স্বামীজীৰ প্ৰচাৰৰ ফলত ইংলণ্ডত যে যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব পাৰিছিল সেই বিষয়ে সন্দেহ নাই । তাত ভাব-বাক্যত যথেষ্ট আন্দোলন আৰম্ভ হৈছিল আৰু আন কি বিশিষ্ট ধৰ্ম্ম যাত্ৰক সকলেও স্বামীজীৰ সাৰ্ব্বভৌমিক ভাবত আবাক হৈছিল । "কোনো কোনোৱে এই নবজাবৰ মুখত স্বামীজীয়ে কোনো নতুন সম্প্ৰদায় গঠন কৰিবলৈ সন্মত বুলি যত্ন কৰাত স্বামীজীয়ে কৈছিল,—

“মই কোনো নতুন দল গঠন কৰিবলৈ অহা নাই। মই সন্ন্যাসী আৰু প্ৰচাৰক মাথোন। মোৰ চেষ্টা প্ৰত্যেকে নিজ নিজ ধৰ্মত একত্ৰত বিধানী হওক। ধৰ্মৰ বিষয়ে পৃথি-পাণ্ডি পাঢ় জনা জানী হোৱাতকৈ ধৰ্ম জীৱন লাভ কৰি যুগ্ম জীৱন সাৰ্থক কৰিবলৈ আগ্ৰহ জন্মোৱাই মোৰ কাম।” স্বামীজীৰ প্ৰচাৰিত অদ্বৈতবাদৰ ধৰ্ম এতিয়াও ইংলণ্ডত প্ৰচলিত আছে। অকপট চেষ্টা আৰু সত্যৰ মহিমাৰ চিহ্নকাল স্বামী হয়।

স্বামীজীৰ পুৰণি অন্নগামীসকলৰ লগত আৰু এক দম্পতিয়ে যোগ দিয়ে। সিবিলাক হৈছে মিঃ আৰু মিচেস সোভিয়াৰ। ইবিলাকে প্ৰথম দিনা স্বামীজীৰ বক্তৃতা শুনিবলৈ কৈছিল “আমি এনে ধৰ্মকে আৰু এনে প্ৰচাৰককে পাবলৈ ইমান দিনে অপেক্ষা কৰি আছিলোঁ।”। সঁচাকৈয়ে সেই প্ৰথম দিনৰ পৰাই সিবিলাক স্বামীজীৰ অন্নগামী হয় আৰু ইবিলাকে স্বামীজীৰ লগত ভাৰত-বৰ্ষলৈকে আহিছিল আৰু হিমালয়ত আশ্ৰম স্থাপন কৰি জীৱনপাত কৰিছিল। এই সেতিয়াৰ দম্পতিক দেখা যাত্ৰকে স্বামীজীয়েও যথাক্ৰমে “পিতাজী” আৰু “মা” বুলি সম্বোধন কৰিছিল। ভাৰততো সিবিলাকক সেই দৰেই মঠৰ আন গুৰুত্বজনকলে সম্বোধন কৰিছিল।

এই সময়তে স্বামীজীয়ে ভক্তসকলক সীকা দিয়ে। আগৰ পৰিচিত তিনিজন মিঃ ই টাৰ্ভি, মিচ মাৰগেৰেট নোবল আৰু মিচ এচ মূল্যৰ আৰু এই মিঃ আৰু মিচেস সেতিয়াৰ। মিচ মাৰগেৰেট নোবলৰ নামাকৰণ হয় চিষ্টাৰ নিবেদিতা। বাকী-সকলৰ সন্ন্যাস আশ্ৰমৰ নাম উল্লেখ নাই। স্বামীজী এইবাব আহিবৰ তিনিমাহৰ ভিতৰতে এইখিনি কাম সম্পন্ন কৰে। আবেৰিকাৰ দৰে ইয়াতো স্বামী শিক্ষা কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰিবৰ হলে

এদল সেই অৰ্থে শিক্ষা লোৱা লোকৰ প্ৰয়োজন নিতান্ত অপৰিহাৰ্য্য যে সেই বিষয়ে সন্দেহ আছে নে ?

ইংলণ্ডত এই সময়ত গৰমৰ দিন পৰাত কিছুদিন বিদ্ৰাম লাভৰ কাৰণে ইউৰোপৰ বিভিন্ন ঠাইত ফুৰিবলৈ যাবৰ কাৰণে আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰি সেউয়াৰ দম্পতি আৰু শ্ৰীমতী মূল্যৰে স্বামীজীক জনালে । স্বামীজীৰো অত্যধিক পৰিশ্ৰমত ক্লান্তিবোধ হোৱাত ফুৰিবলৈ যাবলৈ সন্মত হল । তেখেতে নিজেই আগ্ৰহ কৰি কলে— পোনতে কিন্তু জেনেভাৰ মাউণ্ট ব্ল' আৰু সৌন্দৰ্য্যৰ খনি চামুনিজ গাওঁ চাম আৰু তাতে বৰফেৰে ঢাক খাই থকা এখন নৈ খোজ কাঢ়ি পাব হম” । স্বামীজীৰ আগ্ৰহত কোনোও বাধা নিদিলে বৰুৱা শ্ৰীশঙ্কৰ ইচ্ছা যথাসম্ভৱ পূৰণ কৰিবৰ মনেৰে সিবিলাকে দ্বিৰ কৰিলে আৰু পোনতে চুইজাৰলেণ্ডলৈকে যাবলৈ আয়োজনত লাগিল । চুইজাৰলেণ্ডৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্য পৃথিৱীত অদ্বিতীয়, হিমালয়ৰ পৰা বহুকাল আঁতৰত থাকি আকৌ তেনে হিমগিৰি চাবৰ আৰু পথত বিচৰণ কৰিবৰ আকাঙ্ক্ষা মনে মনে উদ্ভিত হৈছিল ।

যি ঋতুক জুলাই মাহৰ শেষত লগত তিনিজন শিষ্য আৰু ডডউইনক লৈ স্বামীজী কেলে বন্ধৰ হৈ পেরিচ নগৰী পালে । তাত এবাৰত থাকি তাৰ পৰা একেবাৰে আহি জেনেভা পালে । জেনেভাত এটা বুলব পাবত হোটেলত থাকিবৰ দিহা কৰিলে । তাত সেই সময়ত গোটেই চুইজাৰলেণ্ডৰ উৎপন্ন বস্তুৰ এখন প্ৰদৰ্শনী হৈছিল । স্বামীজীয়ে তাত থকা প্ৰত্যেক দিনেই একোবাৰ সেই প্ৰদৰ্শনী চাইছিল । তাৰ কাঠৰ ওপৰত কৰা কাককাৰ্য্য দেখি স্বামীজী মুগ্ধ হৈছিল । ইয়াতেই তেখেতে জেনেভাৰ দম্পতিৰে সৈতে সেই সময়ৰ ব্যোমযানত উঠে । তাৰ পৰা ভলৰ জেনেভা

নগরখনৰ দৃশ্য এখন কুলনি বাৰীৰ দৰে সুন্দৰ দেখি খীতি অকৃতব
কৰিলে। ঘোমটানৰ পৰা বেলি মাৰ বোকা দৃশ্যও অতি চমৎকাৰ
দেখুৱাইছিল। জেনেভাত তিনি দিন থাকি তাৰ পৰা সিবিলাক
চামুনীলৈ আহিল। চামুনীক তাৰ পৰা ৪০ মাইল দূৰৈ। তালৈ
আহোঁতে বাটত আল্পচ পৰ্বতৰ ওপৰ শৃঙ্গ যন্তুৰ দৃশ্য আতৰ
পৰা দেখিয়েই স্বামীজীয়ে কবলৈ বাধ্য হৈছিল। হিমালয়তো এনে
সৌন্দৰ্য দেখিবলৈ পোৱা নাযায়।” তাৰ ওপৰলৈ উঠিবলৈ স্বামীজীৰ
বৰ হেপাহ আছিল কিন্তু কোনেও সেই সময়ত তাৰ ওপৰত
উঠিবলৈ পৰামৰ্শ নিদিলে। অন্ততঃ স্বামীজীয়ে দুবৰিখন মন্ত্ৰেৰে
সেই শৃঙ্গৰ দৃশ্য চাই নিজেও বুজিলে যে তালৈ উঠা বিপৰজন্মক।
তথাপি বয়স সাহায্যেৰে সেই পোতা জায়েই কোকুতল নিবৃত্ত
কৰিলে। বিঠাইত স্বামীজী আছিল গৈ তাৰ ওচৰতে এখন হিমশৰী
আছিল। স্বামীজীৰ ইচ্ছা অত্যাশী তাকো অভিক্ৰম কৰিলে আৰু
ভেৰে কৰি পাব হবলৈ বাঙতে হঠাৎ বিপদৰ পৰা ভাগ্যক্ৰমে
বন্ধা পৰিল। নদী পাৰ হৈয়ে এটি পৰ্বতত উঠিব লগাত পৰিল।
অতি কষ্টে তাত উঠি স্বামীজীয়ে হিমালয়ৰ অতীত স্থিতিৰ বিষয়ে
নানা পৰা কৰিলে আৰু কলে যোৱা ইচ্ছা আছে ইয়াৰ পৰা
ঘূৰি গৈ হিমালয়ত এখনি আশ্ৰয় স্থাপন কৰিব। এই কথা শুনি
সোভিয়েতৰে কলে “সঁচাকৈয়ে এনে নিৰ্জনত আশ্ৰয় কৰিব পাবিলে
বৰ সুখৰ হব, তেনে এখন আশ্ৰয় কৰিবই লাগিব।”

চামুনীজৰপৰা সিবিলাক সেন্ট বাৰ্ণাৰ্ডৰ মিচিগট জালে আৰু
তাৰ ওপৰতে আগষ্টিনিৰ সন্ধ্যাসী লকলৰ সাহায্য। এই পাহাৰখন
অতি ওচৰ ঠাইত অৱস্থিত। ইয়াৰ পৰা অলপ দূৰতঃ এডোখৰ
নিৰ্জন ঠাইত সিবিলাক প্ৰায় দুসপ্তাহ আছিল। তাতই স্বামীজীৰ
ধ্যানমগ্নতা শিষ্টাশ্রমে চান্দৰ দেখি বিস্ময় মানিছিল। ইয়াতেই

স্বামীজীয়ে আৰ্মানীৰ কিয়েল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দৰ্শনৰ অধ্যাপক বিখ্যাত পণ্ডিত পল ডয়ছনৰ পৰা এখন নিমন্ত্ৰণ পত্ৰ পালে। এখেত এজন বেদান্ত দৰ্শনৰ পণ্ডিত আৰু সম্ভ্ৰান্ত ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা ঘূৰি আহি এজন উপযুক্ত মাগুহৰ সহায়ত দৰ্শন শাস্ত্ৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিছিল। ইতিমধ্যে তেখেতে স্বামী বিবেকানন্দৰ বিষয়ে শুনিছে আৰু তেখেতৰ বক্তৃতা পঢ়িছে আৰু তাৰ পৰাই ধাৰণা কৰিছিল যে স্বামীজী এজন মৌলিক চিন্তাশীল আৰু আধ্যাত্মিক প্ৰতিভাসম্পন্ন লোক। এতিয়া লগুনতে স্বামীজী থকাৰ খবৰ পাই তালৈ চিঠি দিলে আৰু তাৰ পৰাই এতিয়া ইয়াত স্বামীজীৰ হাতত পৰিছে। স্বামীজীৰ ইউৰোপত আৰু অল্প-কুৰিবৰ ইচ্ছা থাকিলেও তেখেতৰ নিমন্ত্ৰণ পাই তালৈহে যাবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিলে। তথাপি লবালবি কৰি চুইজাৰলেণ্ডৰ দৰ্শনীয় আন আন ঠাই দৰ্শন কৰি আৰু জনমানসে কেখনমান ভাঙৰ চহৰ লাই কিয়েললৈ যাবলৈ প্ৰস্তুত হল। সেইমতেই পোনতে লুচাৰ্ণলৈ গল। তাৰ পৰ্বতৰ ওপৰত উঠি অভুলনীয় প্ৰাকৃতিক শোভা দৰ্শন কৰিলে। তাৰ পৰা আৰু কেখনমান ঠাই চাই যথাসময়ত কিয়েল পালেগৈ আৰু অধ্যাপক পল ডয়ছনৰ লগত দেখা কৰিবলৈ গল।

স্বামীজীক লগত অধ্যাপক মহোদয়ৰ অকল দৰ্শনেই হোৱা নহয় ভাৰতীয় দৰ্শন আৰু পাস্চাত্য দৰ্শনৰ যতভেদ, বেদান্ত দৰ্শনৰ প্ৰেৰণ, পাস্চাত্য সভ্যতাৰ ওপৰত ইয়াৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ প্ৰভৃতি বহুতো বিষয়ৰ আলোচনা হল। অধ্যাপকৰ অন্তৰোধ মতে স্বামীজীয়ে উপনিষদৰ পৰা কেইবাটিও যত্নে লৈ আহি সন্মুখত পাঠ কৰি জনালে। ইতিমধ্যে অধ্যাপক যেনেদৰে হিন্দু দৰ্শনৰ কিছুমান কৰিছিল সেইবোৰ স্বামীজীক দেখুৱালে। স্বামীজীয়েও সেইবোৰ চাই দিলে। ভাৰতবৰ্ষ আৰু তাৰ প্ৰাচীন সভ্যতা সম্বন্ধে আলোচনা

হল। অধ্যাপক আৰু তেখেতৰ পৰিবারৰো ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰতি যথেষ্ট অনুরাগ আছিল। সিবিলাকে কলে যে যেটো কোনো জাৰ্জান পণ্ডিত ভাৰতবৰ্ষত ফুৰিবলৈ গলে তেওঁৰ অধিযাসকলে যথেষ্ট সমাদৰ কৰে। যিহণক স্বামীজী আৰু তেখেতৰ লগৰীয়াসকলক যথেষ্ট সমাদৰ আৰু অতিথি সৎকাৰ কৰি অধ্যাপক সন্তুষ্ট হল। অধ্যাপকে পিচদিনা স্বামীজীক লগত লৈ তাত চলি থকা এখন প্ৰদৰ্শনী দেখুৱালে আৰু তাৰ বাই চাব লগা বস্তু বিখ্যাত 'কিয়েল বন্ধৰ' দেখুৱালে।

অধ্যাপকৰ ব্যৱহাৰত স্বামীজী অতিশয় আনন্দিত হল। অধ্যাপকে আশা কৰিছিল যে স্বামীজী তাত কিছুদিন থাকিব আৰু উভয়ে লাইব্ৰেৰীত বহি নানা শিক্ষণীয় বিষয়ৰ আলোচনা কৰিব। কিন্তু স্বামীজী এই কথাত সন্তুষ্ট হ'ব নোৱাৰিলে; কাৰণ লণ্ডনত তেখেতৰ কাম অসমাপ্ত কৰি পেলাই অহা আজি প্ৰায় দুমাহ হল, আৰু সবহ দিন পলম হলে আৰম্ভ কাৰ্য্য বহুতো ক্ষতিৰ সম্ভাৱনা। দুঃখিত অৱশ্যে স্বামীজীক বিদায় দিলে আৰু কলে—“আপোনালোকক মই হামবাৰ্গত লগ ধৰিম আৰু তাৰ পৰা একেলগেই লণ্ডনলৈ যাম। ময়ো কিছুদিন লণ্ডনত থাকিব লাগিব।”

সেইমতেই সকলো মিহা হল। হামবাৰ্গত স্বামীজী তিনি দিন আছিল। তাতে অধ্যাপকে গৈ লগ ধৰিলে। সকলো লগ লাগি ইতিহাস জনিত আৱশ্যকীয়তাৰ বাস্তৱানী হৈ তাৰ চিত্ৰশালা, মিউজিয়ম প্ৰভৃতি চাই লণ্ডন অভিমুখে যাত্ৰা হল। ইয়ানতে ইউৰোপ ভ্ৰমণ এইবাৰলৈ শেষ হল।

প্ৰায় দুমাহ ইউৰোপৰ বিভিন্ন ঠাইত ফুৰি আকৌ লণ্ডন বন্দৰী পাই স্বামীজী এইবাব সোঁতৰাৰ দৰ্শনৰ বসন্ত আগবঢ়ি

বলহি আৰু কেইদিনমান বিশ্রাম ললে। তেখেত ইউৰোপ ভ্ৰমণলৈ যোৱাৰ আগতে আমেৰিকাত কাৰ্য্যগতি অলপ শিথল হোৱা যেন গম পাই নিজৰ ফুঁতত গাঢ় তোলা স্বামী সাৰদানন্দক নিউইয়ৰ্কলৈ পঠাই দিছিল। এতিয়া তাৰ পৰা জানিলে যে স্বামী সাৰদানন্দই বেদান্তৰ শিক্ষকৰূপে গ্ৰীণ একাৰৰ তুলনামূলক ধৰ্ম্মসভাত বক্তৃতা দিছিল আৰু তাৰ কাম শেষ কৰি বোষ্টন, জৰ্জটন আৰু নিউইয়ৰ্কটো বক্তৃতা দি কামত আকৌ জোৰ দিয়াত তাৰ কাম ঠিকমতে চলিছে। স্বামীজীয়ে এই খবৰ পাই শ্ৰীতি অহুভব কৰিলে আৰু ধাৰণা হল যে তেখেতৰ অল্পশিক্ষিতো প্ৰচাৰ কাৰ্য্য ঠিক মতেই চলি থাকিব।

শ্ৰীমুতা মূল্যবৰ ব্যৱস্থামতেই স্বামীজীয়ে পোনতে দুটা বক্তৃতা দিছিল আৰু বিষয় আছিল *Vedania as a factor in civilization* সভাতাত বেদান্তৰ প্ৰভাৱ। তাৰ পিচত তাতেই নিয়মমতে শ্ৰেণী খুলি শিক্ষা আৰম্ভ কৰিলে। ইয়াত ৰাজযোগ আৰু ধ্যান যোগ সম্বন্ধেই উপদেশ দিছিল। ইংলণ্ডত এইবাৰ স্বামীজীয়ে সাধাৰণতঃ জ্ঞানযোগৰ বিষয়েই বক্তৃতা দিছিল। এই ভাৱতে স্বামীজী এতিয়া বিত্তোৰ হৈ থকা দেখা গৈছিল। কাম চলাবলৈ সুবিধাৰ কাৰণে টাৰ্ডি চাহাবে ভিক্টোৰিয়া ষ্ট্ৰীটত হল ঘৰ এটা ভাড়া কৰি ললে আৰু তাতে নিয়মিত বক্তৃতা দিবলৈ ধৰিলে। কোৱা বাহুল্য এই বক্তৃতা জনিবলৈ যথেষ্ট মানুহৰ সমাগম হৈছিল, আন কি ক্ৰেতিয়াবা অৰে নঘৰা হৈছিল। এবাৰ স্বামীজীৰ বক্তৃতা জনিলে তাক আৰু হুতনাকৈ থকা চান। এই বক্তৃতাবিলাকৰ পৰা কত মানুহৰ জীৱনৰ পতি যে পৰিবৰ্ত্তিত হৈছে? ধৰ্ম্মযাজক সমাজদ্বাৰে স্বামীজীৰ মহৎ উদ্যোগ ভাব, ফিলক্ষ

গ্রহণ কৰি সাধাৰণ উপাসনাৰ সময়ত তাৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল।

লণ্ডন নগৰীত স্বামীজীয়ে আৰম্ভ কৰা কাম যাতে স্বামী ভাবে চলি থাকে তাৰ বাবে মঠৰ পৰা স্বামী অভেদানন্দক পঠাবৰ কাৰণে ইতিপূৰ্বে আলমৰাজাৰ মঠলৈ চিঠি দিছিল। সেই চিঠিখনতে স্বামী অভেদানন্দ এতিয়া আহি তেখেতৰ লগ পালে। শুক-ভকতক বহুদিনৰ পিচত পাই স্বামীজী অতিশয় আনন্দিত হল। তেখেতৰ গুণবতে কাৰ্য্যভাৰ অৰ্পণ কৰি স্বামীজী এতিয়া ভাৰতলৈ ঘূৰি যাবলৈ উদ্যোগ কৰিলে আৰু সেই বিষয়ে লগৰীয়া ছুই এজনক জানিবলৈ দিলে।

আমেৰিকাৰ দৰে ইয়াতো প্ৰচাৰকৰ দল এটা গঠন কৰিবলৈ আৰু সেই দলৰ উপযুক্ত শিক্ষা দিহা কৰিবলৈ স্বামীজীয়ে এতিয়া মন কৰিলে। স্বামীজীয়ে কৈছিল “মই যি ভাবৰ বীজ ইয়াত বোপন কৰিলোঁ তাক আয়ত্ব কৰিবলৈ যথেষ্ট সময় লাগিব। এতিয়া তাক জীৱন্ত ভাবে বাখিৰলৈ দিহা কৰিব লাগিব। তেখেতৰ ইমান দিনৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা বুজিছিল বেদান্ত ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ উপযুক্ত ঠাই এয়েহে। সম্প্ৰতি ভাৰতত ই নিম্নমান ফলপ্ৰসূ নহব। শক্তিশালী পাশ্চাত্য জাতিয়েই এই ভাগ গ্ৰহণৰ উপযুক্ত ক্ষেত্ৰ। ইয়াত প্ৰচাৰৰ ফল ভাৰততো বিয়পি পৰিব। অকল ভাৰততে আৰম্ভ বাখিলে ইয়াৰ পৰা কোনো উপকাৰত অহাৰ আশা নাই। ভোগ-বিলাসত মত্ত পাশ্চাত্য দেশত ত্যাগৰ যিহিমা প্ৰকাশৰ বা গ্ৰহণৰ সুযোগ আছে; বৰ্ত্তমানে দৰিদ্ৰ নিৰ্ণোদিত ভাৰতত এই সুযোগ কত? এতিয়া পাশ্চাত্য সমাজতেই প্ৰতিক্ৰিয়া হোৱা সম্ভৱ। এইদৰে স্বামীজীয়ে স্বামী অভেদানন্দ প্ৰৱৰ্ত্তন আন বচা বচা কেজনমানক প্ৰচাৰকৰ বাবে যোগ্যতা হোৱাৰ জোখাই আৰু নিম্নয়ে শিক্ষা দিবলৈ ধৰিলে।

স্বামীজী লণ্ডনলৈ ঘূৰি অহা বাতৰি পাই তেখেতৰ গুণগ্ৰন্থ পুৰণি চাৰ্জসকল দলে দলে তেখেতৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ ধৰিলে । তেওঁ-বিলাকৰ অন্তৰোধত স্বামীজীয়ে আকৌ অন্যত্ৰ নিয়মিত শ্ৰেণী খুলিবলৈ বাধ্য হল । এই সময়ত দাৰ্শনিক পণ্ডিত অধ্যাপক ডয়ছনেও মাজে মাজে স্বামীজীৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ ধৰিলে আৰু নানা বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে । বৃদ্ধ পণ্ডিত মোক্ষ-মুলাসৰ লগতে স্বামীজীয়ে এই সময়ত নিয়মিত পত্ৰ বিনিময় কৰিছিল আৰু এই দেশত স্বামীজীৰ কৃতকাৰ্য্যতাত সন্তোষ প্ৰকাশ কৰিছিল । নিকপিত শ্ৰেণীত স্বামীজীয়ে “মায়া আৰু ভ্ৰান্তি”, “মায়া আৰু স্বাধীনতা” “একেশ্বৰ আৰু অভিব্যক্তি বা সৃষ্টি” প্ৰভৃতি বক্তৃতাৰ যোগে বেদান্তৰ মতবাদ আৰু কৰ্ম-জীৱনত তাৰ উপযোগীতা সৰ্ব্বদে বজাইছিল আৰু তেওঁবিলাকৰ মনত সেই ভাৱ ঘাতে দৃঢ়ভাৱে অঙ্কিত হৈ যায় তাৰ বাবে চেষ্টা কৰিছিল ।

ইয়াৰ পিচত স্বামীজীয়ে লণ্ডন আৰু অক্সফোৰ্ডৰ বেলেগ বেলেগ ঠাইত বেলেগ বেলেগ সময়ত পাঁচোটা বক্তৃতা দিছিল । বিষয় বিলাক আছিল— সৰ্বব্যাপক ঈশ্বৰ (God in everything) প্ৰত্যক্ষাৱস্থ (Realisation) বহুত্বৰ ভিতৰত একত্ব (Unity in diversity) আত্মাৰ স্বাধীনতা (Freedom of the Soul) আৰু বেদান্তৰ কাৰ্য্যকাৰিতা শক্তি (Practical Vedanta) এই বক্তৃতা বিলাকৰ জৰিয়তে স্বামীজীয়ে অদেহতত্ত্ব ভালদৰে বুজাই দিলে । এই বক্তৃতা বিলাকৰ প্ৰভাৱতে ইউৰোপীয় চিন্তাদোঁত সম্পূৰ্ণ নতুন ধাৰাত বোৱাই দিবলৈ তেখেত সমৰ্থ হৈছিল । এনে কি মায়াবাদ সম্পৰ্কে বক্তৃতা দিওঁতে শ্ৰোতাসকলে যেন দেহজ্ঞান পাহৰি গৈ এক বহা আনন্দলোকত বিচৰণ কৰিছিল । সেইদিনাই সকলোৱেই স্বামীজীৰ অপৰিসীম শক্তিৰ কথা স্বীকাৰ কৰিলে আৰু তেখেতেই

বৰ্ত্তমান কালৰ 'প্ৰকৃত শিক্ষক' হবৰ যোগ্য পুৰুষ বুলি ধাৰণা কৰিলে ।

স্বামীজীয়ে ইয়াতেই পৃথিবীৰ দ্বাবতীয়া দৰ্শনশাস্ত্ৰৰ সাৰ সঙ্কলন কৰি তাৰ পৰাই তেখেতৰ নিজ দাৰ্শনিক মত সম্বন্ধে এখন ইংৰাজ কিতাপ প্ৰণয়ন কৰিবলৈ ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছিল । কিন্তু কাৰ্য্যতঃ তাক কৰি উঠিব নোৱাৰিলে , কাৰণ ইয়াত স্বামীজীৰ ওপৰত যথেষ্ট হেচা পৰিছিল । দিনে ৰাতিয়ে কত মাহুহে তেখেতৰ লগত দেখা কৰিবলৈ আহে । সিবিলাকৰ লগত কথা পতা, ক্লাচত শিক্ষা দিয়া সাধাৰণতঃ ঠায়ে ঠায়ে বক্তৃতা দিয়া, কোনো সম্মানলোকৰ নিমন্ত্ৰণত কিম্বা ক্লাবৰ নিমন্ত্ৰণত যোৱা আৰু তাত লগতিয়া উপদেশ দিয়া, চিঠি-পত্ৰ লিখা, ভাৰতীয় আৰু আমেৰিকাৰ কাম-কাজৰ ব্যৱস্থা কৰা, গুৰু-ভকতসকলক উপদেশ দিয়া প্ৰভৃতি কাৰ্য্যত দিনে ৰাতিয়ে স্বামীজী বাস্তৱ্য থাকিব লগাত পৰাত সেই কাম হৈ ছুটিল !

অক্টোবৰ মাহৰ শেষ ভাগত ব্ৰুমাচ্বেৰী কোয়াৰ্টাৰ স্বামী অন্বেদানন্দক বক্তৃতা দিবলৈ স্বামীজীয়ে দিহা কৰিলে । নিজেও তাত উপস্থিত থাকিল । এয়ে স্বামী অন্বেদানন্দৰ প্ৰথম বক্তৃতা লগুন মহানগৰীত । বক্তৃতা শুনি স্বামীজীৰ ভৱসা হল যে তেখেতৰ অবৰ্ত্তমানেও এই গুৰুভকতৰ দ্বাৰা তেখেতৰ কাম ভাল মতে চলিব । তেখেত উৎসাহিত হল , তত্পৰি এনে সময়তে আমেৰিকাৰ পৰাও খবৰ আহিল যে তাত কাম কৰে আপ ৱাল্টিচে আৰু মাহুহে এতিয়াহে বেন প্ৰকৃত কাৰ্য্য গ্ৰহণ কৰিব পাৰিছে—নতুন ভাৰবানীৰ । বিহণ্ডক ইংলণ্ডৰ স্বামীজীৰ অল্পমায়ী, গুণগ্ৰাহী লোকসকলৰ সহায়ত তেখেতৰ আৱদ্ধ কাৰ্য্য বৰোচিত্ৰৰূপে পৰিচালনা কৰিবলৈ আৰু বাহ্যে শিক্ষাকেন্দ্ৰ স্বৰূপ শ্ৰেণীবিলাকৰ কাৰ্য্য-

হুচাকক্ষণে চলি থাকিব পাবে তাৰ হৃৎকল পদ্ধতি হিৰু কৰি
তেখেতৰ ঠাইত স্বামী অভেদানন্দক বাধি এতিয়া ভাৰতলৈ ঘূৰি
যাবলৈ স্বামীজী উদ্বাবাল হৈ উঠিল। ইংলণ্ডত এই দৰেই স্বামী
ভাবে শিক্ষা কেন্দ্ৰৰ ভেটী বান্ধিলে।

নবেম্বৰ মাহৰ মাজ ভাগতে স্বামীজীয়ে সেতিয়াৰ পত্নীক
গঠিক ভাবে জনালে যে তেখেতে ভাৰতলৈ ডিচেম্বৰ মাহতে ঘূৰি
যাব। সেই কথা শুনি সেতিয়াৰ দম্পতিয়েও তেখেতৰ লগতে
ভাৰতলৈ যাবৰ আৰু বাণেশ্বৰ জীৱন স্থাপন কৰিবৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ
কৰিলে। স্বামীজীয়ে এই কথাত বাধা নিদিলে। গতিকে
সিবিলাকে ঘৰ-মাটি আসবাব পত্ৰ, ছবি প্ৰভৃতি সিবিলাকৰ যত
যি আছিল সকলো বেচি গোটেই টকা খিনি নিজ গুৰুৰ হাতত
দি নিশ্চিন্ত হল, আৰু যি কেইটা দিন তাত থাকিব সেই কোদিন
ঘৰ ভাৰা লৈ থাকিবলৈ বন্দোবস্ত কৰিলে।

স্বামীজীয়েও এতিয়াই মাদ্ৰাজ আৰু কলিকতাৰ ভ্ৰমণকাললৈ
এই সন্ধান লিখি জনালে। তালৈ গৈ তেখেতৰ পোন প্ৰথম
কৰ্মসম্বন্ধা কি হ'ব তাকো জনাবলৈ ক্ৰটি নকৰিলে। তেখেতে
আৰু জনালে যি যোৱাৰ লগে লগে মাদ্ৰাজ, কলিকতা আৰু
হিমালয়ত তিনিটা ঘাই শিক্ষা আৰু সেৱাকেন্দ্ৰ স্থাপন কৰিম।
তাৰ পিচত বোম্বাই আৰু এলাহাবাদত স্থাপন কৰা যাব।
ঔষধৰ ইচ্ছা হলে ভাৰতৰ আন আন ঠাই আৰু শেষত
গোটেই জগতঘূৰি কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰিব লাগিব। ইয়াৰ
পৰা এহাতে জ্ঞান বিতৰণ আৰু আন হাতে আত্ম-অনাথক
সেৱাকাৰ্য্য চলাব লাগিব। যি হওক ভাৰতলৈ যাবলৈ স্বামীজীৰ
লগত গুডউইন, সেতিয়াৰ দম্পতি, মিচ মূল্যৰ আৰু চিষ্টাৰ
নিবেদিতা ওলাল। মিচ মূল্যৰ আৰু চিষ্টাৰ নিবেদিতাই ভাৰতত

তীর্থীকৰ প্ৰচলন কৰিব আৰু সেতিয়াৰ দৰ্শনভিত্তিৰে ছিৰালয়ত স্থাপন কৰিব লগা কেন্দ্ৰৰ ভাৱ গ্ৰহণ কৰিব। শুভউইনটো স্বামীজীৰ চিৰলগবীয়া হিচাবে আছেই।

লণ্ডনত এতিয়া সকলোৱেই সঠিক ভাৱে জানিলে যে স্বামীজী ডিচেম্বৰ মাহৰ শেষ ভাগত ভাৰতলৈ ঘূৰি যাব। এই কথাত বহুতো অসম্ভৱ তৰু আৰু বহু দুঃখিত হলেও তেখেতক বখা সম্ভৱ প্ৰকাৰে বিদায় দিবলৈ ছিব কৰি সেইমতে আয়োজন কৰিলে। ১০ ডিচেম্বৰ তাৰিখে পিকাডিলীৰ বয়েল চোচাইটি ভৱনত এখন বিৰাট সভাৰ অধিবেশন পাতিিলে। ফুল পাতেৰে গোটেই ঘৰ সজোৱা হল। ঘিঠাইত স্বামীজী বহিব সেই ঠাই আচুতিয়াটক সজোৱা হল। চাৰিওফালৰ পৰা যামুহু আহি সেই প্ৰকাণ্ড হল ঘৰ ভৰি পৰিল। সকলোৰে মূণত যেন বিমাদৰ হাঁহা! অতি সন্মানৰ এজন পুৰুষ আজি সিবিলাকৰ মাজৰ পৰা বিদায় হব। এইজনেই কত তাপিতৰ প্ৰাণত আশাৰ আশ্বিন-পানী ঢালিছে, কত অজ্ঞানৰ জ্ঞান চকু মুকলি কৰি দিছে। যথাসময়ত স্বামীজী সভাঘৰত প্ৰবেশ কৰিলে। তেখেতৰ গেকুৱাৰঙৰ পাণ্ডৰিয়ে মৈতে সেই সৌম্য মূৰ্ত্তি দেখি অস্বাভিভে থিয় হৈ সম্বৰ্দ্ধনা জনালে। বিদায় সঙ্গীতৰ কৰুণ সূৰ বাজি উঠিল। শুভ হৈ যেন সকলোৱে নিজ নিজ অন্তৰৰ অৰ্থা নিবেদন কৰিবলৈ সমুৎসাহ হৈ উঠিল। জনমণ্ডলীৰ মাজৰ পৰা দুই তিনিজন সত্ৰাৰ উদ্দেশ্যৰ লগতে স্বামীজীৰ অন্তৰ জগাৱলী কীৰ্ত্তন আৰু তেখেতৰ কাণ্ড-কলাপৰ বাৰা প্ৰাচ্য আৰু প্ৰতীচ্যৰ মাজত যি প্ৰীতিবন্ধন স্থাপন কৰিলে তাৰ আলোচনা কৰিলে। শেষত বিদায় অভিনন্দন পাঠ কৰা হল আৰু স্বামীজীয়েও নিজৰ স্বাক্ষৰ স্থলত তাৰাবে ছাব বখাবৰ উক্তৰ প্ৰদান কৰিলে। শেষত সকলোকে আকাস মিলে আকৌ নিৰ্জীৱকৰ

লগত পিচত দেখা হব। সভাৰ কাৰ্য্য শেষ হল—সকলোৱেই ভৰাকান্ত হৃদয়েৰে অৱমুখা হল।

ইংলণ্ডত স্বামীজীৰ প্ৰচাৰে কেনে কৃতকাৰ্য্যতা লাভ কৰিছিল সেই বিষয়ে বাহুল্যলৈ নগৈ “ইণ্ডিয়ান মিৰৰ” কাকতত ইংলণ্ডৰ পৰা স্বৰ্গীয় বিপিন চন্দ্ৰ পালে লিখা এটি প্ৰবন্ধৰ একাংশ ইয়াত তুলি দিয়া হল। ইয়াৰ পৰাই সকলোৱেই সহজে বুজিব পাৰিব স্বামীজীৰ উদ্দেশ্য তাত যথেষ্টৰূপে কৃতকাৰ্য্য হৈছিল।

× × × ইংলণ্ডৰ বহুত ঠাইত এনে বহুত মানুহৰ লগত মোৰ দেখা হৈছে যিসকলে স্বামী বিবেকানন্দৰ প্ৰতি গভীৰ ভক্তি আৰু শ্ৰদ্ধা পোষণ কৰে। মই নিজে তেখেতৰ সম্প্ৰদায়ভুক্ত নহওঁ, কোনো কোনো কথাত হয়তো মই তেখেতৰ লগত এক মত নহওঁ কিন্তু তথাপি মই এই কথা স্বীকাৰ কৰিবলৈ বাধ্য যে তেখেতে ইয়াৰ বহুতৰে চকু গুলাইছিল আৰু হৃদয়ৰ উদ্বাৰতা আনয়ন কৰিছিল আৰু তেখেতৰ শিক্ষা-প্ৰভাবতেই ইয়াৰ বহুত মানুহে আজিকালি হিন্দুধৰ্ম্ম-শাস্ত্ৰ নিহিত অদ্ভুত অধ্যাত্মতত্ত্বসমূহত বিশ্বাসী হৈছে। তেখেতে যে অকল ইয়াকে কৰিছে এনে নহয় লগে লগে ভাৰতবৰ্ষ আৰু ইংলণ্ডৰ ভিতৰত এক অমূল্য প্ৰতিভা সৰ্ব্বত্র স্থাপন কৰি গৈছে। “বিবেকানন্দৰ মতবাদ” শীৰ্ষক পুস্তিকা প্ৰচাৰৰ পৰা যুজিব পাৰি তেখেতৰ কাৰ্য্য কেনে গভীৰ ভাৱে এই দেশত ব্যাপ্ত হৈছে। এই পুস্তিকাও “খৃষ্টধৰ্ম্ম প্ৰচাৰৰ অবসান” নামক কিতাপৰ একাংশ। এতিয়া বহুতেই ‘খৃষ্টধৰ্ম্মৰ লগত সৰ্বত্র বিজয় কৰি স্বামীজী প্ৰচাৰিত যুক্তিযুক্ত ধৰ্ম্ম গ্ৰহণ কৰিবলৈ সন্মত হৈছে। × × × ইয়াত মই এনে বহুতো শিকিত উল্লেখ কৰিছোঁ যি সকলে ভাৰতবৰ্ষক অতি শ্ৰদ্ধা আৰু সন্মান কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে আৰু ভাৰতবৰ্ষ সৰ্ব্বদীয় কোনো ধৰ্ম্ম

বা আধ্যাত্মিক তত্ত্বৰ কথা পালেই অতি আগ্ৰহেৰে আৰু বনো-
যোপেৰে শুনে।” কোৱা বাহুল্য স্বামীজীৰ প্ৰচাৰৰ ফলতে বৰ্ত্তমান
বিপৰীত অৱস্থা পাইছে। স্বামীজী আৰু তেখেতৰ প্ৰযত্নিত
কেন্দ্ৰৰ যোগে গুৰুতৰত সকলৰ ধাৰাবাহিক প্ৰচাৰৰ দ্বাৰা যে
উভয় দেশৰ মাজত একতা সাধনৰ বাটত আগ বাঢ়িব পাৰিছে
সেই বিষয় সন্দেহ নাই।

ষিহণক ডিচেম্বৰ মাহৰ ১৬ তাৰিখে স্বামীজীয়ে লগত উক্ত
শিষ্যসকলক লৈ ইংলণ্ড ত্যাগ কৰিলে আৰু তেখেতৰ কাৰ্য্য মাতে
অব্যাহত ভাবে চলি থাকে সেই বিষয়ে কাৰ্য্যকাৰক সকলক
সদায় অবহিত থাকিবলৈ বাৰে বাৰে উপদেশ দি আহিল। ভক্ত-
সকলেও যথাশক্তি কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰিবলৈ সন্মতি জনাই ভক্তি
আৰু শ্ৰদ্ধা জ্ঞাপন কৰি বিদায় দিলে।

—(•)—

ভাৰতলৈ প্ৰত্যাগমন ।

লণ্ডন মহানগৰীৰ পৰা শিশিষ্য স্বামীজী স্বদেশৰ প্ৰতি তেখেতৰ মানত প্ৰতি ধূলিকণাটি পৰ্য্যন্ত পবিত্ৰ তীৰ্থস্থান স্বৰূপ ভাৰতলৈ প্ৰত্যাগমন কৰোঁতে পোনে পোনেই নাহি ইটালি দেশৰ কেখনমান চাবলগীয়া চহৰ আৰু ঠাই চাই এমাহ সময়তহে কলম্বো বন্দৰ পাইছিলহি। কেলে বন্দৰৰ পৰা ক্ৰাঞ্চৰ মাৰ্জেদি আহি সিবিলাক মিলান চহৰ পালে। ইটালিৰ এইখনেই প্ৰথম চহৰ প্ৰথমবাৰৰ কাৰণে স্বামীজীয়ে চাবলৈ সুবিধা পাইছে। ডাঠ আৰু বগা বৰফেৰে ঢাক খাই থকা পৰ্ব্বতৰ দৃশ্য ইয়াৰ পৰা বৰ সুন্দৰ দেখি। তাৰ পিচত সিবিলাক ওচৰৰে পাইছা চহৰলৈ আহিল। ইয়াৰ বিখ্যাত “লিনিং টাৱাৰ” চালে। সেই স্তম্ভটিৰ গঠন কোশল অতি অদ্ভুত বৰষৰ। ওখই ১৮৩ ফুট হ'ব। সাধাৰণ ভাবে সজা ঘৰৰ দৰে নহৈ তাক তলৰ পৰা এনে আওটলিয়াটকৈ সজা হৈছে যে আন কি গৰু-ঘোঁৰাও তাৰ একবাৰে ওপৰলৈকে সহজে উঠি যাব পাৰে। তাৰ পৰা সিবিলাক চিত্ৰ শিল্পাদিৰ কাৰণে বিখ্যাত ক্লেভেল নগৰলৈ আহিল।

তাৰ পিচত পালেহি ৰোম মহানগৰী। ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ অতি পুৰণি কালৰে পৰা ৰাজধানী এই মহানগৰীখন চাবলৈ স্বামীজীৰ ছাড়াবন্ধাৰ পৰাই বৰ আগ্ৰহ আছিল। এতিয়া তালৈ আহি স্বামীজীৰ কৌতূহল নিবৃত্তি হল। স্বামীজীয়ে অনৰ্গল ভাবে ইয়াৰ অতীত কীৰ্ত্তি-কলাপ আৰু গৌৰৱৰ কথা, বৃহৎ সাম্ৰাজ্য স্থাপনৰ কথা কবলৈ ধৰিলে। ৰোম সম্ৰাটসকলৰ ইতিহাস

আৰু উত্থান-পতনৰ বিৱৰণ এনে ভাবে বৰ্ণনা কৰিবলৈ ধৰিলে যে সেতিয়াৰ চাহাবে কবলৈ বাধ্য হল “স্বামীজী আপুনি দেখিছে! বোম নগৰীৰ প্ৰত্যেক শিলাখণ্ডেৰে ইতিহাস কৰ পাৰে।” সকলোৱে কিন্তু স্বামীজীৰ স্মৃতিশক্তি দেখি আচৰিত হল—সেই ছাত্ৰাবস্থাতে পঢ়া ইতিহাসৰ প্ৰতি কথাটি এতিয়াও কেনেকৈ মনত আছে। বিহণক তাৰ দৰ্শনীয় অসংখ্য পুৰণি নতুন ঐতিহাসিক প্ৰসিদ্ধ ঠাই, পুৰণি স্মৃতি চিন, পোপৰ প্ৰাসাদ, ভেটিকান, ট্ৰজান স্তম্ভ প্ৰভৃতি চালে। বোমান কেথলিক গিৰ্জাত উপাসনা পদ্ধতিৰ লগত ভাৰতীয় পদ্ধতিৰ সাদৃশ্য দেখা পালে।

স্বামীজীয়ে সেন্ট পিটাৰ্চ কেথেড্ৰেলৰ ভিতৰৰ কাৰুকাৰ্য্য দেখি আনন্দিত হৈছিল। কি চমৎকাৰ সি আৰু কিমান খৰচ তাত। সেতিয়াৰ পন্থীয়ে স্থিলে “স্বামীজী উপাসনা ঘৰত ইমান খৰচৰ প্ৰাচুৰ্য্য উচিত নে।” স্বামীজীয়ে কলে “ভগবানৰ নামত তেওঁৰ মহিমা আৰু ঐশ্বৰ্য্য প্ৰকাশৰ চেষ্টাত দোষ একো নাই। কিন্তু যদি কেবল এই বাহিৰা আভ্যন্তৰে দৃষ্টি আৰু মন নিবন্ধ থাকে তেতিয়াহে দোষ হব।”

সেইটো বৰদিনৰ সময়। গোটেই বোম নগৰীয়েই এতিয়া উৎসব আনন্দত মতলীয়া। সেন্ট পিটাৰ্চ কেথেড্ৰেলৰ হাইমাচৰ কি বিপুল আয়োজন! স্বামীজী পৰ্য্যন্ত এনে আয়োজন দেখি স্তম্ভিত হৈ গল। স্বামীজীয়ে ইয়াত দেখিলে ক্যাথলিকসকলৰ বাহ্যাভিষ-প্ৰিয়তাৰ লগত বেদান্তবাদীসকলৰ সাধ্বিক অছটানৰ পাৰ্থক্য কিমান! স্বামীজীৰ এই প্ৰাচুৰ্য্য আৰু বাহ্যাভিষ দেখি ভাল নালাগিল—এয়ে ত্যাগী বিস্তৰ—যাৰ স্তবলৈ ঠাই এতোখৰ নাছিল—আদৰ্শ নে? মুঠৰ ওপৰত সেই সময়ত গোটেই বোম নগৰীত বিস্তৰ জয়োৎসৱ

উপলক্ষে চমৎকাৰ ৰূপ ধাৰণ কৰে আৰু মাহুহৰ মনত মুঠে আনন্দ আৰু আনন্দ।

বোম্বৰ পৰা সিবিলাক নেপলচলৈ আহিল। জাহাজ এৰিবলৈ পলম থকাত ভিচুবিয়াচ আগ্নেয়গিৰি আৰু তাৰ ওচৰৰ খানি উদ্ভিয়া নগৰৰ ভগ্নাবশেষ চাই আহিল। ইয়াৰ পৰাই জাহাজ একেবাৰে কলছো বন্দৰলৈ ৰাওনা হল। সময়ৰ হিচাবত ১৫ জাহাজী ত্ৱাৰিখেই সেই বন্দৰ পাবৰ কথা।

জাহাজত স্বামীজী ভালেবেই আহিছিল আৰু মন ভালেই আছিল। মাজে মাজে 'সতৰঞ্চ' খেলি সময় কটাইছিল। কিন্তু মাজতে সামান্য এটা অগ্নিৰ ঘটনা ঘটিছিল। স্বামীজীয়ে কোঁতিয়াও খজাত আৰু স্বৰ্গৰ নিন্দা শুনিব নোৱাৰে। জাহাজত অহা ছদ্মবেশী ডেকা মিছনৰি দুজনে স্বামীজীৰ আপত্তি স্বত্বত হিন্দুধৰ্মক মিছা আক্ৰমণ কৰি কথা কোৱাত স্বামীজীয়ে এজনক টেটু টিপা মাৰি ধৰি এনে সেকা দিলে যে তেওঁ গুমা প্ৰাৰ্থনা কৰি আৰু তেনে কথা নকবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতি দিলে।

এই সময়ত স্বামীজীয়েও কলিকতাৰ এজন সম্ভ্ৰান্ত বন্ধুটো লিখিছিল, "তোমালোকে নিজ মাতৃক অপমান কাৰণ যেনেকৈ লহ্য কৰিব নোৱাৰা সেইদৰে তোমাৰ ধৰ্মক নিন্দা কৰিলেও তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগে। কিন্তু বাপু, তোমালোকৰ সেই বিশ্বাস কত দেশৰ প্ৰতি মমতা তোমালোকৰ আছে নে? তোমালোকৰ মুখৰ ওপৰত নিতৌ পাতুৰি চাহাবসকলে কিমানবোৰ গালি পাবিছে। কিন্তু সোধো, কেইজন মাহুহৰ এই অন্যায্য প্ৰতিকাৰৰ বিৰুদ্ধে তেজ তপত হৈ উঠিছে?" ইয়াৰ পৰাই বুজিব পাৰি স্বামীজীৰ স্বদেশৰ প্ৰতি কিমান ভক্তি।

জাহাজত আহোতে আন এটা ঘটনাই এই কথাৰ সাক্ষী

দিব। এডেন বন্দরত জাহাজ লাগিল। তাত জাহাজ কেইটা-ঘণ্টাও বব কাৰণে সদলবলে স্বামীজী ঘাটত নাছিল। অলপ আগ বাঢ়ি গৈ দেখে এজন ভাৰতীয় মানুহ বহি ধঁপাত থাই আছে। স্বামীজীয়ে ততালিকে লগবীয়াসকলক পিচ পেলায়ো সেই মানুহটিৰ ওচৰ পাই চিলিমটো খুজি লৈ ধঁপাত চপিবলৈ ধৰিলে। লগবীয়াসকল আহি তাত ধেমেলীয়া কথাবে যোগ দিয়াত মানুহজনে যেতিয়া জানিল তেখেতেই অগংবিখ্যাত স্বামী বিবেকানন্দ তেওঁ তৎক্ষণাৎ স্বামীজীক আটকাটি প্ৰণাম জনালে। এনে নিবৰ্ভিমান স্বামীজীৰ পক্ষে নতুন একো নহলেও লগবীয়া শিষ্যসকল অবাক হৈছিল। দিবিলাকে বুজিলে স্বত্বাতিৰ প্ৰতি স্বামীজীৰ কি প্ৰীতি।

ঠিক দিনতে জাহাজ আহি কলম্বো বন্দৰ পাল। ভাৰত ভূমিৰ প্ৰথম সৌন্দৰ্য্য তেখেতৰ চকুত পৰাত স্বামীজীৰ মনত কি আনন্দ! কত দিন এই ভ্ৰমভূমিৰ মধুৰ কোলাৰ পৰা আঁতৰত আছিল! আজি স্বামীজীয়েও বুজা নাই ভাৰতীয় সকলেও কেনে ব্যগ্ৰভাবে তেখেতৰ প্ৰত্যাগমন কামনা কৰি আছে। ইতিমধ্যেই যঠৰ পৰা এজন গুৰুভকত আহি কলম্বোত বৈ আছেহি। সকলো ঠাইতে তেখেতক অভিনন্দন জনাবলৈ লোকসকল উৎসূহ হৈ অপেক্ষা কৰি আছে। স্বামীজীয়ে ভাৰতত যি অভাৰ্পনা পাইছিল আন্তিলৈকে তেনে সন্মান আন কাৰো ভাগ্যত ঘটা কথা অতীতত বুৰঞ্জীয়ে ঢুকি পোৱা দিনলৈকে পোৱা নাযায়।

স্বামীজী আহিবৰ বাতৰি পাই কলম্বোবাসী হিন্দুসকলে তেখেতক অভাৰ্পনা জনাবলৈ এখন কমিটি ইতিমধ্যেই পাতি সকলো আয়োজন কৰিছিল। জাহাজ বন্দৰত লগা মাহেকে সেই সমিতিৰ পক্ষৰ পৰা স্বামী নিবৰ্জনানন্দ আৰু বৌদ্ধধৰ্ম্মাবলম্বী যিঃ চেৰিছন নামে এজন চাহাবে জাহাজতে স্বামীজীক অভিনন্দন জনালে। গুৰুভকতক

দেখি স্বামীজী আনন্দিত হল আৰু তেখেতৰ পৰাই সংক্ষেপে মঠৰ সকলো বাতৰি পালে। আগৰ বন্দোবস্ত অনুযায়ী ষ্টীমলঞ্চত সশিষ্য স্বামীজীক তুলি লৈ খাট পালে। খাটত হাজাৰ হাজাৰ মানুহ অভিনন্দন জনাবলৈ অপেক্ষা কৰি আছিল। স্বামীজী সেইখিনি পোৱা মাত্ৰকে আনন্দ কোলাহল আৰু জয়ধ্বনি হবলৈ ধৰিলে। আনন্দত বহুতে কমাল, ছাতি, হাতত থকা লাঠী নদিয়ালাদি কৰিবলৈ ধৰিলে। পি, কুমাৰ স্বামী নামে সিংহল ব্যবস্থাপক সভাৰ সভ্য এজনে সমবেত জনমণ্ডলীৰ পক্ষৰ পৰা পুষ্পমালাৰে স্বামীজীক সাদৰ অন্তৰ্ঘণনা জনালে।

ইয়াৰ পৰা শোভাযাত্ৰা কৰি স্বামীজীক বিধিমতে অভিনন্দন জনাবৰ কাৰণে তৈয়াৰ কৰা বিৰাট সভা মণ্ডপলৈ নিয়া হল। বাটৰ দুই কাষে তাল পাতত লতাকুল দি মাজে মাজে তোৰণ নিৰ্মাণ কৰোৱা হৈছে। সভামণ্ডপৰ মূখত গাড়ীৰ পৰা স্বামীজীক নমাই ধ্বজ, ছত্ৰ, চামৰ আদি ধৰি মঞ্চলব্ধা সহকাৰে আগবঢ়াই নিয়া হল। সভাস্থৰটিও নানা ভাবে সজোৱা হৈছিল। স্বামীজী যেই আসন গ্ৰহণ কৰিবৰ কাৰণে মঞ্চত তৰি দিলে, ততালিকে শিল্পকৌশল খটাই দিহা কৰি থোৱা মতে পছমফুলৰ দল ঘেন জুলি উঠিল আৰু তাৰ মাজৰ পৰা এটি স্তম্ভৰ সৰু চৰাই উৰা মাৰি গল। বিহঙক ফুলৰ মালা দান কৰি যথাবিধি অভ্যৰ্থনা কৰাৰ পিচত এখনি অভিনন্দন পত্ৰ পাঠ কৰা হ'ল। তাৰ সাৰ মৰ্ম এয়ে আছিল যে আশি তিনি বছৰৰো অধিক কাল আপুনি বিদেশত হিন্দুধৰ্মৰ হকে প্ৰচাৰৰ দ্বাৰা লোক-কল্যাণ ত্ৰুত পালনৰ পিচত স্বদেশলৈ ঘূৰি আহোঁতে আশি আপোনাক প্ৰথমতে দৰ্শন আৰু অভ্যৰ্থনা কৰিবৰ সুযোগ পাই ধন্য জ্ঞান কৰিছে। আৰু আপোনাৰ 'কৃত-কৰ্ম'ৰ বাবে আমাৰ

অন্তৰ কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ।” তেতিয়া সন্ধ্যা হোৱাত স্বামীজীয়ে সময়ৰ অভাবত অতি চমুকৈ তাৰ উত্তৰ দান কৰিছিল। তেখেতে কৈছিল আপোনালোকৰ অভিনন্দনত মই পৰম আনন্দিত। এজন ভিক্ষু সন্ন্যাসীক যি ভাবে আজি সন্মিলন কৰা হল ইয়াৰ দ্বাৰা ভাৰতৰ মানুহ কিমান ধৰ্মপ্ৰিয় তাকেই স্পষ্ট বুজা গৈছে। মই বজা নহওঁ, ধনী নহওঁ বা যুদ্ধজয়ী সেনাপতিও নহওঁ, তথাপি আজি আপোনালোকৰ ভিতৰৰ বহুতো সম্পদশালী লোকেও মোক সমাদৰ কৰিলে। ধৰ্মপ্ৰাণতাৰ ইয়েই শ্ৰেষ্ঠ নিদৰ্শন। কাৰণ এই সন্মান মোৰ নহয়, ই প্ৰকৃতপক্ষে এটা নীতিৰ প্ৰতি সন্মান। নীতিটি হৈছে এই ধৰ্মৰ কাৰণে যি পৰিশ্ৰম কৰে তেওঁ পূজ্য। আৰু বাস্তবিকতে যদি হিন্দু জাতি জীয়াই থাকিব লাগে তেন্তে এই ধৰ্মকেই আশ্ৰয় কৰিব লাগিব। ধৰ্মই তাৰ (ভাৰতীয় সকলৰ) জাতীয় জীৱনৰ মেকদণ্ড স্বৰূপ।”

ইয়াৰ পিচত স্বামীজী থাকিবৰ কাৰণে বিখ্যাত দালচেনি বাগিচাৰ মাজৰ বটলাঘৰলৈ নিয়া হল। ইয়াত স্বামীজী তিনদিন আছিল। তৃতীয় দিনা স্বামীজীয়ে “ক্লেবল হলত” হাজাৰ দৰ্শকৰ আগত “পুণ্যক্ৰম ভাৰত” শীৰ্ষক বক্তৃতা দিয়ে। তেখেতে পোনতে বিনয় কৰি কৈছিল “পাশ্চাত্য দেশত যদি আৰ্য্যধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিলে” তেন্তে সেইটো মোৰ শক্তি নহয়— সেইটো হৈছে মোৰ পবিত্ৰ মাতৃভূমিৰ পৰা পোৱা উৎসাহ, তেজ্জা আৰু আশীৰ্বাদৰ ফলত। বিশেষতঃ পাশ্চাত্য দেশ জয়নৰ ফলত উপকাৰ হৈছে মোৰ বেছি। মোৰ প্ৰত্যেক অভিজ্ঞতাৰ ফলত আগেয়ে ঘিটো কথা হঠাৎ মনৰ আবেগত বিশ্বাস কৰিছিলোঁ। এতিয়া সেই বিষয়ে মোৰ দৃঢ় ধাৰণা কৰিছে। মই এতিয়া জাতি কৰ পৰা হৈছোঁ ভাৰত ভূমি পুণ্যভূমি আৰু ভাৰতবৰ্ষ কণ্ঠভূমি।

ইয়াৰ দ্বাৰাই উচ্চ ভাবভূমিৰ পৰা দাৰ্শনিক তত্ত্ববিলাক জগতৰ চাৰিওফালে বিয়পি পৰিছিল, পৰিছে আৰু পৰিব।”

পিচ দিনা তাৰ শিৱমন্দিৰ দৰ্শন কৰিলে আৰু ‘পাবলিক হলত’ ‘অদ্বৈতবাদ’ সম্বন্ধে এটা বক্তৃতা দিলে। কলম্বোবাসীয়ে এনে উপাদেশ আৰু তত্ত্বপূৰ্ণ বক্তৃতা আগেয়ে শুনা নাছিল। সিংহলতো স্বামীজীয়ে এই প্ৰথমবাৰ পদাৰ্পন কৰিছে। যি কেইদিন তাত আছিল তাৰ গণ্য মান্য লোক সকলে দেখা-সাক্ষাৎ কৰি আৰু নানা বিষয়ে আলচ কৰি উপকৃত হৈছিল। পাচটাকৈয়ে স্বামীজী যোৱাত তাত যেনে উদ্দীপনা দেখা গৈছিল আগেয়ে কেতিয়াও তাত তেনে হোৱা নাছিল।

ইয়াৰ পৰাই স্বামীজী জাহাজত ভাৰতবৰ্ষলৈ যাবৰ কথা আছিল। কিন্তু সিংহলৰ বিভিন্ন ঠাইৰ পৰা আৰু বিশেষতঃ দাক্ষিণাত্যৰ পৰা ক্ৰমাগত নিমন্ত্ৰণ অহাত কোমল প্ৰাণ স্বামীজীয়ে সকলোবোৰ প্ৰত্যাখ্যান কৰিব নোৱাৰিলে। সেই কাৰণে কলম্বোৰ পৰা কাণ্ডিলৈ বেলেৰে যাত্ৰা কৰাই স্থিৰ হল। কাণ্ডি চহৰ এখন পাৰ্শ্বত্যা স্বাস্থ্যনিবাস—অতি মনোৰম প্ৰাকৃতিক দৃশ্য গোটেই পথ জুৰি আৰু সেই চহৰলৈকে সি বিস্তৃত। ষ্টেচনত হাজাৰ হাজাৰ মানুহ অভ্যৰ্থনা কৰিবলৈ অপেক্ষা কৰি আছিল। মহা সমাৰোহ আৰু আদৰেৰে স্বামীজীক অভ্যৰ্থনা জনালে। এখন অভিনন্দন পাঠ কৰা হল আৰু স্বামীজীয়েও তাৰ এটি সংক্ষিপ্ত উত্তৰ দিলে। চহৰৰ চাৰণগীয়া প্ৰধান ঠাইবিলাক লৈ সন্ধ্যা সময়ত ‘মাতালে’ নামক এখন ঠাই পাই তাতে ৰাতিটো ঘাপন কৰিলে।

ইয়াৰ পৰা স্বামীজী ‘জাহুনা’ চহৰলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰিলে। সি ২০০ (দুশ মাইল) দূৰত। এই দৌলগীয়া ৰাট যাবলৈ

গাড়ীৰ বাহিৰে আন কোনো বাহনৰ সুবিধা নাই। লোক সকলৰ আগ্ৰহ দেখি স্বামীজীয়ে এট কষ্টনাশ্য 'যাত্ৰা' কৰিবলৈ পিচ নগবিল। গাড়ী যোগাৰ হল। লগত সেই সেইভৈৰৱদম্পতী আৰু মিঃ গুড উইন আৰু গুৰুত্বকত স্বামী নিবন্ধনানন্দ। যাত্ৰা আৰম্ভ হল। বাটত যাঁতে সেই ঠাইৰ বিচিত্ৰ প্ৰাকৃতিক দৃশ্যটো সকলোৰে মন আকৰ্ষণ কৰিছিল আৰু কষ্টজনক পথভ্ৰমৰ মাত্ৰা ইয়াৰ দ্বাৰাই বহু পৰিমাণে হ্ৰাস পাইছিল।

কাণ্ডি চহৰৰ পৰা ৮০ মাইল বাট আহি পালে 'অন্তৰাধাপুৰ'। এই অন্তৰাধাপুৰ এখন বহুকণীয়া পুৰণি মাটত পোত খাই থকা ডাঙৰ নগৰ। প্ৰায় দুহেজাৰ বছৰ আগতে এই সম্ভাৰালী নগৰখন আৰম্ভ হৈছিল বুলি পণ্ডিত সকলে অনুমান কৰে। ই বৌদ্ধ যুগৰ এটি প্ৰাচীন কীৰ্ত্তি। খৃষ্টপূৰ্ব ২৪৫ অব্দত ই স্থাপিত। ইয়াত বোধিজয়ৰ ডাল কাটি আনি স্থাপন কৰা গছ বৰ্ত্তমান। ইয়াত বহুতো দাগোবা নামে গুপ দেখা যায়। এই গুপবিলাকৰ ভিতৰত বৌদ্ধমন্দিৰবিলাকৰ দৰে হোৱা মুকুতা আদি বহুতো ধন-বস্তু পুতি থোৱা আছে বুলি বহুতে অনুমান কৰে।

ইয়াৰ পিচত দেখা পালে নমহলীয়া নিতম্বৰ নিশ্চিত প্ৰাসাদ। পুৰণিভলীয়া স্থাপত্য বিদ্যাৰ ই এটা প্ৰধান নিদৰ্শন। ইয়াৰ বিশালতা প্ৰচুৰ। ইয়াৰ লগত প্ৰায় ২০০০ গ্ৰানাইট পাথৰৰ স্তম্ভ। এই প্ৰাসাদৰ ভিতৰত গাইজাৰ ক্ষয় পুৰোহিত গুৰুৰ কোঠা আছিল; তদুপৰি আন আন কণ্ঠাৰী আৰু বহুৱা থাকিবলৈকে যথেষ্ট ব্যৱস্থা আছিল। ইয়াত এটি সভাঘৰ আছিল কাকৰাব্য অপৰূপ, বহুতো সুৰ্ণ স্তম্ভই শোভা বঢ়াইছিল। মাজত আছিল হাতীদাঁতৰ সিংহাসন। ঘণ্টাৰ একালে সুৰে শোভা

পাইছিল কনকখচিত সূৰ্য্য আৰু আনমূৰে শোভা পাইছিল ৰূপৰ নিখিত চন্দ্ৰমা।

এই ঠাইত স্বামীজীক অভিনন্দন জনোৱা হল। প্ৰায় হাজাৰ মানুহৰ সন্মুখত “উপাসনা” সম্বন্ধে স্বামীজীয়ে এটি বক্তৃতা দিলে। ইয়াৰ পৰা জাকনা চহৰলৈ এতিয়াও ১২০ মাইল বাকী। দিন-ৰাতি সমকাৰে টোপনি নোহোৱাকৈ কেইবামিনো গৈ জাকনাৰ পৰা ১২ মাইল আগতে বিখ্যাত ‘হাতীগিৰিবন্থ’ পালে। জাকনাৰ পৰাও বহুতো সম্ভ্ৰান্ত লোক স্বামীজীক আদৰি নিবলৈ তালৈকে আহিছিল। সকলোৱেই লগ হৈ লাহে লাহে গৈ জাকনাৰ দ্বীপ পালে আৰু তাৰ কলেজ প্ৰাঙ্গণত বিশাল সভামণ্ডপত স্বামীজীক অভ্যর্থনা জনালে। সভামণ্ডপ অতি সুচাৰুৰূপে ফুল পাতেৰে সজোৱা হৈছিল। নানান মাজলিক অগুঠান কৰি মহিলা বৃন্দয়ো স্বামীজীক অভ্যর্থনা জনালে। শব্দ ঘণ্টা প্ৰভৃতি বাদ্য বাজি উঠিল, চাৰিওফালৰ পৰা জয়ধ্বনি উঠিবলৈ ধৰিলে। শেষত অভিনন্দন পাঠ কৰা হল। স্বামীজীয়ে অতি বিনয় সহকাৰে তাৰ উত্তৰ দিলে। স্বামীজীৰ দৰ্শন আৰু তেখেতৰ জ্ঞানগভীৰ কথা শুনি সকলো ধন্য হল। সভাত কমেও পোন্ধৰ হাজাৰ মানুহ উপস্থিত আছিল। ইমানতে স্বামীজীৰ সিংহল ভ্ৰমণ শেষ হল। আগেয়ে যি মানুহে হিন্দুধৰ্ম কিম্বা স্বামীজীৰ বিষয় একো নাজানিছিল এতিয়া স্বামীজীক দেখি, তেখেতৰ বক্তৃতা শুনি সেই সম্বন্ধে এটা স্পষ্ট ধাৰণা কৰিব পাৰিছিল। মুঠতে সিংহলবাসীয়ে স্বামীজীক যোগ্য ভাবেই অভ্যর্থনা জনাই কৃতকৃত্যৰ বোধ কৰিছিল।

জাকনাৰ পৰা ভাৰতবৰ্ষৰ ভীৰভূমি পাবলৈ যাকতে সাগৰৰ ব্যৱধান মাথোন ৫০ মাইল। আহাভেৰে স্বামীজী সদলবলে বাওনা

হল বামনাদলৈ বুলি। বতৰ ফৰকাল থকাত কোনো কষ্ট বা অসুবিধা নোহোৱাকৈ জাহাজ পাখানো স্বীপ পালে। ইয়ালৈকে নিজ জাহাজ লৈ (বাজ তৰণী) বামনাদাধিপতি স্বয়ং পাত্র-মন্ত্ৰ সহ আগ বাঢ়ি আহিছিল। কত দিনৰ পিচত শুক শিষ্যৰ দেখাদেখি হল। পাশ্চাত্য দেশলৈ যাবলৈ যি সকলে স্বামীজীক সহায়তা কৰিছিল তাৰ ভিতৰত এইজন বজাও এজন প্রধান। গতিকে ভাৰতবৰ্ষত পদার্পণ কৰাৰ লগে লগে বজাক লগ পাই স্বামীজী অতিশয় আনন্দিত হৈছিল। যিহেতু, বজাৰ অনুরোধক্ৰমে জাহাজৰ পৰা নামি সদলবলে স্বামীজী বাজতৰণীত উঠিল আৰু যথাসময়ত ভাৰত-ভূমিত পদার্পণ কৰিলে। ঘাটতে অভ্যর্থনাৰ সকলো আয়োজন কৰা হৈছিল। ডাঙৰ চক্ৰহাপৰ তলত সভা পাতিবৰ দিহা হৈছিল। আৰু হাজাৰ-বিজাৰ মানুহে স্বামীজীৰ দৰ্শনৰ কাৰণে উৎসুক হৈ অপেক্ষা কৰিছিল। স্বামীজী নয়া মাত্ৰকে গোটেই ঠাই জয়ধ্বনিৰে সুখৰিত হৈ উঠিল আৰু বামনাদাধিপতিৰ ভায়েকেই বামনাদ বাজাৰ পক্ষৰ পৰা এখনি হুল্লৰ অভিনন্দন পাঠ কৰিলে। স্বামীজীয়েও তাৰ যথাযোগ্য উত্তৰ দিয়াৰ পিচত বাজ অতিথিক্ৰমে স্বামীজী বামনাদাধিপতিৰ তাতে বিজ্ঞান লবলৈ গল। ইয়াত স্বামীজী ন দিন আছিল। ইতিমধ্যে সদলবলে স্বামীজী বামেশ্বৰ শিৱ মন্দিৰ দৰ্শন কৰিবলৈ গৈছিল। এতিয়া মন্দিৰৰ পক্ষৰ পৰা স্বামীজীক বাজোচিত অভ্যর্থনা জনালে। মন্দিৰৰ কাককাণ্ড আৰু স্থাপত্য-বিদ্যাৰ পৰিচয় আৰু মণি-মাণিক্যাদি ধন-বস্তু স্বামীজীক দেখুৱা হল। সহস্ৰ স্তম্ভৰ নাটখৰ দেখি সেউজৰ দম্পতী আচৰিত হৈছিল। বজাৰ অতিথিক্ৰমে থকা কালত বহুতো গণ্য-মান্য সম্ভ্ৰান্তলোক স্বামীজীক দৰ্শন কৰিবলৈ গৈছিল। নানা ঠাইৰ পৰা নিমন্ত্ৰণ আহিবলৈ ধৰিলে; স্বামীজীয়ে এতিয়া বেলেবে একেবাৰে যাত্ৰাজলৈ

যাবলৈহে সিদ্ধান্ত কৰিলে। মাদ্ৰাজবাসীলৈ ইতিমধ্যে খবৰ পঠোৱা
হল। তাত যোগ্যভাৱে অভ্যর্থনা জনাবলৈ আয়োজন পুৰামাত্ৰাই
চৰিবলৈ ধৰিলে।

সকলোৰ অতুৰোধত স্বামীজীয়ে ৰামমন্দিৰ শিৱ মন্দিৰৰ প্ৰাক্ৰণত
'তীৰ্থ মাহাত্ম্য আৰু উপাসনা' সম্বন্ধে এটি বক্তৃতা দিয়ে। পৰিত্ৰাজক-
ক্লাপ ঠিক এই মন্দিৰলৈ পোচ বহুৰ আগতে তেও ভিক্টুৰ বেষ্টেৰে
আহিছিল। তেতিয়া সেইমুহূৰ্ত্তে স্বামীজীক জানিছিল? আৰু আজি?

ইয়াৰ পিচত স্বামীজী মনমুহুৰালৈ গৈছিল। তাতো জমিদাৰবৰ্গ
আৰু আন লোকসকলে স্বামীজীক যোগ্যভাৱে অভিনন্দন জনাইছিল।
তাৰ পৰা গল মহুৰাটো। মহুৰা পুৰণি ধৰ্ম চৰ্চ্চাৰ কেন্দ্ৰস্থল। ইয়াত
বিখ্যাত বহুতো মন্দিৰ আছে। স্বামীজীক ইয়াত অভিনন্দন দিয়া
হল। উত্তৰত স্বামীজীয়ে এটি দাঘলীয়া বক্তৃতা দিলে যদিও এই
দাক্ষিণাত্যত প্ৰায় তিনি সপ্তাহ ক্ৰমাগত ঘূৰি অংশিয় ক্লাস্ত হৈ
পৰিছিল। ইয়াত তিনি দিন আছিল। এদিন ইয়াৰ বিখ্যাত
মন্দিৰ দৰ্শন কৰিলে আৰু তাৰ ঐশ্বৰ্য্য-বিভূতিৰ লগতে বিশেষকৈ
দুৰ্দ্ৰাণ্য গজমতি দেখা পালে।

ইয়াৰ পৰা গল কুন্তকোণমলৈ। বাটত প্ৰত্যেক বেল ষ্টেচনতে
অসংখ্য মানুহ। হাতত ফুলৰ মালালৈ অভ্যর্থনা কৰিবলৈ অপেক্ষা
কৰি আছে। মানুহৰ অভ্যর্থনা কৰিবৰ আগ্ৰহ বৰ্ণনাতীত।
কুন্তকোণমত অভ্যর্থনাৰ বিশেষ আয়োজন কৰা হৈছিল। তাত
অভিনন্দন দিয়া হয় আৰু স্বামীজীয়েও উত্তৰত "বেদান্তৰ উদ্দেশ্য"
সম্বন্ধে এটি বক্তৃতা দিয়ে। ইয়াৰ পৰাই স্বামীজী মায়াবৰম পালেগৈ।
তাতো স্বামীজী এদিন থাকিল আৰু তাৰ লোকসকলেও স্বামীজীক
যথেষ্ট অভ্যর্থনা জনালে। মুঠতে গোটেই দাক্ষিণাত্যত স্বামীজীক
অভ্যর্থনাৰ কাৰণে বিস্তৰ আগ্ৰহ আৰু বিপুল উদ্যম দেখা

গৈছিল। ইয়াতেই ভেখতৰ তিনি সপ্তাহ কাল পাৰ হৈ গল।

ইয়াৰ পৰাই স্বামীজী মাদ্ৰাজলৈ বুলি বাওনা হল। বাটত 'প্ৰতি বেল ষ্টেচনতে বিপুল জনসমাগম। সকলোৰেই আন্তৰিক অভিনন্দন জনাবলৈ আৰু এবাৰ দৰ্শন পাবলৈ ব্যগ্ৰ। মাত্ৰহৰ ভিৰত বেল যথাসময়ত ষ্টেচন এৰিব নোৱাৰাত ঠিক সময় বাধি চৰিব পৰাই নাছিল।

যোগ্য ভাবে স্বামীজীক অভাৰ্থনা জনাবলৈ ইতিমধ্যে তাত অভাৰ্থনা সমিতি গঠিত হৈছিল। সেই সমিতিৰ সভাপতি নিৰ্বাচিত হৈছিল মাদ্ৰাজ হাইকোটৰ বিচাৰপতি স্বত্ৰক্ষণ্য অ'য়াৰ। স্বামীজীক অভাৰ্থনা জনাবলৈ ৬৮ৰ ঠাইৰ গণ্যমান্য লোকসকল আৰু চহৰৰ বিশিষ্ট লোকসকল সমবেত হৈছিল। অভাৰ্থনাৰ কাৰণে চহৰৰ ভিতৰত ১৭ টি তোৰণ নিৰ্মিত হৈছিল। তদুপৰি আন আন লোকেও ইচ্ছামত নানা ঠাইত কংগ্ৰেছ প্ৰতি ফুৰপাতেৰে কিম্বা নাৰিকল গছৰ পাতেৰে সজাইছিল। সেইদিনা মাদ্ৰাজ চহৰ বিচয় শোভাৰে কপাস্থৰিত হৈছিল। বেল ষ্টেচনত লক্ষ লক্ষ মানুহ সমবেত হৈ স্বামীজীৰ আগমন প্ৰতীক্ষা কৰিছিল। বেল পোৱাৰ লগে লগে লক্ষ লক্ষ মানুহে জয়ধ্বনি দিবলৈ ধৰিলে। বাজনা বাজি উঠিল। পোনতে সভাপতি অ'য়াৰ মহোদয়ে স্বামীজীক জয়মালোৰে বিভূষিত কৰিলে। সমিতিৰ আন আন পদস্থ সভ্যসকলৰ সহায়ত জনতা ভেদ কৰি স্বামীজীক গাড়ীত তোলা হল। অলপ দূৰ যাওঁতে নাযাওঁতেই ছাত্ৰসকলে ঘোৰা মুকলি কৰি দি নিজে গাড়ী টানিবলৈ ধৰিলে। বাটত পুৰনাবী সৰলৈ ফুল-চন্দন আৰু ধূপ-দীপেৰে আৰ্চাতি কৰিলে। যাওঁতে যাওঁতে স্বামীজীক নানা ঠাইত নানা জনে নানা উপহাৰ দিলে। তাৰ সৰহ ভাগেই আছিল নাৰিকল ফল। এনে সমাবোচ আৰু জনতাৰ মাজত যাওঁতে আৰু গম্ভীৰ ঠাই পাওঁতে বহু-

পলম্ব হল—বাতি ৯টা বাজিল। তেতিয়া পোনতে 'মাদ্রাজ বিধান মনোবঞ্জিনী' সভাৰ পক্ষৰ পৰা সংস্কৃত ভাষাত এখনি আৰু কানাড়ী ভাষাত এখনি এই দুখনি অভিনন্দন পাঠ কৰিয়েই সেই দিনালৈ সকলোকে বিদায় হবলৈ আৰু স্বামীজীক বিশ্রাম লবলৈ অভ্যর্থনা সভাৰ সভাপতিয়ে নিবেদন জনালে।

স্বামীজী মাদ্রাজ পাবৰ পিচৰটো ববিবাবতহে বাজহুৱা ভাৱে অভিনন্দনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল। সেই সভাত অকল বাজহুৱা সভাৰ উপৰিও অন্যান্য নানা প্ৰতিষ্ঠান আৰু খেতৰিব মহাবাজৰ পৰা এখন এয়ে মিলি কুৰি খনৰো অধিক অভিনন্দন দিয়া হৈছিল। অভিনন্দন বিলাক পাঠ কৰাৰ পিচত যদিও স্বামীজীয়ে উত্তৰ দিবলৈ থিয় দিছিল তথাপি তেখেত থিৰে থাকি কথা কবৰ সুযোগ নাপালে বুলিলেও অত্যাক্তি নহয়। সভাস্থলত ইমান জন সমাগম হৈছিল যে তাৰ বেগ ধমন কৰা কাৰো পাক সাধা নহল। স্বামীজী সভাৰ ঠাইৰ পৰা উঠি গৈ গাড়ীৰ ওপৰত কোচমেনৰ বাক্সৰ পৰাও বক্তৃতা দিবলৈ চেষ্টা কৰি বিফল মনোৰথ হৈছিল। মানুহে তাতো ঠেলা-হেচা কৰাত কোনোমতে বক্তৃতা দিয়া সম্ভৱ নহল। দুই চাৰি আঘাৰ কথা অতি কষ্টে কৈয়েই স্বামীজীয়ে বক্তৃতা সামৰিব লগাত পৰিল আৰু সভাপতিয়েও সভা ভঙ্গ কৰি দিবলৈ বাধ্য হল। ই বিৰাট জনসমাগমৰ অনিচ্ছাকৃত উৎপাত নহয় নে?

মাদ্ৰাজত স্বামীজী ন দিন থাকিল আৰু ওঁত বেলেগ বেলেগ অঞ্চলত আৰু অস্থানত ছটা বক্তৃতা দিছিল। শ্ৰোতা বা দৰ্শকৰ বিপুলভাবে সমাগমত স্বামীজীয়ে অভিনন্দনৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিখা অসম্ভৱ হৈ উঠিছিল যদিও মানুহৰ আগ্ৰহ আৰু উৎসাহলৈ লক্ষ্য কৰি তেখেতে মাথোন সম্বোধ্য কৰিছিল “চাবা ৰেন এই কুই কুবা জুমা ই নেৰায়।”

স্বামীজীয়ে মাদ্রাজত এই যাত্রাত প্রথম বক্তৃতাটি দিলে ভিক্টোরিয়া হলত। ইয়াতেই তেখেতৰ আমেৰিকা যাত্রাৰ আৰু 'তাত কৰা কাৰ্য্যৰ বিস্তৃত বিবৰণ দিছিল। তাৰ পৰা দেখা গৈছিল যে খিণ্ণছফিকাল চোচাইটি, ব্ৰাহ্মসমাজ আৰু খৃষ্টীয় মিছনৰী কাণো পৰা কোনো সাহায্য পোৱা নাছিল আমেৰিকাত। ইয়াৰ পৰাই তেখেতে আমেৰিকালৈ যাবলৈ উদ্দীপনা আৰু সহায় পাইছিল আৰু পোন প্ৰথম আগ-বণুৱা হৈ প্ৰেস্তাব কৰিছিল—“টুল্লিকেন সাহিত্য সভাৰ” পক্ষৰ পৰাই। ইয়াতেই স্বামীজীয়ে ৩ৰ্থ বক্তৃতা দিছিল আৰু সেই বক্তৃতাটি অতিশয় মনোজ্ঞ হৈছিল। দ্বিতীয় বক্তৃতাত হিন্দু শব্দৰ উৎপত্তি আৰু প্ৰয়োগ সহজে আলচ কৰিছিল আৰু উপনিষদৰ মূল কথা ‘তেজস্বী হোৱা’—‘ভয় নকৰিবা’ এই দুটি বাক্যৰ অৰ্থ আৰু সাৰ্থকতা আলচ কৰিছিল। তৃতীয় বক্তৃতাত আলচ কৰিছিল ঘাইকৈ ভাৰতত প্ৰচলিত “অবিচাৰিত দুখীয়াৰ দান” আৰু পাশ্চাত্য সভ্যতাৰ বিধিবদ্ধ আইন অনুসাৰে দান দিয়া প্ৰথা যেনে Poor House দুঃস্থকেদ্বৰ স্থাপন কৰি তালৈ ঘাইলৈ বাধ্য কৰা। আমাৰ দেশত সামান্য মুক্তি ভিক্ষা গ্ৰহণ কৰি দুপৌঘাই সহজে জীৱন বাপন কৰে কিন্তু পাশ্চাত্য দেশত দুখীয়া হলে আলহী ঘৰত থাকি চৰকাৰৰ পৰা আদ্যৰ গ্ৰহণ কৰে। ফলতঃ মানুহ স্বাধীনতা প্ৰিয় হিচাবে তেনে বিধিবদ্ধ আইনৰ ভিতৰেদি আহাৰ সংগ্ৰহ নকৰি তাৰ মানুহ চোৰ-ডকাইত হয় আৰু চৰকাৰৰ পক্ষৰ পৰা অতিবিক্ত পুষ্টি আৰু ভেইলৰ ব্যৱস্থা কৰাত খৰচ কৰিব লগাত পৰে। শেষৰ বক্তৃতাটিতে প্ৰায় পাঁচ হাজাৰ মানুহ উপস্থিত আছিল সেই সভাত তেখেতৰ প্ৰতিপাল্য বিষয় লৈছিল—“ধৰ্ম্মজীৱন লাভ কৰিবৰ হলে ঋষি হব জাৰ্ণিব।

তেখেতৰ ঋষি শব্দৰ অৰ্থ 'যিজনো ধৰ্ম্মক সাক্ষাৎভাবে উপলব্ধি কৰিব পাৰিছে, এনে ভাবত ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

মাত্ৰাজ্ঞত থাকোতে স্বামীজী এদিন "মাত্ৰাজ সমাজ সংস্কাৰ সমিতি"ৰ অফিচ ঘৰলৈ গৈছিল। মাত্ৰাজবাসী সকলে স্বামীজীক মাত্ৰাজতো এটা 'সেৱাকেন্দ্ৰ' খুলিবলৈ অনুরোধ কৰিছিল। উত্তৰত স্বামীজীয়ে কলে 'এতিয়া উপযুক্ত সময় হোৱা নাই। ইয়াৰ পিচত বাক মই এখন কৰ্ম্মীক ইয়ালৈ পঠাই দিম।'

মাত্ৰাজ্ঞত থাকোতেই স্বামীজীয়ে আমেৰিকাৰ শিষ্য আৰু ভক্ত বৃন্দৰ পৰা চিঠি-পত্ৰ পাবলৈ ধৰিলে। তাত স্বামীজীৰ আৱৰ্দ্ধ কৰ্ম্মৰ ক্ৰমোন্নতি আৰু বিস্তাৰৰ কথা উল্লেখ কৰি স্বামীজীৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰা হৈছিল। সেই বিলাক চিঠি পাশ্চাত্য দেশৰ বিখ্যাত মনিষী সকলৰ পৰাই আহিছিল। বিশেষতঃ স্বামী সাবদানন্দ—যাক স্বামীজীয়ে আমেৰিকাৰ যাবতীয় প্ৰচাৰ কাৰ্য্যৰ ভাৰ দি আহিছিল তেখেতৰ কাৰ্য্যৰ ভয়সী প্ৰশংসা আৰু ক্ৰম-বৰ্দ্ধমান কাৰ্য্যৰ সংবাদ পাই বিশেষ স্তুতী হৈছিল। এই সময়তে 'ব্ৰহ্মসান্নিধ্য নৈতিক সভা'ৰ পক্ষৰ পৰাও স্বামীজীয়ে বিজয়বাৰ্ত্তাপূৰ্ণ এখন চিঠি পাইছিল। ডেটুয়েটৰ পৰাও ৪২ জন সভাই চহী কৰি দিয়া এখন অভিনন্দন পত্ৰ পাইছিল।

মাত্ৰাজৰ পৰা স্বামীজী জাহাজেৰে কলিকতা অভিমুখে বাওনা হল। লগত দুজন গুৰুভকত সেভিয়েৰ দম্পতী আৰু মিঃ গুডউইন। কলিকতাৰ লোকসকলে স্বামীজীৰ আগমন প্ৰতীক্ষা আৰু তেখেতৰ গতিবিধি বৰ আগ্ৰহেৰে লক্ষ্য কৰি আছিল। যথা সময়ত জাহাজ আহি থিদিবপুৰ ডকত লাগিলহি। কলিকতা বাসীৰ পক্ষৰ পৰা অভিনন্দন জনাবলৈ ইতিমধ্যে গঠিত হোৱা অভ্যর্থনা সভাৰ দিহামতে স্পেচিয়েল ট্ৰেইন যোগে স্বামীজী পুৱা

৭৥ বজ্রাত শিয়ালদহ ষ্টেচন পালেছি। তেখেতক স্বৰ্দ্ধনা জনাবলৈ
 ষ্টেচনত প্ৰায় কুৰি হাজাৰ লোক গোট খাইছিল। এই বিপুল
 জনতা ভেদ কৰি স্বামীজীক ষ্টেচনৰ পৰা বাহিৰলৈ অনাইটান হৈ
 পৰিছিল। জয়ধ্বনিত দিগন্ত কঁপি উঠিছিল। স্বামীজীৰ আগমনত
 কলিকতা মহানগৰীয়ে নতুন আকাৰ ধাৰণ কৰিছিল। ঠায়ে ঠায়ে
 অশোভিত তোৰণ, বাটৰ দুয়ো কাষৰ প্ৰাঙ্গণোপম খব খিলাকৰ
 সাজ-সজ্জা অতীত হৃদয়গ্ৰাহী হৈছিল। সুসজ্জিত লেণ্ডোড
 স্বামীজীক কোনোমতে অনা হল। চান্দসকলে ঘোৰা আঁতৰাই
 নিজেই গাড়ী টানি নিবলৈ ধৰিলে। সেই শোভাযাত্ৰা কেইবাটাও
 ডাঙৰ ডাঙৰ বাটেদি ঘোৰাৰ পিচত সেই দিনাৰ কাৰণে বাগবান্ধবত
 তেখেতৰ থকাৰ দহা কৰা হল। তাৰ পৰা পিচদিনা তেখেত
 আলম বজাৰৰ মঠত থাকিল গৈ। লগৰ পাশ্চাত্যদেশীয় শিষ্য-
 সকলক থাকিবৰ দিহা কৰি দিয়া হল কান্দিপুৰৰ বাগানত। স্বামীজী
 সদায় তালৈ আহি সিবিলাকৰ খববাদি কৰি আছিল। কলিকতাৰ
 বিশিষ্ট আৰু গণ্য-মান্য লোকসকলে স্বামীজীক দেখা-সাক্ষাৎ কৰিবলৈ
 ধৰিলে। সকলো প্ৰকাৰৰ লোকসমাগমত স্বামীজীৰ অবসৰ নোহোৱা
 হৈছিল। তদুপৰি নিতে অসংখ্য চিঠি আৰু টেলিগ্ৰামৰ উত্তৰ
 দিবলৈকো যথেষ্ট সময়ৰ প্ৰয়োজন হৈছিল।

স্বামীজী কলিকতা পাবৰ এসপ্তাহৰ পিচত সমূহৰ পক্ষৰ পৰা
 নিয়মিতভাৱে অভিনন্দন দিবৰ দিন স্থিৰ হৈছিল আৰু ঠাই নিৰূপিত
 হৈছিল শোভাযাত্ৰাৰ বজা বাধাকাঙ্ক্ষণেৰে বিন্ধুত প্ৰাক্ৰমণত।
 অত্যাৰ্থনা সভাৰ সভাপতি হৈছিল স্বয়ং আবতাজাৰ মহাবাজাধিৰাজ।
 এই সভাত বিমান গণ্য মান্য পণ্ডিত, খ্যাতনামা পুৰুষ আৰু জ্ঞান
 আৰু লোক সমাগম হৈছিল ইয়াৰ আগৈয়ে কেতিয়াও সিমান লোকৰ

একত্র সমাগম হোৱা নাছিল। * অভিনন্দন অতি যোগ্য ভাবেই পাঠ কৰাৰ পিচত স্বামীজীয়ে যেনে আন্তৰিকতাৰে আৰু ভাষাৰে তাৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিলে আৰু তাত এয়ে বিনয় আৰু শিষ্টাচাৰ প্ৰকাশ পাইছিল যে তেখেতৰ প্ৰধান বিৰুদ্ধবাদীসকলৰো এতিয়াৰ পৰাই মত পৰিবৰ্ত্তিত হৈছিল। তেখেতে কৈছিল ‘মই আজি আপোনালোকৰ আগত কোনো আচাৰ্য্য বা সন্ন্যাসী হিচাবে উপস্থিত হোৱা নাই। মই সকলোৰ দৰে এতিয়াও আপোনালোকৰে এজন হিচাবে আপোনালোকৰ মাজত বহি ছুটা কথা আলচ কৰিবলৈ উপস্থিত হৈছোঁ।’ মোৰ উচ্ছা হৈছে যেন আপোনালোকৰ লগত কলিকতা নগৰীৰ ধূলি মাটিত বহি ছুটামান মনৰ কথা খুলি ৰুঙ। তাৰ পিচত তেখেতে কলে— আমেৰিকা বা ইউৰোপত যদি মই কিবা কৰি আহিব পাৰিছোঁ সেইটোত মোৰ গোঁৱৰ অকণো নাই। মই কিবা ভাল কথা কব পাৰিলে সেইটোৰ গোঁৱৰ পূজাতম বামৰুক্ষ পৰমহংসদেৱৰ, যদি কিবা বেয়া কথা কৈছোঁ সেইটোহে মোৰ—তাৰ বাবে শ্লানি মোৰ।’ স্বামীজীৰ গুৰুগত প্ৰাণতাৰ কথা সেইদিনা সকলোৱে শুনি বিমোহিত হৈছিল।

ইয়াৰ পিচত ঠাৱ থিয়েটাৰ হলত তেখেতে আন এটা বক্তৃতা দিছিল বিষয় আছিল—‘সৰুৰূপৰ বেদান্ত।’ ইয়াত তেখেতে কৈছিল—‘বেদান্ত প্ৰচাৰৰ ফলতে ভাৰতৰ সকলো সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত মিলাপ্ৰীতি সম্ভৱ হব পাৰে।’ ইয়াৰ পিচত তেখেতে বামৰুক্ষ পৰমহংসদেৱৰ জন্মোৎসৱ উপলক্ষে দক্ষিণেশ্বৰৰ উৎসৱত সন্নিৱো যোগদান কৰিছিল। তেখেতৰ আগমনত সেই বছৰ আগতকৈ বহুতো বেছি সংখ্যক লোক সমাগম হৈছিল।

---

* আংশিকভাৱে পৰিশিষ্ট অধ্যায়ত দিয়া হৈছে।

চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাত যোগদান দি স্বামী বিবেকানন্দ গোটেই জগতত লক্ষপ্ৰতিষ্ঠ পুৰুষসিংহৰূপে সকলোৰে পৰা সন্মান, শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তি সমানে লাভ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনে বাজোচিত সন্মান স্বামী বিবেকানন্দৰ পূৰ্বে আন কোনোৱে পোৱা কথাৰ কতো উল্লেখ নাই। ইমান সন্মান আৰু শ্ৰদ্ধাৰ পাত্ৰ হৈয়ো স্বামীজী সম্পূৰ্ণ নিৰ্বিকাৰ আছিল। সেই বিলাকৰ প্ৰতি তেখেতৰ কোনো আসক্তি নাছিল বৰং নিজক টোকাৰ দাস জ্ঞানে মানব সেৱাকে ধৰ্মদৰ্শন আক্ৰমণ গ্ৰহণ কৰি ধন্য হৈছিল। স্বামীজী দৈবাগাৰ জীৱন্ত বিগ্ৰহ আছিল—নিন্দা স্তুতিত কেতিয়াও বিচলিত হোৱা নাছিল। সদায় প্ৰমুখ অস্ত্ৰৰ, বালকৰ দৰে সবল আৰু বিনয়ী স্বভাৱ।

বামনকৃষ্ণ মিছন প্ৰতিষ্ঠা

স্বামী বিবেকানন্দ বিদেশৰ পৰা নিজ বাসস্থান কলিকতা নগৰীলৈ প্ৰভাগত হোৱাৰ প্ৰায় দুসপ্তাহ কাল অভ্যৰ্থনা, অভিনন্দন, লোকজনৰ লগত দেখা সাক্ষাৎ ইত্যাদিতে অতিবাহিত হৈছিল। এই উচ্ছ্বাল ক্ৰমে পাতল হলেও নানা ধৰণৰ আৰু নানাভাৱৰ মাত্ৰাহে সদায় স্বামীজীৰ লগত সাক্ষাৎ কৰিবলৈ আহি-য়েই আছিল। এতিয়া তেখেত নিজে স্থাপন কৰি থোৱা জ্বালয় বজাৰৰ মঠতে থাকিবলৈ লৈছিল কিন্তু পাশ্চাত্য দেশৰ শিষ্যসকলক কাশীপুৰৰ বাগানত থাকিবলৈ দিহা কৰি দিলেও স্বামীজীয়ে সততে সিবিলাকৰ থকা-মিলা, সুবিধা-অসুবিধাৰ তদ্বিৰ নিয়মিতক্ৰম সদায় কৰিছিল।

যিমান কৰ্মব্যস্ততাৰ মাজত থাকিলেও স্বামীজীয়ে নিজৰ ঘাই কৰ্ত্তব্যলৈ কেতিয়াও পাহৰা নাছিল। তেখেতে উপদেশ আৰু আলোচনাপ্ৰাৰ্থী লোকসকলক সন্তুষ্ট কৰাৰ উপৰিও যি সকল লোকে পৰীক্ষা কৰিবলৈ আহি তেখেতৰ লগত কপটাচাৰ কৰে তেওঁবিলাকৰ উৎপাদনো নীৰবে সহ্য কৰি বিনয় ব্যৱহাৰেৰে সিবিলাককো বিদায় কৰিলেও তাৰ ভিতৰতে সময় উন্নিয়াই নিজৰ আদৰ্শৰে মঠৰ শুকডকতসকলক শিক্ষাৰে গঢ়ি তুলিবলৈ সদায় তৎপৰ হৈছিল। শাস্ত্ৰ-পাঠ, নানা বিষয়ৰ আলোচনা, ধ্যান-জপ মঠৰ নিত্য-নৈমিত্তিক কাৰ্য্য আছিল আৰু এতিয়া স্বামীজীয়ে

---

*এই 'মিছন' ক্ৰমোন্নত অৱস্থাৰ বিষয় যেনে যেনে এটা ধাৰণা কৰিবলৈ 'পৰিশিষ্ট অধ্যায়'ত ১৯৪০ চনৰ বছৰেকীয়া ৰিপৰ্ট পাঠ কৰক।

নিজে সেই সকলো বিলাকৰে পৰিচালনাৰ ভাৰ নিজে গ্ৰহণ কৰিছিল। স্বামীজীয়ে এতিয়া বিশেষকৈ অধিবাসিত ডেকা লৰা কেতিয়াবা মটলৈ আহিলে তেওঁবিলাকক ভ্যাগ ধৰ্ম আৰু সেৱা ধৰ্মৰ বিষয়ে বিশেষ বকমে উপদেশ দিছিল আৰু তেওঁবিলাকক তেনে জীৱন গ্ৰহণ কৰিবলৈ আহ্বান কৰিছিল। সেইমতে দেখা যায় স্বামীজী প্ৰভ্যাগমনৰ অলপ পিছৰ পৰাই দুই চাৰি জনকৈ ডেকাক সন্ন্যাস মগ্ৰত দীক্ষিত কৰিবলৈ পাইছিল। ই যে স্বামীজীৰ নিজ প্ৰচাৰৰ ফল তাত কোনো সন্দেহ নাই।

স্বামীজীৰ পাশ্চাত্য দেশলৈ যোৱাৰ ঘাই উদ্দেশ্যৰ কথা আগতেই কোৱা হৈছে। এতিয়া তাৰ পৰা প্ৰভ্যাগত হৈ কি প্ৰকাৰে নিজ জন্মভূমিৰ কল্যাণৰ কাৰণে ইমান দিনৰ অভিজ্ঞতাগৰ্ব শক্তি প্ৰয়োগ কৰিব উপায় চিন্তিবলৈ ধৰিলে। পৰিত্ৰাজকৰূপে ভ্ৰমণৰ কালতে স্বামীজীয়ে ভাৰতৰ প্ৰকৃত অভাৱৰ পৰিচয় পাইছিল। এতিয়া সেই অভাৱ শুচাবলৈ তেখেত যত্নবান হল।

স্বামীজীৰ মনত দৃঢ় ধাৰণা হৈছিল যে বহু শতাব্দী পৰাধীনতাৰ ফলত ভাৰতীয় জাতীয় জীৱনৰ মেকদণ্ড নোহোৱা হৈছে। ভাৰতীয় লোক সকল মজুৰাশ্ব-বিহীন হৈছে। তেওঁবিলাকে আত্মবিশ্বাস হেৰুৱাই শক্তিহীন হৈছে। লোকসকলৰ শৌৰ্য্য, বীৰ্য্য, সাহস, উদ্যম তিবোহিত হৈ তাৰ ঠাইত পদযুগপেক্ষতা, ইঙ্গ, ঘেৰ, পৰীক্ষাতৰতা আৰু ভীক-কাপুৰতাই প্ৰধান গুণ হৈছে। এই বিলাক দোষৰ প্ৰতিকাৰ কৰিবৰ হলে দেশত কৰ্মযোগৰ প্ৰচাৰ কৰিব লাগিব। বিষয় বাসনা ভ্যাগ বা পৰাজুৰতা, ধ্যান-ধাৰণা কিম্বা মুক্তিৰ কাৰণে চেষ্টা সহজ হলেও আত্মনিৰ্ভৰতা বা তেজস্বিতা আৱাৰ মাজত নোহোৱা হৈছে? মাহুহক আকৌ শক্তিৰ উৎসাহক কৰিব লাগিব। তেওঁবিলাকক কৰ্মপ্ৰেৰণাৰে অভাব

স্বপ্ন ব্রহ্মশক্তি জগাই তুলিব লাগিব। নিখাৰ্থ তাগী বহুসকলৰ আদৰ্শ আগত ডাঙ্গি পৰি সকলোকে আহ্বান কৰিব লাগিব, উত্তিষ্ঠত, জাগৃত, প্রাপ্য বৰান্ধিবোধত—উঠা, জাগা, নিজ প্রাপ্য বৰ লাভ কৰা। ভীকতা, কাপুরুষতা পৰিত্যাগ কৰা। সি হ'ব সন্তান, অমৃতৰ সন্তান তুমি আভীঃ—তোমাৰ ভয় কিহত? উঠা—এলোহুবা হৈ অকৰ্মণ্য হৈ জগতত সকলোৰে পুত্ৰ হৈ পাত্ৰ হৈ চিৰকাল পৰি থাকিব নেন? উঠা, উঠা—সো চোৰা পূব আকাশ ফৰকাল, সমুখত জীৱন্ত আদৰ্শ। সেই আদৰ্শ গ্ৰহণ কৰা—কামত প্রবৃত্ত হোৱা, ফলফল ফলদাতা ভগবানে দিব—কাম কৰি যোৱা—উঠা।

যি জাতিয়ে আত্মবক্ষাৰ শক্তি হেৰুৱায়, সেই জাতি মৃত নহয় নে? আত্মবক্ষাৰ শক্তি উদ্ধৃক কৰিবৰ উপায় কি? তদুপৰি বিদেশী শক্তিৰ কুশিক্ষা আৰু বিজাতীয় আদৰ্শবাদ প্রচাৰৰ ফলত লোকসকলে আত্মবিশ্বাস আৰু আত্মসন্মান যেতিয়া হেৰুৱায়? সদায় যদি আমাক কথায় আৰু কামে জানিবলৈ দিয়ে যে— তইত অক্ষমতা, তইতৰ সভ্যতা বৰ্ধবতাৰ ৰূপান্তৰ মাথোন তইত হীন, তইতৰ ৰুষ্টি নিকৃষ্ট, তইতৰ অতীত বুৰঞ্জীয়ে তইতৰ শৌৰ্য-নীৰ্যাতকৈ বিশ্বাসঘাতকতা, পৰজীৱিতবতা, ভীকতা আৰু দুৰ্জলতাৰ হে সাক্ষী দিয়ে বেছি তেতিয়া পৰাদীন আমি তাকে সঁচা বুলি গ্ৰহণ কৰি নিজৰ প্রতি বীতশ্রদ্ধ হৈ ক্ৰমে বিজতবীয়া হৈ পৰাত সহায়তা কৰোঁ আৰু এই সুযোগতে আমাৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰৰ লগে লগে আমাৰ সামাজিক জীৱন কলুষিত হয় আৰু আমি যেন আন আন জাতিৰ পুত্ৰ হৈ পাত্ৰ হৈ পৰোঁ।” স্বামীজীয়ে কিন্তু কৈছিল “মই আহ্বান কেতিয়াও এই ভাবৰ পোষকতা কৰা নাই। মই সদায়

ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰি আহিছোঁ। ভাৰতীয় আখ্য সকলেই পৃথিবীত অতি পুৰণি আৰু কৃষ্টি সম্পন্ন জাতি। এই সভ্যতাৰ দান পৃথিবীত অতুলনীয়। আমাৰ বৰ* গৌৰৱ কৰিবৰ বহুত সময় আছে। সেই সময়ৰেই এতিয়া পাশ্চাত্য দেশৰ পক্ষে প্ৰয়োজন। তাকে এতিয়া অনপ বিলাই দি আহিছোঁ আৰু সুখৰ কথা সেই দেশৰ মনোযীসকলে তাক গ্ৰহণো কৰিছে। আমি সিবিলাকৰ সংগঠন প্ৰণালী আৰু কৰ্মপ্ৰচেষ্টা গ্ৰহণ কৰিব লাগব। এতিয়াৰ পৰা মই আমাৰ জাতীয় কল্যাণৰ কাৰণে তাতেই মনোযোগ দিম।”

স্বামীজীয়ে যেনে কৰ্ম প্ৰণালীৰে আমেৰিকা আৰু ইউৰোপত তেখেতৰ কাৰ্য্য-পৰিচালনাৰ দিহা কৰি আহিছিল এতিয়া ভাৰততো তাৰ উপযোগিতা অনুভৱী অনুৰূপ সংগঠন কাৰ্য্যত মন দিলে। আগৰে পৰা গুৰুভকতসকলক সেই ভাবেই শিক্ষা দি স্বামীজীয়ে সিবিলাকক গঢ়ি তুলিছিল। কোৱা বাহ্যৰ যে এই সংগঠনৰ বাবেই পৰমহংসদেৱৰ তিৰোধানৰ পিচতে অতিকষ্টে হৃদয় বাৰাহনগৰত মঠ স্থাপন কৰিছিল। সেই প্ৰসংগতে এই কথা বহুলাই আলচ কৰা হৈছে। প্ৰকৃততে মঠৰ কাৰ্য্যও কেতিয়াবাই আবদ্ধ হৈ গৈছে। স্বামীজী আমেৰিকাত থকা কালতে স্বামী সাৰদানন্দ আৰু স্বামী অভেদানন্দক তালৈ মতাই নি তাৰ কাৰ্য্য পৰিচালনাৰ সমুদায় ভাৰ অৰ্পণ কৰিছিল। ভাৰতবৰ্ষ পাবৰ পিচতে সিংহললৈ এজনক (সিংহলবাদীৰ অনুবাদ ক্ৰমে) প্ৰচাৰ কাৰ্য্যৰ বাবে পঠাই দিছিল আৰু সেই বছৰ মধ্য ভাৰতত চন্ডিক হোৱাত তাতো দখাসত্ত্ব সাহায্যৰ কাৰণে এজন গুৰুভকতক পঠাই দিছিল। এতিয়া স্বামীজীয়ে এই ‘সেৱা কাৰ্য্যকে’ লক্ষ্য লগাই আৰু বহুল ভাবে তাৰ কাৰ্য্যপদ্ধতি স্থিৰ কৰি সংগঠনৰ ভিতৰেদি কাৰ্য্য চলাবলৈ দিহা কৰিলে।

সেই উদ্দেশ্যে বাগবাজারৰ বনৰাম বন্দুৰ ঘৰতে গুৰুভক্ত-সকল আৰু আন আন গৃহীভক্ত সকলে সৈতে সভা আহ্বান কৰিলে। সেই সভাত স্বামাজীয়ে নিজ কৰ্মপদ্ধতিৰ কথা উল্লেখ কৰি “ৰামকৃষ্ণ মিছন প্ৰতিষ্ঠাৰ” প্ৰস্তাৱ দাঙি ধৰিলে। গৃহীভক্ত গিৰীশ ঘোষে তাক সমৰ্থন কৰিলে। যাৰ শিক্ষা আৰু আদৰ্শ, যাৰ অনুগ্ৰহ বা কৃপাত সকলোৱেই নতুন জীৱন লাভ কৰিছে তেখেতৰ নামেই ‘মিছন’ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰস্তাব সকলোৰ একবাক্যে অনুমোদন কৰিলে।

সভাত মুকলি ভাবে আলোচনাৰ পিচত ‘মিছনৰ উদ্দেশ্য’ এইদৰে স্থিৰীকৃত হৈছিল—।

মন্তব্য—এই সত্য “ৰামকৃষ্ণ মিছন” নামে পৰিচিত হব।

উদ্দেশ্য—ৰামকৃষ্ণদেৱে ভগৱতৰ হিতাৰ্থে যিবিলাক উপদেশ দি গৈছে আৰু নিজ জীৱনৰ কাৰ্য্যধাৰা যিবিলাক সত্য প্ৰতিপাদিত কৰি গৈছে সেই বিলাক প্ৰচাৰ কৰা আৰু জনসাধাৰণক সিবিলাকৰ ঐহিক আৰু পাৰমাৰ্থিক মঙ্গলৰ নিমিত্তে সেই তত্ত্ববিলাক কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিবলৈ সাহায্য কৰা।

ব্ৰত—ৰামকৃষ্ণদেৱে ভগৱতৰ সকলো ধৰ্ম্মকে এক অক্ষয় সনাতন ধৰ্ম্মৰ ৰূপান্তৰ মাথোন বুলি প্ৰত্যক্ষ কৰি বেলেগ বেলেগ ধৰ্ম্মাবলম্বী লোকসকলৰ ভিতৰত আত্মীয়তা স্থাপনৰ কাৰণে যি কাৰ্য্যৰ অবতারণা কৰিছিল তাক পৰিচালনা কৰাই এই মিছনৰ (প্ৰচাৰৰ সঁচাধৰে) ব্ৰত।

কাৰ্য্য প্ৰণালী—(ক) সাধাৰণ মানুহৰ সাংসাৰিক আৰু আধ্যাত্মিক কল্যাণ বাবে হয় এনে ধৰণৰ জ্ঞান-বিজ্ঞান শিক্ষা দিবৰ কাৰণে উপযুক্ত শিক্ষক গঢ়ি তোলা।

(খ) শিক্ষকসকলৰ উন্নতিৰ অৰ্থ উৎসাহ দান।

(গ) বেচাক্ষ আৰু অনাক্ষ ধৰ্ম্মজ্ঞাৰ ৰামকৃষ্ণ-জীৱনত যেনে ভাবে ব্যাখ্যা কৰা হৈছিল তাক জনসাধাৰণত প্ৰবৰ্ত্তন কৰা।

এই 'মিছন'ৰ দুটা কাৰ্য্য বিভাগ থাকিব— এটা 'ভাৰতীয় কাৰ্য্য বিভাগ' আৰু আনটো 'বৈদেশিক কাৰ্য্য বিভাগ'।

ভাৰতীয় কাৰ্য্য বিভাগ— যি সকল সন্ন্যাসী বা গৃহস্থই আনক শিক্ষা দিবৰ কাৰণে জীৱন উত্সৰ্গ কৰিবলৈ প্রস্তুত, সিবিলাকক সেই আচাৰ্য্যব্ৰত সম্পাদনৰ উপযোগী শিক্ষা দিবৰ নিমিত্তে ভাৰতবৰ্ষৰ নগৰে নগৰে ঘৰ আৰু আশ্ৰম স্থাপন কৰা হ'ব আৰু যাতে এক প্রদেশৰ পৰা আন প্রদেশলৈ গৈ লোকসকলক শিক্ষিত কৰিব পাৰে তাৰ উপায় বিধান কৰিব লাগিব।

বৈদেশিক কাৰ্য্য বিভাগ—ভাৰতেতৰ দেশলৈ ধৰ্ম্ম প্রচাৰৰ কাৰণে "ব্ৰতধাৰী" সকলক প্ৰেৰণ আৰু সেই সেই দেশত স্থাপিত আশ্ৰমবিলাকৰে সৈতে ভাৰতীয় আশ্ৰমবিলাকৰ হিতবত খনিষ্ঠতা স্থাপন আৰু সহায়ভূতি বৰ্দ্ধন আৰু নতুন নতুন আশ্ৰম সংস্থাপন।

সকলৰ উদ্দেশ্য আৰু আদৰ্শ সংক্ষেপতে হ'ব— জনসাধাৰণৰ সেৱা আৰু আধ্যাত্মিক উন্নতি বিধান। ৰাজনীতিৰ লগত এই সঙ্ঘৰ কোনো সম্বন্ধ নেথাকিব।

সত্য—ওপৰত উল্লেখ কৰা উদ্দেশ্য বিলাকৰে সৈতে যাব সহায়ভূতি আছে কিম্বা যি বিশ্বাস কৰে ভগতৰ কিবা বিশেষ কাৰ্য্য সাধন কৰিবলৈ শ্ৰীৰামকৃষ্ণদেৱ আবিভূত হৈছিল তেৱেঁই এই সঙ্ঘত যোগদান দিবৰ অধিকাৰী।

সৰ্বসন্মতিক্ৰমে স্বামীজীয়েই প্ৰথম সাধাৰণ সভাপতি নিৰ্ব্বাচিত হ'ল। কলিকতা কেন্দ্ৰৰ সভাপতি হ'ল স্বামী ব্ৰহ্মানন্দ আৰু সহকাৰী সভাপতি হ'ল স্বামী যোগানন্দ। স্থিৰ হ'ল যে প্ৰতি বৰিবাৰে সঙ্ঘৰ অধিবেশন বহিব আৰু তাত গীতা উপনিষদ আদি পাঠ ৰবি কোনো বিষয় অবলম্বন কৰি আলোচনা কৰিব আৰু সম্ভৱতঃ সেই বলবান বহুৰ ঘৰতে সেই অধিবেশন বহিব

লিখা বাহুল্য যে দ্বিতীয়বার স্বামীজী পাশ্চাত্য দেশে যোৱাৰ আগলৈকে সদায় এই সাপ্তাহিক অধিবেশনত যোগ দিছিল আৰু নিজেই অতি সুমধুৰ কণ্ঠে গান গাই সকলোকে মোহিত কৰিছিল।

এই মজা স্বামীজীৰ দেহত্যাগৰ পিচত ইং ১৯২২ খৃষ্টাব্দত আইন অনুসাৰে বেছিষ্টী বৰা হয় আৰু সংযোগযোগী হিচাবে আৰু আইনৰ প্ৰয়োজন অনুযায়ী উক্ত নিয়মৰ সামান্য পৰিবৰ্ত্তন কৰি লোৱা হৈছিল।

স্বামীজীয়ে 'মিছন' প্ৰতিষ্ঠা কৰিলেও এই কাথাতো স্বামীজীয়ে বাধা নোপোৱাকৈ থকা নাই। 'মিছনৰ' কাৰ্য্যালয়ীৰ সমালোচনা বাহিৰৰ লোকসকলৰ পৰা তো আছিলেই এনে কি নিজৰ গুৰুভকত-সকলৰ ভিতৰৰে বহুতে এই কাথ্য মনে প্ৰাণে সমৰ্থন কৰা নাছিল। কথা প্ৰসঙ্গত এদিন এজন গুৰুভকতে স্বামীজীক নিজৰ মনৰ কথা খুলি কৈ আপত্তি জনালে। তেখেতে কলে পৰমহংসদেৱে কেতিয়াও এনে উপদেশ দিয়া নাছিল। তেখেতে কৈছিল 'আগেয়ে ভগবান লাভ, তাৰ পিচত হে আন কাম।' সেই উদ্দেশ্যে তেখেতে সদায় কৈছিল নিৰ্জ্ঞান সাধন কৰিহ পিচত সংসারাক্ৰমত প্ৰবেশ কৰিব লাগে। সাধনাৰ বলেৰে মন গাখীৰৰ পৰা মাখন ডাল স সাৰ কপ পানীত পেলাই দিলেহে মিহলি হৈ অস্তিত্ব লোপৰ শব্দা নেথাকিব? এতিয়া আপুনি যদি 'সেৱা ধৰ্ম্ম' নামত টকা সংগ্ৰহৰ পৰা আৰম্ভ কৰি যাবতীয় বৈষয়িক কৰ্ম্ম কৰিবলৈহে নিয়োগ কৰে তেন্তে সামঞ্জস্য থাকিল কেনেকৈ? সেৱা কাথ্যত আবদ্ধ থাকিলে নজ বৃত্তি সাধনৰ চেষ্টা কেতিয়া কৰিম?"

'মিছনৰ' প্ৰকৃত উদ্দেশ্য কি আৰু তাৰ মহান আদৰ্শ সম্বন্ধে নিজ গুৰুভকতসকলৰ ভিতৰৰে এদলে এতিয়াও মনত সন্দেহ

বথার সন্ধান জানি স্বামীজী অহরে অহরে ব্যথিত হন। কিন্তু 'মিছনব' আদর্শবাদ সশব্দে সিবিলাকক বুজাই কংলৈ ধৰোঁতে অলপ উত্তেজিত হৈ কলে—'আমাৰ ভিত্তবৰ সবহ ভাগেই পৰমহংসদেৱৰ লীলাসহচৰ। আমি তেখেতৰ পবিত্ৰ হাত গঢ়া একোজন কম্বী। মোৰ জীৱনৰ প্ৰশ্নোক কামতে তেখেতৰ সাহায্য অম্ভভব কৰিছোঁ। সকলো অৱস্থাতে সকলো কামতে যেন সেই অশ্বৰীৰি শক্তি পিচত থাকি মোক পাৰচালিত কৰে। দেহিয়া থাকিবলৈ ঘৰৰ অভাৱত গছৰ তলত পাৰ আছোঁ, খাবলৈ নাপাই আধামৰা হৈছোঁ, পিচ্ছিবলৈ এডাগৰ কোপিনো পোৱা নাই ততোয়াও সেই মহাপুৰুষৰ ইচ্ছিতত কোন ফালৰ পৰা সাহায্য আৰ্জিছ অৱস্থিতে? বিদেশত কোনেও নিচিনে নামানে প্ৰথমতে, তাতো তেখেতৰ কৃপাতেই আশ্ৰয় ওলাল—সকলো সুবিধা ক্ৰমে হৈ গল। চিকাগো ধৰ্ম মহাসভা হৈ যোৱাৰ পিচত যি সন্মান পাবলৈ ধৰিলে সেই সন্মান হজম কৰা কম কথা নহয়। তেখেতৰ শক্তিয়েই তাকো হজম কৰিলে। (অৰ্থাৎ সন্মানৰ প্ৰাচুৰ্য্যত কোনো অহঙ্কাৰ ভাব অহা নাছিল) মোৰ নিজৰ শক্তি একা নাই। তেখেতৰ শক্তিয়েই শক্তমান আৰু তাৰেই যথা শক্তি কাম কৰি গৈছে। পৰমহংসদেৱৰ ভাব অনন্ত। তেখেতৰ ভাব বুদ্ধিৰ শক্তি আমাৰ নাই। তেখেতে ইচ্ছা কৰিলে মোৰ দৰে লক্ষ লক্ষ বিবেকানন্দ সৃষ্টি কৰিব পাৰে। মই তেখেতৰ আদৰ্শবাদকে পুৰণিত স্থাপন কৰিব খোজোঁ। তেখেতৰ দৰে কৰুণহৃদয়, প্ৰেমময় পুৰুষ ধৰ্ম্মীয় কৰ্ত্তা তেনেস্থলত 'শিব ভাবে জীৱ সেৱা' তেখেতৰ আদৰ্শ নহয় এটো কথা মই মানিব নোৱাৰোঁ। তেখেতেই প্ৰথমতে বুজাই গল দেৱাৰ ঘাই আদৰ্শ। মথুৰা নাথক কলে নাৰায়ণ জানে দেৱাৰ ভৱিষ্যতীৰ নিকট লোক—সকলক আহাৰ দিব লাগিব। নাৰায়ণ জানে সেৱা কৰা—কল্যাণ

হব। “মিছনত” মই সেই আদৰ্শবাদকে প্রতিষ্ঠা কৰিব খোজোঁ।।
 যি সময়ত মাতুহ একেবাৰে ভোগ সৰ্ব্বস্ব হৈছিল সেই সময়ত আগেয়ে
 ভগবান লাভ কৰা পিচত স’মাব-ধৰ্ম বা যি হয় কৰিবা” বোলা
 কথাৰ সাৰ্ণকতা আছে। তেনেকৈ নকলে মাতুহৰ মন ধৰ্ম পথলৈ
 ঘূৰিব কেনেকৈ? ভগবান কি এনে সহজ বস্তু যে লাভ কৰোঁ। বুলিলেই
 তোমাৰ হাতৰ মুঠিত সোমাবহি? মুক্তিব কাৰণে ভগবৎ লাভ আৰু
 সেৱা ধৰ্মৰ ভিতৰত অসামঞ্জস্য হি বা কত আছে? অহংকাৰ নবধাকৈ,
 ফলাকাঙ্ক্ষা নকৰাকৈ আৰ্ত্ত, পীড়িত, বুভুক্ষুজনক ভগবানৰে শাক্তৰ
 বিকাশ বুলি মানা কৰি যদি যথাশক্তি গুৰুত্ব কৰা তেন্তে ক্ৰমে
 তোমাৰ চিত্তশুদ্ধি নহব নে? আমি যিমানেই নিবহংকাৰ আৰু নিগাৰ্হ
 ভাবে এই লোকসেৱা কৰিব পাৰিম সিমানেই আমাৰ চিত্তশুদ্ধি হব।
 অৰ্থাৎ ভেদভাব (জীৱ ব্ৰহ্ম ভেদ) আঁতৰ হব। পৰমহংসদেৱে
 কৈছিল “ভেদাভেদ জ্ঞান বৰ্জন কৰাই ধৰ্মৰ চৰম লক্ষ্য।” এনে
 কৰ্মদ্বাৰা চিত্তশুদ্ধি হলেহে ধ্যান-ধাৰণাৰ দ্বাৰা আমি প্ৰকৃত
 তত্ত্বজ্ঞান লাভ কৰি নিৰ্ঝান লাভ কৰিব পাৰিম।
 সেই কাৰণে এই সেৱা কেব্ৰ, মঠ-মিছনৰ আদৰ্শবাদত
 কোনো অসামঞ্জস্য দেখা নাযায়। শাস্ত্ৰত সন্ন্যাস আশ্ৰমৰ কৰ্ত্তব্য
 সম্বন্ধে কৈছে “আত্মানো মোক্ষার্থং জগজ্জিতায় চ”—বহু জন হিতায়,
 বহুজন সুখায় সন্ন্যাসীৰ জন্ম। গতিকে পৰব উপকাৰ কৰিবলৈ
 ঘোৱাটো অনধিকাৰ চৰ্চা বোলা তুল। আচলতে পৰমহংসদেৱৰ
 আদেশতে মই এই মঠ এই মিছন লোকসেৱা অস্থান হিচাবে
 গঢ়ি তুলি ভাৱত জননীৰ কল্যাণৰ কাৰণে স্থাপন কৰিছোঁ।
 তোমালোকেও এই অস্থানত সহযোগ কৰিলে তোমালোকৰ
 নিজৰ আৰু বুকুৰ ভাৱতমাতা উদ্ধাৰে কল্যাণ হব। সন্ন্যাসী
 আমি, আমাৰ চেতাত যদি তমোৰূপত পৰি থকা মাতুহক তাৰ

পৰা তুলি যাহুকণে গতি তুলিব পাৰে। আৰু কৰ্মযোগৰ আদৰ্শ তেওঁবিলাকৰ অন্তৰত জগাই তুলিব পাৰে।, বুদ্ধকৰ মুখত এগৰাক অন্ন, পীড়িত কণ্ঠক অকণ শুল্কৰা, অভ্যাগাতক কিছু সহায় কৰিব পাৰে। তেখেত মুক্তিটো নেলাগেই সহস্র বাৰ নবকত বাস কৰিবলৈকে। প্রস্তুত আছে। নিজ মুক্তি বিচৰাতকৈ লোকসেৱাত প্রাণ দিয়া কিমান মহৎ জীৱন।”

স্বামীজীৰ এনে ওজস্বিনী ভাষাবে আৰু প্রাঞ্জল ভাবে বুজাই দিয়া কথাত কাৰো মনত আৰু একো খুৰুৰি নাথাকিল। সকলোৱেই স্বামীজীক বুজিবলৈ দিলে—এতিয়াৰ পৰা সিৰিলাকৰ মনত আৰু কোনো সংশয় নাই আৰু আগ্ৰহেৰে সৈতে ‘মিছনৰ’ কাৰ্য্যত সহযোগিতা কৰিব। সকলোৰে মনত এতিয়াৰ পৰা দৃঢ় প্রতীতি জন্মিল পৰমহংসদেৱে স্বামীজীৰ জৰিয়তে নিজ উদ্দেশ্য সাধন কৰিছে।

ভাৰতত প্ৰচাৰ

স্বামীজীয়ে পাশ্চাত্য দেশত বা আমেৰিকাত স্থায়ী শিক্ষা কেন্দ্ৰ স্থাপনৰ উপযোগিতাহে অনুভৱ কৰিছিল—তাত সেৱা কেন্দ্ৰৰ সিমানে আৱশ্যকতা নাছিল। লোকসেৱাৰ কাৰ্য্য সেই সেই দেশৰ গভৰ্ণমেণ্টৰ জৰিয়তেই যথেষ্ট পৰিমাণে হৈয়ে থাকে। স্বামীজীয়ে ভাৰতত কিন্তু মঠ আৰু আশ্ৰম প্ৰতিষ্ঠা কৰি তাৰ জৰিয়তে ঘাইকৈ দুটা বিষয়লৈ লক্ষ্য ৰাখি কাম চলাবলৈ দিহা কৰিছিল। প্ৰথম মঠৰ সন্ন্যাসী বা ব্ৰহ্মচাৰীসকলক উপযুক্তৰূপে শিক্ষা দ্বাৰা নিঃস্বার্থভাবে সেৱা কাৰ্য্যৰ উপযোগী কৰি তোলা আৰু দ্বিতীয় এই শিক্ষিত সন্ন্যাসী বা ত্যাগীসকলৰ তত্ত্বাবধানত দেশৰ দুৰ্ভিক্ষ, মহামাৰি, প্ৰাকৃতিক বিপদাদিত বিপন্ন নৱনাৰীৰ সাহায্যদান আৰু প্ৰশুৰা। আমি দেখা পাওঁ স্বামীজীৰ এই আন্তৰিক আদৰ্শবাদ পাশ্চাত্য দেশৰ পৰা নিজ মাতৃভূমিত পদাৰ্পণৰ পৰাই প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ যত্নবান হৈছে। অথও ভাৰতৰ কল্যাণেই স্বামীজীৰ জীৱনৰ ব্ৰত আছিল।

বালব্ৰহ্মচাৰী স্বামীজীৰ স্বাস্থ্য সদায় ভালৈই আছিল। তদুপৰি তেখেতে ডেকাকালত বিদ্যাত্মী জীৱনত ব্যায়াম আদি কৰি শাৰীৰিক শক্তিৰ যথেষ্ট উন্নতি সাধন কৰিছিল কিন্তু মাতৃভূমিৰ মুখোজল আৰু ধৰ্ম্মৰ সুমহান আদৰ্শ প্ৰতিষ্ঠাৰ কাৰণে বিদেশত অমাতুল্যিক পৰিশ্ৰমৰ ফলত তাৰে পৰাই তেখেতৰ স্বাস্থ্য ভগ্ন হৈ পৰে। তাতো বিশ্রাম আৰু সুচিকিৎসাৰ প্ৰভাৱত স্বাস্থ্য কিয়ংপৰিমাণে ৰক্ষা কৰি তাৰ কাৰ্য্য সমাধা কৰি নিজ দেশলৈ প্ৰত্যাগত হ'ব পাৰিছিল। ইয়ালৈ আহিও সিংহলৰে পৰা আৰম্ভ কৰি কলিকতালৈকে তেখেতে

কিমান আশ্রান, অভ্যর্থনা, অভিনন্দন গ্রহণ কৰোঁতে ঠায়ে ঠায়ে যান-বাহনৰ অভাবত লোকসকলৰ আগ্ৰহত নিজে খোজ কাঢ়ি পথান্ত ফুৰি প্ৰত্যুত্তৰত শিক্ষামূলক নানা উপদেশ, ধৰ্ম্মৰ নিহিত গুঢ় তত্ত্ববিলাক প্ৰকাশ কৰি মাতৃহৃদ মনুষ্যত্ব লাভ কৰিবলৈ উদ্দীপনা আৰু আন্তৰিক প্ৰেৰণা জগাই তুলিছিল। বহু শতাব্দী সঞ্চিত বৃংক্ষাৰ আৰু তমোভাবৰ ফলত হোৱা মানব প্ৰকৃতিৰ দোষ বিলাক দূৰ কৰা সহজ কথা নহয়। স্বামীজীয়ে আশ্চৰ্য্য এই অসাধ্য সাধন কৰিবলৈ তত্পৰ আছিল আৰু উদ্ভব জীৱনত দেখা যায় তেখেত কৃতকাম বা সফল হৈছিল। তেখেতে ত্ৰেতিয়াই ভাৰতীয় লোকসকলক নানান উপদেশ আৰু শিক্ষাৰ দ্বাৰা আদৰ্শবাদ আৰু কাৰ্য্যৰ দ্বাৰা জগাই তুলিবলৈ তুণ্য নিনাদে, আতীঃ মন্ত্ৰেৰে আশ্বাসন নকৰাইহলৈ আৰু জাতীয়তাবাদত ভাৰত ইমান সহজে ইমানলৈকে আগ বাঢ়িব পাৰিলেইহেন নে সন্দেহৰ কথা। এতিয়াৰ পৰা এই গুৰুত্ব কাৰ্য্যত অস্থানিয়োগ কৰিব লগা হোৱাত তেখেতৰ স্ব স্ব হানি হৈছিল। ডাক্তৰ সকলৰ পৰামৰ্শমতে তেখেত দাৰ্জিলিঙলৈ যাবলগাত পৰিছিল। লগত ইউৰোপীয় শিক্ষাসকলে সৈতে তেখেত দাৰ্জিলিঙলৈ গৈছিল আৰু তাত মাথোন দুমাহ থাকি আকৌ কলিকতালৈ ঘূৰি আহিল। দাৰ্জিলিঙত স্বামীজীক তাৰ গণ্য-মান্য লোকসকলে অতিশয় শ্ৰদ্ধা কৰিছিল আৰু তেখেতৰ বাবতীয় তত্ত্বাবধান কৰিছিল।

কলিকতালৈ ঘূৰি আহিও স্বামীজীৰ বিলম্ব লবৰ জন্ম নছিল। মঠৰ গুৰুভকতসকলৰ বাবতীয় শিক্ষাৰ তত্ত্বাবধান, গল্প, হাঁহিষেমালি আছিলেই, তদুপৰি সদায় বিসকল লোক তেখেতৰ ওচৰলৈ নানা কাৰণত আহে দিবিলাককো বিদায় কৰিব লাগে। নানা উপদেশ আৰু আলোচনা সমায় হৈয়ে থাকে। যাজে যাজে

নিমজ্জন—অকল ধোবাবে নহয় বক্তৃতা বা উপদেশ দিবলৈকো।
মুখ্য কাম হিচাবে স্বামীজীয়ে কিছু নিজৰ আদৰ্শবাদৰ কথা
কেতিয়াও নেপাহৰে। স্বামীজীয়ে এই সময়তে “ৰামকৃষ্ণ মিছন”
প্ৰতিষ্ঠা কৰে। স্বামী ৰামকৃষ্ণানন্দক মাত্ৰাজত অমুকুপ মিছন
আৰু আশ্ৰম স্থাপন কৰিবলৈ পঠাই দিলে। স্বামী সদানন্দক
অমুকুপ এখন আশ্ৰম স্থাপন কৰিবলৈ অমুবোধ কৰিলে।
তেখেতেও স্বীকাৰ কৰিলে আৰু হৰিদ্বাৰত “ৰামকৃষ্ণ সেৱাশ্ৰম”
স্থাপিত হল। স্বামীজীয়ে নিজে তপস্বিনী মাতাজী স্থাপিত
“মহাকালী পাঠশালা” পৰিদৰ্শন কৰিলে। বালিকাসকলৰ শিক্ষাৰ
এই অগ্ৰষ্ঠান দেখি স্বামীজী আনন্দিত হল। স্ত্ৰী-শিক্ষা বিষয়ত
স্বামীজীৰ যেনে অভিমত আছিল সেই মতেই এই পাঠশালাত
ত্যাগী ব্ৰহ্মচাৰিণীসকলৰ দ্বাৰা শিক্ষা দিয়াত তেখেতৰ আশীৰ্বাদ
ভূয়োভূয়ঃ বৰ্ধন কৰিছিল, কিন্তু তেপেতে কৈছিল “ছোৱালীহঁতৰ
শিক্ষা উপযুক্ত ত্যাগী শিক্ষয়িত্ৰীৰ দ্বাৰাই হলেই ভাল। পুৰুষ
শিক্ষক যিমান পাৰি বৰ্জ্জন কৰিব লাগে এনে অগ্ৰষ্ঠানৰ যাজৰ
পৰা। অগ্ৰাসাদিক নহলে এই ধিনিতে উল্লেখ কৰিব পাৰি যে
স্বামীজীৰ শিষ্যা মিচ মাৰ্গেৰেট নোবল যি নিয়মমতে সন্ন্যাসমন্ত্ৰ
গ্ৰহণ কৰি শেষত চিষ্টাৰ নিবেদিত। ৰূপে পৰিচিতা হৈছিল
এখেতেই স্বামীজীৰ আদেশত কলিকতাৰ বাগবাজার অঞ্চলত
‘নিবেদিতা স্কুল’ স্থাপন কৰি স্ত্ৰী শিক্ষাৰ কাৰ্য্য পৰিচালনা কৰে।
এই ধিনিতে এইটোও উল্লেখ যোগ্য যে তপস্বিনী গোবীন্দ্ৰাভাৱো
বাবাকপুৰুষ যি * শ্ৰীকৃষ্ণদেৱৰী আশ্ৰম নাম দি বালিকা বিদ্যালয়

* এই সম্পৰ্কে বিস্তৃত বিবৰণ জানিব খুজিলে স্বংপ্ৰসীত
আৰু ..... প্ৰকাশিত “সন্ন্যাসিনী গোবীন্দ্ৰাভাৱো” নামক কিতাপ
চাওক।

আৰু আশ্রম প্রতিষ্ঠা কৰিছিল সেইটো স্বামীজীয়ে যথেষ্ট সমৰ্থন কৰিছিল আৰু যিমান দূৰ পাবে মাতাজীৰ কাৰ্য্যত সহযোগিতা কৰিছিল।

কলিকতাত ভক্তসকলৰ লগত থাকোঁতে স্বামীজীৰ লগত নানাবিষয়ল উপাদেশমূলক কথা-বার্তা চলিছিল। এদিন কথায় কথায় মোক্ষমূল্যৰ কথা ওলাল। স্বামীজীয়ে আগৰ দৰেই কলে যে স্বয়ং সায়নাচাৰ্য্যই যেন আকৌ বিলাতত আবিৰ্ভূত হল। এজন শিষ্যই সুধিল—“সায়নাচাৰ্য্য ব্রাহ্মণৰ ঘৰত ভাবতবধত জন্ম নলৈ বিলাতত স্বেচ্ছৰ মাকত কিয় জন্ম ললে?” স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে—“তাৰ সাৰ্থকতা আছে। অজ্ঞানীৰ কাৰণেহে “আৰ্য্য, স্বেচ্ছ, প্রভৃতি ভেদবুদ্ধি থাকে। কিন্তু যিজন বেদৰ ভাষ্যকাৰক, জ্ঞানৰ জনস্ত মূৰ্ত্তি হেঁপৰ ওচৰত আকৌ বৰ্ণাশ্রম ধৰ্ম্ম বা জাতিভেদ কি? আৰু এটা কথা এট দেশত তেখেতৰ জন্ম হলে তেখেতে যি বিলাক হিন্দু দৰ্শন, বেদান্ত আৰু বেদ অম্বুবাদ কৰিলে, সংগ্ৰহ কৰিলে জগতত প্ৰচাৰ কৰি তাক বন্ধা কৰিলে তাৰ বাবে খৰচ পালেহেঁতেন কত। জানানে “বেদ” প্ৰকাশৰ কাৰণে ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে ন লক্ষ টকা দি সহায় কৰিছিল। অকল সেই টকাৰেই হোৱা নাছিল। মাহলি দৰমহা দিও আমাৰ দেশত কত পণ্ডিতক ৰাখিব লগীয়া হৈছিল। বিদ্যা প্ৰচাৰৰ কাৰণে এই দেশত ইমান টকা ব্যয় আৰু পৰিশ্ৰম কৰাৰ কথা তোমালোকে কেতিয়াবা শুনিছা নে? বেদগ্ৰন্থৰ ভূমিকাত মোক্ষ-মূল্যৰে স্বয়ং লিখিছে—২৫ বছৰ তেখেতে অকল পুৰিবিলাক নকল কৰিবলৈ লাগিছিল আৰু পিচত ২০ বছৰ লাগে চপাবলৈ। এখন গ্ৰন্থৰ কাৰণে একাদিক্ৰমে ৪৫ বছৰ পৰিশ্ৰম কৰা কি সহজ

কথা। মই এনেয়ে তেখেতক 'সায়নাচাৰ্য্য' বোলা নাই। বিলাতত এই দম্পতীক দেখি মোৰ বিশিষ্ট অৰুন্ধতালৈ মনত পৰিছিল। মই যিদিনা বিলাতৰ পৰা বিদায় লৈ আহিলে। সেই দিনা বুঢ়াৰ চকু চলচলীয়া হৈ ছয়ো গালে পানী বৈ গল আৰু মুখৰ মাত হৰি গৈছিল। মোৰ লগত কেনে আপোনজনৰ দৰে ব্যৱহাৰ! এতিয়াও ভাবিলে মোৰ পুলক সঞ্চাৰ হয়।

স্বামীজী ইয়াৰ আগতে দুমাহ দাৰ্জিলিঙত থাকি আহিলেও কলিকতা পায়ৈই আকৌ যেনে ভাৰে নানা কাৰ্য্যত ব্যস্ত হব লগাত পৰিছিল তাৰ ফলত আকৌ তেখেতৰ স্বাস্থ্য বেয়া হল। ডাক্তৰসকলৰ পৰামৰ্শ মতে তেখেতক এইবাৰ আলমোড়ালৈ পঠাবলৈ স্থিৰ কৰা হল। সেভিয়ৰ দম্পতী ইতিপূৰ্বেই তালৈ গৈছিল। এইবাৰ লগত মিঃ গুডউইন আৰু দুজনমান গুৰুভকত গুলাল। স্বামীজীয়ে কেইবাভনো বিশিষ্ট লোকৰ অনুৰোধ এৰাব নোৱাৰি যাওঁতে বাটত এৰাতিৰ কাৰণে লক্ষ্যত থাকি গল। আলমোড়াত ইতিমধ্যে অভ্যৰ্থনা সভা গঠিত হৈছিল। স্বামীজী ঘোৰাস্ত গোটেই নগৰীৰ বাট-পথ ফুল পাতেৰে সজোৱা হৈছিল। বাতি ঘৰে ঘৰে বন্ধ জলাইছিল। বিৰাট সভামণ্ডপ সজা হৈছিল। অভ্যৰ্থনা সভাৰ পক্ষৰ পৰা পণ্ডিত জ্বালাদত্ত ঘোষায়ে হিন্দীত এখনি অভিনন্দন পাঠ কৰে। তাৰ পিচত লাল বজ্ৰীশাৰ পক্ষৰ পৰা পণ্ডিত হৰিবাম পাড়েই আন এখন অভিনন্দন পাঠ কৰে। সভাত আন এখন পণ্ডিতে সংস্কৃতত এখনি অভিনন্দন পাঠ কৰে। কোৱা বাহ্য্য আলমোড়াত স্বামীজী থকা দিন খিনি উক্ত লাল-বজ্ৰীশাৰ অতিথি ৰূপেই আছিল।

স্বামীজীয়ে অভিনন্দনৰ যথোচিত প্ৰত্যুত্তৰ দিলে। সেই প্ৰসঙ্গত উল্লেখ কৰিলে—“জাবতীয় চিন্তা ধাৰাৰ লগত হিমালয়ৰ পুণ্য ভূতি

বিজড়িত আছে। ইয়াৰ পৰাই কত শত ধ্যানী ঋষিৰ সাধনা-
লক্ষ জ্ঞানবাণী গোটেই ভাৰতত ব্যাপি সমগ্র হিন্দু জাতিৰ সজ্জা
আৰু কৃষ্টি নিয়ন্ত্ৰিত হৈছিল। এই সৌন্দৰ্য্য আৰু হিমালয়বাসক
আমি আওকাণ কৰিব নোৱাৰোঁ। ইয়াৰ প্ৰতি ভ্ৰম্ভা প্ৰকাশ
আমাৰ পক্ষে অপৰিহাৰ্য্য। এই পুণ্যস্থিতি বিজড়িত আবেষ্টনিৰ
মাজত আমাৰ এটি মঠ স্থাপিত হব লাগিব। ইয়াত ধ্যান-ধাৰণা
পৰায়ণ আমাৰ সন্ন্যাসী ব্ৰহ্মচাৰীসকলে শান্তিৰে বাস কৰিব।
ই কৰ্ম্মক্ষেত্ৰ নহব। মই আশা কৰোঁ মোৰ এই আন্তৰিক ইচ্ছা
শীঘ্ৰে ফলবতী হব। হিমালয়ক বাদ দিলে আমাৰ ধৰ্ম্ম বিষয়ক
ইতিহাসৰ বিশেষ একো বাকীয়েই নেথাকে।" লিখা বাহুল্য
স্বামীজীৰ এই আকাঙ্ক্ষা পূৰণ হৈছিল। মায়াবতীত অষ্টোত্তম
স্থাপিত হৈছিল সেভিয়েৰ দম্পতীয়েই পোনতে তাত বাস কৰিছিল
আৰু তাৰ পৰাই "প্ৰবুদ্ধভাৰত" নামে এগৰি গুৰুত্বপূৰ্ণ মাসিক
কাকত প্ৰকাশিত হৈছিল। স্বামীজীয়ে কৈছিল "আমাৰ আদৰ্শ-
বাদৰ বহুল প্ৰচাৰৰ কাৰণে এনে ধৰণৰ আলোচনী কাকতৰ যথেষ্ট
উপযোগিতা আছে।"

স্বাস্থ্যৰ উন্নতিৰ কাৰণে আলমোড়ালৈ অহা বাবে স্বামীজীয়ে
ইয়াত বাহিৰা কামত বিশেষ মনোযোগ দিয়া নাছিল। কিন্তু এই
সময়তে তেখেতে আমেৰিকাৰ বন্ধু-বান্ধবৰ পৰা কেপনমান চিঠি
পাই স্তম্ভিত হৈছিল। সেই চিঠি বিলাকৰ মৰ্ম—তেখেতৰ বিৰুদ্ধে
আমেৰিকাত বহুল ভাৱে কুৎসা প্ৰচাৰ। প্ৰচাৰকৰ ভিতৰত মিঃ
বেৰোজ এজন। এখেতেই চিকাগো ধৰ্ম্ম মহাসভাৰ সভাপতি আছিল
আৰু সেই সময়ত স্বামীজীক সহায়তা কৰিছিল। আন বিলাকৰ
ভিতৰত পাদুবিবিলাকেই প্ৰধান। এই পাদুবিবিলাকৰ ইয়াৰ
কাৰণ হৈছে—ভাৰতবৰ্ষতো স্বামীজীৰ জাতিবৰ্ণ নিৰ্বিশেষে সকলোৱে

পৰা সমানে অভূতপূৰ্ব আৰু ৰাজোচিত সন্মান লাভ। স্বামীজীৰ এই প্ৰতিষ্ঠা অক্ষুণ্ণ থাকিলে পাছৰি চাহাবসকলৰ ভাৰতীয় অজ্ঞ লোক-সকলৰ ওপৰত বিস্তাৰ কৰা প্ৰতিপত্তি একেবাৰে নেথাকে। কুংসাৰ ঘাই কথা—স্বামীজী মিছলীয়া, ভাৰতত তেওঁৰ কোনো প্ৰতিপত্তি নাই। তেওঁ উচ্চবৰ্ণৰ হিন্দু নহয়, শূদ্ৰ! তেওঁৰ স্মৃতি গৈছে সমুদ্ৰ যাত্ৰা কৰা বাবে। তেওঁ আমেৰিকান মহিলাসকলৰ বিৰুদ্ধে ভাৰতত বহুতো কুংসা বটনা কৰিছে ইত্যাদি। চিঠিৰ লগতে যিবোৰ কাকতত আমেৰিকাত এই কথাবিলাক প্ৰচাৰ কৰিছিল তাৰ কিছুমান কাটিং (cuttings) খবৰ খকা টুকুৰা স্বামীজীলৈ পঠাই দিছিল।

এই মিছা প্ৰচাৰত স্বামীজী অলপো বিচলিত হোৱা নাছিল। ধীৰ ভাবে এই বিলাক গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু দুই এজন বকুলৈ মাত্ৰ মনৰ ভাব মুকলি কৰি সেইবোৰ মিছা কুংসা খণ্ডন কৰিছিল। প্ৰকাশ্যে প্ৰতিবাদ তেখেতে কৰা নাছিল। কিন্তু মিঃ বেবোজৰ দৰে গুৰু শ্ৰেণীৰ লোকৰ মিছা অভিযোগ আৰু প্ৰচাৰত তেখেত দুঃখিত হৈছিল। তেখেতে কৈছিল “যাৰ কাৰণে চুব কৰোঁ তেওঁটো বোলে চোৰ।” তেখেতৰ অভাৱনা ভাৰতত যাতে ভালকৈ হয় তাৰ বাবে মই প্ৰকাশ্য বিবৃতি প্ৰকাশ কৰি আমেৰিকাৰ পৰাই পঠাই দিওঁ আৰু তাৰ ফলতে তেখেতে কলিকতা আদি নগৰত যথেষ্ট সন্মান পাইছে। কিন্তু তেওঁ নিজ বিদ্যাবুদ্ধিৰে মানুহৰ অন্তৰ জয় কৰি ইয়াত প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিব নোৱাৰাটো মোৰ দোষ নে? অৰ্থাৎ মিঃ বেবোজে ইয়াত খুইখুই প্ৰচাৰ কৰিওলৈ আহি মানুহৰ মাজত বিশেষ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিব নোৱাৰিয়েই ঘূৰি গৈ স্বামীজীৰ ওপৰত কটাই তেনে কুংসা বটনা কৰিছিল।

যিখন চিঠিৰে স্বামীজীৰ বিৰুদ্ধে কৰা মিছা অভিযোগৰ

প্রত্যুত্তর স্বামীজীয়ে তেখেতৰ আমেৰিকাৰ বিশিষ্ট বহু আৰু সাহায্যকাৰী ভক্তলৈ দিছিল তাৰ হুবহু নকল ইয়াত দিয়া সম্ভবপৰ নহল। তেখেতে প্রত্যুত্তৰত ঘাই কথাৰ অসমৰতা প্ৰতিপন্ন কৰি লিখিছিল—“সমাজত মোৰ প্ৰতিপত্তি আছে নে নাই সেই কথা মই শিজে কোৱা অন্যায। কিন্তু যি সকলে চকু মুকলি কৰি দিনকট পোজ কাচে সিবিলাকে বিনা আয়াসে তাৰ প্ৰমাণ পাব পাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা তেখেতে সমগ্ৰ ভাৰতত তেখেতক দিয়া অভিনন্দন আৰু অভ্যর্থনাৰ কথাই ইঙ্গিত কৰিছে। মোৰ জাত ? সম্ভ্যাসীৰ আঁকী জাত কুল কি ? সম্ভ্যাসী মাত্ৰেই সকলোৰে আৰু সকলো ঠাইতে ভাৰতত অস্তুত: আদৰণীয় আৰু পূজনীয়। সমাজৰ পৰা যদি বহিষ্কৃত হৈছে। তেন্তে শ শ ৰাজপৰিবাৰলৈ নিঃস্বৰ্ণ সিবিলাকৰ পৰিচয়্যা আৰু ডাঙৰ ডাঙৰ ভোজ সভাত যোগদান কেনেকৈ সম্ভৱ হৈছে ? আমেৰিকান নাৰীসকলৰ প্ৰতি অসন্মান মই কেতিয়াও প্ৰকাশ কৰা নাই। মই বৰ সিবিলাকৰ প্ৰতি সদায় কৃতজ্ঞ। বহুতো সভাত প্ৰকাশ্যে মই মনৰ ভাৱ বুলি কৈছোঁ। তাত মই মন্ত্ৰ হৃদয়া আমেৰিকান ৰমণীসকলৰ ভূয়সী প্ৰশংসাহে কৰিছোঁ। অৱশ্যে এসময়ত আমেৰিকাৰ গিৰ্জাবাসী মাইকী মাতৃহবিলাকৰ অমূলক কুংসা বটনাৰ উদ্ভাবনী শক্তিক আক্ৰমণ কৰি মই মন্ত্ৰযা প্ৰকাশ কৰা সঁচা। প্ৰতি দেশৰে প্ৰতি সমাজত তেনে এটা অপদাৰ্থ অংশ থাকিবই আৰু আছেও। তাক চাই কোনেও কোনো সমাজৰ বা দেশৰ কোনো অংশবিশেষৰ চৰিত্ৰ বিষয়ক মানদণ্ড স্থিৰ নকৰে, বৰ ভালৈ আগুৱাব কৰে। বিশেষত: আমাৰ দেশৰ মাতৃ আৰু আমাৰ দেশৰ ভাই-ভনীহঁতৰ বিষয়ে আমেৰিকান পাছৰি বা আন কোনো একদেশবাদী ভয়ংকৰীয়ে যেনে কলঙ্ককালিমা আৰোপ কৰে, সেই বটনা মোটেই

সাত সাগৰৰ পানীৰে ধুলেও গুচাব নোৱাৰি। সেই বিলাসৰ লতাংশৰ একাংশও মই প্ৰকাশ কৰা নাই। হঠতে তোমালোকে জানা মই তেনে কথাটো গ্ৰাহ্য নকৰোঁ। তাৰ দ্বাৰা মোৰ আদৰ্শবাদ কিম্বা প্ৰচেষ্টা অকণো ক্ষুণ্ণ নহ'ব। তথাপি মোৰ বিষয়ে তোমালোকক দুই চাৰিটা কথা ক'ব লগা হ'ল। তেতিয়াহে (মোৰ অভিপ্ৰায় বুজিলেহে) তোমালোকৰ মন মুকলি হ'ব।

“প্ৰিয়-ম—মই ভালদৰে অনুভৱ কৰিছোঁ মোৰ কাম শেষ হৈ আহিছে। আক খুব বেছি তিনি কি চাৰি বছৰ জীয়াই থাকিম। মোৰ নিজৰ মুক্তিৰ কাৰণে এক তিলমানো চিন্তা নকৰোঁ। তুমি জানা মই পৃথিৱীৰ ভোগ-স্বখ কেতিয়াও বিচৰা নাই। মোৰ একমাত্ৰ আকাঙ্ক্ষা, যি কলটো (সেৱক সম্প্ৰদায়) মই থিয় কৰিছোঁ সেইটো ঠিকমতে চলিব পৰা হৈছে নে, চাই যাম। জগতৰ ভালৰ কাৰণে ইয়াক স্থাপন কৰা হৈছে। যেতিয়া বুজিম যে জগতৰ কোনো বিকল শক্তিয়েও ইয়াক টলাব নোৱাৰিব, তেতিয়াই নিশ্চিন্ত হৈ মই চিৰনিদ্ৰাৰ কোলাত আশ্ৰয় গ্ৰহণ কৰিম। তাৰ পিচত যি হয় হ'ব। মোৰ আক এটা কামনা এয়ে যে যিজন নাৰায়ণ বা বিশ্বদেৱ সমস্ত জীৱৰ সমষ্টিগত প্ৰাণ, সেই ভগবানক সেৱা কৰিবৰ কাৰণে মই যেন সহস্ৰ প্ৰকাৰ দুখভোগৰ কাৰণেও পুনঃ পুনঃ জন্ম গ্ৰহণ কৰোঁ। সকলো জাতিৰ পাণী-তাণী, সকলো জাতিৰ দীন-দুখী তেওঁবিলাকেই মোৰ দেৱতা, তেওঁবিলাকেই মোৰ ভগবান—মই যেন এক মাত্ৰ তেওঁবিলাকেই সেৱা কৰিব পাৰোঁ। x x x জগতত নতুন চিন্তা বা ভাব দেখিলেই কিছুমান মানুহে স্বভাৱতঃ তাৰ বিৰোধিতা কৰিবই। তন্ম সমাজে হয়তো ভদ্ৰতাৰ খাতিৰত নাক কোঁচাব কিন্তু ইতৰ সকলেই অপবাদ বটনা কৰে। কিন্তু

এইবিলাক মাটিখোঁৱা কেচুৰ দলকো ওপৰলৈ তুলিব লাগিব। লৰাৰ দলকো পোহৰৰ সজ্জান দিব লাগিব। আমাৰ দেশত কত উন্নতিৰ সোঁত আহিল—মাৰ গল। এই দুৰ্দ্ধপোষা বালকৰ দলে তাৰ কি বুজিব? ভূমিও কাম-কাৰুণ পৰিত্যাগ কৰা, সেইবোৰেই যত আপদৰ মূল। সেইবোৰ আঁতৰি গলেই দিবা চকু লাভ কৰিবা (মায়া-মোহ আঁতৰ হলে) আত্মাই তেতিয়া আকৌ অনন্ত শক্তি ঘূৰাই পাব।”

অকৃতজ্ঞতা দেখিলে মানুহৰ মনত বৰ কষ্ট হোৱা স্বাভাৱিক বিশেষকৈ শিক্ষিত আৰু জ্ঞানী লোকৰ পৰা। যি আমেৰিকাবাসীৰ কল্যাণৰ কাৰণে স্বামীজীয়ে একান্তভাবে জ্বৰুৱা তেজ দি অক্লান্ত পৰিশ্ৰম কৰোঁতে স্বাস্থ্যভঙ্গ পৰ্য্যন্ত ঘটিছিল তেখেতৰ বিৰুদ্ধে এনে মিছা অপযশ দিলে কাৰ মনত কষ্ট নহব? কিন্তু যেনেকৈ একালে প্ৰাণস্নাত স্বামীজী জুট হোৱা নাছিল, এনে ঘেৰটো তেনে বিতুষ্ট নহৈছিল—যে অযেয সমান ভাবেই তেখেতে গ্ৰহণ কৰিছিল। তথাপি এইটো কোনেও লুই কৰিব নোৱাৰে যে স্বামীজীৰ প্ৰচাৰৰ ফলত আমেৰিকা আৰু ইউৰোপৰ আদৰ্শবাদ শিকা আদি সকলো বিষয়তে যথেষ্ট প্ৰভাৱ প্ৰতিফলিত হৈছিল। বৰ সুখৰ কথা সেই সময়ৰ মনীষীসকলে সেই কথা স্বীকাৰো কৰিছিল। যেই কি নহওক সমাজৰ অকৃতজ্ঞ আৰু অথবা বিদ্বেষী অংশ কেতিয়াও যথার্থ অংশ বা ভাগ নহয়। এনে একোটি অংশ সকলো দেশৰ সকলো সমাজতেই আছে। সুখৰ কথা সিমান বিৰুদ্ধ প্ৰচাৰ কৰিলেও স্বামীজীৰ প্ৰদৰ্শিত আৰু আবৰু কাষাত (কি আমেৰিকা কি ইউৰোপত কতো) কোনো বাধা জন্মা নাছিল। স্বামীজীৰ সততাৱত সকলোৱেই বিশ্বাস ৰাখিছিল।

আনকালে সম্প্ৰতি নিয়মিতৰূপে প্ৰতিষ্ঠিত ‘বাহকক মিছনৰ’

অবিম্বলিত যি দুই এজন কৰ্মীক বেলেগ বেলেগ ঠাইলৈ বেলেগ বেলেগ কামত পঠাইছিল সেই সকল কৰ্মীৰ পৰা কৃতকাৰ্য্যতাৰ খবৰ পাই স্বামীজী অতিশয় আনন্দিত হৈছিল। বিশেষতঃ তৃত্বিক-পীড়িত মূৰ্শিদাবাদত সাহায্য কৰিবলৈ পঠোৱা স্বামী অথগানন্দৰ কাৰ্য্যৰ সফলতাত স্বামীজীয়ে তেখেতৰ সাহায্যৰ কাৰণে আৰু দুজন ব্ৰহ্মচাৰী শিষ্যক পঠাইছিল। স্বামী অথগানন্দৰ ধৰ্মবিহীন অক্লান্ত কাৰ্য্যত জিলাৰ প্ৰধান ৰাজকৰ্মচাৰী পদান্ত সন্তুষ্ট হৈ তেখেতৰ সহযোগেদি সাহায্য কেন্দ্ৰবিলাক পৰিচালনাৰ দিহা কৰিছিল। তাত এটা 'সাহায্য ভাণ্ডাৰ' খোলা হৈছিল। সেই ভাণ্ডাৰলৈ কলিকতা বেনাৰচ, মাদ্ৰাজ, মহাবোধি চোচাইটি প্ৰভৃতিৰ পৰা যথেষ্ট টকা-পইচা পঠাইছিল। এইদৰেই সামাজিক একত্ব অম্লভূতিৰ পথ ক্ৰমে প্ৰসাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছিল। স্বামী অথগানন্দৰ মেলেবীয়া আৰু কলেবাৰ বোগীক সজ্জা কৰা দেখি (আপোনজন ভাবে) সকলো মুগ্ধ হৈছিল। তেতিয়াৰ পৰাই তাত "মিছনৰ সেৱাকেন্দ্ৰ" স্থাপনৰ উপযোগিতা সম্বন্ধে সকলো একমত হৈছিল। দ্বিতীয়তে মাদ্ৰাজ আৰু তাৰ ওচৰা ওচৰি অঞ্চলত শিক্ষাদান আৰু প্ৰচাৰ কাৰ্য্য কৰিবলৈ পঠোৱা স্বামী ৰামকৃষ্ণানন্দৰো কাৰ্য্যত তাৰ লোকসকল অতীব প্ৰীত হৈছিল। তাত স্থায়ী মঠ আৰু আশ্ৰম খোলাৰ ব্যৱস্থা হৈছিল।

আলমোড়াত প্ৰায় আঠে মাহ কাল থকাৰ পিচত স্বামীজীয়ে কিছু স্থল অন্বেষণ কৰিলে। এতিয়া আকৌ শিক্ষা বিস্তাৰ আৰু প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলাবলৈ মন ৰাখিলে। ইতিমধ্যে পাঞ্জাব আৰু কান্ধীৰব বেলেগ বেলেগ ঠাইৰ পৰা তেখেতলৈ নিমন্ত্ৰণ আহি আছিল। আলমোড়াবাসীয়ে জানিলে যে স্বামীজীয়ে সোনকালেই সেই ঠাই এৰি সমতল ভূমিলৈ নাহি যাব। সেই বাবে তাৰ

স্বামীয় লোকসকলে আৰু ইউৰোপীয় সমাজৰ পক্ষৰ পৰাও স্বামীজীক একোটি বক্তৃতা দিবলৈ অনুরোধ জনালে। ইয়াতেই জনসাধাৰণৰ আগত স্বামীজীয়ে যি বক্তৃতা দিলে সেইটো হিন্দী ভাষাত দিলে। হিন্দীভাষাত স্বামীজীৰ এয়ে প্ৰথম বক্তৃতা। সবছ কি হিন্দী ভাষাবে ভাষ প্ৰকাশ কবিবৰ কাৰণে যে যথেষ্ট উপযুক্ত ভাষ প্ৰকাশক "এ" আছে সেইটো সেই দিনাহে প্ৰতিপন্ন হৈছিল। ইউৰোপীয় ক্লাবত ইংৰাজীৰে "বেদান্তৰ উপযোগিতা" সম্বন্ধে বক্তৃতা দিছিল। সেই বক্তৃতাটো অতি মনোজ্ঞ হৈছিল। অশ্বৈত্ববাদৰ ব্যাখ্যাত তদুন্নয় হৈ শ্ৰোতাসকলেও ক্ষণেকলৈ যেন সকলো পাহৰি গৈছিল, মোহমুক্ত অৱস্থাৰ আভাস পাই বিস্মিত হৈছিল।

আলমোডাৰ পৰা স্বামীজী নামি আহি পোনতে বেৰিলি পালে। বেৰিলিৰ পৰা অ'হিল আফালালৈ। আফালাৰ পৰা অ'হিল লাহোৰলৈ। এই সকলো ঠাইতে পুনী আৰু জ্ঞানী উভয় সমাজৰ পৰা যথেষ্ট সমাদৰ আৰু অভ্যর্থনা পাইছিল। স্বামীজীয়েও সকলো ঠাইতে নানা শিক্ষণীয় বিষয়ৰ আলোচনা কৰিছিল। উপদেশ শ্ৰৱণীসকলক নিজ নিজ প্ৰয়োজন বৃদ্ধি উপদেশ দিছিল। বিশেষকৈ এই যাত্ৰাত স্বামীজীয়ে ছাত্ৰ সমাজৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰিছিল। এই লাহোৰতে স্বামীজীয়ে এটি 'ছাত্ৰ সঙ্ঘ' স্থাপন কৰে। ছাত্ৰ-সকলে আভৰি সময়ত আবেলি ঘাইকৈ যেতিয়া পঢ়া-শুনা কৰা নহয়, সেই সময়ত নিজক লোকসেৱা কাৰ্যত নিযুক্ত কৰিবলৈ বিধান কৰি দিছিল। ইয়াৰ বাবে পঢ়া-শুনাত ব্যাঘাত নজন্মিব কিন্তু নিঃস্বার্থ লোকসেৱাৰ বাবে নিজৰ আধ্যাত্মিক জীৱন উন্নত হ'ব।

লাহোৰৰ পৰা স্বামীজী অন্ততসবলৈ আহিল। অন্ততসবৰ পৰা গুল বাগ্‌য়ালপড়িলে। ইয়াৰ পৰা ঘৰি পাহাড়লৈ আহি ভাত কেদিনমান বিজ্ঞাপ কৰি আহিল কান্দীবলৈ। এই কান্দীবৰে

জুবনমোহন প্রাকৃতিক দৃশ্য দেখি আৰু ঐতিহাসিক যুগৰ ধ্বংসাবশেষ দেখি স্বামীজী আনন্দিত হৈছিল। ইয়াৰ অন্তৰ্গত পামপুৰ নামক ঠাইত অনন্তবাগ আৰু সুপ্রসিদ্ধ বীজবেণাৰ মন্দিৰ দৰ্শন কৰি থোজ কাটি মাৰ্ত্তণ্ড নামক ঠাইলৈ গল। ইয়াৰ পৰা অক্ষয় বলত “শাণ্ডবসকলৰ মন্দিৰ” নামে জনাজাত এটি অতি পুৰণি অথচ সুন্দৰ মন্দিৰ দৰ্শন কৰিলে। স্বামীজীয়ে তাৰ কাককাৰ্ঘ্য চাই স্থিৰ কৰিছিল যে এই মন্দিৰ প্ৰায় দুহেজাৰ বছৰ পূৰ্বে স্থাপন কৰা আৰু এনে সুন্দৰ মন্দিৰ কতো দেখা পোৱা নাযায়। ইয়াৰ পৰা তেখেত শ্ৰীনগৰলৈ গল। তাৰ বজাৰ লগত সাক্ষাৎ হল। স্বামীজীৰ লগত আলাপ কৰি মহাৰাজ অতিশয় সন্তুষ্ট হৈছিল আৰু তেখেতৰ আবদ্ধ কাৰ্য্যত (বামকৃষ্ণমিচনৰ) সহায়তা কৰিবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। লিখা বাছল্য যে স্বামীজী ৰাজ-অতিথি ৰূপেই তাত বাস কৰিছিল। ইয়াৰ পৰা স্বামীজী জম্মুলৈ আহে। ইয়াত কাশ্মীৰাধিপতিৰ ভায়েকৰ আতিথ্য গ্ৰহণ কৰে। এখেতেও মঠ স্থাপন কাৰ্য্যত সহায়তা কৰিম বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়ে। ইয়াৰ পৰাই জুৰি স্বামীজী আকৌ ৰাজধানী লাহোৰ পায়গৈ। তাৰ পৰা যায় দেৱাচুনলৈ। দেৱাচুনত স্বামীজী প্ৰায় এসপ্তাহ কাল থাকিল। ইয়াতেই স্বামীজীয়ে খেতড়িৰ মহাৰাজৰ পৰা ক্ৰমাগত নিমন্ত্ৰণ পাবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়েও অন্ততঃ জহতাব খাতিৰত হলেও তালৈ যাবলৈ মনে মনে স্থিৰ কৰিলে। পাঞ্জাব আৰু কাশ্মীৰৰ বেলেগ বেলেগ ঠাইত জুৰি স্বামীজীয়ে অক্লান্ত ভাবে বক্তৃতা, উপদেশ, পণ্ডিতসকলৰ লগত আলোচন্য আদি দ্বাৰা নিজ ধৰ্ম্মৰ উন্নতি সাধন আৰু সৰ্বসাধাৰণ লোক-সকলৰ কল্যাণৰ কাৰণে নানা বিধ চেষ্টা কৰি ফুৰাৰ পিচত আকৌ এবাৰ ৰাজপুতানাৰ শেন যাবৰ কাৰণে প্ৰয়াণ কৰিবলৈ মনে

মনে স্থিৰ কৰিলে। তেখেতে অন্তৰে অন্তৰে বুজিছিল যে তেখেতৰ আয়ু শেষ হৈ আহিব লাগিছে। সেই কাৰণে এই বাজ্যতে যিমানদূৰ পাবে কাম কৰি লবলৈ ইচ্ছা কৰিলে।

দেবাজনৰ পৰা স্বামীজী বাজপুতনাৰ ফালে আহিবলৈ ধৰিলে। পোনতে পালে সাহাৰাণপুৰ। সাহাৰাণপুৰৰ পৰা আহিল দিল্লীলৈ। দিল্লীৰ পৰাই গল আলোয়াৰ বাজ্যলৈ। আলোয়াৰৰ পৰা গল জয়পুৰ বাজ্যলৈ। স্বামীজীয়ে সকলো ঠাইতে পুৰণি বন্ধুসকলক দেখা দি আপ্যায়িত কৰিছিল। পৰিত্রাজক হিচাবে ফুৰাত যি যি ঠাইত পূৰ্বে দুখীয়া আশ্রয়দাতাক পাইছিল এতিয়া সম্বন্ধনা কৰিবলৈ অহা ধনী বা সম্ভ্ৰান্ত লোকসকলক ক্ষুণ্ণ নকৰাকৈ সেই সেই লোক-সকলক যথেষ্ট সমাদৰ কৰি, কোনো ঠাইত নিৰাপত্তা ভুক্তিমতী বিধবাৰ সাহায্যার্থে অৰ্থাদি দান কৰি স্বামীজী তুটু হৈছিল। জয়পুৰৰ পৰা আহিল যোধপুৰলৈ। এষ্ট যোধপুৰতে স্বামীজী দহ দিন আছিল।

যোধপুৰৰ পৰা স্বামীজী খেতড়ি বাজ্যলৈ গল। খেতড়িৰাজে স্বামীজীক আগ বঢ়াই নিবলৈ ১২ মাইল আগুৱাই আহিছিল। বহুদিনৰ পিচত গুৰু-শিষ্যৰ সাক্ষাৎ কেনে আনন্দদায়ক আৰু দৃশ্য কেনে চিত্তাকর্ষক। অন্যান্য বাজ্যৰ দৰে ইয়াতো হলস্থল হৈছিল স্বামীজীৰ অভ্যর্থনাৰ কাৰণে। গোটেই বাজ্য যেন আনন্দত ডুবপুৰ! স্বামীজীয়েও নিজ শক্তি অত্যাধিক বাজ্যৰ লোকসকলক নানা উপদেশ, বক্তৃতা আদি দি সন্তুষ্ট কৰিবলৈ ধৰিলে। খেতড়িত স্বামীজী প্ৰায় দুসপ্তাহ আছিল। ইয়াৰ ভিতৰতে বাজধানীৰ প্ৰধান স্থল এখনৰ বঁটা বিতৰণী সভাত স্বামীজী উপস্থিত আছিল। সেই সভাত স্বামীজীয়ে বক্তৃতা প্ৰসঙ্গত কৈছিল—“শিক্ষাৰ অৰ্থ হৈছে যাহুহৰ অন্তৰ্নিহিত দেবত্বৰ বিকাশ সাধন। দাঁতিৰে শিক্ষা

দিবস সময়ত শিক্ষার্থীসকলৰ ওপৰত অসীম শ্রদ্ধা আৰু বিশ্বাস ৰাখিব লাগিব। মনে মনে ভাবিব লাগিব প্ৰত্যেকজন ছাত্ৰই অনন্ত শক্তিৰ আধাৰ আৰু সেই শক্তিক, সেই নিৰ্দিষ্ট ব্ৰহ্মক জগাই তুলিবলৈ চেষ্টা কৰাই শিক্ষকসকলৰ ঘাই কৰ্ত্তব্য। ছাত্ৰসকলক শিক্ষা দিবৰ সময়ত আন এটা কথাটোকো মন দিব লাগে। সেইটো হৈছে ছাত্ৰসকলৰ মনত মৌলিক চিন্তাৰ উদ্বেগ কৰিবলৈ চেষ্টা। লৰাইতে যাতে নিজ নিজ চিন্তা কৰিবলৈ শিকে সেই অৰ্থে চেষ্টা কৰিব লাগিব আৰু তালৈ লক্ষ্য ৰাখি উৎসাহ দিব লাগে। এই মৌলিক চিন্তাৰ অভাৱেই ভাৰতৰ বৰ্ত্তমান চৰ্ছাৰ কাৰণ। তেখেতে আকৌ কলে—লৰাইতক কোনেও নিশিকায়। সিহঁতে নিজ শিকে। শিক্ষকসকলে সিহঁতক সহায়তা কৰে মাথোন। যদি এই ভাবৰ পৰা লৰাইতক শিক্ষা দিয়া হয় তেতিয়াহলে সিহঁত নিশ্চয় মাতৃহ হৈ উঠিব আৰু জীৱন সংগ্ৰামত নিজ নিজ সমস্যা নিজে পুৰণ কৰি লবলৈ সমৰ্থ হব।”

খেতৰি ৰাজ্যৰে আন এখন সভাত “বেদান্তবাদ” সম্বন্ধে বক্তৃতা দিঁতে স্বামীজীয়ে দেখুৱাইছিল কেনেকৈ ভাৰতীয় সভ্যতা লাহে লাহে ইউৰোপৰ বিভিন্ন ঠাইত প্ৰচাৰিত হৈছিল। হিন্দু আৰু গ্ৰীক সভ্যতাৰ তুলনা কৰি দেখুৱাই স্বামীজীয়ে দেখুৱাইছিল কেনেকৈ তেতিয়াৰ দিনতে প্লেইন আৰু জাৰ্মানীত ভাৰতীয় সভ্যতাৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ হৈছিল পিঠাগোৰচ, চক্ৰেটিছ, প্লেটো আৰু যিছৰৰ নিউপ্লেটেনিষ্টসকলৰ সহায়ত। x x x x তাৰ পিছত কলে—বৰ ছপৰ কথা বৰ্ত্তমানে ভাৰতৰ লোকসকল হিন্দুও নহয়, বেদান্তবাদী বা আন একো নহয়। বৰ্ত্তমানে তেওঁবিলাক ছুংমাৰ্গৰ অন্তৰংগকাৰী হৈছে মাথোন। এই ভাৰটো গুচাব লাগিব। বিমান সোনকালে এই ভাব আঁতৰ হব সিমানেই প্ৰকৃত হিন্দুধৰ্মৰ পক্ষে

মঙ্গল । উপনিষদৰ সাহায্য চাৰিওফালে প্ৰচাৰ কৰা, জ্ঞানৰ বস্তু জলোৱা আৰু সাম্প্ৰদায়িক ভেদাভেদ (হিন্দুধৰ্মৰ অন্তৰ্গত) বহিত কৰা ।”

এই প্ৰচাৰৰ কালতে স্বামীজীয়ে যি সকল লোকৰ সাহায্যত তেখেতে পাশ্চাত্যদেশলৈ যাব পাৰিছিল আৰু সনাতন ধৰ্মৰ প্ৰকৃত ব্যাখ্যা কৰি বিদেশত প্ৰচাৰ কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিল সেই সকলোৰে ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিছিল । খেতড়ি ৰাজ্যৰ পৰা বিদায় লবৰ সময়ক মহাবাজে স্বামীজীক তেখেতৰ স্থাপিত ‘মিছনৰ’ সাহায্যৰ্থে তিনি হাজাৰ টকা দিছিল । স্বামীজীয়ে সেই টকা ততালিকে মঠলৈ পঠাই দিলে ।

ইয়াৰ পৰা স্বামীজী যোধপুৰলৈ যায় । তাৰ পৰা খাণ্ডোৱা পালেহি । ইতিমধ্যে বোম্বাই, গুজৰাট আৰু বৰোদা ৰাজ্যৰ পৰা নিতৌ টেলিগ্ৰাম, নিঃস্বামী চিঠি অহা স্বত্বেও তেখেতৰ দৃষ্টি বিশেষ ভাল নথকাত সেট সেট ঠাইলৈ যাবলৈ ইচ্ছা নকৰিলে আৰু ইয়াৰ পৰাই একেবাৰে কলিকতা যাত্ৰা কৰাই স্থিৰ কৰিলে । সেইমতেই তেখেত শুকলপুৰ হৈ একেবাৰে কলিকতালৈ বুলি বেগত উঠিল । খেতড়িৰ ৰজাই খাণ্ডোৱালৈকে স্বামীজীক ভাগ বঢ়াই দিছিল ।

স্বামীজী যেতিয়া কলিকতা পাইছিল তাৰ আগতে আলম ৰজাবৰ পৰা মঠ তালি আনি (গঙ্গাৰ পশ্চিম পাৰে) বেলুড় গাওঁৰ নৌলাহৰ বাবুৰ বাগানত স্থাপন কৰিছিল । এই বাগানখন বেলুড়ত মঠৰ কাৰণে কিনি খোৱা মাটিৰ একে সীমান্তে । স্বামীজী আহি এই মঠতে থাকিবলৈ স্থিৰ হৈছিল । এই ঠাইডোখৰো (বাগানো) গঙ্গাৰ পাৰতে আলমৰাজ্যৰ ঠিক ইয়াৰে (অৰ্থাৎ পশ্চিম পাৰে) ।

জন্মভূমি ভাৰতৰ উন্নতি আৰু ধৰ্মৰ প্ৰকৃত তত্ত্ব আৰু ভাব

লোকসমাজত প্রচাৰৰ যোগে বিস্তাৰ কৰিবৰ কাৰণে স্বামীজীৰ যি অদম্য আয়োজন আৰু পুৰুষাৰ্থ সেইটো যেন এতিয়াৰ পৰা বাহুল্যভাবে দেশভ্ৰমণৰ যোগে বিভিন্ন ঠাইলৈ গৈ প্রচাৰকাৰ্য্যৰ সহায়তাৰে সমাধা কৰাটো অলপ মন্দীভূত হৈছিল। স্বামীজীৰ স্বাস্থ্য অত্যধিক শাৰীৰিক আৰু মানসিক পৰিশ্ৰমত ভগ্ন হৈছিল। কিন্তু তথাপি তেখেতৰ মহাপ্ৰয়াণৰ আগ দুহুৰ্ত্তলৈকে লোকশিক্ষা কাৰ্য্য কোনো-ক্ৰমেই স্থগিত থকা নাছিল। শাস্ত্ৰব্যাখ্যা, আলোচনা, গল্পৰ ভিতৰেদি আমোদ আৰু উপদেশ, লগে লগে হাঁহি-ধেমালি অপৰপক্ষে 'মিছনৰ' কাৰ্য্যত সহযোগিতা, বহুল প্রচাৰৰ চেষ্টা একোৰেই কম পৰা নাছিল। এনে কৰ্ম্মযোগী জগতত বিৰল! তেখেতে জীৱনত কেতিয়াও বিশ্রাম স্থল আকাঙ্ক্ষা কৰা নাই। সদায় পৰৱৰ্ত্তী কল্যাণৰ কাৰণে চিন্তা আৰু সেই অৰ্থে আত্মনিয়োগ অব্যাহত ভাবেই চলাই আছিল।

বেলুড় মঠ স্থাপন

ইং ১৮৯৮ চনৰ জাম্বুবাৰী মাহতে স্বামীজী শৈলাধাস আৰু প্ৰচাৰকাৰ্য্যৰ পৰা ঘূৰি কলিকতা পালেহি। নীলাধৰ বাবুৰ বাগানৰ মঠত থাকি এতিয়াৰ পৰা স্বামীজীয়ে নিজ শিষ্য আৰু শুকন্তকত-সকলক শিক্ষা দিয়া কাৰ্য্যত বিশেষ ব্যস্ত থাকিল। বিশেষকৈ এই সময়তে স্বামীজীয়ে পাশ্চাত্যদেশৰ পৰা অহা শিষ্যসকলক এই দেশৰ শিক্ষাভাৰ লবৰ উপযোগী হিচাবে গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই অৰ্থে এই শিষ্যসকলক সুকীয়া ভাবে শিক্ষা দিছিল।

স্বামীজী কলিকতা পাবৰ ঠিক পিচতে বামকৃষ্ণপুৰৰ নবগোপাল ঘোষ মহাশয়ে তেখেতৰ ঘৰত বামকৃষ্ণ বিগ্ৰহ প্ৰতিষ্ঠাৰ কাৰণে স্বামীজীক আচাৰ্য্যৰূপে নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। সশিষ্যে আৰু মঠৰ সকলো সন্ন্যাসীৰে সৈতে স্বামীজী নিমন্ত্ৰণ বক্ষা কৰিবলৈ গল। পৰমহংস-দেবৰ যত্নত স্বামীজীয়ে পূজা-সেৱাৰ যাবতীয় নিয়ম-প্ৰণালী শিক্ষা কৰিছিল আৰু নিজে সকলো নিয়ম মানি চলিছিল। অতীৰ নিষ্ঠাবে সৈতে সকলো নিয়ম পৰিপাটিকৈ মনো দেখি কোনো কোনো ভক্তই তেখেতৰ দৰে উচ্চ অধিকাৰীৰ পক্ষে তাৰ প্ৰয়োজনীয়তৰ কথা প্ৰশ্ন কৰিলে ত্ৰায়েই উত্তৰ দিছিল—‘এনেভাবে নিয়ম মানি চলাৰ সাৰ্থকতা আছে। যিবোৰ প্ৰণালী বহু কালৰ পৰা আমাৰ পিতৃ-পিতামহসকলে মান্য কৰি গৈছে আৰু সেই সেই প্ৰণালীৰ উপযোগিতা প্ৰমাণ কৰি গৈছে তাক অমান্য কৰা অন্যায়। সকলো প্ৰেৰণীৰ অধিকাৰীৰ পক্ষে উপযোগী

সকলো কাৰ্য্যক আমি পালন কৰিবলৈ ন্যায়তঃ বাধ্য। হিন্দু-ধৰ্ম্মই কাকো উপেক্ষা নকৰে—নিম্ন অধিকাৰীৰ কাৰণে আদৰ্শ দেখুৱাও আমাৰ কৰ্ত্তব্য।” এই অভ্যুত্থানতে স্বামীজীয়ে ৰামকৃষ্ণ প্ৰণামমন্ত্ৰটি প্ৰথমে নিজে ৰচনা কৰি ব্যৱহাৰ কৰে আৰু সি আজি কালি সৰ্ব্বত্র সমাদৃত হৈছে। এই মন্ত্ৰটিকে সত্য বা মিছনে গ্ৰহণ কৰে। প্ৰণাম মন্ত্ৰটি হৈছে :—

স্বাপকায়চ ধৰ্ম্মস্য সৰ্বধৰ্ম্মস্বৰূপিণে,

অবতাৰবৰিষ্ঠায় ৰামকৃষ্ণায় তে নমঃ।

বিগ্ৰহ প্ৰতিষ্ঠা উৎসৱত সন্ন্যাসীসকলৰ পুত প্ৰভাৱত যি আবেষ্টনিৰ সৃষ্টি হৈছিল সি কোন শাস্ত্ৰপ্ৰদ, কেনে আনন্দদায়ক।

সেই বছৰ শিৱৰাত্ৰিৰ আগে আগে বেলেগ বেলেগ ঠাইত কাম শেষ কৰি সন্ন্যাসীসকল মঠলৈ আহিবলৈ ধৰিলে। বহুদিনৰ পিচত আমেৰিকাৰ পৰা স্বামী সাবদানন্দ ঘূৰি আহিল। সিংহলত প্ৰচাৰ কাৰ্য্যৰ পিচত স্বামী শিবানন্দ আহিল। দিনাজপুৰৰ চুক্তিক অঞ্চলত কাম শেষ কৰি স্বামী ত্ৰিগুণাতীত ঘূৰি আহিল। পৰমহংসদেৱৰ জন্মতিথি পূজা দ্বিতীয়ত হ'ব। এতিয়াৰ পৰাই সকলো সাধু সন্ন্যাসীয়ে লগ লাগি সেই উৎসৱৰ আয়োজনত মন দিলে। গুৰিত স্বামীজী নিজে থাকি সকলো দিহা কৰিছে। তিথি পূজাৰ দিনা বিশেষ ভাবে পূজা, হোম, আৰতি দৰিদ্ৰনাৰায়ণসেৱা সূচাকৰূপে হল। স্বামীজীয়ে নিজে কীৰ্ত্তন গাই সকলোকে আনন্দ দিলে। তাৰ পিচত মঠৰ সন্ন্যাসীসকলৰ অনুৰোধত সেই দিনা স্বামীজী শব্দৰ ৰূপে সাজবলৈ সন্মত হল। সন্তোষাৰ পিচত স্বামীজীক এনে তুলি ধৰিছিল যে দেখাত, ঠিক বালভৈৰৱ যেন বোধ হৈছিল। সেই ৰূপেৰে কেইটামান মধুৰ কণ্ঠে গান গালে। তাৰ স্বৰ, তাল, মান, লয় এনে অপূৰ্ণ হৈছিল যে স্নোভাসিকল

ভয় হৈ গৈছিল—কন্ঠেব কাৰণেও লোকান্তৰ জীৱন লাভ কৰি
ধন্য হৈছিল।

এই সময়তে স্বামীজীৰ শিষ্য মিচেল ওল্‌লুল আৰু মিচ
জোচেফাইন মেকলাউড আমেৰিকাৰ পৰা নিজ গুৰুৰ জন্মস্থান
চাবলৈ আহিছিল। ইবিলাকক বেলেড় মঠৰ কাৰণে সম্প্ৰতি কিনি
থোৱা মাটিত থকা এটি ঘৰত থাকিবলৈ দিহা কৰি দিয়া হৈছিল।
মিচ মাৰ্গেৰেট নোবলও ইয়ালৈকে আহি ইবিলাকৰ লগতে
আছিল।

আন দুজন শিষ্যৰ লগত এই মিচ নোবলেও স্বামীজীৰ
পৰা সন্ম্যাস মন্ত্ৰত দীক্ষা ললে। মিচ নোবলৰ এই আশ্ৰয়ৰ নাম
হল চিষ্টাৰ নিবেদিতা। স্বামীজীয়ে পাশ্চাত্যজগতীয় মহিলাসকলক
উপযুক্ত শিক্ষা দিয়া ভাৰতীয় ভাব গ্ৰহণ কৰি যাতে এই দেশৰ
কল্যাণ সাধনত ব্ৰতী হ'ব পাৰে তাৰ বাবে চেষ্টা কৰিবলৈ
ধাবলে। নিয়মিতৰূপে নানা ভাবে সিবিলাকক শিক্ষা দি ভাৰতীয়
আচাৰ-বিচাৰ নিয়ম-নিষ্ঠা, ব্যৱহাৰ আৰু সামাজিক নিয়ম তদুপৰি
ঈশ্বৰ আদৰ্শ বৰ্ত্তমানে তাৰ মানিকৰ অৱস্থা সকলো বুজাবলৈ
ধাবলে। সিবিলাকৰ আগৰ সংস্কাৰবিলাক পাহাৰ যাতে সম্পূৰ্ণ-
ৰূপে নাৰতীয় ভাৱ গ্ৰহণ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে চেষ্টা কৰিলে।
তেখেতে জানিছিল ইউৰোপীয় লোক যদি ভাৰতীয় লোকক
শিক্ষা দিব লগা হয় তেন্তিয়া হলে সিবিলাক সম্পূৰ্ণৰূপে ভাৰতীয়
হ'ব নোৱাৰিলে সেয়ে শিক্ষা কেতিয়াও ফলপ্ৰসূত হ'ব নোৱাৰিব।

স্বামীজীয়ে চিষ্টাৰ নিবেদিতাক স্ত্ৰী-শিক্ষা বিস্তাৰ আৰু আদৰ্শ
স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ প্ৰবৰ্ত্তন কৰিব পৰাকৈ প্ৰতি কুশলিছিল। তেখেতৰ
সম্পূৰ্ণ ইচ্ছা এই নিবেদিতাই স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ প্ৰতি বৰিব। গতিকে

তেনে ভাবেই তেখেতক গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিলে। স্বামীজীয়ে তেখেতক উচ্চবৰ্ণৰ হিন্দু বিধবা নাৰীৰ দৰে নিষ্ঠাবতী ব্ৰহ্মচাৰিণীৰ দৰে জীৱন যাপন কৰিবলৈ শিকালে। তেখেতে আশা কৰিছিল হিন্দুৰ এই ত্যাগৰ আদৰ্শ ভাৰতীয় স্ত্ৰী সমাজে তেতিয়াহে সহজে গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব। নিবেদিতাক স্বামীজীয়ে স্পষ্ট কৈছিল “তুমি এতিয়াৰ পৰা চিন্তায়, ভাবে, অভ্যাসে সম্পূৰ্ণ হিন্দু হব লাগিব। এনে কি তোমাৰ অতীত জীৱন পৰ্য্যন্ত পাহৰিব লাগিব। তেহে তুমি উপযুক্ত শিক্ষয়িত্ৰী হব পাৰিবা।

পাশ্চাত্যদেশীয় শিষ্যা সকলে স্বামীজীক সিবিলাকৰ নিজ দেশত কেবল ধৰ্ম্মচাৰ্য্যৰূপেই দেখা পাইছিল। ইয়াত তেখেতৰ কাৰ্য্য-কলাপ দেখি বুজিলে এখেত এজন সম্পূৰ্ণ স্বদেশ প্ৰেমিকে। কাৰণ এদিন এজনে বিনয় প্ৰকাশ কৰি সুধিলে—“স্বামীজী আপোনাক কেনে ভাবে সেৱা কৰিলে আপুনি ভাল পাব?” স্বামীজীয়ে ততালিকে উত্তৰ দিলে “ভাৰতক ভাল পালে।” সঁচাকৈয়ে যেতিয়া স্বামীজীয়ে এই শিষ্যাসকলক শিক্ষা দিছিল সিবিলাকে ভাৰতবৰ্ষকে নিজ দেশ বুলি ভাবিবলৈ আৰু সেইমতে অহুভব কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

চিঠাৰ নিবেদিতাৰ শক্তি বা গুণৰ বিষয়ে বাহুল্য বৰ্ণনা কৰা এই পুথিৰ উদ্দেশ্য নহলেও তেখেতৰ বিষয়ে এজন খ্যাতনামা লিখকৰ এটি চমু মন্তব্য ইয়াত তুলি দিলেই কিছু বুজিব পাৰিব। “নিবেদিতাই অকলে ভাৰতৰ শিষ্যৰ সমান কাম কৰি গৈছে। তেখেতৰ গ্ৰন্থবাজি গোটেই দেশতে (ইউৰোপ আমেৰিকাতো) সমাদৃত হৈছে। স্বামীজীৰ বাণীবীলাকৰ সকলোতকৈ উৎকৃষ্ট আৰু গভীৰ পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ ব্যাখ্যা এই নিবেদিতাইহে কৰিব পাৰিছে, আৰু সেইবিলাক সকলোতে প্ৰচাৰিত হৈ আছে।”

কলিকতাত থাকি তিনিমাহ আকৌ মঠত পৰিষ্কাৰ কৰাত স্বামীজীৰ স্বাস্থ্য অলপ বেয়া হোৱাত কিছুদিনৰ কাৰণে দাৰ্জিলিঙলৈ গৈছিল। তাত এমাহমান থকাৰ পিচত স্বামীজীয়ে বেতিয়াই জানিলে যে কলিকতাত 'প্লেগ' নামে নতুন মহামাৰি উপস্থিত হৈছে আৰু সি বৰ সংক্ৰামক ৰোগ হেতুকে অংশতঃ প্ৰশংসিত কঠোৰ বিধানত আৰু অংশতঃ নিৰুপদ প্ৰাণৰ ভয়ত মাত্ৰহ নগৰ এৰি পলাবলৈ ধৰিছে, তেতিয়াই দাৰ্জিলিং এৰি কলিকতালৈ আহিল। আহি পায়েই সেৱা কেন্দ্ৰ খুলিলে। সাহায্য আৰু যথেষ্ট সংখ্যক সেৱকৰ কাৰণে আবেদন জনালে। সেই আবেদন মতে যথেষ্ট টকা-কড়িৰ সহায় আৰু সেৱক পোৱা গল। নিম্ন তত্ত্বাবধানত (segregation Camps) সেৱা কেন্দ্ৰ বিলাকলৈ অনা ৰোগীসকলক আন্তৰিকতাৰে পুৰুষা কৰিবলৈ ধৰাত মাত্ৰহৰ মাজত এই কেন্দ্ৰবোৰ বৰ জনপ্ৰিয় হৈ উঠিল। তদুপৰি কলিকতাৰ অপৰিষ্কাৰ অঞ্চলবিলাকো এই সেৱকসকলৰ দ্বাৰাই পৰিষ্কাৰ কৰাবলৈ দিহা হল। এমাহমান এইদৰে সেৱা-দত্তৰ কলত কলিকতা নগৰীৰ প্লেগ মহামাৰী ক্ৰমে কমি আহি নোহোৱা হল। ব্যাপক ভাবে এই সেৱা কেন্দ্ৰবিলাকৰ কাৰ্য্যত সকলো মাত্ৰহে এটা নতুন প্ৰেৰণা পালে। স্বামীজীৰ আদৰ্শবাদে এটা গঢ় লোৱা দেখা গল। "মিছনৰ" কাৰ্য্যৱলীৰ প্ৰতি সৰ্বসাধাৰণৰ সহানুভূতি জাগি উঠিল।

উপস্থিত কৰ্ত্তব্য সম্পাদনৰ পিচত স্বামীজীয়ে আকৌ পাৰ্ৱত্য স্বাস্থ্য নিবাসলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰিলে। আগশোভাৰ পৰা সেন্টিগৰ সম্পত্তীয়ে স্বামীজীক মাতিয়েই আছিল। সেই মতে স্বামীজীয়ে সেই মাহত লগত স্বামী ভূবানন্দ, স্বামী নিবন্ধানন্দ, মিচেল গ্লিফ্ৰিন, মিচেল পিটাভচন, মিচ জোচেফাইন বেকলাউড, চিট্ৰাৰ নিবেদিতা ক্ৰুজ্জিক লৈ আগশোভা বুলি বাৰুনা হল। ষাটত নাইনিটান্ড

কিছুদিন থাকিল। তাতেই খেতড়িৰ বজাৰ লগত স্বামীজীৰ দেখা হ'ল আৰু স্বামীজীয়ে তেখেতৰ পাশ্চাত্যদেশীয় শিষ্যাসকলক চিনাকি কৰি দিলে। নাটনিটালৰ পৰা স্বামীজী আলমোড়ালৈ গ'ল। এই আলমোড়াত স্বামীজীৰ ডাঃ এনি বেষাণ্ডৰ লগত সাক্ষাৎ হয় আৰু 'থিওচফি' সম্পৰ্কে উভয়ৰ ভিতৰত আলোচনা হয়। স্বামীজীৰ লগত কথাপাতি ডাঃ এনি বেষাণ্ডে আনন্দ প্ৰকাশ কৰে আৰু হিন্দুধৰ্মৰ অন্তৰ্নিহিত সৌন্দৰ্য্যবোধি দেখি বিস্মিত হয়।

আলমোড়াৰ পৰা স্বামীজী আকৌ কাশীলৈ আহিল। কাশীৰ বিভিন্ন ঠাইত ফুৰি স্বামীজী অমৰনাথলৈ যায়। এই অমৰনাথ যাত্ৰা অতি কষ্টকৰ হোৱাত তেখেতৰ স্বাস্থ্যৰ বৰং হানিহে হৈছিল। অমৰনাথলৈ যোৱা বদৰিকাশ্ৰমলৈ যোৱাৰ পট্টাও হ'ব নৱ। বদৰিনাথলৈ যাবলৈ হ'লে ঠায়ে ঠায়ে "চক্ৰ" আছে তাক দোবান আছে বাটো নিকপিত আছে আৰু সি সিমানে দুগ্গ নহয়। কিন্তু অমৰনাথলৈ যাবলৈ হ'লে বিনা শ, হেজাৰ লগৰীয়াৰ কাম হ'ব নোৱাৰে। ক'ৰণ তালৈ যাবলৈ লগতে ঘৰ বাবী (তাহু) দোকান-পোহাৰ (বেপাৰী সকল মালে সৈতে) লগৰীয়া সাধু-সন্ন্যাসী বা যি বাট চিনি পায় এনে লগৰীয়া নহলে যাব নোৱাৰি। প্ৰায় ৬০ মাইল বাট বৰকৰ ওপৰেদি যাব লাগে। সিহঁত আঁত দুৰ্গম। কোনো কোনো ঠাইত এনে সঙ্কীৰ্ণ পথ আছে যে অলপমান ভৰি পিছালে তলত কত পৰিবগৈ লাগে দেখা নাপায়। সন্ধ্যা ৩ বৰ শুখ পৰুৱলৈ উঠি আকৌ তললৈ নামিব লাগে। বৰফৰ ওপৰে কেতিয়াবা নদী পাৰ হ'ব লাগে। তাত অভ্যাস নাথাকিলে কিম্বা পাৰ হ'ব নিকপিত নিয়ম নেজানিলে পাৰ হ'ব নোৱাৰি। যিহেতু বাটত যাওঁতে কিছুমান ঘোৱাৰ পিচত যেতিয়া বাতি বিজ্জামৰ কাৰণে পৰুৱত ওপৰত তাহু তৰি থাকিবৰ দিহা কৰা হয় তেতিয়া দেখা যায় যেন এখন সৰুহুৰা চহৰেই তাত হৈ উঠিছে।

দোকান-বজাৰ বহিল—যাক বি বস্ত্ৰ লাগে কিনি ললে। সন্ধিয়া সময়ত কোনোৱে ভজন গাইছে, কোনোৱে জ্ঞান-ধ্যান কৰিছে, কোনোৱে বন্ধা-বচাত নাগিছে—সকলো নিজ নিজ কামত বাস্তৱ দেখি বেছ আনন্দ হয়। এই দৃশ্য দেখি স্বামীজীয়ে কৈছিল “ভাৰতবৰ্ষৰ বাহিৰে পৃথিৱীৰ আন কতো ধৰ্ম্মৰ কাণ্ডে, নিজ দেহতাক দৰ্শনৰ কাৰণে এনে আবৃত্ততা—স্বৰ বাবে ইমানলৈক কষ্ট স্বীকাৰ বা ত্যাগ প্ৰাৰ্থনাৰ এনে দগাধ দোপালৈ পোৱা নাযায়। ভাৰতবৰ্ষই ধৰ্ম্মকুসুমি। ধৰ্ম্মই ভাৰতীয় সভ্যতাৰ মেকদণ্ড।”

ধৰ্ম্ম সম্বন্ধে পাশ্চাত্যদেশৰ মাকুলবিলাক কিমান অজ্ঞ স্বামীজীয়ে কথা-প্ৰসঙ্গত গল্পৰ ভিতৰেদি তাক প্ৰকাশ কৰি গৈছিল—“এজন বিশপ (পাদুৰি চাহাব) এদিন এটা কয়লাৰ ধানলৈ গৈছিল। লাভ কাম কৰা কুলাবলাকক গোচাট লৈ বাইবেল শাপ্তৰ মাটমা সিহঁতক বুজাবলৈ ধৰিলে। বক্তৃতা দি শেষ কৰি তেখেতে উপস্থিত কুলাবলাকক সুধিলে—তোমালোক খ্ৰীষ্টক জানানে? প্ৰশ্ন শুনি তাৰ ভিতৰৰ পৰা এহনে আত্মপ্ৰকাশ কৰা সুধিলে—“বাবা, তেখেতৰ নম্বৰ কিমান।” অৰ্থাৎ কোন বাটৰ কোন নম্বৰ ঘৰত থাকে? সিহঁতৰ ধাৰণা যে খ্ৰীষ্টও যেন সিহঁতৰ দৰেই এজন কুলা। নম্বৰটো জানিলেই ধৰ্ম্ম কৰে বিচাৰি উলিয়াব পাৰিব। স্বামীজীয়ে পিচত যত্ন কৰি কলে পাশ্চাত্য দেশৰ সাধাৰণ ম'হুৱে ধৰ্ম্মৰ বিষয় কোনো চিন্তাকে নকৰে। সপ্তাহত এবাৰ গীৰ্জালৈ পৰ্য্যটন নাযায়। গতিকে বাইবেল বা খ্ৰীষ্ট সম্বন্ধে সিহঁতে জানিবৰ আন উপায় কত?”

যিহেতু “অমৰনাথ” পাই স্বামীজীৰ কঠোৰ তপস্কৰণ আৰম্ভ হল। নিকট বিদেশ জ্ঞান কৰি কঠোৰ ধ্যান-জপত নিব্ধ হল। এইবাব স্বামীজীৰ লগত ‘নিবেদিতাৰ’ বাহিৰে আন

লগ্নবীয়া নিয়া নাছিল। অমবনাথ শিব গুহাত অবস্থিত। বিগ্রহ গুহাৰ ভিতৰত বৰফৰ দৰে শ্বেত পাথৰৰ নিৰ্মিত। প্ৰবল অনশ্ৰুতিৰে এই গুহাৰ ভিতৰত বগা পাব এজোৰ দেখা পালেই বাজীৰ বাজী সঞ্চল হৈছে বুলি বুজিব লাগে। স্বামীজীক পিচত মঠ অমবনাথৰ কথা সোঁধোতে কৈছিল “মই দুজোৰ বগা পাব দেখিলোঁ। কৰ পৰা সেই পাব আহে আৰু কলৈ যাক কৰ নোজাবোঁ। অমবনাথৰ অসীম কৃপা মোৰ ওপৰত বৰণ হৈছে। মই প্ৰাণত যথেষ্ট আনন্দ পাহৰ্ছোঁ। কিন্তু তাৰ বাবে মোৰ শৰীৰ বহু পৰিমাণে ঘাইল হল।”

ইজাৰ পিচত কীৰ ভবানীতো স্বামীজীয়ে প্ৰায় এসপ্তাহ নিৰ্জন বাস কৰি তপস্যা কৰিছিল। সন্ন্যাসীসকলৰ আচল স্বৰূপটো বহুত সময়ত বিকাশ হৈ পৰে। এই কীৰ ভবানীতে স্বামীজীয়ে নতুন শোহৰ পালে। ইয়াতেই তেখেতে অম্বৰ গীতি *Kali the Mother* ‘মা কালী’ আৰু ‘নাচুক তাহাতে শ্যামা’ শীৰ্ষক কবিতাটি লিখে। তেখেতে কৈছিল— বাৰ ক্ষুদ্ৰত ভয় নাই তাতেই মা বিদ্যমান। যত ত্যাগ, আত্মবিস্তৃতি, মৰণক আলিঙ্গন কৰিবলৈ প্ৰাণপণ চেষ্টা তাতেই “মা”। মা আমাৰ অকল দয়াময়ী বা সুখ বিধানিনী মা নহয়, মা আমাৰ ভীমা, মৃত্যুকণা, দুঃখদাত্ৰী। ভীমাৰ উপাসনা দাবাই ভয়ৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পাই অনন্ত জীৱন লাভ কৰা যায়।” মুঠতে অমবনাথত পিঠভাৰত আৰু কীৰ ভবানীত মাতৃ ভাৱত স্বামীজী বাহুজ্ঞান শূন্য হৈছিল আৰু তাৰ পৰাই তেখেতৰ স্বাস্থ্যৰ ওপৰত বৰ ওকতৰ আঘাত পৰিছিল।

এই বাজীতে আলমোড়াত থকা কালতে স্বামীজীয়ে দুটা বেয়া ধৰৰ পাই অতিশয় ব্যথিত হৈছিল। এই সময়তে পাণ্ডহাৰী বাবা আৰু মিঃ গুডউইনৰ মৃত্যু সংবাদ পাই স্বামীজীয়ে শোক পাইছিল।

পাণ্ডহারী বাবাক স্বামীজীয়ে অতিশয় প্রমত্তা কবিছিল। স্বিঃ গুডউইন তেখেতৰ সৈঁ হাতৰ দৰে আছিল। স্বামীজীক দেখা পোৱাৰ পৰাই এই মহাত্ম্যৰ পুৰুষজনে স্বামীজীৰ লগত হাঁহ দৰে থাকি তেখেতৰ ঘাৰতীয় বক্তৃতা আৰু কথোপকথনবিলাক লিপিবদ্ধ কৰি যোৱাৰ ফলতহে আমি স্বামীজীৰ অমূল্য উপদেশ বক্তৃতা আৰু বাণী বিলাকৰ অলপ আভাস পাব পৰিছোঁ। তেখেতে (Short hand) চমুকৈ লিখি যাব পৰা প্ৰণালী জানিছিল। স্বামীজীয়ে “তেওঁ শান্তিৰে থাকক” শীৰ্ষক এটি শোকৰ কবিতা লিখি মৃতকৰ বিলাতস্থিত মাকলৈ পঠাই দিছিল। তাৰ লগতে এই দৰে এখন চিঠিও লিখিছিল, “গুডউইনৰ অণু অপৰিশোধনীয়, আৰু যদি কোনোদূৰে ভাবে যে মোৰ চিন্তাধাৰাৰ দ্বাৰা তেওঁবিলাক উপকৃত হৈছে তেনেহলে এওঁবিলাকে জনা উচিত যে তাৰ প্ৰত্যেকটো কথা শ্ৰীমান গুডউইনৰ স্বাৰ্থলেশহীন অক্লান্ত পৰিশ্ৰমতেই প্ৰকাশিত হব পাৰিছে। তেওঁৰ মৃত্যুত মই এজন অকপট বন্ধু, ভক্তিমান শিষ্য আৰু অদ্ভুত কৰ্মীক হেৰুৱাইছোঁ। তেওঁ ক্লান্তি কাক বোলে নাজানিছিল। পৰাৰ্থে জীৱন ধাৰণ কৰা লোক যদি পৃথিবীত থাকে তাত্ৰ ভিতৰৰ পৰা আজি এজন লোক কম পৰিল।”

স্বামীজীৰ শাৰীৰিক অৱস্থাৰ বিশেষ উন্নতি নহলেও অষ্টোবৰ মাহৰ শেষ ভাগত হঠাৎ কলিকতালৈ ঘূৰি আহিল। যঁতৰ গুৰুত্বকত আৰু শিষ্যলকলে স্বামীজীক দেখি আনন্দিত হব নোৱাৰিলে। তথাপিও স্বামীজীয়ে যঁতত আকৌ সেই আগৰ দৰে বৰ্খালোচনা, ব্যাখ্যা, প্ৰবোন্ধৰ চলিল। যঁতবালী সন্ন্যাসীসকলৰ আদৰ্শ জীৱন গঠনৰ সৰ্ব্বপ্ৰকাৰ চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে। নিজেৰ শৰীৰৰ প্ৰতি কোনো লক্ষ্য নাই। অৱস্থাৰ পৰিবৰ্ত্তনৰ লগে লগে যঁত পৰিচালনাৰ নতুন নিয়মাবলী প্ৰণয়ন কৰি পঢ়াভাৱ আৰু সাধনাৰ কাৰণে বেলেগ বেলেগ সময় নিৰ্দ্ধিষ্ট কৰি দিলে।

এই সময়তে স্বামীজীয়ে তেখেতৰ জীৱনৰ অন্যতম প্ৰধান কামলৈ বিশেষ মন দিলে, কাৰণ তেখেতে নিজৰ শৰীৰৰ অৱস্থাৰ পৰা যুক্তিছিল যে তেখেতৰ জীৱনকাল প্ৰায় শেষ হৈ আহিছে। গতিকে প্ৰাবন্ধ কাৰ্য্য যিমান পাৰি শীঘ্ৰে শেষ কৰিব লাগে।

স্বামীজীৰ ইচ্ছা হৃদয়ত ভিত্তিত মঠ স্থাপিত হ'ব লাগে। তাকে তেখেতৰ শিষ্যকদেৱ পৰমহংসদেৱে পৰিণ চিন্তাত্মক স্থাপিত হৈ দেৱেই শিগাৰ জ্ঞান বিস্তাৰৰ এটা কেন্দ্ৰ হ'ব। সেই কেন্দ্ৰৰ পৰাই সকলো ঠাইলৈকে প্ৰচাৰকসকল জ্ঞানৰ বিয়ন পেলাব বহন কৰি লৈ যাব আৰু সেই কেন্দ্ৰতেই সেৱকসকলৰ জীৱন গঠিত হৈ পৃথিৱীৰ ঠায়ে ঠায়ে আশ্ৰম স্থাপিত হৈ আৰ্ত্ত, পীড়িতজনৰ সেৱা-কাৰ্য্য পৰিচালিত হ'ব। কডতাপ্ৰস্তু, মোহপ্ৰস্তু ভাৱত আকৌ ইয়াৰ প্ৰভাৱতে জাগি উঠিব।

মঠৰ কাৰণে আগতে কোৱাই হৈছে যে নীলম্বৰ বাবুৰ বাগানৰ সীমাতে প্ৰায় ৪৫ বিঘা মাটি কিনি খোৱা আছিল। এই মাটি তিনিবলৈ কেইবা হাজাৰো টকা লাগিছিল আৰু সেই টকাটো দিছিল স্বামীজীৰ আত্মবিক্ৰম শিষ্যা মিচ হেনৰিঘাটা ম্ৰাণৰ। এতিয়া এই মাটিত যি দুটো এটা ঘৰ আছে সেই ঘৰৰ সংস্কাৰ কাৰ্য্য হ'ব লাগে। নতুনকৈ 'অশ্বমান্দৰ', মঠৰ কাৰণে সন্ন্যাসীসকলৰ বাসোপযোগী দুগহলীয়া ঘৰ প্ৰভৃতি কৰিব পাৰিলেই আগৰ ভাড়াটিয়া ঘৰৰ পৰা মঠ ইয়ালৈ আনিব পৰা যায়। এতদৰ্থে স্থান নিৰূপণৰ বাবে সেই বছৰৰ নবেম্বৰ মাহত খ্ৰীষ্টিকালী পূজাৰ দিনা বাগ-বাৰাৰ পৰা খ্ৰীষ্টসাব্দেখৰী মা নিজে আহি ঠাই চালে। তাতে পূজা আৰু ভোগ আদিৰো বিজ্ঞত আয়োজন হৈছিল। সকলো মাথু সেই অচণ্টানত উপস্থিত থাকি উৎসৱৰ কাৰ্য্য শেষ কৰিছিল। এই দিনাই ভাটী বেলা বাগবাৰাৰত চিঠীৰ নিবেদিতাৰ বিদ্যালয়

স্থাপিত হৈছিল। খ্রীষ্টীয় শতাব্দীতে কল্যাণের কারণে আলীকাদ
ছিল। এতিয়ার পৰা চিঠাৰ নিবেদিতাৰ বিদ্যালয় নিয়মিতৰূপে
চলিবলৈ ধৰিলে আৰু তাতেই এই মহিষী মহিলাই কৰ্মশক্তি
নিয়োগ কৰিলে।

১

ভিঃস্বৰ মাত্ৰ ২ তাৰিখ মঠ স্থাপনৰ দিন ধাৰ্য্য হল।
সেই দিন পুৱাত স্বামীজীয়ে গজানান কীৰ নিতা পুত্ৰ আৰু
ধানাদি শস্য কৰ পুষ্পাংগন লাল। নিজ দক্ষিণ কাঁধত পৰম-
হংসদেৱ চিত্ৰ, তথা ১২টি শস্য মণ্ডা কাঁধ বজাই গজাৰ
পাৰে পাৰে ন'লাপৰ বাবুৰ বাগানৰ পৰা মঠৰ নতুন ঠাইলৈ
অনা হল। পৱিত্ৰ আসনত সেই 'কলহ' স্থাপন পূৰ্বক সকলোৱেই
প্ৰণাম কৰিলে। তাৰ পিচত নিম্নমিত্ৰকাল পুত্ৰ, তামৰ পিচত
স্বামীজীয়ে নিজ হাতে 'সজ্জ কৰা পায়স'ৰ ভোগ নিবেদন পিচত
নিম্নমিত্ৰ তত্ত্বসকলক সন্মোদন কৰি স্বামীজীয়ে কলে "তা প নালাক
আজি কামনোবাকো 'ঠাকুৰ'ক উপাসনা কৰা কৰক যেন
আজিৰ পৰা এই যুগাবতাৰ যোগ্যকৰ বঙজন 'ঠাকুৰ' বঙজন জগত
এই পুণ্যক্ষেত্ৰত অস্থান কৰে আৰু হংসদেৱ যেন সজ্জকৰ
অপূৰ্ণ সম্বন্ধ কৰি ৰাখা।" সকলোৱে বিশ্ব হৈ প্ৰাৰ্থনা
কৰাৰ পিচত সাটোৱে প্ৰণিপাত কৰিলে।

আন্তৰ্গামিক কাৰ্য্য শেষ হল। তাম্ৰকলহটো আকৌ নীলম্বৰ
বাবুৰ বাগানৰ মঠলৈ নিয়া হল। স্বামীজীয়ে সমাগত তত্ত্বসকলক
কলে " 'ঠাকুৰ' ইচ্ছাত আজি হেৰুৱাব নাযে এই ধৰ্ম্মকৰ্ম্ম

• এও শত্ৰুৰে পৰমহংসদেৱকে বুজাইছিল। বামতক্ষত্ৰক
সম্মানিতকলে ঠাকুৰ বুলি সম্বোধন কৰাত সকলোৱে সেই শত্ৰুকে
ব্যাপক প্ৰয়োগ কৰে।

প্ৰতিষ্ঠা কৰা হ'ল। বাৰ বছৰৰ পৰা কৰি থকা চিন্তাৰ পৰা আজি
ধেন বন্ধা পৰিলে। মোৰ মনত ধাৰণা হৈছে এই মঠ সমগ্ৰ
পৃথিৱীৰ বিদ্যা আৰু সাধনাৰ কেন্দ্ৰস্থান হ'ব। ইয়াত সকলো
মতৰ আৰু সকলো ভাৱৰ সামঞ্জস্য থাকিব। ইয়াৰ পৰাই
মহাসম্বন্ধৰ বিমল জ্যোতি উদ্ভাসিত হৈ গোটেই জগত প্ৰাণিত
কৰিব। এই মঠৰ চাৰিওফালে গৃহীভক্তসকলৰ ঘৰ-বাৰী হ'ব।
আৰু মঠৰ দক্ষিণ ফালৰ ঠাইডোখৰত ইংলণ্ড আৰু আমেৰিকাৰ
পৰা অহা ভক্তসকলৰ থাকিবৰ ঘৰ হ'ব।*

এই বছৰৰ এপ্ৰিল মাহৰ পৰাই মঠৰ ঘৰ কৰোৱাৰ কাৰ্য্য
আৰম্ভ হ'ল। মিচেচ ওলিবুলেও এই কাৰ্য্যৰ সহায়তাৰ বাবে চান্দা
তুলি কিছু টকা পঠাইছিল। স্বামীজীয়ে লণ্ডনৰ পৰা অনা টকাৰেই
মঠৰ লাগতিয়াল ঘৰবিলাক আৰু মন্দিৰ তৈয়াৰী হৈছিল।
সকলোধৰ্মি কাম শেষ কৰিবলৈ একলাখৰ কিছু বেছি টকা
লাগিছিল। ১৮৯২ চনত হে নীলাম্বৰ বাবুৰ বাগানৰ পৰা "বেলুড়
মঠলৈ" মঠ স্থানান্তৰিত হৈছিল। সাধুসকলৰ স্বেচ্ছাৰ বাবেও
আমেৰিকাৰ শিষ্যসকলৰ পৰা যথেষ্ট আৰ্থিক সাহায্য পোৱা
হৈছিল।

লিখা ৰাছল্য আজিৰ 'বেলুড় মঠ' দেখি স্বামীজীৰ সেই
কথাটিলৈ মনস্ত পৰে—তেখেতে কৈছিল "যই মাথোন আৰম্ভ
কৰি গ'লে। তইতে দেখিবি ইয়াৰ পিচত আৰু কত কি হয়?"
সঁচাকৈয়ে তাত এতিয়া স্বামী বিবেকানন্দৰ মন্দিৰ, শ্ৰীকৃষ্ণৰ মন্দিৰ,
স্বামী ব্ৰহ্মানন্দৰ মন্দিৰৰ উপৰিও ঠাকুৰৰ অস্থি মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ
ব্যয়েই হৈছে ন লক্ষ টকাৰ ওপৰ। এতিয়া আকৌ ডাক্তাৰখানাৰ
উপৰিও তাত লিফাৰ বাবে এটি কলেক্টাৰ স্থাপিত হৈছে।*

আকৌ সমুদ্র যাত্ৰা ১

স্বামীজীৰ চিৰকালৰ পৰা আকাঙ্ক্ষিত মঠ বেলুড়ত দ্বিজা
ঘাটিত স্থাপিত হলেও তেখেতৰ কৰ্ত্তব্যৰ অস্ত পৰা নাছিল।
মঠলৈ নিতে মৃতুম কৰ্ম্মীসকল আচিবলৈ ধৰিলে। সেই সকলক যোগ্যতা
অভ্যাসী বিভাগ কৰি স্বকীয় স্বকীয় কৰ্ম্মপদ্ধতিৰে তেওঁলোকক
লোকসেৱক ৰূপে গঢ়ি তুলিবলৈ স্বামীজীয়ে যেনোযোগ দিব লগাত
পৰিছিল। শৰীৰৰ অস্থায়তাৰ কাৰণে স্বামীজীয়ে কেতিয়াও
দৈনিক কাৰ্য্যলৈ অৱহেলা কৰা নাই। বৰং চিকিৎসক সকলৰ
উপদেশ পৰ্য্যন্ত আওকাণ কৰি সমাগত লোকসকলক উপদেশ,
সময়মতে কাৰো কাৰো লগত আলোচনা, আশ্রমাদি পৰিচালনাৰ
নিৰ্দেশ, দেশ-বিদেশৰ পৰা অহা পত্ৰাদিৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিয়া গোটেই
জীৱন কালতে চলি আছিল।

মঠ স্থাপনৰ পিচৰ পৰাই যান্ত্ৰে যান্ত্ৰে শিষ্য আৰু ভক্তসকলক
মঠৰ আৰু সন্ন্যাস জীৱনৰ আদৰ্শ সৰ্ব্বদে উপদেশ দিছিল। তেখেতে
কৈছিল “আমাৰ দেশত কোনো কাম কৰা সম্ভৱ নহয়। কাৰণ
ইয়াত সকলো মানুহেই হুকুম চলাবলৈ বিচাৰে, কোনেও কাকো
মানিব নোখোজে। তোমালোকে জানিবা হুকুম দিয়াতকৈ বনাত
হে বহু বেছি। হোমালোকে হুকুম মানিবলৈ শিকিবা।”

বিদ্যাস সৰ্ব্বদে কওঁতে কৈছিল—“ভগবতৰ ইতিহাস হৈছে
কিছুমান আত্মশক্তিক বিদ্যাসবান মানুহৰ ইতিহাস। বিদ্যাসেই
অন্তৰৰ দৈৱী শক্তি জগাই তোলে। বিদ্যাসৰ বশেৰে মানুহে
যিহকে বন বাহ কৰিব পাৰে। মানুহে যেতিয়া অৱন্ত শক্তি

বিকাশৰ শক্তি বৰ্দ্ধন কৰাৰ তেতিয়াই অকৃতকাৰ্য্য হয়। যি মৰুভূমিতে এটা জাতি বা মানুহে নিতৰ ওপৰত বিশ্বাস হেৰুৱায় তেতিয়াই সেই জাতি বা মানুহ মৰে। প্ৰথমতে আত্মশক্তিত বিশ্বাস কৰা, তাৰ পিচতহে ভগবানত বিশ্বাস। এমুঠি শক্তিমান মানুহই ভগৱতখন টলমল কৰি পেলাব পাৰে। আনক লাগে অশুভ কৰিব পৰা হৃদয়, চিন্তা কৰিবৰ বাস্তৱ আৰু কাম ক'বৰ তাত।”

মঠৰ কাৰ্য্য কোনভাৱে পৰিচালিত হ'ব লাগে সেই সম্পৰ্কে কৰ্ত্তৱে কৈছিল “মঠৰ ওপৰত দুখীয়াসকলৰ কে নো কৰ্ত্তৱ নচলিব। সম্ভ্ৰাস্তাসকলেও কোনো ধনীৰ লগত কোনো সম্পৰ্ক নাৰাখিব। বৰং দুখীয়াসকলৰ লগতহে তেওঁবিলাকৰ সম্পৰ্ক থকা উচিত। দুখীয়াসকলকে যত্ন কৰিব, ভাল পাব; আৰু তেওঁবিলাকৰ ভালৰ কাৰণে যথাসাধ্য চেষ্টা কৰিব। আমাৰ দেশৰ মঠ-মানৱবিলাক ধনী সম্প্ৰদায়ৰ অত্যাচাৰৰ ওপৰতে নিতৰ কৰা বাবে ধ্বংস হৈ গৈছে। প্ৰকৃত সম্ভ্ৰাস্ত কৈতিয়াও ধনী সম্প্ৰদায়ৰ চাৰি সন্মালেকৈ নাযাব। সিও একপ্ৰকাৰ বৈশ্যবৃত্তি। কাম-কাকৰনৰ লগে কাম-কাকৰন ভাগীৰ প্ৰসূত শিয়া কেনেকৈ হ'ব পাৰে?”

সম্ভ্ৰাস্ত জীৱনৰ শুকৰ আৰু সম্ভ্ৰাস্তাসকলৰ কৰ্ত্তব্য সম্বন্ধে স্বামীজীয়ে কৈছিল “ব্ৰহ্মচৰ্য্য প্ৰতি গিৰে গিৰে জুইৰ ফিৰঙতিৰ দৰে জলিব। আনৰ্ণ হ'ব জীৱনৰ “আত্মনঃ মোক্ষার্থং জগদ্ধিতায়চ” ভেগেতে কৈছিল—‘সম্ভ্ৰাস্ত মানে বিশ্বৰ কল্যাণৰ কাৰণে ব্যক্তিগত স্বার্থ ত্যাগ কৰোঁতে কৰোঁতে সাম্বন্ধ অনন্তৰ ভিতৰত হেৰুৱাই পেলাওৱা। সম্ভ্ৰাস্তীৰ হাতে যুত্যা ভয় নাথাকে, যুত্যা ভয় থাকিব গৃহী আদিব। সম্ভ্ৰাস্তীৰ আদি অহংকাৰ কঠোৰ তপস্যা, আত্মনিগ্ৰহ আৰু দান দাৰণ। প্ৰয়োজন আৰু প্ৰয়োজন প্ৰথমতে নিম্ন মানি আচাৰ নিষ্ঠা মানি চলা কৰা শাসনাধীনত থাকি। সম্ভ্ৰাস্ত আৰ্ত্তিৰ

নামত কলেব্বাৰি কৰাতকৈ তাক ভাগ কৰি অন্য আশ্রম
গ্রহণ কৰাও শ্রেয়ঃ— তাত লাভ কৰিবৰ একো নাই।”

মঠ স্থাপনৰ পিচত এদিন সাধু নাগ মহাশয় স্বামীজীক
দৰ্শন কৰিবলৈ আছিল। সেই সময়ত স্বামীজীয়ে মঠৰ
ব্রহ্মচাৰীসকলক বেদান্ত পঢ়াই আছিল। নাগ মহাশয় অহা
দেখি তৎক্ষণাত পঢ়োৱা বন্ধ কৰিলে আৰু ব্রহ্মচাৰীসকলক কলে
তোমাণোকোও নাগ মহাশয়ক দৰ্শন কৰা। এখেত গৃহস্থ সচা
বিশ্ব জগৎখন আঁত নৈ নহ' সেই বোধ নাই। সদায় ভগবৎ
ভাবত বাবেৰ হৈ থাক। এখেতৰ দৰে ভক্ত পৃথিবীতেই দুৰ্ভাগী।
নাগ মহাশয়ৰ সহজে স্বামীজীয়ে আন সময়ত কৈছিল “পৃথিবী
বহু ঠাইভ্ৰমণ কৰিলে। কিছু নাগ মহাশয়ৰ দৰে মহাপুৰুষ ক'হা
দেখা নাপালোঁ। কেঁদৰ দৰে মন বান আৰু চকুৰৰ পানিপাত্ত
সম্পূৰ্ণৰূপে আঁহু নবদন কৰা পুৰুষ পোৱা নাহে। পৰমহংসদেৱক
প্রথমতে দাক্ষিণ্যবৎ সাক্ষাৎ কৰিলেও আঁত পক্ষৰ দৰে পাত্ৰখন
পৰ্য্যন্ত খাই পেলাইছিল। তেখেতৰ বাক্যবানৰ পিচত নিৰাত্মক
ধৰ্ম্মত স্বামীজীৰ অন্তৰ্ভাৱত পৰ্য্যন্ত (অন্তৰ কৰিবলৈ কোৱাৰ)
কৈছিল “যি দেৱতাৰ ভগবান লাভ নহ'ল সেই দেৱক আঁকো আঁহাৰ
যোগ্য নৈ।”

নাগ মহাশয়ক স্বামীজীয়ে অতিশয় শ্ৰদ্ধা কৰিছিল। কোৱা
বাছলো নাগ মহাশয়ে স্বামীজীক সাক্ষাৎ শিৱ জানেই ভক্তি
কৰিছিল—বিশেষতঃ পৰমহংসদেৱৰ প্ৰিয় পিঠা সন্ধান কৰাৰ।
সেই ভাবেবেই ভৰপুৰ ভক্তিয়ে নিজ দেশ পূৰ্ববৰৰ পৰা
স্বামীজীক এবাৰ সাক্ষাৎ কৰি ধন্য হৈ যাবলৈকে মঠলৈ আহিছিল।
আন আন কথা-বাৰ্ত্তাৰ পিচত স্বামীজীয়ে নাগ মহাশয়ক বুজিলে
এই যে ষষ্ঠ আশ্রম পাতিছো, আপুনি এইটো কেনে দেখে?

ঠিক হৈছে নে? নাগ মহাশয়ে উত্তৰ কৰিলে “মই অতি ক্ষুদ্ৰ। মই আপোনাৰ কাৰ্য্য কি বুজিম? তথাপি মই এইটো নিশ্চয়কৈ জনো আপুনি যি কৰিব তাত জগতৰ মঙ্গল হ'বই হ'ব।”

প্ৰসাদ আদি দিয়াৰ পিছত বিদায়ৰ আগতে স্বামীজীয়ে কলে “নাগ মহাশয় মই আপোনাৰ ঘৰলৈ যাব।” অতি বিনয় সত্কাৰে নাগমহাশয়ে উত্তৰ কৰিলে “অহো তেনে ভাগ্য আমাৰ হ'ব নে? আমাৰ দেশ যে তেতিয়া হ'লে কাশী হৈ যাব।”

স্বামীজীৰ উদাৰতা সত্বে এই ঘটনাই এটা প্ৰকৃষ্ট প্ৰমাণ। তেখেতৰ দৰে এজন আদৰ্শ সন্ন্যাসীয়েও প্ৰকৃত গৃহীৰ পৰা মঠ সত্বে আশীৰ্বাদ পাচু কৰিছিল। মহতেই হে মহতৰ মৌল বৃদ্ধে। এই সময়তে স্বামী ত্ৰিগুণাতীতৰ যত্নত বাগবাজ্যৰ পৰা “উদ্বোধন” নামে এখন বছৰেকীয়া আলোচনী কাকত প্ৰকাশিত হয়। নিজা ছাপাখানাতেই পত্ৰিকা চুপোৱা হৈছিল। তাৰ সম্পাদনৰ ভাৰো স্বামীজীয়ে সেই স্বামী ত্ৰিগুণাতীতৰ ওপৰতে দিয়ে আৰু পৰিচালনা সম্পৰ্কে নিয়ম আৰু নীতি নিৰ্দেশ কৰি দিয়ে। মঠৰ আদৰ্শবাদ প্ৰচাৰৰ বাবে এনে আলোচনী কাকতৰ আৱশ্যকতা স্বামীজীয়ে সদায় অনুভৱ কৰিছিল কাৰণেই তাক সমৰ্থন কৰিছিল।

স্বামীজীৰ বোগ এই সময়তে বৰকৈ বৃদ্ধি পাইছিল। তেখেতে লগত গুৰুতৰত এজনক লৈ কিছুদিনৰ কাৰণে বৈদ্যনাথলৈ গ'ল। তাতো বোগৰ উপশম নহ'ল। উম্মাহ লগতে ইমান অসুস্থ কৈ হয় যে বাতি প্ৰায়েই বহি থাকিব লগাত পৰে। ইয়াৰ পিচত তেখেত কলিকতালৈ অহাত চিকিৎসক, গৃহীতজ্ঞ আৰু বন্ধু-বান্ধব সকলে আকৌ সত্ৰ বাত্ৰা কৰিলে স্বামীজীৰ বোগ সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য হ'ব আশা কৰি ভাব নিহা কৰিবলৈ তেখেতৰ অসুস্থতা প্ৰাৰম্ভ।

কবিলে। ইফালে ইউরোপ আৰু আমেৰিকাৰ কৰ্মী, শিষ্য আৰু অনুসাগী ভক্তসকলেও সদায় আৰু এবাৰ সেই সেই দেশলৈ যাবলৈ অনুৰোধ কৰি চিঠিৰ ওপৰত চিঠি ইতিমধ্যে দিয়েই আছিল। গতিকে স্বামীজী সন্মত হল আৰু সমুদ্র যাত্ৰাৰ সকলো জোগাৰ হবলৈ ধৰিলে। আলোচনা কৰি স্থিৰ হল যে স্বামী, জুবীয়ানন্দ স্বামীজীৰ লগত যাব। এনে অৱস্থাত বিদেশলৈ তেখেতক অকলে পঠাব নোৱাৰি। বালিকা বুলৰ কাৰ্য্য সংক্রান্ত গ্ৰন্থোক্তনত চিঠিৰ নিৰ্বাহিতাও ইংলণ্ডলৈ যাবলৈ ঠিক হৈ আছিল। এতিয়া তেখেতো স্বামীজীৰ লগতে যাবলৈ ওলাল। যোৱাৰ এমাহমান আগৰে পৰা মঠলৈ দৰ্শক আৰু ভক্তসকল আহিবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীয়েও সিবিলাকৰ লগত ধৰ্ম চৰ্চা আৰু স্বদেশৰ উন্নতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ধৰিলে। নিজৰ বোগলৈ স্বামীজীৰ কেতিয়াও মনত নাছিল।

যি জাহাজত স্বামীজীয়ে সমুদ্র যাত্ৰা কৰিব সেই জাহাজ শ্ৰিলেপস্ ঘাটৰ পৰা ২০ তাৰিখে সন্ধ্যা সময়ত এবিধৰ কল্যা। সেই কাৰণে আগ দিনা ৰাতি মঠৰ ডেকা ব্ৰহ্মচাৰীসকলে গোট খাই স্বামীজীক আশ্বিনন্দন এখন দি বিদায় সন্মুখীন কৰিলে। উত্তৰত স্বামীজীয়ে সিবিলাকক যি মনোজ্ঞ উপদেশ দিছিল তাৰ সাৰ মন্ত ইয়াত দিয়াৰ লোভ সাধিব নোৱাৰিলে। স্বামীজীয়ে কৈছিল, "সন্ন্যাসীয়ে মৃত্যুক ভয় নকৰিব। পৰৰ কাৰণে নিজৰ জীৱন তুচ্ছ কৰিব। সংসাৰী মানুহে জীৱাই থাকিবলৈ ভাল পায়, কিন্তু সন্ন্যাসীয়ে ভাল পাব লাগিব মৃত্যু। আহাৰৰ দ্বাৰা শৰীৰৰ পুষ্টি সাধন কৰি কি লাভ যদি তাক পৰৰ কল্যাণৰ কাৰণে উৎসৰ্গ কৰিব নোৱাৰে। সেই হবে পঢ়ি-শুনি ঘনৰ পুষ্টি সাধনৰেই বা লাভ কি যদি পৰৰ কল্যাণৰ কাৰণে তাক নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰি। সমস্ত জগৎ এক অৰণ্য সৰ্বা বৰুণ—তুমি যদি তাৰে এটা নগৰ

অংশ মাগোন। গতিকে সব এই আমিই নবচাই তোমার কোটা কোটা ভাইবঁতৰ সেৱা কৰাট স্বাভাৱিক কথা, নকৰাটোহে অস্বাভাৱিক। উপনিষদৰ সেই মহতী বাণী মনত নাই নে ?

সৰ্বত: পাণি পাদং তং সৰ্বতোঃ কণিবোমুখম্।

সৰ্বত: ক্ৰতিমল্লোকে সৰ্বমাবৃত্য তিষ্ঠতি ॥

মৰিবট যেতিয়া লাগিব মৰাতকৈ ধৰ্মসত্য আন একো নাই যেতিয়া, কোনাে মহৎ উদ্দেশ্যে দেহপাত কৰাই শ্রেয়: নহয় নে ? যুত্যাতেই স্বৰ্গ, যুত্যাতে সকলো কল্যাণ নিহিত আছে তাৰ বিপৰীত বস্তুতহে সকলো অকল্যাণ আৰু আশুৰক ভাৱ নিহিত। তাৰ পিচত কলে 'মঠৰ আদৰ্শ কেনেকৈ কামত পৰিণত কৰিব পাৰি তাৰ উপায় চিন্তা কৰিব লাগে। কামত পটীয়া নোহোৱা এটা আদৰ্শ তেনে শক্ত কি ? জৈন আৰু বৌদ্ধ ধৰ্মৰ সংস্কাৰক-সকলে আদৰ্শবাদৰ উচ্চতাৰ কাংশে ক্ষেপত কোনাে কামত নলগা হ'ল। সন্ন্যাস নললে সেই ধৰ্মে নেনে অচল হ'ল। X X X সকলো সময়তে সকলো কামৰ কাৰণে প্ৰস্তুত থাকিব লাগিব— এতিয়াই ধ্যান দাবণাত বহিলা, পিচ মুহূৰ্ত্ততে উঠি হহতো তোমাৰ বাগিচাত কাম কৰবলৈ যাব লগা হ'ল। কামৰ ভিতৰত উচ্চ-নীচ শ্ৰেণী নানাৰিণা। এনে কি প্ৰয়োজন হলে পাৰপান্না চাক কৰিবলৈকে প্ৰস্তুত থাকিব। এতিয়াই হহতো পাছৰ জটিল প্ৰৱৰ মীমাংসাত মত্ত আছিল, তাৰ পিচতে বাৰীৰ দাক-পাচনি যুৰত লৈ বজাবলৈ বেচিবলৈ গ'ল। সদায় মনত ৰাখিব। যঠৰ উদ্দেশ্য আদৰ্শ মাছহ গচি তোলা। আগৰ কালৰ ৰুবি-সকল এতিয়া নাই, অকল জহাত বহি ধ্যান কৰি দেহপাত কৰিবৰ কাল আজি নহয়। তোমালোকে এই নতুন যুগৰ ৰুবি হ'ব লাগিব। নিজৰ কল্যাণ পৰিত্যাগ কৰি পৰৰ কাকলি

বদনে নিজের প্রাণ বলি দিব লাগিব। সেয়েই প্রকৃত মাহুহ যি শক্তিমান হৈয়ো প্রাণটো যার মাইকী মাহুহর দবে কোমল; পূর্ণমাত্রায় স্বাধীনতাপ্রিয়, অথচ অধ্যক্ষর আদেশত নিশ্চিত মৃত্যুর আগত ধিয় হবলৈকো অকম্পিত হৃদয়। আমার দেশত অলপ কথাতে দল বা সম্প্রদায় সৃষ্টি করা স্বভাব। ভোমালোকে তেনেবোর কথাত নাথাকিবা। সনায় অধ্যক্ষর হুকুমত চলিবা। যি অবাধ্য হব তেনেজনলৈ মমতা নেবাখি ইয়ার পবা খেদাই দিবা। বিশ্বাসঘাতক যেন কোনো ইচ্ছাত নাগাকে। বায়ব দবে অবাধ্যগতি মুক্ত হবা কিন্তু কুকুর দবে নম্র আক আচ্ছাবহ হবা।”

পিচদিনা তপস্বীরা স্বামীজী, স্বামী তুসীমানন্দ আক আন দুই চাৰিজন ভক্তরে সৈতে শ্রীলীমার ওচৰলৈ গৈ তাতে প্রসাদ গ্রহণ কৰিলে আক আবেলি আশীৰ্বাদ গ্রহণ কৰি জাহাজলৈ বাওনা হল। ঘাটতো স্বামীজীক আক চিষ্টাব নিবেদিতাক বিদায় দিবলৈ বহুতো ভক্ত সমাগত হৈছিল। সকলোৰে ভাবাকান্ত হৃদয়ৰ আবেগপূৰ্ণ দৃশ্যৰ মাহুত সলিনো স্বামীজীয়ে কিছু দিনলৈ বিদায় ললে।

চাৰি দিনৰ পিচত জাহাজ গৈ মাহাজ বন্দবস্ত লাগিল। ইতিপূৰ্বে মাহাজলৈ স্বামীজীৰ যাত্ৰাৰ বিষয় জনোৱা থকাত স্বামীজীক মৰ্মন কৰিবলৈ ঘাটত বহুতো লোক সমাগম হৈছিল। সকলোৰেই তৎক্ষণিৰে স্বামীজীৰ কল্যাণ প্রার্থনা কৰিছিল। “ব্রহ্মবায়িন” নামে পাত্ৰক। এখন পৰিচালনা কৰিবলৈ উপদেশ পাবলৈ আলাসিদ্ধ। পেকমলে কলকোলৈকে টিকট লৈ স্বামীজীৰ লগতে গল। জাহাজ কলকো পাওঁতে তাতো বহুতো পুৰণি বন্ধুয়ে স্বামীজীক দেখা কৰিলে। তেখেতক ইয়াত নামিবলৈ হুকুম দিয়াত নামি যিহেতু

হিগিন্সৰ “বৌদ্ধ বালিকা বিদ্যালয়” আৰু কাউণ্টেচ কনোভাবৰ “স্বামীজী” পৰিদৰ্শন কৰিলে। বতাহৰ প্ৰাবল্য থকাত কলম্বোৰ পৰা জাপানলৈ এবাৰ পিচত মাচেলিছ হৈ লণ্ডন পাবলৈ নিকপিত মিনতকৈও অলপ সৰহ দিন লাগিল আৰু ৩১ জুলাই তাৰিখে স্বামীজী লণ্ডন পালেগৈ। তেখেতৰ বহুতো বন্ধু, শিষ্য ভকত সাক্ষাৎ কৰিবলৈ উপস্থিত আছিল। তাৰ ভিতৰত টগবাকী আবেৰিকাৰ মহিলাক দেখা পাই স্বামীজী আচৰিত হৈছিল। বাতৰি কাকতৰ যোগে স্বামীজী লণ্ডনলৈ অহা খবৰ পাই তেখেতৰ স্বাস্থ্যহানি হৈছে বুলিও জানি উদ্ভিন্ন হৈ তাতে তেখেতক দেখা পাবলৈ ইমান দূৰ পৰা (ডেইচেষ্টৰ পৰা) আহিছে। বেনে নিম্বাৰ্ণ ভক্তিব আকৰ্ষণ।

ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা লণ্ডন পাবলৈ এইবাৰ প্ৰায় দেড়মাহ সময় লাগিছিল। জাহাজতে স্বামীজীয়ে ভাৰতৰ ধৰ্ম, দৰ্শন, সাহিত্য মহাপুৰুষসকলৰ ইতিহাস আৰু মানব সভ্যতা সম্বন্ধে বহুতো আলোচনা কৰিছিল। সেই বিলাকৰ কিছু আলোচনা চিঠাৰ নিবেদিত্তাৰ ‘The master as I saw him’ নামক কিতাপত সন্নিবেশ কৰা আছে। ভ্ৰমণৰ বিৱৰণ “উদ্বোধন” পত্ৰিকাতো ধাৰাবাহিক ভাবে প্ৰকাশিত হৈছিল। সম্ভ্ৰান্তি সেইবোৰ একেলগ কৰি “পাৰিব্ৰাজক” নামে পুস্তিকাৰে প্ৰকাশ কৰা হৈছে।

লণ্ডনত এই যাত্ৰাত ১৬ দিন আছিল যদিও ইয়াত কতো প্ৰকাশ্য সভাত বক্তৃতা দিয়া নাছিল। বন্ধু-বান্ধব আৰু শিষ্য-সকলৰে সৈতে নানা ধৰণে বহি আলোচনা সাধোন কৰিছিল। ইয়াৰ পিচত আবেৰিকাৰ পৰা ক্ৰমাগত আহ্বান অহাত স্বামীজীয়ে লগত স্বামী জুবীয়ানন্দ আৰু আবেৰিকান শিষ্যসকলক লৈ নিউইৰ্ক বুলি যাত্ৰা হল। কাব্যবশতঃ নিবেদিত্তা ছোতলা

লণ্ডনতে থাকি তেখেতৰ বিদ্যালয়ৰ সাহায্যৰ কাৰণে চোঁত থাকিল।

হামীজী নিউইয়ৰ্কলৈ আহিল কিন্তু চহৰত নাথাকি এক শিষ্যৰ পার্কত থাকি নিবাসত থাকি, দুসপ্তাহ সম্পূৰ্ণ বিভ্রাম ললে। দুসপ্তাহৰ পিচত নিবেদিতাও আহি তাতে লগ ললে। ভক্ত আৰু হামীজীৰ অন্তৰাঙ্গী শিষ্যসকলৰ আগ্ৰহ লগিয়াই পেলাব নোৱাৰি তাত প্ৰথমে বাকহুৱা বক্তৃতা দিয়ে। ইয়াৰ পিচতে “বেদান্ত হল” এটা স্থাপন কৰে যাতে গোটেই আমেৰিকা-বাসীয়ে তাৰ পৰাই বেদান্ত দৰ্শন বিষয়ক শিক্ষা লাভ কৰিব পাৰে। হামী অভেদানন্দ আমেৰিকাত থাকি হামীজীৰ যোগ্য গুৰুতকত হিাবে কৃতকাৰ্য্যতাৰে প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলাই আছিল। তেখেতেও আমেৰিকাবাসীৰ আগত নিবন্ধ আৰু দৰ্শনশাস্ত্ৰৰ অকাটা যুক্তিপূৰ্ণ বিশ্লেষণ প্ৰণালীৰে শ্ৰেষ্ঠ আৰু উপযোগিতা প্ৰতিপাদন কৰিছিল। হামী তুৰীয়ানন্দও মনে মনে থকা নাছিল। হামীজীৰ নিৰ্দেশত তেখেতৰ আন আন ভক্তসকলৰ সহযোগিতাত নিউইয়ৰ্কৰ ওচৰা ওচৰি ঠাইত প্ৰচাৰ কাৰ্য্য চলাই আছিল।

হামীজী এতিয়া কালিকটিলৈ আহিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে কেইবাহেনো শিষ্যৰ আত্মানত। বাটত বহুতো পুৰণি বন্ধু আৰু গুণগ্ৰাহী বিশিষ্টলোকৰ আত্মানত চিকাগোত নাছিল। তাত বাকহুৱা ভাবে হামীজীক অভিনন্দন জনালে আৰু বাহ্যৰ উন্নতিৰ কাৰণে ইখবৰ শুৱত প্ৰাৰ্থনা জনালে। হামীজীয়েও সকলোকে ধন্যবাদ জ্ঞাপন কৰিলে আৰু অভিনন্দনৰ যথোচিত প্ৰত্যুত্তৰ দিলে। যি কেইদিন চিকাগোত আছিল সেই সময়ৰ চিত্ৰবতে বাৰ বাৰ সহায়ত পোনতে ধৰ্ম্ম মহাসভাত যোগ দিবলৈ সৰ্ব্ব্ব হৈছিল সকলোকে দেখা কৰি হামীজীয়ে এই সুযোগত কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলে।

ইয়াৰ পৰাই স্বামীজী কালিকণিয়ারলৈ আহিল। ইয়াৰ বিভিন্ন ঠাইত স্বামীজীয়ে প্ৰায় ৭ মাহ কাল থাকে। নানা ঠাইৰ পৰা অহা আহ্বান আওকাণ কৰিব নোৱাৰি স্বামীজীয়ে আৰু বাহুহুৱা বক্তৃতা দিবলৈ ধৰিলে। এই অঞ্চলৰ বক্তৃতাৰ সংখ্যাও কম নাছিল আৰু তাৰ পৰা দখেই ফলো পোৱা গৈছিল। বক্তৃতাৰ ফলত বহুতে স্বামীজীৰ শিষ্য হ'বলৈ সন্মত হৈছিল আৰু তেওঁবিলাকৰ নিয়মিত শিক্ষাৰ কাৰণে তাত পঢ়া শ্ৰেণী" খুলিছিল আৰু পোনতে স্বামীজীয়ে নিজে তাৰ পৰিচালনা কৰিছিল।

ৰাজধানী চেন ক্ৰেকিচকোৱৈলৈ আহি স্বামীজীয়ে প্ৰচাৰ আৰম্ভ কৰে আৰু তাতো এটা "শ্ৰেণী" খুলিলে। ইয়াত সপাহে তিনটাকৈ বক্তৃতা দি মুঠতে বেলেগ বেলেগ ঠাইত ৫০ টা বক্তৃতা দিয়ে। এই অঞ্চলত যিমান বক্তৃতা দিছিল স্বামীজীয়ে সিমান বক্তৃতা আন কোনো ঠাইত দিয়া নাছিল। ইয়াত বাইটকৈ তিনটা শিক্ষা কেন্দ্ৰ খুলিছিল তিনি ঠাইত, যেনে চেন ক্ৰেকিচকো, অক্লেণ্ড আৰু আলামেতা। ইয়াৰ বাৰতীয়া কাৰ্য পৰিচালনাৰ তাৰ দিলে স্বামী ভুবানন্দৰ ওপৰত।

কালিকণিয়াত বেদান্ত প্ৰচাৰৰ কাম যেনে বেগেৰে আৰু পৰিশ্ৰমেৰে চলোৱা হৈছিল তাত তেনে স্বামী ফলো হৈছিল। স্বামীজীয়ে জুন মাহত কালিকণিয়া ত্যাগ কৰিবৰ আগতে তেখেতৰ ভক্তিমতী শিষ্যা মিচ মিনি বুকে বেদান্ত শিক্ষাকেন্দ্ৰ আৰু সাধনাৰ স্থাপনৰ কাৰণে ১৬০ একৰ মাটি দান কৰে। এই মাটি এটি পৰ্বতৰ গাত লগা নিম্ন ঠাই। লোকালয়ৰ পৰাও ১২ মাইল দূৰত। বাহুহুৱাৰ যোগে স্বামীজীয়ে এই ঠাই চোৱালে। পছন্দ হোৱাত তাত আশ্ৰম স্থাপিত হল। স্বামীজীয়ে এই আশ্ৰমৰ নাম দিলে "শান্তি আশ্ৰম"। স্বামী ভুবানন্দ সেই আশ্ৰমলৈ ১২ জন

শিষ্যে সৈতে আহি তাত দুমাহ বাস কৰিছিল। তেতিয়াৰ পৰা যেই কোনো পৰিচালকেই বছেৰেকত দুমাহ এই আশ্রমত থকাৰ নিয়ম আজিকোপতি প্ৰচলিত হৈ আছে।

কালিকণিয়াত তেখেতৰ বক্তৃতাৰ কল কেনে হৈছিল সেই সম্বন্ধে তাৰ এজন সংবাদ দাতাই “প্ৰবুদ্ধ ভাৰতত” এইদৰে এটি প্ৰবন্ধ লিখিছিল—“স্বামীজীৰ উপদেশ আমাৰ মনত যথৈ ভাল লাগিছে আৰু প্ৰভাব বিস্তাৰ কৰিছে। তেখেতৰ বাক্যতকৈও দৰ্শনহে আমাৰ পক্ষে বেছি মনোমুগ্ধকৰ। তেখেতৰ প্ৰেক্ষি অতি সবল আৰু নম্ৰ আৰু মাত গানৰ দৰে মিঠা। এখেত অকল লোকশিক্ষক বা দাৰ্শনিকেই নহয় কবিতাৰ দেশৰ পৰা অহা যেন এজন কৰিছে। “ব্ৰহ্মবাদিন” পত্ৰিকাত লিখিছিল—“স্বামীজীৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্ম ব্যাখ্যা প্ৰতি ইয়াৰ সৰ্বসাধাৰণ মাতৃহৰ অন্তৰাগ জন্ম বাঢ়িছে গৈছে।
X X আশা কৰা যায় এই উদ্যোগনা স্থায়ী হব। স্বামীজীয়ে নিজেও ভাবে যে কালিকণিয়াৰ জল-বায়ু আৰু সামাজিক অবস্থা প্ৰাচ্য চিন্তা বিস্তাৰৰ পক্ষে যথেষ্ট অশুকল। গতিকে খুব বিশ্বাস ভবিষ্যতে ৩য়েই ভাৰতীয় চিন্তাবাদি বিকীৰণৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ আৰু প্ৰাচ্য-পাশ্চাত্য জুখণ্ডৰ মিলন ভূমি হব।”

কালিকণিয়াত স্বামীজীয়ে আকৌ যেনে পৰিশ্ৰম কৰিবলৈ ধৰিলে তাতে তেখেতৰ স্বাস্থ্য পুনৰায় একেবাবে বেয়া হল। তেখেতৰ সম্পূৰ্ণ বিশ্রামৰ প্ৰয়োজন হল আৰু ভাল ভাল চিকিৎসকৰ হতুৱাই স্বামীজীক চিকিৎসা কৰোৱা হল। স্বামীজীয়ে আকৌ সকলো ব্যস্ততাৰ কাৰ্য বন্ধ কৰিলে আৰু জুলাই বাহনৈকে তাত থাকি তাৰ পৰা চিকাগো আৰু ছেট্টয়েণ্টত সোমাই আকৌ নিউইয়ৰ্কলৈ আহিল। ইয়াত “বেণ্ডাৰ চোচাইটি হলত” কেদিনমান থাকিল আৰু তাৰ কাৰ্য্য হ্ৰাসকৰণে চলা দৰি অতিশয় সন্তোষ লাভ কৰিলে।

এই সময়তে পেৰিচ মহানগৰীত বিশ্ববিখ্যাত প্ৰদৰ্শনী এখনৰ আয়োজন চলিছিল। প্ৰস্তাব হল সেই প্ৰদৰ্শনীতে চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাৰ দৰে এখন ধৰ্ম মহাসভাৰো অধিবেশন পাতিব লাগে। এই প্ৰস্তাবত আপত্তি কৰিলে ঘাইকৈ ৰোমান কেথলিক পাত্ৰৰি সকলে। ইবিলাকৰ আগ্ৰহতে চিকাগোত ধৰ্ম মহাসভাৰ অধিবেশনৰ দিহা হৈছিল। ইবিলাকৰ উদ্দেশ্য আছিল ‘ৰোমান কেথলিক’ ধৰ্ম মতৰ প্ৰাধান্য স্থাপন পৃথিবীত। কিন্তু সেই মহাসভাৰ ফল হল বিপৰীত। গতিকে সিবিলাকে আকৌ তেনে সমালোচনামূলক ধৰ্মসভাৰ বিৰোধিতা কৰিলে কিন্তু প্ৰত্যেক ধৰ্মৰ ইতিহাস সম্পৰ্কীয় আলোচনা হোৱাত আপত্তি নকৰিলে বৰং তেনে এখন মহাসভাৰ অধিবেশন সমৰ্থন কৰিলে। ফলতঃ সেয়ে স্থিৰ হল। স্বামীজীয়েই পাশ্চাত্য কৃ-
খণ্ডত হিন্দুধৰ্ম আৰু প্ৰাচ্য বিদ্যাৰ প্ৰতিনিধি হিচাবে তেতিয়া গণ্য হোৱাত এই প্ৰদৰ্শনীৰ ধৰ্ম ইতিহাস সভালৈকে স্বামীজীক নিমন্ত্ৰণ জনালে। নিমন্ত্ৰণীত তেখেতক জনালে বৈদিক ধৰ্ম অগ্নি সূত্ৰাদি প্ৰাকৃতিক বিশ্বশাস্ত্ৰৰ জড় বস্তুৰ আৰাধনা সমূহত—পাশ্চাত্য পণ্ডিত-
সকলৰ এই মতবাদ খণ্ডন কৰি এখন বচনা পাঠ কৰিব লাগিব বুদ্ধিও আহ্বান জনালে। স্বামীজী সন্মত হলেও শৰীৰৰ অসুস্থতাৰ কাৰণে সভালৈ লিখিত কোনো প্ৰবন্ধ আনিব পৰা নাছিল। কিন্তু সেই আহ্বানত জ্বলাই মাহত স্বামীজী নিউয়ৰ্কৰ পৰা বাণ্ডনা হৈ পেৰিচ মহানগৰীলৈ আহিল।

পেৰিচ নগৰীত স্বামীজীয়ে পোনতে যিঃ লেগেণ্ডৰ ঘৰতে আতিথ্য গ্ৰহণ কৰিলে। পিচত মিচেচ ওলিবুলৰ আহ্বানত কেদিনমান ব্ৰিটে-
নিয়াত থাকি আহি এইবাৰ বিখ্যাত কবাটী দাৰ্শনিক আৰু লেখক মৰ্ছীয়েজুল বোৰ্ডাৰৰ ঘৰত আলহী বুল। এখেতে কবাটী ভাষাৰ ব্যহিবে আনজনা নাজানে। গতিকে স্বামীজীয়ে ব্যাখ্যাই কবাটী ভাষা

শিক্ষিত লগাত পৰিছিল আৰু শিক্ষিবলৈ সুবিধাও হৈছিল। দেখা গ'ল তুমাহৰ ভিতৰতে স্বামীজীয়ে কৰাচী ভাষা এনেকৈ আকৃত কৰিলে যে হিন্দু দৰ্শনৰ যাবতীয় ভাব ইয়াৰে স্পষ্টৰ কৈ প্ৰকাশ কৰিব পৰা হ'ল।

পেৰিচৰ প্ৰদৰ্শনীত 'ধৰ্ম্মতিহাস মহাসভাত' স্বামীজীৰ যোগদান আৰু পাশ্চাত্য পণ্ডিত মণ্ডলীৰ মাজৰ পৰা হিন্দুধৰ্ম্ম বিষয়ক গোটা-দিয়েক ব্ৰাহ্ম ধাৰণা দূৰ কৰি দিয়া বক্তৃতাই যাই উল্লেখযোগ্য কাৰ্য। মহাসভাত উপস্থিত হোৱা মাত্ৰকে প্ৰাচ্যভাষা আৰু ধৰ্ম্ম বিষয়ত ব্যাপ্তি থকা পণ্ডিতসকলে স্বামীজীক অভ্যর্থনা জনায়। সেই দিনাৰ সভাত জাৰ্মান দেশীয় পণ্ডিত এজনে এটি প্ৰবন্ধ পাঠ কৰিছিল। তাত প্ৰতিপন্ন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল যে,—“শিবলিঙ্গ পুণ্ডলিকৰ চিন আৰু শালগ্ৰামশিলা গ্লীলিকৰ চিন, এতেকে এই দুয়ো দেৱতাৰ উপাসনা মূলতঃ যোনি আৰু লিঙ্গ পূজাৰ পৰা উদ্ভূত হৈছে।” এই মতবাদৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈকে স্বামীজীয়ে পোনতে সভাত বক্তৃতা দিব লগাত পৰিছিল। স্বামীজীয়ে প্ৰতিবাদ কৰি কৈছিল ‘বেগত বিশেষতঃ অধৰ্ম্মবোধত যুগন্তন্ত্ৰকে পৰব্ৰহ্মৰ প্ৰতিকৃতি বুলি কল্পনা কৰা হৈছিল। তাৰ পৰাই পিচত শিবলিঙ্গৰ প্ৰচলন হয়। যেনেদৈক মজীয়া আগ, ধোৱী, ভগ্ন আৰু সোম আৰু সন্ধিৰবাহক ব্যস্ত পিচত মহাদেৱৰ শিৰলবণ ভটা, নীলকণ্ঠ বিহুতি আৰু বৃন্দকণ বাহনৰ সৃষ্টি হৈছিল সেইদৰে যুগন্তন্ত্ৰৰ পৰিবৰ্ত্তে পিচত শিবলিঙ্গৰ প্ৰচলন হৈছিল আৰু পৰে সমাপ্তিকৰূপে পূজাই হৈ উঠিছিল। পিচত বৌদ্ধধৰ্ম্মৰ পত এই শিবলিঙ্গ পূজাৰ পদ্ধতি আৰু বেছিকৈ প্ৰচলিত হ'ল; গতক সেই সময়ত বৌদ্ধধৰ্ম্মে শিবলিঙ্গৰ ভিক্ৰ বা বুদ্ধদেৱৰ পৰাৰে স্মৃতিচিহ্নৰূপে “মুণ্ড” নিৰ্ম্মাণ কৰিছিল আৰু তুপুশিলাকৰ প্ৰতি যথেষ্ট সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। তুণায়াসকলে হৃদয়কৈ

সকল স্তূপ তৈয়াৰ কৰি শ্রীবুদ্ধদেৱৰ উদ্দেশ্যে অৰ্পণ কৰাত পূৰ্বোক্ত স্তূপৰ ঠাই অধিকাৰ কৰিছিল আৰু এই স্মাৰক স্তূপৰ প্ৰতি সন্মান দেখুৱাতেই স্তম্ভাকাৰ শিবলিঙ্গ পূজাত পৰিণত হৈছে। বৌদ্ধ স্তূপৰ আন এটা নাম 'ধাতুগৰ্ভ'। স্তূপৰ ভিতৰত শিলাপাত্ৰত বৌদ্ধসকলৰ ভয় আৰু তাৰ লগতে সোণ প্ৰভৃতি ধাতুও পুতি থৈছিল। শালগ্ৰাম শিলা উক্ত অস্থি ভগ্নাদি থোৱা শিলাপাত্ৰৰ প্ৰাকৃতিক প্ৰতিকৰণ। সেই কাৰণে প্ৰথমতে বৌদ্ধসকলৰ দ্বাৰা পূজিত হৈ কালক্ৰমে বৌদ্ধ মতবাদৰ অন্যান্য অংশৰ দৰে ইও বৈষ্ণৱ সম্প্ৰদায়ৰ মাজত প্ৰবেশ কৰিছে। কাজেই ইবিশাকক যোনিপূজামূলক বুলি কবৰ কোনো যুক্তিযুক্ত কাৰণ দেখা নাযায়। বৌদ্ধধৰ্মৰ অবনতিৰ লগে লগে ভাৰতবৰ্ষৰ যি অধঃপতন হয় সেই সময়তে শিবলিঙ্গৰ লগত পুঁচিল আৰু শালগ্ৰামৰ লগত স্ত্ৰীচিহ্ন আৰোপ কৰা হ'ব পাৰে। মুঠতে খ্ৰীষ্ট ধৰ্মৰ Holy Communion ৰ লগত নৱ মাংসখোৱাৰ সম্বন্ধ আছে বুলি কোৱাও যেনে, শিবলিঙ্গ আৰু শালগ্ৰাম শিলাৰ লগত লিঙ্গ-যোনি পূজাৰ সম্বন্ধ আছে বুলি কোৱাও একে কথাই। অথাৎ এটাৰে সৈতে আনটোৰ কোনো সম্বন্ধ নাই।

ধৰ্মসভাৰ দ্বিতীয় বক্তৃতাত স্বামীজীয়ে এই কেইটা বিষয় বিশেষ যুক্তি তৰ্কৰ দ্বাৰা প্ৰমাণ কৰিছিল :—

(১) বেমেই হিন্দুধৰ্ম, বৌদ্ধধৰ্ম আৰু ভাৰতীয় সকলো ধৰ্মৰেই সাধাৰণ ভিত্তিকৃষি।

(২) শ্রীকৃষ্ণ বুদ্ধদেৱৰ বহুতো আগতে আবিৰ্ভূত হৈছিল আৰু গীতা মহাভাৰতৰ পিচত ৰচিত নহয়।

(৩) ভাৰতীয় সভ্যতা খ্ৰীষ্টদৰ্শন বা চিন্তাবাদি কিম্বা তাৰ শিল্পকলা দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হোৱা নাছিল।

স্বামীজীয়ে যুক্তিবে প্রমাণ করি দেখুগাইছিল যে গীতা মহাভারতব পিচত শিখা নহয় বরং আগত কিছা সমসাময়িক ভাবেই লিখা হৈছিল। বহুতো পণ্ডিতে কিন্তু সেই সময়ত মন্ত প্রকাশ কৰিছিল যে মহাভারতব বহুতো পিচত গীতা রচিত হৈছিল কিন্তু তাক পিচত মহাভারতব লগত লগ লগাই দিছিল। স্বামীজীয়ে এই মাতবাদবে প্রতিবাদ কৰিছিল। মহাভারত আৰু গীতাৰ ভাষাত যথেষ্ট সামঞ্জস্য দেখা যায়। বৌদ্ধযুগৰ পিচত গীতা রচিত হোৱা হ'ল গীতাৰ সৰ্ব্বধৰ্ম সমন্বয়কাৰী কথাত বুদ্ধদেৱৰ উল্লেখ নিশ্চয় থাকলহেঁতেন। কিন্তু গীতাত সি নাই।

পাশ্চাত্য পণ্ডিতসকলে একবাক্যে সেই সময়ত কৈছিল যে ভাৰতীয় সকলো ভাল বস্তুৱেই,—সাহিত্য, দৰ্শন, বিজ্ঞান, জ্যোতিষ ইত্যাদি গ্ৰীক সভ্যতাৰ পৰা পোৱা। স্বামীজীয়ে এই মতবাদ সম্পূৰ্ণৰূপে প্ৰতিবাদ কৰি কলে “আচলত সত্য ওলোটা কথাটোহে। অৰ্থাৎ গ্ৰীক সকলেহে ভাৰতীয় শিক্ষা সাধনাৰ সহায় লৈ নিজ সভ্যতা গঢ়ি তুলিছিল। বহুতো পুৰণি পণ্ডিতে গ্ৰীক দাৰ্শনিক পণ্ডিত শিখা গোৰাচক ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতৰ শিষ্য বুলি স্বীকাৰ কৰিছিল। বিশেষতঃ যেতিয়ালৈকে প্রমাণ পোৱা নাযায় যে কোনো হিন্দুধৰ্মৰ পণ্ডিতে গ্ৰীক ভাষা জানিছিল আৰু তাৰে সহায়ত গ্ৰীক সভ্যতাৰ প্ৰভাৱ ভাৰততো পৰিব্যাপ্ত হৈছিল তেতিয়ালৈকে কোনো কেনেকৈ গ্ৰীকসকলৰ প্ৰভাৱ ভাৰতৰ ওপৰত পৰিছিল বুলি ক'ব পাৰি। আচলতে হিন্দু সভ্যতা গ্ৰীক সভ্যতাতকৈ বহুতো পুৰণি। পণ্ডিতসকলে এই কথা মানিও এনে মত কেনেকৈ পোষণ কৰে যে হিন্দু সভ্যতা গ্ৰীক সভ্যতাৰ ওচৰত সৰী। সেই কাৰণে স্বামীজীয়ে পণ্ডিতসকলক ভাৰতীয় ধৰ্ম সৰ্ব্বদে আৰু তাৰ শাস্ত্ৰ পুৰাণ আদি পুৰণিকাল পঢ়িবলৈ আহ্বান জনাই কলে “আপোনালোকে গ্ৰীক

ভাষার এখন কিতাপ পাবলৈ বা পঢ়িবলৈ যিমানখিনি অধ্যবসায় কৰে তাৰ শতাংশৰ একাংশও এই সংস্কৃত সাহিত্য-দৰ্শনৰ কাৰণে কৰিলেহে দুয়ো ভূখণ্ডৰ ভিতৰত প্ৰকৃত মিলন ভূমি আবিষ্কৃত হব।”

স্বামীজীৰ বক্তৃতাৰ ওপৰত সম্ভব্য প্ৰবাণ কৰিবলৈ উপস্থিত পণ্ডিতবৰ্গক আহ্বান জনোৱাত সকলোৱেই স্বামীজীৰ যুক্তি প্ৰমাণ স্বীকাৰ কৰি ললে। সৰ্বশেষত সভাৰ বুঢ়া সভাপতিয়েও সকলোখিনি মানি ললে কিন্তু কলে—“মই এটা কথা মাথোন মানিব পৰা নাই। সেইটো হৈছে—গীতা আৰু মহাভাৰত ৰচনা একে সময়তে হৈছিল। মোৰ মনেৰে এইটো সত্য নহয়।”

পেৰিচত থকা কালতে স্বামীজী কৰাচী সভাতাৰ প্ৰতি বিশেষ ভাবে আকৃষ্ট হৈছিল। এই সভাতা সম্বন্ধে তেখেতে গবেষণা কৰিছিল আৰু “প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য” নামক গ্ৰন্থত তেখেতৰ এই বিষয়ৰ মনোভাব স্পষ্ট ফুটি উঠিছে। চমুতে তেখেতে কৈছিল, “এই ইউৰোপ বুদ্ধিব লগীয়া হলে পাশ্চাত্য ধৰ্মৰ আৰু ক্ৰান্তৰ পৰাই যুক্তিৰ লাগিব। ইউৰোপেই পৃথিৱীৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিছে আৰু এই ইউৰোপৰে কেন্দ্ৰ হ'ল পেৰিচ নগৰী। পাশ্চাত্য সভ্যতাৰ সভ্যতা, ৰাষ্ট্ৰনীতি ভাল-বেয়া সকলোৰে পৰিপুষ্টি সাধিত হৈছিল ইয়াতেই এই পেৰিচ নগৰীতেই।”

পেৰিচ নগৰ এবিধৰ আগতে স্বামীজীয়ে কৈছিল—“পেৰিচ নগৰৰ প্ৰাধান্য এই বছৰ আৰু বাঢ়িছে। মহাপ্ৰদৰ্শনীৰ উপলক্ষ্য কৰি ইয়ালৈ পৃথিৱীৰ বিদ্বজ্জন সমাজ আহিছে। প্ৰত্যেকজন মনোবীয়েই নিজ নিজ নানা বিষয়ক প্ৰতিষ্ঠাৰ বলেৰে নিজ নিজ দেশৰ গৌৰৱ বঢ়াইছে। কিন্তু হায় জাৰ্মানবৰ্ষ, হায় বৰ্ম্মেণ তোমাৰ গৌৰৱ, তোমাৰ নাম ইয়াত লয় কোনে? আজি তুমি ছুধিনী। তথাপি যিহেতু বৈজ্ঞানিক শাখাৰ সভালৈ চাব জনগণ

বসু নিমন্ত্রিত হৈছে। বৈজ্ঞানিক জগতত তেপেতব আবিষ্কাৰে নতুন যুগ আনিছে আৰু গোটেই পশ্চাত্যজগত তেপেতব আবিষ্কাৰত মগ্ন হৈছে। সি মাথোন এজন আৰু এটা বিষয়ত।” যিহেতু স্বামীজীয়ে যেতিয়াই অলপ সুবিধা পাইছিল তেতিয়াই এই “বসু” উচ্চ প্রশংসা কৰিছিল। নিজেও ইয়াৰ ইফালে সিফালে তেপেতব শিখা মিচ মেকলাউডৰ সহায়ৰে ফুৰাত সকলো জ্ঞানী আৰু পাণ্ডিত্যবান লগত ভাৰতীয় সভ্যতাৰ শ্ৰেষ্ঠ আৰু সকলোতকৈ যে পূৰণি এই কথা প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাই তৃপ্তি লাভ কৰিছিল।

পেৰিচৰ প্ৰদৰ্শননীৰ অন্তত যিচেচ গুণিবলৈৰ আমন্ত্ৰণত বিজ্ঞানৰ কাৰণে স্বামীজী ব্ৰিটেনিয়ালৈ গৈছিল। সেই সময়তে চিষ্টাৰ নিবেদিতাও আহি তাও লগ হলাহি। স্বামীজীয়ে এই সময়ত ইবিলাকৰ লগত বুদ্ধদেৱৰ জীৱনী আৰু তেখেতৰ প্ৰচাৰিত ধৰ্মৰ বিষয়ে কেতিয়াবা হিন্দুধৰ্মৰ লগত তাৰ তুলনামূলক আলোচনা কৰিছিল। তেখেতে কৈছিল শঙ্কৰাচাৰ্য্য মজ্জিম আৰু বুদ্ধদেৱৰ হৃদয়ৰ তুলনা নাই। এই দুয়োটা শক্তিৰ সমাবেশ দেখা যায় খ্ৰীষ্টামস্ক পৰমহংসদেৱৰ জীৱনত।” আন সময়ত কৈছিল “বুদ্ধ ধৰ্মৰ মতে সংসাৰ মায়াৰ খেলা মাত্ৰ” কিন্তু হিন্দু মতে “সংসাৰ মায়াৰ মধ্য হলেও ইয়াতে সত্য নিহিত আছে।” বুদ্ধৰ মতে সন্ন্যাস নলৈ এই মায়া ভেদ কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু হিন্দু মতে চতুৰ্থাশ্ৰমৰ পৰাই সত্য উপলব্ধি কৰিব পাৰি। অধিকাৰ ভেদে বেলেগ বেলেগ সাধনা সিদ্ধি হয়। এই সময়ৰ কথাত বুদ্ধদেৱৰ প্ৰতি স্বামীজীৰ অগাধ ভক্তিৰ কথা প্ৰকাশ পাইছিল। বুদ্ধদেৱে এনে কি যত্না শয্যাৰ পৰাও, জীৱনৰ শেষ যুগৰ আগতে পৰ্য্যন্ত এজন দুৰ্দ্দেশাগত ভক্তক ওচৰলৈ বহুতাই আনি উপবেশ দিছিল। ইমানখিনি কল্প কাৰ ? ইয়াৰ লগত পৰমহংসদেৱৰ জীৱনৰ শেষ যুগৰ

ঘটনাবলীৰ সেই সাদৃশ্য দেখুৱাই স্বামীজী অতিশয় ভাৱাক্ৰান্ত হুৱাইছিল।

স্বামীজী ইয়াৰ পৰা যাবৰ আগতে চিষ্টাৰ নিবেদিতাই তেখেতৰ ‘মিছনৰ’ কাৰ্য্য কৃতকাৰ্য্যতাৰে পৰিচালনাৰ অৰ্থ আশীৰ্বাদ দি কৰিলে। স্বামীজীয়ে মন খুন্দি কলে—“আদ্যাশক্তি ভগবতীৰ কৃপাত তোমাৰ উদ্দেশ্য সিদ্ধি হব।” লিখা বাহুল্য ইয়াৰ পৰা নিবেদিতা আকৌ লণ্ডনলৈ গৈ তেখেতৰ স্কলৰ সাহায্যৰ বাবে অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিছিল আৰু যথেষ্ট সাহায্য লাভ কৰি পিচত আকৌ কলিকতাৰ বাণবজাৰত স্থাপত্য পুৰাতন যোগ দিছিল।

ফ্রান্সত প্ৰায় তিনিমাহ কাল থকাৰ পিচত স্বামীজীয়ে ক্ৰমে ইউৰোপ ত্যাগ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে। লগত ওলাল—মিছন আৰু মাদাম লয়ডন, মিছনৰ বোণ্ডা, মাছা মোয়েজেন কাল্ভে, মিচ জোচেফাইন মেব্লাউড। পেরিচৰ পৰা সিবিলাক বেলেবে আহি ভিয়েনা নগৰ পালে। ইয়াত তিনি দিন থাকিল। তাৰ অন্যান্য বিখ্যাত ঠাইৰ বাহিৰেও ঐতিহাসিক চিত্ৰশালা ‘সামৰোৰ্ণ প্ৰাসাদ’ চালে আৰু তাত ভাৰতীয় শিল্প আৰু কাৰুকাৰ্য্য প্ৰদৰ্শনৰ কাৰণে এটা স্কীয়া কোঠা থকা দেখি আনন্দিত হল।

লিখা বাহুল্য এই যাত্ৰাত স্বামীজী মাদাম কাল্ভেৰ অতিথি-ৰূপেই আহিছিল। এখেত ইউৰোপৰ এগৰাকী বিখ্যাত গায়িকা। এখেতৰ গান শুনিবলৈ দুমাহৰ আগৰ পৰাই টিকট বিক্ৰী হয়। অগাধ ধনী। কিন্তু অসম্ভৱ বৰমে খৰচী। ভিয়েনাৰ পৰা সিবিলাক হাৰ্ভেৰী, ছাৰ্ভিয়া, কমেনিয়া আৰু বুলগেৰিয়াৰ মাৰ্ছেদি Constantunople কলটাষ্টিনোপল পালেহি। ইয়াৰ পৰা আহিল এথেললৈ আহাৰ্ভেৰে। ইয়াৰ পুৰণি ভয়াবশেষ বহুতে ধৰ্মন কৰিলে। তাৰ ভিতৰত বিবন্ধাদেৱীৰ মন্দিৰ আৰু জুপিটাৰৰ

মন্দির দেখি স্বামীজী সুখী হৈছিল। এটা গ্রীকযুগে দর্শন কবি স্বামীজীর ধারণা হৈছিল যে সেইটো “নেপচুনব” মন্দির আছিল। তাৰ ওচৰৰ ইউলিচিচ নামে বিখ্যাত ঠাই দর্শন কৰিলে। ভাৰতৰ পক্ষে কুলক্ষেত্র বা লক্ষা যেনে গ্রীচত ইলিয়াড মহাকাব্যৰ ঘাই ঘটনাৰ খলী ইউলিচিচো সেনেক্ৰাই।

সিবিলাক গ্রীচৰ পৰা ভাৰতলৈ আহিল। তাৰ বাস্তবানা কাইবোত কেইবালিনো থাকি পুৰণি ঠাইলৈ চলে। তাৰ বিখ্যাত মিউজিয়াম দর্শন কৰিলে। পিচাৰ পিচামিড দর্শন কৰিলে। এই পিচামিডৰ দেখি মিচৰৰ অতীত সভ্যতা আৰু তাৰ সমৃদ্ধিৰ মনত পৰি ভগতৰ অসংখ্যৰ প্ৰতি মন দাবিত হোৱাত পিচামিডক আশ্চৰ্য্যবশত দর্শন নকৰি স্বামীজীয়ে আন ভাবেহে তাক গ্ৰহণ কৰিলে। ভাণাল—“সেই গ্ৰীক আৰু মিচৰীয় সভ্যতা—তাৰ সাম্ৰাজ্য, ঐশ্বৰ্য্য, ভাগ, নাম-ধন আৰু একোৱেই নাই। এদিন বেনেট্টে উঠিল আৰু সেনেট্টে লোপ পালে। ইয়াত স্থায়িত্ব নাহ। তথাপি আৰুও প্ৰত্যেক জাতিৰ ভিতৰত দেখিলোঁ—সেই আকাজক্ষা ধন-সম্পদ বঢ়াবৰ কাৰণে জাতিয়ে জাতিৰ ভিতৰত অধিষ্ঠা-অধি!” মোহগ্ৰস্ত মানব জাতিৰ প্ৰতি স্বামীজীৰ কৰুণা উপজিল।

আৰু দেশভ্ৰমণৰ ইচ্ছা স্বামীজীৰ নোহোৱা হ'ল। ইতিপূৰ্বে পূৰ্বদেশীয় সভ্যতাৰ কেন্দ্ৰস্থল কেইটা চাবৰ সুযোগ নাছিল। এই যাত্ৰাত তাকো চাই লৈ ভাৰতলৈ ঘূৰি আহিবৰ মন কৰি লগৰীয়াসকলক জনালে। মাদাম কালভেই স্বামীজীক “পিতা” বুলি সম্বোধন কৰিছিল। তেওঁ মনত ধৰ পালে—ইমান সোনকালে মহাপুৰুষৰ সঙ্গ এবিধ লগাত পৰিল—সেই সদা প্রহুৰ, সদা আনন্দময় পুৰুষ। মিচ মেকলাউক স্বামীজীৰ বিখ্যা

আক বন্ধু। তেওঁৰ কথা কবই নেলাগে যি স্বামীজীৰ জন্মস্থান পৰ্য্যন্ত চাই তাতে দীক্ষা গ্ৰহণ কৰি আহিছে। তাৰ পিচত বিখ্যাত লিখক জুল বোণ্ডা—তেখেতে স্বামীজীক এজন ঈশ্বৰ প্ৰেৰিত মহাপুৰুষ বুলি জ্ঞান কৰে। দিহণ্ডক সকলোৰে চেষ্টাত বিদায় লৈ ভাৰতলৈ অহা জাহাজত উঠি স্বামীজী অকলে বোম্বাই অভিমুখ বাওনা হল।

যথা সময়ত স্বামীজী বোম্বাই পালে। তাৰ পৰা একেবাৰে পোনে পোনেই কলিকতা বুলি বাওনা হল। বাটত কোনো কাকো খবৰ নিদিয়াটোক একপ্ৰকাৰ পলাই আহিল বুলিলেও অত্যাুক্তি নহয়।

যি সময়ত স্বামীজী হঠাৎ আহি বেলুড মঠ পালে তেতিয়া মঠৰ সাধুসকলে বাতি ভোজনত বহিছিল। সময় বাতি প্ৰায় ২ টা। অপ্ৰত্যাশিত ভাবে স্বামীজীক এইদৰে সিবিলাকৰ মাজত পাই সকলো আনন্দিত হল। ভোক্ত অহাত স্বামীজীক ততালিকে খাবলৈ সিবিলাকৰ লগতে মিহা কৰি দিলে। বহুত দিনৰ পিচত সেইদিনা আপোনজনৰ মাজত বহি খিচুৰি প্ৰসাদ খাই স্বামীজীয়ে যথেষ্ট তৃপ্তি অনুভব কৰিছিল।

—পূৰ্ববৰ্ত্ত আৰু অসমত—

ইমান দিনৰ পিচত হঠাৎ স্বামীজীক তেওঁবিলাকৰ মাজত পাই
 বেলুড় ঘৰৰ সন্মালী আৰু ব্ৰহ্মচাৰীসকলৰ আনন্দৰ সীমা নাই।
 স্বামীজীয়েও ইউৰোপ আৱেশিকা ভ্ৰমণৰ গল্প কৰোঁতে কৰোঁতে শ্ৰেষ্ঠ
 নিশা কাৰো শোৱাই নহল—ৰাতি পুৱাই গল। মঠ পাচেই স্বামীজী
 আকৌ কামত লাগি গল। বৰ্ত্তমান 'বাহীকৃষ্ণ মিছনৰ' নানা কাম
 তেখেতৰ অক্লপস্থিতিত উপদেশৰ কাৰণ অপেক্ষা কৰি আছিল।
 স্বামীজীয়ে কথা প্ৰসঙ্গত কলে--- "এইবাৰৰ পাশ্চাত্য দেশৰ অভিজ্ঞতা
 মোৰ পক্ষে বৰ প্ৰিয় নহল। আগৰ বাৰ যাওঁতে তেওঁবিলাকৰ ক্ষমতা
 আৰু লগলাগি কাম কৰিবৰ প্ৰণালী (organisation) বৰ ভাল
 লাগিছিল। কিন্তু এইবাৰ দেখিলোঁ তেওঁবিলাকৰ বাহ্যিক বুদ্ধি বৰ
 বেছি—অৰ্থলোভ, স্বাৰ্থপৰতা, নিজৰ সুবিধা আৰু সুযোগৰ চেষ্টা,
 ক্ষমতা লাভৰ প্ৰয়াস এইবিলাকৰেই দেশ ভৰি গৈছে। দুখীয়া
 মাহুহক খটাই লৈ ধনী মাহুহে লাভৰ অংশ ভোগ কৰিছে। সকল
 কাৰবাৰ বিলাকৰ ওপৰতো ডাকৰ ডাকৰ কোম্পানীবিলাকৰ
 প্ৰতিযোগিতাৰ হেচা পৰাত বহুত সময়ত সেইবোৰ ধ্বংস হৈছে—
 শোষণ প্ৰণালীৰ এই ব্যৱস্থা অতি গৰ্হিত নহয় নে? x x x
 চীন দেশৰ মাহুহে মাহুহা নীতিৰ বিমানখিনি ওচৰ চাপিব পাৰিছিল
 নতুনকৈ উঠা কোনো জাতিয়েই সেই আন্দলৰ ওচৰলৈ যাব পৰা
 নাই। 'ইউৰোপ আৱেশিকাৰ' সমাজ্যবাদৰ আত্মসজিক শোষণ
 প্ৰণালীৰ বিৰুদ্ধে স্বামীজীয়ে তেতিয়াৰ দিনতে মত প্ৰকাশ কৰিছিল।
 ভিলেবৰ মাহৰ আগ ভাগতে স্বামীজী মঠ পাইছিল। আহি

পোৱাৰ লগে লগেই খবৰ পালে ‘মায়াবতী অদ্বৈত আশ্রমত’
 মি: সেণ্ডিয়াৰ মহোদয়ৰ ঘোঁৰা অক্টোবৰ মাহতে পৰলোক হৈছে।
 মিচেচ সোভিয়েনলৈ স্বামীজীয়ে ততালিকে টেলিগ্ৰাফ কৰি জনালে
 সোনকালেই আশ্রমলৈ তেখেতক দেখা কৰিবলৈ যাব লাগিছে।
 সেই মতে ২৫ ডিচেম্বৰ তাৰিখে স্বামীজী “মায়াবতী” বুলি বাওনা
 হল। এই আশ্রম কাঠগোদাম ৰেল ষ্টেচনৰ পৰা ৬৫ মাইল দূৰত
 হিমালয়ৰ ওপৰত। ডাণ্ডি, কুলি বা জনা মাত্ৰশে ঘোঁৰাৰ সহায়তহে
 তালৈ যাব পাৰে। বাট এনে দুৰ্গম উঠানমা যে চাৰি দিনতহে
 সেইখিনি পাবগৈ পাৰি। এই যাত্ৰাত বৰফ পৰি বাট বেছি দুৰ্গম
 হোৱাত আক্ৰমণৰ সময় লাগিছিল। মায়াবতীৰ পৰা স্বামী
 বিবেকানন্দই লগত ডাণ্ডি কুলি প্রভৃতি লৈ স্বামীজীক আগ বঢ়াই
 নিবলৈ আহিছিল। তেখেতৰ লগত আহিছিল স্বামী শিবানন্দ
 আৰু সদানন্দ। স্বামীজী অহাৰ বাতৰি বৰ সুখৰে সময়ত
 পোৱাত মাতুহ ঘোঁৰাৰ কৰি ৬৫ মাইল বাট আহি ঠিক সময়ত
 ৰেল ষ্টেচনত উপস্থিত থকা টান পৰি’ছিল যদিও অতীব অধ্যবসায়
 সহকাৰে স্বামী বিবেকানন্দ আহি ঠিক সময়ত ষ্টেচনত উপস্থিত
 হব পৰাত আনন্দ কৰি স্বামীজীয়ে কৈছিল—That my man
 —‘ঠিক এনে মানুহকেই (কন্বী) মই বিচাৰোঁ।’

সাধাৰণতঃ কাঠ গোদামৰ পৰা মায়াবতীলৈ যাবলৈ যিমান
 দিন লাগে স্বামীজীহঁত সিমান দিনত আশ্রম নাপালেগৈ। সেই
 বছৰ বেছিকৈ বৰফ পৰাত বাট বৰ দুৰ্গম হৈছিল। দুখে-কষ্টে
 মায়াবতী আশ্রম পাতি স্বামীজীয়ে মিচচ সেণ্ডিয়াৰক লগ ধৰি বহুতো
 সাধনা কিলে। স্বৰ্গগতজনক কুহুসী প্ৰাণশাস্তা কবিলে—কেনেকৈ
 বহুজনহিতায় একজন বিদেশৰ পৰা মহাত্মা পূৰ্বৰে নিজৰ জীৱন
 ইয়াতেই পাৰ কৰি গল সেই আদৰ্শ আশ্রমবাসী আন আন

শিষ্যসকলৰ আগত দাখি ধৰিলে। সেই প্ৰসঙ্গতে স্বামীজীয়ে তেখেতৰ পাশ্চাত্যদেশীয় শিষ্যসকলৰ নিৰ্বাৰ্জ ভালপোৱাৰ আৰু তেখেতৰ আদৰ্শবাদ গ্ৰহণ কৰি আনন্দেৰে যুত্থ্য পৰ্য্যন্ত পণ কৰাৰ কৃৎসী প্ৰশংসা কৰিলে।

স্বামীজী আশ্ৰমলৈ যোৱাৰ পৰা পাই ওচৰ গাঁওৰ বহুতো মানুহ আৰু ওচৰ কাষৰ দুই এজন বিশিষ্ট লোকো তেখেতক দৰ্শন কৰিবলৈ তালৈ আহিছিল। স্বামীজীয়েও সকলোৰে সৈতে সদয় ব্যৱহাৰ কৰিছিল। ইয়াত স্বামীজী এই যাত্ৰাত প্ৰায় এমাহ আছিল। এই সময়তো তেখেত এনেয়ে বহি থকা নাছিল। ইয়াৰ পৰাই 'ৰামকৃষ্ণ মিছনৰ' কাৰ্য্য নিৰ্দেশ আদি দি পৰিচালনা কৰাৰ উপৰিও এই আশ্ৰমৰ সন্ন্যাসীসকলক নানা উপদেশ দিছিল, নানা ঠাইৰ পৰা অহা চিঠি-পত্ৰৰ জবাব দিছিল আৰু আমেৰিকা ইউৰোপত স্থাপিত কেন্দ্ৰবিলাকো পৰিচালনা কাৰ্য্যত সন্তোষে ইয়াৰ পৰাই পত্ৰাদিৰ যোগে উপদেশ দি সহায়তা কৰিছিল। বিশেষত 'প্ৰবুদ্ধ ভাৰত', 'ব্ৰহ্মবাদিন' আৰু 'উদ্বোধনলৈ' প্ৰবন্ধ লিখিছিল আৰু সেই সময়ত 'ভাৰতীয় সমাজ সংস্কাৰ সমিতিৰ' সভাপতি পণ্ডিত বাণাডেই সন্ন্যাস আশ্ৰমৰ প্ৰবৰ্ত্ত কৰা তীব্ৰ কটাকপাতৰ প্ৰতিবাদ স্বৰূপে এটা প্ৰবন্ধ লিখিবৰ প্ৰত্যুত্তৰ দিছিল। পণ্ডিত বাণাডেৰ কটাকপাতৰ বাই কথা নাছিল যে,—"ভাৰতৰ বিৰাট সন্ন্যাসী সম্প্ৰদায়টো সমাজৰ পক্ষে এটা বোদ্ধা যাত্ৰা—ভেঙিবলৈক সমাজৰ কোনো সহায়ত নাই।" স্বামীজীয়ে কিন্তু ঐতিহাসিক ঘটনা আৰু যুক্তি প্ৰমাণৰ পৰা প্ৰমাণিত কৰিছিল যে পণ্ডিত বাণাডেৰ সেই যত্নবাদ জ্ঞানিমূলক। গোলাপজীৰ পৰাই ভাৰতীয় সমাজ আৰু কৃষ্ণ গতিত হৈ পৰিপুৰ্ণ

লাভ কৰিছিল, কৰিছে আৰু আগলৈকো কৰিব। বৈদিক মন্ত্ৰ, উপনিষদৰ স্তোতা বা স্তোতা সকল সন্ন্যাসাশ্ৰমৰ পৰা উদ্ভূত হোৱা নহয় নে? উপনিষদৰ যুগৰ পৰা আজিলৈকে এই দেশত যিমান বিলাক জন-হিতকৰ অকুষ্ঠানৰ প্ৰবৰ্ত্তন হৈছে, যিবিলাক শাস্তিপ্ৰদ, আশাপ্ৰদ, শ্ৰীংগপদ, উচ্চ চিন্তাবাণী, সমাজ শৰীৰত প্ৰবেশ কৰাই তাৰ ভদ্ৰতা আৰু মোহপৰ দূৰ কৰি সৰ্বাত্মীন পুষ্টি ৰক্ষা আৰু সজীবতা সম্পাদন কৰিছে তাৰ মূলতে সন্ন্যাসী। সন্ন্যাসীয়েই এই ভাৰতক চিৰদিন বল, বুদ্ধি আৰু ভৱনা দান কৰিছে, ধৰ্ম্মৰ দ্বানন্দ দিনে পাখাতা, পাতা আৰু নিয়ন্ত্ৰা হৈ আছে। ভোগবিলাসৰ মাজত সন্মম আৰু অনাস্বাদ, অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে ক্ষত্ৰিয়োচিত ৰাজশক্তি দ্বাৰা প্ৰতিকাৰৰ উপায় সন্ন্যাসীসকলৰ দ্বাৰাই সাধিত হৈছিল।”

মায়াবতীত থকা সময়তে স্বামীজীয়ে তাৰ শুচ্যৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্যৰ ঠাইবোৰ চাই তৃপ্তি লাভ কৰিছিল। কিন্তু সময়ত বৰকৈ স্বৰূপ পৰাত মাজে মাজে ঘৰৰ ভিতৰতে আবদ্ধ হৈ থাকিব লগাত পৰিছিল। ইয়াৰ পৰা স্বামীজীৰ স্বাস্থ্যৰ পক্ষে ভালেই হৈছিল।

স্বামীজীৰ ইচ্ছা আছিল এই মায়াবতী আশ্ৰমেই আদৰ্শ ‘অষ্টমতাপ্ৰম’ হব। কিন্তু ইতিপূৰ্বেই তাত পূজাঘৰ স্থাপিত হৈ নিতে নিয়মমতে খ্ৰীষ্টীয়াৰ পূজা-ভোগ হৈয়ে থাকে। কথা প্ৰসঙ্গত স্বামীজীয়ে এদিন নিজৰ মতামত প্ৰকাশ কৰিলে—“ইয়াত ধ্যান-ধাৰণা জপ আৰু তপস্কৰণৰ বাহিৰে বহিপূজা নোহোৱাই ভাল।” জনা যায় বাগবান্ধাৰ খ্ৰীষ্টীয়ো এই মত সমৰ্থন কৰাত পিচত আশ্ৰমৰ মাজ ঠাইৰ পৰা পূজাঘৰ আঁতৰাই নিয়া হল।

কিছুদিনৰ পিচত স্বামীজীয়ে এই আশ্ৰমৰ বাৰ্হাজীৰ কাৰ্য্য পৰিচালনাৰ বিস্তৃত বিধান কৰি যিচেচ চোভনামৰ পৰা স্বতামত লৈ কাৰ্য্যবশতঃ কলিকতালৈ আহিবলৈ স্থিৰ কৰিলে। সকলো

আয়োজন কবি স্বামীজী আহুতাবী মাহৰ ২৪ তাৰিখে আকৌ
বেলুড মঠ পালেহি।

এই যাত্ৰাত স্বামীজী মঠত দেড়মাহ স্থিৰ হৈ থাকিল।
সাধাৰণ কামৰ বাহিৰে মঠত স্বামীজীয়ে এতিয়া কোনো জৰমসাধ্য
কাম কৰা নাই। খাস্তা ভাপ নাছিল; পাবিলে আকৌ আন
এঠাইলৈ বায়ু পৰিবৰ্ত্তনৰ কাৰণে যাবৰ আয়োজন অকৃত্য কৰি-
ছিল। এনতে ঢাকা চহৰৰ পৰা ধনে ধনে স্বামীজীলৈ নিমন্ত্ৰণ
অহিলেই পৰিল। স্বামীজীৰ গম্পাৰিণীৰ বক্তৃত্ত দিনেৰে পৰা
পুৰণিকৰ ভৌণবিনাক দৰ্শন কৰিবলৈ ইচ্ছা আছিল। এই যাত্ৰাতে
দুয়োটা উদ্দেশ্য সিদ্ধি হোৱাৰ আগন্তুক ঋকাত বিশেষতঃ সাধু
নাগমহাশয়ক কথা দিয়াও আছিল। ঈতিপূৰ্বে তেখেতৰ ঘৰলৈ
বাহু বুলি সাতে পাচে স্বামীজীয়ে পূৰ্ববন্ধ আৰু অসমলৈ যাত্ৰা
কৰাই দিব কৰিলে। সেইমতে ঢাকাগামীক জনোৱা হল আৰু
তাৎ স্বামীজীক যোগ্য অভ্যর্থনাৰ সকাহা দিয়া হবলৈ ধৰিলে।

লগত কেজনমান সন্ন্যাসী শিষ্য লৈ স্বামীজী ঢাকা অভিমুখে
বাওনা হল। গোয়ালপুৰ পৰা জাহাজত উঠি নাৰায়ণগঞ্জ পালে।
তান্তট অত্যৰ্থনা সভাৰ পক্ষৰ পৰা কেজনমান বিশিষ্ট ভ্ৰাতৃগোক
স্বামীজীক অভ্যৰ্থনা জনালে। জাহাজৰ পৰা নামি বেলঘোণে
ঢাকাচহৰ পাৰ্শ্বতে আবেলি হল। বেল ষ্টেচনত বিপুল জন সমাগম
হৈছিল। স্বামীজী শোৱা যাত্ৰকে ‘জয় বামকৃষ্ণ দেব কি জয়,’ ‘জয়
বামকৃষ্ণ বিছন কি জয়,’ ‘জয় বায়ীবিবেকানন্দ কি জয়’ জনিত
তোলপাৰ লগি উঠিল। অভ্যৰ্থনা সভাৰ সভাপতি আহি পুণ-
হালাবে আদৰ অভ্যৰ্থনা জনালে। স্থানীয় জমীদাৰ শ্ৰীযুত যোহিনী
মোহন দাস মহাপত্ৰৰ ঘৰত স্বামীজী থাকিবৰ দিহা হৈছিল,
তালৈকে স্বামীজীক শোভাযাত্ৰা সহকাৰে লৈ যোৱা হল।

অভ্যর্থনা সভাই পিচ দিনা অভিনন্দন জ্ঞাপন কবিলে আৰু স্বামীজীয়েও তাৰ যথোচিত উত্তৰ দিলে।

ইয়াৰ পিচতে স্বামীজীয়ে অষ্টমী স্নানৰ বাবে লাক্ষ্মণবন্দত ব্ৰহ্মপুত্ৰত স্নান কৰিবলৈ গল। ইতিপূৰ্বেই বন্দোবস্ত অহুযায়ী তেখেতৰ বুঢ়ী মাতৃদেবীক সন্ন্যাসী শিষ্যৰ সহায়েৰে তালৈ অনা হৈছিল। ইয়াতেই স্বামীজীৰ মাতৃদেবীৰ লগত দেখা হল। যথাৰীতি ব্ৰহ্মপুত্ৰত স্নান কৰিলে। স্নানান্তে স্বামীজী ধলেশ্বৰী নদীত্বেদি বুঢ়ীগঙ্গাইদি ঢাকাচহৰলৈ আহিল। তেখেতৰ মাতৃদেবী তাৰ মেলাৰ অন্তত চমুনাখলৈ গল।

ঢাকা চহৰত স্বামীজী যি কেইদিন আছিল সদায়ে নানা কৌতূহলী ভক্ত বা সমাগত লোকসকলক জ্ঞান, ভক্তি, কৰ্ম, বিবেক, বৈবাগ্য আৰু বিশ্বাস বিষয়ক কথাৰ আলোচনা কৰি শাস্ত্ৰৰ প্ৰকৃত মৰ্ম বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। ঢাকাবাসীয়ে স্বামীজীৰ সজলাভ আৰু অমূল্য উপদেশবাক্য পাই ধন্য আৰু কৃতকৃত্যৰ্থ বোধ কৰিছিল।

সকলোৰে অনুবোধত ঢাকাচহৰ এৰি আহিবৰ আগতে স্বামীজীয়ে অগস্ত্য কলেজ প্ৰাঙ্গণত এটি বক্তৃতা দিছিল। তাত কেইবা হাজাৰো লোক সন্নিবিষ্ট হৈছিল। বক্তৃতাৰ বিষয় আছিল—মই কি শিকিলোঁ।” এই বক্তৃতা প্ৰসঙ্গত স্বামীজীয়ে কলে—আমাৰ ভিতৰত আজি কালি এটা সংস্কাৰকৰ দল ওলাইছে। তেওঁবিলাকৰ মানস্ত হিন্দুধৰ্মত সাৰ বস্তু নায়েই—বেজায় পৌত্তলিক—নিজে কিন্তু কি সংস্কাৰ কৰিবলৈ গৈছে পৌত্তলিকতা কি তাৰ উপযোগিতা একোকে নাজানে আৰু এটা দল আছে যি সকলো কাৰ্য্যৰে বৈজ্ঞানিক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ ব্যস্ত। আচাৰ নিয়ম শাস্ত্ৰবিজ্ঞানৰ তাৎপৰ্য্য সকলোতে বৈজ্ঞানিক কাৰণ দেখে। মই কিন্তু উক্ত

কোনো সম্প্রদায়কে নহণ্ড। মই প্রাচীন সম্প্রদায়ৰ বাহুহ—মোৰ উদ্দেশ্য ভগবৎ প্রাপ্তি—মোক লাগে আত্মদৰ্শন জগতৰ স্বৰূপৰ অতীত প্রদেশলৈ যাবলৈ। এই সম্প্রদায়ৰ ওচৰত মই শিকিছো—

দুঃখভং এয়েমবৈতং দেবানুগ্রহ হেতুৰং।

মহুযাং দমুক্ষং মহাপুরুষ সংপ্রয়ঃ।

আমাক লাগে মনুষ্যত্ব, লাগে মুক্তি, লাগে সংস্কার। পিচত বাহুল্যকৈ ইয়াৰ ব্যাখ্যা কৰি বক্তৃতা সমাপ্ত কৰিলে।

আন এটা বক্তৃতা দিছিল পোগোজ^১ বুলত বিখ্য আছিল “আমাৰ জন্মপ্রাপ্ত ধৰ্ম।” আমাৰ ধৰ্ম আগৰ কালত অতিশয় উন্নত আছিল বুলি আলোচনা কৰিলেই আমাৰ একো লাভ নহব। আমি উন্নততৰ জীৱন লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগিব। আগৰ কালত যেনে ঋষি-মুনি আছিল আমিও তেনে হব লাগিব—নিঃস্বার্থ ভাবে পৰোপকাৰৰ কাৰণে মাথোন জীৱন ধাৰণ। তেখেতে আৰু কলে বেদত সকলোৰে অধিকাৰ আছে। পূৰ্বৰ পৰাই সেই নিয়ম প্রচলিত হৈ আছে। য়েচ্ছও যদি ধৰ্ম জীৱন লাভ কৰিবলৈ আগ্ৰহশীল হয় তেন্তে তেওঁৰো এই বেদত অধিকাৰ আছে। এতিয়া দেখা যায় বিপৰীত। পুৰণাদি নিয়ন্তৰ শাস্ত্ৰৰ মোহাই দি বেদ অভ্যাসৰ পৰা বহুতক বঞ্চিত কৰিব ধোজে। সেইটো যুক্তিসংগত নহয়। আমি যেন আমি কামি পুৰাণক বেদত কৈ শ্ৰেষ্ঠ আসন দিছো। বৰ্তমানে আমাৰ দেশত বেদৰ চৰ্চাৰ অভাবেই ইয়াৰ কাৰণ। মোৰ ইচ্ছা আমাৰ দেশত আকৌ প্রবল ভাবে বেদৰ চৰ্চা আৰম্ভ হওক।”

ঢাকাত থকাৰ ভিতৰতে স্বামীজীয়ে পূৰ্ণ প্রতিজ্ঞা বন্ধা কৰি সাধু নাসমহাদায়ৰ জগৎকৃষি মেণ্ডেলসলৈ গৈছিল। সাধু নাসমহাদায় ইতিপূৰ্বেই স্বামী হোৱাত সকল তেওঁকৰ কামী

বিধবা স্ত্রীহে বর্তমান আছিল। স্বামীজীক পাই অতিশয় আনন্দিতা হৈ তেখেতে সশিষ্যে স্বামীজীক যথাশক্তি সংকাৰ পুৰুষক পৰিতোষ সহকাৰে ভোজন কৰালে আৰু আহিবৰ সময়ত স্বামীজীক এখন কাপোৰ উপহাৰ দিলে। স্বামীজীয়ে মহা আনন্দিত হৈ সেই কাপোৰখন মূৰত পাওঁৰি মাৰি ঢাকালৈ ঘূৰি আহিল—এনে প্ৰকাৰে সেই দান গ্ৰহণ কৰিছিল। পিচত স্বামীজীয়ে কৈছিল নাগমহাশয়ৰ বিধবাই আমাক কত বান্ধি থুৱালে। ঘৰখন কেনে মনোৰম—ধেন লাগিব আশ্ৰম। আমি গৈ এটা পুখুৰীত খুব দৰে সাতুৰি গা ধুৱোঁ। গা ধুই উঠি আহি প্ৰায় ২। ঘণ্টা গৈ। মোৰ ভীষনত যি কেইদিন ভাল টোপনি হৈছে—নাগমহাশয়ৰ ঘৰৰ টোপনিও তাৰে এদিন। শোৱাৰ পৰা উঠিযেই প্ৰচুৰ আভাৰ। X X X X নাগমহাশয়ৰ ফটো পুজা হয়। তেখেতৰ সমাধিস্থান ভালকৈ ৰখা উচিত। যেনে হোৱা উচিত এতিয়াটো কে তেনে হোৱা নাই। তাৰ কাৰণ ইয়াৰ মাথুহে এই মহাপুৰুষক তেনেকৈ বুজিব পৰা নাই। যেয়ে তেখেতৰ সঙ্গ পাইছে সোম দনা হৈছে।”

ঢাকাত পৰা স্বামীজী চক্ৰনাথলৈ গল। চক্ৰনাথৰ কৃত্য সমাপন কৰি মহাপীঠ কামাখ্যালৈ আহিল। গুৱাহাটীলৈ গৈ তেখেতক যোগ্য ভাবেই অভ্যর্থনা জনোৱা হৈছিল। গুনা ঘায় তেখেতে এই গুৱাহাটীত তিনিটা বক্তৃতা দিছিল। দুঃখৰ কথা সেই বক্তৃতা বিলাকৰ বিৱৰণ পাবলৈ দুস্বৰ।

কামাখ্যা দৰ্শন কৰি স্বামীজীয়ে মানসিক শক্তি পালেও শাৰীৰিক পীড়াত বৰ কষ্ট পাইছিল। সেই কাৰণে তাৰ পৰা শ্লিং শৈলাবাসলৈ যাবলৈ স্থিৰ কৰিলে। তেখেত থাকিবৰ কাৰণে ভাত সুকীয়াকৈ এটা বঙলা ঘৰ ভাৰা কৰা হল। স্বামীজী সশিষ্যে যথাসময়ত গৈ শ্লিং পালে।

সেই সময়ত চাৰি হেনৰী কটন অসম্ভব চিক্ কৰিচনাৰ আছিল। স্বামীজীৰ নাম যশৰ কথা শুনি তেখেতক এবাৰ দেখা পাবলৈ এই জনা মহানুভব পুৰুষে আকাঙ্ক্ষা কৰি আছিল। এতিয়া তেখেতৰ ওচৰতে পাই আভিজাত্য পাৰিত্যাগ কৰি নিজ আৰ্হি স্বামীজীক বাহৰতে দেখা কৰিলে। স্বামীজীয়েও কটন চাহাবৰ মহানুভবতা স্বীকাৰ কৰি কৈছিল—“এই জন ব্যক্তকণ্ঠচাৰীয়েই ভাৰতৰ অভাব অভিযোগৰ কথা বুজিছিল আৰু তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ আগ্ৰহশীল আছিল।”

স্বামীজীৰ অন্তৰৰ কথা জানি তেখেতে চিভিল চাৰ্জেনক সদায় এবাৰ গৈ চাবলৈ আৰু যথাশক্তি যত্ন কৰিবলৈ হুকুম দিছিল। চিক্কাটনাৰ নাম কটনেও প্ৰায়েই স্বামীজীক দেখা কৰি নানা বিষয় আশচৰ্চ কৰি আনন্দ অনুভব কৰিছিল। সকলোৰে অনুৰোধত স্বামীজীয়ে তাত এটা বক্তৃতা দিছিল। সেই বক্তৃতাত ইউৰোপীয়ান আৰু ভাৰতীয় সকলো ভদ্ৰলোক উপস্থিত আছিল। বক্তৃতাৰ ঘাই বিষয় আছিল—“ভাৰতীয় সভ্যতা আৰু তাৰ ধৰ্ম।” এই বক্তৃতা শুনি সকলোৱেই ধৰ্মৰ প্ৰকৃত মৰ্ম বুজিব পাৰিছিল আৰু হিন্দুধৰ্মৰ ওপৰত কৰা মিছা মানিব সক্ষম পাইছিল।

বাস্ত্যকৰ খিলঙৰ জল বায়ুতো স্বামীজীক তৃপ্তজিলে। তেখেতৰ অন্তৰ বৰ বাঢ়িবলৈহে ধৰিলে। গতিকে ইয়াত সৰহদিন থকাৰ ইচ্ছা নকৰিলে আৰু সোনকালেই মঠলৈ ঘূৰি যাবলৈ ব্যগ্ৰ হল। বাবৰ সময়তো গুৱাহাটীৰ লোকসকলে স্বামীজীক বিদায় সন্মিলন জনাবলৈ কৰিছিল। যেই মাহৰ যাজ্ঞভাগৱত স্বামীজী ঘূৰি আকৌ মঠ পালেহি।

জীৱন জৰ্জৰাণ্ড ।

পূৰ্বৰলৈ আৰু অসমত ফুৰিবলৈ গৈ স্বামীজীৰ স্বাস্থ্যৰ উন্নতি নহল; খিলঙত বৰং তেখেতৰ ৰোগ বৃদ্ধিহে হল। তাৰ পৰা ঘৰি আহি এইবাৰ একাদিক্ৰমে ৭ মাহ বিশেষ কোনো ৰাজহুৱা কাম নকৰাকৈ স্বামীজী মঠতে থাকিল। সেই বুলি মঠৰ দৈনন্দিন যাবতীয় কাৰ্য্যত সদায় যোগ দিছিল আৰু এই সময়তে পুনৰায় সন্ন্যাসী শিষ্যসকলৰ জীৱন গঠন কৰিবলৈ প্ৰয়াস পাইছিল। মঠত নিয়মিত ধান-জপৰ সময় কৰি দিছিল ৰাতি ৪ বজাৰ পৰা ৬ বজালৈ। তাৰ পিচত আকৌ ৮ বজাৰ পৰা শাস্ত্ৰালোচনা। মঠৰ অন্যান্য কামৰ ভিতৰত নিয়মিত ঠাকুৰ পূজা হবই লাগে। সিও সময়মতে হব লাগিব। কেনেকৈ সময় ৰাখি মঠৰ যাবতীয় কামৰ উপৰিও নিজৰ ধান-জপ আৰু শাস্ত্ৰালোচনাত যোগ দিব পাৰিব তালৈ সতৰ্ক কৰি দিয়া হয়। যদি কেতিয়াবা কোনো নিকপিত কামত উপস্থিত নাথাকে তৎক্ষণাত্ তেওঁক শাসন কৰা হয়। স্বামীজীয়ে নিজে সন্ধ্যা ৰাতি ৩ বজাতে শোৱাৰ পৰা উঠে আৰু ভেটিয়াই আন সকলকো জগাই দিয়ে। ঠাকুৰ ঘৰত ধান কৰোঁতে স্বামীজী নিজে মাজ আসনত বহে আৰু নিয়ম আছিল তেখেত আসনৰ পৰা হুঠে যানে আন কোনো আসন এৰি উঠিব নোৱাৰে। সন্ন্যাসীসকলক একালে যেনে শাসনৰ ভিতৰত ৰাখিছিল আন কালে তেনে সন্তোষ ব্যৱহাৰত শাসনৰ তীব্ৰতা অহুত কৰিবলৈ স্বযোগ দিয়া নাছিল। সন্ন্যাসীসকলৰ পক্ষে স্বামীজীয়েই অতিশয় শাস্তা-ভক্তিৰ পাত্ৰ আছিল। তেখেতৰ

উপস্থিতিতেই সকলোৰে আনন্দ আৰু উৎসাহৰ স্থল আছিল।

“স্বামী-শিষ্য সংবাদ” প্ৰণেতা স্বামীজীৰ প্ৰিয় শিষ্য শৰৎ চক্ৰবৰ্তী মহোদয়ে কথা প্ৰসঙ্গত এদিন স্মাৰণে—“পূৰ্ববৰ্ত্তী অসমত ফুৰি আপুনি কি দেখি আহিল?” স্বামীজীয়ে কলে—“পূৰ্ববৰ্ত্তী মাহুহৰ বৰ আচাৰ-বিচাৰ কৰা দেখি আহিলে”। মোক পৰ্য্যন্ত সেই আচাৰ-বিচাৰৰ ভিতৰত পেলাই চলিবলৈ বাধ্য কৰিব ধোজে। মই বাধ্য হৈ কলোঁ—মই সন্ন্যাসী মাহুহ—মোৰ আকৌ বিচাৰ কি? দ্বিতীয়তে তাত অবতাৰবান্ধৰ দায় বৰ সত্তা—যাকে তাকে অবতাৰ বুলি পূজা কৰিবলৈ তৎপৰ—সৰ্ব্ব অত্যাশ্ৰয় গৰ্হিতম্। মাহুহবিলাকক পুঠি যেন দেখা গল—সম্ভবতঃ মাহু-মাংস খাব প্ৰচুৰ। তথাপি বেচিকৈ ঘিউ তেল খায় বেন পালোঁ—তাৰ দ্বাৰা মেদ বাচে মাথোন বিশেষ লাভ নাই। মোৰ বোধেৰে পূৰ্ব-বৰ্ত্তীৰ লগত পশ্চিমবৰ্ত্তীৰ আৰু বেচি মিলাত্ৰীতি থকা উচিত। তাৰ কিছু অভাৱ দেখা যায়।

ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্য যথেষ্ট। তাৰ মাহুহকে। বলী আৰু কখঠ বুলি মোৰ ধাৰণা হল। তেওঁবিলাকৰ দেশত ইকৰদেব (শঙ্কৰদেৱ) নামে এজনক অবতাৰ বুলি মান্য কৰে। তেখেত বৈষ্ণৱাচাৰ্য্য যেন বোধ হল। তেখেতৰ সম্প্ৰদায়েই অসমত বেছি। তাৰ ভিতৰৰ কিছুমানক ভ্যাগী বুলি ধাৰণা হল (কেবলীয়া ভক্ত)। সম্ভবতঃ ভাষিক সন্ন্যাসী বা শৰবাচাৰ্য্যৰ পৰাই সেই ভাব লৈছে।

স্বামীজীৰ স্বাস্থ্য যেতিয়া অটুট আছিল তেতিয়া তেখেতে বিদ্যাংগভিবে ভাবতৰ বিভিন্ন ঠাইত ফুৰি নিজৰ আদৰ্শ প্ৰচাৰ কৰি ভাৰতীয় বৃত্তপ্ৰায় জনসাধাৰণৰ মাজত প্ৰাণ সকাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। এই শক্তিশ্বৰ মহাপুৰুষৰ সকলোৰে বেয়ে এবাৰ

কৰিছে তেওঁৰেই তেখেতৰ প্ৰভাৱ আৰু যৌগিক শক্তি অমূল্য নকৰাকৈ থাকিব পৰা নাই। এতিয়া তেখেতে নিজে ইফালে সিফালে বাব নোৱাৰাত ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইৰ পৰা নানা শ্ৰেণীৰ মানুহ আহি স্বামীজীক সাক্ষাৎ কৰিছিল আৰু উপদেশ লাভ কৰিছিল। স্বামীজীয়েও অক্লান্তভাবে সকলোকে যথাযোগ্যভাৱে উপদেশ দিছিল আৰু নানা বিষয় আলোচনা কৰিছিল। লিখা-বাছল্যা জীৱনৰ শেষ মুহূৰ্তলৈকে তেখেতে এই ব্ৰত উদ্‌যাপন কৰি গৈছে।

এই বছৰ স্বামীজীয়ে মঠত দুৰ্গাপূজা কৰিবলৈ ঠিক কৰিছিল। এসপ্তাহমান সময় থকাৰ আগতে স্বামীজীয়ে নিজৰ ইচ্ছা মঠৰ সকলোৰে আগত ব্যক্ত কৰিলে। সকলোৱেই শুনি আনন্দিত হ'ল আৰু যথাপ্ৰয়োজন যোগাৰ কৰিবলৈ কথা দিলে। তেতিয়াই দুজন সন্ন্যাসীক কা কঠিন পঠোৱা হ'ল। সিবিলাক পোনত বাগ বজাৰত শ্ৰীশ্ৰীমাৰ অমূল্য গ্ৰহণ কৰিলে—স্বামীজীয়ে কৰা ইচ্ছাত তেখেতে বাধা নিদিলে। তাৰ পিচত প্ৰতিমাৰ বন্দোবস্ত কৰি আছিল। পূজাৰ আগতে সকলো যোগাৰ সম্পূৰ্ণ হোৱা দেখি স্বামীজী সন্তুষ্ট হ'ল। বোধনৰ দিনটো শ্ৰীশ্ৰীমাক বাগবজাৰ আশ্ৰমৰ পৰা অনোৱা হ'ল। মঠৰ ঠিক উত্তৰে আগৰ সেই নীলাক্ষৰ বাবুৰ বাগানৰ ঘৰটোতে থাকিবলৈ দিয়া হ'ল। মঠৰ ব্ৰহ্মচাৰী এজন পূজক নিযুক্ত হ'ল আৰু এজন পণ্ডিতক তত্ত্ব-ধাৰক নিযুক্ত কৰা হ'ল। শ্ৰীশ্ৰীমাৰ নায়েই সকল লৈ যথাসম্ভৱ সত্বিক ভাবে পূজাৰ কাৰ্য শেষ হ'ল। মহা সমাৰোহ কৰি প্ৰতিমা বিসৰ্জন দিয়া হ'ল। পূজাৰ সকলো কাৰ্য স্বামীজীয়ে নিজে তত্ত্বাবধান লৈ সমাপন কৰিলে। মঠ সেই বছৰ নিঃশব্দে প্ৰতিমা আনি লক্ষ্মী পূজা আৰু কালীপূজাও হৈছিল।

স্বামীজীৰ সৰু কালতে এবাৰ বৰ টান নদীয়া হৈছিল। সেই সময়তে মাতৃদেৱীয়ে (তেনেপতৰ) আগ কৰি থৈছিল যে লৰা ভাল হলে কালীঘাটত মা কালীক পূজা লিয়াব আৰু সি পুনঃ পুনঃ সাষ্টাঙ্গ প্ৰণিপাত কৰিব। এতিয়াও স্বামীজীৰ শৰীৰ সদায় অস্থখ হৈ থকা কথা শুনি মাকৰ মনত বেগালে যে আগতে আগ কৰি থোৱা কামখিনি কৰিলেই কিছানি ভাল হৈ যাব। ইয়াকে ভাবি স্বামীজীটলৈ খবৰ পঠালে। স্বামীজী ততালিকে মান্দি হ'ল। মাকৰ লগত কালীঘাটলৈ গৈ তাৰ ওচৰৰ গছাত স্নান কৰি আহি মন্দিৰত মিছে পূজা কৰিলে, পুনঃ পুনঃ সাষ্টাঙ্গ প্ৰণিপাত কৰিলে আৰু বাহিৰলৈ আহি নাট-ম'ন্দৰৰ সন্মুখত বহি হোম কৰিলে। সেই ভোমশিখাৰ কাৰ্ণিয়ে স্বামীজীক অতুলনীয়ৰূপে শোভনীয় কৰি তুলিছিল দেখি সেই দিনা মন্দিৰ প্ৰাক্ৰণত লোকলোকাৱণ্য হৈ পৰিছিল। অতি পৰিপাটিকপে আৰু বিবং হোম সমাপন কৰি মাকৰ লগত স্বামীজী ঘূৰি আহিল। মঠত আহি কলে—“কালীঘাটৰ পাণ্ডসকল কোন উদাৰ। মঠ বিলাত ফেৰত বুলি মোক মন্দিৰলৈ সোমোৱা গা পূজা হোম কৰাত কোনো বাধা দিয়া নাহ, বৰং সিংলাকে হিমানদূৰ পাবে সহায় হৈ কৰিছিল।”

স্বামীজীয়ে এইদৰে তেখেতৰ জীৱন সঙ্ঘাত প্ৰতিমা আদিত বাহ্যপূজা আৰু দেৱ-দেৱীক ভক্তি শ্ৰদ্ধা প্ৰদৰ্শন কৰি এটা আদৰ্শ ৰাখি গল। অদ্বৈতজ্ঞানী স্বামীজীৰ এই আচৰণত আচৰিত হৈ এজনে সোধাত কলে—মই শাস্ত্ৰ মধ্যমা নহ'বলৈ অহা নাই—পূৰ্ণ কৰিবলৈহে আহিছোঁ।”

এতিয়াৰে পৰা গোড়া হিন্দুসকলে স্বামীজী আৰু মঠক বেলেগ চকুৰে চাবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ প্ৰতি ইমান দিনে

মনে মনে পুহি অহা বিদ্বেষ ভাব ক্রমে কমি আহি মঠ বা স্বামীজীৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা সম্পন্ন হল। আচলতে এদল মানুহে বিলাত কেৰত স্বামীজীৰ ওপৰত বহুতো বেয়া ভাব পোষণ কৰি আছিল। তেখেতৰ স্থাপিত মঠত আচাৰ-বিচাৰ নাই, সকলো একাকাৰ কৰিবলৈহে আশ্ৰম-মঠ পাতিছে—বিলাতৰ পৰাটৈ সেইবোৰ ভাব লৈ আহিছে। তিকতা মানুহেও আকৌ সন্ন্যাসধৰ্ম লবৰ অধিকাৰী হৈছে আৰু তেওঁবিলাকৰো গুৰু হৈছে ইত্যাদি নানা-ভাবে কুংসা বটনা আৰু বিৰুদ্ধ সমালোচনা চলিয়াই আছিল। কিন্তু যেতিয়া দেখিলে যে মঠত হিন্দুৰ যাবতীয় আচাৰ পদ্ধতি মানি পূজা হল, তাত পণ্ডিত-ব্রাহ্মণ ভোজন আৰু বিদায় হল, দৰিদ্ৰসকলে পেটভৰাই খাবলৈ পোৱাই নহয় সিহঁতে আদৰ যত্নও পালে, তেতিয়া সিবিলাকৰ ভ্ৰান্তি বহুতো পৰিমাণে দূৰ হল। তাতে আকৌ খবৰ ওলাল যে কালীঘাটলৈকো গৈ মাকৰে-সৈতে স্বামীজীয়ে তাত পূজা হোম কৰি আহিল। এজনে এই বিষয় শ্ৰৱণ কৰাত স্বামীজীয়ে কৈছিল—“সমাজত কোনো এটা নতুন ভাব দিবৰ সময়ত প্ৰাচীনপন্থীসকলৰ অভ্যুত্থান হোৱা জগতৰ ৰীতি। পৃথিৱীত আবিৰ্ভাব হোৱা সকলো মহাপুৰুষেই এই প্ৰতিবন্ধক অতিক্ৰম কৰিব লগাত পৰিছিল। তেতিয়াহে সিবিলাকৰ ভাব সমাজে গ্ৰহণ কৰিছিল। বিশেষকৈ এনে অনাৰ্য অভ্যুত্থান (Persecution) হলেহে সমাজ শৰীৰত নতুন ভাব প্ৰবেশ কৰে। গতিকে তেনে বিৰুদ্ধবাদ নতুনভাব প্ৰচাৰৰ সহায়কহে হয়গৈ কালত।”

প্ৰথম অৱস্থাত মঠত স্বামীজীক কবিৰাজী চিকিৎসা কৰোৱা হৈছিল। তাৰ পৰা কিছু উপকাৰ হৈ কেয়াহমান অলপ ভালৈ থাকিলেও অক্টোবৰ মাহত (১৯০১ চনৰ) তেখেতৰ অসুখ আকৌ বাঢ়িল। এইবাৰ ভৰি ছটাও বৰকৈ উৰহাত দাবীতী একেবাৰে

শয্যাগত হন। গতিকে বাধ্য হই আকৌ ডাক্তারী চিকিৎসা
করোৱা হন। এই চিকিৎসাৰ ভিতৰতো স্বামীজী এনেদে থকা
নাছিল। ইয়াৰ ভিতৰতো সদায় মঠৰ দ্বাৰতীয় কাৰ্য্যৰ খবৰ
আৰু সন্ন্যাসী, শিষ্য, ভক্ত আদিৰ লগত দেখা-শুনা আৰু নানা
বিষয় আলোচনা কৰিছিল বা উপদেশ দিছিল।

বোগ শয্যাৰ পৰাই স্বামীজীয়ে তেখেতৰ জীৱন-সাধনা মঠ-
আশ্ৰমাদিৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা আৰু দেশবাসীৰ মাফত তাৰ প্ৰাৰ
কিমানখিনি লৈকে হৈছে তাৰি চাবৰ সুযোগ পালে। আশ্চৰ্য্যক
ত্যাগী সাহসী ডেকাদল আছিল এই আদৰ্শ কিমানখিনি লৈকে গ্ৰহণ
কাৰছে? উপযুক্ত কৰ্মী নহ'ল ভবিষ্যতে দেশত কাম চলি
থাকিব কেনেকৈ? একো একোটাৰ দেশৰ উদ্যমহীন অৱস্থা
দেখি হতাশ হয়। এতিয়া আৰু আগৰ দৰে বিদ্যুৎ গতিৰে
গোটাই দেশত ফুৰি প্ৰচাৰৰ ভিতৰেদি লোকসমাজৰ উন্নতি
বিধায়ক কাৰ্য্যলৈ ডেকাদলক আহ্বান কৰিবৰ যোগ্যত্ব শক্তি কি?
যনৰ আবেগত ছুন্দৰ তানাত যিখিনি কাম এতিয়ালৈকে কৰিব
পাৰিলে তাতেই তেখেতৰ শৰীৰে সচিব নোৱাৰিলে—দেহ অবসন্ন
কৰীয়া হৈ পৰিল। হাহ উপনিষদৰ যুগৰ “নিঃকৃত্যৰ” দৰ
সকল নালাগে বাৰজন ডেকা। মই পোৱা হলে পৃথিৱী ওপট-
পালট কৰি দিলোঁহেতেন? কিন্তু তেনে ত্যাগী, জ্ঞানী, সাহিছাল
ডেকা কত? বিবিলাক আমাৰ দেশৰ ডেকাক দেখা পাওঁ—মুখত
দেখা যায় ভয়োপুণ, উদ্যমহীন, সাহসহীন, বীৰ্য্যহীন আৰু ব্যুৎসাহীন।
যি কেজনৰ যোগে কাম আবদ্ধ কৰা হৈছে তেওঁবিলাকৰ
সংখ্যা নিচেই তাকৰ—অৰুণ জলৰ পৰ্বত প্ৰমাণ। ইত্যাদি ভাৱত
কেতিয়াবা কেতিয়াবা তেখেত হতাশ হয় কিন্তু উপায় একো
বিচাৰি নাপায়।

কথাপ্রসঙ্গত এদিন শৰৎবাবুক (তেখেতৰ শিষ্য) মনৰ আক্ষেপত কলে,—“এতিয়া আমাৰ কি কৰা উচিত জানিছানে? একেবাৰে ফলকামনাশূন্য হৈ কাম কৰি যাব লাগিব। ভাল, বেয়া মানুহ দুয়োটাকে বুলিবই। কিন্তু এটা আদৰ্শ আগত লৈ আমি একাগ্ৰপ্ৰতিয়াটক কাম কৰি যাব লাগিব—পণ্ডিত সকল নিন্দাই কৰক বা স্তম্ভিয়েই কৰক; মোৰ গোথোৰে মহাবীৰৰ চৰিত্ৰকে তোমালোকৰ আদৰ্শ লব লাগিব। চোৱা কেনে বামৰ আক্ৰান্ত সাগৰ পাৰ হৈ গল। নিজৰ জীৱন-মৰ্যাদা দৃঢ়পাত নাই—মহা ক্ষিতৈশ্বৰ্য, মহা বুদ্ধমান। দাস্য ভাবৰ সেই মহা আদৰ্শৰে তোমালোকৰ জীৱন গঠিত কৰিব লাগিব। ইয়াকে পোনতে কৰিব পাৰিলেই আন আন ভাবৰ ক্ষুব্ধ কালক্ৰমে আপোনা-আপনি হৈ যাব। দ্বিপাশূন্য হৈ শুকৰ আদেশ পালন আৰু ব্ৰহ্মচৰ্য্য বক্ষা কৰা এয়ে হৈছে কৃতী হ'বৰ গুৰু উপায় (Secret of Success) —নানা পৰা বিদ্যাতে হয় নায় হতুমানৰ এফালে ঘেনে দাস্য ভাব আন ফালে তেনে ত্ৰিলোক সংহাসী সি হৰিৰূপ। বামৰ জীৱনপাত কৰিবলৈকে অপো দ্বিধা বোধ নাই। বামসেবাৰ বাহিৰে আন সকলো বিষয়লৈ উপেক্ষা—শিবত, ব্ৰহ্মত প্ৰাপ্তিও নালাগে। কেবল মাত্ৰ বসুনাথৰ আদেশ পালনেই জীৱনৰ একমাত্ৰ স্কৃত। তেনেকুৱা একাগ্ৰনিষ্ঠা হ'ব লাগে। খোল কবতাল বজাই, জপিয়াই জপিয়াই নাচি দেশ তললৈ গল, একেই পেটকগীয়া ৰেমাৰীৰ দল তাতে আকৌ ইমান দৰে জপিয়ালে, নাচিলে সখ হ'ব কিয়? কামগছহীন উচ্চ সাধনা কৰিবলৈ গৈ দেশ ঘোৰ তমসাজ্জয় হৈ পৰিল। দেশে দেশে, গাৱে গাৱে বুলৈকে দাবা দেখিবা পোল-কৰতালেইহে বান্ধিছে। কিয় দেশত ঢাক ঢোল তৈয়াৰ নহয়নে? তুৰী ভেৰী ভাবত পৰা লোপ পালে নে? সেই বিলাকৰ

শুধু গম্ভীর আওয়াজ লবাবিসাকক শুনোয়া। সৰু কালৰে পৰা
মাইকী মাতৃহৰ বাজনা শুনি শুনি—কীৰ্ত্তন শুনি শুনি দেশখনেট
যেন মাইকী মাতৃহৰ দেশ হৈ গল। ইয়াতকৈ আক নো কি
অবঃপাতে যাব ? এই চৰি আঁকিবলৈ কবি বজনাও হৰি
মানিব। ডগৰ শিঙা বজাব লাগিব, ঢাক কড়াল বজাল
আক ছন্দুভিনাদ তুলিব লাগিব ‘মহাবীৰ’, ‘মহানীৰ’ ধ্বনি আক
“হৰ হৰ ধোম ধোম” ধ্বনিত দ্বিগন্ত কঁপাই তুলিব লাগিব।
যিবিলাক গীত মাত্ৰ মাতৃহৰ কোমল ভাৱ উদ্বেগ কৰে সেট-
বিলাক কি দিনলৈ বন্ধ কৰিব লাগিব। সেয়াৰ বা টোপাৰ গান
বন্ধ কৰি ধ্ৰুপদ গান শুনিবলৈ মাতৃহক অভ্যাস কৰাব লাগিব। দৈনিক
ছন্দৰ মেঘমন্ত্ৰৰে দেশৰ জ্ঞান সঞ্চাৰ কৰিব লাগিব। সকলো
বিস্মৃতে বীৰত্বৰ কঠোৰ মহাপ্ৰাণতা আনিব লাগিব। নেকহা
আদৰ্শৰ অনুসৰণ কৰিলেহে স্বীৰ কলাপ—দেশৰ কলাপ হব।
তুমি অকলে যদি এই আদৰ্শৰে নিজৰ চৰিত্ৰ গঠন কৰিব পাৰা
তেনেহলে তোমাক দেখাদৰি আক হাজাৰ জনে তেনে চৰিত্ৰ
চেষ্টা কৰিব। কিন্তু চাবা আদৰ্শৰ পৰা যেন এপোছো পিচ
নপৰা বা ভয় নকৰা। গৰ্ভতে শোণিত, গাওঁতে বজা হৈ, বোগে
ভোগে সকলোতে সংসাহৰ পৰিচয় দিবা—তেতিয়াহে মহাপাত্ৰৰ
কৃপা হব।

বোগৰ কাৰণে অনাহাৰ আক অনিদ্ৰা অৱস্থাতো স্বামীজীৰ
অধ্যয়নাজুৰাগ কেনে প্ৰবল আছিল জানিলে আচৰিত হব লাগে।
তেখেত যেতিয়া প্ৰায় শয্যাগত—অলপ মাথোম বাঢ়িব ভিত্তৰ কৰিব
পৰা হৈছে সেই সময়ত নষ্টলৈ এক ‘চৰিত্ৰ’ এনচাইক্লোপেডিয়া
ব্ৰিটানিকা (Encyclopaedia Britannica) স্কটলং ইংৰাজী আভদান
নতুনকৈ অনা হৈছিল। স্বামীজীৰ প্ৰিয় শিষ্য শবৎ বাবু এমিন

মঠলৈ আহি ধুনীয়া কিতাপবোৰ দেখি কলে “এজনৰ জীৱনকালত অতৰিলাক কিতাপ পঢ়ি শেষ কৰাই টান হব।” স্বামীজীয়ে সেই কথা শুনি কলে—“কি কৈছ, বাক ইয়াৰ প্ৰথম দহখন কিতাপৰ যেই কোনো অংশৰ পৰা যি কোনো কথা মোক ধৰ— মই উত্তৰ দিব পাৰো নে নোৱাৰোঁ। চা।” শৰৎ বাবুও এই কথাত আচৰিত হৈ সেই দহোভাগ কিতাপৰ পৰা নানান ঠাইৰ প্ৰশ্ন কৰিবলৈ ধৰিলে। কি আচৰিত কথা স্বামীজীয়ে সকলো কথাৰ উত্তৰ আতি সহজেটো দিলেই এন কি কোনো কোনো ঠাইত সেই কিতাপত থকা ভাষাকে হুবহু কৈ যাবলৈ ধৰিলে। এনে অদ্ভুত সৃষ্টিশক্তি দেখি শৰৎ বাবু আচৰিত হল আৰু কলে “ই মানুহৰ শক্তি নহয়।” স্বামীজীয়ে কলে “দেখিলি, একমায় ব্ৰহ্মচৰ্যা ঠিকমতে পালন কৰিব পাৰিলেই সমস্ত বিদ্যা মুহূৰ্ত্ততে আয়ত্ত হৈ যায়—ঐতিধৰ সৃষ্টিধৰ হয়। এই ব্ৰহ্মচৰ্যা অভাৱতে আমাৰ দেশৰ সকলো ধ্বংস হৈ গল।” উত্তৰত শৰৎবাবুয়ে কলে— “বোধহয় ইয়াতকৈও আৰু কিবা লাগে হবলা?” তেখেতে হয়তো ভাবিছিল কোন ক্ষেত্ৰত এনে অসম্ভৱ সম্ভৱ হব পাৰে।

১৯০১ খৃষ্টাব্দৰ ডিচেম্বৰ মাহত কলিকতাৰ কংগ্ৰেছ মহাসভাৰ অধিবেশন বহিছিল। তাত যোগ দিবলৈ ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইৰ নেতৃস্থানীয় লোকসকল আহিছিল। তাৰ ভিতৰত বহুতেই এই সময়ত স্বামীজীক দেখা কৰিবলৈ বেলেুড়মঠলৈ আহিছিল। স্বামীজীয়েও নিজৰ শাৰীৰিক অৱস্থালৈ গ্ৰাহ্য নকৰি সিবিলাকৰ লগত ভাৰতীয় সমস্যা বিলাকৰ আলচ কৰিছিল। তেখেতে যুক্তিৰ বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল এটা জাতিক অধঃপতন অৱস্থাৰ পৰা ক্ৰমে উন্নত অৱস্থালৈ নিবলৈ তাৰ বৈশিষ্ট্য, তাক অতীত সভ্যতা কষ্টলৈ পাহৰি পৰাপূৰণ পৰা লৈ প্ৰভাৱপূৰ্ণক

ভাবে চলিলে একো নহব। সেই কাৰণে আমাৰ দেশত বেদৰ অধ্যায়া ভাগবত শিখা আৰু আলোচনাৰ যথেষ্ট প্ৰয়োজন। ইয়াৰ ভিতৰতে আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ বীজ নিহিত আছে। স্বামীজীৰ অকাট্য যুক্তিপূৰ্ণ কথা কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব পৰা নাছিল; বৰং সকলোৰে সেই পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰি যাৰ বাৰ প্ৰদেশত বিদ্যানন্দৰ সম্ভব তেনে বেদ বিদ্যালয় স্থাপনৰ অভিলাষ ব্যক্ত কৰিছিল।

ইং ১৯০২ চনৰ আগভাগতে জাপানৰ পৰা দুজন বিশিষ্ট-লোক মঠলৈ আহি স্বামীজীক দেখা কৰিলে। সেই সময়ত স্বামীজীৰ শৰীৰ অলপ ভাল হৈছিল। সিবিলাক দুজনো জাপানৰ বিখ্যাত বৌদ্ধ মঠৰ অন্যক্ষ। অহাৰ বাই কাৰণ—জাপানত সিবিলাকে এখন ধৰ্ম-মহাসভা পাতিবলৈ দিহা কৰিছে। সেই সভাত স্বামীজীয়ে যোগ দিব লাগে। সিবিলাক সকলোৰে ধাৰণা তেখেতে যোগ নিদিলে যেন তেনে সভাৰ সাৰ্থকতা নাথাকে। লিখা বহুলা চিকাগো ধৰ্ম মহাসভাত স্বামীজীৰ বি প্ৰতিষ্ঠা লাভ হৈছিল সি ক্ৰমে গোটেই পৃথিৱীতে প্ৰসাৰ লাভ কৰিছিল। স্বামীজীয়ে উদীয়মান এটা জাতিৰ স্বাভাৱত ধৰ্মচাৰ্যৰ বীজ আৰোপ কৰি প্ৰকৃত উন্নতিৰ পথত আগুৱান হবলৈ সহায়তা কৰা কৰ্ত্তব্য বুলি নিজে ভাবি লৈ এই কাৰ্য্যত গহ-যোগিতা কৰিবলৈ সন্মতি প্ৰকাশ কৰিলে। লোককল্যাণ যাবোৰ যাৰ জীৱনৰ একমাত্ৰ কাম্য তেখেতে এনে আহ্বান আওকাণ কৰিব পাৰে নে? তাক নিজৰ শাৰীৰিক অৱস্থালৈ মনত থাকিবৰ অৱসৰ আছে নে? বি উদ্দেশ্যে সেই 'ভিক্ট' দুজন আহিছিল সিবিলাকৰ আশা পূৰণ কৰি স্বামীজী জাপানলৈ যাবলৈ সন্মত হোৱাত উভয়ে অতিশয় আনন্দিত হল।

ইবিলাক দুজনে বৌদ্ধসকলৰ পক্ষে ভাৰতৰ প্ৰসিদ্ধ তীৰ্থস্থান বুদ্ধগয়ালৈ যাবলৈ ইচ্ছা কৰি স্বামীজীক লগ ধৰি কলে “আপুনিও আমাৰ লগত যোৱা হলে বৰ কৃতজ্ঞ বোধ কৰিলোঁহেতেন।” ইয়াৰ আগৰ পৰাই স্বামীজীৰ শেষ এবাৰ বিশেষৰ দৰ্শন কৰিবলৈ মনে মনে সঙ্কল্প কৰি আছিল। এতিয়া ইবিলাকৰ লগত গৈ সিবিলাকক সন্তোষ দিয়াৰ লগে লগে নিজৰ অভিলেখ পূৰণ হোৱাত সেই কথাটো সন্মত হল। আক দুই এজন শিষ্য লগত লৈ স্বামীজী বুদ্ধগয়ালৈ বাওনা হল। তাৰ মোহন্ত মহাবাজে স্বামীজীক আদৰ অভ্যর্থনা কৰি নিজৰ ঘৰতে থাকিবৰ দিহা কৰি দিলে আৰু তাৰ ভ্ৰষ্টব্য সকলো ঠাই পৰিপাটি কৰি দেখুৱাই দিলে। ইয়াৰ পৰাই জাপানৰ ভিক্টু দুজন বিদ্বান হল আৰু স্বামীজীও তাৰ পৰা কাশীধামলৈ আহিল। স্বামীজীয়ে বোধিজ্ঞানৰ তলত প্ৰভীৰ ধ্যানস্থ হল—শাস্ত্ৰ সনাত্ন চিন্তা, সৰ্বকামনা বহিত ধীৰ, আপোন হৃদয়ত আপোনাকে লৈ স্থিতি। হয় কোনে জানে এই ঠাইত স্বামীজীৰ এয়ে শেষ সমধিস্থত ধ্যান!

কাশীধামত থাকোঁতে স্বামীজীক নানা সম্প্ৰদায়ৰ মানুহে সদায় আহি দেখা কৰিছিল আৰু নানা বিষয় আলচ কৰিছিল। কাশীধাম স্বামীজীৰ যেন আনন্দ আৰু শান্তিৰ নিকেতন।^৪ ইয়াত থাকি স্বামীজীয়ে নিজৰ শৰীৰৰ সকলো দুৰ্বলতা কিম্বা বোগৰ লগে পাহৰিছিল—সদায় যেন কিবা ভাৰত ভ্ৰমণ কৈ আছিল আৰু সদায় আবেলি নায়েবে গজাত ফুৰিছিল। স্বামীজীৰ উপদেশৰ ফলত কাশীধামৰ ডেকা সম্প্ৰদায়ে তাত এটি সাহায্য কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰি তাৰ বোগে আৰ্জ, পীড়িত লোকসকলৰ সেৱা কাৰ্য্য কৰিবলৈ প্ৰস্তাব কৰিলে আৰু সেই কাৰ্য্যৰ সকলতাৰ বাবে স্বামীজীৰ আশীৰ্বাদ প্ৰাৰ্থন কৰিলে। স্বামীজীৰ চিৰ বাহিত এনে প্ৰস্তাবত অভিশয় আনন্দিত

হৈ ডেকা সম্প্রদায়ক যথেষ্ট উৎসাহ দিলে। যথা সময়ত সাহায্য কেন্দ্ৰ স্থাপিত হল। কাশীধামত “বামকৃষ্ণ সেবাপ্রমথ” এয়ে প্রথম ভিত্তি স্থাপন। ইয়াকে আদৰ্শ লৈ ভবিষ্যত, প্রয়াগ, বৃন্দাবন প্রভৃতি বিখ্যাত তীর্থস্থানবিলাকত সেবাপ্রমথ স্থাপিত হয়লৈ ধৰিলে। ইয়াৰ দ্বাৰা বিদেশত যাত্ৰীসকলৰ যথেষ্ট উপকাৰ সাধিত হৈছিল। কাশীধামৰ জমিদাৰ এজনেও এই সময়তে যঠ স্থাপনৰ বাবে স্বামীজীক সাহায্য কৰিবলৈ প্রতিশ্রুতি দিছিল। স্বামীজীয়ে সেই কাৰ্য্যৰ বাবে পিচত স্বামী সদানন্দক পঠাই সেই কাৰ্য্যত সমাধা কৰিছিল। ঘূঠতে কাশীধামলৈ আহি স্বামীজীয়ে মনত যথেষ্ট আনন্দ পালে আৰু ডেকাদলৰ উৎসাহত স্বামীজীৰ মনৰ হতাশ জাৰ বহুপৰিমাণে পাতলিল। তেখেতে আশা কৰিলে—ভবিষ্যতে তেখেতৰ আৱৰু কাৰ্য্য নিশ্চয় গোটেই পৃথিবীত উত্তৰোত্তৰ বৃদ্ধি পাই লোককল্যাণ সাধন কৰিব।

কাশীধামত ‘বামকৃষ্ণ সেবাপ্রমথ’ ভিত্তিস্থাপন উৎসবত ডেকাদললৈ লক্ষ্য কৰি স্বামীজীয়ে কলে “লম্বাইত এয়ে হৈছে প্রকৃত মানব ধৰ্ম—তোমালোকে প্রকৃত পথৰ নিৰ্দেশ পাইছা। আন্দোলন কৰোঁ! ভগবান তোমালোকৰ সহায়ক হওক আৰু তোমালোকৰ এই কাৰ্য্যই ক্ৰমে অধিকতৰ সফলতা লাভ কৰক। সাহস আৰু জৈৰা ধৰি তোমালোকে এই কাৰ্য কৰি যোৱা। টকাৰ কাৰণে চিন্তা নকৰিবা। টকা-পইচা আপোনা আপুনি আহি থাকিব আৰু তোমালোকৰ এই অক্লান্ত কালক্ৰমে ইমান ডাঙৰ হব যে সেইটো তোমালোকে এতিয়া উপলব্ধি কৰিব পৰা নাই।”

স্বামীজীৰ পক্ষে কাশীধামেই যেন স্বধাম। তেখেত তাত থকা দিন কেইটা যথেষ্ট প্রফুল্লভাবে আছিল, সজিকৈ বোদলৈ পাহৰিছিলেই

বুলিব লাগে। তাৰ পৰা আকৌ বেলুড়লৈ আহি বোগৰ তীব্ৰতা ক্ৰমে অসুস্থত্ব কৰিবলৈ ধৰিলে। তথাপি তেখেতৰ দৈনন্দিন কাৰ্য্যৰ বিৰাম নাছিল। ‘মিছনৰ’ কাৰ্য্যও এতিয়া যথেষ্ট বাঢ়িবলৈ ধৰিছে; তদুপৰি ‘উন্নোদন’ আদি আলোচনী কাকতবিলাকতো প্ৰবন্ধ দিব লাগে। সৰ্ব্বোপৰি মঠৰ সন্ন্যাসী ব্ৰহ্মচাৰীসকলক ধ্যান কৰিবলৈ শিক্ষা দিব লাগে—বাক্যযোগ অভ্যাস কৰোঁতে প্ৰত্যেকক স্বকীয়াকৈ উপদেশ দি প্ৰক্ৰিয়াবিলাকৰ অস্থানিক অভ্যাস কৰাব লাগে। দৈনন্দিন কাৰ্য্য তালিকা ঠিকমতে চলিছে নে নাই তালৈ দৃষ্টি ৰাখি আৰু তেখেতৰ প্ৰিয় আশ্ৰমৰ জীৱ-জন্তু বিলাকৰো তত্ত্বাবধান ৰাখিব লাগে। ইয়াৰ ভিতৰতো তেখেতৰ প্ৰকৃত কষ্ট গোপন কৰিবলৈ এতিয়াও মাজে সময়ে হাঁহি-ধেমালি কৰে গল্প কৰে কিম্বা বৃহজ্জীমূলক আখ্যান শুনাই বাহ্যিক প্ৰফুল্লতা ৰক্ষা কৰে।

সেই সময়ত আশ্ৰমৰ বাৰীত কিছুমান চাওঁতাল মানুহে কাম কৰিছিল। স্বামীজীৰ মন গল এই দুখীয়া মানুহবিলাকক পেট ভৰাই এদিন খুৱাব। সিহঁতে নিমখ নিদিয়া বস্ত্ৰ খাবলৈ ৰাজ্য হোৱাত স্বামীজীয়ে নদিন নিজে আগত থাকি পৰিতোষ সহকাৰে খুৱালে। সিহঁত খাই বৈ যোৱাৰ পিছত স্বামীজীয়ে শিষ্যসকলক সম্বোধন কৰি কলে “সিহঁতক (খাই যোৱা সাওঁতাল মানুহবিলাকক) দেখিলোঁ। যেন সাক্ষাৎ নাৰায়ণ—এনে সবল চিত্ত, এনে অকৃত্ৰিম আৰু অকপট ভালপোৱা আৰু কতো দেখা নাযায়। ইহঁতৰ কিমান দুখ! তহঁতে ইহঁতৰ দুখ পচাব পাৰিব নে? নতুবা সেকুৱা কাপোৰ পিন্ধি লাভ কি? পৰহিতায় সৰ্ব্বম্ব অৰ্পণ—ইয়াৰ নামেই হৈ প্ৰকৃত সন্ন্যাস। ইহঁতে ভাল বস্ত্ৰ কেতিয়াও খাবলৈ পোৱা নাই। কেতিয়াবা এনে ইচ্ছা হয় যে ঘিওঁ ঘট-ছট

বিক্রী কবি আৰু সেই টকা দিওঁ এই দুখীয়া ধাবলৈ নোপোৱা দৰিদ্ৰ-নাৰায়ণসকলক বিলায়। আমাক নো কি লাগে—আমিটো গছৰ তলকে সাৰ কৰি লৈছোঁ। দেশৰ কত মাতুহে ধাৰ-লবলৈ পোৱা নাই—আমি কোন সতে মুখলৈ অন্ন নিছোঁ? বিদেশলৈ যেতিয়া গৈছিলোঁ—মাক কত কাতৰ প্ৰাৰ্থনা কৰিলোঁ।—মা, ইয়াত মাতুহে ফুলৰ বিছনাত শুইছে, চৰ্কী-চোৰা কত প্ৰকাৰ বস্ত্ৰ পাটছে আৰু কত বকম কি ভোগ কৰিছে। আৰু আমাৰ দেশৰ মাতুহে জুবেলা জুমুটি ধাবলৈ নাপাই মৰি গৈছে—মা! সিহঁতৰ কোনো উপায় নহব নে? বিদেশলৈ ধন্যপ্ৰচাৰ কৰিবলৈ যোৱাৰ মোৰ এটা অন্যতম উদ্দেশ্য এয়ে আছিল—এই দেশৰ মাতুহৰ কাৰণে যদি কিবা অন্নসংস্থান কৰিব পাৰি।”

জগতৰ বৈষম্য দেখি নিভাঙ্ক উভাঙ্ক অনুভব কৰি যেন আকৌ কবলৈ ধৰিলে—“(আমাৰ) দেশৰ মাতুহে জুবেলা জুমুটি পেট ভৰাই ধাবলৈ নাপাই দেখি কেতিয়াবা ইচ্ছা হয় পেলাই দিওঁ তোৰ শঙ্খ বজোৱা, ফটা বজোৱা, এৰোঁ লেখা পঢ়া কৰা কিম্বা সাধনাৰে মুক্তিলাভৰ চেষ্টা। সকলো মিলি যাওঁ গাৰোঁ গাৰোঁ চৰিত্ৰবলেৰে বলিয়ান হৈ ধনী স্বেণীক বুজাই-বঢ়াই আনো টকা-কড়ি যোগাব কৰি আৰু দৰিদ্ৰ-নাৰায়ণৰ সেৱাত দিওঁ শেখ কৰি জীৱনৰ থকা দিন কেইটা।”

“আহা! দেশৰ গৰীব-দুখীৰ কাৰণে কোনেও এখন্তেকো নেভাৰে। দিৱিলাক জাতিৰ মেকদণ্ড—যাৰ পৰিভ্ৰমত অন্নৰ যোগাব হৈছে—যি মুচি-মেথৰ নহলে এদিন কাম বন্ধ কৰিলেও চহবত হাহাকাৰৰ বব উঠে—হাৰ সিহঁতক সহানুভূতি দেখুৱাব, সিহঁতৰ দুখ-দুখত সাধনা জিৰে দেশত এনে কোনো মাতুহ নাই। জোৱাইত, হিন্দুসকলৰ পৰা সহানুভূতি নাপাই মাজোত প্ৰদেপৰ বজতে।

“পাবিয়া” জাতৰ মাহুহ খুটিয়ান হৈ গল। নেভাবিবি সেই মাহুহবিলাক অকল পেটৰ দায়ত পৰি খুটিয়ান হৈছে, আচলতে আমাৰ সহানুভূতি নেপাইহে সিহঁতে ধৰ্মাস্তৰ গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। দিনে-ৰাতিয়ে কেৱল সিহঁতক কৈছো “মুছুবি, মুছুবি!” দেশত আক কিবা দয়া-ধৰ্ম আছে নে বোপাইহঁত! কেৱল ছুংমাগীৰ দল। এনে আচাৰৰ মুখত মাৰ লাঠী, মাৰ বাটনীৰ কোব। ইচ্ছা হয়,—তইতৰ ছুংমাগীৰ গঙী ডাঙ্গি-ছিঙ্গি এতিয়াই ওলাই যাওঁ আৰু কোন কত পতিত, ককাল আছাইক আহা” বুলি ঠাকুৰৰ নামত মাঠোঁ। ইহঁত দুটিলে যা (দেশমাতৃক) জাগ্ৰত নহব। আমি যদি ইহঁতৰ ভাত-কাপোৰৰে অলপ যোগাৰ কৰিব নোৱাৰিলোঁ! তেনেহলে নো আক কি কাম কৰিলোঁ? হয়, হয়, এইবোৰ মাহুহে ছুনিয়াণাবীৰ একো নাজানে—সেই কাৰণে দিনে-ৰাতিয়ে খাটিও ভাত-কাপোৰৰ যোগাৰ কৰিব পৰা নাই। দে তইত সকলোৱে মিলি সিহঁতৰ চকু মুকলি কৰি দে—যই দিবা চকুৰে দেখা পাইছোঁ—সিহঁত আৰু আমাৰ ভিতৰত সেই একেই ব্ৰহ্ম—একে শক্তিয়েই আছে যাতোন বিকাশৰ তাৰতম্য বৰ্ত্তমান। গোটেই শৰীৰত তেজ চলাচল নকৰিলে কোনো দেশ কোনোবা কালত উঠা দেখিছানে? এটা অক যদি বিকল হয়, আন আন অকবিলাক সবল থাকিলেও সেই দেহৰ বাবা কোনো (উল্লেখযোগ্য) ডাঙৰ কাম হব নোৱাৰে—এই কথা নিশ্চয় জানিবাইক।”

যইৰ শিষ্য আৰু ব্ৰহ্মচাৰী সকলৰ মানত স্বামীজী অকল শুকৰেই নহয় বন্ধু আৰু লগবীৰ্য্য হিচাবেও বহুত সময়ত ব্যৱহাৰ কৰিছিল। দোৰ দেখিলে ধং আৰু শাসন কৰিলেও পিচ মুহূৰ্ত্ততে আকো সেই হাঁহি-মুণ! স্বামীজীৰ উপহাসিয়েই সকলোৰে পক্ষে আনন্দৰ আৰু কাৰত উৎসাহৰ পক্ষে যথেষ্ট। এতিয়া স্বামীজীয়ে

নিজে নিজে অনুভব কৰিলে তেখেতৰ দিন চমু চাপি আহিছে। গতিকে জগত-যোৰা বশস্যাৰ ঘোষা আঁতৰত থৈ নিজে লিখ্যাকলক গতি তুলি আবদ্ধ কৰ্মৰ ভবিষ্যৎ সফলতাৰ কাৰণেই চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰিলে। স্বামীজীৰ ঐকান্তিক চেষ্টাত এই সময়ত মঠৰ সন্ন্যাসী-সকলৰ ভিতৰতো যেন সাধন-ভজনৰ প্ৰবল বাসনা জাপি উঠিছিল—সকলোৱেই অধ্যবসায় সহকাৰে স্বামীজীৰ প্ৰদৰ্শিত পথত আগ বাঢ়িছিল।

—মহাপ্ৰস্থান—

বামৰূপ পৰমহংসদেৱে সদায় কৈছিল ‘নৰেনে বেতিয়া নিজৰ
 তিনিব পাৰিব তেতিয়া আৰু সি দেহ নাৰাখে।’ সেই কাৰণেই
 তেখেতৰ নিজৰ মহাপ্ৰস্থানৰ আগতে স্বামীজীক আধ্যাত্মিক সম্পদৰ
 অধিকাৰী কৰিও কলে “এতিয়া চাৰি দিখলৈ।” সেই চাৰি
 চিৰদিন দিয়া নাথাকিল। তাৰ সন্ধান আমি স্বামীজীৰ অমৰনাথৰ
 গুহাৰ সাধনাৰ পিচত তৃপ্ত অৱস্থাত কোৱা শুনিলোঁ—“বাবা
 অমৰনাথে কৃপা কৰি মোক ইচ্ছা মৃত্যু বৰ দিলে।” এই অৱস্থাৰ
 পিচৰ পৰাই স্বামীজীয়ে অন্তৰঙ্গ দুই এক গুৰুতকতক কৈছিল—
 ‘মই চল্লিশ পাৰ নহৈছোঁ—কেতিয়াবা কয়—‘মোৰ আৰু সবহ
 দিন নাই—বৰ বেছি দুই তিনি বছৰ।’ স্বামীজীৰ গুৰুতকত-
 সকলে সেই কথা শুনি তেতিয়াই মনে মনে কঁপি উঠিলেও তাৰ
 পিচতে আকৌ পাহৰি যায়। জাগতিক যাবাৰ প্ৰভাৱত সেই
 কথা মনে মনে নাথাকে, বিশেষতঃ স্বামীজীৰ কাৰ্য্য-কলাপেও
 সেই কথা মনে মনে বখাত প্ৰতিবন্ধকতা নজন্মায়।

ইং ১৯০২ চনৰ বাৰ্ছ মাহত পৰমহংসদেৱৰ জন্মোৎসৱৰ দিন
 আছিল। স্বামীজীৰ নিৰ্দেশমতে উৎসৱৰ সকলো আয়োজন ক্ৰমে
 হবলৈ ধৰিলে। উৎসৱ সমাৰোহেৰেই সম্পন্ন হলেও এই
 বছৰ স্বামীজীয়ে ডাঙৰ বোপ দিব নোৱাৰিলে। শৰীৰ অতিশয়
 দুৰ্বল থকাত কথা কওঁতেই ক্লান্তি বোধ কৰি স্বামীজী নিজ
 খবৰত আবদ্ধ থাকিল। যাতে কোনো মাহুহ গৈ অনাহত আশনি
 কৰিব নোৱাৰে সেই অৰ্থে দুৱাৰদুখত সন্ধ্যাসী এজনক বহুৱাই

থলে। আবেলি উৎসবলৈ অহাত সিঁচাৰ নিবেদিত। প্রমুখ্যে তিনি গৰাকী বিদেশীয় মহিলা শিষ্যা আহি স্বামীজীক নিজ কোঠাত দেখা কৰিলে। দুই চাৰি আঘাৰ কথা পাতিয়েই তেওঁবিলাক ততালিকে গুচি আহিল। তেওঁবিলাক ভলাই যোৱাত স্বামীজীয়ে মন্তব্য কৰি কলে “দেখিলি তেওঁবিলাক কেনে সভা আমাৰ মানুহ হোৱা হলে অনাহক কথাৰে আক কত সময় দিগ্‌দাৰ কৰি মাৰিলোহঁতন।”

উৎসবৰ পিচত স্বামী প্ৰেমানন্দক স্বামীজীয়ে কলে মোৰ মনেৰে পৰমহংসদেৱ উৎসব আগলৈ অকল এানদৰে নহৈ আক অলপ আগৰ পৰাই আৰম্ভ হব লাগে। যেনে শাস্ত্ৰপাঠ, ধৰ্ম্ম-লোচনা, ঠাকুৰৰ জীৱনীৰ আক উপদেশাবলীৰ আলোচনা আক বক্তৃতা তাৰ পিচত এই উৎসব-পূজা-দক্ষিণ-নাৰায়ণসেৱা ইত্যাদি। সেই অনুযায়ী নিকপিত ভক্তসকলৰ মাজত উৎসবৰ আগতে তিথিপূজা, শাস্ত্ৰালোচনা আক জীৱনী অবলম্বন কৰি কত কথা আঞ্জি-কালি এচলিত হৈছে।

এই উৎসবৰ পিচত স্বামীজীয়ে মাথোন তিনিমাহ কাল জীয়াই আছিল। এতিয়া মঠৰ বাবতীৰ কাৰ্য্যৰ পৰা যেন তেখেতে ধীৰে ধীৰে অবসৰ লবলৈ ধৰিলে। নিজে আত্মস্থ হৈ সদায় যেন ধ্যানস্থ থাকে। অপৰগকে তেখেতৰ নিজৰ পৰাও পৰীক্ষা কৰিবৰ ইচ্ছা—তেখেতৰ অবিহনেও মঠৰ সন্ন্যাসীসকলে বাবতীৰ কাৰ্য্য স্বচাৰুৰূপে চলাব পাৰিবনে নোৱাৰে—শিষ্যসকলৰ ওপৰত কিমান-খিনিলৈকে নিৰ্ভৰ কৰিব পাৰি তেওঁবিলাকৰ যোগ্যতা কিমানখিনি হৈছে? এইদৰে সকলো কথাতে শিক্ষার্থী বা বিদ্যার্থীসকলক স্বাধীনভাবে কামত লগাই নিজে আত্মবৰ পৰা দৃষ্টি ৰাখি তেওঁ-বিলাকৰ যোগ্যতাৰ পৰীক্ষা কৰাব কথা স্বামীজীয়ে সদায় কৈ

আছিল। অকল গুরুৰ সহায়তাই সকলো সময়তে শিষ্যসকলৰ সঞ্চল হব নেলাগে। এতিয়া কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত স্বামীজীয়ে তাৰ প্ৰমাণ চাবলৈ ধৰিলে। যঠৰ কাৰ্য্যৰ পৰা স্বামীজীয়ে যথাসম্ভৱ হাত আঁতৰাই আনিবলৈ ধৰিলে।

তেতিয়া কোনেও গম ধৰিব নোৱাৰিলেও স্বামীজীয়ে এতিয়াৰ পৰাই মহাপ্ৰস্থানৰ বাবে তৈয়াৰ হবলৈ ধৰিলে। তেখেতে যে আৰু জুন মাহৰ আগভাগতে কাৰ্ঘ্যোপলক্ষে দূৰ দেশত থকা প্ৰিয় সন্ত্যাসী শিষ্য আৰু গুৰু-ভক্তসকলক চিঠিৰে এবাৰ তেখেতৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ আহ্বান জনালে। যি সকলৰ কাম কম আছিল কিম্বা উপস্থিত কোনো ডাঙৰ লোঠাত আবদ্ধ নাছিল তেওঁবিলাক ততালিকে আহি স্বামীজীৰ লগত সাক্ষাৎ কৰিলে যদিও কোনেও তেতিয়ালৈকে বুজা নাছিল যে সেয়ে স্বামীজীক শেষ দৰ্শন এই জীৱনত! যি সকল আহিব নোৱাৰিলে সিবিলাকে জনমলৈ আৰু সিবিলাকৰ প্ৰাণতকৈও অধিক প্ৰিয় স্বামীজীক দেখা নাপাই আক্ষেপ কৰিব লগীয়া হ'ল।

স্বামীজীৰ লগত যথেষ্ট ঘনিষ্ঠতা থকা যঠৰ গুৰুভক্তসকলে স্বামীজীৰ ভাবান্তৰ লক্ষ্য নকৰাকৈ থকা নাই। পাৰ্শ্বৰ বন্ধন ক্ৰমে যেন ছেদ কৰি যোৱা লক্ষ্য কৰি সিবিলাক মনে মনে উৎসব হৈছিল। তেওঁবিলাকৰ মনত সদায় ভয় লাগি আছিল—“তেখেত স্বামীজীয়ে নিজক চিনি পাইছে নে কি?” অমবনাথৰ পৰা ঘূৰি আহি স্বামীজীয়ে হাঁহি হাঁহি কোৱা কথাৰ পৰাই সিবিলাকে চিন্তা কৰিছিল—হয়তো সদাশিবই সম্পূৰ্ণ আত্ম-পৰিচয় দিলে—নতুবা ইচ্ছাশূন্যৰ কথা তেতিয়াই কিয় কৰ? তেতিয়াই স্বামীজীয়ে দুই এজনক কৈছিল যি আৰু তিনি চাৰি বছৰতকৈ সবহমিন নাথাকে। এদিন কথা প্ৰসঙ্গত যঠৰ এজনে হঠাতে সুধিলে—

“স্বামীজী, আপুনি নিজক চিনি পাইছে নে কি?” স্বামীজীয়ে তত্ক্ষণিক উত্তর দিলে “নিশ্চয় চিনি পাইছো।” তার পিচত আক কোনো কথা শুধিব সাহস নহল। শুকতকতসকলে পৰমহংসদেহৰ সেই কথা—নিজক চিনিলে নবেনে দেহ নেবাধিৰ—মনত পৰি বিশেষ ৰূপে চিন্তিত হৈ ভাবিলে স্বামীজীয়ে এতিয়া যেতিয়াই মন যায় তহু ত্যাগ কৰিব পাৰে। এই ধাৰণা বহুবল হল যেতিয়া এই কথাৰ কেদিনমান পিচতে স্বামীজীয়ে স্বামী শুকানন্দৰ হতুৱাই পজিকা-খন অনাই তাৰ পাত লুটিয়াবলৈ ধৰিলে।

স্বামীজীয়ে সদায় নিজ কোঠাত বহি অকলে আহাৰ কৰে। লীলাসম্বৰণৰ এসপ্তাহমান আগতে এদিন মঠৰ আন সকলোৰে লগত বহি আহাৰ কৰিলে আৰু সকলোৰে আগতে পাতৰ পৰা উঠি নিজ শিয়্য আৰু শুকতকতসকলৰ হাতত মূখ ধুবলৈ পানী ঢাল দিবলৈ ধৰিলে। একনে কলে “আপুনি আমাক সেৱা কৰিব নে আমি আপোনাৰ সেৱা কৰা উচিত?” স্বামীজীয়ে উত্তৰ কৰিলে— ‘যীতুখুট্টই শিয়্যসকলৰ ভৰি ধুৱাই দিছিল—মই সিমানখিনি নৈ যোৱা নাই।’ ইতিত বুজাসকলে ভাবিলে, “কি সৰ্কনাম, যীতুখুট্টৰ সেই কাৰ্য্য লীলাসম্বৰণৰ ঠিক আগতে কৰিছিল। তেখে আমাৰ পক্ষেও বিবম দিন আগত প্ৰায়!”

মহাপ্ৰস্থানৰ তিনি দিন আগৰ পৰা স্বামীজীৰ বোগ বজ্জা নোহোৱা হল, স্বাভাৱিক ক্ষুৰ্তি যেন কিংব আহিল। সদা প্ৰফুল্ল মূখ, মঠৰ দাৰভীৰ কাৰ্য্যত বোগহান দিবলৈ ধৰাত সকলোৰে ভাবিলে—স্বামীজী অসুস্থ আৰু কিছু দিনলৈ আমাৰ স্বাস্থ্যত থাকিব। সেই দিনা সন্ধিয়া কেজনমান শুকতকতৰে মঠৰ বুকলি চোভালত পাৰগাৰি কৰি কুৰি কুৰি হঠাতে কলে “প্ৰাণ বিয়োগ বন্ধিলে মোৰ দেহ যেন দেই ঠাইত দাখ

কৰ। হয়—ভেংখেন্তৰ প্ৰিয় সাধনাৰ ঠাই সেই বেলগছৰ ওচৰৰ গজাৰ পাবৰ ঠাইকে নিৰ্দেশ কৰি দিছিল। মাহুহ অমৰ নহয় যেতিয়া সেই কথাটো শিষ্যসকলে আগন্তুক আশু অন্তঃ ঘটনাৰ আশঙ্কা নকৰিলে। লিখা বাচন্য এতিয়া সেই ঠাইত স্তম্ভৰ সমাধি-মন্দিৰ স্থাপিত হৈছে।

ইং ১৯০২ খৃষ্টাব্দ ৪ জুলাই তাৰিখ শুকুৰবাৰ। সেইদিনা পুৱা স্বামীজীয়ে গুৰুভকতসকলৰ লগত বাহি একেলগে চাহ খালে আৰু নিতৰ অতীত জীৱনৰ নানা ঘটনাবলীৰ গল্প কৰিলে। লগে লগে অশ্লষ অচৰণ আন আন কথাও আলস্য কৰিলে। তাৰ পিচত কলে—কালিলৈ শনিবাৰ অমাবস্যা তিথি মিলিছে। এভাগ কালীপূজা কৰিব লাগে। তেতিয়াই বহু গোটাৰলৈ ছত্ৰন সন্ধ্যাসী শিষ্যক ডাব দিয়া হল। হঠাতে এজন কালীপূজক সেই সময়ত মঠলৈ আহিছিল। তেখেতকে পিচদিনাৰ পূজাভাগ কৰিবলৈ নিমন্ত্ৰণ জনালে। আগন্তুক পণ্ডিতজনে সন্মত হল। আঠ বজাৰ সময়ত মঠৰ ঠাকুৰ ঘৰলৈ গৈ দুৱাৰ-খালিক বহু কৰি লৈ প্ৰায় তিনি ঘণ্টা সময় ধ্যান কৰিলে আন কাল কিন্তু ধ্যানৰ সময়ত দুৱাৰ মুকলি কৰিয়েই ৰাখে। তাৰ পৰা শুণ শুণ কৰি শ্যামা বিষয়ক এটি গান গাই নামি আহি স্বামী শুকানন্দক শুক্ল বজুৰ্বেদধন আনি পঢ়িবলৈ আদেশ কৰিলে। তাৰ দুই এটি সূত্ৰ পাঠ আৰু ষাণ্মা হোৱাৰ পিচত সেই দিনাও সকলো একেলগে বাহি মঠত প্ৰসাদ গ্ৰহণ কৰিলে। অলপ সময় বিজ্ঞাপ কৰাৰ পিচতে আন দিনতকৈ প্ৰায় এঘণ্টা আগতে শাস্ত্ৰালোচনাৰ 'ক্লাচ' কৰিবলৈ আদেশ দি নিজে তাত যোগ দিলে আৰু ব্যাকৰণৰ কঠোৰ সূত্ৰবিলাক বসাল গল্পৰ সহায়ৰে বুজাবলৈ ধৰাত শিক্ষাৰ্থীসকল

যেন স্তম্ভিত হন। ব্যাকরণের দরে কঠিন বিদ্যো স্বামীজীয়ে এনে সহজ, সবল আৰু সবস কৰি বুজাব পাৰে।

আবেলি স্বামী প্রেমানন্দৰ লগত খোজ কাটি বেলুচ বজাৰৰ ওচৰ পালেগৈ। মঠৰ পৰা সি প্ৰায় দুমাইল বাট। অশুখ হবৰ পৰাই স্বামীজীয়ে কৈতিয়াও ইমান দূৰলৈ খোজ কাটি যাব পৰা নাই। বাটত ফুৰোঁতে স্বামীজীয়ে সেই বেদ বিদ্যালয় স্থাপনৰ উপযোগিতা সম্বন্ধে আলচ কৰিছিল। স্বামী প্রেমানন্দৰ প্ৰস্তুত উত্তৰ দিছিল—বেদ-পাঠৰ পৰা বহুতো কুসংস্কার আঁতৰ তৈ যাকহে প্ৰকৃত ধৰ্ম চিনিব পাৰিব।” এইদৰে কথা-বতৰা তৈ ঘূৰি আহোঁতে মঠত সন্ধ্যা আৰতিৰ কাহ-মণ্টা বাজি উঠিল। স্বামীজীয়ে হাত-মুখ ধুই ধ্যানত বহিল। এঘণ্টামান ধ্যান কৰাৰ পিচত নিজ কোঠাত বহি হাতত মালা লৈ জপ কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু কোঠাৰ চুবামুগত বহি এজন শিষ্যক সেইদৰে জপ কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিলে। এঘণ্টামানৰ পিচত শিষ্যজনক অন্তৰলৈ মাতি নি কলে, চুবামুগাৰ মকলি কৰি দিয়া আৰু মোৰ মূৰটো ফিছি দিয়া বৰ গৰম বোধ হৈছে। তেওঁ সেইদৰে মূৰত লাচে লাচে বি'ছ দিবলৈ ধৰিলে।

পিচত স্বামীজীয়ে হাতত জপৰ মালা লৈয়ে বিছনাত দীঘল দিলে। শিষ্যজনক কলে 'হাক এতিয়া বিছিব নালাগে মোৰ ভৰি ছুটা অলপ অলপকৈ টিপি দিয়া। শিষ্যজনে সেই দৰে সেৱা কৰি থাকোঁতেই স্বামীজীয়ে জপৰ হুখ কৰি চিত্ত হৈ শুলে। হাতৰ জপমালা ঘূৰিয়েই আছিল। তেতিয়া বাতি নটা বাজিছে। এনেতে স্বামীজীয়ে এটা অক্ষট জ্বলি কৰা যেন শুৱিলে। দেৱা গল যেন উলাহ এটা টানি ললে। স্তাব পিচত দেৱা গল অলপ নিশ্চেষ্ট থাকি আকৌ এটা গভীৰ নিশ্বাস

ললে। লগে লগে তেখেতৰ শিৰ গাঁকৰ পৰা বাগৰি পৰিল। চকু দুটি উৰ্দ্ধ দৃষ্টি অৰ্দ্ধ নিমিলিত হল—মুখমণ্ডল অনাবিল শান্ত, উজ্জলৰূপ লৈ প্ৰকাশমান হল। সকলো নিশ্চল হোৱা যেন দেখি শিষ্যজনে একো বুজিব নোৱাৰিলে,—তেওঁ কম বয়সীয়া লৰা আছিল। ততালিকে তেওঁ আন এজনক মাতি আনিলে—তেওঁ চাই দেখে হাতত নাড়ীৰ গতি নাই। তেতিয়া তেওঁলোক দুজনে চিঞৰ মাৰি সকলোকে তালৈ মাতিলে। সকলোৱেই দেখি অৰাক সিবিলাকৰ প্ৰাণপ্ৰিয় স্বামীজীৰ যেন মহাপ্ৰস্থান হৈছে—সিবিলাকৰ জীৱন সৰ্ব্বৰ স্বৰূপ স্বামীজীৰ অভাবহেতু সকলোৱেই অশ্লশবীয়া আৰু শূন্য বোধ হবলৈ ধৰিলে। শোকত সকলোৰে অন্তৰ আত্মৰ হৈ উঠিল।

কোনো অস্বাভাৱিক নোহোৱাকৈ এনেভাবে দেহত্যাগ কৰাত ষষ্ঠবাসীসকল অকল স্তম্ভিত হোৱাটো নহয় তেতিয়াৰ কৰ্ত্তব্য সৰ্ব্বদে কিংকৰ্ত্তব্য বিমূঢ় হল। অপ্ৰত্যাশিত ঘটনা ঘটিলে সাধাৰণতঃ যি হয় সিবিলাকৰ পক্ষেও সোৱ হ'ল। সকলোৱেই কলিকতাৰ পৰা বিখ্যাত ডাক্তৰ আনি মতামত লোৱাই শ্ৰেয়ঃ জ্ঞান কৰি কলিকতালৈ আহুহ পঠালে। বাতি ১২ বজাত ডাক্তৰ আহিল। নানা প্ৰকাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা পৰীক্ষা কৰি ডাক্তৰে কলে—“স্বামীজীৰ প্ৰাণ বায়ু নাই—সন্ধ্যাস বোগত তেখেতে নৰ্বৰ দেহ ত্যাগ কৰিছে।” ষষ্ঠবাসী সাধু-সন্ন্যাসীসকলে বেহমন্ত পাঠ কৰিবলৈ ধৰিলে। শুকপত্ৰ প্ৰাণ কোনোৱে শোকাবেগ জ্বল কৰিব নোৱাৰি শোকাভাৱে স্বামীজীৰ পদ প্ৰক্ষালন কৰি গোটেই বাতি নভয়তকৈ যেন হৈ বাপন কৰিলে।

পুৱা স্বামীজীৰ বিয়োগ বাতৰি গোটেই কলিকতা চহৰ বিয়পি পৰিল। মলে মলে ভক্তসকল, স্বামীজীৰ শুণ্ণগ্ৰাহী লোকসকল,

যি যত আছিল শিষ্যসকল আহি পূজা যঁঠ ভবি পবিল। বাবাকপুৰব
আশ্রমৰ পৰা গৌৰীয়া আহিল। বাগবাত্যৰ পৰা সিতাব নিবেদিতা
আছিল। এই নিবেদিতাব কি কৰণ দৃশ্য। আহি পাবৰে পৰা যুৱৰ
শিতানৰ ফালে বহি এই ভক্তিমতী শিষ্যই বিছনি হাতত লৈ স্বামীজীক
বিছি আছিল। মহাপ্ৰস্থানৰ পিচতো স্বামীজীৰ দেহ-কান্তি অলপো জান
হোৱা নাছিল। দেখা গৈছিল বীৰ কেশৰীয়ে লোককল্যাণৰ কাৰণে
বিদ্যা গতিৰে লোককল্যাণ কামনাৰে গোটেই জগত পৰিক্ৰমা
কৰি যেন অলপ ভাগৰি শুইছে। একাধাৰে গুৰু, বন্ধু আৰু
সগৰ ক্লান্তিত বিছনিৰে বিছি ক্লান্তি দূৰ কৰিবৰ চেষ্টাৰ বাহিৰেনো
অগ্ৰত্যাশিত ঘটনাত মাহুহৰ আন কি কাম হব পাৰে? যথা
সময়ত নতুন কাপোৰ সলাই গৈৱা কাপোৰেৰে স্বামীজীক আবৃত্ত
আৰু ফুলৰ মালাৰে বিভূষিত কৰি, সুগন্ধি চন্দন লিপি আৰু
অগৰু জল সিকন কৰি জয়ধ্বনিৰে, হৰিধ্বনিৰে দিগন্ত ৰূপাই
উপস্থিত হাজাৰ হাজাৰ লোকসমাজৰ মাজেদি যঁঠ লোতালাৰ
পৰা সেউ নম্বৰ দেহ নমাই অনা হল। তাৰ পিচত শিষ্য ভক্ত
সকলে আবতি কৰিলে আৰু পদধূলা গ্ৰহণ কৰিলে। স্বামীজীয়ে
নিজে নিৰ্দ্ধিষ্ট কৰি দিয়া ঠাইত চন্দন কাঠৰ চিত্ৰত তুলি থিউ আৰু
ধূনাৰ সহায়েৰে অগ্নিসংযোগ কৰি পুত দেহ জ্বৰ কৰা হল।

অমৰনাথৰ কৃপাত ঈচ্ছামৃত্যু বৰ পাই যব জগতৰ পৰা
এই দৰেই বোগাকট অৱস্থাৰ সহায়ত পৃথিবীৰ মানব শ্ৰেষ্ঠ মহাপুৰুষে
শান্তিৰে সৈতে মহাপ্ৰস্থান কৰিলে। তেখেতৰ বিদ্যোগত পৃথিবী-
ব্যাপি হাহাকাৰ ধ্বনি উঠিল। ভক্তসকলে শব্দ, মন আৰু
নিৰ্দিধ্যাসনৰ অৰ্থ আৰু কন্বীসকলৰ জিঞ্জিষ্ঠ আৰু নিদাৰ্ঘ
দেৱাপবাহনতাৰ পূজাৰ যজ্ঞত স্বামীজী আৰ্জিত অম্বৰ। সেই

মহাপুজাৰ বেদী আজি দিকে দিকে স্থাপিত হৈ স্বামীজীৰে অক্ষয়
কিৰিতি ঘোষণা কৰিছে। এনে বহুমুখী প্ৰতিভা আৰু শক্তিৰ
একত্ৰ সমাবেশ জগতত দুৰ্লভ। ৰূপে, গুণে, বিদ্যায়, বাগ্মিতায়,
লোককল্যাণ কামনায়, সাধনায়, জিতেন্দ্ৰিয়তায় স্বামীজীৰ দৰে
সৰ্বদৰ্শী মহাপুৰুষ পৃথিবীত বিৰল। তেখেত আছিল জ্ঞানত
শব্দৰ, সদ্ভদয়তাত বুদ্ধ, ভক্তিত নাৰদ, ব্ৰহ্মজ্ঞতাত শুকদেৱ, তৰ্কত
বৃহস্পতি, ৰূপত কামদেৱ, সাহসত অৰ্জুন শাস্ত্ৰজ্ঞানত ব্যাস।
এনে সৰ্বতোমুখী স্বামীজীৰ জীৱন যে অমূল্য যোগ্য সেই
বিষয়ে সন্দেহ থাকিব পাৰে নে ?

এইদৰেই ভাৰতীয় জাতীয় ভাৱৰ অগ্ৰদূতৰ সূচিত বক্তিকা
ৰূপকালৰ কাৰণেও নিম্প্ৰভ হৈ গল। যি শক্তিক আশ্ৰয় কৰি এই
মঙ্গলপ্ৰসূত্ৰৰ প্ৰচাৰিত হৈ দেশবাসীক অনুসৰণ কৰিবলৈ আহ্বান
জনাইছিল সেই শক্তিৰ হঠাৎ স্তম্ভিত গাতত কাৰ্য্যধাৰা ক্ষণিক
বন্ধ হলেও শক্তিৰ উৎসব মহানতাৰ প্ৰভাবত সি আকৌ চলিবলৈ
আৰম্ভ হৈছে। দেশবাসীৰ আন্তৰিক সহযোগিতাবে সেই উদ্দেশ্য
সাফল্যমণ্ডিত হওক। পৰাধীনতাৰ ঘানি দেশৰ পৰা জঁতৰক।
পৃথিবীৰ দৰবাৰত আমিও মানব স্থলভ যোগ্য আসন অধিকাৰ
কৰি এইখনা মহাপুৰুষৰ স্বৰ্গত তৰ্পণ কৰি ধন্য হওঁ, কৃতার্থ হওঁ,
কৃতকৃত্য হওঁ।

পৰিচিষ্ট

স্বামীজীৰ আৰু “বামকৃষ্ণ মিছনৰ” কাৰ্য্য কিমানখিনিৰে প্ৰসাৰ আৰু উন্নতি লাভ কৰিছে ‘মিছনৰ’ ১৯৪০ খৃষ্টাব্দৰ বছৰেকীয়া বিপোর্টৰ পৰা কিছু আভাস পাব বুলি আমি ইংৰাজী ভাষাৰ সাধাৰণ গ্ৰহণ কৰি প্ৰকাশ কৰিলোঁ। ইয়াৰ দ্বাৰা আমি সহজে বুজিব পাৰিম ক্ৰমে ই কেনেকৈ গা কৰি আহিছে। পৰিচালনাৰ কাৰ্য্য ঠিকমতে চলি থাকিলে আমাৰ বিশ্বাস যে ই আৰু প্ৰসাৰ লাভ কৰি লোককল্যাণ সাধন কৰিব পাৰিব।

বামকৃষ্ণ-মিছন

ইং ১৯৪০ চনৰ কাৰ্য্যবিবৰণী

ভাৰতত আৰু ভাৰতৰ বাহিৰত মিছনৰ ৬১ টা কেন্দ্ৰ আছিল। ইয়াৰ উপৰিও ৬৪ টি মঠ কেন্দ্ৰ মিছনৰ সৈতে ঘনিষ্ঠ সহযোগিতা বাধি কাম চলাইছে। গতিকে মুঠ কেন্দ্ৰ সংখ্যা ১২৫ টা। ইয়াৰ বাহিৰে ১৮ টা উপশাখা কেন্দ্ৰও আছে। বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ৩৫৭ টা স্বাধী প্ৰতিষ্ঠান মিছনৰ কৰুণাকৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছে; তাৰ ভিতৰত ২০৫ টা মিছনৰ নিজস্ব। ইয়াৰ বাহিৰেও মিছনে সাময়িক নানা প্ৰকাৰ সেৱাকাৰ্য্যও কৰিছে।

চিকিৎসাৰ কাৰণে চিকিৎসালয়, দৰিদ্ৰসেৱা, সাময়িক সাহায্য, শিক্ষা, (ইঞ্জিনিয়াৰিং প্ৰভৃতিও লগতে) প্ৰচাৰ কাৰ্য্য আৰু

বিদ্যার্থীভবন প্ৰভৃতি কাৰ্য্য মিছনৰ দ্বাৰা যথেষ্ট ভাবে পৰিচালনা কৰা হৈছে। ইয়াৰ দ্বাৰা হাজাৰ হাজাৰ লোকৰ উপকাৰ কৰা হৈছে।

সংস্কৃতি আৰু ধৰ্ম্মপ্ৰচাৰ—মিছনৰ প্ৰায় সকলো কেন্দ্ৰতে সাধাৰণৰ ব্যৱহাৰৰ কাৰণে লাইব্ৰেৰী আৰু পাঠাগাৰ আছে আৰু প্ৰায় সকলোতে ধৰ্ম্মালোচনা আৰু বক্তৃতা দিয়া হৈছে। বিখ্যাত পাশ্চাত্য পণ্ডিতসকলৰ লগত আলাপ আলোচনা কৰা হৈছে আৰু মিছনৰ সাধুসকলৰ দ্বাৰা ভাৰতৰ নানা ঠাইত আৰু বিদেশত বেদান্তৰ বাগী প্ৰচাৰ কৰা হৈছে। X X X

বিদেশত প্ৰচাৰ কাৰ্য্য—যুদ্ধৰ কাৰণে বিদেশত মিছনৰ কামৰ কিছু অসুবিধা হৈছে। মধ্য ইউৰোপৰ কাম বন্ধ কৰিব লগা হৈছে। পেৰীচ মহানগৰীৰ প্ৰচাৰ কেন্দ্ৰ অনধিকৃত ফ্ৰান্সৰ এখন সৰু চহৰলৈ স্থানান্তৰিত কৰা হৈছে আৰু লণ্ডনৰ কাৰ্য্য চহৰৰ উপকণ্ঠত আপাততঃ চলিছে। আমেৰিকাৰ যুক্তৰাজ্যত আৰু দক্ষিণ আমেৰিকাৰ আৰ্জেণ্টাইন সাধাৰণতঃ প্ৰচাৰ কাৰ্য্য ক্ৰমশঃ বৃদ্ধি পাইছে। য়ৰিচাছ দ্বীপৰ মিছনৰ কাৰ্য্য বিশেষভাবে সফল্য লাভ কৰিছে। তাত এটা স্থায়ী কেন্দ্ৰ স্থাপনৰ উদ্যোগ কৰা হৈছে। শিৱাপুৰ শাখাকেন্দ্ৰৰ পৰা পিনাঙটো কাৰ্য্য চলোৱা হৈছে। বেঙ্গলত মিছনৰ পক্ষৰ পৰা ৮২ টা ধৰ্ম্মব্যাখ্যা শ্ৰেণী আৰু ২৫ টা বক্তৃতাৰ দিহা কৰা হৈছিল।

প্ৰস্তাবিত কৰ্ম্ম প্ৰচেষ্টা—বাংচিৰ ওচৰত ডুবী নামক ঠাইত এটা যক্ষা-বাহ্য নিবাস আৰু বেলুডত এখন কলেজ প্ৰতিষ্ঠা কৰা পৰিকল্পনা বৰ্ত্তমান ধিনি আগ বাঢ়িছে। বাহ্য-নিবাসৰ কাৰণে ৭২৬ বিঘা মাটি আৰু ৭০,০০০ হাজাৰ টকা সংগৃহীত হৈছে

আৰু গৃহনিৰ্মাণ কাৰ্য্য সোনকালে আৰম্ভ কৰা হ'ব। কলেজৰ কাৰণেও আশামুৰুণ সাহায্য পোৱা হৈছে, কলেজ অহা জুলাই মাহৰ পৰাই খোলা হ'ব।

এই বছৰত মুঠ আয় ১৬,০০,৭১৪৫৫/২১

ব্যয় ১১,২৪,৫৭৮৮১০

* * * *

চিকাগো ধৰ্ম্মমহাসভাত যোগদানৰ পিচত আমেৰিকা আৰু ইউৰোপৰ বিভিন্ন ঠাইত পৰিভ্ৰমণ, প্ৰচাৰকাৰ্য্য আৰু স্বামী বেনাৰ্জ মিছন স্থাপনৰ পিচত নিজ মাতৃভূমিলৈ ঘূৰি অহাত বিভিন্ন ঠাইত যি অভিনন্দন দিছিল ইয়াত তাৰে কেখনমানৰ পৰা চমুকৈ দুই চাৰিটি কথা উদ্ধৃত কৰি দিয়া হ'ল। ইয়াৰ পৰাই বুজা যাব সেই সময়ত দেশবাসীয়ে স্বামীজীক কেনে ভাবে গ্ৰহণ কৰিছিল :—

সিংহলৰ (লঙ্কাৰ) জাক না চহৰত দিয়া অভিনন্দনৰ মৰ্ম্ম :—

শ্ৰদ্ধাঙ্গদেবু, জাকনা চহৰবাসী আমি হিন্দুসকলে সিংহলৰ হিন্দুধৰ্ম্মৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰবৰূপ এই ঠাইলৈ আপোনাক স্বাগত সন্মিলন জনাইছোঁ। লঙ্কাৰীপৰ এই অংশত পদাৰ্পণ কৰিবৰ কাৰণে আপোনাক যি আমন্ত্ৰণ জনোৱা হৈছিল আপুনি অঙ্গগ্ৰহণ কৰি তাক স্বীকাৰ কৰাত আমি ধন্য হৈছোঁ।

আপুনি বেগত প্ৰকাশিত সত্যৰ আলোক চিকাগো ধৰ্ম্মমহাসভাত প্ৰকাশ কৰিলে, তাৰতৰ ব্ৰহ্মবিদ্যা ইংলণ্ড আৰু আমেৰিকাত প্ৰচাৰ কৰিলে, সমগ্ৰ পান্চাত্যদেশবাসীক হিন্দুধৰ্ম্মৰ অন্তৰ্নিহিত ব্যক্ত্যবিলাক জানিবলৈ দিলে আৰু তাৰ দ্বাৰাই পান্চাত্যদেশৰ লগত আমাৰ প্ৰাচ্যভূমিৰ ঘনিষ্ঠ সন্ধৰ্শ স্থাপন কৰিলে। এইদৰে আমাৰ ধৰ্ম্মৰ কাৰণে আপুনি নিঃস্বার্থভাবে যি পৰিশ্ৰম কৰিছে

তার বাবে আমি এই হুযোগতে আপোনাৰ প্ৰতি আমাৰ গভীৰ
কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। বিশেষতঃ এই জড়বাদ সৰ্ব্বৰ যুগত—
যি যুগত সকলো বিষয়ে প্ৰকাৰ অভাৱ আৰু আধ্যাত্মিক সত্য
লাভ কৰিবলৈ মানুহৰ অকি সেই যুগত আপুনি আমাৰ ধৰ্মৰ
পুনৰুত্থানৰ কাৰণে আন্দোলন আৰম্ভ কৰাত আমাৰ অশেষ
ধন্যবাদ গ্ৰহণ কৰক। ইত্যাদি—

* * * *

ৰামনাথ বা ৰামেশ্বৰ সেতুবন্ধত দিয়া অভিনন্দনৰ একাংশ :—

ঔপৰমহংস যতিৰাজ দ্বিধিক্স কোলাহল সৰ্বমত সম্প্ৰতিপন্ন
পৰম যোগেশ্বৰ ঔমন্তাগবচ্চীৰামকৃষ্ণ পৰমহংস কৰকমল সজ্ঞাত
ৰাজাধিৰাজ সেৱিত ঔবিবেকানন্দ স্বামী পূজাপাদেষু—

স্বামিন, এই প্ৰাচীন ঐতিহাসিক সংস্থান সেতুবন্ধ ৰামেশ্বৰ বা
ৰামনাথপুৰম বা ৰামনাথৰ অধিবাসী আমি আমাৰ এই ষাটভূমিলৈ
আপোনাক সাদৰে স্বাগত সন্মৰ্ষণ জনাইছোঁ। যি ঠাই সেই
মহাধৰ্ম্মবীৰ আমাৰ পৰম তত্ত্বভাজন গুৰু শ্ৰীভগৱান ৰামচন্দ্ৰৰ
পদাৰ্পণত পবিত্ৰ হৈছিল তাৰতৰ সেই ঠাইত আপোনাৰ প্ৰথম
পদাৰ্পণত আমি আপোনাক আমাৰ হৃদয়ৰ প্ৰভাৱতী অৰ্পণ
কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈ নিজকে মহা সৌভাগ্যশালী জ্ঞান কৰিছোঁ।

আমাৰ মহান সনাতন ধৰ্ম্মৰ প্ৰকৃত মহত্ব পাশ্চাত্য দেশৰ
মনীষিকলৰ চিন্তিত দৃষ্টিৰে মূৰ্ছিত কৰি দিবৰ কাৰণে আপুনি
চেষ্টা কৰিছে সি অতীৰ প্ৰেক্ষাগাৰ আৰু সেই চেষ্টাৰ বে অকৃতপূৰ্ণ
ফল কলিছে সেই কথাটো আমি অকণ্ট আনন্দ আৰু সৌৰৱ
অনুভৱ কৰিছোঁ। আপুনি অপূৰ্ণ বাগ্মিতা সহকাৰে আৰু অত্যাধিক শব্দ
ভাৱে ইউৰোপ আৰু আমেৰিকাৰ শিক্ষিত লোকসকলৰ গুচৰত
ঘোষণা কৰিছে আৰু সিবিলাকৰ হৃদয়ত দৃঢ় বিশ্বাস জন্মাই দিছে

যে হিন্দুধর্মই আদর্শ সার্বভৌমিক ধর্ম আৰু নি সকলো ক্ষতি আৰু সকলো ধৰ্মাবলম্বী নব-ন্যায়ীৰ প্ৰকৃতিৰ উৎপত্তী। আপুনি মহা নিম্বাৰ্হ ভাবৰ প্ৰেৰণাত আৰু মহোচ্চ উদ্দেশ্য প্ৰাপ্ত হৈ আৰু বহু স্বাৰ্থভাগ কৰি বহুদেশ, বহু নব-ন্যায়ী, সমুদ্ৰ-মহাসমুদ্ৰ পাৰ হৈ অতুল ঐশ্বাশাসী ইউৰোপ আৰু আমেৰিকালৈ সত্য আৰু শাস্ত্ৰৰ সংবাদ বহন কৰি নি ভাৰতীয় আধ্যাত্মিক জয় পতাকা উত্তোলনে। X X X X আপোনাৰ প্ৰচাৰৰ ফলত ভাৰতৰ উদাসীন লোকসকলৰ প্ৰাণতো আধ্যাত্মিক মহত্ব ভাব কাগবিত হৈছে আৰু সিংলাকৰ পৰা প্ৰিয় অমূল্য ধৰ্ম চৰ্চ্চালৈ আৰু অহুমানবিলাকৰ প্ৰতি এটা আত্মবিক আশ্ৰিত কৰিছে। X X X X X আপোনাৰ অন্যতম অহুতম শিষ্য আমাৰ বন্ধাৰ প্ৰতি আপুনি যে সদায় পৰম অহুগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰি আহিছে এই কথা উল্লেখ নকৰিলে এই অভিনন্দন পত্ৰ অসম্পূৰ্ণ থাকি যায়। আপুনি অহুগ্ৰহ কৰি পোণ্ডে তেণেত্তৰ বাজাত পদাৰ্পণ কৰাৰ কাৰণে তেণেত্তে নিজকে যেনে গৌৰবাৰিত বোধ কৰিছে তাক (তেণেত্তে) ভাষাৰে প্ৰকাশ কৰিবলৈ অসমৰ্থ।

উপসংহাৰত আমি সেই সৰ্বশক্তিমানৰ ওচৰত আৰ্হনা কৰোঁ। তেণেত্তে যেন, আপুনি যি কল্যাণকৰ কাৰ্য এনে হুত্বৰ ভাৰে আৰ্হত কৰিছে, তাক পৰিচালনা কৰিবলৈ আপোনাৰ দীৰ্ঘজীৱন, স্বাস্থ্য আৰু বল প্ৰদান কৰে।”

মহাৰাষ্ট্ৰ স্বাধীনতাৰ দি অভিনন্দন দিছিল তাৰ একাংকী:—

পৰম পূজাপাদ বাৰিচী,

মাদ্ৰাসাৰী হিন্দু অধিবাসীলকলৰ পক্ষে আমি এই পবিত্ৰ প্ৰাচীন নগৰীত আপোনাক আমাৰ অহুৰেৰে সৈতে আৰু পৰম

অসহকাৰে, স্বাৰ্গত সন্তোষ জনাইছো। আমি আপোনাতে হিন্দু
সন্তোষীৰ জীৱন্ত উদাহৰণ প্ৰত্যক্ষ কৰিছো। আপুনি সংসাৰ
সকলো বন্ধন আৰু আসক্তি পৰিত্যাগ কৰি সমগ্ৰ মানব
জাতিৰ আধ্যাত্মিক উন্নতিকল্প মহান পৰহিত ব্ৰতত
(স্বইচ্ছায়) নিযুক্ত হৈছে। আপুনি নিজৰ জীৱনৰ
আদৰ্শৰেই প্ৰমাণ কৰিছে যে হিন্দুধৰ্ম্মৰ লগত বাহিৰা অচুঠানৰ
আচ্ছন্ন্য সঞ্চ নাহি আৰু কেৱল উন্নত দাৰ্শনিক ধৰ্ম্মইহে ত্ৰিতাপ
তাপিত জীৱক শক্তিদান কৰিবলৈ সমৰ্থ। X X X
ভাৰত যে আজিলৈকে জীয়াই আছে তাৰ কাৰণ হৈছে তেওঁ
জগতৰ আধ্যাত্মিক উন্নতি সাধনকল্প মহাব্ৰত পালন কৰিব লাগিব
কসিযুগৰ অস্তৰ্ভূতি এই উপযুগৰ শেষ ভাগত আপোনাৰ দৰে
মহাপুৰুষৰ আবিৰ্ভাবত আমি নিশ্চয়কৈ বুজিছো যে শীঘ্ৰে
অনেকানেক মহাত্মা আবিৰ্ভূত হৈ এই ব্ৰত উদ্‌যাপন কৰিব।

আপুনি ভাৰতীয় দৰ্শনৰ যি হৃদয়ৰ ব্যাখ্যা কৰিছে তাৰ
বাবে আনন্দ প্ৰকাশ আৰু সহস্ৰ মনুষ্যজাতিৰ যি অমূল্য উপকাৰ
সাধন কৰিছে কৃতজ্ঞ হৃদয়ে তাক স্বীকাৰ কৰা এই দুই বিষয়ে
প্ৰাচীন বিদ্যাৰ লীলাভূমি হৃদয়েশ্বৰদেৱৰ প্ৰিয়, বোগীসকলৰ
পবিত্ৰ বাদশাস্ত্ৰ কেন্দ্ৰ এই মন্তব্য ভাৰতত আন কোনো নাগৰীতকৈ
পাচ নপৰিব।

আমি দেৱৰ গুৰুত প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ—তেওঁ আপোনাক দীৰ্ঘজীৱন
উদ্যম আৰু বল প্ৰদান কৰক আৰু জগতৰ কল্যাণ সাধনত
নিযুক্ত ৰাখোক।”

মাত্ৰাৱৰ মহতী জনসন্তোষ দিয়া অভিনন্দনৰ বৰ্ণঃ—

প্ৰত্যাশা ৰাখিকীঃ—